

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

"Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu halde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır."

Allâme Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

Kevser Yayınları: 126

EL-MÎZÂN FÎ TEFSÎRÎ'L-KUR'ÂN

9. Cilt

Mütercim:
Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:
S. Seccad Karakuş
Musa Güneş

KEVSER

Eserin Orijinal Adı:
el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:
Kevser Yayıncılık

Cilt:
Erdoğanlar

Baskı:
Aydoğan Ofset

1. Baskı: 2007 Eylül

ISBN 975-6640-08-1 (Tk. No.)
ISBN 978-9944-709-06-4 (Cilt No.)

Adres:
Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.
Horhor Cad. Eren Apt. No: 78/3
Fatih – İSTANBUL
Tel: (212) 534 35 28 Fax: 631 36 01

ENFÂL SÛRESİ

Medine Döneminde İnen
Bu Sûre 75 Ayettir

2- Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır ve yalnız Rablerine tevekkül ederler.

3- Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızktan harcarlar.

4- İşte gerçek müminler onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızk var.

5- Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden çıkarmıştı. Hâlbuki müminlerden bir grubu bundan hoşlanmıyordu.

6- Onlar için hak ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi hak konusunda seninle tartışıyorlardı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Enfâl Suresi'nin ayetlerinin akışı, bu surenin Medine döneminde, Bedir Savaşı'ndan sonra indiğini gösteriyor. Surede Bedir Savaşı'yla ilgili bazı olaylardan söz ediliyor; cihat, ganimetler, enfâl gibi konulara ilişkin çeşitli meselelere değiniliyor; bunun yanında hicretle ilgili konulara işaret ediliyor ve sure, bu açıklamalarla son buluyor.

1) Sana enfâlden sorarlar; de ki: "Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir." O hâlde eğer gerçekten müminler iseniz, Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin.

Ayette geçen "enfâl" kelimesi, "nefel" kelimesinin çoğuludur. Bir şeye ilâve olunan fazlalık demektir. Bu yüzden isteğe bağlı olarak yerine getirilen ibadetlere "nefel" ve "nafile" denilmiştir. Bu şekilde isimlendirmede, bunların farz ibadete ilâve edilen fazlalıklar olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Dağların başları, vadilerin derinlikleri ve harabe diyarlar, terk edilmiş yurtlar, mirasçısı bulunmayan terekeler gibi insanlardan maliki olmayan ve "fey" adı verilen şeylere de "enfâl" denir. Anlaşılan, bu isimlendirmede bunların insanların malik olduğu şeylerin dışındaki fazlalıklar olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar; kimsenin özel mülkü olmayan, Allah'a ve Elçisi'ne ait mallardır. Yine, savaş ganimetlerine de "enfâl" denir. Burada da ganimetlerin savaşla hedeflenen şeye ilâve bir fazlalık olduğu dikkate a-

AYETLERİN MEALİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Sana enfâlden sorarlar; de ki: "Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir." O hâlde eğer gerçekten müminler iseniz, Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin.

linmiş gibi. Çünkü savaş ve seferin asıl amacı düşmana karşı üstünlük sağlamak, onu yok etmektir. Düşmana üstünlük sağlanıp zafer elde edilince, maksat gerçekleşmiş olur. Savaşçıların elde ettikleri mallar ve aldıkları esirler ise, asıl amaca ilâve fazlalıklardır.

"Zât" sözcüğü, aslında "zâ" sözcüğünün müennesidir ve sahip anlamına gelir. Bir kelimeye izafe edilmesi zorunlu sözcüklerdendir. Ancak daha çok bir şeyin kendisi, özü anlamında kullanılır. Bir şeyi kendisi yapan şey anlamında yani. Meselâ, insanın zatı, insanın insan olmasını sağlayan öz anlamına gelir. Zeyd'in zatı, Zeyd adı verilen insana özgü öz anlamında kullanılır. İlk başta "en-nefsu zatu a'malin keza=falan amellerin sahibi öz" şeklinde kullanılmış gibi. Sonra tek başına zikredilmeye başlanmış ve "zatu'l-a'mal=o amellerin sahibi" denilmiştir. Veya buna benzer bir ifade kullanılmıştır. Ardından sadece "zat" denilmeye başlanmıştır.

Ayette geçen "zatu'l-beyn" ifadesi için de aynı durum geçerlidir. Şöyle ki: Husumet ve düşmanlık ancak iki taraf arasında meydana gelebilir. Bu yüzden "zat" kelimesi "beyn=ara" kelimesine izafe edilmiş ve "zatu'l-beyn" denilmiştir. Yani aradaki kötü durum ve bağlantı. Şu hâlde, "aranızı düzeltin..." ifadesi, "aranızdaki yıkıcı durumu ve kötü ilişkiyi düzeltin" anlamında kullanılmıştır.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Zû sözcüğü iki şekilde kullanılır. Birinde; onun aracılığıyla cins ve tür isimlerinden sıfat oluşturulur ve zamire değil, zahir isme izafe edilir. Bu tür kullanımda hem tesniyesi, hem de çoğulu olur. Tesniye için 'zevata', çoğul için de, 'zevat' denir ve bunların hiçbiri izafe edilmeden kullanılmaz."

Ragıp İsfahanî şöyle devam eder: "Meani ilminin erbabı, 'zât' sözcüğünü istiare yollu bir şeyin -o şey ister cevher olsun, ister araz- kendisi ve özü anlamında kabul ederek müfret (izafe edilmemiş), zamire izafe edilmiş ve elif-lâmlı olarak kullanmışlar. Böylece onunla 'nefs' ve 'hasse' sözcükleri gibi muamele etmişler. Örneğin, 'onun zatı, onun nefsi ve onun hassesi' demişlerdir. Fakat bu kullanıma Arapların sözlerinde rastlanmaz. Zû sözcüğünün ikinci kullanımına ise, Tay kabilesinin dilinde rastlanmaktadır. Bunlar, 'zû' sözcüğünü 'ellezi' gibi ism-i mevsul olarak kullanırlar. Dolayısıyla ref, nasb, cerr, çoğul ve tesniyesi aynıdır. Örneğin, 'Ve Bi'rî zû hafertu ve zû taveytu=kazdığım ve üzerini kapattığım kuyu...' derler..." (Alıntı burada sona erdi.)

Ragıp'ın, bu sözcüğün zamire izafe edilemeyeceği şeklindeki görüşü Ferra'dan nakledilmiştir. Bu durumda bu sözcüğün zamire muzaf olarak kullanılmasının, uydurma kelimeler üretenlerin sözlerinden olması gerekmektedir. Doğrusu ise, böyle bir kullanımın büsbütün terk edilmiş değil, sadece çok az oluşudur. Çünkü Hz. Ali'nin (a.s) Nehcû'l-Belâga'daki bazı hutbelerinde de bunun örneklerine rastlıyoruz.

Tefsir bilginleri arasında ayetin anlamı ve konusu hakkında derin görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bu ayrılıklar çeşitli açılardan söz konusudur. Örneğin, "*Sana enfâlden sorarlar...*" ifadesinin orijinalinin okunuşu ile ilgili olarak Ehlibeyt İmamları'na ve Abdullah b. Mes'ud, Sa'd b. Ebî Vakkas, Talha b. Masrif gibi diğer bazı şahıslara, ifadeyi, "Yes'elûneke'l-enfâle" şeklinde okudukları izafe edilmiş, sonra da meşhur kıraatteki "an" edatının fazlalık mı, yoksa şaz kıraatte "an" edatının mukadder mi olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir.¹

"Enfâl"den ne kastedildiğiyle ilgili olarak bazıları, "Maksat, savaş ganimetleridir." derlerken, bazıları, "Maksat, özellikle Bedir ganimetleridir." demişler ve kelimenin başındaki elif-lâmı belli bir olayı belirleyen bir edat olarak algılamışlardır. Bazılarına göre ise, enfâlden maksat; Allah'a, Elçisi'ne ve İmam'a ait olan fey'dir. Bazıları da demişler ki: "Ayet, humus hükmünü içeren ayetin inmesiyle neshedilmiş, hükmü yürürlükten kaldırılmıştır." Bazıları da, "Tam tersine, ayet muhkemdir." demişlerdir. Bu konuda tefsir bilginleri arasında uzun tartışmalar ve görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Râzî ve Alûsî tefsirleri gibi uzun tefsir kitaplarına başvurulduğunda bu ihtilâfların boyutları rahatlıkla gözlemlenebilir.

Ayetlerin akışından hareketle şunu söylemek mümkündür: Ayet, akışı itibariyle "*Sana sorarlar...*" ifadesiyle işaret edilen kimseler arasında bir tartışma olduğunu, tarafların her birinin, karşı tarafın kabul etmediği bir görüşü benimsediğini gösteriyor. Ayrıca, "*Allah'tan korkun, aranızı düzeltin...*" cümlesinde ifadesini bulan ayrıntılandırma ise, tartışmanın enfâl üzerinde patlak verdiğini göstermektedir. Bu da, ayetin başında yer alan ve onlar tarafından dile getirildiği anlatılan so-

1- [Meşhur kıraate ve "an" edatının fazlalık olmadığı görüşüne göre ayetin anlamı, "Sana enfâlden sorarlar" şeklinde olurken, şaz kıraate ve "an" edatının mukadder olmadığı görüşüne göre ise ayetin anlamı, "Senden enfâli isterler" şeklinde olur. -Musahhih-]

runun, tartışmanın bitirilmesi maksadıyla sorulmuş olmasını gerektirir. Demek ki onlar, enfâl hakkında birbirleriyle tartışmışlar, sonra vereceği hükümle tartışmaya son vermesi ve aralarındaki husumeti ortadan kaldırması için Resulullah'a (s.a.a) başvurmuşlardır.

Bu da -görüldüğü gibi- öncelikle meşhur kıraati, yani "Yes'elûneke ani'l-enfâli=Sana enfâlden sorarlar." şeklindeki okuyuşu desteklemektedir. Çünkü sual, "an" edatıyla geçişli kılındığı zaman, hükmü ve haberi öğrenmek amacıyla soru sormak anlamına gelir. Ancak kendiliğinden geçişli kılındığı zaman, merhamet isteme ve dilenme anlamını ifade eder. Ayetlerin akışına, birinci anlam uygun düşmektedir.

İkinci olarak da şu hususu desteklemektedir: Enfâl sözcüğü, anlam itibariyle ganimeti ve fey'i kapsıyor olmakla beraber, ayet, savaş ganimetleri anlamındaki enfâl ile ilgili olarak inmiştir; sadece Bedir Savaşı ganimetleriyle ilgili olarak da değil. Çünkü böyle bir sınırlandırmayı gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Zira taraflar Bedir ganimetleri hakkında tartışırken özellikle Bedir ganimetleri oldukları için tartışıyor değildiler. Tersine, dinsel bir savaşta din düşmanlarından aldıkları ganimetler hakkında tartışıyorlardı. Bu durum, ek bir izahı gerektirmeyecek kadar açıktır.

Ancak ayetin savaş ganimetleriyle ilgili olarak inmiş olması, içerdiği hükmün de bu konuyla sınırlı olmasını gerektirmez. Çünkü bir hükmün gelmesine sebep olan konu, hükmü o konuyla sınırlandırmaz. Dolayısıyla ayetin hükmünü, "enfâl" kavramının içine girebilecek her şeyi kapsayacak şekilde genellendirmek yerindedir. Bu da gösteriyor ki enfâl tümüyle Allah'ın ve Resulü'nündür; müminlerden hiç kimse enfâl hususunda Allah ve Resulü'ne (s.a.a) ortak değildir. Bu açıdan savaş ganimeti ile fey' (özel maliki olmayan mallar) arasında da bir fark yoktur.

"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir." ifadesi ve bu cümleden sonra yer alan ve Allah'ın onlara yönelik öğütlerini ve imana ilişkin teşviklerini içeren cümle gösteriyor ki, yüce Allah, enfâl üzerindeki mülkiyetin kendisine ve Elçisi'ne ait olduğunu belirtmek ve bunların mülkiyetini onların ellerinden çıkarmak suretiyle husumeti çözüme kavuşturmuştur. Bunun ışığında şöyle bir tablo belirginleşiyor: Demek ki tartışan gruplardan biri, enfâlin sadece kendilerine ait olduğunu savunuyordu; ya da enfâl kapsamında yer alan bazı malların sırf kendilerine özgü olduğunu iddia ediyordu. Karşı taraf da buna karşı çıkı-

yordu, böyle bir ayrıcalığı tanımıyordu. Yüce Allah da enfâlin mülkiyetini onların elinden alıp mülkiyetin kendisinin ve Elçisi'nin olduğunu vurgulayarak tartışmaya nokta koyuyor, tartışma ve çekişmeden sakınlmalarını öğütüyor. Bazılarının, "Savaşçıların savaş meydanında elde ettikleri ganimetlere sahip olacakları icma ile sabittir." şeklindeki sözüne gelince, bu sözün tartışma alanı tefsirden çok fıkıh bilimidir.

Kısacası; tarafların enfâl hakkında tartışmaları, daha önce ganimetlerin kendilerine ait olduğunu bildiren bir hükmün var olduğunu veya bu anlama gelebilecek bir sözün söylendiğini gösteriyor. Fakat bu hüküm yeterince açık ve net değilmiş ki, taraflar arasında tartışma çıkmış ve herkes kendi tarafına doğru yontmuştur. Ayetlerden bunu algılamak mümkündür.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Surenin ayetlerinin birbiriyle sıkı bir şekilde bağlantılı olması ve surenin akışı içinde açıkça Bedir Savaşı'nın anlatılması gösteriyor ki, sure bütünüyle Bedir Savaşı'yla ilgili olarak ve bu savaşın hemen sonrasında indirilmiştir. Öyle ki -kendisinden rivayet edildiğine göre- İbn Abbas, bu sureyi 'Bedir Suresi' olarak adlandırıyordu. Surenin ganimetle ilgili olan ayetleri ise beş ayettir. Bu ayetler, üç ayrı yerde yer almaktadır ve surenin tertibine göre şunlardır:

"Sana enfâlden sorarlar; de ki: Enfâl Allah'ın ve Elçisi'nindir..."; "Eğer Allah'a ve iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz, bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir. Allah, her şeye kadirdir."; [41. ayet] "Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstündür, hikmet sahibidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir." [67-69. ayetler]

İkinci ayetin akışı, onun hem ilk ayetten, hem de son ayetlerden sonra indiğini gösteriyor. Çünkü bu ayette, "Eğer Allah'a ve iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz..." [41. ayet] şeklinde bir ifade yer

alıyor ve bu, söz konusu ayetin Bedir Savaşı'ndan bir süre sonra indiğini gösteriyor.

Ayrıca son ayetlerde, Müslümanların Peygamberimizle (s.a.a) savaş tutsaklarıyla ilgili olarak konuştukları, onları öldürmeyip fidye almasını istedikleri anlaşılıyor. Böyle bir istekte bulunmuş olmalarından dolayı da azarlanıyorlar. Ardından ganimet olarak aldıkları mallardan yemelerine izin çıkıyor. Bu izinden, sanki ganimetler ve enfâl sahipleri olduklarını anlıyorlar. Ancak bu konuda kafalarında bazı soru işaretleri de vardır: Acaba bu mallara, savaşa katılan herkes mi, yoksa oturanlar değil de sadece savaşanlar mı sahip? Yine, bu mallara eşit düzeyde mi sahipler ve aralarında eşit şekilde mi paylaştırılacak, yoksa kimine çok, kimine az mı verilecek? Örneğin atlıların payı piyadelerinkinden fazla mı olacak? Ve benzeri sorular.

İşte tartışmalarının ve kavgalarının sebebi buydu. Sonunda bu meselelerin çözümünü Resulullah'a (s.a.a) bırakmaya karar verirler. Bunun üzerine ilk ayet iniyor: *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir. ...Allah'tan korkun, aranızı düzeltin..."* Böylece *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten... yiyin."* [69. ayet] ifadesinden çıkarsadıkları, kendilerinin enfâl sahipleri oldukları şeklindeki düşüncelerinin yanlış olduğunu ortaya koyuyor, enfâl üzerindeki mülkiyetin Allah'ın ve Resulü'nün olduğunu vurguluyor, bu hususta tartışmalarını ve kavga etmelerini yasaklıyor. Bu meseleyle ilgili tartışma sona erince, Resulullah (s.a.a) ganimetleri yine onlara veriyor, aralarında eşit şekilde paylaştırıyor. Savaşa katılmayan bazı ashabının payını da ayırıyor. Savaşçılarla oturanlar arasında bir ayırma gitmiyor. Atlılara piyadelere göre daha fazla bir pay ayırmıyor. Ardından, bir süre sonra konuyla ilgili ikinci ayet iniyor: *"...bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına... aittir."* [41. ayet] Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.a), onlara verdiği paylardan beşte birlik (humus) bir payı ayırıyor, gerisini onlara bırakıyor. Enfâl ile ilgili ayetleri birbirleriyle bağlantılı olarak ele aldığımızda, karşımıza çıkan manzara budur.

Dolayısıyla *"Sana enfâlden sorarlar."* ifadesi, ayetlerin akışından algılanan ipuçlarıyla birlikte düşünüldüğünde, şöyle bir tablo belirginleşiyor: Müslümanlar, savaş ganimetlerinin mülkiyetinin kendilerine ait olduğunu zannedip bunların kimlere yetiyeceği veya bunları nasıl paylaşacakları noktasında görüş ayrılığına düştükten veya her iki hu-

susta da böyle bir tartışma baş gösterdikten sonra Peygamberimizden (s.a.a) savaş ganimetlerinin hükmünü sormuşlardır.

Buna göre, *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir."* ifadesi, bu sorularına ilişkin bir cevaptır. Bu cevap, onların enfâl sahibi olmadıklarına, enfâlin sahibinin Allah ve Resulü olduğuna, dolayısıyla Allah ve Resulü'nün istediği yerlere verileceğine ilişkin bir açıklamayı içeriyor. Bu açıklamayla aralarındaki tartışma ve kavga kökünden kesilmiş oluyor.

Bu açıklama da gösteriyor ki ayet, *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetlerden... yiyin."* [69. ayet] ayetinin içeriğini neshetmiş değildir. Tam tersine, onun anlamını açıklamak suretiyle belirginleştirmiştir. Dolayısıyla *"yiyin."* sözü de, onların ganimetin aslî sahipleri olduklarını göstermez; sadece ganimet üzerinde tasarruf ve yararlanma yetkisine sahip olduklarını bildirir. Ancak Peygamber (s.a.a), elde edilen ganimeti aralarında pay ettikten sonra ona sahip olabilirler.

Yine şunu anlıyoruz ki, *"...bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına... aittir."* [41. ayet] ayeti, *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ayetini neshetmiş değildir. Çünkü *"Bilin ki, elde ettiğiniz ganimetlerin beşte biri..."* ifadesi, ancak fiilen cihada katılanların ganimetin tamamını yiyemeyeceklerine ve ganimetin tamamı üzerinde tasarrufta bulunamayacaklarına yönelik bir açıklamadır. Zira *"Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ayetinin inişinden sonra, onların bundan başka bir şey anlamaları mümkün değildir. Öte yandan, *"Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ifadesi, sadece bunların mülkiyetinin temelde Allah'ın ve Resulü'nün (s.a.a) olduğunu bildirmeye yöneliktir. Dolayısıyla ayet, ganimetler üzerinde nasıl tasarruf edileceğini, onlardan yemenin ve yararlanmanın caiz olup olmadığını bildirmemektedir. Bu açıdan bu ayetle, *"...bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin..."* ifadesi arasında bir çelişki yoktur ki, birinin diğerini neshetmiş olması gündeme gelsin.

Dolayısıyla ganimetlerle ilgili üç ayetten şu sonuç çıkıyor: Ganimetlerde asıl mülkiyet Allah'ın ve Resulü'nündür. Sonra bu ganimetlerin beşte dördü, yemek ve sahip olmak üzere mücahitlere veriliyor. Beşte biri de Allah, Peygamberi, Peygamber'in akrabaları ve diğer gruplar için ayrılıyor. Bunlar, kendileri için ayrılan paylar üzerinde tasarruf hakkına, özel meseleleri için harcama yetkisine sahiptirler.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan şunu da anlıyoruz: Ganimetlerin fazlalık anlamına gelen "nefel" sözcüğünün çoğulu olan "enfâl" kelimesiyle ifade edilmesi, hükmün gerekçesine yönelik bir işareti de içermektedir.

Bu gerekçe, aynı zamanda hükmün genel konusunu teşkil etmektedir. Sanki şöyle demek isteniyor: Sana, fazlalıklar olan ve insanlar arasında sahibi olmayan ganimetlerden soruyorlar. Böyle olduğuna göre, onlara fazlalıklar ve enfâl ile ilgili hükmü esas alan bir cevap ver ve de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir. Dolayısıyla ganimetlerin de Allah'ın ve Resulü'nün olması gerekmektedir.

Böylece herhâlde ilk "enfâl" kelimesinin başındaki "elif-lâm"ın ("el" takısının) belli bir enfâli (savaş ganimetlerini), ikinci "enfâl" kelimesindeki ise enfâl cinsini veya enfâlin tümünü ifade ettiği de teyit edilmiş oluyor. Dolayısıyla, *"De ki: Enfâl..."* ifadesinde, "De ki: Onlar, Allah'ın ve Elçisi'nindir" şeklinde bir zamirin kullanılmayıp, zahir ismin kullanılmasının sebebi de anlaşılıyor.

Ayrıca şunu da anlıyoruz ki: *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ifadesi, genel bir hükmü içermektedir. Bu hüküm, savaş ganimetleriyle birlikte toplumdaki boş evler, terk edilmiş köyler, dağların başları, derelerin yatakları, sultanların şahıslara bağışladığı araziler, mirasçısı bulunmayan terekeler gibi fazlalık sayılan tüm malları kapsar. Bu sayılanlardan savaş ganimetleri, Peygamber'in (s.a.a) uygulaması deliliyle savaşan Müslümanlara aittir. Geriye kalanları ise, Allah ve Resulü'nün mülkiyeti altında bakidir.

Ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman bu sonuçlara varıyoruz. Bu hususta tefsir bilginleri değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Geniş tefsir kitaplarına başvurulduğunda, bu değerlendirmeleri öğrenmek mümkündür. Ancak bu değerlendirmeleri burada aktarmanın, birbirleriyle çelişen veya örtüşen kısımları uzun uzadıya sunmanın bir yararı yoktur.

2-3) Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır ve yalnız Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızktan harcarlar.

Bu iki ayet ile onlardan sonraki ayette, gerçek müminlerin ayırıcı özellikleri, üstün nitelikleri ve onlar için öngörülen sayısız ödüller a-

çıklanıyor. Böylece *"Allah'tan korkun, aranızı düzeltin..."* ayetinin kapsamına girenler netleştiriliyor.

Yüce Allah, Kur'ân'ın değişik yerlerinde müminlerle ilgili olarak zikrettiği nitelikler arasından beş tanesini seçerek, onların ayırıcı özellikleri olarak bunların altını çiziyor. Özellikle bunların seçilmesinin nedeni, bunların, müminlerin çok sayıdaki üstün niteliklerini gerektirici olması ve gerçek imanın ayrılmaz yansımaları olmasıdır. Özellikle bu niteliklere dikkat edildiği ve onlar üzerinde düşünüldüğü zaman bu etkinlikleri belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bu sayede nefislerini takva duygusu doğrultusunda eğitmeleri, aralarını düzeltmeleri, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmeleri daha kolay hâle gelir.

Bu beş ayırıcı özellik şunlardır: Allah anıldığı zaman kalbin ürpermesi, Allah'ın ayetlerini dinlerken imanının artması, Allah'a güvenip dayanma (tevekkül), namaz kılma, Allah'ın rızık olarak verdiği mallardan hayır amaçlı harcamalarda bulunma (infak). Bu niteliklerin ilk üçü, kalple ilgilidir. Son ikisi ise, insanın bedensel organlarıyla yerine getirdiği eylemlerdir.

Bu niteliklerden söz edilirken, doğal olarak aralarında bulunan sıralama gözetilmiştir. Çünkü iman nuru aşamalı olarak kalbe yansır. Gitgide yoğunlaşır, katlanır. Derken gerçek anlamda olgunluğa erişir. İman nuru, ilk önce kalbin Allah'ın adının anılmasıyla birlikte ürpermesi, titremesi şeklinde etkisini gösterirken parlar. İşte şu ifadede bu gelişme anlatılıyor: *"Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir."*

Bundan sonra iman genişler, derinlik kazanır, gelişir; Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden, gerçek bilgilere ulaştıran ayetler içinde manevî bir gezintiyle dal budak verir. İşte mümin, bunlar üzerinde her düşündüğünde imanı biraz daha artar, olgunlaşır. Bu şekilde imanı güçlenir, yoğunlaşır, nihayet yakın aşamasında kalıcılık kazanır. İşte şu ifade bunu vurgulamaya yöneliktir: *"O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır."*

İman artıp olgunlaşınca, insan Rabbinin makamının ve kendi kolumunun bilincine varır, realiteyle örtüşen bir bilgiye sahip olur. O realite de şudur: Her şeyin yönetimi yüce Allah'ın elindedir. Çünkü her şeyin eninde sonunda döneceği biricik Rab O'dur. O hâlde insanın sadece O'na güvenip dayanması, yalnızca O'na tevekkül etmesi, haya-

tının her meselesinde O'nu vekil edinmek suretiyle O'nun iradesine tâbi olması, hayat yolculuğunda kendisi için öngördüğü kararları hoşnutlukla kabul etmesi gerekir. O'nun koyduğu hükümler doğrultusunda hayatını sürdürmesi, O'nun yasalaştırdığı şeriati hayat sistemi edinmesi, emirlerine uyması, yasaklarını dinlemesi gerekir. İşte şu ifadede buna işaret ediliyor: *"ve yalnız Rablerine tevekkül ederler."*

Sonra iman tam olgunlaşmış olarak kalbe yerleşince, kulun ibadet yoluyla Rabbine yönelmesini kaçınılmaz kılar. Artık insan kendini kulluk makamına oturtur, büyük bir içtenlikle, salt bir kulluk duygusuyla boyun bükür.

İşte namaz dediğimiz eylem bunun ifadesidir. Namaz kul ile Rabbi arasında bir iletişim aracıdır. Sonra toplumsal ihtiyaçların kişisel çabalarla giderilmesine sıra gelir. Allah'ın kendisine rızık olarak verdiği mal veya ilim gibi şeylerle, bu hususların yoksulu olanlara hayır amaçlı yardımda bulunma eylemi devreye girer. Bu da kişi ile toplumun diğer bireyleri arasındaki ilişkinin niteliğidir. İşte şu ifadede insanlar arası bu iletişime işaret edilmiştir: *"Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar."*

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"imanlarını artırır"* ifadesi, nitelik bakımından bir artışa işaret etmektedir. İmanın olgunluğunun artması yani. Yoksa bazı müfessirlerin ihtimal dâhilinde gördükleri nicelik bakımından bir artış, yani müminlerin sayılarının artması kastedilmemiştir.

4) İşte gerçek müminler onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık var.

Burada yüce Allah, yukarıda saydığı beş özelliği üzerinde taşıyanların gerçek imana sahip oldukları hükmünü veriyor. Bu yüzden kendilerine tükenmez bir rızık bahşedileceği şeklinde mutlak bir ifade kullanılıyor: *"Onlara Rablerinin katında dereceler... var."* Dolayısıyla her gerçek mümin için öngörülen olgunluk nitelikleri, tükenmez ödül ve büyük ecir, bunlar için de vardır.

"Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık var." Bağışlanma, yüce Allah'ın onlar tarafından işlenen günahları silmesi, görmezlikten gelmesi demektir. Kerim (bol, tükenmez, hoş, güzel) rızıktan maksat da, yararlanacakları cennet nimetleridir. Yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde "kerim rızık" ifadesiyle cen-

neti ve nimetlerini kastetmiştir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"İnanıp iyi işler yapanlar için bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır. Ayetlerimizi etkisiz bırakmak için çalışanlara gelince, onlar da cehennemnin adamlarıdır."* (Hac, 50-51) Bunun dışında başka ayetler de örnek olarak sunulabilir.

Dolayısıyla, *"Onlara Rablerinin katında dereceler... var."* ifadesiyle, yakınlık ve yaklaştırılmışlık mertebeleri ve manevî saygınlık dereceleri kastedilmiştir. Öyledir; çünkü bağışlanma ve cennet, Allah'a yakınlık mertebelerinin etkilerinden ve ayrıntılarından başka bir anlam ifade etmezler.

Ayette işaret edilen müminler için bu derecelerin varlığının ifade edilmesi, bütün derecelerin bütün müminler için olduğunu gösterir. Her bir mümin için bu derecelerin tümünün olduğunu değil. Çünkü bu dereceler imanın gerekleridir. İman ise farklılık gösterir, çeşitli mertebelere sahiptir. Dolayısıyla bahşedilen derecelerin de bu iman derecelerine karşılık olması kaçınılmazdır. Bazı müminler için bir tek derece vardır, bazısına iki derece bahşedilir, kiminin birçok derecesi vardır. Burada belirleyici olan, onların iman bazındaki farklı derecelere sahip olmalarıdır.

Aşağıdaki ayetler bu anlamı pekiştirir niteliktedirler: *"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin."* (Mücâdele, 11), *"Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi olur mu? Onun varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir! Onların Allah katındaki dereceleri farklıdır. Allah onların yaptıklarını görmektedir."* (Âl-i İmrân, 162-163)

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, bazı tefsir bilginlerinin ayette geçen "dereceler"i, cennet dereceleri şeklinde yorumlamaları, ayetin akışının gerektirdiği bir yorum değildir. Bilakis, bununla Allah'a yakınlık derecelerinin kastedildiği belirginleşmiştir. Ama daha önce de vurguladığımız gibi, bunların her biri diğerini gerektiren olgulardır.

5-6) Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden çıkarmıştı. Hâlbuki müminlerden bir grubu bundan hoşlanmıyordu. Onlar için hak ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi hak konusunda seninle tartışıyorlardı.

Ayetlerin akışı, "Nitekim... seni çıkarmıştı." ifadesinin, "De ki: Ganimetler, Allah'ın ve Elçisi'nindir." ifadesiyle ilintili olduğunu gösteriyor. Bu durumda takdirî açılım şöyle olur: "Bazılarının hoşuna gitmese de Allah, ganimetlerin Allah ve Resulü'nün olmasına hükmetti. Nitekim onlardan bir grubun hoşuna gitmemesine rağmen seni hak üzere evinden çıkarmıştı."

Şu hâlde bu gelişmelerin tümü, onların dinsel ve dünyevî maslahatlarını gerektirecek şekilde hak ilkesine dayan-maktadır. Ama onlar bunun farkında değildirler.

Bazılarına göre bu ifade, "hak konusunda seninle tartışıyorlardı." cümlesiyle ilintilidir. Diğer bazıları, "Bundaki etken (âmil) hakkın anlamıdır. Dolayısıyla takdirî açılım, 'Bu hatırlatma haktır. Tıpkı Rabbinin seni hak üzere evinden çıkarması gibi.' şeklindedir." demişlerdir.

Görüldüğü gibi bu anlamların her ikisi de ayetin akışı ile bağdaşmamaktadır.

Haktan maksat, batılın karşıtı gerçekliktir. Reel olarak amaçlanan sonuçlar doğuran sabit, değişmez olgu yani. Fiilin, yani "çıkarma"nın hak ile olması, fiilin realite açısından gerekli olması demektir. Bazılarına göre ayette geçen "hak"tan maksat, vahiydir. Diğer bazılarına göre maksat, cihattır. Bundan başka görüşler de ileri sürülmüştür. Ancak bunlar, ayetin akışı açısından uzak anlamlardır.

Ayetin orijinalindeki "yucadilune" kelimesinin aslı olan "cedel" kökünün temelinde sıkı bir şekilde bükme anlamı yatmaktadır. Araplar, "zimamun cedîlun" derler. Sıkı bükülmüş yular yani. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de vurgulandığı gibi, tartışmanın "cidal" olarak isimlendirilmesi, tartışmada görüşten görüşe bükülme şeklinde bir çekişmenin olması nedeniyledir.

Dolayısıyla iki ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah, onların hoşlanmamasına rağmen ganimetler hakkında hak ile hükümünü verdi. Tıpkı seni Medine'deki evinden hakka uygun olarak çıkarması gibi. Nitekim seni çıkardığı sırada, müminlerden bir grup bundan hoşlanmamıştı. Genel hatlarıyla hak ortaya çıkmış olmasına rağmen bu konuda seninle tartışıyorlardı. Bu hâllerleriyle onlar, ölüme sevk edilen bir topluluğu andırıyorlardı. Ölgün bakışlarla kendileri için hazırlanan ölüm gereçlerine ve sebeplerine gözlerini dikmiş ölüm mahkûmları gibi.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tabersî'nin Camiu'l-Cevami' adlı eserinde deniliyor ki: "İbn Mes'ud, İmam Zeynülâbidin, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık (üzerlerine selâm olsun), 'Yes'elûneke'l-enfâle=Senden enfâli isterler' şeklinde okumuşlardır."

Ben derim ki: Müellif, bu tarz bir okuyuşu İbn Mes'ud'dan, aynı şekilde İmam Seccad, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (üzerlerine selâm olsun) ve başkalarından rivayet etmiştir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Salih Kul İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Sahipleri tarafından terk edilen bütün harap yurtlar, atlarla ve bineklerle hücum edilerek kazanılmayan, savaşmadan barış yoluyla elde edilen yurtların halkının kendi elleriyle verdikleri topraklar, enfâl kapsamındadır."

İmam (a.s) devamla dedi ki: "Dağların başları, derelerin yatakları, sazlıklar, işlenmemiş sahipsiz topraklar da İmam'a aittir. Yine kralların has malları, yani gasp dışı bir yolla ellerinde bulunan (kıymetli) mallar da İmam'a aittir. Gasp yoluyla elde edilen mallar ise, sahiplerine iade edilmelidir. Yine İmam, mirasçısı olmayan kimselerin mirasçısıdır ve çaresiz kimselerin geçimini temin etmelidir." [Usul-i Kâfi, c.1, s.541]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "Sana enfâlden sorarlar" ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Bir kimse öldüğünde mirasçısı bulunmuyorsa, onun malı enfâl kapsamına girer." [c.1, s.546]

Ben derim ki: Bu iki rivayetin içeriğini destekleyen birçok hadis Ehlibeyt İmamları'ndan rivayet edilmiştir. Bunlarda "enfâl" kelimesinin "savaş ganimetleri" anlamında zikredilmemiş olmasının bir sakıncası yoktur. Çünkü ayetin akışından da anlaşıldığı gibi ayet, konusu itibarıyla buna zaten işaret etmektedir.

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Tayalisî, Buharî -el-Edebü'l-Müfred adlı eserinde-, Müslim, Nahhas -en-Nâsih adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -eş-Şuab adlı eserinde-, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan şöyle rivayet ederler: "Allah'ın kitabındaki dört ayet benim hakkımda inmiştir. Annem, ben Muhammed'i (s.a.v) terk etmedikçe yememek ve içmemek üzere yemin etmişti. Bunun üzerine yüce Allah, 'Eğer hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman

için seni zorlayacak olurlarsa, onlara itaat etme ve dünyada onlara iyilikle muamele et. ' [Lokmân, 15] ayetini indirdi."

"İkincisi: (Savaş ganimetlerinden) hoşuma giden bir kılıç almıştım. Resulullah'a dedim ki: 'Ya Resulallah, bu kılıcı bana ver.' Bunun üzerine, '*Sana enfâlden sorarlar*' ayeti indi."

"Üçüncüsü: Ben hastalanmıştım. Resulullah (s.a.v) beni ziyarete geldi. Dedim ki: 'Ya Resulallah, ben mallarımı paylaştırmak istiyorum. Malımın yarısını sadaka olarak vasiyet edebilir miyim?' Buyurdu ki: 'Hayır.' 'O zaman üçte birini sadaka olarak ayırayım.' dedim. Ses çıkarmadı. Malın üçte birinin sadaka olarak ayrılması, bundan sonra caiz oldu."

"Dördüncüsü: Ben ensardan bir toplulukla beraber şarap içiyordum. İçlerinden bir adam, bir deve çenesi kemiğiyle burnuma vurdu. Bu hâlîmle Resulullah'ın (s.a.v) yanına geldim. Bunun üzerine yüce Allah şarap içmenin haram olduğuna ilişkin ayeti indirdi."

Ben derim ki: Bu rivayette bazı tutarsızlıklar seziniyoruz. Öncelikle, "*Eğer bana ortak koşman için seni zorlayacak olurlarsa...*" ifadesi, "*Biz insana, anne-babasına iyilikle muamele etmesini tavsiye ettik...*" (Lokmân, 14) ayetinin devamıdır. Bu ayetse, akışının oluşturduğu atmosfer itibarıyla özel bir olay üzerine inmiş olmaya elverişli değildir. Kaldı ki, "*De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin...*" (En'âm, 151) ayetini incelerken ana-babaya iyilik etmenin genel bir hüküm olduğunu, sırf belli bir şeriata özgü olmadığını vurgulamıştık.

İkincisi: Bir kılıç alıp Peygamberimizden (s.a.a) bu kılıcın kendisine hibe edilmesini istemesi, "*Yes'elûneke ani'l-enfâli=Sana enfâlden sorarlar.*" şeklindeki okuyuştan çok, "*Yes'elûneke'l-enfâle=Senden enfâli isterler*" şeklindeki okuyuşla bağdaşır. Önceki açıklamaların kapsamında buna ilişkin izahatta bulunduk.

Üçüncüsü: Malın üçte birisinin tavsiye edilmesine ilişkin uygulama, indirilmiş bir ayetle değil, Hz. Peygamber'in (s.a.a) sünnetiyle kesinleşmiştir.

Dördüncüsü: Sa'd b. Ebî Vakkas'ın bir grup sahabeyle birlikte şarap içmesi, sonra bir deve çenesi kemiğiyle burnunun yaralanması olayı doğrudur; fakat bu grup, ensar ve muhacirlerden oluşan karışık bir gruptu ve onun burnunu yaralayan kişi de Ömer b. Hattap idi. Son-

ra bu olay üzerine Mâide Suresi'nin ilgili ayeti inmişti. Fakat ayet şarap içmenin haramlığını bildirmiyordu, sade içenlere yönelik bazı kısıtlayıcı önlemler öngörüyordu. "*Ey inananlar! İçki, kumar, putlar (veya dikili taşlar) ve (hayvan etini bölüşmekte yararlanan) şans okları, Şeytan işi pisliklerdir.*" (Mâide, 90) ayetini incelerken bu hususların üzerinde durmuştuk.

Yine aynı eserde şöyle geçer: Ahmed, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Hâkim ve Beyhakî -Sünen'inde- Ebu Ümame'den şöyle rivayet ederler: "Ubade b. Samit'e enfâli sordum. Dedim ki: Enfâl ayeti, biz Bedir ashabı hakkında indi. Bizler enfâl (savaş ganimetleri) hususunda görüş ayrılığına düştük. Bu hususta olumsuz düşüncelere daldık. Bunun üzerine yüce Allah onları elimizden alıp Elçisi'nin (s.a.v) yetkisine verdi. Peygamber (s.a.v) de onları Müslümanlar arasında bölüştürdü." Berâ kanalıyla gelen rivayette ise, "onları eşit şekilde bölüştürdü." şeklinde bir ifadeye yer veriliyor.

Aynı eserde şöyle denir: Said b. Mansur, Ahmed, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, İbn Hibban, Ebu's-Şeyh, Hâkim -sahih olduğunu belirterek-, Beyhakî ve İbn Mürdeveyh, Ubade b. Samit'ten şöyle rivayet ederler:

"Resulullah (s.a.v) ile beraber Medine'den çıktık. Ben onunla birlikte Bedir Savaşı'na katıldım. Derken insanlar (iki ordu) karşı karşıya geldi. Allah, düşmanı yenilgiye uğrattı. Bir grup, hezimete uğramış olarak kaçanların ardından giderek onları öldürüyordu. Bir grup, düşman ordugâhında ganimetleri toplamakla meşguldü. Bir grup da Peygamberimizin (s.a.v) etrafını sarmış, düşmanın beklenmedik bir anda ona yaklaşmasına fırsat vermemek için hazırda bekliyordu. Derken akşam oldu ve insanlar toplanmaya başladılar. Ganimet toplayan grup, 'Biz ganimetleri topladık. Dolayısıyla bizden başka kimsenin ganimetlerde hakkı yoktur.' dedi. Düşmanın peşine düşenler de, 'Ganimetler hususunda siz bizden daha çok hak sahibi değilsiniz. Biz düşmanı ganimetlerden uzaklaştırdık ve onları yenilgiye uğrattık.' dediler. Resulullah efendimizi (s.a.v) koruyanlar ise, 'Siz bizden daha çok hak sahibi değilsiniz. Biz Resulullah'ın (s.a.v) etrafını sardık, onu düşmanın ani bir baskınından koruduk.' dediler. Bunun üzerine, '*Sana enfâl-den sorarlar; de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir... Allah'tan korkun, aranızı düzeltin.*' ayeti indi. Resulullah da (s.a.v) ganimetleri Müslümanlar arasında bölüştürdü."

Aynı eserde şöyle geçer: İbn Ebî Şeybe, Ebu Davud, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Hibban, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhakî -ed-Delâil adlı eserinde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Bedir Savaşı olduğu gün, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Bir düşmanı öldürene şu şu ödüller var. Bir düşmanı tutsak alana şu şu ödüller var.' Yaşlılar sancağın altında di-rendiler. Gençlerse düşmanları öldürmeye ve ganimetleri elde etmeye koşular. Yaşlılar gençlere dediler ki: 'Bizi de topladığınız ganimetlere ortak edin. Biz sizin için bir destektik. Eğer size bir şey olsaydı, bize sığınardınız.' Aralarında tartışma çıktı, problemin çözümü için Pey-gamber'e (s.a.v) başvurdular. Bunun üzerine, '*Sana enfâlden sorarlar; de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir.*' ayeti indi ve Resulullah gani-metleri onlar arasında eşit şekilde paylaştırdı."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de vardır. Bun-lar arasında kıssayı oldukça ayrıntılı biçimde anlatan, bu sayede ayet-lerin anlamlarının daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayan rivayet-ler de vardır. İnşaallah bir sonraki bölümdeki ayetlerin tefsiri bağla-mında bu rivayetlere yer vereceğiz.

Bazı rivayetlerde, Peygamberimizin (s.a.a) başlangıçta savaşçıla-ra, düşman ölümlerinin üzerinden aldıkları malları ve ganimetleri vere-ceğini vadettiği, ama "*De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir.*" ayetinin bu uygulamayı neshettiği belirtiliyor. Yukarıdaki rivayette de buna işaret eden bir ifade yer almaktadır. Bu yüzden de bazıları demişlerdir ki: "İmam, savaşçılara verdiği sözü tutmak zorunda değildir." Ancak ashabın Bedir günü ganimetler hakkında aralarında ihtilâfa düşmüş olmaları, bu ihtimali uzak düşürüyor. Çünkü eğer Peygamber (s.a.a) kendilerine bu şekilde bir söz vermiş olsaydı, Peygamber'in açık sö-züne rağmen ihtilâf etmezlerdi.

Aynı eserde İbn Cerir, Mücahid'den şöyle rivayet eder: "Ashap, Peygamberimizden (s.a.v) beşte dördlük paydan geriye kalan beşte bir-lik payın kimlere verileceğini sordu; bunun üzerine, '*Sana enfâlden sorarlar.*' ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin akışını esas alarak belirginleş-tirdiğimiz içeriğiyle bağdaşmamaktadır. Said b. Cübeyir, Mücahid ve İkrime gibi bazı ilk kuşak müfessirlerinden, keza İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "*Sana enfâlden sorarlar; de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir...*" ayetinin içerdiği hüküm, '*...bilin ki ganimet olarak elde*

ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına... aittir.' [Enfâl, 41] ayetinin içerdiği hükümle neshedilmiş-tir, yürürlükten kaldırılmıştır." Ancak ayeti tefsir ederken neshedilmiş olması ihtimalini olumsuzlayan açıklamalarda bulunmuştuk.

Aynı eserde şöyle denir: Malik, İbn Ebî Şeybe, Ebu Ubeyd, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, Nahhas, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Kasım b. Muhammed'den şöyle rivayet et-mişlerdir: "Bir adamın, İbn Abbas'a enfâl hakkında soru sorduğunu duydum. İbn Abbas ona şu cevabı verdi: 'Savaşta ele geçirilen atlar enfâldendir. Düşman ölümlerinin üzerinden alınan eşyalar da öyle.' A-dam soruyu tekrarladı. İbn Abbas da cevabını aynen tekrarladı."

"Sonra adam şöyle dedi: 'Allah'ın kitabında bahsettiği 'enfâl' ne-dir?' Adam bu soruyu İbn Abbas'ın canını sıkacak kadar ısrarla sordu. Bunun üzerine İbn Abbas dedi ki: Bu adam, Ömer'in dövdüğü Sabiğ gibidir." Diğer bir rivayette ise İbn Abbas'ın şöyle dediği belirtiliyor: "Ömer'in Iraklı Sabiğ'e yaptığı gibi, sana dayak atacak birine ne çok ihtiyacın var!" Ömer, Sabiğ'i ökçelerinden kanlar akıncaya kadar döv-müştü.

Yine aynı eserde, "*İşte gerçek müminler onlardır.*" ifadesiyle ilgi-li olarak deniliyor ki: "Taberanî, Hâris b. Malik el-Ensarî'den şöyle ri-vayet eder: "Hâris, bir gün Resulullah (s.a.v) ile karşılaştı. Resulullah ona, 'Nasıl sabahladın ey Hâris?' diye sordu. 'Gerçek bir mümin ola-rak.' diye cevap verdi. Resulullah ona şöyle buyurdu: 'Söylediğin söz üzerinde iyi düşün! Şüphesiz her şeyin bir gerçekliği vardır; senin i-manının gerçekliği nedir?' Hâris şöyle arz etti: 'Nefsimi dünyadan ko-parmışım. Artık gecemi uyanık, gündüzümü susuz geçiriyorm. Birbir-lerini ziyaret eden cennet ehlini seyrediyor gibiyim. İniltileri birbirine karışmış olan cehennemlikleri seyrediyor gibiyim.' Resulullah şöyle buyurdu: 'Ey Hâris! Gerçek marifete ermişsin, onu korumaya çalış.' Peygamberimiz bu sözü üç kere tekrarladı."

Ben derim ki: Bu hadis, Şîî kanallardan da çeşitli rivayet zincir-leriyle aktarılmıştır.

8- Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, batılı da ortadan kaldırsın.

9- Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz; O da, "Ben, arkalarından başkaları da gelecek olan bin melek ile size yardım edeceğim." diye duanızı kabul buyurmuştu.

10- Allah bunu ancak müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yoksa yardım, yalnız Allah katındandır. Çünkü Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.

11- Hani kendi katından bir güven olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi arındırmak, Şeytan'ın vesvesesi ve pisliğini sizden gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve adımlarınızı sağlamlaştırmak için gökten size su indiriyordu.

12- Hani Rabbin meleklere vahyediordu ki: "Ben sizinle beraberim; siz inananları pekiştirin; ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım. Artık vurun boyunların üstüne, vurun onların her parmağına."

13- Bu, onların Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelirse, muhakkak ki Allah'ın cezası çetin olur.

14- İşte böyle; şimdi tadın onu ve (bilin ki) kâfirler için ateş azabı da vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde Bedir Savaşı'ndan söz ediliyor. Bu, Müslümanların katıldıkları ilk savaştır. İleride de açıklanacağı gibi, ayetlerin akışı, Bedir Savaşı'ndan sonra indiklerini ortaya koymaktadır.

7) Hani Allah size, iki topluluktan birinin sizin olacağını vadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.

Yani, "Hatırlayın o zamanı ki Allah size... vadediyordu..." Bu, Allah'ın onlara yönelik iyiliklerini açıklama, üzerlerindeki nimetlerini sayma amaçlı bir açıklamadır. Ki şunu açıkça bilsinler ki, Allah karşılarına bir iş çıkarıyorsa veya üzerlerine bir hüküm indiriyorsa, mutla-

AYETLERİN MEALİ

7- Hani Allah size, iki topluluktan birinin sizin olacağını vadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.

ka hakka dayalı olarak gerçekleştiriyordur. Bunda onların maslahatları gözetilmiş, mutlulukları hedeflenmiştir. Bu nedenle bu gibi meselelerde ihtilâfa düşmemeleri, Allah'ın kendileri için seçtiğini hoşnutsuzluk ve memnuniyetsizlikle karşılamamaları, tam tersine işleri hususunda Allah'a güvenip dayanmaları, O'na ve Elçisi'ne itaat etmeleri gerekmektedir.

Ayette geçen iki topluluktan maksat, kervan ve kervanı korumak için seferber olmuş ordudur. Kervan dediğimiz, Kureyş'in ticaret kervanıydı ve onlara ait malları taşıyordu. Bu kervanı, aralarında Ebu Süfyan b. Harb'in de bulunduğu kırk kişilik bir grup koruyordu. Seferber olan topluluk ise, bin kişiden oluşan Kureyş ordusuydu.

"İki topluluktan biri" sözü, "vadediyordu" fiilinin ikinci mefulüdür; "sizin olacağını" ifadesi de bundan bedeldir; "istiyordunuz" ifadesi ise, cümle içinde hâl işlevini görüyor. "kuvvetsiz olan..."dan maksat, güçlü olmayan topluluk, yani orduya göre daha az sayıya ve donanımına sahip kervandır. Ayette geçen "şevket", keskinlik demektir; diken anlamındaki "şevk"ten kinaye olarak kullanılmıştır.

"Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek... istiyordu." ifadesi, cümle içinde hâl konumundadır. Hakkın gerçekleştirilmesi (ihkak-ı hak), hakkın açığa çıkarılması ve gerekli olan sonuçlarının belirginleştirilmesi suretiyle kalıcı hâle getirilmesi anlamına gelmektedir. Allah'ın sözleri de, yüce Allah'ın peygamberlerine yardım edeceğine ve hak dinini egemen kılacağına ilişkin olarak verdiği karar anlamına gelir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Gönderilen elçi kullarımıza şu sözümüz geçmişti: Zafere ulaştırılanlar, mutlaka kendileri olacaktır. Ve galip gelenler, mutlaka bizim ordumuz olacaktır." (Sâffât, 171-173) "Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da, Allah nurunu tamamlayacaktır. O, Elçisi'ni hıdayet ve hak din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da, onu bütün dinlere üstün getirsin." (Saff, 8-9)

Tefsirini sunduğumuz ayette geçen "bi kelimatihî=sözleriyle" ifadesi, "bi kelimetihî=sözleriyle" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuş, daha isabetli ve verilmek istenen mesaja daha yakındır. Yine ayette geçen "ed-dâbir" sözcüğü, bir şeyin ardından gelip onunla ilintili ve ona bitişik olan şey demektir. Bir şeyin ardının kesilmesi ise, bir şeyin izlerinin kalmayacağı, bütün ayrıntılarının ve uzantılarının ortadan kal-

dırılacağı şekilde yok edilmesinden, kökünün kurutulmasından kinaye olarak kullanılan bir deyimdir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Hatırlayın ki, bir zaman Allah size, iki topluluktan biri sizin olacak diye vadetmişti. Allah'ın yardımıyla onlara üstünlük sağlayacaktınız. Kervan veya ordu. Ama siz, size vadedilen topluluğun kervan olmasını istiyordunuz. Çünkü ordunun güçlü olduğunu biliyordunuz. Son derece güçlü ve sıkı savaşçılardan oluşan bir orduydı. Buna karşılık siz zayıf ve güçsüzdünüz. Allah ise, bunun aksini istiyordu. Sizi orduyla karşılaştırmak ve sizi onlara üstün getirmek, dolayısıyla hakkı belirginleştirip üstün getirmek, böylece kâfirlerin köklerini kazıyıp artlarını kesmek istiyordu.

8) Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsın, batılı da ortadan kaldırsın.

Ayetin akışı, ifadenin orijinalinin başındaki "lâm" harfinin amaç bildirmeye dönük olduğunu ortaya koyuyor. "gerçekleştirsın" ifadesi, "size... vadediyordu" ifadesiyle ilintilidir. Yani, vaadinden asla dönmeyen Allah, size bunu vadediyordu ki, bununla hakkı gerçekleştirsın ve batılı iptal etsin; suçlular hoşlanmasalar, istemeseler de.

Bununla anlıyoruz ki, "hakkı gerçekleştirsın..." ifadesi, aynı anlama gelse de, "Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek... istiyordu." ifadesinin bir tekrarı değildir.

9) Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz; O da, "Ben, arkalarından başkaları da gelecek olan bin melek ile size yardım edeceğim." diye duanızı kabul buyurmuştu.

Ayetin orijinalinde geçen "istiğase" yardım istemek demektir. Nitekim bir ayette bu anlamda kullanılmıştır: "Kendi taraftarlarından olan, düşmanlarından olana karşı ondan yardım istedi." (Kasas, 15) "İmdâd" sözcüğünün de yardım etmek anlamında olduğunu biliyoruz. Ayette geçen "mürdifin" sözcüğü, "irdâf" mastarından geliyor. Bu ise, binicinin bir başkasını terkisine alması anlamına gelir. "er-Ridfu"; tâbi olan, uyan demektir. Ragıb İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "er-Ridfu; tâbi, uyan demektir. Ridfu'l-mer'eti; kadının kalçası, baseni demektir. et-Teradüf, birbirinin ardından gelmek demektir. er-Râdif; arka sıradaki demektir. el-Murdif, terkisine birini bindiren öndeki kişi demektir." (Alıntı sona erdi.)

Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayet ile Âl-i İmrân Suresi'nde yer alan ve bu kıssaya işaret eden ayet arasında bir uyum vardır: *"Nitekim Bedir'de, Allah sizi zafer'e ulaştırdı. Oysa siz güçsüz idiniz. O hâlde Allah'tan korkun ki, şükretmiş olasınız. Hani sen müminlere; 'Rabb-nizin size, gökten indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi, size yetmez mi?' diyordun. Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar, Allah size beş bin nişanlı melek ile yardım eder. Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla güven bulsun diye yaptı. Yoksa zafer, sadece üstün ve güçlü olan hikmet sahibi Allah katındandır."* (Âl-i İmrân, 123-126)

İki surenin (Âl-i İmrân ve Enfâl surelerinin) ilgili ayetlerini birbirine uyarladığımız zaman, "arkalarından başkaları da gelecek olan bin meleğin indirilmesi"nden, peşlerinden başkaları gelecek olan bin meleğin indirilmesinin kastedildiği ortaya çıkıyor. Böylece "arkalarından başkaları da gelecek olan bin melek" ile "indirilen üç bin melek" arasında uyum olduğu anlaşılıyor.

Bununla, bazılarının, "Meleklerin, arkalarından başkalarının da gelecek olmasından maksat, bin meleğin ardından diğer bin meleğin gelmesidir. Çünkü meleklerin her biriyle beraber, terkisinde bir melek vardı. Böylece iki bin melek oluyorlar." şeklindeki değerlendirmelerinin yanlış olduğu anlaşılıyor. Yine bazıları demişlerdir ki: "Maksat, meleklerin birbiri ardınca gelmeleridir." Başkaları da demişler ki: "Maksat, onların Müslümanların peşinden gelmiş olmalarıdır." Dolayısıyla "murdifin" ifadesi, "râdifin" anlamına gelmiş olur. Diğer bazılarının görüşü de şöyledir: "Maksat, Müslümanların onları izlemeleridir. Melekler Müslüman askerlerin önüne geçmiş ve kâfirlerin kalplerine korku salmışlardır.

10) Allah bunu ancak müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yoksa yardım, yalnız Allah katındandır. Çünkü Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.

"Cealehu=Bunu yaptı" ve "bihi=bununla" ifadelerindeki zamirler, ayetlerin akışından anlaşıldığı gibi, meleklerin yardım olarak gönderilmesine dönüktürler. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Meleklerin yardımcı kuvvet olarak gönderilmesi, müjde amaçlı ve kalplerinizin güvene ve huzura kavuşturulması içindir." Maksat, onların eliyle kâfirlerin yok edilmesi değildi. Nitekim sonraki a-

yetlerin birinden bunu anlamak mümkündür: *"Hani Rabbin meleklerle vahyediordu ki: Ben sizinle beraberim; siz inananları pekiştirin; ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım."*

Bu da bazı tefsir bilginlerinin şu değerlendirmesini destekleyen bir çıkarsamadır: "Melekler müşrikleri öldürmek için indirilmemişlerdi. Onlar bir tek kâfiri dahi öldürmediler. Onlardan öldürülenlerin üçte birini veya yarısını Hz. Ali (a.s), geri kalan üçte ikisini ve yarısını da diğer Müslümanlar öldürmüşlerdi. Melekler yalnızca, iki ordu birbirine girdiğinde Müslümanları kalabalık gösteriyor ve Müslümanların yüreklerini pekiştiriyorlardı. Müşriklerin yüreklerine de korku salıyorlardı." İleride bu konuyla ilgili bazı açıklamalara yer vereceğiz.

"Yoksa yardım, yalnız Allah katındandır. Çünkü Allah daima üstündür, hikmet sahibidir." Yardımla ilgili gerçek durumu Allah'ın tekeline verme amaçlı bir açıklamadır bu. Demek isteniyor ki, eğer zafer sayı çokluğuna ve maddî güce ve caydırıcılığa bağlı olsaydı, o gün müşriklerin üstün gelmeleri gerekirdi. Çünkü müşrikler sayıca çok, güç bakımından son derece donanımlı, buna karşın Müslümanlar az ve güçsüzdüler.

Ayetin tüm içeriği ve onunla bağlantılı olarak önceki ayetin içeriği, *"Allah daima üstündür, hikmet sahibidir."* ifadesiyle gerekçelendiriliyor. Buna göre Allah, üstünlüğü ile onlara yardım etti, zafer bahsetti; hikmeti ile de zaferin bu şekilde gerçekleşmesini öngördü.

11) Hani kendi katından bir güven olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi arındırmak, Şeytan'ın vesvese ve pisliğini sizden gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve adımlarınızı sağlamlaştırmak için gökten size su indiriyordu.

Ayette geçen "nuas"; uyku ile uyanıklık arası durum, uykunun başlangıcı, hafif uyku, uyuklama demektir. "Teğşiye"; kuşatma, bürüme anlamına gelir. "Emene"; güven demektir. "Minhu" ifadesi de, bu güvenin Allah'tan olduğuna yönelik bir işarettir. Bazıları da, bu ifadenin düşmandan yana güvene kavuşulduğu anlamını ifade ettiğini söylemişlerdir. "Ric"; pislik demektir. Şeytanın pisliğinden maksat, onun kalbe attığı vesvese ve saptırma amaçlı telkinlerdir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Zafer ve müjdeli destek, kalplerin güvene kavuşturulması, sizi hafif bir uykunun aldığı sırada gerçekleşiyordu. Bu uyku, Allah'ın kalplerinize akıt-

tıgı güvenin neticesindeydi. Bu sayede uyudunuz. Yoksa eğer korku ve ıstırap hâlinde olsaydınız, ne uyuklayabilir, ne de uyuyabilirdiniz. Sonra Allah sizin üzerine bir yağmur yağdırdı. Onunla sizi temizledi, sizden Şeytan'ın vesvesesini giderdi, kalplerinizi pekiştirdi, sıkıca bağladı. -Bu deyim cesaret telkin etmek anlamına gelen bir mecazdır.- Bu yağmur sayesinde ayaklarınız savaş meydanına sağlam bastı. Kumlar ıslanınca sağlam basmaya elverişli oldular veya kalplerinizi sağlamlaştırarak sağlam basmanızı sağladı.

Bu bakımdan ayet, şu rivayeti destekler mahiyettedir: "Müşrikler, Müslümanlardan önce su kuyularının başına gelmişlerdi. Müslümanlar bir kum tepesinin üzerinde konaklamışlardı. Çoğu abdestsiz ve cenabetti. Ayrıca susuzluk da çekiyorlardı. Şeytan içlerine şu vesveseyi saldı: 'Düşmanlarınız sizden önce suyun başına geldiler. Siz ise abdestsiz ve cenabet olarak -teyemmümle- namaz kılıyorsunuz. Ayaklarınız kumlara batıyor.' Bunun üzerine yüce Allah, üzerlerine bir yağmur yağdırdı. Onunla gusül abdestini aldılar. Abdestsizliklerini giderdiler. Bastıkları yerler sertleşti. Buna karşılık düşmanlarının bulunduğu yerin toprağı cıvık bir çamur hâline geldi."

12) Hani Rabbin meleklere vahyedyordu ki: "Ben sizinle beraberim; siz inananları pekiştirin; ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım. Artık vurun boyunların üstüne, vurun onların her parmağına."

Ayetin giriş kısmındaki "zarf"ın (iz) durumu, "*Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz*" ifadesiyle, "*Hani sizi hafif bir uykuya daldırıyordu*" ifadesindeki zarfın durumuna benzemektedir. Bu bakımdan ayetin anlamı ek izahat gerektirmeyecek kadar açıktır.

"*Artık vurun boyunların üstüne, vurun onların her parmağına.*" Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla boyunların üstünden maksat, kafalardır. Her parmaktan maksat da, ellerinin ve ayaklarının bütün parmakları veya sadece ellerinin parmaklarıdır ki, silâh kullanamamaları, kılıçların kabzalarını tutamamaları.

İlk bakışta insanın aklına geldiği gibi, "*vurun*" ifadesindeki hitabın meleklere yönelik olması mümkündür. Bu durumda boyunların üstüne ve her parmağa vurmaktan maksat, bu ifadelerin açık anlamlarıdır veya bu ifade bir kinayedir; maksat onları alçaltmak, yüreklerine korku salarak silâh tutma yeteneklerini dumura uğratmaktır. Hitabın

müminlere yönelik olması durumunda ise, maksat onların yüreklendirilmeleri, düşmanlarına karşı morallerinin yükseltilmesi, ayaklarının yere sağlam basmasının sağlanması, kalplerinin birbirine kenetlenmesi, müşriklere karşı teşvik edilmeleri, coşturulmaları olur.

13) Bu, onların Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelirse, muhakkak ki Allah'ın cezası çetin olur.

Ayetin orijinalindeki "şakku" ve yuşakık" kelimelerinin mastarı olan "muşâkka"; karşı çıkmak, muhalefet etmek demektir. Bu kelimenin kökü, "şikk"tır. Karşı gelen kimsenin, karşı çıktığı kimsenin şikkından başka bir şikka eğilim göstermiş olması esas alınmış gibi. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Müşriklerin uğradığı bu durum, onların Allah'a ve Resulü'ne karşı çıkmaları ve bu tutumlarında inat ve ısrar etmeleri sebebiyle Allah'ın onlara verdiği bir cezadır. Kim Allah'a ve Resulü'ne karşı çıkarsa, bilsin ki Allah'ın cezası şiddetli olur.

14) İşte böyle; şimdi tadın onu ve (bilin ki) kâfirler için ateş azabı da vardır.

Kâfirlere yönelik olarak gittikçe sertleşen bir hitaptır bu. Üzerlerine indirilen rezil edici, alçak düşürücü azaba işaret ediliyor. Sonra bu azabı tatmaları emrediliyor. Bir de bundan sonra, ateş azabı olduğu hatırlatılıyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle denir: "İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir ki: "Bedir günü halk saf tutup savaş düzeni alınca Ebu Cehil şöyle dedi: 'Allah'ım, taraflardan hangisi zafere daha lâyıksa onu mu-zaffer kıl.' Müslümanlar da Allah'tan yardım istediler. Bunun üzerine melekler indi ve şu ayet nazil oldu: *Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...*"

"Şöyle de denilmiştir: Peygamber (s.a.a), bir müşriklerin sayısal çokluklarına baktı, bir de Müslümanların sayısal azlıklarına baktı. Sonra kibleye yönelerek şöyle dedi: 'Allah'ım! Bana verdiğin sözü yerine getir. Allah'ım! Eğer bu küçük topluluğu helâk edersen, artık yeryüzünde sana ibadet edilmez.' Peygamberimiz, bu şekilde Rabbine yalvarmaya devam etti; ellerini kaldırarak yakardı; öyle ki hırkası omuz-

larından kayarak yere düştü. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...'* Ömer b. Hattab'dan, Süddî'den ve Ebu Salih'ten rivayet edilmiştir. İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) da rivayet edilmiştir."

Mecmau'l-Beyan'da devamla şöyle denir: "Resulullah (s.a.a) savaş meydanında akşamlayıp gecenin karanlığı çökünce, ashabını hafif bir uyku aldı. Kumluk bir yerde konaklamışlardı. Bu yüzden ayaklar yere basınca kayıyorlardı. Derken Allah çisentili bir yağmur yağdırdı; toprak sıkıştı ve ayaklar kaymamaya başladı. Yağmur Kureyş ordusunun bulunduğu tarafta ise sağanak şeklinde yağıyordu. Allah da onların yüreklerine korku salmıştı. Şu ayette işaret edildiği gibi: *Ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım...*"

Ben derim ki: Ayetin, *"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz..."* şeklindeki lafzı, onun Bedir günü, Allah'tan yardım dilemelerinin hemen sonrasında inmiş olması ihtimaliyle örtüşmüyor. Tam tersine ayetin akışı, onun, *"Sana enfâlden sorarlar..."* ayeti ile ondan sonraki ayetlerle birlikte indiğini göstermektedir. Buna göre ayet, geçmişte olan bir durumu ve yüce Allah'ın Müslümanlara yönelik iyiliklerini, onlara indirdiği zafer alâmetlerini ve çeşitli nimetleri anlatıyor ve bu hatırlatma ile, Müslümanların Allah'a şükretmeleri, emir ve yasakları hususunda O'na itaat etmeleri maksadı güdüyor.

Büyük bir ihtimalle, Müslümanların yardım istemelerinin zikredilmesinden sonra ayetin inişinin zikredilmesiyle, ayetin içeriğinin bu olayla ilgili olduğu kastedilmiştir. Nitekim ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerde bunun örnekleri çoktur.

Tefsiru'l-Burhan'da, İbn Şehraşub'dan şöyle rivayet edilir: "Peygamber (s.a.a) kendisi için hazırlanan karargâhın içinde şöyle dedi: 'Allah'ım! Eğer bugün bu küçük topluluğu helâk edersen, bugünden sonra artık sana ibadet edilmez.' Bunun üzerine yüce Allah, *'Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...'* ayetini indirdi. Bunun ardından Peygamberimiz karargâhından çıktı, bir yandan da şunları söylüyordu: 'Toplulukları hezimete uğrayacak ve gerisin geri dönüp kaçacaklar.' Allah onu beş bin işaretli meleklerle destekledi. Böylece Müslümanları müşriklerin gözünde kalabalık gösterdi, müşrikleri de Müslümanların gözünde az gösterdi. Sonra şu ayeti indirdi: *'onlar da uzak kenarında idiler.'* [Enfâl, 42] Onlar vadinin uzak kenarında geniş kumluk alanda,

Peygamberimiz (s.a.a) de vadinin yakın kenarında kuyunun yanında bulunuyordu."

Ben derim ki: Bundan önceki rivayet için söylediklerimiz, bunun için de geçerlidir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle denir: "Belhî, Hasan'dan naklen dedi ki: *'Hani Allah size... vadediyordu.'* ayeti, *'Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden çıkarmıştı.'* ayetinden önce indiği hâlde, sure içindeki tertipte ondan sonra yer alır."

Ben derim ki: Ayetlerden birinin işaret ettiği olayın öbürünün işaret ettiği olaydan önce gerçekleşmiş olması, ondan önce inmiş olmasını gerektirmez. Ayetlerin akışı açısından da söylenen bu hususa ilişkin bir kanıt söz konusu değildir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Muhammed b. Yahya el-Has'amî'den naklen İmam Cafer Sadık Sadık'ın (a.s), *"Hani Allah size, iki topluluktan birinin sizin olacağını vadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Ayette geçen 'şevket'ten maksat, savaşma gücüdür."

Ben derim ki: Benzeri bir riayeti, Kummî de kendi tefsirinde aktarmıştır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle denir: "Siyer yazarları demişler; Ebu Hamza ve Ali b. İbrahim de tefsirlerinde zikretmişler -bunların sözlerini birbirine karıştırarak nakletmiştir- ki: Ebu Süfyan, Kureyş kervanıyla birlikte Şam'dan dönüyordu. Kervanda Kureyş'in misk yüklü develerden ibaret malları vardı. Kureyş'ten kırk atlı da kervana eşlik ediyordu. Peygamber (s.a.a) ashabını kervanı ele geçirmek için hareket etmeye çağırdı. Buyurdu ki: 'Bakarsınız Allah, bu kervanı enfâl olarak size verir.' İnsanlar Peygamber'in sözüne icabet ettiler. Ama bir kısmı elini çabuk tutup hemen hazırlandı, bir kısmı ise ağır davrandı. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.a) bir hile veya savaş ile karşılaşacağını sanmıyorlardı. Sadece Ebu Süfyan'ı yakalamak ve kervanı ganimet olarak ele geçirmek için Medine'den çıkıyorlardı."

"Ebu Süfyan Peygamberimizin (s.a.a) harekete geçtiğini haber alınca, Damdam b. Amr el-Gıfarî'yi ücretle tutarak Mekke'ye gönderdi. Kureyş'e gitmesini, onları seferber etmesini, Muhammed'in ashabıyla birlikte kervanlarına saldırmak üzere olduğunu haber vermesini emretti. Damdam, hızla Mekke'ye doğru yol almaya başladı."

"Bu arada Abdulmuttalib'in kızı Âtike, Damdam b. Amr'ın gelişinden üç gün önce bir rüya gördü. Rüyada bir adam devesinin üzerinde çıkıp gelmiş ve 'Ey Galiboğulları! Yıkılacağınız yerlere koşun!' diyordu. Sonra bu adam devesiyle Ebu Kubeys dağına çıkıyor ve oradan bir taş yuvarlıyordu. Taş parçalanıyor ve Kureyş'ten isabet etmedik ev bırakmıyordu. Her parçası bir eve değişiyordu. Âtike büyük bir korkuyla uyandı ve rüyasını Abbas'a anlattı. Abbas da Utbe b. Rebia'ya haber verdi. Utbe dedi ki: 'Bu, Kureyş'e dokunacak bir felâkete işarettir.' Derken rüya kentte yayıldı ve Ebu Cehil'in kulağına gitti. Ebu Cehil bu rüyayı duyunca şunları söyledi: 'Bu da Abdulmuttaliboğulları'nın kadın peygamberidir! Lat'a ve Uzza'ya yemin ederim ki, üç gün bekleyeceğiz. Eğer gördüğü rüya gerçek olursa, ne âlâ! Aksi takdirde aramızda şöyle bir yazı yazacağız: Araplar arasında Haşimoğulları'nın kadınlarından ve erkeklerinden daha yalancı bir ev halkı yoktur.'"

"Üçüncü gün olunca Damdam çıka geldi ve Kureyş'e şöyle seslendi: 'Ey Galiboğulları, Ey Galiboğulları! Misk yüklü develerinizi, misk yüklü develerinizi! Kervan, kervan! Yetişin! Ama yetişeceğinizi de sanmıyorum. Muhammed ve Medineli Sabîler kervanınızı ele geçirmek için harekete geçtiler.' Bunun üzerine kervanı kurtarmak amacıyla sefer hazırlıklarına başladılar. Kureyş'in ileri gelenlerinden herkes ordunun donatılması için büyük oranda mal bağışladı. Sefere katılmayanların evlerini yıkacaklarını duyurdular. Onlarla birlikte Abbas b. Abdulmuttalib, Nevfel b. Hâris b. Abdulmuttalib ve Akil b. Ebu Talib de sefere katıldı. Beraberlerinde def çalan çengi cariyeler de götürdüler."

"Peygamberimiz (s.a.a) üç yüz on üç kişiyle birlikte yola çıktı. Bedir kuyularının bulunduğu yere yaklaşıncı, Kureyş'in hareketlerini izlemek üzere bir gözcü görevlendirdi. Gözcü, Kureyşlilerin hareket ettiğini kendisine haber verdi. Ebu Hamza'nın rivayetinde ise şöyle deniyor: Resulullah (s.a.a), kervanın hareketlerini izlemek üzere bir gözcü görevlendirdi. Gözcünün adı Adiy idi. Gözcü gelip Resulullah'a kervandan nerede ayrıldığını haber verince, Cebrail indi ve müşriklerin Mekke'den seferber olduklarını bildirdi. Peygamber (s.a.a) arkadaşlarıyla kervana saldırma veya orduyla karşılaşma hususunda istişarelerde bulundu. Ebu Bekir kalktı ve şunları söyledi: 'Ya Resulallah! Bu, onca kendini beğenmişliğiyle Kureyş'tir! İnkâr ettiği günden beri hiç inanmadı. Üstünlük sağladıktan bu yana hiç zelil olmadı. Biz ise,

savaş için hazırlık yapmış değiliz.' Ebu Hamza'nın rivayetinde sözlerini şöyle sürdürdüğü belirtiliyor: 'Ben bu yolları iyi bilirim. Adiy şurada kervandan ayrıldı. Onlar yollarına devam ettiler, biz de yürüdük. Onlar şu günde Bedir kuyularına gelmiş olacaklar. Biz kapana düşmüş av gibi olacağız.' Resulullah ona, 'Otur.' dedi. O da oturdu. Sonra Ömer b. Hattab kalktı ve Ebu Bekir'in sözlerini aynen tekrarladı. Peygamberimiz (s.a.a) ona da, 'Otur.' dedi. O da yerine oturdu."

"Sonra Mikdad yerinden kalktı ve şunları söyledi: 'Ya Resulallah! Bu, onca kendini beğenmişliğiyle Kureyş'tir. Fakat biz sana iman ettik, seni doğruladık ve getirdiğinin hak olduğuna tanıklık ettik. Allah'a yemin ederim ki, eğer bizim kor ateşin üzerine ve dikenler arasına dalmamızı emretsen, seninle birlikte hiç çekinmeden dalarız. Allah'a yemin ederim ki, İsrailoğulları'nın Musa'ya dedikleri gibi, 'Git, sen ve Rabbin savaşın; biz burada oturacağız.' demeyiz. Aksine şöyle deriz: Rabbinin emrini yerine getir, biz de seninle birlikte savaşacağız.' Bu sözleri üzerine Resulullah (s.a.a) ona hayırlar diledi."

"Sonra şöyle dedi: 'Ey insanlar, bana görüşünüzü bildirin.' Peygamberimiz bununla ensarı kastediyordu. Çünkü orada bulunanların çoğu ensardandı. Çünkü ensar Akabe'de Peygamberimize (s.a.a) biat ederken şöyle demişti: Sen bizim yurdumuza varıncaya kadar, biz senin başına geleceklerden sorumlu değiliz. Yurdumuza geldikten sonra artık sen bizim himayemizdesin. Oğullarımızı ve kadınlarımızı koruduğumuz gibi seni de koruruz."

"Peygamberimiz (s.a.a) ensarın sadece Medine'de saldıran bir düşman olması durumunda Peygamber'i savunmakla kendini sorumlu görmesinden, Medine dışında böyle bir sorumluluğunun olmadığını düşünmesinden endişe ediyordu."

"Bunun üzerine Sa'd b. Muaz ayağa kalktı ve şunları söyledi: 'A-nam babam sana kurban olsun, ya Resulallah! Bana öyle geliyor ki, bizi kastediyorsun.' Resulullah, 'Evet.' dedi. Sa'd şunları söyledi: 'A-nam babam sana kurban olsun, ya Resulallah! Biz sana iman ettik, seni doğruladık ve senin Allah katından getirdiğin dinin hak olduğuna şahitlik ettik. Bize istediğini emret, malımızdan istediğini al, istediğini bırak. Allah'a yemin ederim ki, bize şu denize dalmamızı emretsen, seninle beraber denize dalmaktan kaçınmayız. Bakarsın Allah bizimle senin gözünü aydınlatan bir gelişme gerçekleştirir. Bizi Allah'ın bereketi doğrultusunda harekete geçir."

"Resulullah efendimiz (s.a.a) bu sözler üzerine sevindi ve şöyle buyurdu: 'Yürüyün, Allah'ın bereketi sizinledir. Allah bana iki topluluktan birini vadetti. Allah vaadinden asla dönmez. Allah'a yemin ederim ki, Ebu Cehil b. Hişam'ın, Utbe b. Rebia'nın, Şeybe b. Rebia'nın, falanın ve falanın serilecekleri yerleri görür gibiyim.'"¹

"Resulullah (s.a.a) hareket emrini verdi. Müslümanlar Bedir denilen kukuya doğru yola çıktılar. -Ebu Hamza es-Sümalî'nin rivayetinde, Bedir'in Cüheyne kabilesinden bir adamın adı olduğu ve bu kuyu da ona ait olduğu için kuyuya onun adının verildiği belirtiliyor.- Kureyş ordusu da bu esnada yol alıyordu. Kendilerine su bulmaları için kölelerini önden gönderdiler. Peygamberimizin ashâbı bu köleleri yakaladılar, 'Kimsiniz?' dediler. 'Biz Kureyş kabilesinin köleleriyiz.' şeklinde cevap verdiler. Müslümanlar, 'Kervan nerede?' diye sordular. Köleler, 'Kervandan haberimiz yok.' dediler. Bunun üzerine Müslümanlar onları dövmeye başladılar. Bu sırada Peygamberimiz (s.a.a) namaz kılıyordu. Namazını tamamlayınca şöyle buyurdu: 'Size doğru söyledikleri zaman onları dövüyorsunuz, yalan söyledikleri zaman bırakıyorsunuz.' Müslümanlar köleleri Peygamberimizin yanına getirdiler. Peygamberimiz onlara sordu: 'Kimsiniz?' Dediler ki: 'Ey Muhammed, biz Kureyş'in köleleriyiz.' Peygamberimiz dedi ki: 'Ordudaki askerlerin sayısı ne kadardır?' dediler ki: 'Sayılarını bilmiyoruz.' Peygamberimiz (s.a.a), 'Günde kaç deve kesiyorlar?' diye sordu. 'Dokuz, on deve kesiyorlar.' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Kureyş ordusu dokuz yüz ilâ bin kişiden oluşmaktadır.' Peygamberimiz kölelerin alıkonmalarını emretti. Bu olay Kureyş'e ulaştığında korkuya kapıldılar, geldiklerine pişman oldular."

"Utbe b. Rebia, Ebu'l-Buhterî b. Hişam'la karşılaştı; ona dedi ki: 'Şu azgınlığı görüyor musun? Allah'a yemin ederim ki, bastığım yeri göremiyorum. Biz kervanımızı savunmak için geldik. Şimdi kervan kurtulmuş bulunuyor. Biz ise saldırmak ve savaşmak istiyoruz. Allah'a yemin ederim ki, saldırgan bir topluluk asla iflâh olmaz. Keşke Abdumenafoğulları'nın kervanda bulunan tüm malları gitseydi de biz bu sefere çıkmasaydık!' Bunun üzerine Ebu'l-Buhterî ona şöyle dedi: 'Sen Kureyş'in liderlerinden birisin. İnsanlar arasında dolaş ve Mu-

hammed ve arkadaşlarının Nahle'de saldırdığı kervanın uğradığı zararı ve İbnü'l-Hadremî'nin kanını üstlendiğini duyur. Çünkü sen onun müttetikisin."¹ Utbe ona şu karşılığı verdi: Tamam, bunu yapacağım. Bizden İbnü'l-Hanzeliye'den (Ebu Cehil'i kastediyor) başka kimse buna karşı çıkmaz. Sen onun yanına git, benim kervanın zararını ve İbnü'l-Hadremî'nin kanını üstlendiğimi, onun benim müttetikim olduğunu, bu yüzden onun kanını karşılayacağımı bildir."

"Ebu'l-Buhterî diyor ki: Ebu Cehil'in çadırına gittim ve Utbe'nin bu sözlerini ona aktardım. Ebu Cehil şöyle dedi: Utbe, Muhammed'in tarafını çekiyor. Çünkü o da, Abdumenafoğulları'ndandır. Ayrıca oğlu da onun yanındadır. Onun amacı aradan çekilmektir. Lat ve Uzza'ya yemin ederim ki, Medine'yi onların başına yıkmadıkça veya onları tutsak alıp Mekke'ye götürmedikçe geri dönmeyiz. Araplar bizim bu zaferimizi duymalıdır. Utbe'nin oğlu Ebu Huzeyfe, Peygamberimizin (s.a.a) yanındaydı."

"Ebu Süfyan kervanı kurtarınca, Kureyş'e şu haberi saldı: 'Allah kervanınızı kurtardı, geri dönün, Muhammed'i diğer Araplarla baş başa bırakın. O sizinle savaşmadıkça onunla savaşmayın. Eğer geri dönmeyerseniz, çengileri geri gönderin.' Ebu Süfyan'ın elçisi Cuhfe denilen yerde onlarla karşılaştı. Utbe geri dönmek istedi. Ama Ebu Cehil ve Benî Mahzum kabilesi buna yanaşmadı. Ama çengileri Cuhfe'den geri gönderdiler."

"Peygamber'in (s.a.a) ashâbı, Kureyş'in sayısı hakkındaki haberleri duyunca paniğe kapıldılar. Allah'tan yardım istediler, yakardılar. Bunun üzerine yüce Allah, '*Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...*' ayetiyle ondan sonraki ayeti indirdi."

Tabersî devamla Mecmau'l-Beyan'da der ki: "Resulullah (s.a.a) Bedir günü sabah olunca ashâbını harp nizamına soktu. İslâm ordusunda iki tane at vardı. Biri Zübeyir b. Avvam'ın, diğeri de Mikdad b. Esved'in idi. Yetmiş tane de deve vardı ve bunlara sırayla biniyorlardı. Resulullah (s.a.a), Ali b. Ebu Talib (a.s) ve Mersed b. Ebî Mersed el-Ganevî sırayla Mersed b. Ebî Mersed'in devesine biniyorlardı. Kureyş ordusunda ise dört yüz at vardı. Bazılarına göre ise, Kureyş'in atlarının sayısı iki yüzdü."

1- Burada Resulullah, orduyla karşılaşılacağına işaret ediyor; ama onlar kervanla buluşmayı umuyorlardı.

1- Tefsirimizin ikinci cildinde, "*Sana haram ayı, onda savaşmayı sorarlar...*" (Bakara, 217) ayetini incelerken bu rivayetlere yer verdik.

"Kureyşliler Müslümanların sayıca az olduklarını görünce Ebu Cehil şöyle dedi: 'Bunlar bir lokmadan başka bir şey değildirler. Kölelerimizi göndersek onları yakalayıp getirebilirler.' Utbe b. Rebîa dedi ki: 'Sence bir tuzak kurmuş olmasınlar, arkadan destek kuvvetleri gelmesin?!' Bunun üzerine Umeyr b. Vehb el-Cumehî'yi bu hususta bilgi edinmek için gönderdiler. Umeyr yürekli bir süvariye. Atıyla İslâm ordusunun etrafında bir tur attı, sonra geri dönüp şunları söyledi: Ne bir tuzak kurmuşlar, ne de destek kuvvetleri var. Ancak Medine'nin delikanlıları ölümü göze almışlardır. Nasıl sessiz durduklarını, zehirli yılanlar gibi dillerini çıkardıklarını görmüyor musunuz? Tek sığınakları kılıçlarıdır. Onların savaşmadan geri döneceklerini sanmıyorum. Her biri sizden birini öldürmeden öldürülmeyecektir. Artık siz kararınızı verin.' Ebu Cehil ona şu karşılığı verdi: 'Yalan söylüyorsun. Sen korkağın tekisin.'

"Bu sırada yüce Allah şu ayeti indirdi: '*Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yaşa.*' [Enfâl, 61] Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) onlara şu mesajı gönderdi: 'Ey Kureyş topluluğu, sizinle savaşmayı başlatan taraf olmak istemiyorum. Benimle Arapların arasından çekilin.' Bu mesajı duyan Utbe şöyle dedi: 'Bu mesaja olumlu tepki gösteren bir kavim kesinlikle kurtulur.' Sonra kırmızı devesine bindi. Resulullah, iki ordu arasında dolaşarak savaşa engel olmak isteyen bu adama baktı, sonra şunları söyledi: İçlerinden birinde hayır varsa eğer, o da şu kırmızı devenin binicisidir. Eğer ona uyarlarsa, doğruyu bulurlar."

"Utbe bir konuşma yaptı. Şunları söyledi: 'Ey Kureyş topluluğu! Bugün bana uyun, sonra ömür boyu bana uymayın. Muhammed ittifakları ve sözleşmeleri olan bir insandır. O, sizin amcanızın çocuğudur. Onunla diğer Arapların arasından çekilin. Eğer doğru söylüyse, bu herkesten çok sizin için övünç kaynağıdır. Şayet yalancıysa, Arap kurtları size ihtiyaç bırakmadan onun hakkından gelirler.' Ebu Cehil onun bu sözlerinden dolayı öfkeleni ve şöyle dedi: 'Senin korkudan ciğerlerin şişmiş.' Utbe dedi ki: Benim gibi birine mi korkak diyorsun? Kureyş ikimizden hangimizin daha alçak, daha korkak olduğunu yakında bilecektir. Kimin halkı için bozgunculuk yaptığını görecektir."

"Sonra zırhını giydi, kardeşi Şeybe ve oğlu Velid ile birlikte öne çıktı. Dedi ki: 'Ey Muhammed, Kureyş'ten dengimiz olan kişileri karşımıza çıkar.' Ensardan bir grup öne atılıp karşılarına dikildiler. Fakat onlar dediler ki: 'Dönün, biz Kureyş'ten kendimize denk olanları isti-

yoruz.' Peygamberimiz (s.a.a), Ubeyde b. Hâris b. Abdulmuttalib'e -o sırada yetmiş yaşındaydı- baktı ve 'Amca kalk!' dedi. Sonra Hamza'ya baktı ve 'Amca kalk!' dedi. Ardından Ali b. Ebu Talib'e baktı ve 'Ya Ali kalk!' dedi. Ali o sırada Müslümanların yaşça en küçüğüydü. Sonra şöyle buyurdu: '(Kalkın ve) Allah'ın sizin için öngördüğü hakkınızı isteyin. Kureyş, bütün kendini beğenmişliğini, kibrini takınarak gelmiş, Allah'ın nurunu söndürmeyi amaçlıyor. Oysa Allah nurunu kesinlikle tamamlayacaktır.' Sonra şunları söyledi: Ey Ubeyde, Utbe b. Rebîa senindir. Ey Hamza, Şeybe senindir. Ey Ali, Velid de senindir."

"Bu üç Müslüman ileri çıkan müşriklerin karşısına çıktı. Onlar, 'Bize denk kişiler gönderilmiş.' dediler. Ubeyde, Utbe'ye bir hamle yaptı, kafasına bir darbe indirdi ve yaraladı. Utbe de Ubeyde'nin dizini yaraladı. İkisi de yere düştü. Şeybe, Hamza'ya saldırdı. Her ikisinin de kılıcı kırılıncaya kadar vuruştular. Emirü'l-Müminin Ali (a.s), Velid'e saldırdı. Omzunun üzerinden bir kılıç vurdu, koltuğunun altından çıktı. Ali der ki: Velid sağ kolunu sol eliyle tuttu ve onunla başıma vurdu, gök yere indi sandım."

"Sonra Hamza ile Şeybe boğuşmaya başladılar. Müslümanlar dediler ki: 'Ey Ali, köpeğin amcana saldırdığını görmüyor musun?' Ali ona bir hamle yaptı. Sonra dedi ki: 'Amca kafanı eğ.' -Hamza Şeybe'den uzundu.- Hamza başını göğsüne doğru eğdi. Ali bir kılıç darbesiyle Şeybe'yi ikiye biçti. Sonra Utbe'nin yanına geldi, can çekişiyordu. Onun da işini bitirdi."

"Bir diğer rivayette şöyle deniyor: Hamza Utbe'nin karşısına çıktı, Ubeyde Şeybe'nin karşısına çıktı, Ali de Velid'in karşısına çıktı. Hamza Utbe'yi, Ubeyde Şeybe'yi ve Ali de Velid'i öldürdü. Şeybe, Ubeyde'nin ayağına bir darbe indirip kesti. Hamza ve Ali, Ubeyde'yi kurtardılar. Hamza ve Ali, Ubeyde'yi taşıyarak Resulullah'ın yanına getirdiler. Ubeyde, Peygamberimizden durumunu sordu ve 'Ben şehit değil miyim?' dedi. Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Evet, sen benim akrabalarımın içinde ilk şehit düşen kişisin."

"Ebu Cehil Kureyş'e şöyle seslendi: Acele etmeyin, Rebîa'nın oğulları gibi şımarmayın. Medinelileri ktır ktır doğrayın. Kureyşlileri de tutsak alın. Onları Mekke'ye götürelim ve sapıklıklarını gözlerinin önüne serelim."

"İblis, Suraka b. Malik b. Cu'şum kılığında göründü ve Kureyşlilere şöyle dedi: 'Ben sizin komşunuzum, sancağınızı bana verin.' Sol

cenahın sancağını ona verdiler. Sancak Abduddaroğulları'nın elindeydi. Resulullah (s.a.a) ona baktı ve ashabına şöyle dedi: 'Gözlerinizi kapatın, dişinizi sıkın.' Sonra ellerini kaldırarak şöyle dedi: 'Allah'ım! Eğer bu küçük topluluğu helâk edersen, artık sana ibadet eden olmaz.' Sonra Peygamberimizi (vahiy inme sırasında olduğu gibi) baygınlık gibi bir hâl aldı. Kendine geldiğinde yüzünden terler akıyordu. Buyurdu ki: İşte Cebrail, size, peşlerinden başka meleklerin de geldiği bin melekle yardım getirdi."

el-Emalî adlı eserde, müellif (Şeyh Tusî) kendi rivayet zinciriyle, İmam Rıza'dan (a.s), o da atalarından şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) ramazan ayında Bedir'e hareket etti ve ramazan ayında Mekte'yi fethetti." [c.1, s.352]

Ben derim ki: Siyer yazarlarının ve tarihçilerin görüşleri de bu yöndedir. Yakubî, Tarih'inde şunları söylüyor: "Bedir savaşı, Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicret edişinden on sekiz ay sonra ramazan ayının on yedinci gününe denk gelen cuma gününde meydana geldi." [c.2, s.45]

Vakıdî şöyle der: "Resulullah (s.a.v) Bedir vadisine ramazanın on yedinci gününde indi. Ali'yi, Zübeyr'i, Sa'd b. Ebî Vakkas'ı ve Besbes b. Amr'ı kuyuların başında etrafı gözetlemek üzere gönderdi. Orada Kureyş için su çeken kişileri gördüler, yakalayıp tutsak aldılar. Bazısı da kaçıp kurtuldu. Tutsakları Peygamberimizin yanına getirdiler. Peygamberimiz o sırada namaz kılıyordu. Müslümanlar onlara birtakım sorular sordular. Dediler ki: 'Biz Kureyş'in sucularıyız. Onlar için kuyulardan su çekmemiz için bizi gönderdiler.' Müslümanlar onları dövmeye başladılar. Dayak yiyince bu sefer: 'Biz Ebu Süfyan'ın adamlarıyız, biz kervanın sucularıyız. Kervan şurada, şu sırtta bulunuyor.' Adamlar bunları söyleyince, Müslümanlar onları dövmekten vazgeçiyorlardı. Derken Resulullah (s.a.v) namazını tamamladı; sonra şöyle buyurdu: Doğru konuştuklarında onları dövüyorsunuz, yalan söylediklerinde ise, bırakıyorsunuz."

"Sabah olunca Resulullah (s.a.v) safları düzeltti, savaş düzeni aldırdı. Müslümanlara bir konuşma yaptı, Allah hamdetti, nimetlerine şükretti. Buyurdu ki:

"İmdi... Ben sizi, Allah'ın teşvik ettiği şeye teşvik ediyorum. O'nun yasakladığı şeyi size yasaklıyorum. Allah'ın şanı yücedir; hakkı

emreder, doğruyu sever; hayır işleyenlere katındaki menzillere ek olarak mükâfatlar verir. Onlar hayırla anılırlar, birbirine karşı hayırla fazilet kazanırlar. Siz hak menzillerinden birinde bulunuyorsunuz. Allah burada kendisinin rızasına yönelik olan amelden başkasını kabul etmez. Zor zamanlarda gösterilen sabırla Allah gamı, kederi, sıkıntıyı giderir; gamdan kurtarır. Bununla ahirette kurtuluşa erersiniz. Aranızda Allah'ın peygamberi bulunuyor. Sizi kötülüklerden sakındırıyor, size iyilikleri emrediyor. Bugünde, Allah'ın sizi cezalandırmasını gerektirecek bir davranıştan sakının. Çünkü Allah buyuruyor ki: '*Allah'ın öfkesi, sizin öfkenizden daha büyüktür.*' [Mü'min, 10] Allah'ın kitabında size emrettiğine bakın, size gösterdiği ayetlerini inceleyin, sizi zilletten sonra yüceltmesini anımsayın. Allah'a güvenip dayanın, sizden razı olsun. Bugün Rabbinize öyle bir sınav verin ki, size vadettiği rahmetini ve mağfiretini gerektirsin. Çünkü Allah'ın vaadi haktır, sözü doğrudur, cezası çok şiddetlidir. Ben ve siz daima diri ve egemen olan Allah ile varız. Sırtımızı O'na dayadık, O'na sarıldık, O'na güvenip dayandık, O'nadır dönüşümüz. Allah beni ve Müslümanları bağışlasın." [el-Magazi, c.1, s.52-59]

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle denir: "İbn Abbas gibi bir grup müfessir şöyle demişlerdir: Bedir günü Cebrail Peygamberimize (s.a.a) şöyle dedi: 'Bir avuç toprak al. Müşriklere doğru at.' İki topluluğun karşılaştığı sırada Peygamberimiz Ali'ye dedi ki: 'Bana vadinin çakıllarından bir avuç getir.' Ali (a.s), üzerleri tozlu bir avuç çakıl taşı getirdi. Peygamberimiz (s.a.a) onları Kureyşlilere doğru attı. Bu sırada şöyle diyordu: 'Yüzleri çirkin olasıcalar.' Bir tek müşrik kalmadı ki bu tozdan gözüne, ağzına ve burun deliklerine girmiş olmasın. Sonra Müslümanlar artlarına düştüler; kimini öldürüyor, kimini de tutsak alıyorlardı. Müşriklerin hezimetinin sebebi, Peygamberimizin (s.a.a) onlara doğru attığı bu çakıllardı."

el-Emalî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Bedir'de öldürülen müşriklerin başında durdu ve şunları söyledi: 'Allah sizi bir avuç insanla en kötü cezalardan birine çarptırdı. Ben doğruyken siz beni yalanladınız, eminken hainlikle suçladınız.' Sonra Ebu Cehil'e yöneldi ve şöyle dedi: 'Bu adam Allah'a karşı Firavun'dan daha inatçıydı. Çünkü Firavun helâk olacağını anladığı anda Allah'ın birliğini kabul etmişti. Ama bu adam helâk olduğu sırada da Lat ve Uzza'ya dua ediyordu.'" [c.1, s.317]

Vakıdî'nin el-Mağazî adlı eserinde şöyle denir: "Resulullah (s.a.v) Bedir günü kuyu kazılmasını ve öldürülen müşriklerin cesetlerinin kuyuya atılmasını emretti. Ümeyye b. Halef'in dışında hepsinin cesedi kuyuya atıldı. O ise çok şişmandı ve aynı gün içinde cesedi şişmişti. Onu kuyuya atmak istediklerinde etleri dökülmeye başladı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v), 'Bırakın onu.' dedi. Öylece bıraktılar ve üzerini toprak ve taşlarla örttüler."

"Sonra Peygamberimiz (s.a.v) kuyudaki cesetlerin başında durdu ve teker teker isimleriyle çağırarak şunları söyledi: 'Rabbinizin size vaat ettiklerinin hak olduğunu gördünüz mü? Ben Rabbimin bana vaat ettiğinin hak olduğunu gördüm. Siz, Peygamberi'ne karış ne çok kötü davranan bir kavimdiniz! Siz beni yalanladınız, insanlar beni doğruladılar. Siz beni yurdundan kovdunuz, insanlar beni barındırdılar. Siz benimle savaştınız, insanlar bana yardım ettiler.' Orada bulunan Müslümanlar dediler ki: 'Ya Resulullah, ölmüş kimselere mi konuşuyorsun?' Buyurdu ki: 'Onlar Rablerinin vaat ettiğinin hak olduğunu gördüler.' Bir rivayete göre de Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: Benim sözlerimi onlardan daha iyi duyuyor değilsiniz. Ama onlar cevap veremiyorlar."

"Güneş batıya doğru kaymaya başladığında, Kureyş yenilgiye uğramıştı. Resulullah (s.a.v) Bedir'de kaldı. Abdullah b. Kâ'b'a ganimetleri toplayıp taşımasını emretti. Ashabından bazısına da ona yardım etmelerini emretti. Sonra Bedir meydanında ikindi namazını kıldı. Ardından yola çıktı. Güneşin batmasından önce Esil denilen yere geldi, orada konakladı, gecesini orada geçirdi. Ashabından bazısı yaralanmıştı, ama sayıları fazla değildi. Peygamberimiz (s.a.v) Zekvan b. Abdukays'a Müslümanların başında nöbet tutmasını emretti. Gecenin sonuna gelindiğinde hareket emrini verdi." [c.1, s.111]

Tefsiru'l-Kummî'de uzun bir rivayetin kapsamında şöyle denir: "Ebu Cehil karşı karşıya gelen iki ordunun ortasına çıktı ve şöyle dedi: Allah'ım! Muhammed akrabalık bağlarımızı kesti, bilmediğimiz bir şeyi getirdi, bu sabah onu mahvet."

"Bunun üzerine Allah, Peygamberi'ne şu ayeti indirdi: *'Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. Eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir. Ama yine dönerseniz, biz de döneriz. O zaman topluluğunuz çok da olsa, size hiçbir yarar sağlayamaz. Allah inananlarla beraberdir.'* [Enfâl, 19]"

"Sonra Resulullah (s.a.a) bir avuç çakıl taşı aldı ve 'Yüzleri çirkin olasicalar.' diyerek Kureyş'e doğru attı. Bu sırada yüce Allah Kureyşlilerin yüzlerini döven bir rüzgâr gönderdi. Derken Kureyş hezimete uğradı. Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Allah'ım, bu ümmetin Firavun'u Ebu Cehil b. Hişam kurtulmasın.' O gün müşriklerden yetmiş kişi öldürüldü, yetmiş kişi de tutsak edildi."

"Amr b. Cemuh, Ebu Cehil'le karşılaştı. Amr, Ebu Cehil'in uyluk kemiğine bir darbe indirdi. Ebu Cehil de Amr'ın koluna bir darbe indirdi. Kolu pazu kısmından kopacak oldu. Böylece kolu deriden asılı kaldı. Amr kolunu ayağının altına aldı ve yukarı doğru kasıldı. Böylece kolunu koparıp attı."

"Abdullah b. Mes'ud şöyle der: Kanlar içinde kalan Ebu Cehil'e rastladım. Dedim ki: 'Seni rezil eden Allah'a hamdolsun.' Başını kaldırdı ve şöyle dedi: 'Allah ancak köle oğlu bir köleyi rezil etti. Kahrolasica, sonuç kimindir?' Dedim ki: 'Sonuç Allah'ın ve Resulü'nündür ve ben de seni öldüreceğim.' Ayağımı boynunun üzerine koydum, dedi ki: 'Ey koyun çobancı, pek de yüksek bir yere çıkmış bulunuyorsun! Bugün senin beni öldürmenden daha elem verici bir şey olmaz. Muttaliboğulları'ndan veya müttetiklerden bir kimse yok muydu ki beni o öldürseydi?!' Başındaki miğferi çıkardım, onu öldürdüm ve kesik başını Resulullah'a (s.a.a) getirip dedim ki: 'Ya Resulullah, müjde! Bu, Ebu Cehil b. Hişam'ın başıdır.' Resulullah (s.a.a) hemen şükür secdesine gitti."

Şeyh Müfid, el-İrşad adlı eserinde şunları anlatır: "Sonra Emirü'l-Müminin (a.s), As b. Said b. As ile çarpıştı, kısa bir sürede onu öldürdü. Ondan önce başkaları As'ın karşısına çıkmaya cesaret edememişlerdi. Hanzala b. Ebu Süfyan da, Emirü'l-Müminin'in karşısına çıktı, onu da öldürdü. Ondan sonra Tuayma b. Adiy onun karşısına çıktı, onu da öldürdü. Ondan sonra da Kureyş'in şeytanlarından biri olan Nevfel b. Huveylid'i öldürdü. Karşısına çıkanları birer birer öldürüyordu. Öyle ki Kureyş'ten öldürülenlerin yarısını Ali öldürmüştü. O gün Kureyş'ten yetmiş kişi öldürülmüştü. Bunun yarısını Bedir Savaşı'na katılan bütün Müslümanlarla üç bin melek, diğer yarısını da Ali tek başına öldürmüştü." [s.39-40]

Yine aynı eserde şöyle denir: "Sünnî ve Şîî raviler, Emirü'l-Müminin'in (a.s) Bedir Savaşı'nda öldürdüğü müşriklerin isimlerini belirtmişlerdir. Bu hususta aralarında ittifak vardır. Bu rivayetlerde be-

lirtildiğine göre İmam Ali'nin (a.s) Bedir Savaşı'nda öldürdüğü müşrikler şunlardır: 1- Velid b. Utbe. Yukarıda buna işaret etmiştik. Yürekli, atak, canının istediğini yapan utanmaz biriydi. İnsanlar onunla karşılaşmaktan korkarlardı. 2- As b. Said. Yiğitleri korkutan heybetli, iri yarı bir adamdı. Ömer b. Hattab'ın, karşısına çıkmaktan korktuğu buydu. Kıssası meşhurdur. Sunacağımız rivayetler kapsamında buna da yer vereceğiz. 3- Tuayma b. Adiy b. Nevfel. Sapıklar topluluğunun liderlerinden biriydi. 4- Nevfel b. Huveylid. Resulullah'a (s.a.a) karşı en büyük düşmanlığı güden müşrikler arasında yer alırdı. Kureyş onu öne çıkarır, ona saygı gösterir ve ona itaat ederdi. Bu adam, hicretten önce Ebu Bekir ve Talha'yı Mekke'de yakalamış, bir iple bağlayarak bir gün akşama kadar işkence etmişti. Derken Müslümanlar Ebu Bekir ile Talha'yı tutuldukları yerde bulup kurtarmışlardı. Peygamberimiz (s.a.a) onun da Bedir'e geldiğini haber alınca, Allah'tan onun hakkından gelmesini dilemişti. 'Allah'ım! Nevfel b. Huveylid'in hakkından gel.' demişti. Onu da Emirü'l-Müminin (a.s) öldürdü. 5- Zem'a b. Esved.¹ 6- Hâris b. Zem'a. 7- Nadr b. Hâris b. Abdud-dar. 8- Umeyr b. Osman b. Kâ'b b. Teym. Talha b. Ubeydullah'ın amcasıdır. 9- Osman b. Ubeydullah. 10- Malik b. Ubeydullah. Bu ikisi Talha b. Ubeydullah'ın kardeşidir. 11- Mes'ud b. Ebî Ümeyye b. Muğire. 12- Kays b. Fâkihe b. Muğire. 13- Huzeyfe b. Ebî Huzeyfe b. Muğire. 14- [Ebu] Kays² b. Velid b. Muğire. 15- Hanzala b. Ebu Süfyan. 16- Amr b. Mahzum. 17- Ebu Münzir b. Ebî Rifaa. 18- Münebbih b. Haccac es-Sehmî. 19- As b. Münebbih. 20- Alkame b. Kelde. 21- Ebu'l-As b. Kays b. Adiy. 22- Muaviye b. Muğire b. Ebî'l-As. 23- Luzan b. Rebia. 24- Abdullah b. Münzir b. Ebî Rifaa. 25- Mes'ud b. Ümeyye b. Muğire. 26- Hacib b. Saib b. Uveymir. 27- Evs b. Muğire b. Luzan. 28- Zeyd b. Melis. 29- Asım b. Ebî Avf. 30- Said b. Vehb. Benî Amir'in müttefiki idi. 31- Muaviye b. Amir b. Abdulkays. 32- Abdullah b. Cemil b. Züheyr b. Hâris b. Esed. 33- Saib b. Malik. 34- Ebu'l-Hakem b. Ahnes. 35- Hişam b. Ebî Ümeyye b. Muğire."

"Bu otuz beş kişiyi Emirü'l-Müminin öldürmüştür. Onun öldürüp öldürmediği tartışmalı olan veya onun da öldürülmesine katkıda bu-

1- Bazı nüshalarda Akil b. Esved olarak geçer ve İmam Ali'nin (a.s) öldürdüğü kişilerin sayısının otuz altı olduğu belirtilir.

2- Halid b. Velid'in kardeşidir, öldürülen diğer üç kişi de onun amca çocuklarıdır.

lunduğu kişiler bunun dışındadır. Daha önce de söylediğimiz gibi Bedir'de öldürülen müşriklerin yarısından çoğunu İmam Ali öldürmüştür." [s.39-43]

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiği üzere bazıları, Hz. Ali'nin Bedir Savaşı'nda yirmi yedi kişiyi öldürdüğünü söylemişlerdir. Vakıdî ise, "Ravilerin ve nakilcilerin üzerinde ittifak ettiği, onun dokuz kişiyi öldürdüğüdür. Gerisi ihtilâfıdır." demiştir.

Ancak kıssalar üzerinde yapılacak derin araştırmalar, müşriklerin şiirlerinden algılanan mesajlar ve sonraki dönemlerde meydana gelen olaylar, bu ihtilâfların yersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Muhammed b. İshak'tan nakledildiğine göre, Bedir Savaşı'nda öldürülen müşriklerin çoğunu Hz. Ali (a.s) öldürmüştür.

İbn Ebi'l-Hadid'in belirttiği üzere Vakıdî, müşriklerin ölümlerinin sayısının elli iki olduğunu ve bunların yirmi dördünün Ali (a.s) tarafından öldürüldüğünü belirtir. Bunlar, ya tek başına öldürdükleri, ya da başka Müslümanlarla birlikte öldürdüğü kimselerdir.

el-İrşad ve el-Menakıb adlı eserlerde belirtildiğine göre Useyd b. Ebî İyas, Kureyş müşriklerini İmam Ali'ye (a.s) karşı şu beyitlerle kıskırtırdı:

"Bir sancağın açıldığı her yerde sizi rezil etti, taze bir delikanlı ki; beş yaşını tamamlamış, savaş görmüş, deneyimli atları (süvarileri) yenilgiye uğrattı."

"Allah için söyleyin! Bu durumdan utanmadınız mı? Her özgür insan böyle bir duruma düşmekten utanır, hayâ eder."

"Şu Fatıma'nın oğlu (Ali b. Ebu Talib) sizi yok etti; bazen öldürdü, bazen başınızı kesti, bazen de sizi ortadan kaldırdı."

"O hâlde ona cizye verin de darbesinden korunun, ya da tam bir zilletle ona biat edin; ama bunun da size bir faydası olmayacaktır."

"Ah! Nerede yaşlılar, nerede o dayanaklar? Ki her mesele de onlara başvurulurdu, nerede Ebtah'ın süsü, iftihar vesilesi?"

"Ali onları yok etti; kimini bir el darbesiyle, kimini de kılıçla. Bu öyle bir darbe ki öldürücü, öyle bir kılıç ki hiçbir zaman körelmez."

el-İrşad adlı eserde şöyle geçer: Şu'be, Ebu İshak'tan, o da Hâris b. Madrib'den şöyle rivayet eder: "Ali b. Ebu Talib'in (a.s) şöyle dediğini duydum: Bedir'e geldiğimiz zaman Mikdad b. Esved'den başka atlı yoktu aramızda. O gece kendimize baktım, Resulullah'tan (s.a.a)

başka herkesin uyuduğunu görürdüm. Ama o, bir ağacın gövdesinin dibinde durmuş, sabaha kadar namaz kılıyor, dua ediyordu." [s.49]

Ben derim ki: Bedir Savaşı'nda meydana gelen olaylarla ilgili rivayetler oldukça fazladır. Bunlar arasından tefsirini sunduğumuz ayetlerin anlamlarının belirginleşmesine yardımcı olacaklarına inandıklarımızı seçtik. İnşallah bundan sonraki ayetleri incelerken açıklamalarımızın kapsamında Bedir Savaşı'yla ilgili diğer bazı rivayetlere de yer vereceğiz. Bu şekilde kıssanın daha detaylı sunulmuş olacağını umuyoruz.

BEDİR ŞEHİTLERİNİN (R.A) İSİMLERİ

Biharu'l-Envar adlı eserde, Vakıdî'den şöyle nakledilir: "Bana Abdullah b. Cafer şöyle anlattı: Zührî'den, Bedir'de kaç Müslümanın şehit düştüğünü sordum. De di ki: On dört Müslüman şehit düştü. Bunların altısı muhacirlerden, sekizi de ensardandı."

"Muttalib b. Abdimentafoğulları'ndan Ubeyde b. Hâris. Onu Utbe, bir rivayete göre de Şeybe öldürdü. Peygamberimiz (s.a.a) onun cenazesini Safra'da defnetti. Zühreoğulları'ndan Umeyr b. Ebî Vakkas. Onu Ahzab Savaşı'nın yiğit atlısı Amr b. Abdevud öldürdü. Zühreoğulları'nın müttefiki Umeyr b. Abdevud Zu's-Şemaleyn. Onu Ebu Usame el-Ceşmî öldürdü. Sa'doğulları'ndan Adiyogulları'nın müttefiki olan Akil b. Ebî Bukeyr. Onu Malik b. Züheyr öldürdü. Ömer b. Hattab'ın azatlı kölesi Mehca. Onu Amir b. Hadremî öldürdü. Bir görüşe göre, muhacirlerden ilk öldürülen kişi Mehca'dır. Hâris b. Fihroğulları'ndan Safvan b. Beyza. Onu Tuayma b. Adiy öldürdü."

"Ensara gelince; Amr b. Avfoğulları'ndan Mübeşşir b. Abdülmünzir. Onu Ebu Sevr öldürdü. Yine aynı kabileden Sa'd b. Hayseme. Onu Amr b. Abdevud öldürdü. Bazılarına göre, onu öldüren kişi Tuayma b. Adiy'dir. Adiy b. Neccaroğulları'ndan Hârise b. Suraka. Hannan b. Arka ona bir ok attı. Ok boğazına isabet etti ve onu öldürdü. Malik b. Naccaroğulları'ndan Afra'nın oğulları Avf ve Muavviz. Bu ikisini Ebu Cehil öldürdü. Selemeoğulları'ndan Umeyr b. Hammam b. Cemuh. Onu Halid b. A'lam öldürdü. Bazılarına göre o, ensardan ilk öldürülen kişidir. Bir diğer rivayete göre, ensardan ilk öldürülen kişi Hârise b. Suraka'dır. Zuraykoğulları'ndan Râfî b. Mualla. Onu İkrime b. Ebu Cehil öldürdü. Hâris b. Hazrecoğulları'ndan Yezid b. Hâris. O-

nu Nevfel b. Muaviye öldürdü. Burada isimleri sayılan sekiz kişi ensardandı." [Biharu'l-Envar, c.6, s.623]

İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "Peygamber'in azatlı kölelerinden Enese Bedir'de öldürüldü. Bir rivayete göre, Muaz b. Mais Bedir'de yaralandı, sonra bu yarasının etkisiyle Medine'de öldü. Yine İbn Ubeyd b. es-Seken yaralandı, yarısından bir süre şikâyet etti, sonra bu yaranın etkisiyle öldü."

AYETLERİN MEALİ

15- Ey inananlar! İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın.

16- Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner kaçarsa, Allah'tan bir gazaba uğrar, onun sığınağı cehennemdir ve (orası) ne kötü varılacak bir yerdir!

17- Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı. Müminleri katından güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı). Çünkü Allah işitendir, bilendir.

18- İşte böyle; şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zayıflatandır.

19- Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. Eğer (eski yaptıklarınızdan) vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir. Ama yine (eski yaptıklarınıza) dönerseniz, biz de döneriz (size yardım etmekten vazgeçeriz). O zaman topluluğunuz çok da olsa, size hiçbir yarar sağlayamaz. Allah, inananlarla beraberdir.

20- Ey inananlar! Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin, işittiğiniz hâlde ondan dönmeyin.

21- İşitmedikleri hâlde, "İşittik." diyenler gibi olmayın.

22- Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.

23- Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi; onlara işittirseydi de, yine aldırmayarak dönerlerdi.

24- Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin. Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz O'nun huzuruna toplanacaksınız.

25- Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize erişir). Bilin ki Allah'ın azabı çetindir.

26- Hatırlayın ki bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi ve size temiz rızklar verdi ki şükredesiniz.

27- Ey inananlar! Bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin.

28- Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir (sınavdır). Büyük mükâfat ise, Allah'ın yanındadır.

29- Ey inananlar! Allah'tan korkarsanız, O size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, kıssanın akışına uygun düşen birtakım emir ve yasaklara yer veriliyor. Bu bağlamda müminler, Allah'tan korkup sakınmaya davet ediliyorlar; Allah ve Resulü'ne karşı gelmenin, dolayısıyla Allah'ın gazabının hedefi hâline gelmenin akıbetinden sakındırılıyorlar. Bu arada Bedir olayında yaşanan bazı ilâhî lütuflara, müminlere yönelik iyiliklerine ve desteğine işaret ediliyor.

15) Ey inananlar! İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın.

"el-Lika"; mücerred fiil olarak "lekiye/yelka"nın ve mezid fiil olarak "lâka/yulâkî"nin mastarıdır. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "el-Lika; iki şeyin karşı karşıya gelmesi, rastlaşması demektir. Bu şekilde karşılaşan şeylerin her ikisi için de bu ifade kullanılır ve Araplar, 'lekiyehu/yelkahu (likaen, lukıyyen ve lukyeten)=onunla karşılaştı/karşılaşıyor.' derler. Aynı şekilde bir şeyin duyular, göz ve basiret aracılığıyla algılanması için de 'lika' sözcüğü kullanılır. Allah şöyle buyurmuştur: '*Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz.*' [Âl-i İmrân, 143], '*Bu yolculuğumuz yüzünden çok sıkıntıyla karşılaştık.*' [Kehf, 143] Allah ile karşılaşmak da, kıyamet günü ve O'na dönmek anlamında kullanılır. Allah şöyle buyurmuştur: '*Bilin ki, elbette O'na kavuşacaksınız.*' [Bakara, 223], '*Allah ile kavuşacaklarına kanaat getirenler ise...*' [Bakara, 249] 'Lika' da 'mülakat' anlamındadır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: '*Bizimle karşılaşacaklarını ummayanlar dediler ki...*' [Yûnus, 7], '*Ey insan! Sen Rabbine varan yolda çabalayıp durmaktasın, nihayet O'na varacaksın.*' [İnşakak, 6]" (Ragıp'ın sözleri burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Lika; yakınlaşma suretiyle bir araya gelmek demektir. Çünkü yakınlaşma söz konusu olmaksızın bir araya gelmek de mümkündür. Bu tür bir araya gelmeler 'lika=karşılaşma' sayılmazlar. Birkaç arazın aynı yerde bir araya gelmeleri gibi." (Alıntı burada son buldu.)

Yine aynı eserde müellif şu açıklamaya yer veriyor: "Zahf; yavaş yavaş yaklaşmak demektir. 'Tezahuf'; karşılıklı yaklaşmak demektir. Araplar, 'Zehafe/yezhaful/zahfen=yaklaştı' ve 'Ezhaftu li'l-kavmi=savaşmak için kavme yaklaştım ve onların karşısında direndim.' derler. Leys der ki: Zahf; hep birlikte bir kerede düşmanlarına doğru yürüyüşe geçen topluluk (ordu) demektir. Çoğulu 'zuhûftur." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada son buldu.)

Düşmana arkasını dönmek; onları arkasında kendisini takip eder hâlde bırakıp hezimete yönelmek anlamında kullanılan bir deyimdir.

Ayetin içeriği geneldir ve salt belli bir zamanla sınırlı değildir, yalnızca belli bir savaş kastedilmemiştir. Dolayısıyla bu ayetini içeriğini salt Bedir Savaşı'yla sınırlandırmayı gerektirecek herhangi bir kanıt yoktur. Düşman karşısında hezimete uğrayıp kaçmanın haramlığını sadece Bedir Savaşı'yla sınırlandırmanın mantığı yoktur. Nitekim bazı müfessirler bu yönde görüşler ileri sürmüşlerdir ki, bunların mantıksal

bir dayanaktan yoksun oldukları açıktır. Kaldı ki, ayetlerin akışının onların Bedir Savaşı'nın olduğu sırada değil, Bedir Savaşı'ndan sonra indiklerini ortaya koyduğunu görüyoruz. Bu ayetler, surenin giriş kısmında yer alan "*Sana enfâlden sorarlar; de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir.*" ifadesinin devamı niteliğindedir. Bu konunun devamı vardır. İnşallah hadisler bölümünde yeterli açıklamaları sunacağız.

16) Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını dönerse...

"Taharruf"; orta çizgiden yana sapmak, kenara eğilim göstermek demektir. Savaşçının düşmanını tuzağa düşürmek için bir yönden uzaklaşarak başka bir yöne eğilim göstermesi yani. "Tahayyüz"; yer tutmak demektir. "Fieh"; insan topluluğundan bir bölük anlamına gelir. Bir bölüğün yanında yer tutmak ise, savaşçının tek başına düşmanla karşılaşmaktan kaçınıp kavminden bir bölüğe katılması, onlarla birlikte düşmanla savaşması demektir.

"Beva"; bir yere dönmek ve oraya yerleşmek anlamına gelir. Bu yüzden Ragıp şöyle demiştir: "Beva' sözcüğünün aslı, parçaların bir yerde eşit olmaları anlamına gelir. 'Nebve' ise, parçaların eşit olmamaları anlamına gelir." (Ragıp'ın sözleri burada sona erdi.) Dolayısıyla, "Bae bi gadabin" ifadesinin anlamı; "Beraberinde Allah'ın gazabı olduğu hâlde geri döndü." şeklindedir.

Bu bakımdan iki ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ey iman edenler, kâfirlerle topluca karşılaştığınız veya savaşmak için onlara doğru harekete geçtiğiniz zaman, onların önünden kaçmayın. Kim o sırada onlardan kaçarsa, beraberinde Allah'tan bir gazapla dönmüş olur, onun sığınağı cehennemdir ve orası ne kötü bir sığınaktır! Ama düşmanı tuzağa düşürmek için taktik amacıyla bir kenara çekilmeniz veya diğer bir mümin bölüğe katılmak için çekilmeniz başka. Bunun bir sakıncası yoktur.

17) Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı. Müminleri katından güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı). Çünkü Allah işitendir, bilendir.

Ayet üzerinde düşünüldüğü zaman, Bedir Savaşı'na ve Peygamberimizin (s.a.a) bu savaşta bir avuç çakılı müşriklerin yüzlerine doğru atmasına, müminlerin dalkılıçla üzerlerine saldırmalarına, onları bir e-

kin gibi biçmelerine işaret ettiğinden kuşku duyulmaz. Ayetin sonundaki "*Müminleri katından güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı).*" ifadesi gösteriyor ki, ayetin akışı, yüce Allah'ın müminlere yönelik iyiliklerini sergileme amacını gütmektedir. Yüce Allah, bir tek cümlede, önce olumsuzladığını, ifade bakımından tekrar olumladığının bir örneğini göstermiştir: "*Attığın zaman sen atmadın...*"

Bu belirtilerin tümünü göz önünde bulundurduğumuz zaman, "*Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı.*" ifadesiyle güdülen amacın; Bedir'de olanların, müşriklerin kökten biçilmelerinin, onlar karşısında kesin bir zafer kazanılmasının normal gelişmelerle izah edilemeyeceğini ve doğa yasaları çerçevesinde gerçekleşmediğini vurgulamak olduğunu görürüz. Rivayet edildiğine göre bir veya iki atları, birkaç tane zırhları ve birkaç tane kılıçları olan küçücük bir topluluk; piyadesi, silâhı ve süvarisiyle, erzak ve nakliye araçlarıyla tam teçhizatlı büyük bir orduyu nasıl yenebilir ki?! Normal doğa yasalarıyla bunu izah etmek mümkün mü?! Bu ordu, sözünü ettiğimiz küçücük topluluğun birkaç katı büyüklüktedir, güç ve caydırıcılık bakımından mukayese edilmeyecek kadar büyüktür. Bir zafer elde etmek için gerekli olan bütün maddî nedenler bu ordudan yanadır. İmha gereçleri kendi çağlarının en ileri teknolojisini temsil etmektedir. Sonra konuşlandıkları yer, jeopolitik konumları, ilerlemelerine elverişlidir.

Fakat yüce Allah, melekler indirerek müminlerin ayaklarının yere sağlam basmasını sağlıyor, müşriklerin yüreklerine korku salıyor. Hz. Peygamber'in (s.a.a) yüzlerine doğru savurduğu bir avuç çakılla onları hezimete uğrattıyor. Derken müminler dört bir yandan onları sararak kılıçtan geçiriyorlar, yakaladıklarını esir alıyorlar. Böylece müşriklerin taktikleri geçersiz oluyor, plânları bozuluyor, nefesleri tükeniyor, savaş kösleri çalmaz oluyor. O hâlde müşriklerin, müminlerin elleriyle öldürülmeleri, darmadağın olup etrafa savrulmalarına neden olan atış, yüreklerine sinen onulmaz hezimet duygusu, müminler yerine Allah'a izafe edilse yeridir.

Ayette ifade edildiği şekliyle olayların müminlere izafe edilmesinin olumsuzlanması, olayların doğal nedenlerin ötesinde tüm yönleriyle ilâhî nedenlere dayanması dolayısıyladır. Bu nedenle, olayların bu şekilde ilâhî sebeplere izafe edilmesiyle insanlar tarafından kavranan yakın ve doğal sebeplerine izafe edilmesi arasında bir çelişki yok-

tur. Yani müminlerin öldürdükleri müşrikleri öldürenler ve Peygamber'in (s.a.a) de çakıl taşlarını atan olması, ayetteki değerlendirme ile çelişmemektedir.

"Müminleri katından güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı)." ifadesinin orijinalinde yer alan "minhu" kelimesindeki zamirin, yüce Allah'a dönük olduğu anlaşılmaktadır. Mahzuf olarak takdir edilen bir ifadeye matuf olan bu cümle, amaç bildirmeye yöneliktir. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Yüce Allah'ın, müşriklerin öldürülmeleri ve üzerlerine çakıl taşlarının atılması şeklinde gerçekleştirdiği eylemler, O'nun katında öngörülen büyük maslahatlara yönelikti. Bir de bununla müminleri güzel bir imtihanla sınamak veya onlara bu vesileyle güzel bir nimet bahşetmek istiyordu. Düşmanlarının yok edilmesi, tevhit mesajının en yükseklerle çıkarılması, sonra kendilerinin elde ettikleri ganimetlerle zenginleşmeleri yani.

"Çünkü Allah iştir, bilendir." ifadesi, "Müminleri... sınamak için (bunu yaptı)." ifadesine yönelik bir gerekçelendirme. Yani Allah onları sınıyor; çünkü O, onların yardım istediklerini işitiyor, onların durumlarını biliyor, dolayısıyla onları güzel bir sınavdan geçiriyor.

Ayetin girişindeki "Onları siz öldürmediniz..." neticelendirme nitelikli ifade, "Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz..." [Enfâl, 9] ayeti ve sonrasındaki ayetlerin içerikleriyle ilintilidir. Çünkü bu ayetler, Allah'ın müminlere yönelik iyiliklerini, üzerlerine destek amaçlı melekleri indirmesini, onlara yardım etmesini, onları hafif bir uykuyla dinlendirmesini, üzerlerine yağmur yağdırmasını, meleklerle onları desteklemelerini, ayaklarını sağlamlaştırmalarını vahyetmesini, düşmanlarının yüreklerine korku salmasını dile getiriyor. Sözün akışı bu noktaya varınca, bir netice olarak şu açıklamaya yer verilmiştir: "Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı."

Buna göre, "Ey inananlar, inkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın... ve (orası) ne kötü varılacak bir yerdir!" ifadesi bir ara cümle olarak, "Artık vurun boyunların üstüne, vurun onların her parmağına." [Enfâl, 12] ifadesiyle veya bu ifadede anlaşılan anlamla ilintilidir. "Onları siz öldürmediniz..." ifadesi ise, cümlelerin kuruluşu itibarıyla öncesiyle bağlantılıdır.

Ayetin sözel yapısı ile ilgili olarak iki değişik yorum daha dile getirilmiştir:

Birincisi: Yüce Allah, bundan önceki ayette Müslümanlara öldürme emri verince, hemen arkasından Bedir günü gerçekleşen fethin ve müşriklerin ezilmesinin kendisinin yardımı ve desteğiyle gerçekleştiğini, bir nimeti anımsatma şeklinde zikretmiştir. Bu görüşü Ebu Müslim ileri sürmüştür.

İkincisi: Müslümanlara savaşma emri verilince ve daha sonra bazıları, "Ben falanı öldürdüm, ben şöyle şöyle yaptım." demeye başlayınca, ayet nazil olarak yaptıklarıyla övünmemeleri gerektiğini vurguladı. Bazıları, "Onları siz öldürmediniz" ifadesinin orijinalinin başındaki "fa" harfinin, yalnızca ifadeleri birbiriyle ilintilendirme amacına yönelik bir bağlaç olduğunu söylemişlerdir. Doğrusu ise, bizim yukarıda yaptığımız tahlildir.

18) İşte böyle; şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zayıflatandır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "Zalikum=İşte böyle" ifadesi, cümle içinde yeri itibarıyla merfudur. "Ennellahe=şüphesiz Allah" ifadesi de öyle. Dolayısıyla ayetin takdirî açılımı şöyledir: "Bu iş böyledir ve gerçek şudur ki Allah... zayıflatandır." Aynı durum, daha önceki "İşte böyle; şimdi tadın onu ve (bilin ki) kâfirler için ateş azabı da vardır." [Enfâl, 14] ifadesi için de geçerlidir. Dolayısıyla, "Zalikum" mübteda, "fezuku" haberdur, diyenler yanılıyorlar. Çünkü "fa" edatından sonra yer alan ifadeler, mübtedanın haberi olamazlar. Meselâ, "Zeydun fe müntelikun=Zeyd, o hâlde serbesttir" demek, Arap dilinin kuralları açısından doğru değildir. Aynı şekilde, "Zeydun fe'dribhu=Zeyd, o hâlde onu döv" demek de doğru değildir. Ancak takdirde "haza=bu" olduğu varsayılır ve maksat, "Haza Zeydun fe'dribhu= Bu Zeyddir; o hâlde onu döv." olursa başka. (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada son buldu.)

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle belirginleşmektedir: Durum, bizim sözünü ettiğimiz şekildedir ve gerçek şudur ki, Allah kâfirlerin tuzaklarını zayıflatandır.

19) Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. Eğer (eski yaptıklarınızdan) vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir. Ama yine (eski yaptıklarınıza) dönerseniz, biz de döneriz (size yardım etmekten vazgeçeriz). O zaman topluluğunuz çok da olsa, size hiçbir yarar sağlayamaz. Allah, inananlarla beraberdir.

Ayetin akışı, içerdiği *"Eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir."* ve *"Ama yine dönerseniz, biz de döneriz."* gibi cümleleri de göz önünde bulundurduğumuz zaman, hitabın müşriklere yönelik olduğunu gösteriyor, müminlere değil. Çünkü ifadede azarlama, ayıplama amaçlı bir yöneliş söz konusudur. Bu aynı zamanda, *"Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zayıflatandır."* ifadesine de uygun düşmektedir.

O hâlde ayetin anlamı şudur: Ey müşrikler, eğer fetih istiyorsanız ve Allah'tan sizinle müminlerin arasını açmasını diliyorsanız, işte size fetih geldi. Allah Bedir günü hakkı üste çıkardı. Üstünlük size karşı müminlerin oldu. Eğer Allah'a ve Resulü'ne karşı plânlar kurmaktan vazgeçerseniz bu, sizin için daha iyi olur. Eğer bundan önce yaptığınız gibi plânlar kurmaya devam ederseniz, biz de daha önce yaptığınız gibi tuzaklarınızı zayıflatır, plânlarınızı boşa çıkarırız. Sayınızın çok olması, cemaatinizin güçlü olması işe yaramayacaktır. Nitekim bu sefer de bir işe yaramadı. Allah müminlerle beraberdir ve Allah onlarla beraber oldukça, siz onları yenemezsiniz.

Bu ifadeden de anlıyoruz ki, Ebu Cehil, iki ordunun savaş düzeni aldığı veya karşı karşıya geldiği sırada gerçekten şu sözleri söylemiştir: "Allah'ım, Muhammed akrabalık bağlarını kesti, bizim tanımadığımız bir şey getirdi; bugün bize ona karşı yardım et." Ya da Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de belirtildiği gibi -ki bu daha uygundur- şöyle demiştir: "Allah'ım, ey Rabbimiz! Bizim dinimiz eski, Muhammed'in dini yenidir. Bu dinlerden hangisini seviyorsan, hangisinden hoşnutsan, bugün o dinin mensuplarına yardım et."

Bazıları, bu ayetteki hitabı müminlere yönelik olduğunu ileri sürerek iddialarını kanıtlamak için ayetin içeriğini, söz sanatının kaldıramayacağı şekillerde yorumlamaya kalkışmışlardır. Bunları uzun uzadıya anlatmanın, tartışmanın gereği yoktur. Ancak bu konuda bilgi sahibi olmak isteyenler, bu tür görüşlerin uzun uzadıya anlatıldığı eserlere bakabilirler.

20) Ey inananlar! Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin, işittiğiniz hâlde ondan dönmeyin.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla zamir Resulullah'a (s.a.a) yöneliktir. Dolayısıyla cümlenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Size yönelttiği hak çağrısını, size emrettiğini ve size yasakladığını, dininizin ve dünyanızın maslahatına yönelik olan uyarılarını işit-

tiğiniz hâlde Peygamber'e arkanızı dönmeyin." Lafız genel olsa da açıklamanın ilgili olduğu akış, savaş emirlerinin kastedildiğini ortaya koymaktadır.

21) İşitmedikleri hâlde, "İşittik." diyenler gibi olmayın.

İfadenin anlamı açıktır. Burada müşriklere yönelik bir tür eleştiri söz konusudur. Çünkü onlar, işitmedikleri hâlde, "İşittik!" diyorlardı. Nitekim yüce Allah, birkaç ayet sonra onların bu tavırlarını anlatmıştır: *"Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman, 'İşittik!' dediler, 'İsteseek biz de bunun gibisini söyleriz.'" (Enfâl, 31)* Ama onlar yalan söylüyorlardı; işitmemişlerdi. Eğer işitmiş olsalardı, cevap verirdi. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kulakları vardır, onlarla işitmezler."* (A'râf, 179) Yüce Allah, çılgın alevli ateşe atılanların şöyle dediklerini bize anlatmaktadır: *"Ve dediler ki: Eğer söz dinleseydik yahut düşünseydik, şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık."* (Mülk, 10) Örnek olarak sunduğumuz ayetlerin ilkinde geçen "işitmek"ten maksat, hak içerikli sözü kulak aracılığıyla algılamaktır. İkinci ayette ise, işitilen hak içerikli sözün gereklerini yerine getirmek kastedilmiştir.

Görüldüğü gibi bu iki ayet, müminlere yönelik bir hitaptır, önceki ayetle de bir şekilde bağlantılıdır ve müşriklere yönelik bir tariz içermektedir. Yüce Allah, hitabın yönünü daha önce değiştirerek müşriklere seslendi, onları yerdı ve kendileri açısından olumsuzluk ifade eden fethi gündeme getirdi. Bu arada küfür mesajına karşı iman mesajının ve batıl davasına karşı hak davasının daima üstün geleceğini vurguladı. Şimdi de hitabın yönünü müminlere, yani taraftarlarına doğru çeviriyor. Kendisine ve Resulü'ne (s.a.a) itaat etmelerini istiyor. Hak içerikli sözü işittikten sonra ona arkalarını dönmekten sakındırıyor ve işitmedikleri hâlde "işittik" diyenler gibi olmamalarını istiyor.

Bu ayette Mekke halkından bazı kimselere de işaret edilmiş olabilir. Bunlar, Peygamberimize (s.a.a) iman etmişlerdi; ama kalpleri kuşkudan kurtulamamıştı. Nitekim müşriklerle birlikte Bedir'e gelmiş, Resulullah'a (s.a.a) karşı savaşmak durumunda kalmışlardı ve böylece Kureyş müşriklerinin duçar olduğu musibete onlar da duçar olmuşlardı. Rivayette şöyle deniyor: Kureyş kabilesine mensup bir grup iman etmişti. Ama babaları bunları hapsederek Müslümanlara katılmalarına engel olmuşlardı. Bedir Savaşı olunca, Kureyş'in saflarında savaşa katıldılar. Bu grup Kays b. Velid b. Muğire, Ali b. Ümeyye b. Halef, As

b. Münebbih b. Haccac, Hâris b. Zem'a, Kays b. Fâkih b. Muğire'den oluşuyordu. Bunlar, Müslümanların sayısal olarak azınlık olduklarını görünce, "Bunlar bir grup miskindirler; dinleri, akıllarını başlarından almış." dediler. Nitekim birkaç ayet sonra yüce Allah onlardan şu şekilde söz edecektir: "*Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Bunları dinleri aldatmış.' diyorlardı....*" [Enfâl, 49]

Bazılarına göre, "İşitmedikleri hâlde 'İşittik.' diyenler"den maksat, Kurayzoğulları ile Nadiroğulları Yahudilerinden oluşan Ehlikitap'tır. Ama bu ihtimal, ayetin akışının oluşturduğu atmosferden uzaktır.

22-23) Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi; onlara işittirseydi de, yine aldırmayarak dönerlerdi.

Bu ifade, ayetlerin akışından ve içerdiği akıl sahibi varlıklarla ilgili ism-i mevsul ve zamirlerden anlaşıldığı kadarıyla daha önce işaret edilen kâfirlere yönelik kınama amaçlı bir ifadedir. Bu durumda, "sağır ve dilsiz" ifadelerinin orijinallerinin başındaki "elif-lâm" takısı, zihinsel olarak anımsanan bir olguyu vurgulamaya yöneliktir. Bu durumda, anlamın şu şekilde yorumlanması gereği doğar: Yeryüzünde hareket eden tüm canlı türleri ve cinsleri içinde en kötülerini, şu düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Düşünmüyorlar; çünkü hakkı algılayacakları bir yola, bir araca sahip değiller. Kulakları ve dilleri yoktur. Ne işitebiliyorlar, ne de konuşabiliyorlar.

Sonra yüce Allah, onları sağırlık ve dilsizlik belâsına duçar kıldığını, dolayısıyla hak içerikli mesajı işitemediklerini, hak içerikli söz söyleyemediklerini, kısacası onları işitme ve kabul etme nimetinden yoksun bıraktığını belirttikten sonra bunun gerekçesini şöyle açıklıyor: Çünkü Allah onlarda bir hayır görmemiştir, onlarda bir hayır bulmamıştır. Eğer hayır olsaydı, Allah mutlaka bilirdi. Ama böyle bir şey onlar açısından bilinmediğine göre, onları işitme ve kabul etme yeteneğine sahip kılmamıştır. Eğer Allah onları işitme yeteneğine sahip kılsaydı ve durum yine de böyle olsaydı, onlar açısından işitme ve kabul etme gerçekleşmeyecekti. Tam tersine, arkalarını dönecek ve haktan yüz çevireceklerdi.

Bundan da anlaşılıyor ki, hayırdan maksat, insanın içinde hakkı kabul etme yeteneğinin kalıcı olmasını ve kalpte istikrar bulmasını sağlayan iç güzelliğidir. Dolayısıyla, "*onlara işittirseydi de*" ifadesi,

hakka ilişkin bu kalıcı ve istikrara kavuşmuş eğilim olmaksızın işitmeleri durumunu dile getirmektedir. Bunu iyi anlamak gerekir. Dolayısıyla, "Eğer yüce Allah onlara işittirseydi ve onlara hakkı kabul etme yeteneği verseydi, onlarda hayır gerçekleşmiş olurdu. Bu durumda da onların arkalarını dönmelerinin ve yüz çevirmelerinin bir anlamı olmazdı." şeklinde bir eleştiri de yöneltilemez. Çünkü, "*onlara işittirseydi de*" ifadesindeki şart, ifadenin akışından anladığımız kadarıyla içlerinde hayırın olmaması farzına göre söylenmiştir.

24) Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin.

Daha önce, "*Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin...*" ifadesiyle müminler hak içerikli mesaja itaat etmeye, onu işittikten sonra ona sırt çevirmemeye davet edilmişlerdi. Şimdi de ikinci kez Peygamber'in (s.a.a) çağrısı şahsında Allah'ın ve Resulü'nün çağrısına icabet etmeye yönelik bir çağrıyla bu davet pekiştiriliyor. Bu noktada meselenin iç yüzü ve davetin temelini oluşturan reel zemin açıklanıyor. Buna göre Peygamber'in (s.a.a) seslendirdiği çağrı, insanı yaşatacak türdendir; onu yok oluş ve tükeniş uçurumlarından kurtaracak özelliktedir. İnsanın varlık âlemindeki konumu da bu çağrıya uymasını gerektirmektedir. Çünkü Allah insana kalbinden daha yakındır ve insan çok geçmeden Allah'ın huzuruna çıkacaktır. O hâlde gerekli önlemleri alması, var gücüyle çabalaması, kararlı bir tutumla bu meseleye gerekli özeni göstermesi gerekir.

Yaşamak, nimetlerin en büyüğüdür. Canlı bir varlık, yaşıyor olmasını en değerli şey olarak algılar. Nasıl olmasın ki?! Yaşamaktan öte yok oluştan ve geçersiz kılımdan başka bir şey görmezken! Yaşamamanın bir belirtisi olan bilinç, duygu ve irade, hayatın amacını oluşturmaktadır. İnsan, bunlar aracılığıyla hayatını sürdürür. Bu açıdan her zaman bilgisizlikten, irade özgürlüğünü ve seçme yeteneğini yitirmekten kaçınır, sakınır. Canlı varlıklardan biri olan insan, manevî hayatını korumasını sağlayacak donanımlara sahip kılınmıştır. Aslında insan varoluşunun gerçek yönü, manevî hayatın şahsında somutlaşmaktadır. Aynı şekilde yeryüzündeki bütün varlıklar da, varlıklarını koruyacak ve kalıcı kılacak donanımlara sahip kılınmışlardır. İnsanın sahip kılındığı bu donanım, onun açısından iyi ve yararlı olan şeyleri belirginleştirir, kötülük ve zarar kaynağı olan şeylerden de onu sakındırır.

İnsanı mutluluğa, hayra yönelten, varlığı için faydalı olan davranışlar içine iten bu ilâhî yol göstericilik, evrensel sistemin bir gereği ve yaratılış düzeninin çerçevesi içinde gerçekleştiği için, ayrıca evrene egemen olan sistemde bir yanılmanın da söz konusu olamayacağı için, insanın varoluş mutluluğunu en ufak bir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde algılaması, varoluşsal bir zorunluluktur. Nitekim diğer varlık türleri de varoluşlarının hayrına, şahıslarının çıkarına olacak tarzda hareket ederler ve fitratları gereği bu hususta hiç yanılmazlar. Bazen birtakım tökezlemeler ve sürçmeler oluyorsa, bunlar başka etkenlerin ve sebeplerin etkisiyle meydana gelmekte ve varlık üzerinde fitratına aykırı bir etki bırakmakta, onu kendisi için hayırlı olan şeyden saptırıp kötü olan şeye yöneltmekte, kendisi için yararlı olan şeyden uzaklaştırıp zararlı olan şeyin kucağına itmektedir. Tıpkı yeryüzü menşeli ağır bir cisim gibi ki, dünyevî doğası gereği yeryüzünün bir noktasında sabit kalır. Ancak kendisini doğasına aykırı bir şekilde yukarı doğru iten bir etkenin sonucu bir itme hareketiyle yerden uzaklaşabilir. Ama itici etkenin etkisi geçince, tekrar yere doğru bir hareketle kalıcı meskenine, yere döner. Ancak bir engelin bulunması ve onu doğru çizgisinden uzaklaştırıp sapkın ve çarpık bir yürüyüş sürdürmesine neden olması başka.

İşte Kur'ân ısrarla bu gerçeği vurgular. Buna göre insan, yaşamının mutluluk kaynağı olan bilgi ve amellerden habersiz değildir. O, öz yaratılışı gereği hangi inancın ve amelin hak nitelikli olduğunu bilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın yaratma kanununa ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur."* (Rûm, 30), *"O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi... O hâlde eğer hatırlatmak yarar verirse hatırlat, öğüt ver. Allah'tan korkan hatırlar, öğüt alır. Bahtsız olan da ondan kaçınır."* (A'lâ, 2-11) *"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki; nefsinin temizleyen kazanmış, onu kirlüten de ziyana uğramıştır."* (Şems, 7-10)

İnsanın kimi zaman inanç ve amel açısından hak yoldan saptığı, yanlışlığa düştüğü, ayağının sürçtüğü bir gerçektir; ancak bu, insanî fitratın ve ilâhî yol göstericiliğin onu sapıklığa düşürdüğü, onu tehlikeye attığı anlamına gelmez. Tam tersine akli gafil olduğu, doğruluğu unuttuğu, tutkularının peşine düştüğü, Şeytan'ın ordularının gözünde

süslü ve çekici kıldığı şeylerin cazibesine kapıldığı için böyle bir duruma düşer. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar zanna ve nefislerin alçak hevesine uyuyorlar. Oysa kendilerine, Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir."* (Necm, 23), *"Keyfini tanıyan ve bilgisine rağmen Allah'ın saptırdığı kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23)

İnsan fitratının bilgi ve amel bağlamında insanı çağırdığı bu olgular, insan hayatının mutluluğunun vazgeçilmezleridir. Bu, özel olarak hayat niteliğini hak eden gerçek hayattır. Mutlu hayat bu olguları, bunlar da mutlu hayatı gerektirir. Eğer hayat rayından çıkarsa, onu yenden rayına sokar; onu saptıran, doğruluğunu yitirmesine neden olan etkenleri bertaraf eder.

İnsan, beşerî fitratın gösterdiği ve ilâhî yol göstericiliğin yönelttiği dosdoğru yoldan saparsa, faydalı ilim ve yapıcı amel gibi mutlu hayatın vazgeçilmezlerini yitirir. Cehaletin peşine takılmak, özgür iradede yoksun bir bozgunculuğun kucağına düşmek ve faydalı amelleri algılayamamak suretiyle ölümler kategorisine girer. Onu ancak hak nitelikli bilgi ve amel diriltebilir. Zaten insan fitratı da bu ikisine teşvik eder. Tefsirini sunduğumuz ayetin vurgulamak istediği de budur: *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."*

"Sizi yaşatacak" ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm" edatı, "ilâ = -a / -e" anlamında kullanılmıştır. Arap dilinde bu kullanımın örnekleri çoktur. Peygamber'in (s.a.a) çağırdığı, hak dindir. Yani İslâm'dır. Kur'ân İslâm'ı, fitratın insanı yönelttiği yararlı bilgi ve yapıcı amel şeklindeki yönlendirmelerine tâbi olmak olarak tanımlamaktadır.

Kur'ân perspektifinden bakıldığında, hayatın, bizim basit ve yüzeysel bakış açımızla belirlediğimizden farklı, ondan daha incelikli ve derinlikli bir anlamının olduğu görülür. Bizim ilk bakışta hayattan anladığımız, insanın dünyada, ölüme kadar geçirdiği yaşamadır. Bu esnada insan bilinç ve özgür irade sahibidir. Bu hususta diğer canlı türleri de insanla aynı veya yakın konumdadırlar. Fakat yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur. Keşke bilselerdi!"* (Ankebût, 64) Bu ayetten şunu anlıyoruz: Şu dünya hayatından zevk alarak yararlanan insan, aslında vehimlerle oyalanmaktadır. O, bu vehimlerle uğraşırken varoluşunun amaçları, ruhunun hedefleri açısın-

dan çok daha önemli olan değerlerin farkına varamamaktadır. İnsan kalın perdeler gerisindedir. Bu perdeler, onunla hayatın gerçek hedefleri ve amaçları arasına girmişlerdir.

Kıyamet gününe ilişkin hitapları içeren şu ayetin vurguladığı gerçek de budur: *"Andolsun, sen bundan gaflet içinde idin. Biz senden perdeni açtık; bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22)

Buna göre insanın, yüce Allah'ın oyun ve eğlence olarak nitelendirdiği şu dünya hayatından daha onurlu ve daha değerli bir diğer hayatı vardır. İleride üzerindeki perdelerin açılacağı ahiret hayatı yani. Oyunla ve eğlenceyle bir ilgisi, bir ilintisi yoktur bu hayatın. Anlamsızlık ve günah, bu hayatın semtine uğramaz. İnsan bu hayatta iman nuruyla, kulluk bilinciyle yol alır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah, onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir."* (Mücâdele, 22), *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122) Bu öteki hayat, şu tüm genel dünyevî hayattan daha değerli ve da-ha yüksek bir konumdadır. Çünkü dünya hayatını, konuşamayan hayvanlar da yaşamaktadırlar. *"Onu Ruhul-Kudüs ile destekledik..."* (Bakara, 253), *"İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik."* (Şûrâ, 52) gibi ayetlerden anladığımız kadarıyla yukarıda işaret edilen bu iki hayattan öte bir hayat daha vardır. İnşallah, bununla neyin kastedildiği hususunda gerekli açıklamalara yeri geldikçe yer vereceğiz.

Genel olarak şunu söyleyebiliriz: İnsanın dinsel ve dünyevî hayatından daha onurlu ve daha mükemmel bir hayatı vardır. İnsan din süsüyle süslenmeye ve salih veliler zümresine katılmaya tam olarak hazırlandığı zaman bu hayatı yaşamaya başlar. Tıpkı bir embriyonun ana rahminde dünya hayatını yaşamaya hazırlanması gibi.

Tefsirini sunduğumuz ayeti bu açıdan ele alabiliriz: *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* Buna göre, İslâm'ın temsil ettiği hak mesajın teşvik ettiği hayat tarzını yaşamak, insanı bu gerçek hayata doğru götürür. Nitekim bu hayat da, İslâm'ı doğuran, yararlı bilgiye ve yapıcı amele kaynaklık eden bir hayattır. Aşağıdaki ayet de bu anlama gelmektedir: *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu hoş bir hayatla yaşatırız, onların ücretini yaptıklarının en güzeliyle veririz."* (Nahl, 97)

"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman" ifadesi mutlaktır. Dolayısıyla Peygamber'in (s.a.a) kalpleri diriltme özelliğine sahip tüm çağrılarını veya diriltme doğasını taşıyan bazı çağrılarını ya da bu çağrılarının gerçek mutluluk hayatının türlerinden ibaret sonuçlarını -ahirette Allah katında mutlu bir hayat yaşamak gibi- kapsamaya elverişlidir.

Buradan da anlaşılıyor ki, tefsir bilginlerinin çoğunun yaptığı gibi ayetin anlamını kayıtlandırmanın bir mantığı yoktur. Bazıları, ayetin indiği yeri ve gelişmeleri göz önünde bulundurarak, *"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman"* ifadesini şu şekilde yorumlamışlardır: *"Sizi cihada çağırdığı zaman çağrısına icabet edin. Çünkü cihat, sizin dirilmeniz ve dininizin üstünlük sağlaması demektir."*

Bazılarına göre, ayetin anlamı şöyledir: *"Düşmanlarınızla cihat edip şehit olmaya sizi çağırdığı zaman. Çünkü yüce Allah şehitleri diriler olarak nitelendirmiştir: 'Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilakis onlar diridirler ve Rableri yanında rızıklandırılır.'* (Âl-i İmrân, 169)"

Bazıları şöyle demişlerdir: *"Ayette kastedilen anlam, 'Sizi imana çağırdığı zaman' şeklindedir. Çünkü iman kalbin yaşaması, küfür de ölmesi demektir. Ya da 'sizi hakka çağırdığı zaman' şeklinde bir anlam kastedilmiştir."*

Diğer bazıları şu açıklamayı yapmışlardır: *"Ayetin anlamı, 'Sizi Kur'ân'a ve dinî bilgileri öğrenmeye çağırdığı zaman' şeklindedir. Çünkü ilim hayat, cehalet de ölümdür. Kur'ân da nur, hayat ve ilimdir."*

Bazılarının yorumu ise şöyledir: *"Ayetin anlamı, 'Sizi cennete çağırdığı zaman' şeklindedir. Çünkü cennette sürekli hayat, kalıcı ve ebedî nimet vardır."*

Bu yorumların her birini ayetin ayrı ayrı içermesi mümkündür. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi ayet mutlaktır, onu daha geniş boyutlu bir anlamdan daha dar bir alana çekmemizi gerektiren bir etken söz konusu değildir.

Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz O'nun huzuruna toplanacaksınız.

"Haylule=araya girmek"; iki şeyin ortasına girip ayırmak demektir. "Kalb"; bildiğimiz organın adıdır. Kur'ân'da genellikle insanın eşya ve olayları algılamasını sağlayan yetenek anlamında kullanılır. İnsanın sevgi, nefret, korku, ümit, temenni ve bunalım gibi içsel duygu-

larına ilişkin yargılar onun aracılığıyla belirginleşir. O hâlde kalp, yargılayan ve hükmedendir. Bir şeyi severken, bir başkasından nefret eder. Korkan, uman, temenni eden, sevinen ve üzülen odur. Gerçekte kalp, insanın nefsidir, kendisidir. Sahip kılındığı güçler ve içsel duygular aracılığıyla işlevini görür.

İnsan, tıpkı yaratılış âleminin parçalarından ibaret olan diğer canlı türleri gibi değişik parçaların bileşiminden ibarettir; varoluşuyla birlikte belirginleşen, varoluşuna tâbi olan güçler ve gereçlerle donatılmıştır. İnsan bu güçlere ve gereçlere sahiptir, onları varoluşunun amaçları doğrultusunda kullanır. Tümü de bir şekilde ona bağlıdır. Birçok parçalar ve bölümler ve sayısız güçler ve aletler onun şahsında bir birlik oluştururlar. Bu birlik, birliği ve tekliği içinde yapar ve terk eder; hareket eder ve durur.

Ancak insanı var eden, varlığını oluşturan parçaları birer birer meydana getiren, farklı güçlerini ve aletlerini yaratan Allah olduğu için, onu bütünüyle kuşatan, onun varlığının bütün parçalarını ve bağlı olgularını saran, kontrolünde tutan O'dur. Allah, onların her birine, kelimenin tam anlamıyla sahiptir, onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Bunlardan dilediğini, dilediği şekilde insanın mülkü hâline getirir. O hâlde insan ile insanın varlığını oluşturan bütün parçaların, şahsının bütün ayrıntı nitelikli özelliklerinin arasına girer. Onunla kalbinin, onunla kulağının, onunla gözünün, onunla bedeninin, onunla kendisinin arasına girer. Yaratması ile onlar üzerinde tasarrufta bulunur. Onlardan istediğini, istediği şekilde insanın mülkü hâline getirir. Dilediğini verir, dilediğinden yoksun bırakır.

Bu hususta, diğer canlı türleri de insanla aynı konumdadır. Evrende bir zata ve bu zata bağlı olarak birtakım güçlere, etkinliklere ve fiillere sahip hiçbir varlık yoktur ki, yüce Allah, kelimenin tam anlamıyla onun zatının ve zatına bağlı olguların gerçek sahibi olmasın. Her varlığa zatını ve zatına bağlı olguları veren O'dur. Dolayısıyla varlıklar ile onların zatlari, zatlariina bağıli olgulari, güçleri, etkinlikleri ve fiilleri birbirinden ayıran, aralarina giren O'dur.

Allah insan ile kalbinin arasına girer. İnsanın sahip olduğı, bir şekilde onunla irtibatlı, onunla ilintili olan her şey için de bu husus geçerlidir. O, insana her şeyden daha yakındır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz ona şahdamarından daha yakınız."* (Kaf, 16)

İşte tefsirini sunduğumuz ayet, bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz O'nun huzuruna toplanacaksınız."* Yüce Allah, her şeyin, bu arada insanın gerçek sahibidir ve O'ndan başka gerçek malik ve sahip yoktur. Tek ve ortaksız malik O'dur. O, insana onun nefsinden daha yakındır, nefsinin sahip olduğı güçlerden de. Çünkü bu güçleri insanın mülkü hâline getiren de yüce Allah'tır. O, insanla bütün bunların arasına girer, insanı bunlara sahip kılar ve bunları insanla ilintilendirir. Okuyucularımızın bunun üzerinde iyi düşünmeleri lâzım.

İfadenin sonunda, *"O'nun huzuruna toplanacaksınız."* cümlesinin yer alması da bu yüzdendir. Çünkü insanların Allah'ın huzurunda toplanmaları ve dirilmeleri ile birlikte varlıkların tek ve ortaksız gerçek sahibinin yüce Allah olduğı gerçeğı belirginleşir. Bu andan itibaren bütün şekli sahiplikler, bütün zahirî saltanatlar geçersiz olur. Sadece O'nun gerçek mülkü kalır. Nitekim bir ayette bu gerçeğe şöyle işaret etmiştir: *"Bugün mülk kimindir? O tek ve kahhar olan Allah'ın!"* (Mü'min, 16) *"O gün, kimsenin kimseye yardım edemeyeceğı bir gündür! O gün buyruk, yalnız Allah'ındır."* (İnfitâr, 19)

Sanki ayette şu anlam kastediliyor gibi: Bilin ki, sizin ve kalplerinizin gerçek sahibi Allah'tır. O, size her şeyden daha yakındır. Siz O'nun huzuruna toplanacaksınız, o zaman sizin üzerinizdeki mülkünün ve saltanatının gerçekliğı ortaya çıkacaktır. Hiçbir şey sizi O'ndan müstağni kılamaz.

"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer." ifadesinin, *"Sizi yaşatacak şeylere çağırıldığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ifadesiyle irtibatlı olduğuna gelince; bilindiğı gibi yüce Allah'ın kişi ile onun kalbinin arasına girmesi, onun Allah'ın ve Elçisi'nin kendisini yaşatacak çağrısına olumlu karşılık vermemesini gereçlendirmek için kullanacağı bütün bahaneleri kökünden çürütür. Allah ve Elçisi'nin çağrısı ise tevhitir ki, hak çağrısının özünü oluşturur. Yüce Allah insana her şeyden daha yakındır. Hatta insanın her şeyden önce tanıdığı, bildiğı kalbinden de daha yakındır. Dolayısıyla O, -ki tektir ve ortağı yoktur- insanın algılama aracı ve bilgilerinin nedeni olan kalbinden daha iyi tanır onu.

Bu nedenle insan da, kalbini ve kalbi aracılığıyla bildiğı her şeyi bilmeden önce Allah'ın tek ve ortaksız ilâh olduğunu bilir. O, birtakım şeyler hakkında kuşkuya düşse de, tek ve ortaksız Rabbi hakkında

kuşkuya düşmez. O'nun her şeyin Rabbi olduğunu bilir. Bu gerçeği algılamada yanılmaz.

Hakka çağıran bir davetçi, insanı icabet etmesi durumunda kendisini yaşatacak olan hak mesajını ve tevhit dinini kabul etmeye çağırdığı zaman, insanın Allah adına bu çağrıyı seslendiren kimseye olumlu karşılık vermesi gerekir. Çünkü bu çağrıyı kabul etmemesini hiçbir özürle izah edemez. Davetçinin çağırdığı şeyin gerçek olup olmadığını bilmediğini ileri süremez. Ya da gerçekle batılın birbirine karıştığını söyleyemez. Ya da çeşitli düşünce akımlarının ve dinsel mezheplerin apaçık hakkı görmesine engel olduğu bahanesine sığınamaz. Çünkü Allah apaçık gerçeğin ta kendisidir. Hiçbir perde, hiçbir örtü O'nu örtemez, gizleyemez. Ne tür bir perde farz edilir edilsin, Allah insana ondan daha yakındır. Ne tür bir kuşku ve vesvese kalbe gelirse gelsin, Allah o şüphe ve vesvese ile insanın arasına girer. O şüphe ve vesvesenin cereyan ettiği yer olan kalp ile insanın arasına girdiği gibi. Dolayısıyla insanın Allah'ı bilmemesinin, O'nun birliğinden kuşku duymasının imkânı yoktur.

Ayrıca, yüce Allah insan ile onun kalbinin arasına girdiğine göre, O, insanın kalbine insandan daha yakındır; insana kalbinden daha yakın olduğu gibi. Çünkü iki şeyin arasına giren, her ikisine de öbüründen daha yakın olur. Allah insanın kalbine ondan daha yakın olduğuna göre, kalbinde geçen duygu ve düşünceleri de ondan daha iyi bilir.

O hâlde, insanın, kendisini yaşatacak şeylere çağırdığı zaman hak mesajın davetçisinin çağrısına diliyle olumlu karşılık verdiği gibi kalbiyle de icabet etmesi gerekir. Diliyle söylediklerine ters düşen düşünceleri kalbinde barındırmamalıdır. Böyle yapması münafıklık olur. Çünkü Allah, kalbinde olanları ondan daha iyi bilir. Sonra insan çok geçmeden Allah'ın huzuruna çıkacaktır. O zaman Allah, onun amellerinin gerçek mahiyetini, kalbinde gizlediği duyguları ona haber verecektir. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"O gün onlar ortaya çıkarlar. Onlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."* (Mü'min, 16), *"Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler."* (Nisâ, 42)

Aynı şekilde, yüce Allah insan ile onun kalbi arasına girdiğine ve kelimenin tam anlamıyla kalbin gerçek sahibi olduğuna göre, insandan önce kalp üzerinde tasarrufta bulunan O'dur. Kalp üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Dolayısıyla insanın kalbinde kendi isteğine bağlı olarak veya bir etkenin zorlamasıyla meydana gelen i-

man, kuşku, korku, ümit, huzur, huzursuzluk veya kararsızlık gibi olgular, bir şekilde ulu Allah'a nispet edilebilirler. Çünkü kalbe her şeyden daha yakın olan O'dur ve onda tasarruf etmektedir. O'nun tasarrufu değişik şekillerde olabilmektedir. Bazen başarı verme şeklinde, bazen yardımını esirgeme şeklinde, bazen de ilâhî eğitim türlerinden biri şeklinde olabilir. Dilediği gibi tasarruf eder, istediği biçimde hüküm verir. Hiçbir şey O'nu engelleyemez, hiçbir kınama veya yerme O'nu korkutamaz. Nitekim bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Hüküm veren Allah'tır. O'nun hükmünün ardına düşüp onu iptal edecek yoktur."* (Ra'd, 41), *"Mülk O'nundur, hamd O'nundur. O, her şeye kadirdir."* (Teğâbun, 1)

Bir insanın kalbinde hakka ilişkin olarak hissettiği imana, iyi niyete ve hayra ilişkin kararlılığa sahip olmasına, yapıcılığa ve takvaya yönelik güçlü ilgisine güvenmesi, bunu kalbi üzerindeki bağımsız mülkiyeti ve mutlak kudreti, ilgilendiği şeye yönelik sınırsız etkinliği gibi algılaması tam anlamıyla bir cehalet örneğidir. Çünkü kalp, Rahman olan Allah'ın parmakları arasındadır; onu istediği gibi çevirir. Kelimenin tam anlamıyla kalbin gerçek sahibi O'dur. Yine kelimenin tam anlamıyla kalbi O kuşatmıştır. Yüce Allah bu hususta ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Biz kalplerini ve gözlerini, ilkin ona (Kur'ân'a) inanmadıkları gibi, ters çeviririz."* (En'âm, 110) O hâlde insan hakka inanmak, hayırlı ameller işleme gayreti içinde olmak zorundadır; ama sürekli olarak Allah'ın kendisini mutluluktan mutsuzluğa çevirebileceği korkusunu, kalbini doğruluktan eğrilığe ve sapkınlığa yöneltebileceği endişesini içinde taşımalı, Allah'ın evrensel yasalar sistemi doğrultusunda öngördüğü plânından, tuzağından emin olmamalıdır. Çünkü sadece hüsrana uğrayanlar, Allah'ın tuzağından emin olarak aymazlıkları içinde sorumsuzca yaşarlar.

Aynı şekilde, bir insan, kalbinin hakkı kabul etmeye, hayra yönelmeye ve salih ameller işlemeye eğilimli olmadığını gördüğünde, derhal Allah ve Resulü'nün çağrısına olumlu karşılık vermeli ve kalbi tarafından üretilen ümitsizlik etkenlerinin ve karamsarlık sebeplerinin saldırıları karşısında hezimete uğramamalıdır. Çünkü Allah kişi ile onun kalbinin arasına girer. Dolayısıyla O, insanın kalbinin gizli duygularını yapıcı hâle getirme, kalbini en güzel hâle döndürme, onu kendinden bir ruh ve rahmet ile sarma gücüne sahiptir. Her şey O'nun yetkisi dâhilindedir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Doğrusu, kâfir ka-*

vimden başkası Allah'ın rahmetinden umut kesmez." (Yûsuf, 87), *"Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden umut keser?"* (Hicr, 56)

Görüldüğü gibi tefsirini sunduğumuz ayet, Kur'an'da yer alan en kapsamlı ayetlerden biridir. İlâhî bilgilere ilişkin gerçek bir açıklama içermektedir. Araya girme meselesini yani. Böylece bu ayet, kâfirlerin ve müşriklerin Allah'ı bilmeme yönündeki tüm mazeretlerini geçersiz kılıyor. Münafıklık sapıklığının temellerini sarsıyor. Münafıkların özerlerini Rablerinin ulu makamıyla karşı karşıya getiriyor ve O'nun, kalplerini kendilerinden daha iyi bildiğini dile getiriyor. Bunun yanında Allah'a ve ayetlerine iman etme yolunda olan Müslümanlara da ruhsal bir telkinde bulunuyor. Kalplerine sahip olma hususunda bağımsız bir etkinliğe sahip olmadıklarını, Rablerinden kopuk bir egemenliklerinin söz konusu olmadığını vurguluyor. Böylece bir yandan sahip olduğu şeyler bakımından kendisinde bağımsızlık ve egemenlik vehmedenlerin içine düştükleri kibre kapılma alçaklığını gideriyor, kalplerinin takvasına ve imanına aldanmamalarını sağlıyor; bir yandan da kalbini saran heva ve heves etkenlerinden ve dünyevî hedeflerden dolayı hakka iman etme ve hayra yönelme hususunda ağırlaşmış yere çakılan kimselerin ümitsizliğe kapılma alçaklıklarını gideriyor, karamsarlığın ve ümitsizliğin kendilerine egemen olmasını önüyor.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer..."* ifadesi, *"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ifadesine yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir ve bu durum ifadeyle ilgili her türlü yorum açısından geçerlidir.

Yine buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, ayetin anlamı, tefsir bilginlerinin yaptıkları açıklamalardan çok daha geniş boyutludur. Örneğin tefsir bilginlerinden biri şöyle demiştir: "Bu ifadeyle kastedilen anlam şudur: 'Allah kişiye kalbinden daha yakındır.' Tıpkı, *'Biz size, şahdamarından daha yakınız.'* [Kehf, 16] ayetinde olduğu gibi. Burada da sert bir uyarı söz konusudur."

Bir diğeri şöyle demiştir: "Ayetin anlamı şöyledir: Kalp Allah'tan bir sözü, bir duyguyu gizleyemez. Çünkü Allah, insanın kalbine ondan daha yakındır. İnsanın kalbinde geçip de bildiği şeyleri Allah ondan önce bilir."

Bir başkası şu yorumu yapmıştır: "Ayetin anlamı şöyledir: 'Allah, kişi ile kalbi arasına ölüm olayıyla girerek kişinin kalbinden yarar-

lanmasına engel olur. Böylece insanın kaçırdığı şeyleri elde etmesi imkânsızlaşır. O hâlde bu olay gerçekleşmeden önce Allah'a itaate koşun ve işleri yarına ertelemeyi bırakın.' Dolayısıyla bu ayette, araya bir engel girmeden önce insanların Allah'a ibadet etmelerinin teşvik edilmesi söz konusudur."

Diğer bir müfessirin yorumu ise şöyledir: "Ayette şu anlam kastedilmiştir: 'Allah kalpleri hâlden hâle sokma gücüne sahiptir.' Öyle anlaşılıyor ki, bu ayetin muhatapları savaştan korktuklarını belli etmişlerdir. Bunun üzerine yüce Allah korkularını güvene dönüştürebileceğini belirterek, bunu içlerinde korku duygusunun meydana gelmesine neden olan etkenlerle onların arasına girmek suretiyle gerçekleştirebildiğini vurgulamıştır."

Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s), "Bundan maksat, yüce Allah insan ile onun hakkı batıl ve batılı hak olarak algılamasının arasına girer." şeklinde bir rivayet aktarılmıştır. İnşaallah rivayetler bölümünde bu hadisi değerlendireceğiz.

25) Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize erişir). Bilin ki Allah'ın azabı çetindir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ehlibeyt İmamları'ndan Hz. Ali ve İmam Muhammed Bâkır (selâm üzerlerine olsun), ayrıca Zeyd b. Sabit, Rebi b. Enes ve Ebu Aliye, ayette geçen bir ifadeyi, "le tusîbenne=kesinlikle erişir" şeklinde okumuşlardır. Yaygın ve meşhur olan kıraat ise, "lâ tusîbenne=erişmesin" şeklindedir.

Her hâlükârda ayet, müminleri aralarından zalimlere özgü bir fitneden sakındırmaktadır. Bu fitne, sırf müminler içindeki zalimlere özgüdür ve onların dışında kâfirlere ve müşriklere kadar uzanmaz. Fitnenin yalnızca müminlerin içindeki zalimlere özgü kılınması, bunun yanında genel olarak bütün müminlerin bundan sakındırılması gösteriyor ki, bu fitne müminler topluluğunun içindeki bir grupla bağlantılı olmakla beraber kötü sonuçları herkesi kapsayacak niteliktedir.

Ayrıca, *"Bilin ki Allah'ın azabı çetindir."* ifadesi de, bütün müminlere yönelik bir azap tehdidi içermektedir. Bu azabın dünya hayatına özgü olduğunu, iç savaş, bozgunculuk, güvenliğin ortadan kalkması, barış ortamının yok olması gibi dünyevî cezalarla sınırlı olduğunu gösterecek bir kanıt yoktur.

Bunun gereği, sözü edilen fitnenin toplumun belli bir kesimiyle sınırlı olmasına karşın, bütün toplumun bu fitneyi bertaraf etme çabası içine girmeleridir. Bu fitneyi kökünden kazmak, bütün toplumun görevidir. Münkeri yasaklamak ve marufu emretmek bağlamında Allah tarafından kendilerinden istenen yükümlülüğü yerine getirmek suretiyle alevlenen fitne ateşini söndürmek, toplumun genelinin üzerine düşmektedir.

Sözün özü şudur: Müslümanların geneli, birliklerini tehdit eden, aralarında iki başlılığa neden olan ve amaçlarının farklılaşmasına yol açan iç ihtilâflara karşı müsamahalı davranmaktan sakındırılıyor. Çünkü böyle bir şeye müsamahalı davranmaları durumunda çok geçmeden çeşitli partilere bölünmeleri, birbirleriyle savaşıyor grupların ortaya çıkması ve galip gelenin iktidarı ele geçirmesi kaçınılmaz olur. Böylece egemenlik, bütün Müslümanların üzerinde birleştikleri hak söz ve hanif din yerine bozgunculuğun olur.

Bu fitne, müminlerin içindeki belli bir grup tarafından çıkarılır; ancak bunun kötü sonuçları herkesi kapsar, bütünü ilgilendirir. Sonuçta zillet ve alçaklığın kucığına düşerler. Artık her türlü musibet onların yakalarını bırakmaz. Her gün yeni bir ihtilâf baş gösterir. Böyle bir sonuçtan ise, bütün Müslümanlar Allah katında sorumludur. Allah'ın azabı da çetindir.

Yüce Allah, bu fitneyi kapalı geçmiştir; ismini ve şeklini vermemiştir. Ancak hemen sonrasında yer alan *"aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz."* ve *"Bilin ki Allah'ın azabı çetindir."* ifadeleri, daha önce de vurguladığımız gibi, bu fitneyi bir ölçüde açıklamaktadır.

Buna göre, kastedilen fitne, bütün ümmet hakkın ne olduğunu bildiği hâlde ümmetin içindeki bir grubun diğer bir gruba bir meseleyle ilgili olarak ihtilâfa düşmesi, hakkı kabule yanaşmaması, zalim olarak kötülük yapması ve ümmetin genelinin de, ihtilâf eden gruplardan kimin haktan yana olduğunu bildiği hâlde, haksız olan tarafı zulmünden vazgeçmemesi, yaptığı kötülüklere engel olmamasıdır.

Burada kastedilen, her türlü zulüm değildir kuşkusuz. Yüce Allah'ın herkesi sakındırmasından anlaşıldığı kadarıyla bundan maksat, ümmetin bir grubu tarafından işlenen, ama olumsuzlukları bütün ümmeti kuşatan bir zulümdür. Ümmetin bir kısmının işlediği ve geri ka-

lan kısmının da sakınmak durumunda olduğu bir zulüm, haksız yere İslâm hükümetini ele geçirmek ve iktidar gücünü kullanarak Kitap ve Sünnet'in kesin hükümlerini ortadan kaldırmaktan başkası olamaz.

Artık nasıl ve hangi şekilde olmuşsa, İslâm'ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç karışıklıklar ve fitneler, ayetin içeriğiyle net bir şekilde örtüşmektedir. Çünkü bu karışıklıklar sonucu dinin birliği bozulmuş, gruplaşmalar baş göstermiş ve İslâm ümmetinin gücü tüketilmiştir. Yapılan katliamlarla, tutsak almalarla, talan etmelerle, insanların ırzlarını kirletmelerle, Kitab'ı terk edip Sünnet'i geçersiz kılmalarla İslâm'ın heybeti ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Kur'ân'da Peygamber'in (s.a.a) şöyle diyeceği ifade edilmiştir: *"Ya Rabbi! Kavmim, bu Kur'-ân'ı terk edilmiş bıraktılar."* (Furkan, 30)

Bu fitnenin uğursuzluğunun kapsayıcılığı ve yıkıcılığının köklülüğü, ümmetin onun neden olduğu acıklı azaptan kurtulacak gücü kendinde bulamamasından anlaşılmaktadır. Öyle anlaşıyor ki, ümmetin bütünü bu fitnenin olumsuzluğunun farkına varsa bile, artık kendini onun olumsuz akıbetinden sıyıramayacaktır. Çünkü bundan önce olumsuz eylemler içine girmişler ve Allah katında kötü bir tavır sahibi olarak tescil edilmişlerdir. Bu azaptan çıkmak istedikleri her seferinde ona yeniden döndürülürler ve yakıcı azabı yeniden tadarlar.

Bazı müfessirler ayeti yorumlarken gayet isabetli bir değerlendirmeye, ayetin İslâm ümmetini, herkesi kapsayan, topluluklarını dağıtan, birliklerini parçalayan bir fitneye tehdit ettiğini, uyardığını, sakınmamaları durumunda Allah'ın çetin azabına maruz kalacakları uyarısında bulunduğunu söylemişlerdir. Bu müfessirlerin değerlendirmeleri gerçekten isabetlidir. Ancak ayette işaret edilen azabı dünyevî azap şeklinde yorumlarken ve azabın genelliğine ilişkin olarak ayette yer alan ifadenin kapsamını daraltırken zorlandıkları ve zorlama sonucu böyle bir kanaate vardıkları anlaşılmaktadır. Ama öyle uzaktan savurmalarla anlamı daraltamazlar.

Şimdi ayetin lafzına ilişkin değerlendirmelere geçebiliriz:

Ehlibeyt İmamları'nın ve Zeyd'in "le tusîbenne" şeklindeki kıraatine göre, "le tusîbenne" kelimesinin başındaki "lâm" edatı yemin içindir. Kelimenin sonundaki şeddeli "nûn" ise anlamı pekiştirme amaçlıdır. Bu durumda ayetin takdirî açılımı şu şekilde belirginleşmektedir: "Öyle bir fitneden sakının ki, özellikle aranızdan zalimlere isa-

bet edeceğine yemin ederim." Dolayısıyla ifadenin orijinalinde geçen "hâsseten" kelimesi, "fitne" sözcüğünün "hâl"i konumundadır. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Ey muhataplar, özellikle sizden zalim olanlara isabet eden bir fitneden sakının." Ayetin muhatapları da müminlerdir.

Bu arada okuyucunun önceki açıklamalarımızda yer verdiğimiz şu ayrıntıyı hatırlamasında yarar vardır: Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirildiği ilk dönemlerde ve İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk devirlerde "iman edenler" ifadesi, Kur'ân'da onurlandırma amacıyla kullanılıyordu. Aksini kanıtlayan bir karine olmadıkça, bunun böyle algılanması gerekmektedir.

Yine hatırlamak gerekir ki, İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan fitne ve kargaşaların tümü, Bedir Savaşı'na katılan ashaba gelip dayanmaktadır. Bu bakımdan ayet İslâm ümmetini, içindeki bazı grupların çıkardığı fitneye karşı uyarmaktadır. Bunun tek nedeni, daha önce de söylediğimiz gibi ayette işaret edilen fitnenin kötü sonuçlarının herkesi kuşatacak olmasıdır.

Meşhur kıraat ise, "lâ tusîbenne" şeklindedir. Bu kıraate göre tefsir bilginleri, "lâ tusîbenne" ifadesinin başındaki "lâ"nın nehiy edatı, sonundaki şeddeli "nûn"un da nehyi pekiştirme amacına yönelik olduğunu söylemişlerdir. Yani, "lâ tusîbenne" ifadesi, "itteku=sakının" cümlesinin içerdiği emrin cevabı konumunda değildir. Bilâkis, ifadenin akışı, yeni bir başlangıç cümlesi şeklinde gelişmektedir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Ey karıncalar, yuvalarınıza girin; Süleyman ve orduları, farkında olmadan sizi ezmesinler."* (Neml, 18) Nitekim tefsirini sunduğumuz ayette de önce, *"bir fitneden sakının."* denilmiş, sonra yeni bir başlangıç cümlesi olarak, *"Aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmesin."* denilmiştir. Bunun nedeni de iki cümlelerin anlam olarak birbirlerine bağlı olmalarıdır.

Bazı dilbilimciler, "lâ tusîbenne" ifadesinin, öncesindeki emrin cevabında gelen bir nehiy olduğunu söylemişlerdir. [Buna göre şöyle bir anlam ortaya çıkar: "Bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmesin."] Tıpkı, "İtteki Zeyden, lâ yedribke/lâ yedribenneke=Zeyd'den sakın ki, seni dövmesin." ifadesinde olduğu gibi. Çünkü bu ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Eğer sen ondan sakınırsan, seni dövmez." Pekiştirme amaçlı "nûn"un da, haberin sonuna ilişkinmeyeceği gibi bir şart yoktur.

Bazı dilbilimcilerinin yorumu ise şöyledir: Kelimenin başındaki "lâ" edatı fazlalıktır, ifadenin anlamı ise şöyledir: "Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişir."

Başkaları da şöyle yorumlamışlardır: "Lâ tusîbenne" ifadesinin aslı "le tusîbenne"dir. Kelimenin başındaki "lâm"ın harekesi olan "fet-ha" işba edilerek bir "elif" harfinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nitekim şiir dilinde "fetha" harekesinin işbaı pek de az değildir. Şu örnekte olduğu gibi:

"Sen ok attığın zaman kötülüklerden de / Adamların kınamasından da uzaksın."

Şiirin orijinalinde "müntezeh=uzaksın" kelimesi, işba edilerek "müntezâh" şeklinde telaffuz edilmiştir.

Ama bu yorumların ikisi de ayetten uzaktır ve Allah'ın kelâmı bu tür ihtimalleri kapsamaz.

Kelimeyi "lâ tusîbenne" şeklinde okuduğumuzda elde edeceğimiz anlam da "le tusîbenne" şeklinde okunduğunda elde edilecek anlamla aynı kapıya çıkar. Nitekim daha önce bunu ortaya koymuştuk.

Bilindiği gibi ayet, ümmetin tümüne yönelik sosyal bir hitap içermektedir. Bu da, bundan önceki *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ayetinin hitabının da bütün müminlere yönelik sosyal bir hitap olmasını desteklemektedir. Bu hitap tarzına ilişkin bir ayrıntı olarak şöyle demek mümkündür: Onları yaşatacak çağrıdan maksat, Allah'ın ipi etrafında birleşmeleri, dini hayatlarına egemen kılmaları ve ayrılığa düşmemeleridir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın."* (Âl-i İmrân, 103), *"Dini egemen kılın ve onda ihtilâfa düşmeyin."* (Şûrâ, 13) *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır."* (En'âm, 153)

Bu açıklamalarla birlikte yukarıda, *"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman"* ve aynı şekilde, *"Bilin ki, Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ifadeleriyle ilgili olarak yaptığımız açıklamaların bir kez daha vurgulandığını görüyoruz. Gerçi ayet tek başına ele alındığında, daha geniş bir anlamı kapsayacak niteliktedir; ama ayetin özellikle yukarıda yer verdiğimiz anlamı kastettiğini söyleyebiliriz. Ayetten, daha geniş bir anlam elde edebilmek için, ayetin içinde yer aldığı ayetler

grubundan ayrı olarak ele alınması gerekir. İyi bir gözlemci ve eleştirmen olan bir insan için bunu ayırt etmek zor değildir. Hiç kuşkusuz, yol gösteren Allah'tır.

26) Hatırlayın ki bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi ve size temiz rızklar verdi ki şükredesiniz.

"İstiz'af"; bir şeyi küçümseyerek zayıf saymak demektir. "Tahat-tuf", "hatf" ve "ihtitaf"; bir şeyi kapıp götürmek anlamına gelir. "İva"; bir insanı dönüp barınacağı bir barınak ve mesken sahibi yapmak demektir. "Te'yid"; güç anlamına gelen "eyd" kökünden gelir.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, *"bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz."* ifadesinden maksat, Müslümanların hicretten önce Mekke'de mahsur kaldıkları zamandır. O zaman hem sayıca azdılar, hem de müşrikler tarafından hırpalanıp eziliyorlardı. *"İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz."* ifadesiyle Arap müşrikleri ve Kureyş kabilesinin ileri gelenleri kastedilmiştir. *"Allah sizi barındırdı"* ifadesiyle Medine'de barındırılmalarına işaret edilmiştir. *"Sizi yardımıyla destekledi"* ifadesiyle de Bedir Savaşı'nda kendilerine bahşedilen zafer nimetine işaret edilmiştir. *"Size temiz rızklar verdi"* ifadesinde de bahsettiği ganimetlere, onları helâl kılışına işaret edilmiştir.

Gerçi ayette müminlere ilişkin olarak sayılan hususlar, bu arada onların barındırılmalarının bir iyilik olarak zikredilmesi ensardan çok muhacirlerle ilgilidir; ancak ifadenin amacı hem muhacirlere, hem de ensara Allah'ın lütuflarını hatırlatmaktır. Çünkü onlar tek bir dinin etrafında birleşen bir tek ümmettirler. Kaldı ki, yüce Allah'ın ayette işaret ettiği yardımıyla destekleme ve temiz rızklar verme nimetleri her iki grubu da kapsamaktadır. Bunu, ayetin Bedir Savaşı'yla ilgili ayetler grubunun akışı içinde yer almasından çıkarıyoruz.

Fakat ayetin içeriği tek başına ve özü itibariyle, bir ümmet olmaları hasebiyle bütün Müslümanları kapsamaktadır. Bir ümmet söz konusu olduğunda, sonradan gelenler öncekilerle aynı konumda olurlar. İslâm onlar arasında ortaya çıktı, o sırada onlar azdılar ve Mekke'de eziliyorlardı. İnsanların onları kapıp götürmelerinden korkuyorlardı. Allah onları Medine'de barındırdı, ensarın da aralarına katılması sure-

tiyle sayılarını artırdı, Bedir ve diğer zaferlerle onları destekledi. Onlara ganimetler gibi türlü temiz nimetler verdi ki, Allah'ın bu iyiliklerine karşı şükretsiner.

27-28) Ey inananlar! Bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin. Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir (sınavdır). Büyük mükâfat ise, Allah'ın yanındadır.

"Hıyanet"; emanetin=güvenilirliğin karşıtıdır. "Emanet" ise, bir antlaşma veya vasiyet gibi bir ahit sonucu ortaya çıkan bir hakkı güvenle korumak demektir. Ragıp İsfahanî şöyle der: "Hıyanet ve nifak, aynı anlama gelirler; ancak hıyanet, daha çok antlaşmalarla ve emanetlerle ilgili olarak kullanılır; nifak ise, dinle ilgili olarak kullanılan bir niteliktir. Bazen de birbirinin yerinde kullanılırlar. Dolayısıyla hıyanet; gizlice ahdi çiğnemek suretiyle hakka aykırı davranmak anlamında kullanılmıştır. Hıyanetin karşıtı ise, emanettir. Araplar, 'Huntu fulâlen=falana ihanet ettim.' veya 'Huntu emanete fulânin=falanın emanetine ihanet ettim.' derler. *'Emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin.'* ayeti de buna örnek oluşturmaktadır." (Alıntı sona erdi.)

Ayette geçen "ve tehûnû emanatikum" ifadesinin meczum ve önceki "tehûnû" ifadesine matuf olması mümkündür. Bu durumda, "[Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin] ve emanetlerinize de hıyanet etmeyin." anlamını ifade etmiş olur. Ayrıca, başında mahzuf bir "en" edatı takdir edilerek mansup olması da mümkündür. Bu durumda da, "emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle..." şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz. Bu ikinci ihtimali, *"Bile bile"* ifadesi güçlendirmektedir.

Şöyle ki: Hıyanet, bilgiye dayalı olarak gerçekleştiğinde, haram kılma nitelikli yasaklamaya konu olabilir. Meselenin bilincinde olmadan, konu bilinmeden yasaklama da, haram kılma da söz konusu olmaz. Ancak bilgi, bütün ilâhî yükümlülüklerin geçerli olması için gerekli olan genel şartlardan biridir. Dolayısıyla bu bağlamda, zikredilmeye ihtiyaç duyulmayacak kadar belirgin bir şart olan bilgiden, hıyaneti yasaklamanın kayıtlandırıcı bir şartı olarak söz etmeyi gerektiren incelik belirgin değildir.

"Bile bile" ifadesinde bilinenin ne olduğu zikredilmediğine göre bu ifadenin zahiri, "bunun hıyanet olduğunu bildiğiniz hâlde" şeklinde

bir anlamın kastedildiğini göstermektedir. Yoksa bazılarının söylediği gibi, "hıyanetin yıkıcılığını, kötü sonuçlarını, ayrıca Allah'ın onu haram kıldığını bildiğiniz hâlde" şeklinde bir anlam kastedilmemiştir. Çünkü ne lafız, ne ayetin akışı açısından böyle bir anlamı çıkarsamamızı gerektirecek herhangi bir kanıt yoktur.

Dolayısıyla, ifadenin takdirî açılımının "ve en tehûnû emanatikum =emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle" şeklinde olması daha uygundur. Buna göre, "*emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin.*" ifadesinde bir tek hıyanet türüne ilişkin bir tek yasaklama söz konusudur. O da, Allah'ın ve Elçisi'nin emanetine hıyanettir. Bu, aynı zaman da müminlerin kendi emanetlerine hıyanet etmeleri demektir. Çünkü emanetlerin bir kısmı, Allah'ın insanların yanındaki emanetleridir. Katından yasa olarak indirdiği hükümler gibi. Bunların bir kısmı, Peygamber'in (s.a.a) insanların yanındaki emanetleridir. Güzel ve örnek hayat tarzı gibi. Bunların bir kısmı, bazı insanların diğer bazılarına bıraktıkları emanetlerdir. İnsanların birbirleri yanında emanet olarak bıraktıkları mallar veya sırlar gibi. Bu emanetlerin bir kısmı da, Allah'ın, Resul'ün ve müminlerin ortak emanetleridir. Allah'ın emrettiği, Peygamber'in (s.a.a) uyguladığı ve müminlerin de yararlandığı şeyler gibi. Toplumsal egemenliğin omurgasını oluşturan siyasal sırları ve savaş hedeflerini buna örnek gösterebiliriz. Böyle sırların ifşa edilmesiyle dinin amaçları zayi olur, bununla birlikte İslâm devletinin çabaları da boşa gider. Sonuçta Allah'ın ve Resulü'nün hakkı geçersiz kılınmış olur, zararı da bütün müminlere ilişir.

Bu tür emanetlere hıyanet etmek, Allah'a, Resulü'ne ve müminlere hıyanet etmek demektir. Müminler içinde bu tür bir ihanet işleyen kimse, hıyanet ettiği bu emanetin hem kendisi, hem de diğer müminlerle ilgili olduğunu, dolayısıyla kendi emanetine hıyanet ettiğini bildiği hâlde Allah'a ve Resulü'ne hıyanet etmiş olur. Akli başında olan hiç kimse, kendi emanetine hıyanet etmez. Çünkü insan, kendisine bahşedilen akli sayesinde emanete hıyanetin çirkinliğini bilir. Buna rağmen bir insan kendi emanetine hıyanet eder mi?

Dolayısıyla, "*Bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle...*" ifadesi -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu anlamı içirmektedir: "Kendi emanetiniz olduğunu, bu emanete hıyanet etmekte olduğunuzu bildiğiniz hâlde Allah'a ve Resulü'ne hıyanet etmenin zımnında kendi emanetinize de hıyanet ediyorsunuz. Akli başında olan bir

kimse, kendi emanetine hıyanet eder mi, bunun zararının sadece kendisine yöneldiğini bile bile böyle bir şeye yeltenir mi?" Dolayısıyla yasaklamanın sonunda, "*Bile bile*" şeklinde bir ifadenin yer alması, insanın öz doğasındaki hakka duyarlı donanımları harekete geçirme, fitrat yasasının hükmünü vermesini sağlama amacına yöneliktir. Yoksa maksat, yükümlülüğün koşullarından birini açıklamak değildir.

Öyle anlaşıyor ki, Müslümanların içindeki bazı bireyler, Peygamberimizin (s.a.a) müşriklerden gizli olarak yaptığı bazı plânları ifşa ediyorlardı veya Peygamberimizin (s.a.a) bazı sırlarını onlara haber veriyorlardı. İşte yüce Allah, bunu hıyanet olarak nitelendirdi ve yasakladı. Bunu Allah'a, Resulü'ne ve müminlere hıyanet etmek olarak değerlendirdi.

Yasaklamanın hemen arkasındaki bu ifade de, sözünü ettiğimiz bu hususu pekiştirici niteliktedir: "*Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir...*" Ayetin akışının zahiri, önceki ayetle bağlantılı olduğunu, bağımsız bir anlatıma sahip olmadığını göstermektedir. Bunun anlamı şudur: Allah'a, Resul'e ve kendi emanetlerine hıyanet etmemelerine ilişkin uyarıyla birlikte malları ve evlatları konusunda böylesine bir öğüte muhatap olmaları, içlerindeki bazı muhbirlerin bu husustaki endişelerinden dolayı Peygamber'in (s.a.a) gizli sırlarını müşriklere duyurmalarından kaynaklanmıştır. Müminlerin içindeki bu muhbirler, bunu yaparken müşriklere yaltaklanarak Medine'ye hicret ettikten sonra Mekke'de bırakmak zorunda kaldıkları mallarına ve çocuklarına saldırmaları endişesiyle hareket ediyorlardı. Bu yüzden müşriklere Peygamber'in (s.a.a) gizli haberlerini ulaştırarak aralarında bir sevgi bağının oluşmasını sağlamayı, bu sayede mallarını ve çocuklarını korumayı amaçlıyorlardı. Nitekim Ebu Lübabe de, Kurayzaoğulları Yahudileriyle benzer bir ilişkiye girmişti.

Bu anlamın, ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak anlatılan bir rivayetin içeriğince desteklendiğini görüyoruz. Rivayete göre Ebu Süfyan, büyük bir mal ile Mekke'den çıkar. Cebrail bunu Peygamberimize (s.a.a) haber verir, gidip onun yolunu kesmesini ve bunu gizlemesini söyler. Ama bazı Müslümanlar Ebu Süfyan'a bu haberi bildirirler. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirir: "*Ey inananlar! Bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin.*" Bu ayetin iniş sebebine ilişkin olarak aktarılan başka rivayetler de vardır. İnşallah rivayetler bölümünde bunlar üzerinde duracağız.

29) Ey inananlar! Allah'tan korkarsanız, O size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.

Ayetin orijinalinde geçen "furkan"; bir şeyin başka bir şeyden ayırt edilmesine yarayan şey demektir. Ayetin akışından ve takvayla ilgili ifadenin devamı niteliğine sahip oluşundan anladığımız kadarıyla bu ayette, hak ile batılın birbirinden ayırt edilmesini sağlayan ölçüt anlamında kullanılmıştır. Bu, inanç bazında iman ile küfrün ve hidayet ile sapıklığın, amel bazında itaat ile isyanın ve Allah'ın hoşnut olduğu şeyler ile öfkelenildiği şeylerin, görüş bazında ise doğru ile eğri- nin birbirinden ayırt edilmesi şeklinde tecelli eder. Bütün bunlar, takva ağacının meyveleridir.

Ayette "furkan" kelimesi mutlak olarak kullanılmış, herhangi bir kayıtlı sınırlandırılmamıştır. Önceki ayetlerde hayır ve şer nitelikli olgular ana hatlarıyla sıralanmıştı. Bütün bunların ayırt edilmesi için bir ölçüte, bir kritere ihtiyaç vardır.

Şu ayet de, anlam itibarıyla tefsirini sunduğumuz ayete benzetmektedir: *"Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır ve ona ummadığı yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanırsa, O, ona yeter."* (Talâk, 2-3)

Daha önce "günahların örtülmesi ve bağışlanması" kavramları ile ilgili açıklamalara yer vermiştik. Tefsirini sunduğumuz ayet, önceki ayetlerde işaret edilen emirlerin ve yasakların bir özeti mahiyetindedir. Yani kısaca şu mesaj veriliyor: Allah'tan korkup sakının ki, yukarıda işaret edilen bu hususların tümü ile ilgili olarak Allah'ın hoşnut olduğu olgularla öfkelenildiği olgular birbirine karşımasın; günahlarınızı örtsün, sizi bağışlasın. Allah, büyük lütuf sahibidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Akil el-Huzaî'den şöyle rivayet edilir: Emirü'l-Müminin (a.s) şöyle dedi: "Sapıklıkta birbirlerine arka çıktıkları için cihatla karşılarına çıkılması gerekenlere karşı cihat etmekten korkmak, ürkmek; dinde sapıklıktır, dünyayı zillet ve alçaklıkla kaybetmektir. Bu aynı zamanda, savaş meydanında düşmana karşı harekete geçilirken kaçmak suretiyle ateşi hak etmektir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Ey inananlar! İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın."* [c.5, s.36]

el-Fakih ve el-İlel adlı eserlerde İbn Şazan'dan şöyle rivayet edilir: İmam Rıza (a.s) kendisine sorulan bazı sorulara cevap olarak şunları yazdı: "Allah, savaş meydanında düşmana sırtını çevirip kaçmayı haram kılmıştır. Çünkü bu hareket dinde zayıflığı, peygamberleri ve adil imamları küçümsemeyi, düşmana karşı onlara yardım etmekten kaçınmayı ifade eder. Böyle yapanlara büyük bir ceza vardır. Allah'ın rablığını onaylamaya ve adaleti egemen kılmaya, zulmü terk edip bozgunculuğu öldürmeye ilişkin olarak kendilerine yöneltilen çağrışı dinlemedikleri için böyle bir akıbete uğramaları kaçınılmazdır. Bu, aynı zamanda düşmanı Müslümanlara karşı yüreklendirir. Çünkü bu, Müslümanların tutsak edilmelerini, öldürülmelerini, Allah'ın dininin egemenliğine son verilmesini doğurur ve bunun gibi daha bir sürü kötülük de cabası." [el-Fakih, c.3, s.370; el-İlel, s.481]

Ben derim ki: Düşmanla karşı karşıya gelinirken geri dönüp kaçmanın büyük günahlardan olduğuna ilişkin olarak Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan rivayetler oldukça kabarıktır ve hadis literatüründe müstefiz olarak kabul edilirler. Daha önce tefsirimizin dördüncü cildinde, *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız."* (Nisâ, 31) ayetini incelerken, bu hadislerin bir kısmını inceleme imkânını bulduk.

Bu konuda Ehlişünnet kanallarından aktarılan rivayetler de oldukça kabarıktır. Örneğin Buharî¹ ve Müslim² sahihlerinde Ebu Hüreyre'den, o da Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Yedi büyük günden sakının." Orada bulunanlar dediler ki: "Bunlar hangileridir ya Resulallah?!" Buyurdu ki: "Allah'a ortak koşmak, Allah tarafından haram kılındığı hâlde haksız yere adam öldürmek, büyü yapmak, faiz yemek, yetim malını yemek, savaşta düşmanla karşı karşıya gelinirken arkasını dönüp kaçmak; mümin, habersiz ve iffetli kadınlara zina suçlamasında bulunmak." İbn Abbas'tan ve başkalarından aktarılan diğer bazı rivayetlerde de, savaşta düşmana arkasını dönüp kaçmak, büyük günahlar arasında zikredilmiştir.

"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler." (Enfâl, 66) ayeti, savaşta kaçmanın haramlığına ilişkin hükmü

1- [Sahih-i Buharî, Bab-i Vasaya, s.12]

2- [Sahih-i Müslim, c.2, s.83]

içeren ayetin ifadesinin mutlaklığını kayıtlamakta ve bu hükmü bire üçten az olması durumuna mahsus kılmaktadır.

Ehlisünnet kaynaklarında Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, Ebu Hüreyre ve Ebu Said el-Hudrî gibi şahıslardan -ed-Dür-rû'l-Mensûr adlı tefsirde olduğu gibi- şöyle rivayet edilir: "Ayette sözü edilen savaş meydanında düşmandan kaçmanın haram olduğuna ilişkin hüküm Bedir Savaşı'na özgüdür."

Bunun yorumlanması bağlamında, ayetin Bedir günü indiği ve ayetteki *"Kim o gün... arkasını döner kaçarsa..."* ifadesinin oluşturduğu zarf ile Bedir gününün kastedildiği ileri sürülecektir. Oysa daha önce de söylediğimiz gibi, ayetlerin akışı, Bedir gününden sonra indiklerini göstermektedir. Dolayısıyla, *"o gün"*den maksat, düşmanla karşı karşıya kalınan gündür, Bedir günü değil. Kaldı ki ayetin Bedir günü indiği varsayılsa bile, iniş sebebinin özel oluşu, ayetin işaret ettiği hususunun genelliğini ortadan kaldırmaz. Aynı durum, özel iniş sebebi olup da genel içerikli olan bütün ayetler için geçerlidir.

el-Menar yazarı, tefsirinde diyor ki: "Ulemanın çoğunluğunun görüşünün aksine, ayetin savaşın başlamasından önce inmiş olması farzıyla, hükmün Bedir Savaşı'na özgü olması, ancak hâl karinesine dayanılarak açıklanabilir. Çünkü Bedir Savaşı özel bir savaştı. Müslümanların yaptıkları ilk savaştı. Eğer Müslümanlar Peygamber (s.a.v) aralarında olduğu hâlde yenilecek olsalardı, fitnenin boyutları çok büyük olurdu. Bu yüzden Müslümanlar kendilerini yüreklendirecek meleklerle desteklenmişlerdi. Allah, Müslümanlara zafer ve düşmanların yüreklerine korku salacağını vaat etmişti."

"Bu özelliklerin tümünü ve yasaklamaya ilişkin hâl karinesini göz önünde bulundurduğumuz zaman, ayetteki şiddetli tehditle birlikte olan yasaklamanın Bedir Savaşı'na özgü olması açıklık kazanmış olur. Buna bir de yüce Allah'ın, aralarında Peygamberimiz (s.a.v) olduğu hâlde sahabeyi (r.a) iki kez savaş meydanından kaçmakla sınamış olduğunu eklediğimizde, durum daha da netleşir. Bunlardan biri Uhud Savaşı'nda olmuştu ki, yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *'İki topluluğun karşılaştığı gün arkasını dönüp kaçanlarınızın, kazandıkları bazı günahlarından dolayı Şeytan ayaklarını kaydırды. Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halîmdir.'* (Âl-i İmrân, 155) Biri de Huneyn Savaşı'nda olmuştu ki, yüce Allah bununla ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *'Andolsun ki Allah, birçok yerde ve*

Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp se-vindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı ve tüm genişliğiyle birlikte yeryüzü size dar gelmişti, sonra da geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi ve bir de sizin görmediğiniz ordular indirdi de küfre sapanlara azap etti. İşte bu, kâfirlerin cezasıdır.' (Tevbe, 25-26)"

"Ama bu, savaştan kaçmanın haram ve büyük günahlardan olmasıyla çelişmez ve Enfâl Suresi'nin ilgili ayetinde istisna edilen iki sebebin dışında başka herhangi bir sebebe dayanan bütün savaştan kaçmaların kişiyi Allah'ın büyük öfkesine maruz bırakmasını ve en kötü barınak olan cehenneme mahkûm etmesini gerektirmez. Aksine, bazen bundan aşağısı da söz konusu olabilir. Nitekim bu surede ileride değineceğimiz ayetlerin birinde zayıf olma durumu kayıtlandırıcı bir unsur olarak sunuluyor. Ayrıca Bakara Suresi'nde geçen bir ayette insanların kendilerini tehlikeye atmaları da yasaklanıyor. Bunlar, tefsirini sunduğumuz ayetin genel nitelikli hükmünü sınırlandırıcı verilerdir. Bu konunun ayrıntılarına ileride yer vereceğiz."

"Ahmed ve Nesaî dışındaki Sünen sahipleri İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s.a.v) tarafından görevlendirilen müfrezelerden birinde bulunuyordum. Bir ara insanlar [düşman önünden] kaçtılar. Ben de kaçanlar arasındaydım. Bunun üzerine kendi kendimize şöyle demeye başladık: 'Ne yapacağız şimdi?! Düşmanın önünden kaçtık ve gazaba duçar olduk!' Sonra dedik ki: 'Medine'ye gidelim ve gecemizi orada geçirelim.' Sonra dedik ki: 'Gidip kendimizi Resulullah'a (s.a.v) sunalım; eğer tövbe etmemiz mümkünse tövbe ederiz, değilse başımızı alıp gideriz?' Sabah namazından önce Peygamber'e gittik. Evinden dışarı çıktı ve 'Kaçanlar kimlerdir?' dedi. 'Kaçanlar biziz.' dedik. Buyurdu ki: 'Hayır, siz daha büyük bir hamle yapmak için çekilenlersiniz. Ben, sizin ve Müslümanların (gelip katılacağı) birliğinizim.' İbn Ömer der ki: Bu sözleri işitince yaklaştık ve Resulullah'ın elini öptük."

"Bu hadisin Ebu Davud rivayetindeki lafzı şöyledir: Dedik ki: 'Medine'ye girelim, orada gecemizi geçirelim. Sonra kimseler görmekten çekip gidelim.' Medine'ye girdikten sonra dedik ki: 'Resulullah'ın (s.a.v) yanına gidelim; eğer tövbe etmemiz mümkünse kalırız, değilse başımızı alıp gideriz.' Gittik ve sabah namazından önce oturup Resu-

lullah'ı (s.a.v) bekledik. Resulullah namaz için evinden dışarı çıkınca, huzuruna vardık ve dedik ki: Bizler kaçanlarız..."

"Bazıları bu hadisi, bir birliğe sığınma olgusunun anlamını genişleterek yorumlamışlardır. Böyle bir yorum karşısında da ne savaştan kaçmayla ilgili tehditlerin bir anlamı kalıyor, ne de dilin kurallarının geçerliliği. Tirmizî bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu hadis hasendir; ama biz onu Yezid b. Ebî Ziyad hadisinden başka bir kanalla bilmiyoruz."

"Ben diyorum ki: Yezid b. Ebî Ziyad da üzerinde ihtilâf olan birisidir. Birçokları onun zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibban ise şöyle demiştir: Önceleri doğru sözlü biriydi, ancak yaşlanınca ezberi kötüleşti, değişti. Böylece rivayet ettiği hadislerde olumsuzluklar gözlemlenmeye başlandı. Kim onun bu şekilde değişime uğramasından önce ondan hadis dinlemişse, dinlediği hadisler sahihtir."

"Özetle şunu söylüyoruz: Bu hadisin ne metin, ne de senet olarak bu konuda herhangi bir değeri yoktur. Aynı anlamda Ömer'den de bir hadis rivayet edilmiştir ki, bu da ondan aşağıdır. Dolayısıyla da bu meseleyle ilgili olarak değerlendirilemez." (el-Menar'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)¹

Ben derim ki: Adı geçen müfessirin sözlerinin başında Bedir Savaşıyla ilgili olarak dile getirdiği, İslâm'da ilk savaş olması, Hz. Peygamber'in (s.a.a) Müslümanların arasında bulunması gibi hususlar özü itibariyle bu savaşla Uhud, Hendek, Hayber ve Huneyn gibi savaşlar arasında ortak olan olgulardır. O günlerde de İslâm, savaşçı adamlara ve onların düşman karşısında direnmelerine şiddetle ihtiyaç duyuyordu. O zaman da Peygamber (s.a.a) Müslümanların arasında bulunuyordu. Allah o savaşlarda da onlara zaferi vadetmişti. Bazılarında da melekleri, onları desteklemek ve düşmanlarının yüreklerine korku salmak amacıyla indirmişti.

Uhud ve Huneyn savaşlarında kimi Müslümanların düşmandan kaçmalarıyla ilgili olarak indiğini söylediği ayetlerden, Enfâl Suresi'nin ilgili ayetinin içerdiği tehdidin o savaşlarda kaçanları kapsamadığı anlamı da çıkmaz. Hem ayet mutlak ifadelilikten ve anlamını kayıtlandıracak somut bir veri de bulunmamaktayken onları kapsamasını engelleyen nedir?!

Uhud ve Huneyn savaşlarında düşmandan kaçmalarını büyük günah ve haram olarak nitelendirip sonra da, "Bu, o gün savaştan kaçanların Allah'ın gazabına maruz kalmalarını ve en kötü barınak olan cehenneme mahkûm edilmelerini gerektirmez. Aksine bundan başkası da söz konusu olabilir." demesi son derece ilginçtir. Oysa büyük günahlar, Allah'ın onları işleyenleri ateşle azaplandıracağını vaat ettiği günahlardır.

Bundan daha ilginç olanı da şöyle demesidir: "Nitekim bu surede ileride değineceğimiz ayetlerin birinde zayıf olma durumu kayıtlandırıcı bir unsur olarak sunuluyor. Ayrıca Bakara Suresi'nde geçen bir ayette insanların kendilerini tehlikeye atmaları da yasaklanıyor. Bunlar, tefsirini sunduğumuz ayetin genel nitelikli hükmünü sınırlandırıcı verilerdir."

Oysa zayıflık anında kaçmaya ruhsat veren ayet, düşmanın sayısının Müslümanların iki katından fazla olması durumuna mahsustur. Kişinin kendisini tehlikeye atmasını yasaklayan ayete gelince; şayet bu ayet, düşmanın iki kattan fazla olması durumunda kaçmaya ruhsat veren ayetten daha fazla bir anlam genişliğine sahip olarak algılanırsa, bu durumda Enfâl Suresi'nin ilgili ayeti geçersiz kılınmış, nesnel bir karşılıktan yoksun bırakılmış olur. Aynı şekilde, *"ya da başka bir birliğe katılmak"* ifadesi, İbn Ömer rivayetindeki gibi algılanırsa, el-Menar yazarının söylediği gibi, ayetin geçersiz kılınması gerekir. O hâlde, ayeti zahiri itibariyle ifade ettiği mutlaklığıyla bırakmanın zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Musa b. Cafer'den (a.s) şöyle rivayet edilir: *"Savaşmak için bir tarafa çekilmek"*, yani düşmana tekrar saldırma için geri çekilmek. *"Ya da başka bir birliğe katılmak"*, yani düşman karşısında hezimete uğramadan arkadaşlarına katılmak için geri durmak. Arkadaşlarının saflarını aşip kaçacak şekilde geri çekilen, bozguna uğrayan kimse, Allah'ın gazabına uğramış olur."

Ben derim ki: Rivayet, ayetin lafzında yer alan önemli bir noktaya işaret ediyor. Ayette yer alan yasak, arkasını dönmekle ilintilendirilmiştir. Bu ise, bozguna uğramaktan daha genel bir ifadedir. Hezimete uğramaktan dolayı geri çekilip kaçmanın dışında olan savaşmak için bir kenara çekilmek veya bir birliğe katılmak durumları istisna edildiğinde, hezimet durumları yasaklamanın kapsamında kalmaya devam eder. O hâlde, düşman sayı olarak iki kattan fazla değilse, din

1- [el-Menar Tefsiri, c.9, s.618]

düşmanlarının karşısında tutunamayıp kaçmanın her türlü haramdır, yasaktır.

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'dan, o Salebî'den, o Dahhak'tan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan, *"Attığın zaman sen atmadın."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) Ali'ye (r.a), 'Bana bir avuç çakıl ver.' dedi. Ali, Peygamberimize bir avuç çakıl verdi. Peygamberimiz onları Kureyş ordusuna doğru attı. Gözleri çakılların tozuyla dolmayan bir tek Kureyş askeri kalmadı."

Ben derim ki: Aynı hadis, ed-Dürrü'l-Mensûr'da Taberanî'den, Ebu's-Şeyh'den ve İbn Mürdeveyh'den naklen İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Tefsiru'l-Ayyâşî'de çakıl verme hadisi, "Muhammed b. Kuleyb el-Esedî'den, o da babasından" senet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. Başka bir rivayette de aynı hadis, Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Cerir, Muhammed b. Kays ve Muhammed b. Kâ'b'dan (r.a) şöyle rivayet etmiştir: "İki ordu birbirine yaklaşınca Resulullah efendimiz (s.a.v) yerden bir avuç toprak aldı ve düşmana doğru savurdu. Bu sırada, 'Yüzleri kara olasıcalar!' diyordu. Bu toprak Kureyş ordusundaki bütün askerlerin gözüne girdi. Bu sırada Resulullah'ın ashâbı, onları öldürmeye başladılar. Onların bozguna uğramaları Peygamber efendimizin (s.a.v) savurduğu bu topraktan kaynaklanmıştı. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Attığın zaman sen atmadın... Doğrusu Allah işitendir, bilendir.*"

Ben derim ki: Ayetin inişinden maksat, bu olaydan sonra inmesi ve olayı anlatmasıdır, o sırada inmiş olması değil. İniş sebeplerine ilişkin rivayetlerde bunun örnekleri çoktur. İbn Hişam, siyerinde şöyle der: "Peygamberimiz (s.a.v) onlara toprağı savurdu, sonra ashâbına saldırı emri verdi, ardından müşrikler bozguna uğradı."

Aynı eserde şöyle denir: İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Abd b. Humeyd, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh, İbn Mende, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhakî -ed-Delâil adlı eserinde- İbn Şihab'den, o da Abdullah b. Salebe b. Suayr'dan şöyle rivayet eder: "İki ordu birbirine yaklaşınca, Ebu Cehil şunları söyledi: 'Allah'ım! Akıbalık bağlarını kesti, bilmediğimiz bir şeyi getirdi, yarın onu bertaraf et.' Ebu Cehil'in bu sözleri fetih isteme

anlamına geliyordu. Bunun üzerine şu ayet indi: *Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi.*"

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Allah katında canlıların en kötüsü..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam Muhammed Bâkır (a.s) dedi ki: "Bu ifadeyle Abdudaroğulları kastedilmiştir. Onlardan Mus'ab b. Umeyr'den, bir de Suveybit adlı bir müttetiklerinden başkası iman etmemiştir."

Camîu'l-Cevami adlı eserde deniliyor ki: İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle dedi: "Burada kastedilenler, Abdudaroğulları'dır. İçlerinde Mus'ab b. Umeyr ve Suveyd b. Harmele'den başka kimse Müslüman olmadı. Diyorlardı ki: 'Biz Muhammed'in getirdiği dine karşı sağır, dilsiz ve körüz.' Bunların tümü Uhud Savaşı'nda öldürüldüler. Müşriklerin sancağını onlar taşıyorlardı."

Ben derim ki: Buna yakın bir anlam içeren bir rivayet de, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Abbas'tan ve Katade'den aktarılmıştır. Rivayeti bir tür uyarılama ve örtüştürme olarak algılayabiliriz. Yoksa ayetin içeriği genel niteliklidir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Burada geçen hayattan maksat, cennettir."

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Rebî eş-Şamî'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Bu ayet, Ali'nin (a.s) yönetsel velâyeti hakkında inmiştir." [c.8, s.248]

Ben derim ki: Tefsiru'l-Burhan'da, müellif kendi hadis ricali aracılığıyla merfu olarak İmam Muhammed b. Ali el-Bâkır'dan (a.s), aynı şekilde Ebu'l-Carud kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aynı hadisi rivayet etmiştir. Yine Kummî de tefsirinde aynı hadisi rivayet etmiştir. Rivayet bir tür uyarlamadır. Bundan önceki rivayet için de aynı durum geçerlidir. Daha önce ayetin genel nitelikli olduğunu belirtmiştik.

Tefsiru'l-Kummî'de, Ebu'l-Carud kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ifadesi hakkında şöyle rivayet edilir: "Kişi ile günahları arasına girer, onu ateşe sürüklemesine engel olur. Kâfir ile ibadeti arasına girer, onlar

aracılığıyla olgun imana kavuşmasına engel olur. Bilin ki önemli olan, amellerin sonlarıdır; ameller sonlarına göre değerlendirilir."

el-Mehasin adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Hakem'den, o da Hişam b. Salim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Kişi ile onun batılı hak olarak bilmesinin arasına girer." [s.276, hadis: 37]

Ben derim ki: Aynı hadisi Saduk, el-Meanî adlı eserde, İbn Ebî Umeyr'den, o da Hişam b. Salim'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Yunus b. Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kalp, hiçbir zaman hakkın batıl olduğuna ve batılın da hak olduğuna kesin olarak kani olmaz."

ed-Dürrü'l-Mensûr'da şöyle geçer: İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet eder: Resulullah'a (s.a.a), *"Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ayetini sordum. Buyurdu ki: "Mümin ile küfür arasına girer, kâfir ile hidayet arasına girer."

Ben derim ki: Bu hadis, anlamı itibariyle, yukarıda yer verdiğimiz Ebu Carud'un ayetin anlamıyla ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'dan rivayet ettiği hadise yakındır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Hamza et-Tayyar'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ayetiyle ilgili olarak şöyle naklettiği rivayet edilir: "Bu şöyle olur: Kişi kulağıyla, gözüyle, diliyle ve eliyle bir şeyi ister, fakat istemesine rağmen bir türlü ona el uzatmaz; çünkü her el uzattığında kalbi ondan tiksindir, hakkın onda olmadığını bilir."

Ben derim ki: Aynı hadisi el-Berkî, el-Mehasin adlı eserde, kendi rivayet zinciriyle Hamza et-Tayyar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Yine bBuna yakın bir hadisi Ayyâşî, kendi tefsirinde Cabir kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Bu hadisin anlamı, bundan önce Hişam b. Salim ve Yunus b. Ammar kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarılan iki hadisle aynı kapıya çıkıyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de es-Saykal'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize erişir)."* ayetinin ifade ettiği an-

lam soruldu, buyurdu ki: "Bana bunların Cemel Savaşı'na katılanlar olduğu haber verildi."

Tefsiru'l-Kummî'de deniliyor ki: "Bu ayet Emirü'l-Müminin'e karşı savaşı ve ona haksızlık eden Talha ve Zübeyir hakkında inmiştir."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, müellif kendi rivayet zinciriyle Katade'den, o da Said b. Müseyyib'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: *"Öyle bir fitneden sakının ki..."* ayeti inince, Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Kim benim ölümünden sonra oturduğum şu makamım hakkında Ali'ye zulmederse, benim peygamberliğimi ve benden önceki peygamberlerin peygamberliğini inkâr etmiş gibi olur."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Nuaym b. Hammad -el-Fiten adlı eserde-, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Zübeyir'den (r.a) şöyle rivayet ederler: "Biz uzun zaman bu ayeti okurduk; ama bizim kastedildiğimizi sanmıyorduk. Derken, *'Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz.'* ayetiyle bizim kastedildiğimizi anladık."

Aynı eserde şöyle geçer: İbn Cerir ve Ebu's-Şeyh, Süddî'den bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bu ayet, özellikle Bedir Savaşı'na katılan Müslümanlar hakkında inmiştir. Nitekim bu fitne Cemel Savaşı'nda onlara erişti. Savaşta öldürülenler arasında Talha ve Zübeyir gibi Bedir Savaşı'na katılmış kimseler de yer alıyordu."

Aynı eserde şöyle denir: Ahmed, el-Bezzaz, İbn Münzir, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir, Mutarriif'ten şöyle rivayet ederler: "Zübeyir'e dedik ki: 'Ey Ebu Abdullah, Halife Osman'ı yalnız bıraktınız, öldürülünce de gelip kanını istediniz?' Bunun üzerine bize şu karşılığı verdi: Biz Resulullah (s.a.v), Ebu Bekir, Ömer ve Osman zamanında, *'Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz.'* ayetini okuyorduk; fakat bu ayetle kastedilen kimseler olduğumuzu sanmıyorduk. Derken kendimizi fitnenin içinde bulduk."

Aynı eserde şöyle geçer: Abd b. Humeyd ve Ebu's-Şeyh Katade'den (r.a) bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in (s.a.v) ashâbı arasında akli başında olanlar, çok geçmeden bir fitnenin kopacağını biliyorlardı."

Aynı eserde şöyle denir: Ebu's-Şeyh, Ebu Nuaym ve Deylemî -Müsnedü'l-Firdevs adlı eserinde- İbn Abbas'tan (r.a), o da Resulullah'-

tan (s.a.v), *"Hatırlayın ki bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: Bazıları dediler ki: "Ya Resulallah, bu ayette sözü edilen insanlar kimlerdir?" Buyurdu ki: "Fars halkıdır."

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin akışı ile bağdaşmamaktadır.

Yine aynı eserde, *"Ey inananlar!... Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin."* ayetiyle ilgili olarak şöyle denir: İbn Cerir, İbn Münzir ve Ebu's-Şeyh, Cabir b. Abdullah'tan (r.a) rivayet ederler ki: "Ebu Süfyan Mekke'den ayrıldığı zaman Cebail Peygamberimize (s.a.v) geldi ve şöyle dedi: 'Ebu Süfyan falan yerde bulunuyor. Onu yakalamak üzere harekete geçin; ama hareketinizi gizli tutun.' Münafıklardan biri Ebu Süfyan'a bir yazı göndererek, 'Muhammed sizi ele geçirmek üzere harekete geçiyor, önleminizi alın.' diye duyurdu. Bunun üzerine yüce Allah, *'Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin.'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Rivayetin içeriği, ayetin anlamıyla ilgili olarak yukarıda sunduğumuz açıklamalara yakındır.

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Cerir, Muğire b. Şube'den şöyle rivayet eder: "Bu ayet, Osman'ın (r.a) öldürülmesiyle ilgili olarak inmiştir."

Ben derim ki: Ayet, akışı itibariyle bu rivayetle kesinlikle bağdaşmamaktadır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s), keza Kelbî ve Zührî'den şöyle rivayet edilir: "Bu ayet, Ebu Lübage b. Abdülmünzir el-Ensârî hakkında inmiştir. Resulullah (s.a.a), Kurayzaoğulları Yahudilerini yirmi bir gece kuşatma altına alınca, Resulullah'a daha önce Naziroğulları Yahudileriyle yapılan antlaşmanın koşulları esas alınarak barış önerisinde bulundular. Onlar gibi Şam topraklarındaki Ezruat ve Erihat bölgelere gitmelerine izin vermesini istediler. Fakat Resulullah (s.a.a) Sa'd b. Muaz'ın hakemliğini kabul etmeleri dışındaki tüm önerilerini reddetti. Dediler ki: 'Bize Ebu Lübage'yi gönder.' Ebu Lübage onların hayrını isteyen biriydi. Çünkü malları, ailesi ve çocukları onların bulunduğu bölgede bulunuyordu. Resulullah (s.a.a) Ebu Lübage'yi onlara gönderdi. Dediler ki: 'Ne dersin, ey Ebu Lübage?' Sa'd b. Muaz'ın hakemliğine razı olalım mı?' Ebu Lübage, eliyle boğazını göstererek kellelerinin kesile-

ceğini, dolayısıyla böyle yapmamalarını söyledi. Bunun üzerine Cebail indi ve Peygamberimize bu olayı haber verdi."

"Ebu Lübage der ki: 'Allah'a yemin ederim ki, ayaklarım daha bulunduğum yerden ayrılmamıştı ki, Allah'a ve Resulü'ne hıyanet ettiğimi anladım.' Bu ayet onun hakkında indi. Ayetin inmesi üzerine Ebu Lübage mescidin direklerinden birine kendini bağladı ve 'Allah'a yemin ederim ki, ölünceye kadar veya Allah tövbemi kabul edinceye kadar bir şey yemeyeceğim, içmeyeceğim.' dedi. Yedi gün hiçbir şey yemedi, içmedi. Yedi günün sonunda bayıldı. Sonra Allah onun tövbesini kabul etti. İnsanlar ona dediler ki: 'Ey Ebu Lübage, tövben kabul edildi.' O şu karşılığı verdi: 'Allah'a yemin ederim ki, Resulullah kendi elleriyle beni çözmedikçe kendimi çözmeyeceğim.' Resulullah geldi ve onu kendi elleriyle çözdü."

"Sonra Ebu Lübage şöyle dedi: 'Tövbemin tamamlanması için, bu günahı işlediğim kavminin yurdunu terk etmem ve bütün malımı Allah yolunda infak etmem gerekir.' Resulullah (s.a.a) dedi ki: Malının üçte birini sadaka olarak vermen yeterlidir."

Ben derim ki: Ebu Lübage'nin kıssası ve tövbesi doğrudur ve bu iki ayetin içeriğiyle örtüşebilecek mahiyettedir. Ancak bu olay Bedir Savaşı'ndan çok sonra meydana gelmiştir. İki ayet ise, önceki ayetlerle birlikte dikkate alındığında ve onlarla karşılaştırıldığında, tümünün aynı akış bütünlüğü içinde olduğu ve Bedir Savaşı'ndan kısa bir süre sonra indiği gözlenmektedir. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

AYETLERİN MEALİ

30- Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.

31- Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman, "İşittik!" dediler, "İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir!"

32- Hani onlar, "Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!" demişlerdi.

33- Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken (içlerinde istiğfar edenler var iken) de Allah onlara azap edecek değildi.

34- Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?! Üstelik onlar onun (Mescidu'l-Haram'ın) velileri de değillerdir. Onun velileri sadece takvalılardır. Fakat çokları bilmezler.

35- Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir. "O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"

36- İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak. Sonra (nihayet) yenilecekler ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir.

37- (Böyle olacak) Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın. İşte ziyana uğrayanlar onlardır.

38- İnkâr edenlere söyle: "Eğer vazgeçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır; yok geri dönerlerse, (Allah'ın) öncekilerle ilgili kanun(u) geçmiştir."

39- Fitne kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse, hiç kuşkusuz, Allah ne yaptıklarını görmektedir.

40- Eğer dönerlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, önceki ayetler grubunun akışının devamı mahiyetinde, onlarla bütünleşmiş ve surenin girişindeki ayetlere eğilimli bir ifade tarzına sahiptir. Sadece, "*Hani onlar, 'Allah'ım! Eğer bu, senin yanından gelmiş gerçekse...' demişlerdi.*" ayetini ve ondan sonraki ayeti bu genellemenin dışında tutabiliriz. Çünkü bu iki ayetin, önceki ayetler grubuyla bağlantısı, ayetler grubunun diğer ayetleri kadar belirgin değildir. İnşallah bu hususla ilgili açıklamalarda bulunacağız.

30) Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Mekr; kişinin bir hile ile amacını başkalarından gizlemesi, onların dikkatini başka yöne çekmesi demektir. Bunun da iki çeşidi vardır: Bir çeşidi olumludur, övgüye değerdir; kurulan tuzakla güzel bir fiilin amaçlanması gibi. Bu anlamda yüce Allah şöyle buyurmuştur: '*Allah, tuzak kuranların en iyisidir.*' Bir çeşidi de olumsuzdur ve yergiyi hak eder; kurulan tuzakla çirkin bir fiilin amaçlanması gibi. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: '*Kötü tuzak, ancak sahibine dolanır.*' [Fâtır, 43], '*Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı.*', '*Bak, tuzaklarının sonu nasıl oldu.*' [Neml, 51] Her iki çeşitle ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: '*Onlar bir tuzak kurdular, biz de bir tuzak kurduk.*' [Neml, 50] Bazılarına göre, Allah'ın tuzağı, dünyevî zevkler hususunda kula mühlet tanınması ve fırsatlar vermesidir. Nitekim Emirü'l-Müminin (r.a) şöyle demiştir: Dünyası genişletilmiş olup da bunun kendisine yönelik bir tuzak oldu-

ğunu bilmeyen insan, aklından darbe almış, aldatılmıştır." (Ragıp'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "İsbat; hapsetmek/yerine oturtmak demektir. Araplar, 'Remahu fe esbetuhu=attı ve yerine sapladı/oturttu.' ve 'esbetuhu fi'l-harbi=savaşta onu ağır şekilde yaralayarak yerine oturttu.' derler." (Alıntı sona erdi.)

Ayetlerin akışı, "*Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı.*" ifadesinin, önceki ayetler grubunda yer alan "*Hani Allah size, iki topluluktan birinin sizin olacağını vadediyordu...*" [Enfâl, 7] atfedilmiş olmasını gerektiriyor. Böylece ayet, yüce Allah'ın üzerlerine akıttığı nimetlerini, hiçbir katkılarının bulunmadığı desteğini açıklamaya yöneliktir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Hatırlayın veya hatırlasınlar ki, Kureyş kabilesine mensup inkâr edenler, senin davanın sonuçsuz kalması için sana tuzak kurmuşlardı. Seni hapsetmek veya öldürmek ya da sürgün etmek üzere bir plan hazırlamışlardı. Onlar tuzak kuruyordu, Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.

Ayette, hapsetme, öldürme veya sürgün etme şıklarından bahsedilmesi gösteriyor ki, bu hususta aralarında bir şura oluşturmuşlardı, Peygamberimiz (s.a.a) hakkında izleyecekleri tavırla ilgili olarak danışmalarda bulunuyorlardı. Onun temsil ettiği nuru söndürmek için neler yapabileceklerini tartışıyorlardı. İleride rivayetler bölümünde inceleyeceğimiz gibi, ayetin Daru'n-Nedve'de (Kureyş'in Danışma Meclisi) yapılan danışma nitelikli toplantılara işaret ettiğini vurgulayan rivayetler, ayetin içeriğiyle örtüşüyorlar.

31) Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman, "İşittik!" dediler, "İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir!"

"Esatir"; sözler, konuşmalar demektir. "Usture"nin çoğuludur. Genellikle hurafe nitelikli haberler anlamında kullanılır. Ayette müşriklerin sözleri olarak aktarılan "*İşittik!*", "*İstesek, biz de... söyleriz*" ve "*bunun gibisini*" -burada ifadenin orijinali normalde "misle hazihi" veya "misleha" şeklinde olması gerekirken "misle haza" söylenmiştir- sözleri, onların Allah'ın ayetlerini küçümsediklerini, peygamberlik makamını önemsemediklerini göstermektedir. "*Bu, evvelkilerin masalla-*

rından başka bir şey değildir!" şeklindeki sözleri için de aynı durum geçerlidir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Bizim katımızdan geldiklerini açıkça kanıtladıklarında, en küçük bir kuşku bulunmayan ve hak dinle ilgili olarak onlardan istediklerimizi ortaya koyan ayetlerimiz kendilerine okunduğu zaman dik başlılık ederler, onları dinlemeye tenezzül etmezler, ayetlerimizi küçümserler, gönderdiğimiz risaleti önemsemezler ve derler ki: Tamam, tamam işittik! Bize okunan bu sözlerin gerçek olmadığını anladık. Bunlar geçmiş kuşakların masallarıdır. İstesek, biz de onun gibisini söyleriz. Fakat biz, böyle şeylerle ilgilenmiyoruz, bu tür hurafelerle uğraşmıyoruz!

32-33) Hani onlar, "Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!" demişlerdi. Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken (içlerinde istiğfar edenler var iken) de Allah onlara azap edecek değildi.

"İmtar"; bir şeyin yukarıdan indirilmesi anlamına gelir. Daha çok yağmur damlalarının gökten inmesi, yağması anlamında kullanılır. Ya da yağmurun yağdırılmasının başka şeylerin indirilmesinden kinaye olarak kullanılmasına bir örnektir. Örneğin taşların yağdırılması gibi.

Bu kelimenin kullanılmasının altında hangi anlam yatıyorsa artık, onların, *"başımıza gökten taş yağdır"* şeklinde bir ifade kullanmaları ve göğün adını açıkça zikretmeleri, bunun göksel bir mucize veya salt ilâhî bir azap şeklinde olmasını istediklerini göstermektedir.

Çünkü onların istedikleri tarzda gökten taş yağdırılması azap türlerinden biridir. Gerisi ise, *"yahut bize acı bir azap getir!"* ifadesinin kapsamına giriyor. Bu yüzden azap kavramı belirsiz ve niteliği müphem kılınmıştır ki, geride kalan diğer azap türlerine delâlet etsin. İfadenin toplamını göz önünde bulundurduğunuz zaman şu anlamı elde ediyoruz: "Ya bizim üzerimize gökten taş yağdır, ya da ondan başka acı bir azap getir!"

Acı azap türleri içinde taş yağdırma azabının ayrı olarak zikredilmesi, birini taşa tutmanın hem beden açısından acı bir azap ve işkence ifade etmesinden, hem de aşağılamak ve alçaltmak su-retiyle ruhu incitici bir özelliğe sahip olmasından dolayıdır.

Sonra *"Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse"* ifadesi, lafız olarak onların Peygamberimizden (s.a.a) sözlü veya fiilî olarak, "Allah katından gelmiş gerçek budur." çağrısını işitmiş olduklarını gösteriyor. Bu ifadede bir tür sınırlandırma söz konusudur. Dolayısıyla, "Bu, Allah katından gelmiş gerçektir." demekten farklıdır. Çünkü bu ifadelerin ikincisi, semavî bir dinin varlığına, Allah tarafından peygamberlerin gönderildiğine inanmayan kimselere karşı söylenecek türdendir. Nitekim putperest müşrikler, "Allah, hiçbir beşere bir şey indirmiş değildir." diyorlardı. Birinci ifade ise, Allah tarafından indirilmiş hak bir dinin olduğuna, ilâhî bir risaletin varlığına, onun Rabbinden getirdiği hakkı tebliğ ettiğine inanan, ama Peygamber'in (s.a.a) getirdiğinin veya getirdiğinin bir kısmının yüce Allah katından gelmiş gerçek olduğunu kabul etmeyen kimselere karşı söylenecek mahiyettedir. Bu yüzden, onlara karşı, Allah katından gelen gerçeğin bu olduğu, başkasının olmadığı ifade ediliyor. Onlar ise, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise, üzerimize gökten taş yağdır veya bize acı bir azap getir!"* şeklindeki şartlı cümle ile bunu reddediyorlar.

Bu yüzden öyle anlaşıyor ki, bu söz, müşriklerin bazısından aktarılıp da görüş birliği içinde oldukları veya bu sözü söyleyen kimsenin söylediğine razı oldukları için bütün müşriklere izafe edilmiş bir söz değildir. Tersine, bu sözün irtidat eden bazı kimseler tarafından söylendiği anlaşıyor. Bunlar önce Müslüman olmuş, sonra da dinden dönmüş kimselerdi. Ya da bu sözleri semavî bir dinin varlığına inanan Ehlikitap'tan bazı kimseler söylemiş olmalılar. Umarız söylemek istediğimiz husus anlaşılmıştır.

Bu sözümüzü, bu ayetin hemen sonrasındaki şu ayet pekiştirmektedir: *"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* Eğer *"sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi"* ifadesinden maksat, Peygamber (s.a.a) aralarında bulunduğu için, hicretten önce Mekkeli Kureys kâfirlerinin Allah tarafından azaplandırılmasının olumsuzlanması ise, bu demektir ki, o gün üzerlerine azabın indirilmesinin önündeki engel Peygamberimizin (s.a.a) onların aralarında bulunmasıydı. Azaptan maksat ise, Peygamberimizin eliyle onların öldürülmeleri ve tutsak edilmeleri değildir. Nitekim önceki ayetlerde, yüce Allah bu olayı azap olarak nitelendirmiştir. Benzeri bir hususla ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *"De ki: Bize iki güzellikten biri (za-*

fer veya şehit olmak) dışında bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz? Hâlbuki biz de Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle size bir azap ulaştırmasını bekliyoruz." (Tevbe, 52)

Tersine, azaptan maksat, geçmiş peygamberlerin ümmetlerine yapıldığı gibi semavî bir güç ile kökten yok edilme azabıdır. Ancak yüce Allah, Kureyş müşriklerini birçok ayette kökten yok edilme azabıyla tehdit etmiştir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Ben sizi Ad ve Semud'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım."* (Fussilet, 13) Şimdi eğer azapla tehdit edilenlerden maksat, aralarında Peygamberimizin (s.a.a) bulunduğu Kureyş müşrikleri ise, bu ifadelerle, *"Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi."* ifadesini nasıl bağdaştıracamız?!

Eğer azaba uğratılacaklar, bütün Araplar veya ümmet ise ve *"sen onların içinde iken"* ifadesinden maksat da, Peygamber'in yaşaması ise, bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Sen bu ümmetin içinde yaşadıkça Allah, onlara azap etmez." Bu anlamın şu ifadeyle de desteklendiği söylenebilir: *"Onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* Bunun anlamı, azabın ümmetin tümünden olumsuzlanmasıdır. Ama bu, ümmetin bir kısmının böyle bir azaba maruz bırakılmalarıyla çelişmez. Nitekim bundan önceki ayetlerde bazıların öldürülmeleri azap olarak nitelendirilmiştir. Aynı şekilde bazı rivayetlerde, yüce Allah'ın, onlardan Ebu Leheb gibi Peygamberimizle (s.a.a) alay eden bir grubu azaba uğrattığı vurgulanmıştır.

Bu durumda ayet, *"Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* sözünü söyleyenleri kapsamadığı şeklinde bir anlamla karşı karşıya kalırız. Özellikle Sahih-i Buharî'de belirtildiği gibi bu sözü söyleyenin Ebu Cehil olduğu veya diğer bazı rivayetlere göre Nadr b. Hâris b. Kelde olduğu düşünülürse. Çünkü bu ikisi hakkında azap gerçekleşmiş ve Bedir'de öldürülmüşlerdir. Dolayısıyla, *"Allah, onlara azap edecek değildi."* ifadesinin, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gerçekse..."* sözünü söyleyenlerle bir bağlantısı olamaz. Oysa birincisi, onların ikinci ifadede yer verilen sözlerine cevap olarak söylenmiştir.

Nüzul sebebiyle ilgili olarak aktarılan bazı rivayetler de bu problemi daha da güçlendiriyor. Bu rivayetlerin birinde belirtildiğine göre müşrikler, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!"* dediler. Bunun

üzerine şu ayet indi: *"Bir isteyen, kâfirler için olan, incek azabı istedi; ki onu savacak yoktur."* (Meâric, 1-2) İnşaallah rivayetler bölümünde bunun ve bunun gibi ayetin iniş sebebiyle ilgili diğer rivayetlerin üzerinde duracağız.

Tefsir bilginlerinin bazısı, yukarıda işaret ettiğimiz anlama dayalı olarak ayetin içeriğini yorumlamaya çalışmış ve şöyle demiştir: "Yüce Allah Hz. Muhammed'i (s.a.a) âlemlere rahmet ve bu ümmet için nimet olarak göndermiştir, bir felâket aracı ve azap olarak değil."

Ancak bu yorumun da problemi vardır. Çünkü âlemlere rahmet olmanın bir gereği, dinin maslahatının ihmal edilmesi, zalimlerin işledikleri zulümlere ses çıkarılmaması, istedikleri gibi salihlere eziyet etmelerine, din ve dünya düzenini bozmalarına hoşgörüyü bakılması değildir. Yüce Allah kendisinden söz ederken, *"Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* [A'râf, 156] buyurmuştur. Ama bu, geçmiş ümmetlerden, eski kuşaklardan azabı hak edenleri cezalandırmasına engel olmamıştır. Nitekim Kur'ân'da bu tür gelişmelere defalarca işaret edilmiştir.

Kaldı ki, yüce Allah, Bedir'de ve başka yerlerde Kureyş kâfirlerinin başına gelen öldürülmeleri, yok edilmeleri azap olarak isimlendirmiştir. Ama bununla, *"Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107) ayeti arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Bu ümmeti de Yûnus, İsrâ, Enbiyâ, Kasas, Rûm ve Meâric gibi surelerde vuku bulan kesin azapla tehdit etmiştir. Ama bu, Peygamberimizin (s.a.a) âlemlere rahmet olarak gönderilmesiyle çelişen bir şey olarak görülmemiştir. Böyleyken, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* diyen küçük bir grubun üzerine azap indirilmesi mi, Peygamberimizin (s.a.a) rahmet peygamberi olmasıyla çelişecek?! Üstelik rahmetin bir gereği de, her hak sahibinin hak ettiğini almasıdır. Zalimden mazlumun hakkının alınması, tağutların azgınlıklarıyla cezalandırılması, rahmetin bir gereğidir.

"...ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi." ifadesinin zahiri, bunun geleceğe yönelik bir olumsuzlama olduğunu gösteriyor. Bunu, *"azap edecek"* sözcüğünün zahiri, *"istiğfar ederlerken"* sözünün sürekliliği ifade etmesi ve cümlelerin hâl konumunda olmasından anlıyoruz. Buna göre şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Onlar Allah'tan bağışlanma diledikleri sürece Allah onları azaplandırmayacaktır."

Ayetin, hangi açıdan ele alırsak alalım, Mekke müşriklerinin durumlarıyla bağdaşmadığı ortadadır. Onlar inatçı müşriklerdi, hakka boyun eğmez, işledikleri hiçbir zulümden, hiçbir suçtan dolayı bağışlanma dilemezlerdi. Bazı rivayetlerde, müşriklerin söylediklerini söyledikten sonra pişmanlık duydukları ve "Allah'ım, bizi bağışla." diye istiğfar ettikleri şeklindeki açıklamalar da realiteyle bağdaşmıyor.

Böyle bir şeyin hiçbir zaman gerçekleşmediği gerçeği bir yana, ulu Allah Kur'ân'da çeşitli kereler müşriklerin, özellikle küfrün elebaşları konumundaki liderlerin istiğfarlarına önem vermediğini vurgulamıştır. Boşu boşuna yapılan istiğfarın da bir etkisi olmaz. Eğer istiğfarları boşuna olmasaydı ve bununla, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır..."* şeklindeki sözleriyle işledikleri suç ortadan kalkmış olsaydı, *"Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* ifadesiyle yerilmelerine ve kınanmalarına gerek olmazdı. Çünkü bu ayet, onların yerildikleri, kınandıkları ve Peygamber'e (s.a.a) ve müminlere karşı işledikleri zulümlerin ve suçların sayıldığı ayetler grubunun akışı içinde yer almıştır.

Kaldı ki, yüce Allah bu iki ayetten sonra, *"Onlar, Mescidu'l-Haram'dan geri çevirdikleri... hâlde neden Allah onlara azap etmesin?!"* diye buyurmuştur. Bu ise, üzerinde durduğumuz iki ayette işaret edilen azabın olumsuzlanmasıyla bağdaşmıyor. Çünkü bu ayetin zahirinden, tehdit edildikleri azabın, müminlerin elleriyle öldürülmeleri olduğu anlaşılıyor. Nitekim şu ifade de bunu pekiştiriyor: *"O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"*

Bu durumda eğer, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* sözünü söyleyenler, Kureyş müşrikleri veya onların içindeki bir grup ise ve onlarla ilgili olarak olumsuzlanan azap semavî azap ise, o zaman öldürülme veya benzeri bir şekilde azaba uğratılmalarını olumsuzlamak doğru olmaz. Çünkü böyle bir durumda ayetin anlamı tehdidi ağırlaştırmaya yorulur. Özetle şu anlam kastedilmiş olur: Onlar herkesten çok azabı hak etmişlerdi. İşledikleri bu cürümden öte başka suçları da vardı. O da, insanların Mescidu'l-Haram'ı ziyaret etmelerine engel olmaktı. Tehditte bu şekilde ileri gitme, azabın onlardan olumsuzlanmasıyla değil, onlar hakkında azabın ispatlanmasıyla bağlanır.

Eğer ayette olumsuzlanan azaptan maksat, öldürülme ve diğer tür cezalarsa, *"neden Allah onlara azap etmesin?!"* ve *"İnkârınızdan dola-*

yı tadın azabı." ifadeleriyle *"Allah onlara azap edecek değildi..."* ifadesi arasındaki uyumsuzluk çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Bazı müfessirler, ayeti bu anlamı esas alarak şu şekilde yorumlamışlardır: *"Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi"* ifadesinde kastedilen, Mekkelilerin hicretten önce azaba çarptırılmalarıdır. *"Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* ifadesinden maksat da, Peygamber'in (s.a.a) Medine'ye hicret etmesinden ve bir grubun iman edip Allah'tan bağışlanma dilemesinden sonra bütün insanların azaba çarptırılmalarıdır. Bu yüzden bu görüşü savunanlardan bazıları, ayetin giriş kısmının Mekke'de, son kısmının da Medine'de indiğini söylemişlerdir.

Ama bu değerlendirmelerin tamamen yanlış olduğu gün gibi ortadadır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) hicretten önce Mekke'de onların içinde bulunurken onunla beraber bir grup Müslüman da bulunuyordu ve bunlar Allah'a iman etmiş ve O'na istiğfarda bulunuyorlardı. Sonra o, hicretten sonra insanlar arasında bulunuyordu. O hâlde ayetin girişindeki *"sen onların içinde iken"* ifadesini Mekke'yle, sonundaki *"istiğfar ederlerken"* ifadesini de Medine'yle irtibatlandırmanın ne anlamı vardır?!

Eğer ayetin anlamı, *"Sen içlerinde iken Allah senin varlığının bereketiyle onlara azap etmez. Senden sonra da onların Allah'tan bağışlanma dilemelerinin bereketiyle onlara azap etmez."* şeklinde kabul edilse, kastedilen azabın da kökten yok etme olduğu ihtimali esas alınsa, bu, sonraki iki ayetin içeriğiyle bağdaşmaz: *"Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?!..."* Kaldı ki, böyle bir anlamın oluşturduğu diğer problemlere de işaret etmiştik.

Buraya kadar yaptığımız uzun açıklamalardan şu hususlar açığa çıkıyor: *"Hani onlar, Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır..."* diye başlayan iki ayet, kendinden önceki ve sonraki ayetlerle uyuşmamaktadır. Çünkü bu iki ayetin öncesinde ve sonrasında yer alan ayetler, Kureyş kâfirleriyle ilgilidir. Dolayısıyla bu iki ayetin, içinde yer aldıkları ayetler grubuyla birlikte inmediklerini söyleyebiliriz.

Dolayısıyla bu iki ayette onların dilinden aktarılan sözlerin ve onlara cevap olarak söylenen *"Oysa... Allah onlara azap edecek değil-*

di..." ifadesinin müşriklerle irtibatlı olmaması, gerçeğe daha yakındır. Bu sözler, Ehlikıtap'tan olan veya iman edip sonra irtidat eden bazı insanlar tarafından söylenmiş olsa gerektir.

Nitekim bazı rivayetlerde, bu sözü söyleyen kişinin Hâris b. Numan el-Fihri olduğu belirtilmiş olması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Daha önce, tefsirimizin altıncı cildinde, *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* (Mâide, 67) ayetini açıklarken, bu hadisi nakletme imkânını bulmuştuk.

Bu takdirde, ayette olumsuzlanan azap, önceki ümmetlerde olduğu gibi, kökten yok etmeyi gerektirici semavî azaptır. Buna göre yüce Allah, bu ümmet hakkında, Peygamber (s.a.a) aralarında bulunduğu sürece ve Peygamber'in (s.a.a) ölümünden sonra da Allah'tan bağışlanma diledikleri sürece üzerlerinden semavî azabı kaldırmıştır.

"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi." ayetini, Yûnus Suresi'nin *"Her ümmetin bir elçisi vardır; elçileri gelince aralarında adaletle hükmlenir, onlara hiç haksızlık edilmez..."* (Yûnus, 47) diye başlayan ayetleri gibi İslâm ümmetini Hz. Peygamber'le (s.a.a) aralarındaki sorunu çözücü azapla tehdit eden ayetlerle birlikte göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimiz zaman, ayetten, gelecekte bu ümmet içinde istiğfar etmenin tamamen ortadan kalktığı bir günün geleceği ve ilâhî müminin aralarından kalkacağı, böylece azaba uğrayacakları anlaşılmaktadır.

34) Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?! Üstelik onlar onun (Mescidu'l-Haram'ın) velileri de değildirler. Onun velileri sadece takvalılardır. Fakat çocukları bilmezler.

Ayetin içerdiği soru, inkâr ya da şaşkınlık bildirir mahiyettedir. Ayetin orijinalinde geçen "ve ma lehum" ifadesinin takdirî açılımında, zarfın ilintili olduğu bir fiil vardır; "en lâ yuezzibehum" ifadesi de o fiilin mefulüdür, ya da burada bir tür tazmin (kelimeye asıl anlamının yanında zımnen başka bir anlam da yükleme) söz konusudur. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Arınmaya gönlün var mı?"* (Nâziât, 18)

Her hâlükârda cümlelerin takdirî açılımı şu şekilde olur: "Allah'ın onlara azap etmemesini gerektiren ve gerçekleştiren nedir? Hâlbuki onlar Mescidu'l-Haram'dan alıkoyuyorlar, müminlerin oraya girmele-

rine engel oluyorlar. Onun velileri de değildirler." *"Onlar... alıkoydukları"* ifadesi, *"onlara azap etmesin"* ifadesindeki zamirden hâl konumundadır. *"Üstelik onlar onun velileri de değildirler."* ifadesi de, *"alıkoydukları"* ifadesinden hâldir.

"Onun velileri sadece takvalılardır." ifadesi, *"Üstelik onlar onun velileri de değildirler."* cümlesinin gerekçeli izahı mahiyetindedir. Yani, onlar Mescidu'l-Haram'ın yönetimini ve bakımını üstlenemezler, hadlerini aşip insanların ona girmesine engel olamazlar, böyle bir yetkileri yoktur. Çünkü bu mescit, takva üzere bina edilmiştir. Onun yönetimin ancak Allah'tan korkanlar üstlenebilir, onlar değil.

O hâlde, *"Onun velileri sadece takvalılardır."* ifadesi, her akıl sahibi kişinin kavrayacağı bir meseleyi gerekçelendirmeye yönelik bir haber cümlesidir. Kâbe'nin bakımını, yönetimini muttakilere veren inşa nitelikli bir cümle değildir. Bu sözlerimizi, bu ifadedden sonraki *"Fakat çocukları bilmezler."* ifadesi pekiştirmektedir.

Ayeti, kendisinden sonraki ayetle irtibatlı olarak ele aldığımız zaman, içerdiği azap kavramının öldürülme veya ondan daha geniş kapsamlı olduğu anlaşılır. Ancak daha önce bu ayetin zahiren kendisinden önceki ayetle irtibatlı olmadığını belirtmiştik. Yani, *"Hani onlar, Allah'ım! Eğer bu..."* diye başlayan ayetle, *"Oysa Allah, onlara azap edecek değildi..."* diye başlayan ayet, üzerinde durduğumuz bu ayetler grubunun akışının dışındadırlar. Bu da, yukarıda yaptığımız değerlendirmenin kabul edilmesini gerektirmektedir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "İnsanlar soruyorlar ve diyorlar ki: Nasıl oluyor da bu iki ayetten birinde onların azaplandırılacakları olumsuzlanıyor, öbüründe ise azaba uğratılacakları olumlanıyor?"

"Bu soruya üç açıdan cevap verebiliriz: Birincisi: İlkinden maksat, geçmiş ümmetlere uygulanan kökünü kurutma, toptan yok etme azabıdır. İkincisinden maksat ise, müminlerin aralarından çıkmalarından sonra kılıçla öldürülmek, esir alınmak gibi azaplardır."

"İkincisi: Kastedilen anlam şudur: 'Neden Allah ahirette onlara azap etmesin?' Dolayısıyla ilkinden kastedilen, dünyevî azaptır. Bu görüş Cübba'î'den rivayet edilmiştir."

"Üçüncüsü: Birincisi, istiğfara ilişkin bin çağrıdır. Demek isteniyor ki, istiğfar ettikleri, tövbeye sarıldıkları sürece Allah, ne dünyada,

ne de ahirette kendilerine azap etmeyecektir. Bunu yapmazlarsa, azaba uğratılacaklardır. Ardından bu şekilde azabı hak etmelerinin, insanları Mescidu'l-Haram'dan alıkoymuş olmalarından kaynaklandığı belirtiliyor." (Mecmau'l-Beyan'dan yapılan alıntı sona erdi.)

Ne var ki, bu değerlendirmenin problemi, ayeti öncesindeki ayetle irtibatlandırmasından kaynaklanıyor. Oysa daha önce, bu ayetin kendisinden önceki ayetle bağlantılı olmadığını belirtmiştik. Bu, değerlendirmeye ilişkin genel problem.

Değerlendirmeye ilişkin ayrıntılı probleme gelince, birinci cevapta şöyle bir problem var: Daha önce de vurgulandığı gibi, ayetin akışı, şiddetlendirme ve tehdidi gittikçe ileri götürme niteliklidir. Bu ise, ilkinde azabı olumsuzlarken, ikincisini de olumlama durumuyla bağdaşmaz. Her iki ayette kastedilen azaplar farklı olsa da.

İkinci cevapta şöyle bir problem var: Ayetin akışı, içerdiği azap kavramıyla, uhrevî azabın kastedilmiş olmasını ihtimal dışı bırakıyor. Özellikle, önceki ayetle aynı akışa sahip bulunan üçüncü ayetin içerdiği, *"O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"* ifadesini göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu husus daha bir belirgin olarak ortaya çıkar.

Üçüncü cevapta ise şöyle bir problem var: Bunun ayetin zahiriyle çeliştiği apaçık ortadadır. Çünkü ayetten anlaşılan, istiğfarın onlarla ilintili sürekli bir durum olduğudur; istiğfara çağırılmaları olduğu açıktır.

35) Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir. "O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"

"Muka"; ıslık demektir. Mübalağa kalıbında "Mukka" şeklinde telaffuz edildiğinde, Hicaz bölgesinde yaşayan çok ıslık çalan bir kuş anlamına gelir. Bu kuşla ilgili bir de darbimesel var: "Oğullarını hümer (küçük bir kuş) gibi kabul et, beni de mukka (büyük bir kuş) gibi." ¹ "Tasdiye"; ellerin birbirine vurulması, alkış çalma demektir.

"Namazaları... ibarettir." ifadesindeki zamir, önceki ayette zikredilen Mecid-i Haram'dan insanları alıkoyan Kureyş müşriklerine dö-

1- [Bu darbimeselin aslı şudur: Kıtık zamanında bir Arap, evine bir miktar yiyecek getirir. Kadın bu yiyeceği kocası ile oğulları arasında eşit şekilde bölüştürür. Adam buna itiraz babında, "Oğullarını hümer kuşu, beni de mukka kuşu kabul et, paylarımızı öyle ver." der. -Musahhih-]

nüktür. *"O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"* ifadesi, başındaki "fa" edatının fonksiyonu göz önünde bulundurulduğunda, kendilerine vadedilen azabın yerine getirildiğini vurgulamaktadır.

Bundan da anlaşılıyor ki, bu iki ayet birbiriyle bağlantılı bir anlam mahiyetindedir. Bu durumda, *"ibarettir"* cümlesinin orijinali (ve ma kane) ifade içinde hâl fonksiyonunu görüyor. Dolayısıyla şöyle bir anlam belirginleşiyor: Allah neden onlara azap etmesin?! Hâlbuki onlar Allah'ın mümin kullarını Mescidu'l-Haram'dan alıkoyuyorlar. Hem onların Mescidu'l-Haram yanındaki namazları da ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibaret bir oyundan başka bir şey değildir. Böyle olduğuna göre, inkâr etmelerinden dolayı tatsınlar azabı. *"O hâlde... tadın azabı!"* ifadesinde, üçüncü şahıs sıygasından ikinci çoğul şahıs sıygasına yönelmiş olunması, azabın şiddetini daha bir belirginleştirme amacına yöneliktir.

Bu iki ayetten anlıyoruz ki, eğer insanlar Kâbe'den alıkonulur da Kâbe terk edilirse, bunu ilâhî azabın izlemesi kaçınılmaz olur. Hz. Ali (a.s) bir vasiyetinde şöyle buyuruyor: "Allah'a bakın, Allah'a bakın, Rabbinizin evine saygıda kusur etmeyin; eğer o terk edilirse, size mühlet verilmez." ¹

36) İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak. Sonra (nihayet) yenilecekler ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir.

Ayet-i kerime, kâfirlerin Allah'ın çağrısını sonuçsuz bırakmak ve insanların Allah'ın yoluna girmelerini önlemek için harcadıkları çabaların boşa gittiğini açıklamaya yöneliktir. Bu gerçeği, *"ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak. Sonra (nihayet) yenilecekler..."* cümlesi, daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ayetlerin akışından anlıyoruz ki, *"ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir."* ifadesi, gerekçelendirme amacına yöneliktir. Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Allah'ın varlıkların hareketlerine egemen kıldığı sebepler yasası uyarınca, küfür onları ilâhî çağırışı sonuçsuz bırakmak ve insanların hak yola girmelerine engel olmak için çalışmaya yöneltecektir. Ancak zulmün, yoldan çıkmanın ve her türlü bozgunculuğun amacına ulaşması, başarılı olması mümkün de-

1- Nehcü'l-Belâğa, Vasiyetler bölümü

ğildir. Onlar bu tür yıkıcı amaçlar uğruna mallarını harcayacaklardır; ama malları bu uğurda zayi olacaktır. Mallarının bu şekilde zayi olması da bir yıkıcı hasret olarak yüreklerine oturacaktır. Sonra yenilgiye uğrayacaklar ve bu çabalarının hiçbir faydasını görmeyeceklerdir. Çünkü kâfirler cehenneme sürüleceklerdir. Dünyada kötülük ve Allah ile Peygamberi'ne (s.a.a) karşı savaşmak gibi hedefler uğruna harekete geçmiş olmaları, kıyamet günü toplu olarak cehenneme doğru sürülüşleri şeklinde karşılırlarına çıkacaktır.

"Ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak. Sonra (nihayet) yenilecekler." ifadesi, Kur'ân'ın geleceğe yönelik işaretlelerinden biri mahiyetindedir. Bu ayet, Bedir Savaşı'ndan sonra nazil olan Enfâl Suresi'nde yer alıyor. Burada Uhud Savaşı'na veya ona ve diğer savaşlara işaret ediliyor gibi. Bu durumda, *"Ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak."* ifadesiyle Uhud Savaşı'na veya ona ve diğer savaşlara işaret edilmiştir. *"Sonra (nihayet) yenilecekler."* ifadesiyle de, Mekke'nin fethine işaret edilmiştir. *"Ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir."* ifadesiyle de, içlerinde iman etme nimetine kavuşmayanların akıbetlerine işaret ediliyor.

37) (Böyle olacak) Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın. İşte ziyana uğrayanlar onlardır.

Temizlik ve pislik (murdarlık), birbirine zıt iki kavramdır. Daha önce bu iki kavramı genişçe açıklamıştık. Temyiz (ayıklamak), bir şeyi ona aykırı olan şeylerin arasından çıkarıp ona uygun olan şeylere katmak ve böylece ona aykırı olan şeylerle kesin olarak ayrışmasını sağlamaktır. "Rekm"; bir şeyin başka bir şeyin üzerine konularak istif edilmesi anlamına gelir. Bu yüzden kat kat bulutlar için de "sehabun merkurum" denir. Yani kısımları üstü üstte yığılmış bulutlar. Eşyanın üst üstte yığılıp istif edilmesi de, "terakum" sözcüğüyle ifade edilir.

Bu bakımdan ayet, evrensel yasalar uyarınca kâfirlerin uğradıkları durumu açıklayan önceki ayetin içeriğine yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Buna göre onlar, var güçleriyle, ellerinden gelen bütün imkânlarıyla Allah'ın nurunu söndürmeye ve Allah'ın yolundan insanları alıkoymaya çalışıyorlar. Bu uğurda azımsanmayacak mallar harcıyor, bütün mesailerini buna adıyorlar. Ne var ki, onlar amaçlarına ulaşamıyorlar, hedefledikleri sonuca varamıyorlar. Tam tersine,

bütün malları boşa gidiyor, çalışmaları sonuçsuz kalıyor, emekleri heba oluyor. Geride ellerinde derin bir hasret yarası ve onur kırıcı bir hezimet kalıyor.

Şöyle ki: Bütün bu çabalar ve çırpınmalar ilâhî yasalar çerçevesinde geliyor ve tümü de yüce Allah tarafından belirlenen evrensel hedeflere yöneliktir. Buna göre; yüce Allah, evrene egemen olan bu sistem çerçevesinde hayırla şerri, temiz ile pis olanı birbirinden ayırır, pis olanları üst üste yığarak istif eder, sonra bu istif edilen pislikleri cehenneme koyar. İşte kötülük ve pislik kafflesinin yöneldiği akıbet budur. Tümü sonuçta buraya gelip dayanır. Burası çöküşün, tükenişin yurdudur. Öte yandan iyilik, temizlik de cennete yöneliktir. Önceki grubun mensupları kesin bir hüsrana uğramışlardır. Diğer gruptakiler ise kârlı çıkmışlar, kurtuluşa ermişlerdir.

Bundan da anlıyoruz ki: *"(Böyle olacak) Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın..."* ifadesi, içeriği itibariyle, yüce Allah'ın hak ile batılın ayrışmasına verdiği örneği içeren ayete yakındır: *"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce o su ile çağlayıp aktı. Sel, üstte çıkan köpüğü taşıdı. Süs yahut eşya yapmak için ateşte yakıp erittikleri maddenlerde de bunun gibi bir köpük vardır. Allah, hak ve batılı böyle benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır."* (Ra'd, 17) Bu ayet, bütünsel bir ilâhî yasaya işaret etmektedir. Buna göre, her ayrıntı köküne bağlıdır; her şey aslına döner.

38) İnkâr edenlere söyle: "Eğer vazgeçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır; yok geri dönerlerse, (Allah'ın) öncekilerle ilgili kanun(u) geçmiştir."

"İntiha"; yasaklamadan dolayı bir şeye son verme, vazgeçme demektir. "Sülûf" ise; geçip gitmek, geçmişte olmak anlamına gelir. "Sünnet" ise; yol yordam ve gidişat anlamını ifade eder.

Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) onlara böyle söylemesini emrediyor. Bunun içeriğinde hem umutlandırma, hem de korkutma gözlemlenmektedir. Gerçekte ise bu, savaşı ve fitneyi terk etmeye yönelik bir çağrıdır. Buna uymaları durumunda Allah onların daha önce müminleri öldürmelerini, onlara eziyet edişlerini bağışlayacaktır. Ama eğer kendilerine yasaklanan bu şeylerden vazgeçmezlerse, bilsinler ki, Allah'ın kendilerinden öncekiler hakkında işleyen kanunu onlar hak-

kında da işleyecektir; onlar helâk edildikleri, kökleri kurutulduğu ve çabaları boşa gittiği gibi, bunların da başına aynı şeyler gelecektir.

39-40) Fitne kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse, hiç kuşkusuz, Allah ne yaptıklarını görmektedir. Eğer dönerlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!

Bu iki ayet, önceki ayette açıklanan kâfirlere ilişkin yükümlülüğe karşılık müminlerin yükümlülüğünü açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: (Ey Peygamber!) Onlara söyle: Eğer Allah'a ve Peygamber'ine karşı çıkmaktan vazgeçerlerse, Allah onların geçmişte işledikleri günahları bağışlar. Şayet eskiden yaptıkları şeyleri yeniden yapmaya kalkarlarsa, kendilerinden önceki kuşakların başına nelerin geldiğini biliyorlar. Bunu onlara söyle. Sen ve müminler ise gevşemeyin, dini ikame etmeye ve müminler için uygun ve elverişli bir ortam hazırlamaya gayret gösterin, her gün bir yeni çeşidiyle karşılaştığınız bu fitneler son buluncaya ve fitne tamamen ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, hiç kuşkusuz Allah ne yaptıklarını görmektedir ve yaptıklarına uygun karşılığı onlara verecektir. Eğer tekrar eski alışkanlıklarına dönerlerse, onlarla savaşmayı sürdürün; gevşemeyin, korkmayın; bilin ki Allah sizin Mevlâ'nızdır.

"Fitne"; insanların sınındığı ve bu yüzden de zorunlu olarak insanlara ağır gelen olaylar demektir. Genellikle savaşlar, güvenliğin ortadan kalktığı kargaşalar ve barışın zedelendiği durumlarla ilintili olarak kullanılır. Kureyş kâfirleri hicretten önce ve bir müddet de hicretten sonra Hz. Peygamber'e (s.a.a) iman edenleri Mekke'de yakalıyor, onlara çeşitli işkenceler uyguluyor, onları İslâm'dan dönüp küfre girmeye zorluyorlardı. Müminlerin maruz kaldıkları bu duruma fitne adı verilirdi.

Önceki ifadenin anlamıyla ilgili açıklamadan şu sonuç çıkıyor: *"Fitne kalmayınca... kadar onlarla savaşın."* ifadesi, müşrikleri savaş yöntemiyle zayıflatmaktan kinayedir. Bundan amaç da onların küfürleriyle gurura kapılmalarını, böylece müminleri dinden döndürme amaçlı fitneye, baskıya maruz bırakmalarını önlemek, dinin sırf Allah için olmasını, bu konuda Allah'tan başka hiç kimsenin söz sahibi olmamasını sağlamaktır.

Ayrıca, *"Eğer vazgeçerlerse, hiç kuşkusuz, Allah ne yaptıklarını görmektedir."* ifadesinden maksat da, müşriklerin savaşa son vermele-ridir. Bu yüzden, hemen yanında, *"Hiç kuşkusuz, Allah ne yaptıklarını görmektedir."* ifadesine yer verilmiştir. Bu demektir ki: Bu durumda Allah onlar hakkında amellerine uygun hükmü verecektir. Çünkü O, onları görmektedir. Yine buna göre, *"Eğer dönerlerse..."* ifadesinden maksat da, savaşa son vermekten vazgeçerlerse, savaştan vazgeçmezlerse, fitneyi, müminlere dinden döndürme amaçlı baskı uygulamayı terk etmezlerse, bilin ki, Allah sizin mevlânız ve yardımcınızdır. Allah'ın yardımına güvenerek onlarla savaşın. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıyor ki: *"... ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar..."* ifadesiyle, Ehlikıtab'ın zimmet akdiyle İslâm egemenliği altına girerek cizye vermek suretiyle kendi dinleri üzere kalıp ibadetlerini sürdürmeleri arasında bir çelişki yoktur. Dolayısıyla bu ayetle, *"...küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."* (Tevbe, 29) ayeti arasında nasih ve mensuh ilişkisi yoktur.

Tefsir bilginleri, tefsirini sunduğumuz üç ayette yer alan deyimlerden *"vazgeçme"* ve *"bağışlama"* gibi kavramlarla ilgili olarak çeşitli yorumlar yapmışlardır. Ancak bunları burada aktarmanın bir yararının olmadığını düşündüğümüz için değinmedik.

Bazı rivayetlerde, *"O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!"* ifadesinin yüce Allah'ın güzel isimlerinden olduğu belirtiliyor. Bu durumda, isim kavramının terminolojik anlamında değil, lafzıyla belirli bir gerçeği anlatan her şey anlamında kullanıldığı anlaşıyor. Aynı şey, *"Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz."* ayeti hususunda da rivayet edilmiştir. Daha önce tefsirimizin sekizinci cildinde, *"En güzel isimler Allah'ındır."* (A'râf, 180) ayetini tefsir ederken, "Allah'ın güzel isimleri" hakkında yeterli açıklamada bulunduk.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı."* ayetinin Mekke'de, hicretten önce nazil olduğu belirtiliyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir ve Ebu's-Şeyh İbn Cerih'den (r.a), *"Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı."* ayetinin Mekke'de indiğini rivayet etmişlerdir.

Ben derim ki: Suyutî'nin Abd b. Humeyd aracılığıyla Muaviye b. Kurra'dan rivayet ettiği hadisın zahirinden de bu anlaşılıyor. Fakat ayetlerin akışının bunu desteklemediği ortadadır.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, Ahmed, Abd b. Humeyd, İbn Münzir, Taberanî, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Ebu Nu-aym -ed-Delâil adlı eserinde- ve Hatib, İbn Abbas'tan (r.a), *"Hani in-kâr edenler seni tutup bağlamaları... için sana tuzak kuruyorlardı."* a-yetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmektedirler: "Bir gece Kureyşliler Mekke'de aralarında istişarede bulundular. Bazısı, 'Sabah olunca, onu -Peygamber'i (s.a.v) kastediyorlar- iplerle bağlayalım.' dedi. Diğer ba-zısı, 'Aksine, onu öldürün.' görüşünü ileri sürdü. Bazısı ise, 'Onu Mek-ke'den çıkarıp sürgün edin.' görüşünü savundu. Yüce Allah, Peygam-ber'ine bu konuşulanları haber verdi. Bunun üzerine Ali (r.a) Peygam-ber'in (s.a.v) yatağında uyudu. Peygamber de evinden çıkarak mağa-raya sığındı. Müşriklerse, yatakta uyuyan Ali'yi Peygamber sanarak evi gece boyunca kolladılar. Sabah olunca, eve saldırdılar. Yatakta u-yuyanın Ali olduğunu görünce, Allah onların plânlarını boşa çıkardı. Bunun üzerine Ali'ye, 'Arkadaşın nerede?' diye sordular. Ali, 'Bilmi-yorum.' cevabını verdi. Daha sonra dağa kadar Peygamberimizin izini sürdüler. Dağa ulaştıklarında izleri birbirine karıştırdılar. Sonra dağın zirvesine doğru tırmandılar. Orada bulunan mağaranın ağzında örüm-cek ağının olduğunu gördüler. 'Eğer buraya girmiş olsaydı, örümcek ağı burada olamazdı.' dediler. Peygamberimiz (s.a.v) orada üç gece bekledi."

Tefsiru'l-Kummî'de şu açıklamaya yer veriliyor: "Bu ayetin iniş sebebi şudur: Resulullah efendimiz (s.a.a) Mekke'de insanları açıktan İslâm'a davet etmeye başlayınca, Evs ve Hazreç kabilelerinin temsilci-leri yanına geldiler. Peygamberimiz onlara dedi ki: 'Size Allah'ın kita-bını okumam için beni savunacak ve bana komşu olacak mısınız? Bu-na karşılık Allah size cenneti ödül olarak verecektir.' Her iki kabilenin temsilcisi dedi ki: 'Evet, kendin ve Rabbin için istediğin koşulları ileri sür.' Peygamberimiz (s.a.a) onlara şöyle dedi: 'Teşrik günlerinin ortan-ca gecesinde Akabe denilen yerde buluşalım.' Adamlar hac ziyaretin-de bulundular ve Mina'ya geri döndüler. Aralarında, hac ziyaretinde bulunan birçok insan vardı."

"Teşrik günlerinin ikincisinde Peygamberimiz (s.a.a), 'Gece olun-ca, Abdulmuttalib'in Akabe'deki evine gelin. Sakın uyuyanları uyan-

dırmayın. Teker teker gelin.' dedi. Evs ve Hazreç kabilelerinden yet-miş kişi gelmişti. Eve girdiler. Peygamberimiz (s.a.a) onlara şöyle de-di: 'Size Rabbinin kitabını okumam için beni koruyacak ve bana kom-şuluk edecek mısınız? Buna karşılık Allah size cenneti ödül olarak ve-recektir."

"Es'ad b. Zürene, Berâ b. Ma'rur ve Abdullah b. Hizam dediler ki: 'Evet ya Resulallah! Rabbin ve kendin için istediğin şartları söyle.' Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Rabbim için istediğim şart, O'-na ibadet etmeniz ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanız. Kendim için istediğim şarta gelince; kendinizi savunduğunuz şeye karşı beni de savunmanız, ailenizi ve çocuklarınızı savunduğunuz şeye karşı benim ailemi de savunmanızdır.' Dediler ki: 'Bunu yapmamız durumunda bi-ze hangi ödül vardır?' Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Ahirette cennete girersiniz, Araplara egemen olursunuz, dünyada Arap olma-yanlar da size boyun eğler, cennette de krallar olursunuz.' Dediler ki: Biz bu anlaşmaya razıyız."

"Peygamberimiz (s.a.a) onlara dedi ki: 'Bana aranızdan on iki tem-silci çıkarın, bu hususta sizin üzerinizde şahitlik etsinler. Tıpkı Musa'-nın soydaşları arasından on iki kişiyi temsilci olarak seçmesi gibi.' Cebrail onları gösterdi ve 'Bu temsilcidir, bu temsilcidir.' diyerek Haz-reç'ten dokuz kişi, Evs'ten de üç kişi belirledi. Hazreç'ten seçilen tem-silciler şunlardı: Es'ad b. Zürene, Berâ b. Ma'rur, Cabir b. Abdullah'ın babası Abdullah b. Haram, Rafi b. Malik, Sa'd b. Ubade, Münzir b. Ömer, Abdullah b. Revaha, Sa'd b. Rebi, Ubade b. Samit. Evs kabile-sinin temsilcileri de şunlardı: Ebu'l-Heysem b. Teyyihan -Yemen asıl-ıydı-, Useyd b. Husayn ve Sa'd b. Hayseme."

"Bu temsilciler toplanıp Peygamberimize (s.a.a) biat (bağlılık ye-mini) edince, İblis şöyle bağırdı: 'Ey Kureyş topluluğu ve ey Araplar! Muhammed ve Yesribli Sabîîler Akabe Cemresi'nde sizinle savaşmak için yeminleşiyorlar.' Mina'da bulunanlar, İblis'in bu avazını duydular. Kureyşliler galeyana gelerek silâhlarını kuşanıp o yöne doğru hareket ettiler. Resulullah da bu sesi duydu ve ensara, 'Dağılın.' dedi. Dediler ki: 'Ya Resulallah, eğer kılıçlarımızla onların üzerine yürümemizi is-tersen, bunu yaparız.' Resulullah (s.a.a) onlara şu karşılığı verdi: 'Bana bu emir verilmedi. Allah onlarla savaşmama izin vermedi.' Bunun ü-zerine, 'Sen de bizimle çıkacak mısın?' dediler. Buyurdu ki: Ben bura-da Allah'ın emrini bekleyeceğim."

"Bütün Kureyşliler, Akabe Cemresi'ne taraf koştular. Herkes silâhını kuşanmıştı. Hamza ve Emirü'l-Müminin (a.s) silâhlarıyla birlikte dışarı çıkıp Akabe'nin girişine dikildiler. Yanlarında kılıçları vardı. Kureyşliler onları görünce dediler ki: 'Niye burada toplandınız?' Hamza dedi ki: Ne toplandık, ne de burada başka kimse var. Allah'a yemin ederim ki, kim Akabe'den geçmeye kalkışırsa, boynunu vururum."

"Kureyşliler Mekke'ye geri döndüler ve 'Düzenimizin bozulmasından ve ileri gelenlerimizden birinin Muhammed'in dinine girmesinden emin olamayız artık.' diyerek Daru'n-Nedve'de toplandılar. Kırk yaşını doldurmayan Daru'n-Nedve'ye giremezdi. Kureyş'in ileri gelenlerinden kırk kişi Daru'n-Nedve'ye girdi. İblis de yaşlı bir adam kılığına girerek meclise gelmişti. Kapıcı ona, 'Kimsin sen?' diye sordu. İblis, 'Ben Necdli bir yaşlıyım. Sizi isabetli görüşlerimden yoksun bırakmak istemedim. Bu adamla ilgili olarak toplanacağınızı duydum ve bu hususta size birtakım önerilerde bulunmak için geldim.' dedi. Kapıcı, 'Gir.' dedi. İblis meclise girdi."

"Herkes yerine oturunca Ebu Cehil şunları söyledi: 'Ey Kureyş topluluğu! Araplar içinde hiç kimse bizden aziz, bizden üstün değildi. Bizler Allah'ın halkıyız. Araplar yılda iki kere bizim kentimize gelirler ve bize hürmet eder, saygı gösterirler. Bizler Allah'ın kutsal haremindediriz. Kimsenin bizde gözü yoktur. Bu hep böyleydi, ta ki Muhammed b. Abdullah ortaya çıkana kadar. Biz ona 'Emin' adını vermiştik. Çünkü yapıcı bir insandı, sakindi, doğru sözlüydü. Derken toplum içinde saygın bir yere geldi. Biz de ona hürmet ettik. Ama o, Allah'ın resulü olduğunu iddia etti, gökten haberler aldığını ileri sürdü. Bizim düşüncelerimizi ahmaklık olarak niteledi, tanrılarımıza sövdü, gençlerimizi yoldan çıkardı, birliğimizi bozdu. Bizden önceki kuşaklardan ölenlerin ateşe girdiklerini iddia etti. Her şey bir yana, geçmişlerimizin cehenneme gittiklerini söylemesi bize çok ağır geldi. Ben onunla ilgili olarak bir şey önermek istiyorum.' Dediler ki: 'Nedir önerin?' Dedi ki: Bir adamımızı gizlice göndererek ona suikast düzenlemesini öneriyorum. Eğer Haşimoğulları bizden kan bedeli talep ederse, on kişinin kan bedelini veririz."

"İblis söz aldı: 'Bu, kötü bir öneridir, hiçbir işe yaramaz.' 'Nasıl olur?' diye sordular. Dedi ki: Çünkü Muhammed'i öldüren, kesinlikle öldürülür. İçinizden kim kendini ölüme atabilir ki? Eğer Muhammed öldürülürse, Haşimoğulları'nın ve müttetikleri Huzaaoğulları'nın akra-

balık duyguları tahrik edilmiş olacak. Haşimoğulları Muhammed'i öldüren kişinin yeryüzünde dolaşmasına razı olmazlar. Bunun sonucunda şu dokunulmaz haremınızda savaşlar çıkar, siz de tükenirsiniz."

"Bir başkası şunları söyledi: 'Ben başka bir şey önermek istiyorum.' 'Nedir önerin?' dediler. Dedi ki: 'Onu bir eve kapatalım. Yemeğini pencereden atalım. Züheyr, Nabîğa ve İmrûu'l-Kays gibi ölünceye kadar.' İblis şöyle dedi: 'Bu öneri diğerinden de kötüdür.' 'Nasıl?' dediler. Dedi ki: Çünkü Haşimoğulları buna razı olmazlar. Arap kutlama mevsimlerinden biri girince, şölen için toplanan Araplardan size karşı yardım isterler. O zaman size karşı birleşir, onu oradan çıkarırlar."

"Bir başkası yerinden kalktı ve şunları söyledi: 'En iyisi, onu memleketimizden sürelim, tanrılarımıza ibadet etmekle baş başa kalalım.' İblis buna şu karşılığı verdi: 'Bu öneri, diğer ikisinden de kötüdür.' 'Nasıl?' dediler. Dedi ki: 'Siz insanlar içinde en güzel ve sempatik bir yüze sahip, en düzgün konuşan, en anlaşılır şekilde söz söyleyen birinden söz ettiğinizi unutuyorsunuz. Siz bu adamı tutup Arap çöllerine salıyorsunuz, bedevîleri aldatsın, diliyle onları büyülesin diye. Çok geçmeden atlılar ve piyadelerle gelip kapınıza dayanır.' Bunun üzerine ne diyeceklerini bilmeden şaşkın bir hâlde beklediler."

"Sonra İblis'e dediler ki: 'Peki siz ne diyorsunuz ey yaşlı adam?' İblis dedi ki: 'Bu hususta yapılacak bir tek şey vardır.' Dediler ki: 'Nedir?' Dedi ki: 'Kureyş'in her oymağından birer kişi toplansın. İçlerinde Haşimoğulları'ndan da bir kişi bulunsun. Bunlar ellerine bir bıçak, bir demir parçasını veya bir kılıç alarak ona saldırsınlar. Hep birlikte ona bir tek darbe vursunlar. Böylece kanının sorumluluğu bütün Kureyş oymakları arasında dağılsın. Artık Haşimoğulları onun kanını isteyemezler. Çünkü kendileri de bu suça iştirak etmişlerdir. Eğer sizden kan bedelini isterlerse, onlara üç kişinin kan bedelini verirsiniz.' Hep bir ağızdan, 'Evet, on kişinin kan bedelini veririz.' Sonra dediler ki: 'Görüş, Necdli yaşlı adamın görüşüdür.' Bu görüş etrafında birleştiler. Peygamberimizin (s.a.a) amcası Ebu Leheb de onlara katıldı."

"Cebrail indi ve Peygamberimize (s.a.a) Kureyş'in Daru'n-Nedve meclisinde toplandığını, aleyhine birtakım kararlar aldığını haber verdi. Yüce Allah bu olayla ilgili olarak şu ayeti indirmiştir: *Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da yurdundan çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.*"

"Geceleyin Peygamberimizi (s.a.a) öldürmek için Kureyşliler bir araya geldiler. Önce Kâbe'ye gittiler. Orada ısıklık çalıp el çırpıldılar. Kâbe'yi tavaf ettiler. Yüce Allah onların bu davranışlarıyla ilgili olarak da şu ayeti indirdi: '*Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ısıklık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir.*' Ayette geçen 'muka' ısıklık çalma, 'tasdiye' alkış demektir. Bu ayet, '*Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı.*' ayetine atfedilmiştir. Ancak suredeki tertibi, matuf olduğu ayetten birkaç ayet sonradır."

"Resulullah (s.a.a) evindeyken gece bastırdı. Kureyşliler, gece vakti evi basıp onu öldürmek istediler. Fakat Ebu Leheb buna itiraz etti ve şöyle dedi: 'Gece vakti evine baskın düzenleyip onu öldürmenize izin vermem. Çünkü evde kadınlar ve çocuklar vardır; yanlışlıkla onlardan birinin öldürülmeyeceği garantisini kimse veremez. En iyisi, gece boyunca evini gözetim altında tutalım ve sabah olunca eve baskın düzenleyerek onu öldürelim.' Bunun üzerine Kureyşliler Resulullah'ın (s.a.a) evinin etrafında uyudular."

"O sırada Resulullah (s.a.a) kendisi için bir yatak hazırlanmasını istedi. Sonra Ali b. Ebu Talib'e (a.s) şöyle dedi: 'Kendini bana feda eder misin?' Ali, 'Evet, ya Resulallah!' dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.a) ona şöyle buyurdu: 'Yatağında yat ve benim hırkamı üzerine at.' Ali (a.s) Resulallah'ın (s.a.a) yatağına yattı ve Peygamber'in hırkasını üzerine attı."

"Cebrail geldi, Resulullah'ın (s.a.a) elinden tuttu ve onu Kureyşlilere çıkardı. O sırada uyumuşlardı. Peygamber (s.a.a) bir yandan da, '*Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler.*' [Yâsîn, 9] ayetini okuyordu. Cebrail Peygamberimize (s.a.a), 'Sevr yolunu tut.' dedi. Sevr, Mina yolu üzerinde bulunan bir dağın adıydı. Dağın tepesi öküz sırtını andırıldığı için Sevr (öküz) dağı adını vermişlerdi. Resulullah oradaki bir mağaraya girdi, sonra bildiğimiz gelişmeler oldu."

"Sabah olduğunda Kureyşliler eve girdiler. Yatağa doğru harekete geçtiklerinde, Ali (a.s) yerinden fırlayıp karşılına dikildi: 'Ne yapıyorsunuz?' dedi. 'Muhammed nerede?' dediler. Dedi ki: 'Beni onun başına bekçi mi diktiniz? Siz demiyor muydunuz, onu yurdumuzdan çıkaracağız diye? O da sizin yurdunuzdan çıktı.' Bunun üzerine Kureyşliler Ebu Leheb'e saldırdılar; bir yandan da, 'Sen gecedен beri bizi kandırdın.' diyorlardı."

"Beklemeksizin dağlara doğru Peygamber'i (s.a.a) aramaya koyuldular. Aralarında Huzaa kabilesine mensup 'Ebu Kurz' adı verilen bir adam vardı. Bir izci olan bu adamdan Peygamber'in izini takip edip gidebileceği yeri tespit etmesini istediler. Ebu Kurz'a dediler ki: 'Ey Ebu Kurz, bugün kendini göstereceğin gündür.' Ebu Kurz, onları Peygamber'in evinin önünde durdurdu ve dedi ki: 'Bu Muhammed'in ayak izidir. Allah'a yemin ederim ki, bu ayak izi, Kâbe'deki Makam-ı İbrahim'de bulunan ayak izinin ikizidir.' O gece Ebu Bekir b. Ebu Kuhafe de Peygamberimizin (s.a.a) yanına gelmiş, Peygamberimiz onu yanında alıkoyarak beraberinde mağaraya götürmüştü. Ebu Kurz dedi ki: 'Bu da Ebu Bekir'in veya babasının ayak izidir.' Ardından şunları söyledi: 'Burada Ebu Bekir'den başka birinin daha ayak izi vardır.' Ebu Kurz, ayak izlerini takip ederek onları mağaranın girişine kadar getirdi."

"Sonra dedi ki: 'Buradan öteye gitmemişler! Ya göğe yükselmişler, ya da yerin altına girmişler!' Çünkü yüce Allah, örümceği memur kılmış, örümcek de ağıyla mağaranın girişini kapatmıştı. Bu arada meleklerden bir atlı geldi ve 'Mağarada kimse yoktur.' dedi. Bunun üzerine vadilere dağılarak Peygamber'i (s.a.a) aramaya koyuldular. Böylece Allah, onların Peygamber'i bulmalarını engelledi ve Peygamber'in hicret etmesine izin verdi."

Ben derim ki: Buna yakın bir hadis, özet olarak ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn İshak, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu Nuaym -ed-Delâil'de- ve Beyhakî'den -ed-Delâil'de- naklen İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ancak bizim yukarıda sunduğumuz rivayette Necdli yaşlı bir adama izafe edilen sözler, bu rivayette Ebu Cehil'e izafe edilmiş, sonra Necdli yaşlı adamın Ebu Cehil tarafından söylenen bu sözleri onayladığı belirtilmiştir. Böylece orada bulunanlar, Ebu Cehil'in görüşünü benimseyerek uygulamaya karar vermişlerdir.

İblis'in Necdli yaşlı bir adam kılığında Daru'n-Nedve'ye girip toplantılarına katılması olayı, hem Şîî kanallardan, hem de Sünnî kanallardan rivayet edilmiştir.

Rivayette Ebu Kurz'un Resulullah'ın (s.a.a) izini sürdürürken söylediği "Bu Muhammed'in ayak izidir, bu da İbn Ebî Kuhafe'nin (Ebu Bekir'in) ayak izidir. İbn Ebî Kuhafe'den başka birinin de ayak izi vardır." sözüne gelince; rivayetlerde bu üçüncü şahsın Peygamberimi-

zin (s.a.a) üvey oğlu Hind b. Ebî Hale olduğu belirtiliyor. Annesi, Hz. Hatice bint-i Huveylid idi. Allah ondan razı olsun.

Şeyh Tusî, el-Emalî adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle Ebu Ubeyde b. Muhammed b. Ammar b. Yasir'den, o da babasından, ayrıca Abdullah b. Ebî Rafî'den, hepsi Ammar b. Yasir'den ve Ebu Rafî'den, ayrıca Sinan b. Ebu Sinan'dan, o da İbn Hind b. Ebu Hale'den, Peygamberimizin (s.a.a) hicretiyle ilgili uzun bir hadis rivayet etmiştir. Ammar'ın, Ebu Rafî'in ve Hind'in hadisleri birbirine karışık hâlde aktarılmıştır. Bu hadisin bir bölümünde şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) Ebu Bekir b. Ebî Kuhafe ve Hind b. Ebu Hale'nin de kendisiyle birlikte çıkmalarını istedi. Onlara, mağaraya giden yolun üzerindeki bir yerde oturup kendisini beklemelerini söyledi. Kendisi ise Ali ile birlikte evde kaldı. Bu hususta Ali'ye (a.s) sabır tavsiyesinde bulundu. Derken akşam ve yatsı namazlarını kıldı. Sonra gecenin karanlığında dışarı çıktı. Kureyş gözcüleri ise, evin etrafını sarmış, harekete geçmek için gecenin yarılanmasını ve insanların uyumasını bekliyorlardı."

"Resulullah (s.a.a) dışarı çıktı. Bir yandan da şu ayeti okuyordu: *'Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler.'* (Yâsîn, 9) Elinde bir avuç toprak vardı. Onu Kureyş gözcülerinin başlarına serpti. Bunu hiç fark etmediler. Peygamberimiz (s.a.a) aralarından geçip gitti. Hind ve Ebu Bekir'in bulunduğu yere geldi. Kalkıp birlikte mağaraya gittiler. Sonra Resulullah'ın (s.a.a) bazı emirlerini yerine getirmek üzere Hind Mekke'ye geri döndü. Resulullah (s.a.a) ve Ebu Bekir ise mağaraya girdiler."

"Ravi, o gece meydana gelen olaylara değindikten sonra der ki: Ertesi gece, gecenin üçte biri geride kaldıktan sonra Ali (a.s) ve Hind b. Ebu Hale, mağarada Resulullah'ın (s.a.a) yanına gittiler. Resulullah (s.a.a) Hind'e, kendisi ve arkadaşı için iki deve satın almasını emretti. Ebu Bekir, 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ben kendim ve senin için iki deve hazırlamışım, onlara binip Yesrib'e gideriz.' dedi. Resulullah (s.a.a), 'Parasını almazsan, ne ikisini, ne de bir tanesini kabul etmem.' buyurdu. Bunun üzerine Ebu Bekir, 'Onları şu kadar paraya sana satıyorum.' dedi. Resulullah (s.a.a) Ali'ye (a.s) onların parasını ödemesini emretti. İmam Ali (a.s) de develerin parasını Ebu Bekir'e ödedi. Sonra zimmetindeki malları korumasını ve yanındaki emanetleri sahiplerine vermesini emretti."

"Kureyşliler, cahiliye döneminde Hz. Muhammed'e 'Emin=Güve-

nilir' adını vermişti. Mallarını, eşyalarını ona emanet eder, kendileri için saklamasını isterlerdi. Hac zamanı Mekke'ye gelen civar Arapları da öyle yaparlardı. Peygamberlikle görevlendirildikten sonra da aynı durum devam etti. Bu arada Hz. Ali'ye, Mekke vadisinde sabah akşam şöyle seslenmesini emretti: 'Kimin Muhammed'in yanında bir emaneti veya borcu varsa, gelsin emanetini ödeyelim.' Resulullah (s.a.a) Ali'ye şunu da söyledi: 'Şu andan itibaren sen yanıma ulaşınca kadar onlar sana hoşlanmayacağı bir şey yapamayacaklar. Bende emanetleri insanların gözü önünde sahiplerine ver. Seni kızım Fatıma'nın koruyucusu olarak bırakıyorum. Rabbimden de ikinizi korumasını, sizi kollamasını diliyorum.' Ardından kendisi ve Fatıma¹ için binekler satın almasını ve Haşimoğulları'ndan hicret etmek isteyenlerle birlikte yola çıkmasını istedi."

"Ebu Ubeyde der ki: Ubeydullah'a, yani Ebu Rafî'e sordum: 'Resulullah (s.a.a) bu şekilde harcayacağı parayı nereden buluyordu?' Bana şu cevabı verdi: 'Ben de, senin bana sorduğun bu soruyu, hadisi bana rivayet eden babama sordum, şu karşılığı verdi: Sence Hatice'nin (selâm olsun ona) malı ne oldu?!'"

"Ubeydullah b. Ebî Rafî şöyle der: Ali b. Ebu Talib (a.s) Resulullah'ın (s.a.a) yatağında gecelemesini ve Peygamber'in üç gece boyunca mağarada kalışını şu dizelerle tasvir etmiştir:

"Canımı ortaya koyarak yeryüzüne ayak basan en hayırlı insanı korudum,

Kutsal evi ve Hicr-i İsmail'i tavaf eden en iyi insanı,
Muhammed'i, kendisine suikast düzenlenmesinden korktuğu zaman
Ulu Rabbim onu suikasttan korudu.

Ben de ne zaman beni parçalayacaklar diye beklemeye koyuldum.
Kendimi öldürülmeye ve tutsak edilmeye hazırlamıştım.

Resulullah mağarada güvenlik içinde geceledi.

Orada İlâh'ın koruması ve saklaması altındaydı.

Üç gün bekledi, sonra ayakları kirli develer dizginlendi.

Develer ki, istediğin tarafa kısa zamanda ulaşırlar."²

1- Bu rivayetin sonunda ifade edildiğine göre Fatıma'lar şunlardır: Peygamberin kızı Fatıma (selâm olsun ona), Esed kızı Fatıma ve Zübeyir kızı Fatıma.

2- [el-Emalî, c.2, s.78]

Bu beyitler, bazı küçük değişikliklerle ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Hâkim'den naklen Ali b. Hüseyin (a.s) kanalıyla Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Zürene ve Hamran kanalıyla İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (üzerlerine selâm olsun), "*Allah, tuzak kuranların en iyisidir.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) soydaşlarından ağır eziyetler görüyordu. Öyle ki bir gün o secdede iken başının üzerine bir deve işkembesini atmışlardı. Kızı gelmiş ve secdeden henüz başını kaldırmamış olan babasının başının üzerindeki işkembeyi kaldırmış ve üzerini silmişti. Bundan sonra yüce Allah ona, hoşlanacağı şeyler göstermişti. Nitekim Bedir Savaşı'nda bir tek atlı vardı ordusunda. Mekke'nin fethinde ise, beraberinde on iki bin kişi vardı ve Ebu Süfyan'la birlikte müşrikler ondan aman dilemek durumunda kaldılar."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Cerir ve İbn Ebî Hatem, Süddî'den (r.a) şöyle rivayet ederler: "Nadr b. Hâris sık sık Hire'ye gider gelirdi. Orada Hirelilerin uyaklı hikâyelerini dinlemişti. Mekke'ye geldiğinde Peygamberimizin (s.a.v) okuduğu Kur'ân ayetlerini dinleyince şöyle dedi: İşittik! İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir."

Ben derim ki: Bu sözleri söyleyen kimsenin Nadr b. Hâris olduğuna ilişkin başka rivayetler de vardır. Bu adam Bedir Savaşı'nda tutuk edildikten sonra, hakkında ölüm kararı olduğu için Müslümanlar tarafından öldürüldü.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Buharî, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Beyhakî -ed-Delâil adlı eserinde- Enes b. Malik'ten (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir: "Ebu Cehil b. Hişam şöyle dedi: 'Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!' Bunun üzerine şu ayet indi: *Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.*"

Ben derim ki: Kummî, aynı anlamı içeren bir hadisi tefsirinde aktarmıştır. Suyutî de, ed-Dürrü'l-Mensûr'da, İbn Cerir Taberî'den ve İbn Ebî Hatem'den naklen Said b. Cübeyir'den, sadece İbn Cerir'den naklen ise Ata'dan, "*Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse...*" sözünü söyleyen kişinin Nadr b. Hâris olduğunu rivayet etmiştir. Önceki açıklamada, ayetin akışının neyi gerektirdiğini belirtmiştik.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, İbn Cerir'in Yezid b. Ruman ve Muhammed b. Kays'tan şöyle rivayet ettiği kaydedilir: Yezid b. Ruman ve Muhammed b. Kays dediler ki: "Kureyşlilerden bazıları diğer bazılarına şöyle dediler: 'Aramızda Allah Muhammed'i mi bu onura lâyıık gördü? Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş bir gerçekse, başımıza gökten taş yağdır...' Fakat akşam olunca, bu sözlerinden dolayı pişman oldular ve şöyle dediler: 'Allah'ım, bağışlamamı dileriz.' Bunun üzerine şu ayet indi: *ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi... Fakat çokları bilmezler.*"

Yine aynı eserde İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh'in İbn Ebza'dan (r.a) şöyle rivayet ettikleri belirtilir: "Resulullah (s.a.v) Mekke'de iken yüce Allah, '*Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi.*' ifadesini indirdi. Sonra Resulullah (s.a.a) Medine'ye hicret etti, bu sefer de ayetin şu kısmını indirdi: '*ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.*' Ama Bedir'e savaş maksadıyla hareket ettiklerinde, '*...neden Allah onlara azap etmesin?!*' ayetini indirdi. Böylece Müslümanlara Mekke'nin fethedilmesi iznini verdi. İşte bu, müşriklere vadettiği azaptı."

Aynı eserde şöyle geçer: Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh, "*Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi.*" ayetiyle ilgili olarak Atiyye'den (r.a) şöyle rivayet ederler: "Yani, seni içlerinden çıkarmadıkça Allah müşriklere azap etmez. '*Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.*' Burada da müminler kastedilmiştir. Sonra tekrar söz müşriklere getiriliyor ve şöyle buyuruluyor: '*Onlar, (inanamları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?!*'"

Yine aynı eserde İbn Ebî Hatem'in, Süddî'den (r.a), "*Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Onlar bağışlanma dileyip günahlarını itiraf etselerdi, mümin olurlardı. '*Onlar, (inanamları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?!*' Burada yüce Allah şunu demek istiyor: Bağışlanma dilemediklerine göre nasıl onlara azap etmem ki?!"

Yine aynı eserde Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Münzir ve Ebu's-Şeyh'in Mücahid'den (r.a), "*Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri söylenir: "Yani, sen onların aralarında yaşadığın sürece. '*Ve onlar istiğfar*

ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.' Yani, Müslüman olurlarsa, Allah onlara azap etmez."

Yine aynı eserde, Abd b. Humeyd ve İbn Cerir'in Ebu Malik'ten (r.a), *"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri geçer: "Burada kastedilenler Mekkelilerdir. *'...Allah onlara azap edecek değildi.'* Yani, aralarında bağışlanma dileyen müminler bulundukça."

Aynı eserde İbn Cerir ve İbn Ebî Hatem'in İkrime (r.a) ve Hasan'dan (r.a), *"Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Bu ifadenin içeriği, hemen sonrasındaki *'...neden Allah onlara azap etmesin?'*" ayetinin içeriğiyle neshedilmiştir. Nitekim Mekke'de onlarla savaşıldı, orada açlık çektiler, kuşatma altında tutuldular."

Ben derim ki: Bu rivayetlerin zahirleri itibariyle, ayetin akışıyla desteklenen zahiriyle örtüşmediği açıktır. Onları böyle bir zorlamaya yöneltten sebep, ayetin, öncesindeki ayet ile ondan önceki Mekke müşriklerin durumunu anlatan ayetlerle bağlantısını koruma çabasıdır. İlginç olanı da, ayette geçen azap ifadesinin, Mekke'nin fethi olarak tefsir edilmiş olmasıdır. Oysa Mekke'nin fethi hem müşrikler için, hem de müminler için rahmetten başka bir şey değildi.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Tirmizî'nin Ebu Musa el-Eşarî'den şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Allah bana ümmetimle ilgili olarak iki güvence verdi: *'Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.'* Ben aralarından ayrıldıktan sonra, onların arasında kıyamet gününe kadar geçerli olacak istiğfar olgusunu bırakıyorum."

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği, ayetten çıkarsanabilir. Nitekim aynı anlamı içeren başka bir hadis de, Ebu Hüreyre ve İbn Abbas kanalıyla Peygamberimizden (s.a.a) aktarılmıştır. Nehcü'l-Belâğa'da da aynı içerik Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir.

Rivayetin sonuç kısmı hakkında bir şeyler söylemek gerekir: Bu kısmı, daha önceki açıklamalarımız kapsamında, Kur'ân'ın kıyamet gününden önce İslâm ümmetine bir azabın gelip çatacağını vadettiğini ve bunun gereği olarak da istiğfarın aralarından kalkacağını belirttiğimiz hususla bağdaşmamaktadır.

Yine aynı eserde Ahmed, Fudale b. Ubeyd'den (r.a) Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kul, bağışlanma dilediği sürece, Allah'ın azabından yana güvencededir."

el-Kâfi'de Ali b. İbrahim'den, o da babasından, o da Hannan b. Südeyr'den, o da babasından İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Benim sizin aranızda bulunmam sizin için hayırdır. Çünkü yüce Allah, *'Sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildi.'* buyurmuştur. Sizden ayrılmam da sizin için hayırdır.' Orada bulunanlar dediler ki: 'Senin aramızda bulunman bizim için hayırdır, tamam; peki aramızdan ayrılmam bizim için nasıl hayır olabilir?' Buyurdu ki: Aranızdan ayrılmamın sizin için hayır olmasına geline; işlediğiniz ameller her perşembe ve pazartesi günleri bana arz edilir; iyi amellerinizden dolayı Allah'a hamdeder, kötü amellerinizden dolayı da sizin için Allah'tan bağışlanma dilerim." [c.8, s.211, hadis: 361]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir rivayeti Ayyâşî kendi tefsirinde ve Şeyh Tusî el-Emalî adlı eserinde [c.2, s.22] Hannan b. Südeyr'den, o da babasından ve o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmişlerdir. Bu ikisinin aktardığı rivayette, Peygamberimize (s.a.a) soruyu soranın Cabir b. Abdullah el-Ensarî olduğu belirtiliyor. Bu hadis, el-Kâfi'de müellifin kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Ebu Hamza ve diğer birkaç kişi aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. [c.8, s.211]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Abd b. Humeyd ve İbn Cerir'in Said b. Cübeyr'den (r.a) şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Peygamberimiz (s.a.v) Kâbe'yi tavaf ettiği zaman, Kureyşliler karşısına geçer, onunla alay eder, ıslık çalar ve el çırparlardı. Bunun üzerine şu ayet indi: *Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir.*"

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ebu's-Şeyh, sahâbeden olan Nubayt'tan (r.a), *"Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Müşrikler Beytullah'ı tavaf ettikleri zaman ıslık çalarlardı."

Aynı eserde, Tastî'nin İbn Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet ettiği kaydedilir: Nafi b. Erzak, İbn Abbas'a, *"ıslık çalma ve el çırpmadan ibarettir"* ifadesinin orijinalinde geçen "muka" ve "tasdiye"nin anlamını

sordu. Dedi ki: "Muka; toygar kuşunun çıkardığı sestir. Tasdiye ise; serçelerin sesidir ve el çırpma anlamına gelir. Şöyle ki: Resulullah (s.a.v) Mekke'de bulunduğu sırada, Hicr-i İsmail ile Rûkn-i Yemanî arasında namaza kalktığı zaman, Sehmoğulları'ndan iki adam gelir, biri sağında, biri de solunda dururlardı. Biri toygar kuşunun sesi gibi ısıklık çalardı, diğeri de serçelerin kanat çırpmasına benzer şekilde el çırpardı. Böylece Peygamberimizin namazını bozmayı amaçlarlardı."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İbrahim b. Ömer el-Yemanî'den rivayet edilir ki: O, *"Onlar, (inanenleri) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde... Üstelik onlar onun velileri de değillerdir."* ayetiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet emiştir: "Burada müşriklerin Kâbe'nin mütevellileri olamayacakları kastedilmiştir. *'Onun velileri sadece takvalılardır.'* Takvalılar, nerede olurlarsa olsunlar, müşriklere göre Kâbe'nin mütevellileri olmaya daha lâyıktırlar. *'Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ısıklık çalma ve el çırpmadan ibarettir.'* 'Muka', ısıklık çalmak; 'tasdiye' ise, el çırpmaaktır."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: İbn İshak, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve ed-Delâil adlı eserinde Beyhakî, bunların her biri Muhammed b. İshak kanalıyla şöyle rivayet etmişlerdir: Bana Zührî, Muhammed b. Yahya b. Hayyan, Asım b. Ömer b. Katade ve Husayn b. Abdurrahman b. Ömer anlattı; dedi ki: "Kureyş kabilesi Bedir Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğradıktan sonra hezimete uğramış toplulukları Mekke'ye döndüğünde, Ebu Süfyan da ticaret kervanıyla birlikte kente girdiğinde, Abdullah b. Rebîa, İkrime b. Ebu Cehil ve Safvan b. Umeyye, Kureyş'ten bazı adamlarla birlikte kervanda malı bulunan kimselerin yanına gittiler ve şöyle dediler: 'Ey Kureyş topluluğu! Muhammed sizi öksüz bıraktı, iyilerinizi öldürdü. Ona karşı savaşımızda bu malı yardım olarak bize verin ki, ondan öcümüzü alalım.' Onlar da mallarını Peygamber'e karşı yapılacak savaşın hazırlığı için harcanmak üzere bağışladılar. İşte, İbn Abbas'ın da belirttiği gibi, onlar hakkında şu ayet indi: *İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar... ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir."*

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan (r.a) *"İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayet, Ebu Süfyan b. Harb hakkında inmiştir."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr'da şöyle geçer: İbn Sa'd, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn Asakir, Said b. Cübeyir'den, *"İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Bu ayet, Ebu Süfyan b. Harb hakkında indi. Uhud günü civar Araplardan topladığı askerlerin yanı sıra Kinaneogulları'nın değişik kabilelerinden iki bin savaşçıyı Peygamber'e karşı savaşmak üzere paralı asker olarak tutmuştu. Yüce Allah bu ayeti onun hakkında indirdi."

"Kâ'b b. Malik (r.a) onlar hakkında şöyle demiştir:

"Bir deniz dalgasının tam ortasında kendimizi bulduk

Çeşitli kabilelerden adamlar vardı; kimi silâhlı, kimi silâhsız

Üç bin kişiydiler; biz ise bir kenger bitkisi gibi

Üç yüz kişi, bilemedin dört yüz kişi."

Ben derim ki: Müellif, bu hadisi daha özet bir şekilde İbn İshak ve İbn Ebî Hatem kanalıyla Abbad b. Abdullah b. Zübeyir'den aktarmıştır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Fitne kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!"* ayetiyle ilgili olarak müellif şöyle der: Zürrare ve başkaları, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmişlerdir: "Bu ayetin işaret ettiği objektif durum (tevil) henüz gerçekleşmemiştir. Ehlibeyt'in Kaimi (İmam Mehdi) zuhur edince, onun zamanını idrak edenler, bu ayetin işaret ettiği objektif durumu görürler. Hiç kuşkusuz, Muhammed'in dini gecenin ulaştığı her yere ulaşacaktır. Öyle ki, yeryüzünde bir tek müşrik kalmayacaktır."

Ben derim ki: Ayyâşî de tefsirinde bu hadisi Zürrare kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Aynı anlamı içeren bir hadis de el-Kâfi'de, müellifin rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir. Ayrıca Ayyâşî, aynı anlamı içeren uzunca bir hadisi Abdul'ala el-Halebî aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir

Tefsirimizin sekizinci cildi kapsamında, *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz."* (A'râf, 29) ayetini tefsir ederken, *"Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın..."* ifadesini tefsir eden İbrahim el-Leysî hadisine yer vermiştik.

AYETLERİN MEALİ

41- Eğer Allah'a ve iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz, bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir. Allah, her şeye kadirdir.

42- Hani siz vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler, kervan da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşa-

mazdınız. Fakat Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, helâk olan açık bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz, Allah işitendir, bilendir.

43- Hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, yılıp gevşerdiniz ve bu iş (savaş) hususunda birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah, (sizi bu duruma düşmekten) kurtardı. Şüphesiz O, göğüslerde olanı bilir.

44- (Onlarla) karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyordu, sizi de onların gözünde azaltıyordu ki Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirsün. İşler, Allah'a döner.

45- Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.

46- Allah'a ve Resulü'ne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin; sonra zayıf düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin (direnin); şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir.

47- Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.

48- Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de, "Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur. Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım)." dedi. Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı ve "Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediklerinizi görüyorum. Ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir." dedi.

49- Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, "Bunları dinleri aldatmış." diyorlardı. Oysa kim Allah'a dayanırsa, hiç şüphesiz, Allah üstündür, hikmet sahibidir.

50- Melekler o kâfirlerin canlarını alırken bir görseydin! Yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı (ve onlara şöyle diyorlardı): "Tadın yakıcı ateşin azabını!"

51- "İşte bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir ve Allah'ın kullara zulmedici olmamasındandır."

52- (Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Allah da günahları yüzünden onları yakalayiverdi. Allah güçlüdür, azabı şiddetlidir.

53- Bu, bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden ve Allah'ın hiç kuşkusuz işiten ve bilen olmasından dolayıdır.

54- (Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Rablerinin ayetlerini yalanlamışlardı. Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik ve Firavun ailesini (denizde) boğduk. Hepsi de zalimler idiler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, ganimetlerin beşte birinin humus olarak ayrılması ve düşmanla karşılaşıldığında sebat gösterilmesi emrediliyor, Allah'ın din düşmanlarının başına getirdiği kimi musibetler hatırlatılıyor, Allah'ın onları ilâhî tuzağın içine düşürdüğü, onlar ve onlardan önce Allah'ın yolundan insanları alıkoyanlar hakkında Firavun hanedanına uyguladığı cezayı uyguladığı anlatılıyor.

41) Eğer Allah'a ve iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz, bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir. Allah, her şeye kadirdir.

"Gunm" ve "ganimet"; bir insanın ticaret, çalışma veya savaş yoluyla bir menfaate, bir yarara ulaşması demektir. Ayetin iniş konusu hasebiyle ise, savaş ganimetine intibak ediyor. Nitekim Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der:

"Ganem; koyun demektir. Allah şöyle buyurmuştur: *'Sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık.'* [En'âm, 146] 'Gunm' ise; koyuna ulaşmak ve onu ele geçirmek demektir. Daha sonra düşmanlardan veya başkalarından ele geçirilen her şey için kullanılır olmuştur.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin...'* [Enfâl, 41] *'Elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin.'* [Enfâl, 69] 'Magnem'; ganimet olarak elde edilen şey demektir. Çoğulu 'meganim'dir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Allah katında birçok ganimetler vardır.'* [Nisâ, 94]" (Alıntı sona erdi.)

"Zu'l-kurba"; akraba ve yakın demektir. Maksat, Peygamberimizin (s.a.a) yakınlarıdır veya doğruluğu kesin olan bazı rivayetlerde belirtildiği gibi Peygamberimizin (s.a.a) akrabaları içindeki bazı şahıslardır. "Yetim"; küçük iken babası ölen kimseye denir. Derler ki: "İnsan dışında bütün canlılar, anaları ölünce yetim kalırlar; ama insan, babası ölünce yetim kalır."

"...beşte biri Allah'a... aittir." ifadesinin orijinalinin başındaki edat "enne" şeklinde okunmuştur. Bu cümlelerin bir harf-i cer takdir edilerek yorumlanması da mümkündür. Bu durumda cümlelerin takdirî açılımı şöyledir: "Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şey, beşte biri Allah'a... ait olmak esası üzerine taksim edilmeli, bu hükme tâbi tutulmalıdır." Bu ifadenin ilk "enne" edatına atfedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, cümlelerin akışı delâlet ettiği için "enne" edatının haberi hazfedilmiştir. Şu hâlde cümlelerin takdirî açılımı şöyledir: "Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin paylaştırılması gerekir ve bilin ki onun beşte biri Allah'a... aittir." Ya da edatın başındaki "fa" harfî, şart anlamını ima etmeye yöneliktir. Bu durumda ifade, şu sözümüzle aynı anlama gelmiş olur: "Bir şeyi ganimet olarak elde ederseniz, onun beşte biri Allah'a... aittir." Dolayısıyla "fa" harfî, bir anlamda şart cümlesinin ceza kısmının başında yer almış gibidir; "enne" edatı ise, pekiştirme için tekrarlanmıştır. Cümlede bilinmesi istenen temel unsur şudur: "Ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne... aittir." Allah lafzının öne alınması, tazim amaçlıdır.

"Eğer Allah'a... inanmış iseniz..." ifadesi, ayetin girişinde yer alan emirle ilintili bir kayıt mahiyetindedir. Demek isteniyor ki: "Eğer Allah'a ve kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'a inanmışsanız, humusu verin." Bazılarına göre, bu ifade önceki ayette yer alan, *"Bilin ki Allah sizin sahibinizdir."* cümlesiyle bütünlük arz etmektedir. Fakat, *"Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin..."* şeklindeki ifadenin araya girmesiyle tamamlanan akış, böyle bir ihtimali desteklememektedir.

"Hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz..." ifadesinin zahirinden, indirilen şeyin Kur'ân olduğunu çıkarabiliriz. Çünkü özellikle Peygamberimizle (s.a.a) ilintili olarak böyle bir şeyden söz ediliyor. Eğer bazılarının da söylediği gibi maksat, Bedir günü indirilen melekler olsaydı, öncelikle şöyle söylenmesi gerekirdi: "Kulumuza indirdiğimiz kimselere..." Veya buna yakın bir ifade kullanılmalıydı. İkincisi, "Size indirdiğimize" şeklinde bir ifade kullanılmalıydı, *"kulumuza"* değil. Çünkü melekler Peygamber'e (s.a.a) yardım için indirildikleri gibi, müminlere yardım maksadıyla da indirilmişlerdi. Bu gerçeği aşağıdaki ayetlerden anlamak mümkündür:

"Ben, arkalarından başkaları da gelecek olan bin melek ile size yardım edeceğim, diye duanızı kabul buyurmuştu." (Enfâl, 9) *"Hani Rabbin meleklerle vahyediordu ki: Ben sizinle beraberim; siz inananları pekiştirin."* (Enfâl, 12) Bunu şu ayetlerden de anlamak mümkündür: *"Hani sen müminlere; "Rabbinizin size, gökten indirilmiş üç bin meklele yardım etmesi, size yetmez mi, diyordun. Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar, Allah size beş bin nişanlı meklele yardım eder."* (Âl-i İmrân, 124-125)

"Eğer Allah'a ve... kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz..." ifadesinde iltifat sanatının bir örneği sergilenmiş ve üçüncü şahıstan birinci şahsa geçiş yapılarak ilâhî lütfun Resulullah'ı (s.a.a) kuşattığı ve onun yakınlık mertebesine seçildiği gösterilmek istenmiştir.

Surenin girişinde yer alan *"Sana enfâlden sorarlar; de ki: "Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ayetine ilişkin açıklamalarımız üzerinde bir kez daha düşündüğümüz zaman, *"Hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimiz"* ifadesiyle, öncesi ve sonrasındaki ayetlerle birlikte şu ifadenin kastedilmiş olduğunu anlarız: *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin."* [Enfâl, 69]

"Hak ile batılın ayrıldığı gün" ifadesiyle Bedir günü kastediliyor. Hemen sonrasında gelen *"iki ordunun birbiriyle karşılaştığı gün"* cümlesinden de bunu anlayabiliriz. Çünkü Bedir günü, Allah'ın hak ile batılı birbirinden ayırdığı, yardımıyla hakkı gerçekleştirdiği ve desteğini çekerek batılı geçersiz kıldığı gündür.

"Allah, her şeye kadirdir." cümlesi, *"Hak ile batılın ayrıldığı gün"* ifadesinin gerekçeli izahı niteliğindedir. Çünkü yüce Allah'ın hak ile batılı ayırmasına delâlet ediyor. Sanki şöyle deniyor: "Allah her şeye kadirdir. Dolayısıyla O, hak ile batılı birbirinden ayırmaya da kadirdir."

Şu hâlde -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olanlara aittir. Eğer Allah'a ve Bedir günü kulu Muhammed'e (s.a.a) indirdiği, 'Savaş ganimetleri Allah'ın ve Resulü'nündür; bu hususta hiç kimse Allah'a ve Elçisi'ne ortak değildir.' şeklindeki hükme inanmışsanız, bu beşte birlik payı hak sahiplerine verin. Allah sizin ganimetlerden yemenize izin vermiştir. Onlar üzerinde tasarrufta bulunmanızı mubah kılmıştır. Sizin ganimetler üzerinde tasarrufta bulunmanızı mubah kılan zat, ganimetin beşte birini (humus) hak sahiplerine vermenizi emrediyor."

Ayetin zahiri, değişmez ve kalıcı bir yasayı kapsadığını gösteriyor. Bu, Kur'ânî yasamaların belirgin özelliğidir. Yine ayetin zahirinden, hükmün "gunm" ve "ganimet" diye isimlendirilen şeylerle ilintili olduğu anlaşıyor. Bunun kâfirlerden alınan savaş ganimeti olması ile sözlükteki anlamıyla "ganimet" kapsamına giren başka bir şey olması fark etmez. Kazançlar, dalgıçlıkla elde edilen şeyler, çıkarılan gömüler ve madenler gibi. Ayetin savaş ganimetiyle ilgili olarak inmiş olması, hükmün kapsama alanını daraltmaz.

Aynı şekilde, "...Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir." ifadesinde, beşte birlik payın dağıtılacağı grupların sayıldığı cümle, dağıtımın bu sınıflarla sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Bu demektir ki, bu grupların her biri kendine özgü bağımsız bir paya sahiptir. Aynı sonucu zekât ayetinden de algılayabiliriz. Yoksa ayette adı geçen gruplar örnek olarak zikredilmiş değildir.

Ayetin zahirinden anlaşılan anlamı baz aldığımızda, bütün bunlardan kuşku duymak mümkün değildir. Şîî kanallardan Ehlibeyt İmamları'ndan rivayet edilen hadisler de bu doğrultudadır. Buna karşın Ehlişünnet mezhebine mensup müfessirler, ayetin tefsiri ile ilgili olarak birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İnşallah rivayetler bölümünde bu görüşleri ayrıntılı olarak ele alacağız.

42) Hani siz vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler, kervan da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşamazdınız. Fakat Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, helâk olan açık bir delille helâk olsun, ya-

şayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz, Allah işitendir, bilendir.

"Udvet" -bazen "idvet" şeklinde de telaffuz edilir-; vadinin kıyısı demektir. "Dünya"; "edna"nın müennesidir ve yakın anlamına gelir. Nitekim "kusva" da -bazen "kusya" şeklinde de telaffuz edilir-; "aksa"nın müennesidir ve uzak anlamına gelir. "Rekb"; söylendiği gibi, başında Ebu Süfyan'ın bulunduğu kervandır.

"Hani siz... kenarında idiniz." ifadesinin orijinalindeki zarf ("iz" edatı), önceki ayette geçen "*hak ile batılın ayrıldığı gün*" ifadesine ilişkin ikinci açıklama mahiyetindedir. Nitekim "*iki ordunun birbiriy-le karşılaştığı gün*" ifadesi de ona ilişkin ilk açıklamadır ve "*kulumuza indirdiğimiz...*" ifadesiyle ilintilidir. Bazılarına göre bu ifade, cümle-nin gelişinden de anlaşıldığı gibi, "*Allah, her şeye kadirdir.*" ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Buna göre kastedilen anlam şudur: "Siz zayıf kimseler olarak vadinin yakın kıyısına indiğinizde, Allah size yardım etme gücüne sahiptir." Ama bu yorumun uzaklığı ve zorlama ürünü olduğu ortadadır.

"Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşamazdınız." Bu ifadeden önce yer alan ve iki ordunun karşılaşmasını, kervanın onlardan daha aşağıda olmasını ve Allah'ın her şeye egemen olan gücüyle hak ile batılı birbirinden ayırıp batıla karşı hakkı desteklemesini açıklayan cümlelerin akışı ve aynı şekilde, "*Fakat Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirmek için böyle yaptı.*" ifadesi gösteriyor ki, "*Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşamazdınız.*" ifadesi, iki ordunun bu şekilde karşılaşmasının yalnızca Allah'ın iradesiyle gerçekleştiğini açıklama amacına yöneliktir. Çünkü büyük bir donanıma, şiddete ve hazırlığa sahip müşrikler, vadinin uzak kıyısına konuşlanmışlardı. Burada su bulunuyordu ve toprak sertti. Müminlerse, hem sayıca azdılar, hem önemsenecek bir donanımları yoktu, üstelik vadinin yakın kıyısına konuşlanmışlardı. Burada su yoktu ve zemin ayakların sağlam basmasına imkân vermeyen kumluktu. Öte yandan kervan da kurtulmuştu. Ebu Süfyan, aşağı sahili takip ederek kervanı tehlikeden uzaklaştırabilmişti. Dolayısıyla iki ordu, arada bir engel olmayacak şekilde karşı karşıya gelmişti. Savaş kaçınılmazdı. Bu açıdan karşılaşmanın bu şekilde gerçekleşmesi, sonra müminlerin müşriklerle ansızın karşılaşmaları, normal maddî sebepler sonucu gerçekleşmemiştir. Tersine, ilâhî irade bu realiteyi orta-

ya çıkarmış ve böylece Allah'ın müminlere yönelik özel inayeti, yardımını ve desteği zuhur etmişti.

"Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşamazdınız." ifadesi, bu buluşmanın önceden plânlanmadığını, kararlaştırılmadığını, görüşmeler ve danışmalar sonucu harekete geçilmediğini açıklamaktadır. Ayetin sonunda, *"Fakat Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirmek için böyle yaptı."* ifadesi de, bu anlamı vurgulamak üzere yer almıştır.

"Ki helâk olan açık bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın." ifadesi, yapılması gereken işin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Yani, yüce Allah, sizi bu şekilde karşı karşıya getirdi, müminleri destekledi ve müşriklerden desteğini çekti ki bu, hakkın gerçekliğine ve batılın geçersizliğine ilişkin somut bir kanıt olsun, böylece helâk olan bir kanıta dayalı olarak helâk olsun ve yaşayan da bir kanıttan dolayı yaşasın.

Böylece ayette geçen "helâk" ve "yaşama" ile sapıklık ve hidayetin kastedildiğini anlıyoruz. Çünkü açık kanıtın varlığı, ancak bununla ilintili olabilir.

Aynı şekilde, *"Şüphesiz, Allah işitendir, bilendir."* ifadesi, *"helâk olan açık bir delille helâk olsun..."* ifadesine matuftur. Demek isteniyor ki: Allah, hükmettiğini hükmetti, yaptığını yaptı; çünkü O, işitendir, dualarınızı işitir; bilendir, göğüslerinizde gizli olan niyetlerinizi bilir. Burada ayetlerin girişindeki *"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz; O da... duanızı kabul buyurmuştu."* [Enfâl, 9] cümlesi ile başlayan ifadelere de işaret ediliyor.

Bu akışla bağlantılı olarak -yani bu olayın, normal sebeplerle bağlantılı olmayıp özel ilâhî kararlarla bağlantılı olduğunu açıklamak için- bu ayetten sonra, *"Hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu..."*, *"Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de..."* ve *"Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Bunları dinleri aldatmış.' diyorlardı..."* ifadelerine yer verilmiştir.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Hak ile batılın ayrıldığı gün (furkan günü), sizin vadinin en yakın kıyısına konuşlandığınız, onların da en uzak kıyısına konuşlandığı gündür. Sizin burada konuşlanmanız ile onların orada konuşlanması öyle denk getirildi ki, şayet aranızda savaşmak üzere buluşmak için sözleşseydiniz, buluşma

zamanı böyle denk gelmezdi ve bu şekilde buluşamazdınız. O hâlde, bu ne sizin, ne de onların plânıdır. Bu, olması gereken bir işti; kararını veren ve hükmünü yürürlüğe koyan da Allah'tı. Allah bu şekilde karar verdi ki, apaçık bir ayet ortaya çıksın, böylece kanıt tamamlanmış olsun. Allah, bununla sizin duanıza da karşılık vermiştir. Çünkü siz O'ndan yardım istemiştiniz. O da, sizin yardım isteğinizi işitmiş ve kalplerinizin buna ne kadar ihtiyaç duyduğunu bilmişti.

43) Hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, yılıp gevşerdiniz ve bu iş (savaş) hususunda birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah, (sizi bu duruma düşmekten) kurtardı. Şüphesiz O, göğüslerde olanı bilir.

"Feşel"; korku ile birlikte zayıflık göstermek, düşman korkusuyla çözülmek demektir. "Tenazu"; ihtilâf, çekişme anlamına gelir; "nez" kökünden türemiştir, ki bir tür çekip çıkarma anlamını ifade eder. Tartışan, çekişen tarafların birbirlerini içinde bulundukları durumdan çekip çıkarmaya çalıştıkları öngörülerek böyle bir isimlendirme uygun görülmüş gibi. "Teslim" ise, kurtarmak demektir.

Ayetin takdirî açılımında "hatırla" sözcüğü mevcuttur. Yani: "Allah'ın uykunda sana onları az gösterdiği vakti hatırla." Allah, onları bu şekilde sana az göstererek kalplerinizi güçlendirmek ve kaygılarınızı yatıştırmak istemişti. Eğer onları uykunda sana çok gösterseydi ve sen de bunu müminlere anlatsaydın, zayıf olursunuz, paniğe kapılmanıza neden olurdu. O zaman da onlara karşı savaşa çıkma hususunda ihtilâfa düşer, birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah, onları az göstermek suretiyle sizi dağılmaktan ve çekişmekten kurtardı. Çünkü O, göğüslerin özünü, yani kalplerde geçenleri bilir; kalplerin yararına olanı görür, kalpleri yatıştıracak, onları birbirine bağlayacak, onları güçlendirecek şeyleri bilir.

Bu ayetten anlıyoruz ki yüce Allah, Peygamberi'ne (s.a.a) müjdeli bir rüya göstermiştir. Peygamber (s.a.a) bu rüyada kervan veya ordu-
dan birinin kendilerinin olacağına ilişkin ilâhî vaadi görmüştür. Rüya-
da müşrikler, önemsenmeyecek kadar az gösterilmiştir. Sonra Pey-
gamber (s.a.a) rüyada gördüklerini müminlere anlatmış ve onlara müj-
deli vaatlerde bulunmuştur. Bunun üzerine müminler müşriklerle kar-
şılaşmaya azmetmişler. Bunun kanıtı da, *"Eğer onları sana çok gös-
terseydi, yılıp gevşerdiniz."* ifadesidir. Bu, oldukça açıktır.

44) (Onlarla) karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyordu, sizi de onların gözünde azaltıyordu ki Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirsin. İşler, Allah'a döner.

Ayetin anlamı açıktır. Bu ayet ile, Bedir Savaşı'na işaret ettiği ihtimalini esas aldığımızda, *"Karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ayet ve ibret vardır. Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, diğeri ise kâfirdi ki, göz görmesiyle onları iki kat görüyorlardı. Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, gözleri olanlar için gerçekten bir ibret vardır."* (Âl-i İmrân, 13) ayeti arasında da bir çelişki söz konusu değildir.

Çünkü üzerinde araştırma yaptığımız ayette işaret edilen "azaltma" olgusu, *"karşılaştığınız zaman"* ifadesiyle kayıtlandırılmıştır. Bununla iki ayet arasındaki çelişki ortadan kalkıyor. Öyle anlaşıyor ki yüce Allah, ilk karşılaşma anında müşriklerin gözünde müminleri az göstermiş ki, müminlerin topluluklarını küçümsesinler, böylece onlarla savaşmaya ve çarpışmaya cesaret etsinler. Fakat müşrikler harekete geçip iki topluluk birbirine girince, bu sefer müşriklerin gözünde müminleri çoğaltmış, böylece müminleri kendilerinin iki kat görmüşler. Bu da müşriklerin morallerini bozmuş, kalplerinin direncini kırmış, sonuçta çözülmüş ve hezimete uğramışlar.

Buna göre, Enfâl Suresi'nin ilgili ayetleri savaşın başlangıcındaki duruma, Âl-i İmrân Suresi'ndeki ayet ise orduların saldırıya geçip birbirine girmesinden sonraki duruma işaret ediyor. *"Ki Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirsin"* ifadesi, *"onları sizin gözünüzde az gösteriyordu"* ifadesiyle ilintilidir ve aynı zamanda içeriğinin de gerekçeli açıklaması mahiyetindedir.

45-47) Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz. Allah'a ve Resulü'ne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin; sonra zayıf düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin (direnin); şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdur. Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını çepçevre kuşatmıştır.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde, "Sebat; zevalin, geçiciliğin karşıtıdır." der. Burada, savaş meydanında düşmandan firar etmenin karşıtı anlamında kullanılmıştır. Bu kelime, anlamsal kapasitesi

açısından, *"Sabredin (direnin); şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir."* ayetinde emredilen sabırdan daha geneldir. Çünkü "sabır"; kalben hoşlanılmayan şeylere karşı sebat göstermek, zaafa uğramamak, paniklememek ve korkmamak; beden olarak da tembellik etmemek, ihmalkâr davranmamak, durduğu yerden geri çekilmemek, acele etmenin hoş karşılanmadığı yerlerde acele etmemek demektir. Buna göre sabır, özel bir sebatır.

Bazılarının söylediğine göre, ayette geçen "riyh"; üstünlük ve devlet demektir. Ragıp İsfahanî ise, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Ayette geçen 'riyh', istiare yollu galebe çalma anlamında kullanılmıştır. Rüzgârın özelliği, estiği yerdeki şeyleri kökünden söküp götürmek olduğundan, düşmana üstün gelmek, onu yenilgiye uğratmak da rüzgârın estiği yerde bulunan toprak vb. şeyler üzerinde yaptığı etkinin aynısı yaptığı varsayılmış ve kinayeli bir kullanımla bu anlamda kullanılmıştır."

Yine Ragıp der ki: "Betar; insanın kendisine bahşedilen nimeti kötüye kullanması, onunla ilgili gerekli görevleri yerine getirmemesi ve onu amacından uzak yerlerde gereksiz yere harcaması sonucu insanda meydana gelen akli başından gitmişlik, şaşkınlık ve şımarıklık hâlidir. Ulu Allah şöyle buyurmuştur: *'Çalım satmak ve insanlara gösteriş yapmak için'*. Yine şöyle buyurmuştur: *'Refahından şımarmış.'* [Kasas, 58] Bu ifadenin orijinalinin aslı, 'betiret maişetuhu'dur. Fiil alıkonularak kelime nasb ile okunmuş ve 'betiret maişetehu' şeklinde bir ifade ortaya çıkmıştır. 'Betar' sözcüğüne anlam olarak 'tarab' sözcüğü de yakındır. Sevinmekten kaynaklanan aşırı hafiflik demektir. Bazılarına göre aşırı hüzünden kaynaklanan hafiflik anlamına da gelir. 'Beytare' ise, hayvan tedavi etme işi demektir." (Ragıp'tan yaptığımız alıntı sona erdi.) "Ria"; gösteriş, riya demektir.

"Sebat edin." Düşman karşısında mutlak sebatı, hiçbir şekilde ondan kaçmamayı öngören bir emirdir. Dolayısıyla, yukarıda da işaret edildiği gibi, ikinci kez sabretmeye ilişkin bir emir verilmesi tekrar sayılmaz.

"Ve Allah'ı çok anın." Yani, kalplerinizle ve dillerinizle. Bütün bunlar zikirdir. Bilindiği gibi insanın amaçlarını belirginleştiren ve ayırt eden, içsel kalbî durumlarıdır. Ağzından çıkan lafzın bu durumlarla tıpatıp örtüşmesi bu açıdan zorunlu değildir. Allah'tan yoksulluğu için yardım isteyen yoksulun, "Ey Gani!" ve hastalığı için Allah'-

tan şifa isteyen hastanın, "Ey Şâfi!" (şifa veren) demesi gibi. Eğer yoksul, "Ey Allah!" dese veya hasta böyle söylese, bunun anlamı, "Ey Gani!" ve "Ey Şâfi!" olur. Çünkü her ikisi de, içinde bulundukları ve kendilerini böyle bir yardım dileğinde bulunmaya iten durum itibarıyla bundan başkasını istemiyorlardır.

Düşmanıya savaşmak üzere sefere çıkan, sonra da onunla karşılaşan, bu sırada ortamın savaşa hazır hâle geldiğini gören ve savaşta canların bedenlerden çıkması, kanların dökülmesi ve organların eksilmesinden başka bir şey olmadığını, savaşın insanı sevdiklerinden ayırmakla tehdit eden her türlü unsuru barındırdığını bilen kimsenin içinde bulunduğu durum, onun düşüncesini değiştirir, iradesini savaşın amacı olan zafere yöneltir, kendisini yok oluşla tehdit eden düşmana üstünlük sağlamaktan başka bir şey düşünmemeye sevk eder. Durumu ve düşüncesi bu olan bir insan, Allah'ı durumuna uygun, düşüncesiyle bağdaşır bir gerekçeyle anar.

Bu da Allah'ı çokça anmaktan maksadın şu olduğuna ilişkin en güçlü kanıttır: Mümin Allah'ı, O'nun kendisine bu hususla ilgili olarak öğrettiği gerçeklerle ilintili olarak anmalıdır. Şöyle ki: Allah, onun ilâhı ve rabbidir. Ölüm ve hayat, O'nun elindedir. Allah, ona yardım etmeye kadirdir. O, onun sahibidir. O, ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır! O, kendisine yardım vaadinde de bulunmuştur. "Eğer Allah'ın dinine yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar." ve "Allah, iyi işler yapanların ücretini zayi etmez." buyurmuştur. Kendisini savaşın sonunda iki şey bekler: Ya düşmana karşı zafer kazanmak, İslâm bayrağını dalgalandırmak, ortamı dinsel mutluluğa elverişli hâle getirmek; ya da Allah uğrunda öldürülmek, şahadet mertebesine erişerek Allah'ın rahmetine kavuşmak, O'nun onur verici nimetlerine kavuşmak, O'nun yakın dostlarının komşuları olmak. Ve bunlar gibi insanı gerçek mutluluğa ve ebedî onura götüren gerçek bilgilerle Allah'ı anmalıdır.

Ayette "anma" sözcüğü, "çok" niteliğiyle kayıtlandırılmıştır. Bununla takva ruhunun sürekli yenilenmesi amaçlanmıştır. Çünkü böyle bir ortamda insanın nefsi sıkça geçici hayat sevgisine yenik düşebilir; dünyanın çekici, baştan çıkarıcı zevklerinden yararlanma eğilimine kapılabilir. Şeytanın türlü entrikalarla insanın zihnine şırına ettiği vesveseler, psikolojik tuzaklar baskın gelebilir. Allah'ı çok anmak bu yüzden gereklidir.

"Allah'a ve Resulü'ne itaat edin." ifadesinin akışı, bununla, Allah ve Peygamberi tarafından cihatla, dini ve İslâm'ın merkezini savunmayla ilgili olarak sunulan emirleri, stratejileri içeren cihat ayetlerinin ve Peygamberimizin (s.a.a) hadislerinin gereklerine uyma kastedildiğini gösteriyor. Savaşa başlamadan kâfirlerin aleyhine kanıtın tamamlanması, kadınlara ve çocuklara saldırılmaması, düşmana gece baskısında bulunulmaması gibi cihatla ilgili hükümleri buna örnek gösterebiliriz.

"Ve birbirinizle çekişmeyin; sonra zayıf düşersiniz ve kuvvetiniz gider." Yani, aranızda çekişerek ihtilâfa düşmeyin. Bu, sizde irade zafına yol açar. Sonra izzetiniz ve devletiniz ya da üstünlüğünüz ortadan kalkar. Çünkü görüş ayrılıkları birliği bozar, gücü zaafa uğratar.

"Sabredin (direnin); şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir." Yani, savaşın istenmeyen etkileri, düşmanın sizi tehdit etmesi gibi musibetler karşısında sabretmekten vazgeçmeyin, Allah'ı çokça zikredin, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. Olayların sizi sarsmasına, itaatın ağırlığının sizi bezdirmesine, günah zevkinin sizi baştan çıkarmasına ya da kendini beğenmişlik, büyüklük kompleksi gibi saptırıcı olguların sizi saptırmasına izin vermeyin.

Sabretmeye ilişkin emir, "Şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir." ifadesiyle pekiştirilmiştir. Çünkü zorluklar karşısındaki en büyük yardımcı, azmin renk kaybetmesi ve iradenin hızla değişmesi karşısındaki en güçlü dayanak, sabırdır. Korku ve musibet zamanlarında zihni bulandıran vesveseler ve iradeyi sarsan düşüncelerin her taraftan hücum ettiği zaman insanın doğru düşünmesini sağlayan, sabırdır. Bu yüzden yüce Allah, sabredenlerle beraberdir.

"Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak... için yurtlarından çıkanlar gibi olmayın..." Burada, varlık içinde şımaran, insanlara gösteriş yapan ve kulları Allah'ın yolundan alıkoyan kâfirler gibi bir tutum içinde olmak yasaklanıyor. Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla burada kastedilenler, Kureyş kâfirleridir. Onlara benzemenin, onlar gibi bir tutum içinde olmanın yasaklanmasını gerektiren sebep ise, onların niteliği olarak anlatılan varlık içinde şımarma, insanlara gösteriş yapma ve Allah'ın yoluna engel olma gibi niteliklerdir. Bunu ayetin akışından anlıyoruz.

"Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır." ifadesi, yüce Allah'ın onların bütün yapıp ettiklerini bilgisiyle kuşattığına, amelleri

üzerinde egemen olduğuna, amellerinin sahibi olduğuna işaret etmektedir. Hiç kuşkusuz bu da, onların amellerinin Allah'ın öntasarımı kapsamında olmasını, O'nun izni ve dilemesiyle gelişmesini gerektirmektedir. Kendisi böyle bir konumda olan bir kimsenin Allah'ı aciz bırakması mümkün değildir. Dolayısıyla bu ifade, birkaç ayet sonra, *"İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Onlar bizi aciz bırakmazlar."* (Enfâl, 59) şeklinde açıkça ifade edilen gerçekliğe ilişkin bir kinayeli anlatım mahiyetindedir.

Şurası açıktır ki, *"Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymak..."* gibi kayıtlara yer verilmesi, yasağın da bunlarla ilintilendirilmesini gerektirir. Bu durumda cümle nin takdirî açılımı şöyle olsa gerektir: Çalım satarak, dünyevî süslerle insanlara gösteriş yaparak, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak, insanları sözlerinizle ve davranışlarınızla Allah'tan korkmaktan uzaklaşmaya davet ederek, günahlara dalmayı teşvik ederek, Allah'ın emirleri ve buyruklarına itaat etmekten vazgeçirerek din düşmanlarına karşı savaşa çıkmayın. Çünkü bunlar, amellerinizi boşa çıkarır, iman nurunu söndürür, iman topluluğunuz üzerindeki olumlu ve yapıcı etkilerini yok eder. Çabalarınızın başarıyla sonuçlanmasının, önemli amaçlarınıza ulaşmanızın tek yolu, dosdoğru dinin hazırlayıp sunduğu, fitrî inanç sisteminin kolaylaştırdığı doğru yoldur. Allah, fasıklar topluluğunu yıkıcı amaçlarına ulaştırmaz.

Tefsirini sunduğumuz bu üç ayet, İslâmî harplerde müminlerin düşmanla karşılaştıklarında uymakla yükümü oldukları altı prensibi içermektedir. Sebat, Allah'ı çokça anmak, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmek, birbirleriyle çekişmemek, çalım satıp insanlara gösteriş yaparak ve Allah'ın yoluna engel olarak savaşa çıkmamak.

Burada sayılan altı ilke, savaşla ilgili olarak uyulması zorunlu olan prensiplerdir. Savaş hukuku açısından eksiksiz bir düstur sunmaktadır. Peygamberimiz (s.a.a) zamanında gerçekleştirilen Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn gibi savaşlardaki uygulamalar üzerinde düşünüldüğü zaman, ayrıntılar bir bir gözden geçirildiği zaman Müslümanların zaferlerinin ve hezimetlerinin bu ilâhî düstura uymaları veya uymamaları ile, titizlikle uymaları veya uymada gevşeklik göstermeleri ile yakından ilgili olduğu görülecektir.

48) Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de, "Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur. Ben de sizin kom-

şunuzum (yardımcınızım)." dedi. Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı ve "Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediklerinizi görüyorum. Ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir." dedi.

Şeytan'ın insana, amellerini süslü göstermesi; amellerinin güzel, lezzet verici olduğuna ilişkin bir duyguyu kalbine telkin etmesi şeklinde olur. Yani, insanın bu amelle ilintili içsel güçlerini ve gizli duygularını harekete geçirerek kalbini söz konusu amele yöneltir, bu amelin kötü sonucunu, olumsuz akıbetini düşünmesine fırsat vermez.

"Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur..." ifadesinin, Şeytan'ın amelleri süslü göstermesinin açıklaması veya açıklaması mesabesinde olması uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda amellerle onların sonuçlarının kastedilmiş olması gerekir. Bunlar; hazırlanan güç, silâh, donanım, beraberlerinde getirdikleri cariyeler, çalgıcılar, şaraplar, göz kamaştırıcı askerî düzenleri, organize oluşları, sevk ve idare disiplinleri olarak belirginleşiyor. Bununla beraber, amellerin kendisinin de kastedilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Sapıklık, azgınlık ve taşkınlık içinde yüzüşlerinin çeşitli örnekleri, Allah'a ve Peygamber'ine (s.a.a) karşı çıkmada ısrar edişleri, zulüm ve fiske içinde yüzüp gitmeleri gibi. Bu durumda, *"Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur..."* sözü, Şeytan'ın onlara amellerini süslü göstermesi eyleminin bütünlüyici unsuru olarak belirginleşiyor. Şeytan, bir bakıma Müslümanlarla savaşma yönündeki kararlılıkları karşısında onlara moral veriyor bu sözle. Bunu bir de, *"Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım)." diye rek pekiştiriyor.*

Komşuluk, kabile hayatını yaşayan cahiliye Araplarında önemli bir gelenektir. Bir saldırı karşısında komşunun komşusuna yardım etmesi, komşuluğun gerektirdiği bir haktır. Toplumlara egemen olan farklı gelenek sistemlerine göre farklı uygulamaları söz konusudur bu kurumun.

"Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı." "Nukûs"; bir şeyden kendini uzak tutmak, geri durmak demektir. *"Topukları üzerinde"* ifadesi de, cümle içinde "hâl" konumundadır. "Akıb" ise; ayağın arka kısmı, topuk demektir. Yani, hezimete uğrayıp gerisin geri giderek kendini onlardan uzak tuttu.

"Ben sizin göremediklerinizi görüyorum." ifadesi, *"Ben sizden uzağım."* ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Bura-

da, yüce Allah'ın müminlere yardım maksadıyla art arda indirdiği meleklerle işaret edilmiş gibidir. Aynı şekilde, *"Ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir."* ifadesi de, *"Ben sizden uzağım."* ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama olmasının yanında, önceki gerekçeye ilişkin de bir açıklama konumundadır.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Furkan günü (hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün); Şeytan'ın müşriklere Allah'a ve Peygamber'e karşı gelmek, müminlerle savaşmak, Allah'ın nurunu söndürmenin yollarını aramak şeklindeki amellerini süslü gösterdiği gündür. Şeytan, onların bu davranışlarını onların gözlerinde süslü ve çekici kıldı; onlara moral vererek dedi ki: "Bugün insanlardan kimse size galip gelemez. Üstelik ben de komşunuz olarak size yardım edeceğim, sizi savunacağım." Fakat iki ordu birbirine görününce, müşrikler müminleri, müminler de müşrikleri görünce, Şeytan korkuya kapılarak gerisin geri gitti ve müşriklere şöyle dedi: "Ben sizden uzağım. Müminlere yardım maksadıyla meleklerin indirilmesi gibi sizin göremediğiniz şeyleri görüyorum. Meleklerin yanında sizi tehdit eden bir azap vardır. Ben Allah'ın azabından korkuyorum. Allah'ın azabı çetindir."

Görüldüğü gibi bu anlam, Şeytan'ın onların kalplerine telkinde bulunmasıyla örtüşebilir. Şöyle ki: Şeytan onları müminlere karşı kıskırtmış, savaşmaya teşvik etmiş, yaptıkları savaş hazırlıklarını onlara süslü ve görkemli göstermiş olabilir. Sonra da iki ordu karşı karşıya gelip birbirini görünce, müminlere zafer inmiş, kâfirlerin kalplerini de korku kaplamış ve böylece kâfirlerin kuruntuları boşa çıkmış, düşünceleri değişmiş, galip gelme düşüncesi, fetih ve zafer arzusu yerini, kalplerini bütünüyle kaplayan korkuya, paniğe ve ümitsizliğe bırakmıştır.

Bu anlam, Şeytan'ın onların gözünde canlanmasıyla da örtüşebilir. Şöyle ki: Şeytan onlara bir insan suretinde görünmüş ve Allah'ın ayette işaret ettiği, *"Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur. Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım)."* şeklindeki sözleri söylemiş de olabilir. Böylece onları kandırmış, harekete geçirmiş ve savaş meydana sürüklemiş olabilir. Sonra iki ordu birbirine yaklaşp birbirini görünce, durumun umduğundan ve beklediğinden tamamen farklı olduğunu görerek topukları üzerinde gerisin geri gitmiş ve "Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediklerinizi görüyorum. Zaferin ve meleklerin

indiklerini görüyorum. Ben Allah'tan korkuyorum. Allah'ın azabı şiddetlidir." demiş olabilir. Bu kıssa ile ilgili olarak Şîf ve Sünnî kaynaklarda yer verilen rivayetler içinde de bu ihtimali güçlendiren açıklamalar yer almıştır.

Bu rivayetlere göre Şeytan, Suraka b. Malik b. Cu'şum el-Kinanî el-Müdlîcî kılığında müşriklere görünmüştü. Bu adam, Kinane kabilesinin ileri gelenlerindendi. Müşriklere birtakım sözler söylemiş, sancaklarını da taşımıştı. Fakat iki ordu karşı karşıya gelince korkuya kapılarak kaçmıştı. Bir yandan da, "Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediklerinizi görüyorum." şeklinde Allah'ın ayette işaret ettiği sözleri söylemişti. İnşallah rivayetler bölümünde bu rivayeti getireceğiz.

Bazı tefsir bilginleri, ısrarla birinci ihtimalin daha doğru olduğunu söylemişlerdir. İkinci ihtimale ilişkin rivayetleri uydurma, zayıf ve dayanakları çürük olarak nitelendirerek reddetme eğilimindedir. Oysa bu rivayetler mütevatir olmasalar da, tam olarak güvenmeyi gerektiren kesin karinelerle desteklenmiş olmasalar da, içerdikleri anlamın aslı aklın kesinlikle reddettiği türden imkânsız bir şey değildir. Sonra burada sahih rivayetlerin reddettiği bir kıssa da söz konusu değildir. Sonra Şeytan'ın onlara bir insan kılığında görünmesine, onları sapıklığa ve azgınlığa sürüklemesine, sonra maksadına ulaşınca da onları tehlikeyle baş başa bırakmasına veya ilâhî azabın inmekte olduğunu görünce de geri dönüp korku içinde kaçmasına engel oluşturan bir şey de yoktur.

Kaldı ki, ayetin akışı, birinci ihtimalden çok bu ikinci ihtimali güçlendirici mahiyettedir. Özellikle, *"Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım)."*, *"Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı."* ve *"Ben sizin göremediklerinizi görüyorum."* ifadeleri bu ikinci ihtimali doğrulamaktadır. Çünkü, *"Ben... görüyorum."* şeklindeki bir ifadenin anlamını, bir tür istiareyle zihinde geçen hayallere yorumlamak oldukça uzak bir ihtimaldir.

49) Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, "Bunları dinleri aldatmış." diyorlardı. Oysa kim Allah'a dayanırsa, hiç şüphesiz, Allah üstündür, hikmet sahibidir.

İçlerinde kâfir ve dış görünüşleri itibarıyla Müslüman olan münafıklar ile kalpleri kuşku ile dolu bulunan zayıf imanlılardan oluşan hasta kalpliler, müminleri -küçümseyerek ve alaya alarak- gösterip diyorlardı ki: "Bunları dinleri aldatmış. Eğer aldatılmış olmasalardı, ken-

dilerini bu apaçık tehlikeye atmazlardı. Kendileri silâhsız, donanımsız bir avuç insanken Kureyş sayı, silâh ve caydırıcılık bakımından en büyük askerî güce sahiptir."

"Oysa kim Allah'a dayanırsa, hiç şüphesiz, Allah üstündür, hikmet sahibidir." ifadesi, yukarıdaki sözlerine ve kendilerini kandırdıklarını açıklamaya yönelik bir cevaptır. "Hiç şüphesiz, Allah üstündür, hikmet sahibidir." ifadesinde sebep müsebbebin yerine konulmuştur. Dolayısıyla şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Şu münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, o sözleriyle büyük bir yanılgıya düştüler. Çünkü müminler, Allah'a güvenip dayanmışlardır, gerçek etkinliği O'na isnat etmişlerdir. Kendilerini O'nun gücüne ve kudretine dayandırmışlardır. Kim Allah'a güvenip dayanırsa, hiç şüphesiz, Allah ona yeter. Çünkü Allah üstün güce sahiptir, kendisinden yardım isteyenlere yardım eder; hikmet sahibidir, her şeyi olması gereken yere koyma hususunda yanılmaz.

Bu ayetten, bir grup münafığın ve hasta kalpli insanın da Bedir Savaşı'na müminlerle birlikte katıldıklarını anlıyoruz.

Görünürde Müslüman, iç dünyası itibarıyla kâfir olan münafıkların müşriklerin safında yer almalarının bir anlamı yoktur. Onlar, bu özellikleriyle ancak müminlerin saflarında olabilirler. Fakat o gün zorlu bir gündü, bu da insanın sebat etmesini gerektiriyordu. O hâlde içi kâfir, dışı Müslüman olan bu insanların o gün sebat göstermelerine sebep olan etken neydi?!

Zayıf imanlı veya İslâm'ın gerçekliği hususunda kuşku içinde olanlar ise, müminlerin arasında olabilecekleri gibi, müşrikler topluluğunda da olabilirler. Söylendiğine göre, Kureyş'ten bazıları Müslüman olmuştu. Fakat babaları bunları Mekke'de tutarak hapsetmişlerdi. Bunlar, müşriklerle birlikte Bedir'e çıkmak zorunda bırakılmışlardı. Bedir'e geldiklerinde, Müslümanların azlığını ve zayıflığını görünce, "Bu zavallıları dinleri aldatmıştır." demişlerdi. İnşaallah rivayetler bölümünde bu kıssayı da ele alacağız.

Her hâlükârda bu ayet üzerinde iyice düşünmek gerekir. Ayette ifade edildiği şekliyle bir grup münafığın ve kalplerinde hastalık bulunan kimi insanların Bedir Savaşı'na katılmalarının nedenleri iyice irdelenmelidir. Münafıkların ve kalplerinde hastalık bulunanların bu savaşa katılmalarının gerçek sebebi ortaya çıkarılmalıdır. Çünkü ortam oldukça zorlu ve korkutucudur. Normal maddî sebepler de mü-

minlerden yana görünmemektedir. Ancak Allah'ın kalplerindeki imanı sınıadığı gerçek müminler böyle ortamlara cesaretle atılabilirler. O hâlde münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, niçin bu tehlikeli maceraya atıldılar? Nasıl ve neden İslâm topluluğu ile birlikte sabrettiler? İnşaallah Tevbe Suresi'nin münafıklarla ve kalplerinde hastalık bulunan kimselerle ilgili ayetlerini incelerken bu mesele üzerinde bir takım açıklamalarda bulunacağız.

50-51) Melekler o kâfirlerin canlarını alırken bir görseydin! Yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı (ve onlara şöyle diyorlardı): "Tadın yakıcı ateşin azabını! İşte bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir ve Allah'ın kullara zulmedici olmamasındandır."

"Teveffî"; hakkı eksiksiz olarak almak demektir. Kur'ân'da genellikle bir kimsenin canının alınması anlamında kullanılır. "De ki: Üzerinize vekil kılınan ölüm meleği canınızı alır." (Secde, 11) "Allah, ölüm zamanları gelince canları alır." (Zümer, 42) gibi ayetlerde ölüm meleğinin ve Allah'ın insanların canlarını aldığı ifade edildiği hâlde, bu ayette meleklerin onların canlarını aldıklarından söz edilmesi gösteriyor ki, ölüm meleğinin insanların canlarını alan yardımcıları vardır. Bunlar, bir bakıma ölüm meleğinin izni ve emirleri doğrultusunda hareket eden işçiler konumundadırlar. Ölüm meleği de, Allah'ın izni ve emri doğrultusunda hareket etmektedir. Bu açıdan canların alınmasını yardımcı meleklerle, ölüm meleğine ve yüce Allah'a izafe etmek caizdir.

"Yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı" ifadesinin zahirinden, meleklerin onların canlarını alırken sırtlarına ve yüzlerine vurduklarını anlıyoruz. Bununla her taraflarına vurdukları kinayeli bir şekilde anlatılmak istenmiştir. Bazı müfessirlere göre "arkaları"ndan maksat, enseleridir. Bu durumda yüzlerinden maksadın da, başlarının ön tarafı olması gerekir. Bu anlamda yüzlere ve arkalara vurmak, aşağılanmaları ve alçaltılmaları anlamına gelir.

"Tadın yakıcı ateşin azabını!" Melekler onları bu şekilde döverken bir yandan da, "Tadın yakıcı ateşin azabını tadın!" derler.

"İşte bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir." Meleklerin yukarıda hikâye edilen sözlerinin tamamlayıcısıdır. Ya da kâfirlere yapılanlar ile meleklerin söyledikleri sözlerin tümüne işaret edilmektedir. Buna göre şöyle bir anlam kastedilmiştir: "Size bu yakıcı azabı tattırmamızın nedeni, sizin kendi ellerinizle yaptıklarınızdır." Ya da: "Sizin

yüzlerinize ve sırtlarınıza vurmamızın, size yakıcı azabı tattırmamızın nedeni, sizin kendi ellerinizle yaptıklarınızdır."

"*Ve Allah'ın kullara zulmedici olmamasındandır.*" ifadesi, "*ellerinizle yaptıklarınız*" ifadesinin cümledeki yerine atfedilmiştir. Demek isteniyor ki: Bunun bir nedeni de, yüce Allah'ın kullarından hiç kimseye zulmedici olmamasıdır. Çünkü Allah, dosdoğru yol üzeredir. Bu yolda farklılık ve değişiklik olmaz. Bu yol üzere sergilediği fiilleri arasında ihtilâf ve çelişki olmaz. Eğer bir kimseye zulmederse, herkese zulmeder. Eğer zalim olsaydı, kullarına zulmedici olurdu. Bunu iyi anlamak gerekir.

Ayetlerin akışından, yüce Allah'ın bu şekilde nitelendirdiği, meleklerin canlarını aldığı ve azaba uğrattığı bu kimselerin, Bedir Savaşı'nda öldürülen Kureyş müşrikleri olduğu anlaşıyor.

52) (Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Allah da günahları yüzünden onları yakalayiverdi. Allah güçlüdür, azabı şiddetlidir.

Ayette geçen "de'b" kelimesi, "deyden" kelimesi gibi gelenek anlamına gelir. İnsanın sürekli yaptığı ve davranışlarının eksenine hâline getirdiği amel, izlediği yol yani. Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Bunların küfrü, Firavun ailesinin ve daha önce yaşayıp da yeryüzünden silinen diğer kâfir topluluklarının küfrüne benziyor. Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Böylece büyük bir günah işlemişlerdi. Allah da onları suçüstü yakalamış ve günahlarıyla cezalandırmıştı. Allah güçlüdür, onları yakalamaktan aciz değildir; yakaladı mı şiddetle cezalandırır.

53) Bu, bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden ve Allah'ın hiç kuşkusuz işiten ve bilen olmasından dolayıdır.

Buna göre yüce Allah'ın cezalandırması, bundan önce verilmiş olan bir ilâhî nimetten sonra ve o nimeti söküp alma ve yerine azabı yerleştirme şeklinde oluyor. Mahalli, yani insanın nefsi değişmedikçe, hiçbir nimet yok olmaz, felâkete ve azaba dönüşmez. Şu hâlde bir topluluk üzerine nimetler akıtılmışsa, bu onların kendi nefislerini bu nimete hazırlamalarından dolayıdır. Şayet bu topluluklardan nimet geri alınmışsa veya bu nimet azaba ve felâkete dönüştürülmüşse, mutlaka

onların kendilerini değiştirmelerinden, kapasitelerini ve özlerini dönüştürmelerinden dolayıdır. Özde bir değişiklik yaşayarak kendilerini azaba ve felâkete hazırlamalarından dolayıdır.

Nimetin felâkete ve azaba dönüşmesine ilişkin temel ve evrensel bir yasadır bu. Bu yasa, şu ayette daha kapsamlı bir ifadeyle dile getirilmiştir: "*Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez.*" (Ra'd, 11) Gerçi bu ayet, zahiri itibarıyla daha çok felâketin nimete dönüşmesiyle örtüşmektedir.

Her hâlükârda, "*Allah'ın... değiştirmeyeceğinden*" ifadesi, genel bir kuralla gerekçelendirmeye ve bu genel kuralı özel bir duruma uyarlamaya örnek oluşturmaktadır. Yani, Kureyş müşriklerinin günahlarıyla cezalandırılmaları, böyle şiddetli bir azaba çarptırılmaları, Allah'ın kendilerine verdiği nimeti şiddetli bir azaba dönüştürmesi, insanların yaşamlarına egemen olan ilâhî bir yasanın ayrıntılarından biridir. Bu yasa şudur: Bir millet kendi özelliklerini değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez.

"*Ve Allah'ın hiç kuşkusuz işiten ve bilen olmasından dolayıdır.*" ifadesi, "*Allah'ın... değiştirmeyeceğinden*" ifadesinin içerdiği gerekçeden sonra sunulan bir ikinci gerekçe mahiyetindedir. Dolayısıyla -ayetin akışından anladığımız kadarıyla- kastedilen anlam şudur: "Bu, Allah'ın dualarınızı işitiyor, ihtiyaçlarınızı biliyor olmasından dolayıdır. Yardım istemenizi işitti, ihtiyaçlarınızı bildi, böylece duanıza karşılık verdi ve Allah'ın ayetlerini inkâr eden düşmanlarınızı azaba çarptırdı." Şöyle bir anlamın kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir: "Bu, Allah'ın onların sözlerini işitiyor, işledikleri amelleri biliyor olmasından dolayıdır. Allah onların sözlerini işitti, yaptıklarını bildi, böylece onlara azap etti." Her iki ihtimalin birlikte kastedilmiş olması da muhtemeldir.

54) (Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Rablerinin ayetlerini yalanlamışlardı. Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik ve Firavun ailesini (denizde) boğduk. Hepsi de zalimlerler idiler.

Burada önceki benzetme olduğu gibi tekrarlanıyor. Çünkü iki varsayım benzerlik oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu ifade, daha önce yer alan, "*(Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin... gidişatı gibidir.*" ifadesi, "*İşte bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir ve Allah'ın kul-*

lara zulmedici olmamasındandır." ifadesine ilişkin bir örnektir. Nitekim, *"(Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin... gidişatı gibidir... Hepsi de zalimler idiler."* ifadesi de, *"Bu... Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolaydır."* ifadesine ilişkin bir örnektir.

Ne var ki, ikinci örneklendirmede yer alan, *"Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik."* ifadesinde bir tür ifade değişikliği örneği sergilenmiştir. Oysa birinci örneklendirmede bunun karşılığında, *"Allah da günahları yüzünden onları yakalayiverdi."* ifadesi yer almıştır ve ifade değişikliğine gidilmemiştir. Bunun izahı şu olsa gerektir: İkinci örneklendirmeden önce, yüce Allah'ın kullarına nimetler bahsettiği ve kulları kendi özelliklerini değiştirmedikçe Allah'ın o nimetleri değiştirmeyeceği ifade edilmişti. Bu, Rabbin kullar ile ilgili olarak sergilediği tavidir. Bundan dolayı söz konusu kişilerin kulluk yolu üzerinde hareket etmeyen kimseler olarak nitelendirilmeleri gerekmiştir. Bu yüzden ikinci örneklendirmede bazı ifadelerin değiştiğini görüyoruz: *"Onlar da Rablerinin ayetlerini yalanlamışlardı."* Bunun birinci örneklendirmedeki karşılığı, *"Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi."* ifadesiydi. Bu yüzden bu ikinci örneklendirmede gaip sıygasından mütekellim sıygasına dönüş yapılıyor ve *"Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik."* buyruluyor. Bununla, onların Rablerinin ve helâk edicilerinin Allah olduğuna işaret ediliyor. Bu arada mütekellim sıygasının kullanılması da, yüce Allah'ın büyüklüğünü ve makamının ululuğunu vurgulamaya yöneliktir. Demek isteniyor ki: Allah'ın evrensel yasalar sistemi bazında kullandığı araçları vardır; bunlar O'nun emri doğrultusunda hareket eder, iradesine göre iş görürler.

"Ve Firavun ailesini (denizde) boğduk." Burada meful, zahir isim olarak kullanılıyor, *"Ve onları denizde boğduk"* denilmiyor. Bunun amacı, zamirin hem Firavun ailesine, hem de onlardan önceki tüm topluluklara yönelik olduğu şeklindeki bir yanlış anlamaya meydan vermemektir.

"Hepsi de zalimler idiler." Yani ilâhî azabın kapsamına giren Kureyş kâfirlerinin, Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin tümü, Allah katında zalimler idiler. Bu, bir kişiyi zalim olmadığı sürece, Allah'ın nimetlerine karşılık O'nun ayetlerini inkâra yeltenmediği müddetçe şiddetli azabına çarptırmadığına, ona verdiği nimeti felâkete dönüştürmediğine ilişkin bir a-çıklama mahiyetindedir. Dolayısıyla O, ancak hak edenlere azap eder.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfî adlı eserde, Ali b. İbrahim'den, o da babasından, o da İbn Ebî Umeyr'den, o da Hüseyin b. Osman'dan ve o da Sümae'den şöyle rivayet eder: "İmam Ebu'l-Hasan'a (a.s) humusu sordum, buyurdu ki: İnsanlara fayda veren az veya çok şeyden humus verilir." [c.1, s.545]

Yine aynı eserde, Ali b. İbrahim'den, o babasından, o da Hammad b. İsa'dan, o da mezhebimize mensup bazı bilginlerden, onlar da Salih Kul'dan (İmam Musa Kâzım'dan) şöyle rivayet ederler: "Humus beş şeyden verilir: Ganimetlerden (kazançlardan), dalgıçlık yoluyla denizden çıkarılan değerli şeylerden, gömülerden, madenlerden ve tuzlardan. Bunların her birinden humus alınır. Alınan bu pay, Allah'ın hak sahibi kıldığı gruplara dağıtılır. Geriye kalan beşte dörtlük miktar ise, savaşılar ve malları elde edenler arasında pay edilir."

"Bunlar arasında humus altı pay hâlinde dağıtılır: Bir pay Allah'a, bir pay Peygamberi'ne, bir pay Peygamber'in yakın akrabasına, bir pay yetimlere, bir pay yoksullara ve bir pay da yolda kalmış olanlara. Allah'ın ve Peygamber'in payı miras olarak Peygamber'den sonraki emir sahiplerine (Ehlibeyt İmamları'na) verilir. Şu hâlde emir sahibinin üç payı vardır; ikisi miras olarak, birisi de Allah tarafından ayrılan pay olarak. Dolayısıyla emir sahibi humusun tamamının yarısını alır. Humusun ikinci yarısı da, Peygamber'in Ehlibeyti arasında pay edilir. Buna göre bir pay Ehlibeyt'in yetimlerine, bir pay yoksullarına ve bir pay da yolda kalmış olanlarına, Kitap ve Sünnet'e uygun olarak verilir. Verilen payın onların o yılki ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olması gerekir. Eğer ondan bir şey artakalırsa, valiye (yöneticiye) verilir. Eğer verilen miktar onların yıllık ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez veya eksik kalırsa, valinin yanında bulunan beytülmalde onların gereksinimlerini karşılaması gerekir. Artakalan valiye verildiğine göre, eksikliği de onun tamamlaması gerekir. Yüce Allah bu humusu onlara özgü kılmıştır, diğer insanların yoksullarına ve yolda kalmış olanlarına değil. Buna karşılık insanların sadakalarını onlara haram etmiştir. Bunda, onların Peygamber (s.a.a) ile olan akrabalıklarının saygınlığı gözetilmiştir. Allah, onları insanların ellerinin kirlerinden arındırmakla onurlandırmıştır. Kendi katından onlara yetecek bir özel gelir kaynağı öngörmüştür. Bu, onların ezilmelerine, yoksul düşmelerine karşı alınmış bir önlemdir. Ama onların kendi aralarında birbirlerine sadaka vermelerinin herhangi bir sakıncası yoktur."

"Allah'ın kendilerine humusu tahsis ettiği kimseler, Peygamberimizin (s.a.a) şu ayette sözü edilen yakın akrabalarıdır: *'Yakın aşiretini uyar.'* [Suarâ, 214] Bunlar da, Abdumenafoğulları'nın erkekleri ve kadınlarıdır. Kureyş'in diğer oymaklarından ve diğer Arap boylarından kimse bu kapsama girmez. Humustan pay alma hususunda Haşimoğulları'nın köleleri de diğer Araplarla aynı konumdadırlar. Ama insanların onların kölelerine sadakalarını vermelerinin herhangi bir sakıncası yoktur; bu hususta onlarla diğer insanlar arasında bir fark yoktur."

"Annesi Haşimoğulları'na mensup olup babası Kureyş'in diğer bir oymağına mensup olan bir kimsenin sadaka alması caizdir. Fakat böyle bir kimse humustan pay alamaz. Çünkü yüce Allah, *'Onları babalarına nispet ederek çağırın.'* [Ahzâb, 5] buyurmuştur." [c.1, s.539]

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Mehziyar'dan rivayet eder; der ki: Ali b. Raşid bana anlattı: İmam'ın huzuruna gittim ve dedim ki: "Bana bir görev verdin ve hakkını insanlardan almamı istedin. Ben de bunu seni sevenlere duyurdum. Dediler ki: 'İmam'ın hakkı nedir?' Ben, ne cevap vereceğimi bilemedim." İmam buyurdu ki: "Onların humus vermeleri gerekiyor." Dedim ki: "Nelerden vermeliler?" Buyurdu ki: "Eşyalarından ve gelirli arazilerinden." Dedim ki: "Ticaret yapan kimse, sanatkâr olan kimse de humus verir mi?" Buyurdu ki: "Eğer bu işleri onları yoksulluktan çıkarıp kazançlı konuma getirmişse, humus vermek zorundadırlar." [c.4, s.123]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zekeriya b. Malik el-Cu'fi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, *"Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir."* ayetinin anlamı soruldu. Buyurdu ki: "Humustan yüce Allah'a verilmesi gereken pay İmam'ındır; Peygamber'in payı da İmam'ındır; Peygamber'in akrabalarının payı da İmam'a verilir. Yetimlerden maksat, Ehlibeyt yetimleridir. Yoksullar da, Ehlibeyt yoksullarıdır. Yolda kalmış olanlardan maksat da, Ehlibeyt'in yolda kalanlarıdır. Bunların dışına çıkılıp diğer insanlara humustan pay ayrılmaz." [c.4, s.125]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İbrahim b. Ebi'l-Bilad İmam'a, "Sana hiç zekât farz oldu

mu?" diye sordu. Buyurdu ki: "Hayır; ama bazen fazla malımız olur, biz de onu veririz." Bu arada, *"Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına... aittir."* ayeti çerçevesinde, "Allah için ayrılan payı kim alır?" şeklinde bir soru soruldu. Buyurdu ki: "Allah'ın payı Resul'ündür, Resul için olan da İmam'a yetişir." Biri şöyle bir soru yöneltti: "Bir grup diğerinden fazla, bir grup da diğerinden az olursa, nasıl pay etmek gerekir?" Buyurdu ki: "Bu, İmam'ın yetkisi dâhilindedir." Dediler ki: "Peygamber (s.a.a) nasıl yapıyordu?" Buyurdu ki: "Nasıl uygun görüyorduyorsa, öyle pay ediyordu. İmam da öyle yapabilir." [c.4, s.126, hadis: 4]

Ben derim ki: Humusun Allah'a, Peygamberi'ne (s.a.a), onun Ehlibeyti'nden gelen İmam'a, akrabalarının yetimlerine, yoksullarına ve yolda kalmış olanlarına verilmesi gerektiğine ve diğer insanlara bundan pay ayrılmayacağına ilişkin olarak Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen hadisler mütevatir düzeyindedir. Bu hadislerde de belirtildiği gibi, humus altı kısma ayrılır ve sadece savaş ganimetleriyle ilgili bir hüküm değildir; bilakis kazançlar, gömüler, dalgıçlık yoluyla denizden çıkarılan değerli şeyler, madenler ve tuzlalar gibi sözlük anlamıyla ganimet sözcüğünün kapsamına giren her şey için geçerlidir. Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetlerde -daha önce işaret edildiği gibi- zekât ve sadaka almaları haram kılındığı için humusun Allah tarafından Ehlibeyt'e bahşedilen bir tahsisat olduğu belirtilmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, İbn Ebî Şeybe'nin ve başka bir kanaldan İbn Münzir'in İbn Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Necde el-Harurî, bir grubu kendisine (İbn Abbas'a) göndererek yüce Allah'ın ayette sözünü ettiği akrabaların payını sordu. İbn Abbas ona şöyle yazdı: 'Biz, ayette işaret edilen akrabaların biz olduğumuza inanırdık. Ama kavmimiz bizim hakkımızda bunu kabul etmedi.' Dediler ki: 'O, sana göre bu payın kimlere ait olduğunu öğrenmek istiyor.' İbn Abbas (r.a) dedi ki: Bu pay, Peygamber'in (s.a.v) akrabaları içindir. Peygamber (s.a.v) bunu onlar arasında paylaştırmıştı. Ömer, bundan bize bir miktar sundu. Fakat bu, bizim hakkımızdan çok azdı. Bu yüzden verdiği miktarı geri gönderdik ve kabul etmedik. Ömer, Ehlibeyt'ten evlenecek olanlara yardım etmeyi, borcu olanlarının borçlarını ödemeyi ve fakirlerine malî yardımda bulunmayı önerdi; ancak bundan fazlasını vermeye yanaşmadı."

Ben derim ki: Rivayette geçen "Dediler ki: O, sana göre bu payın kimlere ait olduğunu öğrenmek istiyor." sözünün anlamı şudur: Necde el-Harurî'nin İbn Abbas'a gönderdiği kişiler dediler ki: Necde, senin humusu kimler için tahsis edilmiş bir hak olarak gördüğünü öğrenmek istiyor. Yani humusun kimlere verileceği hususunda senin fetvanı öğrenmek istiyor.

İbn Abbas'ın, "Bu pay, Peygamber'in (s.a.v) akrabaları içindir. Peygamber (s.a.v) bunu onlar arasında paylaştırmıştı." şeklindeki sözüne gelince; öyle anlaşılıyor ki, İbn Abbas, ayette geçen "zi'l-kurba" deyimini, (genel anlamda) Hz. Peygamber'in (s.a.a) akrabaları şeklinde yorumlamıştır. Buna karşılık yukarıda Ehlibeyt İmamları'ndan aktardığımız rivayetlerin zahiri, onların bu deyimini, "Ehlibeyt'ten olan İmam" şeklinde yorumladıklarını göstermektedir. Ayetin zahiri de, tekil lafız kullanmış olması hasebiyle bu yorumu desteklemektedir.

Aynı eserde, İbn Münzir'in Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan şöyle aktardığı yazılır: İmam Ali'ye (r.a) sordum: "Ey Müminlerin Emiri, Ebu Bekir ve Ömer sizin humustan olan payınızı nasıl ayırırlardı?" Buyurdu ki: "Ebu Bekir zamanında humus yoktu. Ömer ise, her humustan bizim payımızı bana verirdi. Derken Şuş ve Cündinişabur'un humusu gündeme geldi. O sırada ben de Ömer'in yanında bulunuyordum. Dedi ki: 'Bu, siz Ey Ehlibeyt'in humustan olan payınızdır. Ama bazı Müslümanların durumu iyi değildir; şiddetli ihtiyaç içindedirler.' Ben, 'Evet, olabilir.' dedim. Bu sırada Abbas b. Abdulmuttalib yerinden fırladı ve dedi ki: 'Bize ait olandan verme.' Dedim ki: 'Biz, Müslümanların en şefkatlileri değil miyiz? Ayrıca Müminlerin Emiri (Ömer) de aracı olmuştur.' Bunun üzerine Ömer onu aldı. Allah'a yemin ederim ki, biz onu almadık. Osman'ın yönetimi sırasında da humusu alma imkânına kavuşmadım."

Sonra Ali (r.a) sözlerini şöyle sürdürdü: "Allah, Peygamber'ine sadakayı haram kıldı; onun yerine ona humustan bir pay verdi. Sadakayı Ehlibeyt'i'ne de haram kıldı, ama ümmetine değil. Böylece onlara da haram kıldığı sadakaya karşılık Peygamberi'yle birlikte humustan bir pay ayırdı."

Yine aynı eserde, İbn Ebî Hatem'in İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiği kaydedilir: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "İnsanların ellerinin kirini (sadakayı) size (Ehlibeyt) yasakladım. Humustaki beşte birlik pay, sizin ihtiyaçlarınızı karşılar veya size yeter."

Ben derim ki: Bu rivayet, Ehlibeyt'in payının sadece Hz. Peygamber'in (s.a.a) akrabalarına ayrılan payla sınırlı olması esasına dayanıyor.

Aynı eserde şöyle geçer: İbn Ebî Şeybe, Cübeyr b. Mut'im'den (r.a) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) akrabaların payını Haşimoğulları'na ve Muttaliboğulları'na dağıttı. Ben ve Osman b. Affan Peygamberimizin yanına gittik ve dedik ki: 'Ya Resulallah, Haşimoğulları'ndan kardeşlerinin üstünlüğü inkâr edilemez. Bu da senin onlar arasındaki yerinden kaynaklanmaktadır. Fakat görüyoruz ki, Muttaliboğulları'ndan olan kardeşlerimize vermişsin, bize vermemişsin. Biz ve onlar sana soyca yakın olmak bakımından aynı düzeyde değil miyiz?' Buyurdu ki: Onlar cahiliyede de, İslâm'da da bizden hiç ayrılmadılar."

Aynı eserde, İbn Mürdeveyh'in Zeyd b. Erkam'dan (r.a) şöyle rivayet ettiği yazılır: "Âl-i Muhammed (Hz. Muhammed'in Ehlibeyti), kendilerine humus verilen kimselerdir: Ali'nin çocukları, Abbas'ın çocukları, Cafer'in çocukları ve Akil'in çocukları."

Ben derim ki: Bu hususla ilgili olarak Ehlisünnet kaynaklarında aktarılan birçok rivayet vardır. Humusla ilgili Peygamber'in (s.a.a) yaklaşımını aktaran rivayetler arasında, kiminde dört paya ayırdığı, kiminde beş paya ayırdığı belirtilmek suretiyle ihtilâf vardır.

Fakat bu rivayetlerin tümünde üzerinde birleşilen bir husus vardır; o da, Peygamberimizin (s.a.a) humustan akrabalarına pay ayırdığı ve humus ayetindeki "zi'l-kurba"dan kastedilenin onlar olduğudur. Ancak Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetlerde "zi'l-kurba" daha dar bir anlamda açıklanmıştır.

Ehlisünnet kanallarından gelen rivayetlerin bir diğer ortak noktası, Peygamberimizin (s.a.a) yaşadığı sürece humusu Muttaliboğulları arasında dağıttığıdır. Fakat bu taksimat, üç halife zamanında kesiliyor. Sonra uygulama onlardan sonra da bu şekilde devam ediyor.

Bu rivayetlerin bir diğer ortak noktası, Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetlerin tersine, humusun yalnızca savaş ganimetlerine özgü oluşu ve sözlük anlamı itibariyle ganimet denilen her şeyi kapsamayıdır.

Tefsir bilimi açısından bu ayetle ilgili olarak söyleyeceklerimiz bundan ibarettir. Bir de meselenin kelâmî ve fikhî boyutları vardır ki, konumuzun dışındadır. Humusun İslâm toplumu üzerindeki etkinliği-

le birlikte gündeme gelen, işin bir de sosyolojik ve hukuksal boyutu vardır. Zekât konusunu işlerken, meselenin bu boyutu üzerinde detaylı açıklamalara yer vereceğiz.

Geriye rivayetlerin içerdiği şu değerlendirme kalıyor: Yüce Allah humus hükmünü koymakla Peygamber'in (s.a.a) Ehlibeyti'ne ve ailesine değer vermek, onları onurlandırmak, onları insanların mallarının kirlerini almaktan yükseltmek istemiştir. Öyle anlaşıyor ki bu anlam, yüce Allah'ın zekât ayeti kapsamında Peygamberimize yönelttiği şu hitaptan çıkarılmıştır: *"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin. Ve onlara dua et. Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır."* (Tevbe, 103) Bilindiği gibi temizlik ve arıtma, ancak kirin ve pasağın olduğu şeylerle ilgili olarak gündeme gelen kavramlardır. Buna karşılık humus ayetinde buna ilişkin bir işaret yoktur.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Abdurrezzak ve İbn Cerir'in Urve b. Zübeyr'den şöyle rivayet ettikleri yazılır: "Resulullah'a (s.a.v) Kur'-ân ayetlerinin birinde savaş emri verildi. Peygamberimizin bizzat katıldığı ilk savaş, Bedir Savaşı'ydı. O gün müşriklerin başında Utbe b. Rebia b. Abdüşşems bulunuyordu. Cuma günü Bedir'de iki ordu karşılaştı. Ramazan ayının on yedinci veya on altıncı günüydü. Peygamber'in (s.a.v) ashâbı üç yüz küsur kişiden ibaretti. Müşriklerse dokuz yüz ila bin kişi arasında bir ordu oluşturmuşlardı. O gün, furkan günüydü; Allah'ın hak ile batılı birbirinden ayırdığı gündü. O gün ilk olarak öldürülen kimse, ensardan Amr adında bir adamın azatlısı Mehca idi. Allah o gün müşrikleri yenilgiye uğrattı. Yetmişden fazla müşrik öldürüldü. Bir o kadarı da tutsak alındı."

Aynı eserde, İbn Mürdeveyh'in Ali b. Ebu Talib'ten (r.a) şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Furkan gecesi, ertesi sabahı iki ordunun karşılaştığı cuma gecesidir. O gecenin sabahı cuma günüydü ve ramazanın on yedisiydi."

Ben derim ki: Benzeri bir rivayet de, İbn Cerir kanalıyla Hasan b. Ali'den; İbn Ebî Şeybe kanalıyla Cafer'den, o da babasından; yine onun kanalıyla Ebu Bekir'den, o da Abdurrahman b. Hişam'dan rivayet edilmiştir. Yine onun aracılığıyla benzeri bir rivayet de, Amir b. Rebia el-Bedri'den aktarılmıştır; fakat bu rivayette Bedir gününün ramazan ayının on yedisinin pazartesi gününe denk geldiği belirtiliyor.

Ehlibeyt İmamları'ndan gelen bazı rivayetlerde ramazan ayının on dokuzuncu günü için "iki topluluğun karşılaştığı gün" ifadesi kullanılmıştır. Çünkü Ehlibeyt'ten gelen rivayetlerde ramazanın on dokuzuncu gecesi Kadir Gecesi olarak belirtilmiştir. Fakat bu, ayrı bir meseledir ve ayette geçen, *"iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün"* ifadesinden kastedilen bu değildir. Örneğin Ayyâşî, tefsirinde İshak b. Ammar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ramazan ayının on dokuzunda iki topluluk karşılaşır." Dedim ki: "İki topluluk karşılaşır, ifadesinin anlamı nedir?" Buyurdu ki: "O gün Allah'ın öne almayı veya ertelemeyi dilediği, irade ettiği ve hükme bağladığı şeyler bir araya gelir."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Yahya kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Kervan da sizden daha aşağıda idi."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ebu Süfyan ve arkadaşları kastediliyor."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"böyle yaptı ki, helâk olan açık bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Yani, savaşta ölmeyip geride kalan kimse, kendisine zafer verenin Allah olduğunu bilsin diye."

ed-Dürrü'l-Mensûr'da, *"(Onlarla) karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyordu..."* ayetiyle ilgili olarak İbn Ebî Şeybe, İbn Cerir, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh'in İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Bedir günü müşrikler bize o kadar az gösterildi ki, yanımda bulunan birine, 'Sence bunlar yetmiş kişi var mıdır?' diye sordum; o da bana, 'Hayır, yüz kişi kadar vardırılar.' dedi."

Aynı eserde, *"Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman..."* ayetiyle ilgili olarak Hâkim'in sahih olduğunu belirterek Ebu Musa'dan (r.a) şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Resulullah (s.a.v) savaşta nara atmaktan hoşlanmazdı."

Yine aynı eserde, İbn Ebî Şeybe'nin Numan b. Mukarrin'den (r.a) şöyle rivayet ettiği aktarılır: "Resulullah (s.a.v) savaşa çıktığı zaman günün başında ve sonunda savaşmazdı. Güneşin iyice yükselip göğü ortalamasını, rüzgârların esmesini ve zaferin inmesini beklerdi."

el-Burhan adlı tefsirde, *"Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi..."* ayetiyle ilgili olarak müellif kendi rivayet zinciriyle Yahya b. Hasan b. Furat'tan şöyle rivayet eder: Bize Ebu'l-Mukaddem Sa'lebe

b. Zeyd el-Ensârî anlattı; dedi ki: Cabir b. Abdullah b. Haram el-Ensârî'den şöyle dediğini duydum:

"İblis dört kişinin kılığına girmiştir: Bedir günü Suraka b. Malik b. Cu'şum el-Müdlîcî'nin kılığına girdi ve Kureys'e şunları söyledi: *'Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur. Ben de sizin komşunuz (yardımcınızım).'* Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı ve *'Ben sizden uzağım.'* dedi."

"Akabe Biati'nin gerçekleştiği gece Münebbih b. Haccac kılığına girdi ve şöyle seslendi: 'Muhammed ve Sabîiler Akabe'de toplantı yapıyorlar, onları yakalayın.' O zaman Resulullah (s.a.a) ensara şöyle söyledi: Korkmayın; çünkü onun sesini ondan başka kimse duymaz."

"Kureyslilerin Daru'n-Nedve'de toplantı düzenledikleri sırada Necdli bir yaşlı adam kılığına girdi ve onlara birtakım fikirler verdi. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.*"

"Resulullah'ın (s.a.a) vefat ettiği gün de Muğire b. Şube'nin kılığına girdi ve şunları söyledi: Ey insanlar, Kisralığa (İran Şahlığı) ve Sezarlığa (Roma İmparatorluğu) izin vermeyin. Yönetimi herkese açık tutun. Sadece bir hanedanla sınırlı tutmayın. Sakın iktidarı Haşimoğulları'na vermeyin. Aksi takdirde hamile kadınların doğurmalarını beklemek zorunda kalırsınız."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Anlatıldığına göre, iki ordu karşı karşıya geldiği zaman İblis, müşriklerin safları arasında bulunuyordu. Hâris b. Hişam onun elinden tutmuştu. Fakat o, bu sırada topukları üzerinde gerisin geri gitmeye başladı. Hâris b. Hişam ona seslendi: 'Ey Süraka, nereye gidiyorsun? Böyle bir durumda bizden desteğini çekiyor musun?' İblis ona şu karşılığı verdi: 'Ben sizin göremediklerinizi görüyorum.' Hâris şöyle dedi: 'Allah'a andolsun ki, bir avuç Yesribliden başka bir şey görmüyoruz.' İblis, Hâris'i göğsünden iterek oradan uzaklaştı. Böylece Kureys ordusu hezimete uğradı."

"Mekke'ye geldiklerinde, 'İnsanların paniğe kapılıp yenilmelerine Suraka sebep oldu.' dediler. Suraka bunları duydu. Bunun üzerine şunları söyledi: 'Allah'a yemin ederim ki, sizin harekete geçtiğinizden ha-

berim yoktu. Yenildiğinizi duyuncaya kadar böyle bir olayı haber almamıştım.' Dediler ki: 'Sen falan gün bize geldin.' Bunun üzerine Suraka bundan haberinin olmadığına dair yemin etti. Derken Müslüman olunca, bunun Şeytan olduğunu anladılar."

Bu rivayet, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan da (selâm olsun onlara) aktarılmıştır.

Ben derim ki: Benzeri bir rivayeti de İbn Şehraşub, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (selâm olsun onlara) aktarmıştır.¹ Bu iki rivayetin içeriğiyle örtüşen birçok hadis de, Ehlisünnet kanallarıyla İbn Abbas'tan ve başkalarından aktarılmıştır.

Daha önce, bazı müfessirlerin bunu imkânsız gördüklerinden, bu tür rivayetleri zayıf kabul ettiklerinden söz etmiştik. Oysa bu rivayetlerde olabilecek bir şeyden söz ediliyor, imkânsız bir şeyden değil. Bir şeyi kuru kuruya imkânsız görmek, ilmî araştırmalara temel oluşturmaz. "Berzahî temessüller (misalî özümlemeler)" denen bu tür kılığa girmeler, öyle az rastlanan bir şey değildir. Dolayısıyla böyle bir şeyi temelden inkâr etmekte ısrarcı olmanın anlamı yoktur. İspat için de fazla ısrarlı olmamak lâzımdır. Şu kadarı var ki, ayetin zahiri, inkâr-dan çok ispata yakındır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi..."* diye başlayan iki ayetle ilgili olarak şöyle denir: İbn Ebî Hatem, İbn İshak'tan şöyle rivayet eder: *"'Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar...' ifadesiyle kastedilenler, Kureys'le birlikte savaşa gelen bazı kimselerdir. Bunları, babaları hapsedip Medine'ye hicret etmelerine engel olmuşlardı. İçlerinde kuşku olduğu hâlde savaşa gelmişlerdi. Peygamber'in (s.a.v) ashabının sayısal olarak az olduklarını gördüklerinde, 'Bunları dinleri aldatmıştır. Sayıları çok az olduğu hâlde kendilerinden katbekat fazla olan bir düşmana karşı gelmişlerdir.'* demişlerdi."

"Bunlar, Kureys'ten bir gruptu. İsimleri de şöyledir: Kays b. Velid b. Muğire, Mahzumoğulları'ndan Ebu Kays b. Fakih b. Muğire, Hâris b. Zem'a, Ali b. Ümeyye b. Halef, Asi b. Münebbih."

Ben derim ki: Bu rivayet ve isimlendirmeler bir açıdan, *"kalplerinde hastalık bulunanlar"* ifadesiyle örtüşüyor. Bazı tefsirlerde, *"Bunları dinleri aldatmış."* diyenlerin, Medine halkından münafıklar ile kalp-

1- [el-Menakıb, c.1, s.188]

lerinde hastalık bulunanlar oldukları belirtiliyor. Buna göre adı geçen kimseler, Peygamber'le (s.a.a) birlikte savaşa çıkmamışlardı. Ancak a-
yetin akışı, onların savaşa katıldıklarını ve bu sözleri iki ordunun kar-
şılaştığı sırada söylediklerini göstermektedir. Bu yüzden söz konusu
değerlendirmeyi isabetli bulmuyoruz.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da Taberanî'nin el-Evset'inden aktarılan Ebu
Hüreyre'nin rivayetinde ise şöyle deniyor: "Utbe b. Rebîa ve bazı müş-
rikler, Bedir günü Müslümanları kastederek, *'Bunları dinleri aldat-
mış.'* dediler. Bunun üzerine yüce Allah, *'Hani münafıklar ve kalple-
rinde hastalık bulunanlar, 'Bunları dinleri aldatmış.' diyorlardı.'* aye-
tini indirdi." Fakat bu rivayet, ayetin zahiriyle hiçbir şekilde örtüşmü-
yor. Çünkü Kur'ân, müşrikleri münafıklar ve kalplerinde hastalık bu-
lunanlar olarak isimlendirmez.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Ali el-Mahmudî'den, o da babasından, mer-
fu olarak, *"Yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı."* ifadesiyle ilgili ola-
rak şöyle rivayet eder: "Arkalarından maksat, onların makatlarıdır. Yü-
ce Allah kerimdir, böyle şeylerin isimlerini sarahaten kullanmaz, ki-
nayeli olarak işaret eder."

Tefsir-i Safî'de, el-Kâfî'den naklen İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şö-
yle buyurduğu rivayet edilir: "Yüce Allah, peygamberlerinden birini
kavmine elçi olarak gönderdi ve ona kavmine şunları söylemesini vah-
yetti: Bana itaat hâlinde olup da bu hâl üzereyken bolluk ve bereket
içinde yaşayan hiçbir yerleşim biriminin halkı ve hiçbir insan toplulu-
ğu yoktur ki, sevdiğim hâllerini sevmediğim hâl ile değiştirsinsinler de,
ben de onların sevdikleri durumu hoşlanmadıkları durumla değiştirme-
yeyim. Bana isyan hâlinde olup da bu hâl üzereyken sıkıntılı bir ha-
yat yaşayan hiçbir yerleşim biriminin halkı ve hiçbir aile yoktur ki,
hoşlanmadığım hâllerini sevdiğim hâl ile değiştirsinsinler de, ben de on-
ların hoşlanmadıkları durumu sevdikleri durumla değiştirmeyeyim."

Yine aynı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir:
Babam söylerdi: "Allah, kesin ve değişmez bir hüküm vermiştir: Ku-
luna verdiği bir nimeti, o kul günah işleyip cezayı hak etmedikçe alıp
götürmez."

AYETLERİN MEALİ

55- Allah katında canlıların en kötüsü, kâfir olanlardır; artık onlar iman etmezler.

56- Onlar, kâfirlerden kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir.

57- Savaşta onları ele geçirirsen, belki öğüt alırlar diye (onlara karşı şiddet kullanarak) onlar ile arkalarındakileri dağıt.

58- Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at. Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez.

59- İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar; onlar bizi aciz bırakamazlar.

60- Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve (cihat için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcaysanız, size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

61- Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Şüphesiz, O işitendir, bilendir.

62- Eğer sana hile yapmak isterlerse, şüphesiz, Allah sana yeter. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi.

63- Ve onların kalplerini birleştirdi. Sen yeryüzünde olan her şeyi harcasaydın, yine onların gönüllerini birleştiremez-

din; fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Şüphesiz, O üstündür, hikmet sahibidir.

64- Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.

65- Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfirlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

66- Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler; eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Savaş, barış, antlaşmalar ve antlaşmaların bozulması ile ilgili birtakım hükümler ve ilkeler açıklanmaktadır. Ayetlerin giriş kısmı, Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilere uyarlanabilecek mahiyettedir. Hz. Peygamber (s.a.a) Medine'ye hicret ettikten sonra, kendisine zarar verici bir davranışta bulunmamaları, ihanet etmemeleri, ona karşı herhangi bir düşmanla işbirliği yapmaları, buna karşılık inançlarını güven içinde yaşamaları, can ve mal güvenliklerinin sağlanması karşılığında onlarla bir antlaşma imzalamıştı. Fakat Yahudiler, antlaşmanın imzalanmasından sonra onu birkaç kere ihlâl ettiler. Bunun üzerine yüce Allah, Peygamber'ine onlarla savaşmasını emretti. Ve neticede onlar oldu. İnşallah önümüzdeki rivayetler bölümünde, onlarla ilgili bazı bilgileri aktaracağız.

Buna bakılırsa, baştaki ilk dört ayet, öncesinde yer alan ayetlerle birlikte inmemiştir, onlarla bağlantılı da değildir. Bunu, ayetlerin akışından da anlayabiliriz. Diğer yedi ayetin, öncesindeki dört ayetle ve onlardan önceki ayetlerle bağlantısı ise, o kadar net değildir.

55) Allah katında canlıların en kötüsü, kâfir olanlardır; artık onlar iman etmezler.

Ayet, kâfirlerin bütün canlı varlıklar içinde en kötü kimseler olduklarını vurgulamaya yöneliktir. Bundan en küçük bir kuşku duyulmamalıdır. Zira bu hükmün "*Allah katında*" ifadesiyle kayıtlandırıl-

miş olması, buna delâlet etmektedir. Çünkü *"Allah katında"* demek, *"Allah'ın hükmünde"* demektir. Yüce Allah'ın karara bağladığı bir hükümde ise, yanlış olma ihtimali yoktur. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabbim şaşırmas ve unutmaz."* (Tâhâ, 52)

Onlarla ilgili açıklamanın bu kısmı, Allah katında canlıların en kötülerini oldukları belirtilerek başlıyor. Çünkü açıklamanın ana konusu, onlardan sakınmak ve onları defetmektir. Kendisinden hiçbir hayır umulmayan bir kötülüğün bertaraf edilmesinin gerekliliği, tabiatlara yerleştirilmiş bir hükümdür. Bunun için hangi yöntem gerekiyorsa ve hangi imkânlar kullanılabiliriyorsa, seferber edilmelidir. Dolayısıyla yüce Allah'ın ileride onlarla ilgili olarak Peygamber'ine yönelteceği, *"Savaşta onları ele geçirirsen, belki öğüt alırlar diye (onlara karşı şiddet kullanarak) onlar ile arkalarındaki destekçilerini dağıt."* şeklindeki emir ile, açıklamaya onların canlıların en kötülerini oldukları şeklindeki bir ifadeyle başlanması arasında tam bir uyum vardır.

"...kâfir olanlardır" ifadesinin ardından, *"artık onlar iman etmezler."* ifadesine yer veriliyor. İfadenin başında *"fa"* edatı yer alıyor. Bunun amacı, başta belirtilen niteliklerine ayrıntı ve detay kazandırmaktır. Demek isteniyor ki, onların kâfir olma niteliklerinin bir devamı da, iman etmiyor olmalarıdır. İman etmeme durumu, ancak küfrün insan nefsinde sökülmeyecek şekilde kök salması durumunda küfür niteliğinin bir ayrıntısı olabilir. Artık böyle bir durumda söz konusu insanın içindeki küfür düşüncesinin silinmesi, böyle bir kalbe imanın girmesi beklenemez. Çünkü iman ile küfür arasında uzlaşmazlık, zıtlık vardır.

Buradan da anlaşılıyor ki, *"...kâfir olanlardır"* ifadesinden kastedilenler, küfür üzere sabit olan, hiçbir şekilde küfürden vazgeçmeyen kimselerdir. Bu açıdan üzerinde durduğumuz ayetle daha önce incelediğimiz, *"Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi; onlara işittirseydi de, yine aldırmayarak dönerlerdi."* (Enfâl, 22-23) ayetleriyle benzerlik arz etmektedir.

Kaldı ki her iki ayet, Allah katında kötü oluşun, canlılardan belli bir gruba özgü kılındığına delâlet etmektedir. Bu ayetlerin ilki, bununla kesinlikle iman etmeyecek kimselerin kastedildiğini göstermektedir. Bu da gösteriyor ki, ikinci ayetteki *"...kâfir olanlardır; artık onlar iman etmezler."* ifadesiyle, küfürleri üzere sabit olanlar ve küfürleri hiçbir şekilde ortadan kalkmayan kimseler kastedilmiştir.

56) Onlar, kâfirlerden kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir.

Önceki ayette sözü edilen kâfirlere ilişkin, atf-ı beyan veya bedel türünden bir açıklamadır. Buna göre, ayetin orijinalinde geçen *"min-hum"* ifadesindeki *"min"* edatı, kısmîlik anlamını ifade etmektedir. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: *"Onlar, kâfirler arasından kendileriyle antlaşma yaptığın kimselerdir."* *"Min"* edatının cümle içinde fonksiyonsuz fazlalık olması ve *"Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın kimselerdir."* şeklinde bir anlamın ortaya çıkması veya *"maa=birlikte"* anlamında olması ve *"Onlar, kendileriyle birlikte antlaşma yaptığın kimselerdir."* şeklinde bir anlamın ortaya çıkması ihtimaline gelince; bu, oldukça zayıf ve itina edilmeyecek bir ihtimaldir.

Ayette geçen *"her defasında"* ifadesinden maksat, onlarla yapılan her antlaşmadır. Yani, sen onlarla antlaşma imzaladığın her seferinde onlar antlaşmalarını bozuyorlar. Antlaşmayı bozma hususunda Allah'tan korkmuyorlar; ya da sizden çekinmiyorlar, sizinle yaptıkları antlaşmayı bozmaktan korkmuyorlar. Bu ayet, onların birkaç kez antlaşmalarını bozduklarını göstermektedir.

57) Savaşta onları ele geçirirsen, belki öğüt alırlar diye (onlara karşı şiddet kullanarak) onlar ile arkalarındakileri dağıt.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde müellif şöyle diyor: *"Sekaf; hızla ulaşmak ve yakalamak demektir. Teşrid; perişan bir hâlde dağıtmak anlamına gelir."* (Alıntı sona erdi.) *"Fe imma teskafennehum."* ifadesinin aslı *"in teskafhum"*dur. Tekit edatı olan *"ma"*, şart edatı olan *"in"*e eklenmiş ki, tekit bildiren *"nun"* harfinin şart ifadesinde yer alması sahih olsun. Böylece şart kalıbında sunulmuş bir tekit cümlesiyle karşı karşıyayız. *"Onlar ile arkalarındakileri dağıtmak"*tan maksat, onlara karşı şiddet ve ibret verici cezalar uygulayarak geride kalanların ibret almalarını sağlamak, kalplerine korku ve panik salmak ve böylece onları dağıtmak, kararlılıklarını sarsmak, irade birliklerini parçalamak, Müslümanlara karşı savaşma ve hakkı geçersiz kılma yönündeki plânlarını bozmaktır.

Buna göre, *"belki öğüt alırlar diye"* ifadesi, antlaşmaları bozmanın, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmanın ve hakka karşı mücadele etmenin ne denli kötü sonuçlar doğurduğunu, nasıl insanı uğursuz bir a-

kıbetle yüz yüze getirdiğini düşünüp anlamalarına yönelik bir beklentiyle dile getirmektedir. Çünkü Allah, fasıklar topluluğunu başarıya ulaştırmaz, amaçlarının gerçekleşmesine izin vermez ve çünkü Allah, hainlerin plânlarını bozar, tuzaklarını onların başlarına geçirir.

58) Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at. Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, "hıyanet"; karşılıklı olarak bağlı kalınacağına ilişkin güvence verilen antlaşmayı bozmak demektir. Bu, antlaşma ve sözleşmelerle ilgili hainliğin anlamıdır. Fakat hıyanetin genel anlamı şöyledir: Antlaşma veya emanet bağlamında kesin olarak üzerinde görüş birliği sağlanan hakkı çiğnemek. "Nebz"; atmak demektir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Onlar ise bunu arkalarına atıp terk ettiler (kulak ardı ettiler)."* (Âl-i İmrân, 187) "Seva"; eşitlik ve adalet anlamına gelir.

"...korkarsan" ifadesi, bundan önceki ayette geçen *"onları ele geçirirsen"* ifadesine benziyor. Korkunun anlamı; sakınılması, çekinilmesi gereken bir şeyin meydana geldiğini gösteren belirtilerin ortaya çıkmasıdır. *"Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez."* ifadesi, *"eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at."* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Kendileriyle antlaşma imzaladığın bir kavmin sana hıyanet etmesinden ve antlaşmayı bozmasından korkarsan ve buna ilişkin belirtiler baş gösterirse, antlaşmalarını üzerlerine at ve antlaşmayı bozduğunu onlara bildir ki, sen ve onlar antlaşmayı bozma noktasında eşit konumda olasınız veya adalet üzere hareket etmiş olasın. Çünkü misli ve aynısıyla karşılık vermek, adaletin bir gereğidir. Eğer antlaşmayı bozduğunu onlara bildirirmeden savaş açacak olursan, bunun anlamı hıyanet olur. Allah da hainleri sevmez.

Tefsirini sunduğumuz son iki ayet, özet olarak antlaşmalarını bozan veya bozacaklarından endişe edilen kâfirlerle savaşmaya ilişkin iki ilâhî ilke içermektedirler. Şöyle ki: Şayet kendileriyle antlaşma imzalanan kâfirler her defasında antlaşmalarını bozuyorlarsa, Müslümanların (ulû'l-emirden olan) yöneticisinin onlarla savaşması ve onlara karşı sert önlemler alması gerekmektedir. Eğer antlaşmayı bozup

ihânet edeceklerinden korkuluyorsa, antlaşmalarına güvenilmiyorsa, önce antlaşmanın feshedildiği kendilerine bildirilir, sonra kendilerine savaş ilân edilir. Antlaşmanın feshedildiği bildirilmeden savaş ilân edilmez. Aksi takdirde, bunun anlamı hıyanet olur. Ama eğer kendileriyle antlaşma imzalanan kâfirler antlaşmalarına bağlı kalıyorlarsa ve hıyanet edeceklerinden de endişe edilmiyorsa, antlaşmaya bağlı kalmak ve bu antlaşmayla doğan haklarına saygı göstermek gerekir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün."* (Tevbe, 4), *"(Yaptığınız) akitleri yerine getirin."* (Mâide, 1)

59) İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar; onlar bizi aciz bırakamazlar.

Meşhur kıraat, "tehsebenne" şeklindedir. Yani hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir ve amaç onun gönlünü hoş tutmak, kalbini güçlendirmektir. [Buna göre de ayetin anlamı şöyledir: *"İnkâr edenlerin yakayı kurtardıklarını sanma..."*] Tıpkı birkaç ayet sonra, yine bu maksatla Peygamberimize (s.a.a) yöneltilen şu hitap gibi: *"Ey Peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah yeter."* Yine, bu ayetten hemen sonra müminleri savaşa teşvik etmesi için ona yöneltilen şu hitap gibi: *"Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et."*

"Sebak"; bir şeyin kendisine yetişmek isteyeniyi geçip geride bırakması demektir. "İ'caz" ise, acizlik durumunu meydana getirmek, aciz bırakmak anlamına gelir. *"Onlar bizi aciz bırakamazlar."* ifadesi, *"sanma/sanmasınlar"* ifadesinin gerekçeli açıklaması konumundadır. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Ey Peygamber, inkâr edenlerin yakalarını bizden kurtardıklarını sanma; onları bir daha yakalayamayacağımızı düşünme. Çünkü onlar Allah'ı aciz bırakamazlar. O'nun her şeye gücü yeter.

60) Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve (cihat için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

"İ'dad"; başka bir şeyi elde etmek için bir şeyi hazırlamak ve amaçlanan şeyin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan şeyleri oluşturmak

demektir. Ateş tutuşturmak için odun ve yakıt hazırlamak, yemek pişirmek için de ateş tutuşturmak gibi. "Kuvvet"; herhangi bir işin yapılmasını sağlayan her şey demektir; savaş özelinde ise, savaşın devamını ve savunmayı mümkün kılan çeşitli silâhlar, eğitim görmüş askerler ve bunların işe yaraması için gerekli savaş bilgileri ve taktikleri demektir. "Ribat"; "rabt=bağlamak" ifadesinin mübalağa kipidir; "akt=düğümlemek"ten daha hafiftir. Araplar, "rebetahu, yerbutuhu, rebtan ve rabetehu, yurabitihu, murabeteten ve ribaten" derler. Bunların tümü aynı anlama gelir. Fakat "ribat" kelimesi, "rabt" kelimesinden daha vurguludur. "Hayl"; at demektir. "İrhab"; korkutmaya yakın bir anlam ifade eder.

"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve (cihat için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın." ifadesi, müminlere yönelik, ellerinden geldiğince savaşa hazırlıklı olmalarına ilişkin genel bir emirdir. Mevcut veya muhtemel bir düşmana karşı ihtiyaç duyulacak donanımları şimdiden hazırlamaları emrediliyor. Çünkü insanlık âlemi, karakterleri farklı, düşünceleri zıt bireylerin ve kavimlerin birleşmesinden meydana gelir. Bir topluluk, kendi çıkarlarını temin edecek bir yasa sistemi etrafında birleştiğinde, bir başka topluluk ortaya çıkar ve o topluluğun çıkarlarıyla çelişen, yasaları ve geleneklerine ters düşen bir tutum ve davranış içinde olur. Bu iki topluluk bir süreliğine bir arada yaşasalar da, çok geçmeden aralarında ihtilâflar, anlaşmazlıklar baş gösterir. Sonuçta baskılar, bastırmalar kaçınılmaz hâle gelir.

Yıkıcı savaşlar ve bu savaşlara yol açan görüş ayrılıkları, insan toplulukları için kaçınılmaz bir durumdur. Özellikle şu gördüğümüz topluluklar açısından bunun kaçınılmazlığı daha belirgindir. Bunun bir kanıtı da, insanın yaratılışı itibarıyla, ancak savunma amaçlı eylemlerde kullanılabilecek öfke ve bedensel şiddet olgularının yanı sıra bastırma ve galebe çalma yönünde işleyen düşünme kabiliyetiyle donatılmış olmasıdır. O hâlde İslâm toplumunun her zaman bir düşman saldırısına maruz kalabileceğini varsayarak elinden geldiğince kuvvet bulundurması ve savaş atları hazırlaması fitrî bir gerekliliktir.

Yüce Allah, İslâm toplumuna dosdoğru din olan fitrat dinini indirmekle onlar için insanî bir yönetim şekli öngörmüştür. Bu yönetim şeklinde toplumda yer alan her bireyin hakları korunur; zayıf, güçlü, zengin, yoksul, özgür, köle, erkek, kadın, birey, toplum, parça ve bütün, herkesin hakları eşitlik ilkesi doğrultusunda gözetilir. Buna karşı-

lık, yönetimi elinde bulunduran kişinin arzuları doğrultusunda şekillenen tek kişilik dikta rejimlerinde insanların canları, namusları ve malları bir diktatörün iki dudağının arasından çıkacak söze ve sergileyeceği iradeye bağlıdır. Aynı durum, çoğunluk rejimi (demokrasi) için de geçerlidir. Burada da çoğunluğun arzuları, tutkuları egemendir; azınlığın çıkarları ise ayaklar altına alınır. %50+1 çoğunluk hoşnut edilir; buna karşılık %50-1 azınlık baskı altında tutulur, hakları ayaklar altına alınır.

"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet... hazırlayın." ifade- sindeki hitap değişikliğinin sırrı da bu olsa gerektir. Çünkü bundan önceki ayetlerdeki "*Savaşta onları ele geçirirsen, belki öğüt alırlar diye (onlara karşı şiddet kullanarak) onlar ile arkalarındakileri dağıt.*", "*...eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at.*", "*İnkâr edenlerin yakayı kurtardıklarını sanma.*" gibi ifadelerde, aynı şekilde sonraki ayetlerdeki "*Eğer barışa yanasırlarsa, sen de ona yavaş.*" gibi ifadelerde hitap Peygamberimize (s.a.a) yönelik iken, tefsirini sunduğumuz bu ayette doğrudan insanlara genel bir hitap şeklinde yöneltilmiştir.

Bunun nedeni şudur: İslâmî yönetim şekli, insanî bir yönetimdir. Bu yönetim şeklinde bütün bireylerin hakları gözetilir; kim olur olsun her kesimin iradesine saygı gösterilir; bir bireyin veya bireylerin oluşturduğu çoğunluğun iradesinin tek egemen ve belirleyici irade olması söz konusu olmaz. Düşmanın tehdit ettiği çıkarlar, bütün bireylerin çıkarlarıdır. Şu hâlde her bireyin bu çıkarları koruma eylemine katılması, çıkarların zayi olmaması için elinden gelen hazırlığı yapması gerekir. Gerçi bazı hazırlıklar vardır ki, ancak devlet tarafından yapılabilir ve devlet mekanizmasının büyük gücü ve geniş imkânlarıyla temin edilebilir; fakat bazı hazırlıklar da var ki, bireylerin bireylikleriyle sağlanabilir. Savaş bilimlerini öğrenmek, savaş eğitimi almak gibi. O hâlde ayetin içerdiği yükümlülük, herkesi kuşatmaktadır.

"Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz." cümlesi, "onlara karşı... hazırlayın." ifadesine ilişkin gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Yani, onlara karşı böyle bir hazırlık yapın ki, Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkutup caydırassınız. Onların hem Allah'ın, hem de Müslümanların düşmanları olarak nitelendirilmeleri reel duruma ilişkin bir açıklama olduğu gibi, hazırlık yapmaya teşvik edici bir etkinliğe de sahiptir.

"ve onlardan başka sizin bilmediğiniz" ifadesi gösteriyor ki, başta işaret edilenlerden maksat, müminlerin hem kendilerinin, hem de Allah'ın düşmanları olduklarını bildikleri kimselerdir. Ayetin mutlak ifade tarzından anladığımız kadarıyla, müminlerin bilmedikleri bu kimselerden maksat da, müminlerin tehditlerini doğrudan algılamadıkları, düşmanlıklarını sezinleyemedikleri mümin kılıklı tüm münafıklardır. Bunlar müminlerin kılığında dolaşırlar, namaz kılarlar, oruç tutarlar, hacca giderler, görünürde cihat da ederler. Bir de münafıkların dışında henüz müminlerin karşılaşmadıkları kâfir gruplar kastedilmiştir.

Kuvvet hazırlamak suretiyle düşmanın yüreğine korku salmak özü itibariyle sağlıklı bir hedeftir ve görünürde büyük yararlar da sağlar; ancak kuvvet hazırlamakla güdülen tüm amaç bundan ibaret değildir. Bu yüzden ardından şu ifadeye de yer verilmiştir: *"Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız."* Bununla amacın tümüne işaret edilmiştir.

Şöyle ki: Kuvvet hazırlamanın gerçek amacı, mümkün olabildiğince düşmana karşı kendini savunabilmek, toplumu can, namus ve mal bakımından tehdit eden düşmana karşı korumaktır. Dinsel terminolojiye daha uygun bir ifadeyle söyleyecek olursak; hak sözü geçersiz kılan, Allah'a kulluk ve Allah'ın arzında kulları arasında adaleti egemen kılma esasına dayanan fitrî dinin yapısını yıkan bozgunculuk ateşini söndürmektir. Bu ise, din etrafında bir araya gelmiş bir toplumun tüm bireylerinin yararlandığı bir şeydir. Dolayısıyla bireysel veya toplumsal olarak Allah yolunda, yani Allah'ın emrini ihya etmek için yapılan cihat uğruna harcadıkları her şey, başka bir şekilde de olsa bizzat kendilerine döner. Eğer Allah yolunda bir mal, bir makam ve mevki veya bu türden herhangi bir nimet harcarsa, kuşkusuz bu harcama, zorunluluklar yolunda yapılmış olur ve çok geçmeden bunun yararları ve gerek dünyevî, gerekse uhrevî sonuçları bizzat onların kendilerine döner. Eğer Allah yolunda canlarını verirlerse, bu da Allah yolunda şahadet olur ki, gerçek ve ebedî bir hayata sebep olur. O hâlde insanlar böyle bir şey için çalışmalıdırlar; isimlerinin kendilerinden sonra anılması ve insanların övgüsünü kazanmak gibi dünyevî hedefler uğruna değil. Bu şekilde ölüme gidenler, kendilerini bu gibi kuruntularla avutmaktadırlar.

Günümüz insanları, gerçi bu evrensel İslâmî öğretinin ortaya koyduğu gerçekliği ve toplumun tek bir vücut gibi olduğunu, ona yönelen

herhangi bir yarar veya zararın onu oluşturan bireylere döndüğünü kavramış görünüyorlar; ama ne yazık ki yollarını şaşırarak, fitratın teşvik ettiği ve toplumsal yapının gerektirdiği insanî olgunluğun teşhisi noktasında yanılmışlardır. İnsanî olgunluk, ebedî hayatın nimetlerinden yararlanmak iken günümüz insanlığı, bunu mevcut dünya hayatı sanmıştır. Bu yüzden başkalarının maddî lezzetlerden yararlanması için kendini feda etme olaylarını açıklayamamaktadır.

Kısacası; kuvvet hazırlamak, İslâm toplumunun haklarını savunmaya ve hayatî çıkarlarını korumaya yönelik bir harekettir. Hazırlanmış kuvvetleri sergilemek ise, düşmanı ürkütmeye yönelik bir savunma taktiği ve bir savunma türüdür. Dolayısıyla, *"Onunla Allah'ın düşmanlarını... korkutursunuz."* ifadesinde, kuvvet hazırlamanın toplumun bireylerine dönen yararlarından biri dile getiriliyor. *"Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız."* ifadesinde ise, Allah yolunda yapılan harcamaların boşa gitmeyeceği, heder olmayacağı; tersine hiçbir hak sahibinin en ufak bir hakkı zayı olmaksızın kendilerine eksiksiz olarak geri döneceği dile getiriliyor.

"Allah yolunda ne harcarsanız..." ifadesi, *"Hayır olarak her ne infak ederseniz... size eksiksizce ödenecektir."* (Bakara, 272) gibi ifadelerden daha kapsamlıdır. Çünkü bu tür ifadelerde, "hayır" genellikle "mal" anlamında kullanılır; dolayısıyla "can"ı kapsamaz. Ama, *"ne harcarsanız"* ifadesi böyle değildir.

61) Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Şüphesiz, O işitendir, bilendir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Cünüh; meyletmek demektir. Cenah'ut-tair (=kuşun kanadı) ifadesi de buradan geliyor. Çünkü kuş, bu organı aracılığıyla iki tarafından birine eğilim gösterir. Lâ cünahe aleyhi; yani günaha meyletme yoktur. Selm ve silm; barış demektir." (Alıntı son buldu.)

"Allah'a tevekkül et." ifadesi, barışa eğilim göstermeye ilişkin emri bütünleyici bir ifadedir. O hâlde bu ifadelerin tümü, tek bir emir anlamındadır. Bu durumda ayetin anlamı şöyledir: Eğer barışa ve uzlaşmaya eğilim gösterirlerse, sen de buna yanaş ve bu hususta Allah'a güvenip dayan; sana gizli olan sebeplerin, gafil olduğun ve hazırlıklı olmadığın bir anda seni yenilgiye uğratmasından korkma. Çünkü Al-

lah işitendir, bilendir; hiçbir sebepten gafil olmaz, hiçbir tuzak O'nu çaresiz bırakmaz; O sana yardım eder, sana yeter. Nitekim bir sonraki ayette bu husus açıkça dile getiriliyor: *"Eğer sana hile yapmak isterlerse, şüphesiz, Allah sana yeter."*

Daha önce değişik münasebetlerle tevekkül kavramının anlamı üzerinde dururken, Allah'a tevekkül etmenin anlamının zahirî ve maddî sebepleri geçersiz saymak olmadığını belirtmiştik. Bilakis, tevekkülün anlamı, tek seçenek gibi algılayarak maddî sebeplere dayanmamaktır. Çünkü insanın görebildikleri, sebeplerin küçük bir bölümüdür, tamamı değil. Sonuçları kaçınılmaz olarak gerçekleşen eksiksiz sebep ise, Allah'ın iradesidir. Şu hâlde tevekkül, güven ve itimat duygusunu yüce Allah'a yöneltmek demektir. Çünkü bütün sebepler, O'nun iradesi ekseni etrafında dönerler. Bir insanın maddî imkânları dâhilinde fark ettiği maddî sebepleri kullanması ile Allah'a güvenip dayanması arasında bir çelişki yoktur ve elde imkânlar varken maddî sebepleri geçersiz kılmak, bilgisizliğin belirtisidir.

62) Eğer sana hile yapmak isterlerse, şüphesiz, Allah sana yeter. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi.

Bu ayet, öncesiyle bağlantılıdır ve zihinlerde uyanabilecek birtakım kuşkuları bertaraf etme amacına yöneliktir. Şöyle ki: Yüce Allah, bir yandan Peygamberi'ne (s.a.a), kâfirlerin barışa yanaşması hâlinde barışa yanaşmasını emretmiş, öte yandan da hile ve aldatmaya hoşnut olmadığını belirtmiştir. Çünkü aldatma, insan hakları ve insanlar arası ilişkiler açısından hıyanettir. Allah ise hainleri sevmez. Dolayısıyla yüce Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) barışa eğilim göstermesi emrini vermiş olması, şöyle bir soruyu akla getirebilir: Ya müşriklerin barışa eğilim göstermeleri bir aldatma ise? Müslümanları aldatarak şartları lehlerine çevirmeyi amaçlamışlarsa? Uygun koşullar oluşuncaya kadar zaman kazanmayı hedeflemişlerse? Bu noktada yüce Allah zihinlerde belirebilecek böyle bir soruya cevap veriyor ve diyor ki: Biz sana tevekkül etmeyi emrettik. Eğer onlar seni aldatmayı amaçlıyorlarsa, hiç kuşkusuz, Allah sana yeter. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona yeter. Şüphesiz, Allah emrini yerine getirendir."* [Talâk, 3]

Bu da gösteriyor ki, bizim gözlemleyebildiğimiz maddî sebeplerin ötesinde birtakım sebepler vardır ve bu sebepler tevekkül eden kulun

çıkarına uygun şekilde gelişmektedirler. Şayet maddî sebepler ona ihanet edip amacına uygun gelişmezlerse, bu madde ötesi gözlemlenemeyen sebepler, tevekkül eden insanın amacının gerçekleşmesini sağlayacak şekilde gelişirler.

"O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi." ifadesi, bir anlamda *"şüphesiz, Allah sana yeter."* sözünün içeriğini kanıtlama amacına yöneliktir. Bunun için Allah'ın kâfi oluşunu gösteren bazı kanıtlar zikredilmiştir. Allah'ın Peygamberi'ni (s.a.a) yardımıyla ve müminlerle desteklemesi, müminlerin birbirlerinden nefret eden kalplerini kaynaştırması gibi.

63) Ve onların kalplerini birleştirdi. Sen yeryüzünde olan her şeyi harcasaydın, yine onların gönüllerini birleştiremedin; fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Şüphesiz, O üstündür, hikmet sahibidir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "İlf, birleştirip kaynaştırmak demektir. 'Ellefu beynehum=Onları birleştirip kaynaştırdım' denir. 'Ülfet=ısınma' kelimesi de bu kökten geliyor. Araplar, 'ilf' ve 'âlif' kalıplarını 'me'lûf=kaynaştırılmış' anlamında kullanırlar. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Hani siz düşmanlar idiniz, O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp ısındırdı.'* [Âl-i İmrân, 103]" (Ragıp'tan yapılan alıntı sona erdi.)

Yüce Allah bu ayette, kendisine tevekkül edenlere kâfi olduğunu gösteren somut olayları gözler önüne seriyor. Buna göre O, Peygamberi'ni (s.a.a) müminlerle desteklemiş ve müminlerin kalplerini kaynaştırmak suretiyle ona kâfi gelmiştir. Aslında ifade mutlaktır ve verilen ölçü geneldir. Özelde ensarın durumuyla ilintili olsa da. Çünkü Allah, onlarla Peygamber'ini (s.a.a) desteklemiştir. Onlar, Hz. Peygamber'i (s.a.a) yurtlarında barındırmış, ona yardım etmişlerdir. Bu arada yüce Allah, diniyle onların kendilerini de birbirleriyle kaynaştırıp ısındırmıştır. Çünkü daha önce aralarında yıkıcı savaşlar meydana gelmiş, derin düşmanlıklar oluşmuştu. Bunlardan "Buğas Savaşı" denilen uzun süre Evs ile Hazreç arasında devam etmişti. Nihayet İslâm gelmişti de onun sayesinde barışıp yurtlarında Allah'ın nimetiyle kardeşler olarak yaşamışlardı.

Yüce Allah, Kur'ân'ın değişik yerlerinde Müslümanların kalplerini birbirine ısındırması lütfunu sık sık dile getirmiş, bunun ne denli ö-

nemli olduğunu belirtmiştir. Nitekim tefsirini sunduğumuz ayette şöyle buyurmuştur: *"Sen yeryüzünde olan her şeyi harcasaydın, yine onların gönüllerini birleştiremezdin; fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Şüphesiz, O üstündür, hikmet sahibidir."*

Bunu şöyle izah edebiliriz: İnsan, öz yaratılışı itibariyle yaşamsal nimetlere yönelik derin bir sevgiye sahiptir. Hayatını sürdürmesini sağlayan bu nimetlere karşı sevgi besler. Bunların dışında bir amacı olmaz, gerçek anlamda bunların dışında herhangi bir şey istemez. Her davranışı, kendisinin bu yaşamsal nimetlerden yararlanması amacına yöneliktir. Kimi zaman insanın başkalarına yönelik bir çıkarı istediği gözlemlense de, bunun üzerine yapılan derinlikli bir araştırma, aslında kendisine yönelik bir çıkarın söz konusu olduğunu ortaya çıkarır. Buna göre de insan sahip olmayı sever, yitirmekten ise nefret eder.

İşte insanın bu iki temel karakter ile, yani sevme ve nefret etme duygularıyla hayatını sürdürmesi mümkün olabiliyor. Eğer insan içinde birbiriyle çelişen, birbirine karşıt olan unsurları da barındıran her şeyi sevseydi, hayat geçersiz olurdu. Aynı şekilde eğer içinde birbirini olumsuzlayan bir sürü unsur barındıran her şeyden nefret etseydi, yine hayat geçersiz olurdu. Öte yandan yüce Allah, insanı toplumsal hayata muhtaç bir varlık olarak yaratmıştır. Çünkü insan, yaşamak için ihtiyaç duyduğu bütün zorunlulukları temin etmek bakımından yetersizdir, gerekli olan güçlerin ve araçların tümüne tek başına sahip değildir. Açıktır ki toplumsal hayat; ancak her bireyin diğerlerinin yoksun olduğu mal, makam, süs, güzellik veya insanın doğası gereği çekici bulduğu veya nefsanî isteğinin ilgi duyduğu şeyler gibi birtakım meziyetlere sahip olmasıyla veya bu meziyetlerin birinde fazla, birinde az olması suretiyle farklılık arz etmesiyle oluşabilir.

İşte çeşitli düşmanlık ve nefret duygularının kalplere yerleşmesine ve nefislerde kıskançlık duygusunun kök salmasına sebep olan ilk şey budur. Daha sonra insanlar arasında birbirine haksızlık etmek, birbirine saldırmak, birbirinin canına, namusuna, malına kastetmek, faydalandıkları şeylere zarar vermek, elde etmek için yarıştıkları, kazanmak için çaba gösterdikleri şeyleri tehlikeye sokmak gibi davranışların baş göstermesi ve bunun sonucunda yoksunlukların yaygınlaşmasıyla nefret ve düşmanlık duyguları körüklenir.

Bütün bunlar, insan topluluklarının gizli özellikleri, gözle görülmeyen karakterleridir ki, çok geçmeden davranışlarının şahsında kendi-

lerini gösterirler, fiillerinde buluşurlar, hayat yolunda birbirleriyle karşılaşır. İşte imtihan da burada ortaya çıkar. Bunun sonucunda canları öldüren, çevreyi ve nesli helâk eden korkunç toplumsal fitneler ve musibetler baş gösterir. Nitekim asırlar ve kuşaklar boyunca ortaya çıkan olaylar buna tanıklık etmektedir.

İnsan toplumlarını oluşturan milletler, toplumsal yapılanmalarının amacının dünya hayatıyla sınırlı maddî hayatın nimetlerinden yararlanmak olduğunu düşündükleri müddetçe bu bozukluğun kökünü ve kaynağını kurutmaları mümkün değildir. Çünkü bir yandan dünya yurdu, itişip kakışma yurdudur; başkalarını geride bırakıp öne geçme mücadelesinin verildiği yurttur. Öte yandan da toplumlar nimetleri kendine özgü kılma temeline dayalı olarak kurulmuştur; insanların yetenekleri birbirinden farklıdır; gelişmeler, yaşanan olaylar ve dışsal etkenler insanların yaşamları ve hayatları üzerinde etkilidir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Gerçekten insan, pek hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder; imkân verildiğinde ise pinti kesilir."* (Meâric, 19-21) *"Nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder."* (Yûsuf, 53) *"Onlar ihtilâfa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten onları bunun için yarattı."* (Hûd, 118-119) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

İnsanlar arasında yakınlığı ve kaynaşmışlığı yaymak, kin ve nefretle dolu kalpleri hoşnut kılmak için yapılabilecek en fazla şey, mal, mevki ve diğer çekici dünya nimetlerini bahşetmek suretiyle onları ikna etmek ve sakinleştirmektir. Ancak bu yöntem, sadece bazı özel ve kişisel örneklerde faydalı olabilir. Fakat genel düşmanlık ve kin duygularını nimet dağıtarak insanların gönüllerinden silmek mümkün değildir. Çünkü hep daha fazlasını isteme içgüdüğü ve azgın kıskançlık duygusu bununla ortadan kalkmaz. Her nefis, başkalarında gördüğü hayatın çekici nimetleri karşısında önü alınmaz bir kıskançlık içine girer.

Üstelik bazı dünyevî nimetler de vardır ki, tekliği ve özelliği kaçınılmaz kılıyor; krallık, en yüksek liderlik ve aynı pozisyonda olan diğer şeyler gibi. Hatta uygarlık ve medeniyet sahibi gelişmiş milletler de bu hastalığı tedavi edebilmiş değillerdir. Sadece bir ölçüde didişmenin şiddetini azaltmış, uluslarının gövdesini bunun işkencesinden biraz rahatlatmışlardır. Fakat toplumlarından sadece belli bir grubun ulaşabileceği liderlik ve yöneticilik gibi makamlarla ilgili kıskançlık

duyguları ve çekişmeler, hâlâ kıvılcımlarıyla yürekleri alevlendirmeye ve insanları birbirine düşürmeye devam ediyor.

Kaldı ki, söz konusu ulusların kendi aralarındaki durum bundan ibarettir. Kendi toplumları dışındaki toplumlara gelince; onların durumlarıyla kesinlikle ilgilenmezler, onların yaşamsal çıkarlarını asla önemsemezler. Onlarla ilişkilerinde sadece kendi çıkarlarını göz önünde bulundururlar. Yok edici musibetlerin onları sarmasına, belâların onları tarih sahnesinden silmesine aldırılmazlar bile.

Kuşkusuz, yüce Allah İslâm ümmetine büyük bir lütufta bulunmuştur. Yürekleri kemiren kıskançlık duygusunu söküp atmış, öğrettiği ilâhî bilgiler aracılığıyla kalplerini birbirine ısındırıp kaynaştırmıştır. Onlara şu mesajı vermiştir: İnsan ebedî bir hayat yaşamak üzere yaratılmıştır. Onun hayatı sayılı şu birkaç günle sınırlı değildir. Çünkü bu hayat kısa bir süre sonra tükenecek ve insan bu hayatla herhangi bir ilişkisi olmadan varlığını sürdürecektir.

İnsanın ebedî hayatının mutluluğu, şu maddî zevklerden tamamen ayırdır. İnsanın ebedî hayatı, gerçek ve reel bir hayattır. İnsan, Allah'a kul olmanın onurunu yaşar bu hayatın kapsamı içinde. Allah'a yakın olmanın, yaklaştırılmış olmanın nimetini hisseder. Sonra şu dünya hayatının nimetlerinden de müyesser olduğunca yararlanır. Dünyadaki hazzını almayı ve kazancının ürününden istifade etmeyi ihmal etmez. Bunu yaparken de nimetin gerektirdiği hakların bilincinde olur. Hayatın hakkını vererek yaşar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ahiret karşısında dünya hayatı geçici bir metadan başka bir şey değildir."* (Ra'd, 26) *"Şu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Asıl hayat, ahiret yurduudur. Keşke bunu bilselerdi!"* (Ankebût, 64) *"Zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir. Onların bilgide ulaştıkları düzey budur. Rabbin kimin yolundan saptığını daha iyi bilir ve kimin doğru yol üzere olduğunu da daha iyi bilir."* (Necm, 30)

Müslümana düşen görev, Rabbine iman etmek, O'nun öğretisi doğrultusunda kendini eğitmek, O'nun davası uğruna mücadele verirken kararlı olmak ve bütün arzularını Rabbinin katında bulunan nimetlere yöneltmektir. Çünkü insan, Allah tarafından yönetilip yönlendirilen bir kuldur. Ne zarara, ne de yarara; ne ölüme, ne hayata, ne de yeniden dirilişe malik değildir. Böyle bir özelliğe sahip olan kimse, sadece Rabbiyle ilgilenmelidir. Çünkü hayır, şer, yarar, zarar, zengin-

lik, yoksulluk, ölüm ve hayat O'nun elinde ve kontrolündedir. O hâlde böyle bir insan, yararlı bilgiye ve yapıcı amele dayalı bir hayat sürdürmelidir. Dünya hayatının nimetleri içinde kendisini mutlu kılan bir şey varsa, bunu Rabbinin kendisine yönelik bir bağışı bilmelidir. Herhangi bir dünya nimetinden de yoksun bırakılmışsa, bunun mükâfatını da Rabbinin katında aramalıdır. Çünkü Allah katında olan, daha iyi ve daha kalıcıdır.

Bu, kesinlikle maddî sebeplerin geçersizliği ve insanı sürekli olarak çalışmaya ve kazanmaya yönelten, düşünce ve iradedden yararlanmaya davet eden, işlerin, etkenlerin ve sebeplerin plânlanmasına teşvik eden, insanî maksatlara ulaştıran, hayatın sahil amaçlarını gerçekleştiren fitratın iptali anlamına gelmez. Tefsirimizin değişik bölümlerinde bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunmuşuzdur.

Müslümanlar bu ilâhî yasaya uygun hareket ettiklerinde, kalplerini salt dünyevî arzulara ve maddî yararlanmalara endeksli eğilimlerden arındırdıklarında ve itişip kakışmanın, yoksunluğun söz konusu olmadığı manevî hazlar iklimine yöneldiklerinde kalplerindeki düşmanlık, kin ve nefret duyguları yok olur; nefisleri kıskançlıktan ve açgözlülüğten kurtulur; Allah'ın nimeti sayesinde kardeşler olurlar. Böylece kelimenin tam anlamıyla felâh ve kurtuluşa ermiş olurlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün. Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın. Ve Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz, O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp ısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz."* (Âl-i İmrân, 102-103) *"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."* (Haşr, 8)

64) Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.

Bu ifade, Peygamberimizin (s.a.a) gönlünü hoş tutmaya, ona moral vermeye yöneliktir. Nitekim yüce Allah, bundan önce şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, Allah sana yeter. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi."* Dolayısıyla -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- kastedilen anlam şudur: "Allah, yardımıyla ve sana uyan müminlerin desteğini sağlamakla, sana yeter." Yoksa burada, yeterli olan iki sebepten söz edilmiyor. Ya da bir sebebi oluşturan iki ayrı cüzden de bahsedilmiyor. Kur'ân'ın işlediği tevhit inancı böyle bir ikiliği dışlar.

Bazılarına göre, kastedilen anlam şudur: "Allah, sana ve sana uyan müminlere yeter." Buna göre, "meni'ttebeake=sana uyan" ifadesi, "hasbuke=sana yeter" ifadesindeki "kaf=sen" zamirinin mahalline ma-tuftur.

Ayetin akışından ve dışsal karinelere algıladığımız kadarıyla, ayetin maksadı, müminleri savaşa teşvik etmektir. Çünkü müminlerin Peygamber'e (s.a.a) destek olarak yeterli olmaları, ancak savaşta söz konusu olabilir. Akla ilk gelen de budur.

Bazılarına göre ayet, Bedir Savaşı'ndan önce Beyda denilen yerde inmiştir. Bu görüşü doğru kabul etmemiz durumunda, ayetin sonrasındaki ayetlerle bir bağlantısının olmadığını kabul etmiş oluruz. Önceki ayetlerle bağlantısı ise kesin değildir.

65) Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfirlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

"Tahriz, Tahziz, Terğib, Hazz ve Hess" sözcüklerinin tümü, "teşvik" anlamında kullanılırlar. "Fık" ise, "anlama"dan daha vurgulayıcı ve daha etkileyici bir anlam ifade eder.

"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler." Yani, kâfirlerden iki yüz kişiye. Nitekim sonrasındaki "bin" sayısı da bununla kayıtlandırılmıştır. Aynı durum, *"Eğer sizden yüz kişi olursa"* ifadesi için de geçerlidir. Yani, sabırlı yüz kişi. Nitekim "yirmi" sayısı da bununla kayıtlandırılmıştır.

"Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur." ifadesinin orijinalinin ("bi-ennehum") başındaki "ba" harfi, sebebiyet ya da araçlık anlamını ifade eder. Cümle genel olarak gerekçelendirme amaçlıdır ve *"galip gelirler"* sözüyle ilintilidir. Yani, sizden yirmi sabırlı kişi, kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelirler ve sizden yüz sabırlı kişi, kâfirlerden bin kişiye galip gelirler. Bunun nedeni, kâfirlerin anlamayan kimseler olmalarıdır.

Kâfirlerde derin kavrayış ve anlayışın bulunmaması, buna karşılık müminlerin derin kavrayışa sahip olmaları, müminlerin yirmiden birinin kâfirlerin iki yüzden onundan fazlasına denk olmasına neden olmuştur. Çünkü ancak böyle olursa, müminlerden yirmi kişi, kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelirler. Ayetteki hüküm de buna dayandırılır.

mıştır. Çünkü müminler, Allah'a imanın verdiği güçle bir girişimde bulunurlar. Bu ise, eşsiz bir kuvvettir. Başka hiçbir kuvvet bununla baş edemez. Çünkü Allah'a imanın temelinde doğru bir derin anlayış vardır. Bu derin anlayış, müminlerin bütün üstün manevî erdemlerle donanmalarına neden olur: Cesaret, heybet, gözü peklik, mukavemet, vakar, dinginlik, özgüven, Allah'a dayanıp güvenmek, "Ölürsem cennetteyim, öldürürsem cennetteyim" şeklindeki iki güzel akıbetten birine yakın etmek ve kâfirlerin anladığı yok oluş anlamındaki ölümün somut bir karşılığının olmadığına kesin olarak inanmak gibi.

Kâfirler ise, nefsin istek ve tutkusuna göre hareket ederler; Şeytan'ın kendileri için allayıp pulladığı olguların dış görünüşünü esas alan bir davranış içinde olurlar. Nefsinin isteğine uyan kimselerin de bir hedef ve amaç etrafında birleşmeleri mümkün olmaz. Kimi zaman bir gaye etrafında birleşmiş gibi görünseler de, ölümün belirtileri uç vermeye başladığı andan itibaren sıvışırlar. Çünkü onlara göre ölüm, mutlak yok oluşturmaya ve hiçbir amaç ölümü göze almaya değmez. Nefsinin istek ve arzusuna göre hareket eden kişiler, bu doğrultuda göreceli bir istikamet yansıtabilirler; ama ölüm tehditleri karşısında, hatta en ufak bir muhalif rüzgâr karşısında çabucak tavır değiştirirler. Özellikle genel korkular ve kuşatıcı tehlikeler karşısında.

Nitekim tarih, müşriklerin Bedir'de bu türden bir hezimete uğradıklarını kaydetmiştir. Bin kişiydiler ve yetmiş ölü vermişlerdi. Yetmişin bine oranı on dörtte birdir. Bunun anlamı, on dört savaşçının bir savaşçının öldürülmesiyle bozguna uğramasıdır. Bunun tek nedeni, müminlerin bilgi ve imandan kaynaklanan derin bir kavrayışa sahip olmaları; buna karşılık küfrün ve nefsin isteğine uymanın ayrılmaz sonucu olan cehaletin kâfirlerin temel özelliği olmasıdır.

66) Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler; eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

Yani, eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelirler. Aynı şekilde, eğer sizden sabırlı bin kişi olursa, kâfirlerden iki bin kişiye galip gelirler. Tıpkı önceki ayette söylendiği gibi.

"Ve sizde zayıflık olduğunu bildi." Burada kastedilen, manevî niteliklerle ilintili zayıflıktır. Bunlar da kaçınılmaz olarak imana gelip

dayanırlar. Çünkü hakka ilişkin kesin ve sarsılmaz inanç, fetih ve zafer getiren güzel karakterlere kaynaklık eder: Cesaret, sabır, ileri görüşlülük gibi. Sayı ve güç bakımından zayıflığa gelince, müminlerin Peygamberimiz (s.a.a) zamanında bu açıdan sürekli bir artış tirendi içinde oldukları bir gerçektir.

"Allah'ın izniyle" ifadesi, "galip gelirler" ifadesine yönelik bir kayıtlandırma değildir. Yani, sizler sabreden müminler olduğunuz sürece Allah bunun aksini istemez. Bununla da anlaşılıyor ki, "Allah sabredenlerle beraberdir." ifadesi, Allah'ın iznine yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir.

Derin anlayıştan yoksunluğun, manevî zayıflığın ve sabrın galibiyet, zafer ve başarı üzerinde etkili olan dışsal etkenlerden olduğunda en ufak bir kuşku olmadığına göre, önceki ayetteki hükmün gerekçesi mahiyetindeki "Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur." ifadesi ve aynı şekilde bu ayetteki "ve sizde zayıflık olduğunu bildi." ifadesi ile, "Allah sabredenlerle beraberdir." ifadesi, iki ayetteki hükmün, müminler ile kâfirlerin manevî nitelikleri göz önünde bulundurularak belirginleştirdiğini göstermektedir. Buna göre de, ilk ayette bir tek mümin için öngörülen manevî gücün on kâfirin gücünden üstün olduğu belirtilirken, çok geçmeden şu ifadeye yer veriliyor: "Şimdi Allah yükünüzü hafifletti." Bu ifadeyle, ortalama bir müminin ancak iki kâfirle baş edeceğine işaret ediliyor. Görüldüğü kadarıyla iman yüzde seksen oranında gücünü kaybetmiştir. İlk ayetteki yirmi ve iki yüzün yerini ikinci ayette yüz ve iki yüz alıyor. İlk ayetteki yüz ve binin yerini de ikinci ayette bin ve iki bin alıyor.

Toplumsal yapıya egemen olan değişken durumlara göre manevî karakterler doğuran etkenlerle ilgili titiz bir inceleme, bizi ayette işaret edilen bu gerçeğe yüz yüze getirir. Toplumun en küçük parçası olan bir aileyi ya da belli bir dünyevî veya dinsel amaç uğruna oluşturulmuş bir grubu veya bir partiyi düşünün. Kuruluş ve serpilme aşamasında engellerle karşılaşır. Her yandan bünyesine yönelen yıkıcı baskılara maruz kalır. Böyle bir durum karşısında savunma amaçlı içsel güçleri meşru amaçları uğruna mücadele etme gereğini duyar. Olumsuz koşulları bertaraf etmek için uyuyan manevî karakterleri uyanır. Mal ve can ile amaçları uğruna fedakârlık etmeye hazır olurlar. Geceli gündüzlü durmadan mücadele ederler. Günbegün güç kazanır, ileriye doğru önemli adımlar atarlar. Derken o aile veya o grup kendi ölçe-

ğinde bağımsız bir yaşama sahip olur. Atmosfer belli oranda onun için berraklaşır. Sayıları gittikçe artar. Ayağını yere sağlam basmaya başlar. İşte tam bu sırada artık harcanan emeklerin meyvelerini devşirmenin, konfordan yararlanmanın ve güvenli ortamın tadını çıkarmanın zamanı geldiği düşünülür ve çalışmaya yönelten manevî kuvvetler uyuklamaya, uykuya dalmaya başlar.

Öte yandan bir topluluğu oluşturan bireylerin sayıları az olsa da, iman düzeylerinin farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Güzel manevî karakterler kiminde güçlü, kiminde zayıf olur. Bireylerin sayısı arttıkça zayıf imanlılar da artar. Kalplerinde hastalık bulunanlar, münafık tipler ortaya çıkar. Ortalama birey açısından manevî kuvvetlerin etkinliğinde azalma görülür, kefenin ağırlığı eskisine oranla azalır.

Bu açıdan dinsel cemaatlerle, dünyevî hedefler peşinde koşan partiler arasında fark yoktur. Beşerî hayata egemen olan doğa yasası, hepsini aynı türden etkiler. Deneyimler sonucu kesin olarak kanıtlanmıştır ki, önemli bir amaç uğruna bir araya gelen grupların bireyleri az, buna karşın rakipleri ve hasımları güçlü olduğu, her taraftan sıkıntılara ve baskılara maruz bırakıldığı zaman, daha çok çalışırlar, daha etkin olurlar. Buna karşın sayıları arttığında, rakipleri ve hasımları azaldığında, engeller ortadan kalktığında, kendileriyle hedefleri arasında az bir mesafe kaldığında daha çok uyuşuk olur, daha az duyarlılık gösterir ve daha basit düşler kurarlar.

Peygamberimizin (s.a.a) savaşları üzerinde yeteri derece durulursa, bu gerçek olanca çıplaklığıyla ortaya çıkar. Sözelimi; şu Bedir Savaşı'nda Müslümanlar üç yüz on küsur kişi oldukları, derme çatma bir ordu görünümünü verdikleri, sayıları az, silâhları basit ve yetersiz ve güçleri önemsiz olduğu hâlde, kendilerinin üç katı bir kalabalığa sahip, savaş deneyimleri olan ve çevrelerinde savaşçılıklarıyla caydırıcı bir nam salan Kureyş kâfirlerini bozguna uğratmışlardı. Sonra Müslümanların Uhud Savaşı'nda yaşadıklarını düşünelim, Hendek Savaşı'nı, Hayber Cengi'ni ve en ilginç Huneyn Savaşı'nı gözlerimizin önüne getirelim. Yüce Allah hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde bu sonuncusunun üzerinde durduğumuz ilginç özelliğini dikkatlerimize sunmuştur. Buyuruyor ki: "Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Huneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı ve tüm genişliğiyle birlikte yeryüzü size dar gelmişti, sonra da geriye dönüp kaçmıştı-nız..." [Tevbe, 25-27]

O hâlde tefsirini sunduğumuz ayet, **öncelikle** şu gerçeğe dikkatlerimizi çekiyor: İslâm dini Peygamberimiz (s.a.a) zamanında güçlülük ve caydırıcılık özelliğini geliştirdiği oranda Müslümanların genel manevî kuvvetlerinde, iman derecelerinde, güzel karakterlerinde ve içsel erdemlerinde azalmalar gözlenmiştir. Derken Bedir Savaşı'ndan kısa veya uzun bir süre sonra bu kuvvet, Bedir Savaşı'ndan öncekinin beşte biri seviyesine kadar geriledi. Nitekim yüce Allah aşağıdaki ayetlerde buna işaret etmiştir: *"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz, geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstündür, hikmet sahibidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu..."* [Enfâl, 67-71]

İkincisi: İki ayetin ifade tarzından anlaşıldığı kadarıyla bunlar bir kerede birlikte inmişlerdir. Gerçi, *"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti."* ifadesinden de anlaşılabileceği üzere, bu iki ayet, müminlerin iki farklı zamandaki durumlarına işaret ediyor; ama bu iki ayette müminlerin iki farklı zamandaki manevî kuvvetlerinin özelliği karşılaştırılıyor. Böyle bir mukayesenin yapılmış olmasından dolayı da ikinci ayet, akışı itibarıyla birinci ayetten bağımsız olamayacak şekilde gelişmiştir. Ayrıca iki farklı zamanda iki ayrı hükmün var olması, bir zamanla ilgili hükmü içeren ayetin diğer zamanla ilgili hükmü içeren öteki ayetten ayrı bir zamanda inmiş olmasını gerektirmez. Evet; eğer ayetler, sırf yükümlülük bildiren bir hükmün açıklanmasına yönelik olsalardı, ikinci ayetin birinci ayetten bir süre sonra inmiş olması gerekirdi.

Üçüncüsü: *"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti."* ifadesi, söylendiği gibi, söz konusu iki ayetin yükümlülük bildiren bir hükümle ilgili olarak indirilmiş olmasını gerektirici bir ifade tarzına sahiptir. Çünkü hafifletme, ancak bir yükümlülüğün sonra söz konusu olabilir. Dolayısıyla ayetlerin ifade tarzı haber verme niteliklidir, ama bununla emir kastedilmektedir. Buna göre ilk ayetle kastedilen anlam şu şekilde belirginleşiyor: "Sizden bir kişi, kâfirlerden on kişi karşısında sebat gösterebilir." İkinci ayetin anlamı da şu şekilde açıklığa kavuşuyor: "Allah şimdi emrini hafifletti; sizden bir kişi kâfirlerden iki kişi karşısında sebat etsin."

Söylendiği gibi, hafifletmenin sadece yükümlülüklerle sınırlı kılınması tartışmaya açık olsa da, iki ayetin zaman olarak birbirlerinden

sonra gelen iki farklı, biri diğerinden daha hafif iki hükümle ilintili olduklarından kuşku duymamak gerekir.

Dördüncüsü: Her iki ayette de savaşçı müminin "sabır" niteliğiyle kayıtlı kılınmasına karşın ilk ayette, gerekçenin "derin anlayış" ile, ikinci ayette ise "sabır" ile ilintilendirilmesi gösteriyor ki, sabır niteliği, kişiye iki katından daha fazla manevî güç verir. Buna karşın derin anlayış özelliği, manevî kuvvet bazında kişiyi beş mislinin üstüne çıkarır. Bu iki nitelik bir arada olduğunda ise, bunlara sahip olan kişi, manevî kuvvet bakımından kendinin on katıyla baş edecek güce kavuşur. Derin anlayış niteliği sabırsız olabilse de, sabır niteliği derin anlayışsız olmaz.

Beşincisi: Her hâlükârda savaşta sabretmek (direnmek) bir zorunluluktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Beydavî tefsirinde, *"Onlar, kâfirlerden kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir."* ayetiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bunlar, Benî Kurayza Yahudileridir. Peygamberimizle (s.a.a) yaptıkları antlaşmada onun aleyhine kimseye destek olmayacaklarına söz vermişlerdi. Fakat daha sonra müşriklere silâh yardımıyla bulundular. Bu davranışları kendilerine hatırlatılınca, 'Unuttuk.' dediler. Sonra tekrar Peygamberimizle (s.a.a) antlaştılar. Fakat Hendek Savaşı'nda Peygamberimizin aleyhine müşriklere lojistik destek sağladılar. Liderleri Kâ'b b. Eşref Mekke'ye giderek müşriklerle ittifak antlaşmasını imzaladı." [c.3, s.59]

Ben derim ki: Bu rivayet, İbn Abbas ve Mücahid'den de aktarılmıştır. Said b. Cübeyr'den de, bu ayetin, aralarında İbn Tabut'un da bulunduğu altı Yahudi oymağı hakkında indiği rivayet edilmiştir. Ayette işaret edilen Yahudilerin Peygamberimizle (s.a.a) yaptıkları antlaşmaları defalarca çiğnemelerini, ona çeşitli eziyetler ve sıkıntılar çek-tirmelerini anlamak için Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicret etmesinden sonra yedi yıl boyunca onunla Yahudiler arasında yaşanan olayları genel olarak gözden geçirmek gerekir.

Bazı Yahudi kolonileri anayurtlarından Hicaz bölgesine göç etmiş, oralara yerleşmiş, yerleşim birimlerini sağlam kaleler ve surlarla müstahkemleştirmişlerdi. Zamanla nüfusları artmış, malları çoğalmış

ve büyük bir güç hâline gelmişlerdi. Tefsirimizin birinci cildinde, *"Ne zaman ki, onlara Allah katından yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap geldi, daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip dururlarken, o bildikleri kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun."* (Bakara, 89) ayetini tefsir ederken Yahudilerin Hicaz'a göç etmeleri, Medine dolaylarına yerleşmeleri ve insanlara Hz. Muhammed'in (s.a.a) gelişini müjdelemeleri ile ilgili rivayetlere geniş ölçüde yer vermiştik.

Peygamber efendimiz (s.a.a) Medine'ye hicret ettikten sonra onları İslâm'a davet etti. Fakat onlar Peygamberimize iman etmekten kaçındılar. Bunun üzerine Peygamberimiz Medine Yahudileriyle bir antlaşma imzaladı. Peygamberimizin (s.a.a) antlaşma imzaladığı Yahudiler, Medine ve dolaylarında yaşayan şu Yahudi oymaklarıydı: Kaynukaoğulları, Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları. Kaynukaoğulları, Bedir Savaşı sırasında antlaşmalarını çiğnediler. Bunun üzerine Peygamberimiz Bedir Savaşı'ndan yirmi küsur gün sonra Hicret'in sekizinci yılının şevval ayının ortalarında onların bölgelerine bir sefer düzenledi. Kaynukaoğulları kalelerine sığınıp savunmaya geçtiler. Peygamberimiz (s.a.a) kuşatmayı iyice daralttı. On beş gün boyunca bu şekilde kuşatma altında kaldılar.

Sonra Peygamber'in (s.a.a) canları, malları, kadınları ve çocuklarıyla ilgili olarak vereceği hükme razı olacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ellerinin bağlanmasını emretti. Abdullah b. Übey b. Selul, onlar için Peygamberimiz nezdinde girişimde bulundu; onlara bir şey yapmaması için ısrar etti. Bunlar, Abdullah b. Übey b. Selul'un müttefikleriydiler. Peygamber efendimiz (s.a.a) onların canlarını İbn Selul'a bağışladı ve Medine'den çıkmalarını, fakat kente yakın bir bölgeye yerleşmemelerini emretti. Onlar da Şam'ın Ezruat bölgesine göç ettiler. Kadınlarını ve çocuklarını da beraberlerinde götürdüler. Fakat mallarına savaş ganimeti olarak el kondu. Kaynukaoğulları, Yahudilerin en cesur oymağı olarak altı yüz savaşçıdan oluşuyorlardı.

Nadiroğulları ise, Bedir Savaşı'ndan birkaç ay sonra bir grup ashabıyla birlikte bölgelerine gelen Peygamber efendimize tuzak kurmuşlardı. Peygamberimiz (s.a.a), Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin öldürdüğü Kılaboğulları aşiretinden bir grubun veya iki adamın diyetine katkıda bulunmaları için onlarla konuşmaya gitmişti. Şu karşılığı ver-

diler: "Ey Ebu'l-Kasım, istediğini yapacağız. Sen şurada otur, biz senin isteğini yerine getirmeye çalışalım." Daha sonra aralarında gizlice fısıldaşmaya başladılar ve Peygamberimize suikast düzenlemeye karar verdiler. Bu iş için Amr b. Cihâş'ı görevlendirdiler. Bu adam bir değirmen taşını alıp duvarın üzerine çıkacak ve Peygamberimizin kafasına indirecekti. Selâm b. Mişkem böyle davranmamaları için onları uyardı ve "Böyle yapmayın. Allah'a yemin ederim ki, yapmak istediğiniz şey ona bildirilecektir. Bu, sizinle onun arasındaki antlaşmanın çiğnenmesi anlamına gelir."

Vahiy geldi ve Peygamberimize (s.a.a) Nadiroğulları'nın korkunç plânını haber verdi. Peygamberimiz çabucak oturduğu yerden kalktı ve Medine'ye yöneldi. Ashabı peşinden giderek ona yetiştiler. Peygamberimizden (s.a.a) neden kalktığını ve neden Medine'ye yöneldiğini sordular. Peygamberimiz onlara Nadiroğulları'nın plânlarını haber verdi. Daha sonra Medine'den onlara şu haberi gönderdi: "Medine'yi terk edin. Artık burada benimle birlikte ikamet edemezsiniz. Sizde birkaç gün süre tanıyorum. Ondan sonra sizden kimi Medine'de bulursam, boynunu vururum." Onlar, bu gelişmeden sonra birkaç gün Medine'de kalıp göç hazırlıklarını yapmaya başladılar."

Bu sıra münafık Abdullah b. Übey onlara, "Yurdunuzu terk etmeyin; benim iki bin savaşçım var; onlar sizinle birlikte kalenize sığınıp sizi savunma uğruna canları verirler. Sonra Kurayzaoğulları ve Gatafan'dan müttefikleriniz de size yardım eder." diye haber gönderdi ve onları yurtlarından çıkmamaya ikna etti.

Liderleri Huyey b. Ahtab, Peygamberimize (s.a.a) şu haberi gönderdi: "Biz yurdumuzdan çıkmayız. Elinden geleni ardına koyma." Bunu duyan Peygamberimiz (s.a.a) tekbir getirdi, ashabı da onunla birlikte tekbir getirdi. Resulullah (s.a.a) Hz. Ali'ye (a.s) sancağı almasını ve Nadiroğulları'nın bölgelerine doğru harekete geçmesini emretti. Müslümanlar harekete geçtiler ve yerleşim birimlerini kuşatma altına aldılar. Abdullah b. Übey onlara ihanet etti; ne Kurayzaoğulları, ne de Gatafanlı müttefikleri onlara yardım etmediler.

Peygamberimiz (s.a.a) hurma bahçelerinin kesilmesini, ateşe verilmesini emretmişti. Bunun üzerine paniğe kapılıp şöyle dediler: "Ey Muhammed, hurma ağaçlarımızı kesme. Eğer senin iseler, kendin için al; eğer bizim iseler, onları bize bırak." Birkaç gün sonra da şöyle dediler: "Ey Muhammed, senin ülkenden çıkacağız. Bize mallarımızı

ver." Peygamberimiz (s.a.a), "Hayır, ama çıktığınızda bir deve yükü kadar malı beraberinizde götürebilirsiniz." dedi. Onlar bu öneriyi kabul etmediler. Aradan birkaç gün daha geçince bu öneriye razı olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), "Hayır, buradan çıkacaksınız; ama hiç kimse mal olarak yanına bir şey almayacaktır. Eğer bir kimsenin yanında bir mal görürsek, onu öldürürüz." dedi. Bu kabilenin bir kısmı Fedek, bir kısmı Vadi'l-Kura, bir kısmı da Şam dolaylarına yerleşti. Onlardan alınan ganimet, fey' olarak Allah ve Resulü'ne (s.a.a) kaldı. İslâm ordusu bu ganimetten pay almadı. Bu kıssa, Haşr Suresi'nde anlatılır. Nadiroğulları'nın Peygamberimize (s.a.a) yönelik tuzaklarından biri, Kureyş ve Gatafan'a mensup çeşitli grupları (ahzâbı) bir araya getirerek Peygamberimizin (s.a.a) üzerine göndermeleriydi.

Kurayzaoğulları ise, Hendek Savaşı'na kadar barışçı tavırlarını sürdürdüler. O sırada Nadiroğulları kabilesinin lideri Huyay b. Ahtab Mekke'ye gitmiş, Kureyş'i Peygamberimize (s.a.a) karşı kışkırtıyordu. Savaş gruplarını (ahzâbı) oluşturmakla uğraşıyordu. Bu amaçla, Kurayzaoğulları kabilesi nezdinde de girişimde bulundu. Onların yerleşim birimlerine gelerek zihinlerini bulandırdı. Onları pohpohladı, olayı gayet tozpembe gösterdi. Sonuçta büyük bir zafer kazanılacağını yaldızlı sözlerle anlattı, kafalarını çelmeye çalıştı. Liderleri Kâ'b b. Esed'le konuştu ve onu Peygamber'le (s.a.a) yaptığı antlaşmayı çiğnemeye ikna etti. Onlar da bunu kabul etmelerinin karşılığında kendisinin de onlarla birlikte kalelerine sığınmasını ve başlarına gelecek bir musibetin ona da isabet etmesini şart koştular. Huyay bu şartı kabul etti ve onlarla birlikte kalelerine sığındı.

Böylece antlaşmayı bozdular ve Medine'yi kuşatan gruplara (ahzâba) destek oldular. Peygamberimize (s.a.a) açıktan açığa sövmeye başladılar ve yeni bir cephe açmış oldular.

Peygamberimiz (s.a.a) grupların (ahzâbın) kuşatmasını savuşturunca, Cebrail Allah'tan bir vahiyle geldi ve Kurayzaoğulları'nın üzerine yürümesini emretti. Peygamber'in (s.a.a) sancağını Hz. Ali (a.s) taşıyordu. Kurayzaoğulları'nın kalelerinin önünde konakladılar. Yirmi beş gün boyunca onları kuşatma altında tuttular.

Kuşatma iyice sıkılaştırılınca, liderleri Kâ'b b. Esed şu üç şıktan birini tercih etmelerini istedi: Müslüman olup Muhammed'in dinine girmek; çocuklarını kendi elleriyle öldürüp dalkılıç Müslümanlara

saldırıp onları yenilgiye uğratıncaya veya kendileri öldürülünceye kadar savaşmak; ya da bizim cumartesi günü savaşmayacağımızı düşünen Müslümanlara o gün saldırmak.

Fakat Kurayzaoğulları, onun bu üç önerisini de kabul etmediler. Sonunda Peygamberimize (s.a.a) kendisiyle bu meseleyle ilgili olarak istişarede bulunmak için Ebu Lübabe b. Abdulmünzir'i göndermesini önerdiler. Ebu Lübabe, onların iyiliğini isteyen biriydi. Çünkü ailesi, çocukları ve malları onların yerleşim bölgesinde bulunuyordu.

Peygamberimiz (s.a.a) Ebu Lübabe'yi onlara gönderdi. Yahudiler Ebu Lübabe'yi görünce ağlamaya başladılar. Dediler ki: "Sence Muhammed'in hükmünü kabul edersek, ne olur?" Ebu Lübabe, diliyle, "Olur." dedi. Bu arada eliyle boğazını göstererek, "Bu, sizin kesileceğiniz anlamına gelir." demek istedi. Ebu Lübabe der ki: "Allah'a yemin ederim ki, daha adımlımı atmamıştım ki, Allah'a ve Resulü'ne ihanet ettiğimi anladım." Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) Ebu Lübabe'nin hareketiyle ilgili olarak vahiy indirdi.

Ebu Lübabe yaptığına pişman oldu, doğru mescide giderek kendini mescidin sütunlarından birine bağladı ve Allah'a tövbe etti. Peygamber kendisini çözmedikçe veya orada ölmedikçe kendisini çözmeye yemin etti. Peygamberimiz (s.a.a) Ebu Lübabe'nin bu eylemini haber aldı ve şöyle buyurdu: "Allah onun tövbesini kabul edinceye kadar onu kendi hâline bırakın." Sonra yüce Allah onun tövbesini kabul etti ve tövbesinin kabul edildiğine ilişkin olarak Peygamberi'ne vahiy indirdi ve Hz. Peygamber (s.a.a) onu bağlandığı yerden çözdü.

Daha sonra Kurayzaoğulları, Peygamber'in (s.a.a) hükmüne razı oldular. Bunlar, Evs kabilesinin müttefikiydi. Bu yüzden Evs kabilesi onlarla ilgili olarak Peygamberimiz (s.a.a) nezdinde girişimde bulundu. Derken iş Evs kabilesine mensup Sa'd b. Muaz'ın onlar hakkında hüküm vermesine gelip dayandı. Onlar Sa'd'ın hakemliğine razı oldular, Peygamberimiz (s.a.a) de bunu kabul etti. Bunun üzerine yaralı olduğu için evinde bulunan Sa'd getirtildi.

Sa'd (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) onlar hakkında konuşunca şunları söyledi: "Sa'd'ın Allah için yaptığı bir işten dolayı hiçbir kınayıcının kınamasına aldırmayacağı zaman gelmiştir." Sonra onlar hakkında erkeklerinin öldürülmesi, kadınlarının ve çocuklarının tutsak edilmesi ve mallarına el konulması şeklinde hüküm verdi. Sa'd'ın onlarla ilgili olarak verdiği hüküm uygulandı. Bütün erkeklerinin boyun-

ları vuruldu. Altı yüz veya yedi yüz savaşçıdan oluşuyorlardı. Bazılarına göre sayıları daha da fazlaydı. Öldürülmeden hemen önce iman eden küçük bir grubun dışında onlardan kimse kurtulmadı. Antlaşmayı çiğneme hususunda onlara katılmamış olan Amr b. Su'dî kaçtı. Bütün kadınlar tutsak edildi. İçlerinde bir tanesinin boynu vuruldu. Bu kadın, Hallad b. Suveyd b. Samit'in başına bir değirmen taşı salarak onu öldürmüştü.

Sonra Hz. Peygamber (s.a.a) Medine'de bulunan bütün Yahudileri sürgün etti. Ardından Hayber Yahudilerinin üzerine yürüdü. Onlar da Peygamberimize (s.a.a) karşı çeşitli komplolar kurmuş, Ahzâb Savaşı'na katılan grupların bütün Arap kabilelerinden oluşması için çaba göstermişlerdi. Peygamberimiz (s.a.a) kalelerinin önüne geldi ve günler süren bir kuşatmayı başlattı. Bir gün Peygamberimiz (s.a.a), Ebu Bekir'i bir grup Müslüman ile birlikte onların üzerine gönderdi; ama bozguna uğrayarak geri döndü. Bir diğer gün Ömer b. Hattab'ı bir grup Müslüman ile birlikte gönderdi, o da hezimete uğradı.

Bu gelişmelerin ardından Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Yarın sancağı öyle bir adama vereceğim ki, Allah'ı ve Resulü'nü sever; Allah ve Resulü de onu severler. Döne döne savaşır, asla savaş meydanından kaçmaz. Allah onun eliyle fethi müyesser etmeyinceye kadar karargâhına dönmez."

Sabah olunca sancağı Ali'ye (a.s) teslim etti. Onu Yahudilerle savaşmaya gönderdi. Yiğitçe onların karşısına çıktı. Yahudilerin ünlü savaşçısı Merhab'ı öldürdü. Onları bozguna uğrattı. Elleriyle kalelerinin kapısını söktü. Böylece Allah kalenin onun elleriyle fethedilmesini sağladı. Bu olay, Hicret'in yedinci senesinin muharrem ayında ve Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra gerçekleşti.

Sonra Peygamberimiz (s.a.a) geride kalan Yahudileri de sürdü. Sürmeden önce mallarını satıp bedellerini almalarını öğütledi. (Peygamberimizle (s.a.a) Yahudiler arasında yaşanan olayların özeti bundan ibarettir.)

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir'den, "*Allah katında canlıların en kötüsü...*" ifadesiyle ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet, Ümeyyeoğulları hakkında inmiştir. Onlar, Allah'ın yarattıklarının en kötüsüdürler. Onlar, Kur'ân'ın batını açısından (ayette sözü edilen) 'kâfir olanlar' ve 'iman etmeyecek olanlar'dır."

Ben derim ki: Benzeri bir rivayeti Kummî, Ebu Hamza'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) rivayet etmiştir. Rivayette de açıkça ifade edildiği gibi bu, Kur'ân'ın batınıyla ilgili bir yorumdur, zahiriyle ilgili değil.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Sehl b. Ziyad'dan, o da bazı arkadaşlarından, onlar da Abdullah b. Sinan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Üç karakter vardır ki, bunlar kimde bulunursa, namaz kılsa, oruç tutsa ve Müslüman olduğunu iddia etse de o kimse münafıktır: Kendisine verilen emanete hıyanet etmek; konuşurken yalan söylemek; verdiği sözü tutmamak. Yüce Allah, kitabında şöyle buyurmuştur: '*Süphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez.*', '*Eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın lâneti onun üzerinedir.*' [Nûr, 7], '*Kitapta İsmail'i de an; o, doğru sözlüydü ve gönderilmiş bir peygamberdi.*' [Meryem, 54]" [c.2, s.290]

Tefsiru'l-Kummî'de, "*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın...*" ayetiyle ilgili olarak, "Burada kastedilen, silâh hazırlığıdır." şeklinde bir açıklamaya yer veriliyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Muhammed b. İsa'dan, o da kendisine bunları aktaran birinden İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ayetle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet edilir: "Burada kastedilen, kılıç ve kalkandır."

el-Fakih adlı eserde, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) mürsel olarak bu ayet hakkında şu açıklama aktarılır: "Saç ve sakalı siyaha boyamak da bu kapsama girer." [c.1, s.70, hadis: 58]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle rivayet eder: "Bir topluluk Hüseyin b. Ali'nin (a.s) yanına girdiğinde, onu siyaha boyanmış olarak gördüler. Bunun nedenini sorduklarında, İmam elini sakalına götürüp sıvazladı, sonra şunları söyledi: Resulullah (s.a.a), bir savaşta müşriklere karşı daha güçlü olsunlar diye ashabına siyah boya sürünmelerini emretti." [c.6, s.481, hadis: 4]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir el-Ensârî'den şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: '*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın...*' ayetinden maksat, okçuluktur."

Ben derim ki: el-Kâfi'de müellif aynı hadisi, kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Muğire'den, o da merfu olarak Peygamber efendi-

mizden (s.a.a) rivayet etmiştir.¹ Zemahşerî, aynı hadisi Rebiu'l-Ebrar adlı eserinde Ukbe b. Amir aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmiştir. Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirinde bu hadisi Ahmed, Müslim, Ebu Davud, İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, Ebu Yakub İshak b. İbrahim ve Beyhakî'nin Ukbe b. Amir el-Cühenî aracılığıyla Peygamber efendimizden (s.a.a) rivayet ettiklerini yazmıştır.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da şöyle denir: Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mace, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhakî, Ukbe b. Amir el-Cühenî'den şöyle rivayet ederler: Resulullah'ın şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah bir ok ile üç kişiyi cennete koyar: Biri, oku yaparken hayır umut eden sanatkâr. Biri, onunla Allah yolunda savaşan bir mücahidi donatan. Biri de, onu Allah yolunda düşmana atan kimse."

Yine Peygamberimiz buyurmuştur ki: "Atıcılık ve binicilik öğrenin. Atıcılık öğrenmeniz, binicilik öğrenmenizden daha iyidir." Başka bir yerde de şöyle buyurmuştur: "Ademoğlunu oyalayıp eğlendiren tüm oyunlar batıldır, şu üçü hariç: Kemanla ok atmak. Binmek için at eğitmek. Ailesiyle oynamak. Bunlar haktır. Atıcılığı öğrenip de terk eden nimete nankörlük etmiştir."

Ben derim ki: Bu anlamı pekiştiren başka rivayetler de vardır. Özellikle at binmek ve ok atmakla ilgili birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu rivayetleri, her hâlükârda genel bir emrin dönemine uygun nesnel karşılıklarına işaret eden emirler gibi algılamak gerekmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Sa'd, Hâris b. Ebî Usame, Ebu Ya'la, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, İbn Kani -Mucem'inde-, Taberanî, Ebu's-Şeyh, İbn Mende, Revyanî -Müsned'inde-, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir, Yezid b. Abdullah b. Garip'ten, o da babasından, o da babasından, o da Peygamberimizden (s.a.a), "*ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği...*" ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet eder: "Burada kastedilenler, cinlerdir. Şeytan, evinde bağlı atı bulunan hiç kimsenin aklını çelemez."

Ben derim ki: Bu anlamı destekler mahiyette başka rivayetler de aktarılmıştır. Rivayetlerin ortak özellikleri, "*ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği...*" ifadesinin, "*bağlanıp beslenen atlar...*" ifadesiyle irtibatlandırılmasıdır. Bunlar, teorik bir değerlendirmenin

nesnel olgulara uyarlanmasına örnek oluşturmaktadır. Yoksa tefsirle ilgili bir veri ifade etmezler. Zahiri itibarıyla ayetten, insanlardan düşman olanların, yani kâfirler ve münafıkların kastedildiği anlaşılıyor.

Aynı eserde, İbn Mürdeveyh'in Abdurrahman b. Ebza'dan şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Peygamber efendimiz (s.a.a), ayeti 've in cenehu li's-selmi=Eğer barışa yanaşırlarsa' şeklinde okurdu." [Bazıları ayeti 'li's-silmi' şeklinde okumuştur; her ikisi de aynı anlama gelir.]

Aynı eserde şöyle geçer: Ebu Ubeyd, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh'in İbn Abbas'tan, "*Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bu ayet, '*Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen... kimselerle küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*' [Tevbe, 29] ayetiyle neshedilmiştir."

Ben derim ki: Bu ayetin, Tevbe Suresi'ndeki "*müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün...*" [Tevbe, 5] ayetiyle neshedildiğine ilişkin rivayetler de vardır. Ayetin kendisi de geçici ve konjonktürel bir hüküm içerdiğini ima eden bir ifade tarzına sahiptir. Çünkü, "*Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Şüphesiz, O iştirindir, bilendir.*"

el-Kâfî adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Halebî'den, o da İmam Cafer Sadıktan (a.s), "*Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: İmam'a, "Selm=barış ne demektir?" diye sordum, buyurdu ki: "Emrimizin altına girmektir." Diğer bir rivayette, "Emrinin altına girmektir." şeklinde bir ifade kullanılmıştır. [c.1, s.415, hadis: 16]

Ben derim ki: Bu rivayette de, soyut bir kavramın nesnel bir karşılığına uyarlanması söz konusudur.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da, İbn Asakir'in Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ettiği geçer: "Arşın üzerinde şöyle yazılıdır: 'Benden başka ilâh yoktur. Ben tekim ve ortağım yoktur. Muhammed benim kulum ve resulümdür. Onu Ali ile destekledim.' İşte, '*O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi.*' ayetinde bu kastediliyor."

Ben derim ki: Bu hadisi, Şeyh Saduk el-Maani adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Hüreyre'den, aynı şekilde Ebu Nuaym Hilvetu'l-Evliya adlı eserinde Ebu Hüreyre'den, ayrıca İbn Şehraşub müsnet olarak Enes aracılığıyla Hz. Peygamber'den (s.a.a) rivayet etmiştir.

1- [c.5, s.49, hadis: 12]

el-Burhan adlı tefsirde Şerefuddin en-Necefi'den şöyle rivayet edilir: "Ayetin [*'Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.'* ayetinin] tevilini Ebu Nuaym Hilvetü'l-Evliya adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Hüreyre'den aktarmıştır. Ebu Hüreyre demiştir ki: Bu ayet, Ali b. Ebu Talib hakkında inmiştir. Ayette geçen '*müminler*' ifadesiyle Ali kastedilmiştir."

Ben derim ki: Ayetin lafzı bu teville elverişli değildir. Ancak eğer uymaktan maksat, hiçbir yönde eksiklik olmayacak şekilde tam bir uymak ise ve "min" edatı da açıklama amaçlı değil de kısım bildirme amaçlıysa, o zaman ayetin akışının da müsait olması şartıyla bu tevil doğru kabul edilebilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Bezzaz'ın İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Ömer Müslüman olunca müşrikler dediler ki: 'Müslümanlar bu gün bizden öğlerini aldılar.' Yüce Allah bu olayla ilgili olarak şu ayeti indirdi: *Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.'*"

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetle de aktarılmıştır. Ancak böyle bir yorum aklen kabul edilebilir değildir. Çünkü Ömer'in Müslüman olduğu dönem, "*Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.'*" tarzından bir hitabı sahih kılacak nitelikte değildir. O dönem, dinden döndürme amaçlı baskıların yoğun olduğu zorlu günlerdi ve bu durum ondan sonra da kesintisiz olarak yıllarca devam etti. Peygamber efendimiz (s.a.a) o dönemde sayının kendisine yardımı olabileceği bir girişim içinde de değildi. Bu rivayetlerde Ömer'in kırkını veya kırk dördüncü Müslüman olduğu belirtiliyor. Kaldı ki görünen o ki bu ayet de, Enfâl Suresi'nin diğer ayetleri gibi Medine döneminde inmiştir.

Yine aynı eserde, İbn İshak ve İbn Ebî Hatem'in ez-Zuhrî'den, "*Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.'*" ayetiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet ettikleri belirtilir: "Bu ayet, ensar hakkında inmiştir."

Ben derim ki: Bundan önceki iki rivayette de olduğu gibi ayetin akışı böyle bir anlam çıkarsamaya elverişli değildir. Ancak eğer ayetin ensarın Peygamber'e (s.a.a) iman ettikleri veya ona tâbi oldukları gün indiği kastediliyorsa, o başka. Ne var ki ayetin zahiri, Peygamber'in (s.a.a) gönlünü, yanında bulunan bütün müminlerle hoş tutmaya ve

ferahlatmaya yöneliktir. Buna hem muhacirler, hem de ensar dâhildir. Sonra bu ayet, bu içeriğiyle müminleri savaşa teşvik eden bir sonraki ayetin hazırlığı ve giriş cümlesi mahiyetindedir.

Tefsiru'l-Kummî'de müellif der ki: "Peygamberliğin ilk dönemlerinde hüküm şöyleydi: Bir adam, on kâfirle savaşmak zorundaydı. Eğer o adam on kâfirin önünden kaçsaydı, düşmanla karşılaşmaktan kaçan bir firarî kabul edilirdi. Yüz kişi, bin kişiyle savaşmak zorundaydı. Sonra Allah, müminlerin zayıf olduklarını, bu yükün altından kalkamayacaklarını bildi ve şu ayeti indirdi: '*Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler.'* Böylece en alt limit olarak bir müminin iki kâfirle savaşmasını farz kıldı. Eğer bir mümin iki kâfirin önünden kaçarsa, o savaş meydanından firar etmiş olur. Eğer kâfirler üç kişi, mümin de bir kişiye ve onların önünden kaçarsa, bu, firar sayılmaz."

Ben derim ki: Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hüseyin b. Salih'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) buna yakın bir hadis rivayet eder. Buna yakın anlamlar içeren başka hadisler de, değişik kanallardan İbn Abbas'tan ve başkalarından rivayet edilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da belirtildiğine göre, Şirazi -el-Elkab adlı eserde-, İbn Adiyy ve Hâkim -sahih olduğunu belirterek- İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah efendimiz (s.a.v), '*Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi.'* ayetinde geçen '*zayıflık*' kelimesinin orijinalini 'zu'fan' şeklinde okudu."

71- Eğer sana hainlik etmek isterlerse, daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, Bedir Savaşı'nda müşriklerin bir kısmını tutsak eden, sonra Peygamberimize (s.a.a) bunları öldürmeyip ekonomik durumlarının iyileşmesi ve böylece din düşmanlarına karşı daha güçlü bir konuma gelmeleri için esirlerden özgürlükleri karşılığında fidye almayı öneren Bedir ehline ağır eleştiriler ve azarlar yöneltiliyor. Yüce Allah, onları şiddetli bir şekilde eleştirip azarlamakla beraber bu önerilerini de olumluyor ve -fidyeyi de kapsayan- ganimetler üzerinde tasarrufta bulunmalarını serbest bırakıyor.

Ayetlerin sonunda tutsakların Müslüman olmalarını sağlama amacına yönelik olarak güzel vaatlerle gönülleri ısındırılıyor. Peygamber'e (s.a.a) hıyanet etmeleri durumunda ise, ona hiçbir zarar veremeyecekleri, onun onlara ihtiyacının olmadığı belirtiliyor.

67-69) Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstündür, hikmet sahibidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

"Esr", savaşta birini yakaladıktan sonra elinden kaçırmamak için bağlamak demektir. Nitekim, "Esir, bağlı kimsedir." denilmiştir. Bu kelimenin çoğulu; "esra, usera, usara ve esara" şeklindedir. Bazılarına göre "esara" kelimesi çoğulun çoğuludur. Bu durumda "seby" kelimesi, "esr" kelimesinden daha geniş kullanımlıdır. Çünkü "seby", çocuklar gibi bağlamayı gerektirmeyen kimseler için de kullanılır.

"Sihan"; katılık anlamına gelir. Araplar, "Eshanethu'l-cirahu=Ya-ralar onu bitkin düşürdü" ve "Eshanehu'l-merazu=Hastalık onu bitap düşürdü" derler. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Araplar, bir şeyin katılaşıp akmaz hâle geldiğini ifade etmek için, 'Sehu-

AYETLERİN MEALİ

67- Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstündür, hikmet sahibidir.

68- Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.

69- Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

70- Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

ne'ş-şey'u fe-huve sehinun' derler. Bu manadan yola çıkarak şöyle bir istiareli ifade kullanılır: 'Eshantuhu darben ve istihfafen.' [Yani 'Onu döverek veya küçümseyerek bitap düşürdüm.'] Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Yeryüzünde ağır basıncaya kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz.'* [Enfâl, 67] *'Nihayet onları iyice sindirince bağı sıkıca bağlayın.'* [Muhammed, 4]" (Alıntı burada son buldu.) Buna göre, Peygamber'in (s.a.a) yeryüzüne ağır basmasından maksat, dininin insanlar arasında kök salıp istikrar kazanmasıdır. Daha önce akıcı ve sıvı olduğu için akıp gitmesinden korkulan bir şeyin donup sabitleşmesi ve katılaşması gibi yani.

"Araz"; bir şeye âriz olan, ama kısa süre sonra ortadan kalkan şey demektir. Dünyanın çabucak tükenen, çürüyen ve yok olan değerleri ve metai da bu yüzden "araz" olarak isimlendirilmiştir. "Helâl" kelimesi, "akd=düğüm" ve "hürmet=haramlık" kavramlarının karşıtı olan "hell" kelimesinden türemiş bir sıfattır; serbest ve sakıncasız anlamını ifade eder. Sanki helâl kılınan şey, bundan önce düğümlenmiş ve mahrum bırakılmış da daha sonra çözülmüş gibi. "Tayyib" kelimesinin ise, insanın doğası ve mizacıyla uyumlu şey anlamına geldiğini daha önce belirtmiştik.

Tefsir bilginleri, bu ayetlerin Bedir Savaşı'ndan sonra Bedir'e katılan Müslümanları esirlerle ilgili tutumlarından dolayı azarlamak, sonra da ganimetlerden yararlanmalarını serbest bırakmak amacıyla indiği hususunda görüş birliğine vardıldıktan sonra, açıklamaları hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir.

Tefsir bilginlerinin bu ihtilâflarının sebebi, ayetlerin iniş sebebiyle ilgili rivayetlerin farklılığı ve değişik rivayetlerde ayetlerle ilgili olarak sunulan anlamların birbiriyle çelişiyor olmasıdır. Eğer bu rivayetler sahih kabul edilecek olursa, hadisin anlam itibariyle aktarılmasında ne denli geniş ve serbest davranıldığı ortaya çıkacaktır. Öyle ki birbirleriyle çelişen haberlerin ihtilâfı bile ancak bu kadar olur.

Böylece rivayetlerin içerdikleri ihtilâflara bağlı olarak farklı tefsirler de ortaya çıkmıştır. Kimine göre ayetlerin içerdği azar ve tehdit, Peygamberimize (s.a.a) ve müminlere yöneliktir; kimine göre Peygamberimize (s.a.a) ve Ömer veya Ömer ve Sa'd b. Muaz dışındaki bütün müminlere yöneliktir; kimine göre de Peygamber'in dışında bütün müminlere veya Peygamber'e tutsaklardan fidye alınması yönünde görüş bildiren kişi veya kişilere yöneliktir.

Bazıları da, "Ayetlerin içerdği azar, müminlerin fidye almalarına veya Allah tarafından mubah kılınmadan önce ganimetlerden yararlanmayı helâl saymalarına yöneliktir. Peygamber (s.a.a) de bu hususta onlara ortak olmuştur. Çünkü bu hususta onların görüşlerine başvurmuştur." şeklinde görüş belirtmişlerdir. Oysa Müslümanlar, esirlerin serbest bırakılmaları karşılığında fidye almaya, bu ayetlerin inişinden sonra başlamışlardır. Dolayısıyla bu tutumlarından dolayı bu ayetlerde azarlanmış olmaları düşünülemez. Peygamber efendimiz (s.a.a) de, Allah izin vermeden veya bu hususta bir vahiy inmeden herhangi bir şeyi helâl kılmaktan uzaktır. Onun hakkında böyle bir düşünce taşımak doğru değildir. Yüce Allah da, işlemediği bir günahtan dolayı Peygamberi'ni büyük bir azapla tehdit etmekten münezzektir. Kaldı ki O, Peygamberi'ni günahlardan korumuştur, masum kılmıştır. Büyük azap ise, ancak büyük suçlardan dolayı indirilir. Dolayısıyla bazılarının söylediği gibi, "Bundan maksat, küçük günahlardır." şeklindeki değerlendirme de doğru değildir.

Burada ancak şunu söyleyebiliriz: *"Yeryüzünde ağır basıncaya kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz."* ayeti, daha önce geçmiş peygamberlerin (selâm üzerlerine olsun) hareketlerine egemen olan bir yasaya işaret etmektedir. Buna göre önceki peygamberler, düşmanlarıyla savaşıp onları yenilgiye uğrattınca onları öldürmek suretiyle tepelerlerdi ki, akıbetleri geride kalanlara ibret olsun, Allah'a ve Resulü'ne karşı gelmekten kaçınmalarına sebep oluştursun. Önceki peygamberler, egemenliklerini iyice pekiştirmeden, dinlerini kalıcı bir hayat tarzı hâline getirmeden savaşta tutsak almazlardı. Dinleri insanlar arasında süreklilik kazanınca, artık tutsak almalarının, tutsakları fidye karşılığında veya karşılıksız serbest bırakmalarının önünde herhangi bir engel kalmazdı. Nitekim yüce Allah, İslâm'ın etkinliği yayıldıktan, Hicaz ve Yemen bölgelerinde yerleşik bir hayat sistemi hâline geldikten sonra Peygamberi'ne şöyle vahyetmiştir: *"Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice sindirince, bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de, artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin."* (Muhammed, 4)

O hâlde, ilk ayetin akışından da anlaşıldığı gibi ayetlerin içerdği azar, Müslümanların savaşta esir almalarına yöneliktir. İkinci ayette yer alan şu ifadeden de bunu anlamak mümkündür: *"Aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."* Yani, sizin almanız-

dan dolayı. Müslümanlar bu ayetlerin indiği esnada esir almışlardı, fide almamışlardı. Yoksa bazılarının ihtimal verdiği gibi azar, fideyi mubah kabul etmekle veya almakla ilintili değildir.

Daha doğrusu; hemen sonrasında yer alan, *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir."* ayeti, başında ayırtılıdırma edatı olan "fa" bulunduğu ve anlamının önceki ayete ilişkin bir ayırtı mahiyetinde olduğu için, ganimetten maksadın, fideyi de kapsayan geniş bir anlam olduğunu göstermektedir. Buna göre Müslümanlar, Peygamberimize (s.a.a) savaşta esir aldıkları müşrikleri öldürmeyi, onların serbest bırakılmaları karşılığında fide almayı önermişlerdir. Tıpkı savaş ganimetleri hakkında ona soru sormaları veya onları kendilerine vermesini istemeleri gibi. Bunu surenin girişindeki ayetten gözlemleyebiliyoruz. Peygamberimizden (s.a.a) ganimetleri istedikleri hâlde, ondan fide almasını istememiş olmaları düşünülebilir mi?! Nitekim rivayetlerde belirtildiğine göre, alınan fide yaklaşık iki yüz seksen bin dirhem kadardı.

Evet; Müslümanlar, Peygamberimizden (s.a.a) ganimetleri kendilerine vermesini ve savaş esirlerinin serbest bırakılmaları karşılığında kendileri için onlardan fide almasını istediler. Yüce Allah da, esir almalarından dolayı onları kökten azarladı. Fakat ardından esir almak suretiyle elde etmek istedikleri fideyi kendilerine mubah kıldı. Yoksa Peygamberimiz (s.a.a) fide almayı mubah kılmakta onlara katıldığı, fide alma veya esirleri öldürme hususunda onlarla istişare ettiği için onlara azar yöneltilmemiştir ki, Peygamberimiz (s.a.a) de yöneltilen azarda onlara ortak olmuş olsun.

Müslümanlara yöneltilen azarın Peygamberimizi (s.a.a) kapsadığına ilişkin olarak ayetin ifadesinden bir kanıt arayacak olursak: Ayetin içerdiği azar, tutsak almayla ilintilidir. Ayette Peygamberimizin (s.a.a) bu hususta onlarla istişare ettiğine veya bu davranışlarını onayladığına dair bir işaret yoktur. Rivayetlerde de Peygamberimizin (s.a.a) onlara müşrikleri esir almalarını tavsiye ettiğine ilişkin bir bilgi aktarılmış değildir. Buna razı olduğunu ima eden bir söz de söylememiştir. Bilakis, muhacirler ve ensar öteden beri savaşlarda uyguladıkları bir kural olarak buna kendiliğinden yeltenmişlerdi. Arapların geleneğinde düşman yenilgiye uğratıldığı zaman tutsaklar alınırdı. Bu tutsaklar ya köleleştirilir ya da serbest kalmaları için ailelerinden fid-

ye alınırdı. Rivayetlerde Müslümanların aşırı derecede tutsak alma eğilimini gösterdikleri dile getiriliyor. Öyle ki insanlar aldıkları esirlere başkaları tarafından bir zarar dokunmasın diye büyük bir titizlik gösteriyorlardı. Fakat Hz. Ali (a.s) hariç. O, birçok müşriki öldürdü ve hiç kimseyi esir almadı.

Buna göre ayetlerin anlamı şu şekilde açıklığa kavuşuyor: *"Yeryüzünde ağır basıncaya"*, yeryüzünde katlaşıp sağlamlaşmaya ve din insanlar arasında kalıcı bir hayat sistemi oluncaya *"kadar hiçbir peygambere esirleri olması"*, esirler alması, sonra bunların karşılığında maddî bir kazanç elde etmesi *"yaraşmaz"*; Allah'ın peygamberleri hakkındaki sünnetinde böyle bir şey olmamış, görülmemiştir. *"Siz"* Bedir Savaşı'na katılanlar, -Bu şekilde genel olarak çoğul hitap tarzının kullanılmış olmasının nedeni, büyük bir çoğunluğun böyle bir harekete kalkışmış olması ve Peygamber'e (s.a.a) böyle bir öneri götürmüş olmasıdır.- *"geçici dünya malını"*, dünyanın çabucak tükenen metaini *"istiyorsunuz"*, *"Allah ise"* dinî yasalar sistemini indirmekle, kâfirlerle savaşmayı, çarpışmayı emretmekle, bir de bu ayette işaret ettiği Allah'ın peygamberlerle ilgili sünnetiyle sizin için *"ahireti istiyor."* *"Allah üstündür"*, asla yenilmez; *"hikmet sahibidir"*, koyduğu hükümlerinin hiçbirisi yersiz ve gereksiz değildir.

"Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı", size azap etmeme ve sizi helâk etmeme hükmünü vermiş olmasaydı, -Burada müphem bir ifade kullanılmış. Bunun nedeni, azarlama amaçlı ifadelerde müphemliğin daha etkili olmasıdır. Ki bu ifadeyi dinleyen kişinin zihni mümkün olan her ihtimali düşünmeye başlasın ve belli bir ihtimal belirginleşip de onu zamanla kanıksamasın.- *"aldığınız şeyden"*, esir almanızdan -Çünkü fide ve ganimet bu ayetlerin inişinden önce alınmamış, henüz bunların helâl ve temiz olduğu belirtilmemiştir.- *"dolayı size büyük bir azap dokunurdu."* Daha önce de ifade ettiğimiz gibi azabın büyüklüğü, işlenen günahın büyüklüğüne delâlet eder. Büyük azap, ancak büyük bir günahla hak edilir. *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten"*, elde ettiğiniz kazançtan, gerek müşriklerden ele geçirdiğiniz ganimet mallarından, gerekse onlardan aldığınız fideden, Allah'ın mubah kılması sonucu *"helâl ve temiz olarak yiyin"*, onlar üzerinde tasarrufta bulunun *"ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir."* Bu ifade, *"ele geçirdiğiniz ganimetten yiyin"* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir. Yani sizi bağışladık ve size

merhamet ettik; artık ganimet olarak elde ettikleriniz mallardan yiyeceğinizi. Ya da bundan önceki bütün ifadelerle ilişkin bir gerekçeli açıklama konumundadır. Bu durumda da şöyle bir anlamı ifade etmiş olur: Allah size azap etmedi, bilakis ganimetleri size helâl kıldı. Çünkü O, bağışlayan ve merhamet edendir.

70) Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

Esirlerin Müslümanların elinde olması, onlara tam anlamıyla egemen olmalarından kinayedir. Tıpkı insanın elinde olup da onu dilediği gibi hareket ettirebildiği bir şey gibi.

"Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse..." ifadesi, imandan veya imanı kaçınılmaz kılan hakka tâbi olma durumundan kinayedir. Çünkü yüce Allah, ayetin sonunda onlara bağışlanma vaadinde bulunuyor. Oysa şirk inancına sahip olan kimseler için bağışlanma söz konusu değildir: "Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar." (Nisâ, 48)

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde açıklığa kavuşuyor: Ey Peygamber! Sizin elinizde olup onlara tam anlamıyla egemen olduğunuz ve serbest kalmaları karşılığında fidye aldığınız esirlere de ki: Eğer iman kalplerinize yerleşirse ve Allah bunu bilirse - ki Allah ancak sabit olan ve gerçekleşeni bilir- sizden alınan fidyeden daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

71) Eğer sana hainlik etmek isterlerse, daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

"Emkenehu minhu" deymi; "ona karşı imkân ve kudret verdi, ona musallat kıldı" anlamına gelir. Önce, "Eğer sana hainlik etmek isterlerse" deniliyor ve sonra, "Allah'a da hainlik etmişlerdi" buyruluyor. Çünkü onlar, fidye verip kendilerini serbest bıraktırmakla bir daha toparlanıp Peygamberimize (s.a.a) saldırmayı düşünmüşlerdi. Daha önce Allah'a hıyanet etmelerine gelince, bundan maksat küfürleri, Allah'ın nurunu söndürme hususunda ısrar etmeleri, bu amaçla komplolar ve plânlar kurmalarıdır.

Buna göre ayetten şöyle bir anlam algılıyoruz: Eğer Allah'a iman ederlerse ve iman kalplerine yerleşirse, Allah, onlara kendilerinden alınan fidyeden çok daha hayırlı bir ödül verir ve onları bağışlar. Şayet sana hıyanet etmek isterler ve eski inatçı ve bozguncu tutumlarına yeniden dönerlerse, üzülmeye; çünkü onlar, daha önce Allah'a da hıyanet etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti, onları hezimete uğratmanı sağlamıştı. Allah, onları bir kez daha böyle bir akıbeta uğratmaya kadirdir. Allah bilendir, hainlik etmeleri durumunda onların hainliklerini bilir; hikmet sahibidir, onlara karşı sana imkân ve kudret verir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "Hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz." ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bedir günü müşriklerden yetmiş kişi öldürüldü. Bunların yirmi yedi tanesini Ali b. Ebu Talib (a.s) öldürdü.¹ Müşriklerden tutsak alınanların sayısı da yetmişti. Peygamber'in (s.a.a) ashabından hiç kimse müşriklere tutsak düşmemişti. Müslümanlar esirleri topladılar, iplere bağladılar ve yaya olarak Medine'ye doğru yürüttüler. Peygamberimizin (s.a.a) ashabından dokuz kişi bu savaşta öldürüldü. Evs kabilesinin önderlerinden Sa'd b. Heyseme bunlar arasındaydı."

Aynı eserde şöyle denir: "Muhammed b. İshak'tan şöyle rivayet edilir: Bedir Savaşı'nda Müslümanlardan on bir kişi şehit düştü. Bunların dördü Kureyş kabilesine, yedisi de ensara mensuptu. Bazılarına göre, Bedir Savaşı'nda şehit düşen Müslümanların sayısı sekiz, öldürülen müşriklerin sayısı da kırk küsur kadardır."²

Aynı eserde şöyle denir: "İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: Bedir Savaşı'nın olduğu gün akşam bastırınca ve savaş esirleri iplerle bağlanmış oldukları hâlde karanlık çökünce, Resulullah (s.a.a) gecenin başlarında uyuyamadı. Ashap ona dedi ki: 'Neden uyumuyorsun?' Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: 'İple bağlanmış amcam Abbas'ın iniltilerini duyuyorum.' Bunun üzerine ashap Abbas'ın iplerini çözdüler. Abbas'ın iniltileri kesildi, Peygamberimiz de uyuyabildi."

1- Rivayetlerde de belirtildiği gibi Hz. Ali (a.s) hiç esir almamıştı.

2- Bunlar rivayet âlimlerinin isimlerini kaydettikleri kimselerdir. Bunların dışında isimleri kaynaklarda geçmeyen kimseler de vardır.

Yine aynı eserde şöyle denir: "Ubeyde es-Selmanî, Resulullah'ın (s.a.a) Bedir günü esirlerle ilgili olarak ahabına şöyle dediğini rivayet eder: 'İsterseniz onları öldürürsünüz, isterseniz onları serbest bırakma karşılığında fidye alırsınız. O zaman da onların sayısı kadar şehit verirsiniz.' Savaş esirlerinin sayısı yetmişti. Müslümanlar şöyle dediler: 'Onları serbest bırakma karşılığında fidye alırız, aldığımız bu fidyeden yararlanırsınız ve düşmanlarımıza karşı daha güçlü oluruz. Varsın onlar esirleri sayasınca bizden bazı kimseleri şehit etsinler.' Ubeyde der ki: Müslümanlar hem dünya, hem de ahiret hayrını birlikte tercih ettiler.¹ Böylece Uhud Savaşı'nda Müslümanlardan yetmiş kişi şehit edildi."

"Ali b. İbrahim'in kitabında da şöyle geçer: Resulullah (s.a.a), Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebî Muayt'i öldürünce, ensar esirlerin öldürülmelerinden korktu. Dediler ki: 'Ya Resulallah, yetmiş kişi öldürdük. Onlar senin soydaşların ve ailelidir. Onların köklerini mi kesmek istiyorsun?! Ya Resulallah, onlardan fidye al.' Onlar, Kureyş ordugâhında buldukları ganimetlere de el koymuşlardı. Peygamberimize böyle bir talep iletip ondan bunu isteyince, *'Hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz...'* ayeti indi ve Peygamberimiz (s.a.a) bu hususta Müslümanları serbest bıraktı."

"En yüksek fidye dört bin, en azı bin dirhemdi. Kureyşliler birer birer fidyelerini göndererek adamlarını serbest bıraktırdılar. Resulullah'ın (s.a.a) kızı Zeynep de kocası Ebu'l-As b. Rebi'in fidyelerini gönderdi. Hatice'nin kendisine taktığı bir gerdanlığı fidye olarak göndermişti. Ebu'l-As, Hatice'nin kız kardeşinin oğluydu. Resulullah (s.a.a) bu gerdanlığı görünce şöyle buyurdu: 'Allah Hatice'ye rahmet etsin. Bu onun Zeyneb'e taktığı gerdanlıktır.' Resulullah (s.a.a) Ebu'l-Âs'ı, Zeyneb'i kendisine göndermesi, gelip Müslümanlara katılmasına engel olmaması şartıyla serbest bıraktı. Ebu'l-As, bu hususta Peygamberimize (s.a.a) söz verdi ve bu sözünü de tuttu."

Yine Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle denir: "Rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.a) esirlerin serbest bırakılmaları karşılığında fidye alınmasından hoşnut olmamıştı. Öyle ki Sa'd b. Muaz, Peygamberimizin (s.a.a) bu hoşnutsuzluğunu fark etmiş ve şöyle demişti: 'Ya Resulallah, bu, müşrikler topluluğuyla karşılaştığımız ilk savaştır. Sindi-

rinceye kadar onları öldürmek bana göre adamlarını sağ bırakmaktan daha iyidir.' Ömer b. Hattab da şunları söylemişti: 'Ya Resulallah, onlar seni yalanladılar, seni yurdundan çıkardılar. Onları öne çıkar ve boyunlarını vur. Ali'ye izin ver, Akil'i öldürsün. Bana da izin ver, falancayı öldüreyim. Çünkü bunlar, küfrün elebaşlarıdır.' Ebu Bekir ise şunları söyledi: 'Bunlar, senin ailen ve soydaşlarıdır. Onlar hakkında acele karar verme. Onların yaşamlarına izin ver. Serbest kalmaları karşılığında onlardan fidye al. Böylece kâfirlere karşı ekonomik olarak daha güçlü bir konuma geliriz.' İbn Zeyd der ki: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Eğer gökten azap inse, Ömer ve Sa'd b. Muaz dışında sizden hiçbiriniz kurtulmazdı."

"İmam Ebu Cafer el-Bâkır (a.s) şöyle der: Bedir Savaşı tutsakları için belirlenen fidye miktarı, müşriklerden her bir adam için kırk ukıyye (gümüş ölçü birimi) gümüş idi. Bir ukıyye kırk miskal değerindedir. Abbas hariç. Onun için belirlenen fidye yüz ukıyye idi. Esir alınca, yanında bulunan yirmi ukıyye altına da el konulmuştu. Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'O ganimettir. Şimdi kendini ve kardeşinin oğulları Nevfel ve Akil'i kurtarmak için fidye ver.' Abbas dedi ki: 'Yanımda başka para yok.' Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: 'Ümmü'l-Fazl'a teslim ettiğin ve 'Bana bir şey olursa bu, senin, Fazl'ın, Abdullah'ın ve Kusem'in hakkıdır.' dediğin paraya ne oldu?' Abbas dedi ki: 'Bunu kim sana haber verdi?' Peygamberimiz, 'Yüce Allah.' dedi. Bu-nun üzerine Abbas, 'Şehadet ederim ki, sen Allah'ın elçisisin. Allah'a and olsun ki, yüce Allah'tan başka kimsenin bundan haberi yoktu.' dedi."

Ben derim ki: Bu anlamları içeren çok sayıda hadis Şîi ve Sünnî kanallardan aktarılmıştır. Biz konuyu kısa tutmak için bu rivayetleri aktarma gereğini duymadık.

Himyerî, Kurbu'l-İsnad adlı eserinde Abdullah b. Meymun'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da babasından (a.s) şöyle rivayet eder: "Peygamberimizin (s.a.a) yanına bir miktar para getirildi. Peygamberimiz Abbas'a dedi ki: 'Ey Abbas, hırkanı ser ve bu maldan bir miktar al.' Abbas hırkasını serdi ve o maldan bir miktar aldı. Sonra Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Ey Abbas, bu, yüce Allah'ın, 'Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: 'Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınanndan daha hayırlısını size verir.' ayetinde işaret ettiği vaattir.' İmam der ki: Bu ayet Abbas, Nevfel ve Akil hakkında inmiştir."

1- Ama yüce Allah'ın, *"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz."* şeklindeki onları kınayıcı sözü, Ubeyde'nin bu çıkarsamasının yanlış olduğunu gösteriyor.

"Peygamber efendimiz (s.a.a), Bedir Savaşı'nda Haşimoğulları'ndan hiç kimsenin ve ayrıca Ebu'l-Buhterî'nin öldürülmemesini emretti. Bu yüzden müşriklerden bazı kimseler esir alanınca, Peygamberimiz (s.a.a) Ali'ye (a.s) şöyle dedi: 'Bak bakalım, bunlar arasında Haşimoğulları'ndan kimler var.' Ali, Akil b. Ebî Talib'e rastladı, onunla yüz yüze gelmemek için bilerek yolunu değiştirdi. Akil ona şöyle seslendi: 'Ey ananın oğlu Ali! Vallahi sen beni gördün.' Ali (a.s), Resulullah'ın (s.a.a) yanına döndü ve dedi ki: 'Ebu'l-Fazl (Abbas) falanın tutsağıdır, Akil falanın tutsağıdır ve -Nevfel b. Hâris'i kastederek- Nevfel de falanın tutsağıdır.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) kalktı ve Akil'in yanına gitti ve dedi ki: 'Ey Eba Yezid, Ebu Cehil öldürüldü.' Akil şu karşılığı verdi: 'O zaman Tihame'de (Mekke'de) artık size karşı koyacak kimse olmayacaktır.' Resulullah (s.a.a) ona şu karşılığı verdi: Eğer düşmanı çöktürseydiniz... Aksi hâlde onların omuzlarına binin (onlardan fidye alın)."

"Sonra Abbas Peygamberimizin (s.a.a) huzuruna getirildi. Ona, 'Kendin ve kardeşinin oğlu (iki oğlu) için fidye ver.' denildi. Bunun üzerine dedi ki: 'Ey Muhammed, Kureys'e avuç açmamı mı istiyorsun?' Peygamberimiz (s.a.a) ona şu karşılığı verdi: 'Ümmü'l-Fazl'ın yanına bıraktığın ve 'Eğer bana bir şey olursa, bunu kendin ve çocukların için harca.' dediğin paradan ver.' Abbas hayretle sordu: 'Ey kardeşimin oğlu, bunu kim sana haber verdi?' Peygamberimiz dedi ki: 'Bana Cebaril bu haberi getirdi.' Bunun üzerine Abbas, 'Andolsun ki bundan, benden ve Ümmü'l-Fazl'dan başka kimsenin haberi yoktu. Şehadet ederim ki sen Allah'ın resulüsün.' İmam der ki: Esirlerin tümü müşrik olarak evlerine döndüler; Abbas, Akil ve Nevfel b. Hâris hariç. *'Elinizdeki esirlere de ki...'* ayeti onlar hakkında indi."

Ben derim ki: ed-Dürrü'l-Mensûr'da aynı anlamları içeren rivayetler değişik kanallardan ashaptan aktarılmıştır. İbn Sa'd ve İbn Asakir aracılığıyla İbn Abbas'tan bu ayetin Abbas ve iki yeğeni hakkında indiği rivayet edilmiştir. Bu arada her esirin serbest kalmak için vermek zorunda olduğu fidyenin miktarını, Abbas'ın kendini ve iki yeğenini kurtarmak için verdiği fidye olayını, Tabersî Mecmau'l-Beyan adlı tefsirinde İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) yukarıdaki hadise benzer ifadelerle rivayet etmiştir.

AYETLERİN MEALİ

72- Şüphesiz, iman edip de hicret edenler ve mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ile (hicret edenleri) barındırıp (onlara) yardım edenler, işte onlar, birbirlerinin velileridirler. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar sizinle onlar arasında bir velâyet (dostluk ve koruyuculuk bağı) yoktur. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında antlaşma olan topluluğa karşı olması dışında, (onlara) yardım etmek, üzerinizde bir yükümlülüktür. Allah, yaptıklarınızı görendir.

73- Kâfir olanlar da birbirlerinin velileridirler. Eğer bu emri yerine getirmezseniz, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.

74- İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler ile (hicret edenleri) barındırıp (onlara) yardım edenler, işte onlar, gerçek müminlerdir. Onlar için bağışlanma ve bol rızık vardır.

75- Sonradan iman edip de hicret eden ve sizinle beraber cihat edenler de sizdendir. Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir. Şüphesiz, Allah her şeyi bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle Enfâl Suresi son buluyor. Bir bakıma surenin giriş kısmındaki ayetlerin içerdiği anlama göndermede bulunulduğu intibahı uyandıran bir anlamı içermektedirler. Hicret etmekten geri durmaları durumu dışında müminleri dost edinmenin zorunluluğu ve kâfirlerle dostluk ilişkilerinin kesilmesinin kaçınılmazlığı dile getiriliyor.

72) Şüphesiz, iman edip de hicret edenler ve mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ile (hicret edenleri) barındırıp (onlara) yardım edenler, işte onlar, birbirlerinin velileridirler.

İman edip hicret edenlerle, bu surenin inişinden önce hicret eden ilk kuşak muhacirler kastedilmiştir. Bunun kanıtı da, ayetlerin sonunda muhacirlerden söz edilmiş olmasıdır. Barındırıp yardım edenlerden maksat da, Peygamber'i (s.a.a) ve hicret eden müminleri barındıran, Allah'a ve Resulü'ne yardım eden ensardır. O günkü Müslümanlar, bu iki topluluktan oluşuyordu. Bir de iman ettiği hâlde Mekke'de kalıp hicret etmeyen küçük bir grup vardı.

Yüce Allah, "*İşte onlar, birbirlerinin velileridirler.*" buyurarak aralarında bir velâyet bağı kurmuştur. Velâyet; hiç kuşkusuz miras, yardım ve güvenlik velâyetinden daha genel bir anlam ifade etmektedir. Öyle ki eğer Müslümanlardan biri, bir kâfire aman verirse, bu, diğer Müslümanların tümünün yanında geçerlidir. Dolayısıyla bütünün

içindeki bir kişi, bütünün içindeki başka bir kişinin velisidir. Bir muhacir, bütün muhacirlerin ve ensarın velisidir. Ensardan biri de, bütün ensarın ve muhacirlerin velisidir. Bütün bunları, ayette geçen velâyet kavramının mutlak olarak kullanılmasından çıkarıyoruz.

Dolayısıyla ayeti, sadece Peygamberimizin (s.a.a) hicretin başlarında muhacirlerle ensar arasında kurduğu ve birbirlerine mirasçı olmalarını öngören ve bir süre sonra da yürürlükten kaldırılan miras velâyeti şeklinde yorumlamanın somut bir kanıtı bulunmamaktadır.

İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar sizinle onlar arasında bir velâyet (dostluk ve koruyuculuk bağı) yoktur. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında antlaşma olan topluluğa karşı olması dışında, (onlara) yardım etmek, üzerinizde bir yükümlülüktür. Allah, yaptıklarınızı görendir.

Bu ifadenin anlamı açıktır. Burada muhacirler ve ensardan olan müminler ile iman edip de hicret etmeyen müminler arasında -müminlerle aralarında antlaşma bulunmayan bir topluma karşı olması şartıyla- yardım istedikleri zaman yardım etme velâyetinden başka bir velâyetin bulunmadığı belirtiliyor.

73) Kâfir olanlar da birbirlerinin velileridirler.

Yani, kâfirler arasındaki velâyet (dostluk ve koruyuculuk esaslı ilişki) müminleri kapsamaz. O hâlde müminler, onları dost ve veli edinmemelidirler. Çünkü yüce Allah'ın kâfirlerle ilgili, "*birbirlerinin velileridirler*" şeklindeki sözü, tıpkı müminlerle ilgili "*işte onlar, birbirlerinin velileridirler.*" şeklindeki sözü gibi haber verme kalıplarında sunulan inşa ve yasama nitelikli bir ifadedir. Kâfirlerin kendi aralarındaki bir velâyetten söz edilmesinin amacı, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu ilişkinin müminleri kapsamayacağını vurgulamaktır.

Eğer bu emri yerine getirmezseniz, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.

Burada velâyetin bu şekilde kategorize edilmesinin yararına işaret ediliyor. Çünkü beşerî toplumlar, özellikle hakka tâbi olma ve ilâhî adaleti toplumun tüm katmanları arasında yayma esasına dayalı olan İslâm toplumu açısından velâyet kaçınılmaz bir olgudur. Dolayısıyla bu özelliklere sahip İslâm toplumuna düşman olan kâfirleri dost edinmek, müminlerle kâfirlerin birbirlerine karışmalarına neden olur. O

zaman kâfirlerin inanç ve ahlâk sistemleri, Müslümanlar üzerinde etkili olmaya başlar. Hak esasına dayalı İslâmî hareket tarzı kâfirlerin heva ve hevese tâbi olma ve Şeytan'a kulluk sunma esaslı hareket tarzının etkisiyle ifsat olur. Günümüzde yaşanan gelişmeler, bu ayetin işaret ettiği gerçeği doğrulamıştır.

74) İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler ile (hicret edenleri) barındırıp (onlara) yardım edenler, işte onlar, gerçek müminlerdir. Onlar için bağışlanma ve bol rızık vardır.

Bu ayette, gerçek anlamda imanın belirtilerini taşıyan kimselerin gerçek müminler olduğu bildiriliyor ve onlar için bağışlanma ve bol rızık vaat ediliyor.

75) Sonradan iman edip de hicret eden ve sizinle beraber cihat edenler de sizdendir.

Burada hitap, ilk kuşak muhacirlere ve ensara yöneliktir. Kendilerinden sonra iman edip hicret eden ve kendileriyle beraber cihat eden müminlerin de kendilerinden oldukları, dolayısıyla da müminler arasındaki velâyette kendilerine ortak oldukları belirtiliyor.

Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir. Şüphesiz, Allah her şeyi bilendir.

Burada akrabalar arasındaki miras esaslı velâyete işaret ediliyor. Çünkü yukarıda işaret edilen velâyetin diğer kısımları sadece onlarla sınırlı değildir. Bu ayet, Peygamber efendimizin (s.a.a) hicret ettikten hemen sonra Müslümanlar arasında gerçekleştirdiği kardeşlik sonucu miras almayı gerektiren velâyeti neshediyor ve mirasın akrabalık bağıyla gerçekleşeceğini olumluyor. İster payı belirlenmiş olsun, ister olmasın; ister baba tarafından olsun, ister olmasın, fark etmez. Çünkü açıkça görüldüğü gibi ayetin ifade tarzı mutlaklıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Müslümanlar, aralarında kurulan kardeşlik bağıyla birbirlerine mirasçı oluyorlardı."

Ben derim ki: Bu hadis, ayetin kardeşlik velâyetiyle ilgili olarak indiğine delâlet etmez.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Beraberlerinde bir üçüncü kimse bulunmuyorsa, dayı ve teyze mirasçı olurlar. Çünkü yüce Allah, '*Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir.*' buyurmuştur." [c.7, s.119]

Ben derim ki: Ayyâşî de bu hadisi, Ebu Basir kanalıyla mürsel olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Zürrare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), '*Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir.*' ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Miras hususunda kimi kiminden önceliklidir. Çünkü ona (ölen şahsa) en yakın olan, ondan miras almaya herkesten önceliklidir." Ardından İmam (a.s) şöyle buyurdu: "Akrabalar, ölen kimseye herkesten önceliklidirler. Akrabalar içinde ölüye en yakın olanlar, sırasıyla annesi, anne tarafından olan erkek kardeşi ile kız kardeşi ve oğludur. Anne, ölüye erkek kardeşlerinden ve kız kardeşlerinden daha yakın değil midir?!"

Yine aynı eserde, İbn Sinan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Ali b. Ebu Talib (a.s) ile Osman b. Affan arasında, baba tarafından mirasçısı bulunmayan, buna karşılık kendisinden miras almayan, yani belirlenmiş bir payı olmayan akrabaları bulunan bir ölünün mirası hakkında ihtilâf çıktı. Ali (a.s) şöyle buyurdu: 'Onun mirası akrabalarınınındır. Çünkü yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: *Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir.*' Osman ise şöyle dedi: Onun mirasını Müslümanların beytülmaline katacağım. Akrabalarından hiç kimse ona mirasçı olmayacaktır."

Ben derim ki: Miras almak için baba tarafından akrabalık şartını olumsuzlayan ve bu hususta adı geçen ayeti kanıt gösteren birçok rivayet Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılmıştır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Tayalisî, Taberanî, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.v), ashâbı arasında kardeşlik oluşturdu ve onları birbirlerine mirasçı kıldı. Bu uygulama, '*Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir.*' ayeti ininceye kadar devam etti. Ondan sonra Müslümanlar bu uygulamayı terk ettiler ve soy bağıyla akraba olanlar birbirlerine mirasçı oldular."

el-Meanî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle merfu olarak İmam Musa b. Cafer'den (a.s), onunla halife Harun arasında geçen diyalogu şöyle rivayet eder: "Harun dedi ki: 'Ne diye Resulullah'ın (s.a.a) mirasçısı olduğunuzu iddia ediyorsunuz, amcanın amca oğlunu mirastan düşürdüğünü bilmez misiniz? Resulullah vefat ettiği zaman Ebu Talib ondan önce ölmüştü. Buna karşılık diğer amcası Abbas yaşıyordu...' Dedim ki: 'Peygamber (s.a.a) hicret etmeyeni mirasçı saymamış, hicret etmedikçe onun için bir velâyet de öngörmemiştir.' Dedi ki: 'Bu hususta kanıtın nedir?' Dedim ki: 'Yüce Allah'ın şu sözüdür: *'İman edip de hicret etmeyenlere gelince; hicret edene kadar sizin onlarla bir velâyet bağınız yoktur.'* Amcam Abbas da hicret etmemiştir.' Bunun üzerine şöyle dedi: 'Sana bir şey soracağım ey Musa! Bu hususta düşmanlarımızdan kimseye böyle bir fetva verdin mi veya bu meseleyle ilgili olarak fıkıhçılardan birine bir şey söyledin mi?' Dedim ki: Allah şahittir ki hayır. Bu hususta Emirü'l-Müminin'den başka bana soru soran olmadı..."

Ben derim ki: Bu hadisi, Şeyh Müfid de el-İhtisas adlı eserinde [s.51] rivayet etmiştir.

TEVBE SÛRESİ

Medine Döneminde İnen
Bu Sûre 129 Ayettir

AYETLERİN MEALİ

1- (Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!

2- Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın. Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri zillete uğratabacaktır.

3- Büyük Hac günü, Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır: Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır; ama eğer yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Kâfir olanlara e-lem verici bir azabı müjdele!

4- Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, hiçbir şeyi size eksik bırakmayan (antlaşma şartlarını ihlal etmeyen) ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bunun dışındadır. Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün. Çünkü Allah takvalıları sever.

5- Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün, onları yakalayın, gözaltında tutun ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık yollarını serbest bırakın (onlara dokunmayın). Çünkü Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

6- Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu (hüküm), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır.

7- Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir? Sadece Mescidul-Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız başka. Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın). Çünkü Allah takvalıları sever.

8- Nasıl (Allah ve Resulü yanında müşriklerin bir ahdi) olabilir ki? Oysa onlar size galip gelirlerse, sizin hakkınızda ne

bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. Çünkü onlar ağızlarıyla (sözleriyle) sizi razı ediyorlar; fakat kalpleri bunu kabul etmiyor. Onların çoğu fasıktır (antlaşmanın dışına çıkmıştır).

9- Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!

10- Hiçbir mümin hakkında ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. İşte onlar saldırganlardır.

11- Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde sizin kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir topluluğa ayetlerimizi genişçe açıklıyoruz.

12- Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur. Umulur ki, (savaşığınız takdirde antlaşmaları bozmaktan) vazgeçerler.

13- Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve size karşı (savaşı) ilk başlatan bir toplulukla savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, eğer mümin iseniz, kendisinden korkmanız için daha önceliklidir.

14- Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillete uğratsın, sizi onlara galip kılsın ve mümin topluluğun gönlünü ferahlatsın.

15- Ve onların (müminlerin) kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

16- Yoksa Allah, sizden cihat edip Allah, Peygamber ve müminlerden başka kendisine bir sırdaş edinmeyen kimseleri bilmeden (ortaya çıkarmadan, kendi hâlinize) bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Tevbe Suresi veya Berâat Suresi adı verilen bir ayetler

toplamlarının girişi mahiyetindedir. Bunun ayrı bir sure mi, yoksa Enfâl Suresi'nin bir bölümü mü olduğu hususunda ihtilâf vardır. Müfessirlerin ihtilâfları sonuçta sahabenin, ardından tâbiîn kuşağının ihtilâflarına dayanıyor. Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s) rivayet edilen hadisler arasında da ihtilâf vardır. Ancak söz sanatı açısından tercih edilen, bunun Enfâl Suresi'nin devamı olduğuna ilişkin rivayettir.

Surenin ayetleri üzerinde araştırma yaptığımızda, ayetlerin içeriğini incelediğimizde, belli amaçlar içeren diğerk surelerde olduğu gibi, baş tarafında ima edilen, sonunda ise göndermede bulunulan belirgin ve tek bir amacının olmadığını görürüz. Sözgelimi surenin girişi, be- raattan, Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerle ilişkilerinin olmadığını söz eden ültimatoma nitelikli ayetlerden oluşuyor. Ayetlerinin bir kısmında müşriklerle savaştan söz ediliyor. Ehlikitap'la savaşmaktan konu açılıyor. Surenin büyük bir bölümünde münafıklardan söz ediliyor. Bazı ayetlerde savaş seferberliğinin ele alındığı, seferberlikten geri kalanların durumları tasvir ediliyor. Bazı ayetlerde kâfirleri dost edinme ele alınırken, diğerk bazısında zekât ve benzeri yükümlülükler inceleniyor. Bununla beraber surenin büyük kısmı kâfirlerle savaşmakla ve münafıkların tavırlarıyla ilgilidir.

Dolayısıyla tefsir açısından böyle bir araştırma ile önemli bir sonuca varılmaz. Ama fıkıh açısından önemli bulgulara ulaşılabilir. Bu da bizim konumuzun dışındadır.

1) (Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Ber'u, el-be-rau ve et-teberri sözcüklerinin asıl anlamı, beraberliği tiksindirici olan bir şeyden ayrışma, uzaklaşmadır. Bu yüzden Araplar, 'Ber'i'tu min'el-maradi=Hastalıktan kurtuldum.', 'Ber'i'tu min fulanın= Falan ile ilişki-rimi kopardım, ondan uzaklaştım', yine aynı anlamda 'Teberre'tu, ebre-re'tuhu ve berre'tuhu'; 'reculun ber'ûn=suçsuz adam', 'kavmun berrâun ve ber'ûn=suçsuz, ilgisiz toplum' derler. Ayette de, '(Bu,) Allah ve Resulü'nden... bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır.' buyrulmuştur." (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Bu ilk ayet, kendisini izleyen ayetler açısından açıklamanın girişini oluşturan başlık konumundadır. Ki tıpkı diğerk surelerin başındaki bir veya iki ayetin surenin akışı içinde üzerinde ayrıntılı olarak duru-

lan konulara kısaca işaret etmesi gibi, açıklamanın özüne temas etmektedir.

Ayette hitap müminlere yöneliktir. Ya da hem Peygamberimize (s.a.a), hem de müminlere yöneltilmiştir. Bunu, "*antlaşma yaptığınız*" ifadesinden anlıyoruz. Yine ayette hitabı yönelten olması hasebiyle yüce Allah'tan söz edilmiştir; hitaba aracı olması bakımından da Resul'e (s.a.a) yer verilmiştir; hitapla kastedilen ve kendilerinden uzak olunduğu vurgulandığı için de müşrikler ele alınmıştır. Sonra hitap ve hüküm muhatapların tümünü kapsasın ve hepsine ulaşsın diye gaip şeklinde sunulmuştur. Bu, insanlara ulaştırılan, hüküm ve emir sahibine saygıyla uyulması istenen hüküm ve fermanlarla ilgili olarak izlenen bir yöntemdir.

Ayet, hükmün konuluşunu, inşa edililişini ve söz konusu müşriklerle her türlü sosyal ilişkisinin kesildiğine ilişkin kararın verililişini içermektedir. Salt bir şer'î yasama değildir. Bunun kanıtı da, ilişki kesme ültimatoma Hz. Peygamber'in (s.a.a) de ortak edilmiş olmasıdır. Çünkü Kur'ân'ın ifade tarzında salt teşriî/yasal hükümler yalnızca Allah'a isnat edilir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Kendi hükmüne hiç kimseyi ortak etmez.*" (Kehf, 26) Hükmetme eylemi, ancak yönetsel (velayet), siyasal anlamda ve davaları çözme anlamında Hz. Peygamber'e (s.a.a) isnat edilebilir.

Şu hâlde ayette kastedilen husus, Müslümanların antlaşma yaptıkları müşriklerle ilgili "aman=güvence"nin kaldırılmasıdır. Ama bu hiç yoktan bir kaldırma ve sebepsiz yere antlaşmayı bozma değildir. Çünkü yüce Allah birkaç ayet sonra, onların (müşriklerin) yaptıkları antlaşmalara artık güvenin kalmadığına, çoğunun fasık ve yoldan çıkmış olduğuna, antlaşmaların saygınlığına, dokunulmazlığına riayet etmediklerine ve sözlerini çiğnediklerine işaret edecektir.

İşte yüce Allah, böyle durumlar karşısında Müslümanların da antlaşmayı bozmalarını bir misilleme tarzında mubah kılmıştır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at. Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez.*" (Enfâl, 58) Buna göre yüce Allah, karşı tarafın hainlik etmesinden endişe edilmesi durumunda antlaşmayı bozmayı mubah kılıyor. Fakat hıyanetlerine rağmen bir şart da koşuyor. O da şu ki, antlaşmanın bozulduğu karşı tara-

fa duyurulmalıdır. Ta ki onlar habersiz yakalanmasınlar, gafil avlanmasınlar. Aksi takdirde bu da, yasaklanan hainliğin bir benzeri olur.

Eğer ayette, herhangi bir sebebi olmaksızın müşriklerle yapılan antlaşmayı bozmanın mubah olduğu kastedilseydi, müşriklerden antlaşmalarına bağlı kalanlarla, ona bağlı kalmayanlar şeklinde bir ayırımı gidilmezdi. Çünkü yüce Allah, birkaç ayet sonra antlaşmalarına bağlı kalanları istisna ederek şöyle buyuruyor: *"Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, hiçbir şeyi size eksik bırakmayan (antlaşma şartlarını ihlal etmeyen) ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bunun dışındadır. Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün. Çünkü Allah takvalıları sever."* [Tevbe, 4]

Ama buna karşılık antlaşmalarını bozanlarla ilgili olarak yüce Allah; düşünceleri, görüşlerini yeniden gözden geçirmeleri, ayrıca beklenmedik bir durumla karşılaşmamaları, ani ve habersiz yakalanmış olmamaları için onlara belli bir süre tanınmadan antlaşmalarının bozulmasını istemiyor.

Ayetin kısaca içeriğini özetleyecek olursak; ayette, Müslümanlarla anlaşıp sonra çoğunluğu bu antlaşmayı çiğneyen bir grup müşrikle yapılan antlaşmanın bozulmasına ve bu antlaşmayla onlara verilen güvencelerin kaldırılmasına hükmediliyor. Çünkü çoğunluğu antlaşmayı bozunca, geriye kalanlara artık güven olmaz; sözlerine, yeminlerine inanılmaz, kötülüklerinden ve türlü komplolarında emin olunmaz.

2) Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın. Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri zillete uğratacaktır.

Ayetin orijinalindeki "sîhû" kelimesinin kökü olan "es-seyahat"; yeryüzünde gezme, yürüme demektir. Bu nedenle, bir alanda sürekli akan suya "es-saih" denilmiştir.

Müşriklere dört ay daha serbestçe dolaşmalarının emredilmesi, bu süre içinde güven içinde olacaklarının kinayeli ifadesidir. Bu süre içinde kendilerine herhangi bir kötülüğün yapılmayacağı belirtiliyor ki, kalmanın mı yok olmanın mı kendileri için daha yararlı olduğunu düşünüp durumlarına uygun tercihi yapsınlar. Gerçi *"Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri zillete uğratacaktır."* ifadesinde, kendileri için en iyi tercihin, şirki reddetmeleri ve tevhit dinine bağlanmaları olacağı vurgulanıyor, büyüklük kompleksine kapılarak

kendilerini onur kırıcı ve zillete düşürücü ilâhî azapla burun buruna getirmemeleri hususunda öğüt veriliyor.

Ayette, gaip sıygasından muhatap sıygasına dönüş yapıldığını görüyoruz. Çünkü kesin hitabın ve kararlı iradenin hasım üzerine yöneltilmesi; kuşatılmışlığın kapsamlılığını, hasma karşı üstünlük kurmayı, buna karşılık onun zelil duruma düşürüldüğünü, sahip olduğu güç ve dayanağının horlanıldığını, zayıf olduğunun gösterilmeye çalışıldığını ifade eder.

Ayette geçen "dört ay" ile ilgili müfessirler farklı görüşlere sahiptirler. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, -ki hükmün verilisinin ve süre tayininin yaşamayı ya da ölümü tercih etmeleri için gerekli zamanı bulmalarına yönelik oluşu da bunu desteklemektedir- dört aylık süre, yüce Allah'ın hemen sonrasındaki ayette zikrettiği Büyük Hac (el-Haccu'l-Ekber) gününden itibaren başlıyor. Çünkü duyuru ve ilân günü o gündü. Sürenin belirlemesiyle ilgili uygun olan da, haklarında hüküm verilen kişilerin geniş bir imkân bulmaları ve ayrıca kanıtın da tamamlanması için, sürenin duyuru ve ilân anından itibaren başlamasıdır.

Hadis ravileri, bu ayetlerin Hicret'ten dokuz yıl sonra indiği hususunda görüş birliği içindedirler. Hacc-ı Ekber gününün Kurban Bayramı günü olan zilhiccenin onuncu günü olduğu düşünüldüğünde, dört aylık süre; zilhiccenin onundan başlamak üzere muharrem, safer, rebiyülevvel ve rebiyülâhırın ilk on gününe kadar devam ediyor.

Bazılarına göre bu dört aylık süre, zilkadenin yirmisinde başlıyor. Ki onlara göre Hacc-ı Ekber günü de bu gündür. Dolayısıyla dört aylık süre; zilkadenin son on günü, zilhicce, muharrem ve safer aylarının tamamı ve rebiyülevvel ayının ilk yirmi günü şeklinde belirginleşiyor. Bu görüş ve bu görüşe olan eleştirimiz üzerinde ileride duracağız.

Diğer bir grubun görüşü ise şöyledir: Bu ayetler, Hicret'in dokuzuncu yılının şevval ayının başında inmiştir. Buna göre dört aylık süre; şevval, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Böylece haram ayların sona ermesiyle bu süre de sona ermiştir.¹ Bu grubun bu tür bir değerlendirmede bulunmasının nedeni şu ayet-i kerimedir: *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..."* [Tevbe, 5] [Şevval ayından sonra yer alan] haram aylar ise zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Dolayısıyla haram ayların çıkması, onla-

1- [Ruhu'l-Maani, c.10, s.43; el-Menar, c.10, s.152]

ra tanınan dört aylık sürenin dolmasına denk düşüyor. Ne var ki, bu değerlendirme gerçekten oldukça uzaktır; yukarıda açıldığı şekliyle ayetlerin akışı ve konunun sağladığı ipuçları böyle bir yoruma asla el-verişli değildir.

3) Büyük Hac günü, Allah ve Resulü'nden insanlara bir i-lândır: Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır; ama eğer yüz çevirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Kâfir olanlara elem verici bir azabı müjdele!

Ayetteki "ezan" kelimesi, ilân ve bildiri demektir ve "*Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır.*" ifadesi, birinci ayette geçen "*(Bu,) Allah ve Resulü'nden... bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!*" ifadesinin tekrarı değildir. Çünkü her iki cümle de aynı anlamı, yani müşriklerden uzak oluşu ifade etseler de ilk ayet, müşriklerden uzak oluşun duyurulması ve bunun müşriklere iletilmesi amacına yöneliktir. Bunun kanıtı, ayetin bitiş kısmında yer alan "*kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik*" ifadesidir. Ama ikinci ayette [asıl muhatap müşrikler değil,] bütün insanlara hitap yöneltmiştir. Böylece halkın, Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerden uzak olduğunu bilmeleri ve haram ayların çıkmasıyla onlar hakkındaki ilâhî fermanın uygulamaya geçirilmesi için hazırlık içinde olmaları amaçlanmıştır. Bunun kanıtı da, "*insanlara*" ifadesiyle, iki ayet sonrasında yer alan ayrıntı nitelikli "*Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün.*" ifadesidir.

Hacc-ı Ekber gününün hangi gün olduğu hususunda da müfessirler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Hacc-ı Ekber günü, Hicret'in dokuzuncu yılının Kurban günüdür. Çünkü o yıl Müslümanlarla müşrikler birlikte hac yapmışlardı ve o yıldan sonra bir daha müşrikler hacca gelmemişlerdi. Bu görüş, Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetlerce de desteklenmiştir. Ayrıca uzaklık ilân ve bildirisine uygun olan budur. [Dolayısıyla aynı yıl içinde Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerle bir ilişkisinin olmadığını duyurulmuş olması, böyle bir görüşü daha isabetli kılmaktadır.] Nasıl ki aklen de böyle olması gerekir. Çünkü hac ehli olan genel Müslümanlarla müşriklerin Mina'da bir araya geldiği en büyük gün, o gündü.¹

1- [Tefsir-i Kebir, Fahr-i Râzî, c.15, s.221; el-Menar, c.10, s.153]

Bu anlamı destekleyen nitelikte Ehlişünnet kanallarından da birtakım rivayetler aktarılmıştır. Ancak bu rivayetlerin büyük bir kısmı, Hacc-ı Ekber gününün kurban kesildiği günün ismi olduğunu belirtir mahiyettedir. Bu açıdan onlara göre Hacc-ı Ekber günü her yıl tekrarlanmaktadır. Ama ne var ki, başka rivayetler açısından böyle bir isimlendirmenin geçerli olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt yoktur.

İkinci Görüş: Bundan maksat, Arefe günüdür. Çünkü vakfe (duruş) o gün gerçekleştirilir. Hacc-ı Asgar (Küçük Hac) ise, bu şekilde Arefe'de vakfesi bulunmayan hacdır. Yani umre ziyaretidir.¹

Kuşku yok ki, bu fikhî açıdan bir istihсандır. Bunun böyle olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt olmadığı gibi, bunun doğruluğunun teşhis edilmesi için de bir imkân yoktur.

Üçüncü Görüş: Bundan maksat, Kurban'ın ikinci günüdür. Çünkü imam o gün hutbe okur. Ancak bu görüşün yanlışlığı açıktır.

Dördüncü Görüş: Maksat, haccın bütün günleridir. Tıpkı [Cemel Savaşı kastedilerek] Cemel Günü, [Sıffin Savaşı kastedilerek] Sıffin Günü ve [İslâm öncesi Evs ve Hazreç kabileleri arasında yaşanan ünlü savaş kastedilerek] Buğas Günü denilmesi gibi. Çünkü bu tür isimlendirmelerle, söz konusu olayların yaşandığı zaman, meydana geldiği vakit kastedilir.²

Bu değerlendirme, bundan önceki değerlendirmelerin karşısında tam anlamıyla bir görüş, bir değerlendirme olarak yer almıyor. Sadece ayette geçen "gün" ile bütün hac günlerinin kastedildiğini açıklıyor. Bu günlerde yaşanan hac ziyaretinin Hacc-ı Ekber olarak isimlendirilmesinin izahını ise, bundan önceki görüşlerden -birinci görüş gibi- belirlemek mümkündür.

Fakat her hâlükârda aklen böyle bir değerlendirmenin isabetli kabul edilmesi mümkün görünmüyor. Çünkü hac ibadetinin yerine getirildiği bütün günler içinde hac ibadetini yerine getirenlerin tümünün kurban kesme günü olan bir günde bir araya gelmeleri, "*Büyük Hac günü*" ifadesinden maksadın bu günün (Hacc-ı Ekber) kendisi olduğunu, insanların tümünün hacda bu şekilde bir araya gelmedikleri diğer günleri kapsamasının mümkün olmadığını gerektiriyor.

1- [es-Siracî'l-Münir, c.1, s.589; el-Kebir, c.15, s.221; Ruhul-Maani, c.10, s.46; Kurtubî, c.4, s.69]

2- [Ruhul-Maani, c.10, s.46]

Sonra yüce Allah bir kez daha müşriklere dönüyor ve onlara gerçek konumlarını, tercihlerini basiret üzere yapmalarını hatırlatmak amacıyla Allah'ı aciz bırakamayacaklarını vurguluyor. Nitekim bundan önceki ayette de dikkatlerini bu hususa çekmiş ve *"Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri zillete uğratacaktır."* buyurmuştu. Fakat bu ayette bir eklemeye bulunulduğunu görüyoruz: *"Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."* Bu eklemenin maksadı, önceki ayette yapılan uyarının gerçek mahiyetini olanca netliğiyle ortaya koymaktır. Şöyle ki onlara, Allah'ı aciz bırakamayacaklarının hatırlatılması tamamen bir öğüttür, nasihat vermedir. Ki şirk üzere kalmayı ve tevhit dinine girmekten yüz çevirmeyi tercih etmek suretiyle kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmasınlar. Dolayısıyla bu ayetin iki şık (tövbe etmek ve yüz çevirmek) hâlinde sunulması, bir tehdit anlamı ifade ettiği gibi, bir öğüt ve bir nasihat anlamı da ifade ediyor.

Ardından yüce Allah, Elçi'sine (s.a.a) dönüyor ve kâfirleri elem veren, acı bir azapla müjdelemesini emrediyor: *"Kâfir olanlara elem verici bir azabı müjdele!"* Hitabın, *"Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."* ifadesinde müşriklere yöneltilmesinden amaç, bundan önceki *"Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın..."* ifadesinde yer verdiğimiz sebepten dolayıdır. [Müşriklere yönelik hitaptan sonra,] *"Kâfir olanlara elem verici bir azabı müjdele!"* şeklinde Peygamberimize (s.a.a) hitabın yöneltilmiş olması da, bu mesajın, ancak Peygamber'e (s.a.a) hitap edilmesi suretiyle yerine ulaşabileceğinin vurgulanması amacına yöneliktir.

4) Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, hiçbir şeyi size eksik bırakmayan (antlaşma şartlarını ihlal etmeyen) ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bunun dışındadır. Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün. Çünkü Allah takvalıları sever.

Burada, önceki müşriklerle ilişkilerin kesildiğine ilişkin genel hükümden bir istisna yapılıyor. İstisna edilenler, doğrudan veya dolaylı olarak Müslümanlarla yaptıkları antlaşmanın hiçbir maddesini ihlal etmeyenlerdir. Bu gibi insanlara verilen sözü tutmak ve antlaşmanın sonuna kadar herhangi bir saldırıda bulunmamak bir zorunluluktur.

Bundan da anlıyoruz ki, *"ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar"* ifadesinin, *"hiçbir şeyi size eksik bırakmayan"* ifadesine eklenmesi, antlaşmayı bozmanın iki yönünün birden gerçekleştirilmesine işa-

ret mahiyetindedir. Bunlardan biri doğrudan bozmadır, bazı Müslümanları öldürmeleri gibi. Biri de dolaylı bozmadır; Müslümanların düşmanlarına arka çıkmaları, onları desteklemeleri gibi. Mekke müşriklerinin Huzaaoğulları kabilesine karşı Bekiroğulları kabilesine silâh yardımında bulunmasını buna örnek gösterebiliriz. Bekiroğulları kabilesi Kureyş'le, Huzaa kabilesi de Peygamberimizle (s.a.a) antlaşma imzalamıştı. [Hudeybiye Barışı'ndan sonra bir ara] bu iki kabile arasında bir savaş çıktı. Kureyş kabilesi Huzaaoğulları'na karşı Bekiroğulları'na yardım etti. Böylece Kureyşliler Peygamberimizle (s.a.a) yaptıkları Hudeybiye Antlaşması'nı çiğnemiş oldular. Bu gelişme, Hicret'in sekizinci yılında Mekke'nin fethedilmesinin nedenleri arasında yer alır.

"Çünkü Allah takvalıları sever." ifadesi, antlaşmaya taraf olan müşrikler verdikleri sözü bozmadıkları sürece antlaşmaya bağlı kalınmasının zorunlu olduğuna ilişkin açıklamaya yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Bu yüzden antlaşmaya saygılı olmak, sözlere bağlı kalmak; Kur'ân'ın her zaman emrettiği mutlak takvanın nesnel karşılıklarından biri olarak sunulmuştur. Nitekim benzeri konular bağlamında takva duygusuna sahip olmanın önemini şöyle vurgular: *"Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya sürüklemesin. Adil davranın ki bu, takvaya daha yakındır."* (Mâide, 7), *"Sizi Mescidul-Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun."* (Mâide, 2)

Bu sayede, bazı tefsir bilginlerinin, "Burada geçen takvalılardan maksat, sebepsiz yere antlaşmayı bozmaktan sakınanlardır."¹ şeklindeki değerlendirmesinin yanlışlığı açıklığa kavuşuyor. Çünkü Kur'ân'da genel olarak Allah'ın koyduğu yasaklardan sakınma, haramlardan kaçınma anlamında kullanılan takva, (asıl anlamının yanında onun) ikinci hakiki anlamıdır. Bunun tersine bir anlamın kastedilmesinde ise, bu yaygın anlamda kullanmasını engelleyen bir karineye ihtiyaç vardır. [Ayette de böyle bir karinenin olmadığı açıktır.]

5) Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün, onları yakalayın, gözaltında tutun ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin.

1- [es-Siracü'l-Münir, c.1, s.590; Mecmuat'u'n Mine't-Tefasir, c.3, s.84]

Ayetin orijinalinde geçen "inseleha" fiili, "salhu's-şat=koyunu yüzmek" deyiminden alınmış. Derisini yüzmek yani. Dolayısıyla bu deyim, ayın tamamlanması ve çıkması anlamında kullanılmış bir kinayedir. Yine ayetin orijinalindeki "uhsurû" kelimesinin kökü olan "el-hasr" sözcüğü, bir şeyin bir alanın dışına çıkmasına engel olmak anlamına gelir. "Marsad" ise, denetlemeye, gözetlemeye hazırlanma anlamına gelen "er-rasad" kökünün ism-i mekânıdır (yer ismi).

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "er-Rasad; denetlemeye, gözetlemeye hazırlanmak demektir. Araplar, 'Rasade lehu, tarassade ve ersadtuhu lehu' derler. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: '*Daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek (orayı ona üs yapmak) için...*' [Tevbe, 107] '*Rabbin gözetlemededir.*' [Fecr, 14] Bu ayette Allah'tan kaçmanın, O'nun azabından kurtulmanın mümkün olmadığı anlatılıyor. [Çünkü yüce Allah sürekli onları gözetlemektedir.] Bir tek gözetleyici için 'er-rasid', çok gözetleyici için de 'er-rasidin' kelimesi kullanılır. Gözetlenen için de ister tek olsun, ister çok 'el-marsud' kullanılır. Yine yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: '*O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar.*' [Cin, 27] 'el-Marsad', 'er-rasad' fiilinin ism-i mekânıdır. (Yani gözetleme yeri.)" (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Ayette geçen haram aylarla, "*Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın...*" ifadesinde geçen [ve müşriklerle savaşılması yasaklanan] aylar kastediliyor. Yani kendilerine karşı herhangi bir müdahalede bulunulmayacak şekilde serbestçe dolaşmaları için müşriklere tanınan dört aylık süre. Fakat bildiğimiz diğer haram aylara, yani zilkade, zilhicce ve muharrem aylarına gelince; daha önce de işaret ettiğimiz gibi [bu ayette geçen haram aylarla bunların kastedilmesi,] zilhicce ayının onuna denk düşen Kurban günü ilân edilen ültimatomla, yani Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerle bir ilişkilerinin olmadığını duyurulmasıyla bir şekilde örtüşmemektedir.

Bu durumda "el-eşhuru'l-hurum=haram aylar" ifadesinin başındaki "el" takısı, ahd-i zikrîdir, daha önce zikredilen anlamı çağrıştırmak içindir. Demek isteniyor ki, daha önce dediğimiz ve müşrikler için dokunulmazlık ilân ettiğimiz o dört ay geçince, onları nerede bulsanız öldürün...

Buradan hareketle anlıyoruz ki, "*Haram aylar çıkınca*" ifadesini; zilkade, zilhicce ve muharrem aylarının çıkması şeklinde yorumlamak

doğru değildir. Şöyle ki, bu üç ayın çıkmasını dört haram ayın çıkmasına yorumlayarak, bu üç ayın geçmesiyle dört haram aydan da çıkılmış oluyor, denemez. Veya bu aylarla bilinen dört haram ay arasında uyum ve örtüşme olmasa da ayetteki haram ayların çıkması ifadesinin, dört haram ayların dolmasına işaret etmiş olduğu da söylenemez. Çünkü "haram aylar" deyimini özü itibarıyla recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarını ifade etse de, ayetin akışı açısından bu iddiayı kanıtlamaya hiçbir delil bulunmamaktadır.

"*Müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün...*" ifadesi, müşriklerle her türlü sosyal ve beşerî ilişkinin kesildiğini somut olarak ortaya koymakta, canlarının dokunulmazlığının bulunmadığını göstermektedir. Böylece artık bu sürenin sonunda kanları akıtılabilir, başlarına herhangi bir felaketin gelmesini hiçbir şey önleyemez. "*nerede (ve ne zaman) bulsanız*" ifadesi ise, hükmün genelliğini anlatmaya yöneliktir. Demek isteniyor ki, nerede bulunurlarsa, onları öldürmenin önünde hiçbir engel yoktur. İster Harem bölgesinde olsunlar, ister Harem'in dışındaki herhangi bir yerde olsunlar; hatta -ayetin orijinalinde geçen "haysu" edatının hem zaman, hem de mekân için kullanıldığını esas alırsak- haram bir ayda bile ele geçirilsinler. Buna göre onları ele geçiren Müslümanlar haram aylarda bile onları öldürebilirler. Bunun Harem bölgesi içinde veya dışında, haram aylarda veya başka bir zamanda olması arasında herhangi bir fark yoktur.

Ayetteki müşriklerin bulundukları yerde (ve zamanda) öldürülmelerine ilişkin bu emir, onların yok edilmelerine ve köklerinin kazılmasına yöneliktir. Amaç; yeryüzünü onlardan temizlemek, insanları onlarla iç içe yaşamak zorunda kalmaktan kurtarmak ve "*Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın...*" cümlesiyle kendilerine tanınan serbest dolaşma hakkına ve müsamahalı yaklaşıma son vermektir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: "*müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün*", "*onları yakalayın*", "*gözetiminde tutun*" ve "*her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin.*" ifadelerinin tümü, müşriklerin topluluklarını dağıtmaya, sayılarını azaltmaya, dolayısıyla toplumu onların kötülüklerinden kurtarmaya ilişkin yöntemler sunmaktadır. Şöyle ki: Eğer yenilgiye uğratma imkânı doğarsa öldürülürler, değilse yakalanıp tutuklanırlar, bu da mümkün değilse inlerinde gözlem altında tutulurlar, oldukları yere hapsedilirler ve insanların arasına çıkıp onlara karışmalarına engel olunur. Eğer oturdukları yerler bilinmiyor-

sa, o zaman da Müslümanlar onları yakalayıp öldürmek veya tutuklamak için her gözetleme yerinde oturulup beklemeye koyulurlar.

Büyük bir ihtimalle aşağıdaki değerlendirmeyi yapanların kastettiği anlam da budur: "Ayette demek isteniyor ki, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün veya yakalayın ya da hapsedin... Demek ki, duruma göre hangisi elverişliyse onu tatbik etmek gerekiyor."¹ Gerçi bu yorumu bizim dediğimiz anlama yormak, bir ölçüde zorlama ürünüdür. Çünkü yakalamak, gözaltında tutmak ve her gözetleme yerinde oturup beklemek onları öldürmenin alternatifi bir tek şık gibi sunuluyor. Her hâlükârda ayetin akışı, bizim yaptığımız değerlendirmeye daha elverişlidir.

Diğer bazıları da diyorlar ki: "*müşrikleri nerede bulsanız öldürün, onları yakalayın...*" ifadesindeki sıralamada öne alma ve erteleme söz konusudur. [Yani önce olması gereken sonra gelmiştir.] Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şu şekilde anlaşılmalıdır: "Müşrikleri bulduğunuz yerde yakalayın, onları öldürün..."²

Bu ise, gerektirici somut bir kanıt olmadan ayetin anlamı üzerinde oynamaktır, delilsiz yorum yapmaktır. Ayetin, özellikle son cümlesinin akışı böyle bir yoruma ihtimal bırakmamaktadır.

O hâlde ayetin içerdiği anlam şudur: Haram aylar çıkınca ve "*Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın...*" ifadesiyle onlara tanıdığımız dört aylık serbest dolaşma süresi sona erince, müşrikleri yok etmek için uygun gördüğünüz herhangi bir yöntemle onları ortadan kaldırın, topluluklarını dağıtın, varlıklarına son verin; ister Harem bölgesinin içinde, ister dışında; ister haram aylarda, ister başka zamanlarda her nerede ve her ne zaman bulsanız onları öldürün, yakalayın, gözaltında tutun veya en sonuncularını da ortadan kaldırıncaya kadar gözetleme yerlerinde oturup bekleyin.

Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık yollarını serbest bırakın (onlara dokunmayın). Çünkü Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Bu ifadeyle, önceki ayetin içerdiği hükmün sınırının nereye kadar olduğunu belirtmeye yönelik bir şart koşuluyor. Burada geçen tövbeden kastedilen, kelimenin lügat anlamı olan dönme, vazgeçmedir.

1- [el-Menar, c.10, s.166]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.7]

[Yoksa ıstılah anlamı olan bütün günahlardan tövbe etmek anlamında değil.] Dolayısıyla eğer iman etmek suretiyle şirkten döner ve tevhide bağlanırlarsa, bunu bir de namaz ve zekât gibi fiilî davranışlarıyla pekiştirirlerse, dininizin yaratıcı olan Allah'a ait tüm hükümlerini hayatlarına egemen kılarlarsa, onları serbest bırakın.

Yolu serbest bırakmak, yolda yürüyen kimselere saldırmamak ve dokunmamak anlamında bir kinayedir. Fakat daha çok bu anlamda kullanıldığından, kinaye olma özelliği unutulmuş ve gerçek bir niteleme şeklinde algılanmıştır. Sanki yolları, saldırganların saldırılarından dolayı kapalı ve meşgul durumdadır ve yol açılınca zorunlu olarak başkalarının saldırılarına uğramamaları da beraberinde gerçekleşmiş oluyor. Ya da yolun açılması, kendilerine saldırılmaması ile aynı anlamdadır.

"*Çünkü Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.*" ifadesi, "*artık yollarını serbest bırakın...*" ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklamadır. Bu da ya şekliyle (kipiyle) delalet ettiği emir ("yollarını açık bırakın" kipindeki emir) açısından ya da maddesi itibariyle delalet ettiği emredilen, yani yollarının serbest bırakılması açısından söz konusudur.

İlk ihtimali esas alırsak, şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Allah, onların yollarının serbest bırakılmasını emretti; çünkü Allah bağışlayan ve merhamet edendir; kendisine döneni bağışlar, ona merhamet eder.

İkinci ihtimali esas almamız durumunda ise, şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Onların yollarını serbest bırakın; çünkü sizin onların yollarını serbest bırakmanız, bağışlamanın ve merhamet etmenin bir gereğidir. Bağışlamak ve merhamet etmek de aynı zamanda yüce Allah'ın ulu sıfatlarındandır. Siz de böyle yapmakla Rabbinizin sıfatlarıyla sıfatlanmış olursunuz.

Bu iki ihtimalden birincisi daha belirgin ve daha isabetlidir.

6) Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu (hüküm), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır.

Bu ayet, aman dileyen müşriklere, Allah'ın sözünü dinlesinler diye aman vermenin hükmünü içeriyor. Bu ayet, içerdiği hüküm açısından

dan, müşriklerle her türlü sosyal ilişkinin kesilmesine ilişkin hükmü içeren ifade ile müşriklere aman verilmemesine ilişkin hükmü içeren ifade arasında bir ara cümle veya ara cümleye benzer bir ifade olsa da, aslında ihmal edilmemesi gereken gerekli bir soruyu gidermeyi amaçlamıştır. [Yani insanların zihinlerinin karışmasını ve zihinlerine çelişkili bir soru gelmesini önlemek için bu uyarının yapılması gerekmiştir.] Çünkü bu hak çağrısının esası ve içerdiği ödül vaadi, azap tehdidi, müjde ve uyarı, antlaşmaların imzalanması, sözleşmelerin yapılması, bunların çiğnenmesi veya müşriklerle ilişkilerin kesilmesi, bunun yanında savaş hükümleri gibi hususların tümü, insanların sapıklık ve azgınlık yolundan alıkonulup doğruluk ve hidayet yoluna iletilmeleri amacına yöneliktir. İnsanlığı şirk bedbahtlığından tevhidin mutluluğuna ulaştırmaktır İslâm çağrısının hedefi.

Bunun için, sapmış bir insanın hidayete ermesini ve çok basit, önemsiz ve az olsa bile hakkın ihya edilmesiyle kurtuluşa ulaşmayı sağlayacak her yolu denemek lâzımdır. Çünkü az ve basit de olsa hak haktır. Müslümanlarla antlaşması bulunmayan bir müşrikin kanı Allah tarafından heder edilmiş ve mal, ırz ve can gibi bütün değerlerinin dokunulmazlığı kaldırılmış olsa da, yüce Allah'ın bunu öngörmesinin sebebi, hakkı diriltmek ve batılı geçersiz kılmaktır. Dolayısıyla eğer genel olarak kendisi için böyle bir hüküm öngörülen müşrikten bir hayır umulursa, ona karşı her türlü olumsuz davranışa son verilir ve ondan ümit kesilmedikçe karşı taarruza geçilmez.

O hâlde, eğer bir müşrik kendisine sunulan hak nitelikli çağrıyı gözlemlemek ve anlatılanları daha açık bir şekilde anlamaya çalışmak için aman dilerse, ona aman vermek bir zorunluluktur. Ki Allah'ın sözünü dinlesin ve beynini örten cehalet perdesi paralansın, hakka ilişkin kanıtları somut olarak gözlemlesin. Şayet bundan sonra da sapıklığını sürdürür, hakka tenezzül etmeme eyleminde ısrarcı olursa, artık aman verilmemesi gereken kimseler sınıfına girer ve onun açısından hiçbir zimmet geçerli olmaz. Dolayısıyla yeryüzünü böyle bir kimse'nin varlığının oluşturduğu pislikten temizlemek gerekir ve bunun için her türlü yöntemi kullanmak ve mümkün olan her yola başvurmak lâzımdır. İşte bu, *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu (hüküm), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır."* ayetinin ifade ettiği ger-

çektir. Ayrıca ayetin içinde bulunduğu ayetler grubunun akışı da böyle bir anlamı elde etmeye elverişlidir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Eğer üzerlerinden aman kaldırılan bazı müşrikler, yanında güven içinde kalmak ve Allah'ın kelamını içeren senin çağırdığın hak konusunda seninle konuşmak amacıyla senden aman dilerlerse, Allah'ın kelamını işitip dinlemeleri, beyinlerinin üzerini örten cehalet perdesini paralamaları için onlara aman ver. Sonra onları güven içinde kalacakları yere ulaştır ki, sana tam anlamıyla güvensinler, senden yana eksiksiz bir güvencede olsunlar. Allah'ın onlar için bu hükmü öngörmesinin ve onlara bu şekilde aman verme hakkını tanımasının nedeni, onların cahil bir kavim olmalarıdır. Açıklanması durumunda hakkı kabul etmeye yatkın olduğu anlaşılan, kendisinden hayır umulan bir cahile aman vermenin de hiçbir sakıncası yoktur.

İşte fazilet ve erdem kuralları, insan onurunun korunması ve insanlığa karşı rahmet, acıma, şefkat ve yüceliğin yaygınlaştırılmasıyla ilgili Kur'ân'ın itibar ettiği ve dosdoğru dinin teşvik ettiği bu temel prensipleri elden geldikince korumak gerekir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: Tefsirini sunduğumuz bu ayet, *"müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..."* ayetinin içerdiği genel hükmü özelleştirmektedir.

İkincisi: *"Allah'ın kelamını dinleyinceye kadar"* ifadesi, aman dilemenin ve aman vermenin sınır ve amacını açıklayıcı mahiyettedir. Böylece hükmün sınırı, bununla (Allah'ın kelamını dinlemekle) belirginlik kazanıyor. Buna göre, aman dilemek Allah'ın kelamını dinleme ve Peygamber'in (s.a.a) yanında bulunan mesajın içerdiği hususlarla ilgili açıklama isteme amacına yöneliktir. Daha sonra kendisinden aman dilenen kimse, bu amanın amacının gerçekleşebileceği süreyi kendi takdirleriyle belirler. Ardından aman dileyen kimse, eğriyi doğrudan, sapıklığı hidayetten ayırt edecek kadar Allah'ın kelamını işitip dinleyince, aman süresi de sona erer. Artık aman dileyen kimsenin güven içinde kalacağı yere ulaştırılmasının zamanı gelmiştir. Burada bulunduğu sürece Müslümanların kılıçlarının tehdidi altında olmaz. Bundan sonra kendi seçimiyle ve özgür iradesiyle dilediği inancı benimseyebilir.

Üçüncüsü: Ayette geçen "*Allah'ın kelâmı*" ifadesinden maksat, mutlak anlamda Kur'ân ayetleridir. Ama ne var ki, bu ayetler arasında, aman dileyen insanın ilâhî bilgileri ve dinsel öğretileri açık bir şekilde anlamasını sağlayacak, içindeki kuşkuları giderecek ayetler seçilir. Bunu, ayetin akışından ve sahip olduğu konumdan anlıyoruz.

Böylece, "Buradaki Allah'ın kelimadan maksat, Kur'ân'da tevhit inancını işleyen ayetlerdir." şeklindeki yorumun; aynı şekilde, "Burada kastedilen, Tevbe Suresi'dir veya hac mevsiminde özel olarak okunan söz konusu surenin giriş ayetleridir." şeklindeki yorumun yanlışlığı ortaya çıkıyor.¹ Bunlar, kayıtlandırıcı olmaksızın anlamı özelleştirme girişimleridir.

Dördüncüsü: Allah'ın kelimasını dinlemekten maksat, dinin temel ilkeleri ve bilgileri üzerinde durup anlamaktır. Gerçi burada şöyle bir açıklama getirmenin de haklılık payı vardır: Allah'ın kelimasını dinlemek, ancak aman dileyen kimsenin ilâhî kelâmı anlayan bir Arap olması durumunda işe yarayabilir. Eğer aman dileyen kimse Arapçayı anlamayan yabancı biri ise, ayetin akışından anladığımız kadarıyla böyle bir kimse hakkında yalnızca dinin temel prensiplerini ve bilgilerini anlayıp kavraması, bilgi sahibi olması geçerlidir.

Beşincisi: Tefsirini sunduğumuz ayet, muhkemdir ve neshedilmemiştir, neshedilmesinin de imkânı yoktur. Çünkü dinin özü ile Kitap ve Sünnet'in zahirî ifadeleri, [bir kimsenin aleyhine olan kanıtlar eksiksiz olarak belirginleşmediği veya sunulan mesajın gerçekliğine ilişkin kanıtlar somut olarak gözler önüne serilmediği, yani] hüccet tamamlanmadığı sürece o kimsenin sorumlu tutulamayacağını ve herhangi bir sert tutum takınılacaksa, bunun ancak apaçık ve anlaşılır bir açıklamadan sonra olabileceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü gerçekleri ayıklama yolunda olan veya hakkı öğrenmeye çalışan ya da hakikati anlamak için çaba gösteren bir cahil eli boş gönderilmez, habersizce yakalanmaz, muaheze edilmez.

O hâlde, İslâm'ın ve Müslümanların, kendisine sunulan bilgiler içinde doğruluk emareleri gördüğü takdirde hakka tâbi olmak umuduyla dinin temel bilgilerini kavramak ve davetin özünü, esaslarını öğrenmek için aman dileyen herkese tam bir güvence vermeleri kaçınılmazdır. Bu öyle bir temel kural ve ilkedir ki, geçersiz olması ve Al-

lah'ın dini İslâm olarak kaldığı sürece değişmesi mümkün değildir. O hâlde ayet muhkemdir ve kıyamete kadar da neshedilmeyecektir, hükümü yürürlükten kaldırılmayacaktır.

Bu açıklamamızla, "*Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye (düşünüp kavrayınca) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır.*" ayetinin içerdiği hüküm, daha sonra yer alan "*Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın.*" [Tevbe, 36] ayetinin içerdiği hükümle neshedilmiş, yürürlükten kaldırılmıştır,¹ şeklindeki yorumun yanlış olduğu açığa çıkıyor.

Altıncısı: Ayet, yalnızca dinin hayrı umulan dinî bir mesele için aman dileyen bir kimseye aman verilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Fakat dinsel bir amaca yönelik bulunmayan ve dine yönelik bir yarar sağlaması beklenmeyen mutlak anlamdaki aman dilemeler için bu ayetten bir kanıt çıkarsamak mümkün değildir. Tam tersine, bu gibi durumlarda, bundan önceki ayetlerde vurgulanan sert tutum sergilenmesi ile ilgili hüküm geçerliliğini korur.

Yedincisi: "*Allah'ın kelâmını dinleyinceye (düşünüp kavrayınca) kadar ona aman ver*" ifadesi, "*sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır.*" ifadesi olmaksızın da maksada delalet ettiği hâlde, aman verme emrinin, "*sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır.*" ifadeyle bütünlenmiş olması, hidayet kapısının sonuna kadar insanlara açık tutulması hususunda gösterilen azami özeni göstermektedir. Yine insanların hayat biçimlerini belirlemede serbest olduklarını, diledikleri gibi yaşama ve yaşamsal eylemlerini tam bir özgürlük içinde gerçekleştirmek haklarına riayet etmeyi vurgulama amacına yöneliktir. Ayrıca bu yönde kesin hükümler ve kati kararlar bildiren buyurucu ifadelerden özenle kaçınıldığı amaçlanmıştır. Ta ki helâk olan, bir kanıta dayalı olarak helâk olsun ve yaşayan da, bir kanıta dayalı olarak yaşasın; böylece peygamberlerin gönderilişinden sonra insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın.

Sekizincisi: Bazı tefsir bilginlerinin de söyledikleri gibi, bu ayet, dinin aslına inanmanın herhangi bir kuşkuyla yer verilmeksizin ve hiçbir şüphayla karışmaksızın kesin, yakînî bir bilgiye dayanmasının zorunluluğunu ve bu inançta bundan başka bir durumun, ağırlıklı zan şek-

1- [el-Menar, c.10, s.178]

1- [el-Menar, c.10, s.178; el-Keşşaf, c.2, s.249]

linde bile olsa¹ yeterli olmadığını göstermektedir. Nitekim yüce Allah birçok ayette zannın peşinden gitmeyi yermiş, insanları kesin bilgiye tâbi olmaya çağırmıştır: *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme."* (İsrâ, 36), *"Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez."* (Necm, 28), *"Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece zan ve tahminle yalan söylüyorlar."* (Zuhruf, 20)

Eğer dinin aslında taklidî bir bilgiye sahip olmak yeterli ve geçerli olsaydı, dinin temel prensiplerini anlamak ve dinsel bilgileri, öğretileri kavramak için aman dileyenlere aman vermeyi caiz gören hükmü koymanın bir anlamı olmazdı. Çünkü buna göre, söylenenleri araştırmadan taklidî bilgiyle dini kabul etmek ve hak mı, batıl mı olduğunu incelemekten kaçınmak da caiz olurdu [ve artık öyle bir emre gerek kalmazdı].

Hâlbuki bu bağlamda kesin bir bilgiye dayanmak zorunludur. Bu, ister bilimsel yöntemler sonucu elde edilen kanıtlara dayalı olsun, ister insanın bilgi sahibi olmasını mümkün kılan tesadüf gibi bile başka herhangi bir yönetime dayalı olsun fark etmez. Bu, dinin temel bilgilerine ilişkin kanıtlar sunmak ancak akıl yöntemiyle olur, şeklindeki değerlendirmeden farklı bir şeydir. Çünkü bir şeyle ilgili kanıt sunmanın doğru oluşu bir şey, ne şekilde olursa olsun elde edilen kesin bir bilgiye dayanmak ise başka bir şeydir.

7) Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir? Sadece Mescidu'l-Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız başka. Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın). Çünkü Allah takvalıları sever.

Daha önce sözlerini tutmakta ve antlaşmalarına bağlı kalmakta kendilerine güvenilmeyen müşriklerle yapılan antlaşmanın bozulmasına ve Allah'a iman edip tevhit dinine boyun eğinceye kadar onlarla savaşılmasına; bu arada ahitlerini bozmayanların, yaptıkları antlaşmaya bağlı kalanların istisna tutulmasına, kendilerine tanınan sürenin sonuna kadar antlaşmadan doğan haklarının gözetilmesine ilişkin olarak sunulan genel hüküm burada daha açık bir tarzda sunuluyor.

Dolayısıyla bu ayetten başlayıp altı ayet boyunca devam eden açıklamanın tümü; bu dediklerimizi açıklamaya, hükmü netleştirmeye, bu hükümden istisna tutulan grupları açıklamaya, verilen hükmün süresini ve konusunu belirlemeye yöneliktir.

"Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir?" ifadesindeki soru, olumsuzlama amacına yöneliktir. Ama hemen ardından Mescidu'l-Haram yanında müminlerle antlaşma yapan müşrikler bu hükmün kapsamının dışında tutuluyor. Çünkü onlar bu antlaşmanın maddelerini çiğnemediler, verdikleri sözleri tutma hususunda gevşeklik göstermediler. Bunların istisna edildiklerinin kanıtı da şu ifadedir: *"Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın)."* Çünkü dürüst davranan kimseye karşı dürüst olmak ve barışçı davranan kimseye karşı barış sergilemek, dinin öngördüğü takva duygusunun bir gereğidir. Bu yüzden söz konusu ifade, *"Çünkü Allah takvalıları sever."* ifadesiyle gerekçelendirilmiştir. Nitekim benzeri bir ifade önceki ayetlerden birinin de sonunda yer almıştı: *"Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün. Çünkü Allah takvalıları sever."*

8) Nasıl (Allah ve Resulü yanında müşriklerin bir ahdi olabilir ki? Oysa onlar size galip gelirlerse, sizin hakkınızda ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. Çünkü onlar ağızlarıyla (sözleriyle) sizi razı ediyorlar; fakat kalpleri bunu kabul etmiyor. Onların çoğu fasıktır (antlaşmanın dışına çıkmıştır).

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-İll; yeminle ahitleşme ve antlaşma sonucu belirginleşen her türlü durum, bağlılık ve irtibat demektir. 'Qarabetun teillu', alabildiğine açık olduğu için inkârı mümkün olmayan yakınlık, demektir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Sizin hakkınızda ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler.'* 'El-le'l-feresu' ise, at hızlı koştu, demektir. Bu tabirle aslında atın apaçık bir şekilde ortaya çıktığı anlatılmak isteniyor. Bu deyim, şimşek gibi büyük bir hızla çakıp belirginleşmesinden kinaye olarak hızla hareket eden şeyler için kullanılır." (Alıntı son buldu.)

Başka bir yerde de şunları der: "ez-Zimam; bir kişinin yaptığı antlaşmanın maddeleri kapsamında bulunup da çiğnemesinden, gereğini yerine getirmemesinden dolayı kınanmasını gerektiren şey demektir.

1- [el-Kebir, Fahri Râzî, c.15, s.228]

'ez-Zimmeh' ve 'el-mezemmeh' kelimeleri de aynı anlama gelir. Araplar, 'Lî mezemmetun fela tehtikha=Benim yaptığım takdirde kınanmanı gerektiren öyle bir şeyim var, onu ihlal etme.' derler. Yine, 'Ezhib mezemmetehum bi şey'in=Yapmadıkları takdirde kınanmalarını gerektiren şey karşılığında onlara bir şey ver.' (Alıntı son buldu.) Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki, [ayette geçen] 'ez-zimmeh' kelimesi, övgü anlamına gelen 'el-medh'in karşıtı olan 'ez-zemmu=yergi' kelimesinden türemiştir.

Büyük bir ihtimalle, ayette "el-ill" ve "ez-zimmeh" sözcüklerinin karşılıklı olarak kullanılmaları, müşriklerin müminlere karşı korunması ve gözetilmesi gereken hiçbir antlaşmaya ve ahde bağlı kalmadıklarını vurgulamak içindir. Bu, ister reel ve varoluşsal temellere dayalı akrabalık bağı gibi akrabaların birbirlerinin durumlarını gözetmelerini gerektirici bir misak ve bağlılık olsun, ister ittifak gibi bir olgu sonucu imzalanan göreceli antlaşmalar ve ahitler olsun fark etmez.

[Önceki ayetten sonra bu] ayette "keyfe=nasıl" sözcüğünün ikinci kez tekrarlanmış olmasıyla mesajın vurgulanması ve pekiştirilmesi amaçlandığı gibi, "*Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir?...*" ayetiyle, "*Nasıl olabilir ki? Oysa onlar size galip gelirlerse...*" ayetinin arasında, metni oldukça uzun olan, "*Sadece Mescidü'l-Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız başka...*" ifadesinin yer almasından dolayı meydana gelen ipham ve kapalılığı gidermek de amaçlanmıştır.

Bu durumda ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Müşriklerin Allah ve Resulü'nün (s.a.a) yanında nasıl bir ahitleri olabilir ki? Hâlbuki onlar size galip gelirlerse, sizin hakkınızda ne akrabalık hukukunu, ne de yaptığınız herhangi bir antlaşmanın maddelerini gözetirler. Sizi tatlı dille, yaldızlı ifadelerle memnun etmeye çalışıyorlar; oysa kalpleri size karşı başka duygular besliyor. Onların çoğu fasıktır, yoldan çıkmıştır.

Bundan da anlıyoruz ki, "*Çünkü onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar*" ifadesi, akli mecaza bir örnek oluşturmaktadır. Çünkü burada razı etme eylemi ağza isnat edilmiştir. Gerçekte ise razı etme eylemi söze ve ağızda meydana getirilip oradan çıkarılan kelama isnat edilir.

"*Çünkü onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar...*" ifadesi, müşriklerin antlaşmalarının olamayacağına ilişkin yargıyı gerekçelendirme a-

macına yöneliktir. Araya bir fasılanın koyulması [ve "*Oysa onlar size galip gelirlerse...*" ifadesine yer verilmesi] işte bu yüzdendir. Bu durumda cümlelerin takdirî açılımı şöyledir: Onların nasıl bir ahitleri olabilir ki? Hâlbuki ağızlarıyla sizi razı ederken, kalpleri bunun aksine duygular beslemektedir ve çoğu da yoldan çıkmış fasıklardır.

"*Onların çoğu fasıktır.*" ifadesiyle, onların çoğunun tamamıyla sizi yenilgiye uğratmayı beklemeye bile gerek duymadan pervasızca antlaşmaları çiğnedikleri ve ahitleri fiilen bozdukları anlatılıyor. Buna göre ayet, gerek bireyler ve gerekse topluluk olarak müşriklerin büyük bir kısmının antlaşmaları bozmak, müminler hakkında ne akrabalık bağını ve ne de antlaşma maddelerini gözetmemek şeklinde yoldan çıktıklarını, fasıkları olduklarını anlatıyor. Bu demektir ki, onlar size üstünlük sağlayacak olurlarsa, sizin hakkınızda hiçbir akrabalık bağından doğan hukuku ve yaptığınız antlaşmalardan doğan haklarınızı gözetmeyeceklerdir.

9-10) Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür! Hiçbir mümin hakkında ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. İşte onlar saldırganlardır.

Bu ayetler, bundan önceki ayette yer alan "*Onların çoğu fasıktır.*" ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Bunun yanında, "*Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar...*" ifadesi de, ikinci ayette yer alan "*Hiçbir mümin hakkında ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler.*" ifadesine ilişkin bir hazırlık ve bir giriş konumunda görünüyor.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, antlaşmanın dışına çıkmak sonuç itibarıyla Allah'a kulluk yolundan çıkma anlamını ifade etse de ayette geçen "fisk" kelimesinden maksat burada, mutlak anlamda yüce Allah'a kulluk pozisyonunun dışına çıkmak değil, ahit ve antlaşma maddelerinin dışına çıkmaktır.

"*İşte onlar saldırganlardır.*" cümlesi, onların bundan önce işaret edilen psikolojik ve fizyolojik tüm davranışlarının bir izahı konumundadır. Bunun yanında bu cümle, akla gelebilecek bir soruya veya benzer bir şeye de cevap oluşturmaktadır. Buna göre ayetin anlamı şöyle oluyor: Durumları böyle olduğuna ve bu tür davranışlar sergiledikleri-

ne göre, onlarla yaptığınız antlaşmayı bozmanız durumunda, bunun onlara karşı yapılmış haksız bir saldırı olacağını düşünmeyin. Asıl saldırganlar onlardır. Çünkü onlar size karşı içlerinde kin ve düşmanlık duygularını beslemektedirler. Yine onların büyük bir çoğunluğu, pratikte insanların Allah'ın yolundan alıkonulması için çalışmaktan geri durmaz, müminlere karşı akrabalık bağını ve antlaşmalarına bağlılığı gözetmez.

11-12) Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde sizin kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir topluluğa ayetlerimizi genişçe açıklıyoruz. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur. Umulur ki (savaştığınız takdirde antlaşmaları bozmaktan) vazgeçerler.

Bu iki ayet, bundan önce yer alan şu ayetin ayrıntılı açıklaması işlevini görüyor: *"Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır; ama eğer yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız."* [Tevbe, 3]

Ayetlerin akışından da anladığımız kadarıyla "tövbe"den maksat, Allah'a ve ayetlerine iman etmeye dönmektir. Bu yüzden sadece tövbeden söz etmekle yetinilmemiş, buna ek olarak da Allah'a kulluk sunmanın en belirgin eylemi olan namaz kılma ve dinî esaslara dayalı bir toplumun en sağlam dayanağı olan zekât verme de tövbeye atfedilmiştir. Bu iki ibadet şekline işaret etmekle, Allah'a iman ettikten sonra gerekli olan Allah'ın ayetlerine iman etmenin gerçeklik kazanmasının ancak bu iki ibadetin pratize edilmesiyle mümkün olabileceği mesajı veriliyor. İşte, *"Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse..."* ayetinin anlamı budur.

"artık onlar dinde sizin kardeşlerinizdir." ifadesinde, bunlarla diğer müminlerin, İslâm toplumu içinde İslâm'ın öngördüğü toplumsal haklar bakımından eşit konumda oldukları anlatılıyor. Dolayısıyla leh-te veya aleyhte Müslümanlar için öngörülen tüm yükümlülük ve haklar, onlar için de geçerlidir.

Bu ayette hak ve görevler açısından eşit olma ilkesi "dinde kardeş olma" şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim bir diğer ayette de şöyle buyrulduğunu görüyoruz: *"Müminler ancak kardeşlerdir."* (Hücrât, 10) Burada, müminlerin dinden doğan haklar bakımından eşit olduklarına

vurgu yapılmak istenmiştir. Çünkü kardeşler bir tek özden türemişlerdir. Bu yüzden kardeşler, aile topluluğu açısından söz konusu haklarla ilgili hususlarda ev reisi olan babalarının yanında tam eşit kabul edilirler. Aynı şekilde aşiret ve akrabalar topluluğunda da akrabalar arasında haklar açısından bir eşitlik söz konusudur.

Dinsel terminolojide "kardeşlik" olarak nitelendirilen bu durum şer'î hüküm ve sonuçlara sahip olduğundan dolayı İslâmî yasalar sistemi söz konusu kardeşliğe önem vermiş, onun için yasal hükümler ve etkinlikler de belirlemiştir. Bu demektir ki, İslâm toplumunun bireyleri arasında bu türden reel bir kardeşlik söz konusudur ve buna bağlı olarak birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Tıpkı doğal kardeşlik için İslâm'ın birtakım aklı ve dinsel düzenlemeler öngörmesi gibi. Dolayısıyla İslâm'ın müminleri kardeş olarak adlandırması, salt mecazî bir yaklaşımdan kaynaklanan lafzî istiare türünden değildir. Nitekim Peygamberimizden (s.a.a) de şöyle rivayet edilmiştir: "Müminler kardeşlerdir, en aşağıdaki kimse bile müminlerin zimmetinde olan görevlerden sorumludur. Onlar kendilerinden olmayan kimselere karşı bir tek el gibidirler."

"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur." ifadesinin akışından anladığımız kadarıyla bunlar, yüce Allah'ın önceki ayette müminlerden onlarla yaptıkları antlaşmaları bozmalarını istediği, onların saldırganlar olduklarını, bir mümin hakkında hiçbir akrabalık bağını ve antlaşmayı gözetmediklerini, dolayısıyla yeminlerini bozup antlaşmalarını çiğnediklerini belirttiği müşrikler değildirler. Çünkü *"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa..."* ifadesinde öngörülen şart, önceki ayette durumları izah edilen müşriklerle örtüşmüyor.

O hâlde bu ayette kastedilenler, Müslümanlardan emir yetkisine sahip yönetici kişiyle antlaşmaları olan başka bir gruptur. Bunlar yaptıkları antlaşmaya bağlı kalacaklarına dair yeminler etmişlerdi. Fakat antlaşmayı imzaladıktan sonra yeminlerini bozmuşlardı. Yani, karara bağlanıp imzalandıktan sonra antlaşmayı çiğnemişlerdi. İşte yüce Allah böyle kimselere karşı savaşılmasını emrediyor, onların yeminlerini geçersiz sayıyor ve onları küfrün önderleri, elebaşları olarak nitelendiriyor. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkâr etme hususunda öncü kimselerdir, kendilerinden sonra gelenler onları izlemektedir. Dolayısıyla

müminlerin bunlara karşı topyekûn bir savaş başlatmaları gerekir. İşte onlarla savaştığınız takdirde umulur ki, yeminlerini bozmaktan vazgeçip antlaşmaları çiğneme alışkanlıklarına son verirler.

13) Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve size karşı (savaşı) ilk başlatan bir toplulukla savaşırmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, eğer mümin iseniz, kendisinden korkmanız için daha önceliklidir.

Bu ve bundan sonraki üç ayet, müminleri müşriklere karşı savaşmaya teşvik etmeye yöneliktir. Bunun için de onların Allah katında işledikleri suçlar açıklanıyor, hakka ve hakikate ihanet edişleri dile getiriliyor. Onların işledikleri hatalar ve azgınlıklar şu şekilde sıralanıyor: Yeminleri bozmak, Allah Resulü'nü (s.a.a) yurdundan çıkarmaya kalkışmak ve ilk önce savaşı başlatmak. Ardından müminlere şu gerçek öğretiliyor: "Eğer mümin iseler, her türlü hayra, şerre, yarara ve zarara egemen olan Allah'a iman etmelerinin bir gereği olarak sadece O'ndan korkmalıdırlar." Dolayısıyla bu ifade müminlerin kalbini güçlendirmekte ve onlara cesaret aşılamaktadır. Bu ayetler bölümünün sonunda ise, müminlerin Allah tarafından imanı O'na halis/has kılma ve müşriklerle ilişkileri kesme bazında sınava tâbi tutuldukları açıklanıyor. Ta ki bu sınav sonucu, gerçek mümin için öngörülen ödül kazansınlar.

14-15) Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillete uğratsın, sizi onlara galip kılsın ve mümin topluluğun gönlünü ferahlatsın. Ve onların (müminlerin) kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Burada müşriklerle savaşma emri bir kez daha yenileniyor. Çünkü bundan önceki teşvik edici ve özendirici açıklamalardan sonra artık bu emir, kabul edilmeye daha yakın olmuş bulunuyor. Bundan önceki emir resen verilmişti, bir hazırlık veya ön açıklama yapılmamıştı; fakat ikinci emir, bu emre muhatap olanlara yönelik yoğun motivasyon ve ajitasyondan sonra veriliyor; bu yüzden etkili olması ve derhal kabul edilmesi daha kolaydır.

Kaldı ki, savaş emrinden sonra yer alan "*Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillete uğratsın... Ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin.*" ifadeleri de, savaş emrini pekiştirici ve emre muha-

tap olanları bu emri yerine getirmeye ve müşriklere karşı uygulamaya geçirmeye teşvik edici bir rol oynuyor. Çünkü müşriklerin müminlerin elleriyle öldürülmelerinin ilâhî bir azap olduğunun, müminlerin yüce Allah'ın emrini yerine getiren eller olduklarının ve bunun sonucunda müşriklerin zillete uğrayacaklarının, Allah'ın müminleri müşriklere karşı galip getireceğinin, bunun aynı zamanda müminlerin kalplerini yatıştıracağı, içlerindeki öfkeyi gidereceğinin hatırlatılması, onları daha coşkulu hareket etmeye, daha içtenlikli bir iradeyle işe koyulmaya yöneltir.

"*Allah dilediğinin tövbesini kabul eder...*" ifadesi, savaşa ilişkin hükmün mutlak ve genel olduğu sanılmasın diye istisna içeren bir ifade konumundadır.

16) Yoksa Allah, sizden cihat edip Allah, Peygamber ve müminlerden başka kendisine bir sırdaş edinmeyen kimseleri bilmeden (ortaya çıkarmadan, kendi hâlinize) bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Bu ayet, müşriklerle savaşmanın gerekliliğine ilişkin bir diğer gerekçeli açıklamadır. Amaç, burada da müminleri savaşa teşvik etmektir. Burada ayrıca işin içyüzü ve gerçek mahiyeti açıklanıyor. Buna göre dünya sınav ve deney yurdudur. Çünkü insanların nefisleri hem hayrı, hem şerri; hem mutluluğu, hem de mutsuzluğu kabullenmeye, benimsemeye yatkındır. İnsan nefsi/ruhu ilk varoluş aşamasında basit ve belirsizdir, nitelikleri belirginlik kazanmamıştır. Allah'a yakınlık mertebeleri ise, ancak Allah'a ve ayetlerine yönelik samimi bir iman karşılığında bahşedilir. İmanın berraklığı da ancak müminin amel medyasına atılmasını sağlayan sınavla belirlenir. Allah'ın bundaki amacı ise, temiz ile pisi birbirinden ayırmak, saf imana sahip olanlarla imanları kuru bir iddiadan öteye geçmeyenlerin saflarını belirginleştirmektir.

Şu hâlde canlarını ve mallarını cennet karşılığında Allah'a sattıklarını iddia eden şu adamların sınanmaları gerekir. Doğru söyleyen ile yalan söyleyenin birbirinden ayrıldığı, Allah düşmanlarıyla her türlü sevgi duygularını ve ilişkiyi kesenlerle hâlâ kalplerinde onlara karşı dostluk kırıntıları bulunanların açık bir şekilde ortaya çıktığı, dolayısıyla yaşayanın bir kanıtı dayanarak yaşadığı ve helâk olanın da bir kanıtı dayalı olarak helâk olduğu savaş gibi bir imtihana tâbi tutulmaları gerekir.

Dolayısıyla müminlerin savaş emrine uymaları gerekir. Daha doğrusu bu emri yerine getirmek için koşmalıdırlar, birbirleriyle yarışmalıdır. Ta ki bu sayede öz cevherlerini, imanlarının gerçekliğini ortaya çıkarabilsinler ve gerçek bir kanıt gösterenden başka hiç kimsenin kurtulamadığı bir günde (kıyamette) Rablerine sunacakları somut bir kanıtları olabilsin.

"*bırakılacağınızı mı sandınız?*" ifadesi, şu anlama gelmektedir: Yoksa siz üzerinde bulunduğunuz hâlde ve Allah'a ve ayetlerine iman ettiğinize ilişkin iddianızın doğru mu, yalan mı olduğu ortaya çıkmadan öylece bırakılacağınızı mı sandınız?

"*Yoksa Allah, sizden cihat edip Allah, Peygamber ve müminlerden başka kendisine bir sırdaş edinmeyen kimseleri bilmeden...*" ifadesi, "Yoksa Allah, sizden cihat edip Allah, Resulü ve müminlerden başka kendinize bir sırdaş edinmediğinizi ortaya çıkarmadan..." anlamındadır. Çünkü varlıkların realitede gerçekleşmeleri, yüce Allah'ın onlara ilişkin bilgisi sayılır. Daha önce bu konuyla ilgili olarak tefsirimizin dördüncü cildinde, "*Yoksa siz, Allah içinizdeki cihat edenleri bilmeden (ayırt etmeden) ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?*" (Âl-i İmrân, 142) ayetini tefsir ederken geniş açıklamalara yer verdik. Allah'ın bilmesinin anlamı ile ilgili olarak yaptığımız açıklamanın doğruluğunun bir kanıtı da, tefsirini sunduğumuz ayetin sonundaki "*Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*" ifadesidir.

Ragıp İsfahanî'nin el-Müfredat adlı eserinde söylediği gibi, "el-velice"; ailesinden olmadığı hâlde insanın sırdaş edindiği, güvendiği kimse demektir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, "(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilâmı)dır!" ifadesiyle ilgili olarak müellif şöyle der: Bana babam anlattı, o da Muhammed b. Fadl'dan duymuş, ona İbn Ebî Umeyr anlatmış, o da Ebu Sabbah el-Kinani'den duymuş ki, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Bu ayet, Peygamberimizin (s.a.a) Hicret'in dokuzuncu yılında Tebük Seferi'nden dönüşünden sonra inmiştir."

İmam (a.s) sözlerini şöyle sürdürdü: "Resulullah (s.a.a) Mekke'yi fethedince, o sene müşriklerin hac ziyaretinde bulunmalarına engel ol-

madı. Arapların, hac ibadetiyle ilgili olarak şöyle bir gelenekleri vardı: Mekke'ye giren ve üzerindeki giysileri çıkarmadan Kâbe'yi tavaf eden bir kimsenin bu giysileri bir daha yanında tutması helâl sayılmazdı. Onları sadaka olarak vermek zorundaydılar. Çünkü tavaftan sonra onları tekrar giymeleri yasaktı. Bu yüzden dışarıdan Mekke'ye gelen bir kimse tavaf için bir elbise kiralar, tavaflı tamamladıktan sonra da onu sahibine iade ederdi. Üzerindeki giysilerden başka kiralayacağı veya emanet olarak alacağı bir elbise bulamayanlar da çıplak olarak tavaf ederlerdi."

"Bu sırada civar Araplarından güzel ve alımlı bir kadın Mekke'ye geldi. Tavaf için emanet veya kiralık bir giysi aradı; fakat bulamadı. [Üzerindeki giysilerle tavaf etmek isteyince,] insanlar ona şöyle dediler: 'Eğer elbiselerinizle tavaf edersen, onları tavaftan sonra sadaka olarak vermek gerekir.' Bunun üzerine dedi ki: 'Giysilerimi nasıl sadaka olarak veririm, benim ondan başka giyecek bir şeyim yoktur ki?' Derken Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etti. Bu sırada insanlar onu izliyorlardı. Bunun üzerine bir elini ön organının, diğerini de arka organının üzerine koydu ve şu beyitleri söyledi:

"Bugün (avret yerlerimin) bir kısmı veya tamamı görünüyor / Görünenleri kimseye helâl etmiyorum."

"Tavaftan sonra bazıları ona evlenme teklif ettiler; ama o, 'Evliyim.' diyerek bu teklifleri geri çevirdi."

"Peygamberimizin (s.a.a) Tevbe Suresi'nin inişinden önce izlediği strateji, ancak kendisine savaş açanlarla veya savaşma arzusunu belli edenlerle savaşmak şeklindeydi. Nitekim yüce Allah [bu hususta] ona şöyle vahyetmişti: '*Artık onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, (bu durumda) Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı (savaş izni) vermemiştir.*' [Nisâ, 90] Bu yüzden Peygamber efendimiz (s.a.a) bir kenara çekilip kendisiyle uğraşmayan kâfirlerle savaşmazdı. Bu strateji, Tevbe Suresi'nin inişine kadar devam etti. Fakat Tevbe Suresi indiğinde bu surede, Peygamberimizle (s.a.a) Mekke'nin fethedildiği gün belli bir süre için antlaşma imzalayanlar dışında bir kenara çekilen veya çekilmeyen bütün müşriklerle savaşması emri verildi. Mekke'nin fethedildiği gün antlaşma yapılan müşrikler arasında Safvan b. Ümeyye ve Süheyl b. Amr gibi isimler de vardı. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: '*(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar*

(ve uzaklık ilânı)dır! Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın.' Bundan (dört aydan) sonra artık bulundukları yerde öldürüleceklerdi. Antlaşmalı müşriklere serbest dolaşım hakkı tanınan bu dört ay, zilhiccenin yirmisinden başlayıp muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının tamamı ile rebiyülâhır ayının onuna kadardı."

"Tevbe Suresi'nden bazı ayetler inince, Resulullah (s.a.a) bunları Ebu Bekir'e verdi ve Mekke'ye gidip Mina'da Kurban Bayramı günü halka okumasını emretti. Ebu Bekir Mekke'ye hareket etmek üzere yola çıktıktan sonra Cebrail indi ve Resulullah'a (s.a.a) şöyle dedi: Ya Resulallah! Senin görevini ancak senden olan biri iletebilir."

"Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) Emirü'l-Müminin Ali'yi (a.s) Ebu Bekir'in ardından gönderdi. İmam Ali (a.s) Revha denilen yerde Ebu Bekir'e yetişti ve Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini(n yazılı olduğu belgeyi) ondan aldı. Ebu Bekir Peygamberimizin (s.a.a) yanına döndü ve 'Ya Resulallah! Yüce Allah benimle ilgili bir şey mi indirdi?' diye sordu. Resulullah (s.a.a) dedi ki: Hayır, fakat Allah benim mesajımı ancak benim veya benden olan birinin tebliğ edebileceğini vahyetti."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hariz'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) Ebu Bekir'i hac zamanı be- raatı (müşriklerden uzak olmayı bildiren ilânı, Tevbe Suresi'ni) halka okumak üzere Mekke'ye görevli olarak gönderdi. Bunun üzerine Cebrail indi ve Peygamberimize (s.a.a) şu mesajı bildirdi: 'Ya Resulallah! ancak Ali bu görevi yerine getirebilir.' Hemen ardından Peygamberimiz (s.a.a) Ali'yi çağırdı ve Adba adlı devesine binip Ebu Bekir'e yetişmesini, Tevbe Suresi'ni(n yazılı olduğu belgeyi) ondan almasını ve Mekke'de onu halka okumasını emretti. Ali'yi gören Ebu Bekir, 'Yoksa bana kızdı mı?' dedi. İmam Ali (a.s), 'Hayır, ama Resulullah'a, 'Ancak senden olan biri mesajı iletebilir.' şeklinde bir uyarı indi.' dedi."

"İmam Ali Mekke'ye ulaştığında, Kurban Bayramı'nın birinci günü ve öğleden sonraydı. O gün Hacc-ı Ekber günüydü. Yüksekçe bir yere çıktı ve 'Ben Allah'ın Elçisi'nin elçisiyim. Size onun tarafından gönderildim.' dedikten sonra, '(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır! Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın.' ayetlerini okudu. Bu dört ay, zilhiccenin yirmisinde başlıyordu; muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının tamamını ve rebiyülâhır ayının da ilk on gününü kapsıyordu. Sonra şunları söyledi: Erkekler ve kadınlar Kâbe'yi çıplak o-

larak tavaf edemezler. Bu yıldan sonra müşrikler artık tavaf yapamazlar. Kimin Resulullah (s.a.a) ile yapılmış bir antlaşması varsa, bu antlaşmaların geçerlilik süresi bu dört ayın sonuna kadardır."

Ben derim ki: Bu rivayette ["bu antlaşmaların geçerlilik süresi bu dört ayın sonuna kadardır." sözüyle] antlaşmalar için belirlenen süre, ileride yer vereceğimiz rivayetten de anlaşılacağı gibi, süresi belirtilmemiş antlaşmalar içindir. Fakat süresi belirtilen antlaşmalar, ayetten de anlaşılacağı gibi, belirlenen sürelerinin bitimine kadar geçerlidir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de ve Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, Ebu Basir kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Ali (a.s) halka hitap ederken kılıcını da kınından çıkarmıştı. Şöyle dedi: 'Kâbe'yi çıplak biri kesinlikle tavaf etmeyecektir. Müşrik olan bir kimse Kâbe'yi tavaf etmeyecektir. Kendisine antlaşmalardan doğan bir süre tanınan kimse bu sürenin sonuna kadar serbesttir. Kendisine antlaşmalardan doğan bir hak olarak süre tanınmayan kimseler de dört aylık bir süre için serbesttirler.' İmam Ali (a.s) bu konuşmayı Kurban Bayramı'nın ilk gününde yaptı. Böylece dört aylık süre şöyle belirginleşti: Zilhiccenin yirmisinden itibaren muharrem, safer, rebiyülevvel aylarının tamamı ve rebiyülâhır ayının ilk on günü."

İmam (a.s) daha sonra şöyle buyurdu: "Kurban Bayramı'nın ilk günü Hacc-ı Ekber günüdür."

Ben derim ki: Bu anlamı pekiştirici mahiyette Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetler sayılmayacak kadar çoktur.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel -Zevaidü'l-Müsned adlı eserinde-, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Ali'den (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir: "Tevbe Suresi'nin on ayeti inince, Peygamberimiz (s.a.v) Ebu Bekir'i çağırdı ve bu ayetleri Mekke'de halka okumasını emretti. Sonra beni çağırdı ve dedi ki: 'Ebu Bekir'in arkasından git, ona yetiştiğin zaman Tevbe Suresi'nin ayetlerini(n yazılı olduğu belgeyi) ondan al.' Ebu Bekir geri döndü ve dedi ki: 'Benim hakkımda olumsuz bir şey mi indi?' Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: Hayır; ama Cebrail bana geldi ve şöyle dedi: Senin görevini ancak sen ve senden olan biri yerine getirebilir."

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i müşriklerden uzaklığı bil-

diren ayetleri (Tevbe Suresi'ni) Mekkelilere okumak üzere görevlendirdi. Onun arkasından Ali'yi gönderdi. Ali ayetleri ondan aldı. Bundan dolayı Ebu Bekir alınır gibi oldu. Peygamber (s.a.v) ona dedi ki: Ey Ebu Bekir! Benim görevimi ancak ben ve benden olan biri yerine getirebilir."

Aynı eserde İbn Mürdeveyh, Ebu Rafi'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i hac zamanı Tevbe Suresi'ni halka okumak üzere görevlendirdi. Bunun üzerine Cebrail indi ve şöyle dedi: 'Bu mesajı ancak sen ve senden olan biri iletebilir.' Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) Ali'yi (r.a) onun arkasından gönderdi. Ali Mekke ile Medine arasındaki bir yerde ona yetişti. Sureyi ondan aldı ve hac zamanı halka okudu."

Yine aynı eserde İbn Hibban ve İbn Mürdevyh, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i kendisi adına, Tevbe Suresi'ni halka tebliğ etmek üzere görevlendirdi. Fakat Ebu Bekir'i gönderdikten sonra Ali'yi (r.a) peşinden gönderdi ve ona şunları söyledi: 'Ey Ali! Benim görevimi benden ve senden başkası yerine getiremez.' Sonra Ali'yi Adba adlı devesine bindirdi. Derken Ali Ebu Bekir'e yetişti ve Tevbe Suresi'ni ondan aldı."

"Ebu Bekir geri döndü. İçinde hakkında olumsuz bir şeyin inmiş olması ihtimalinden dolayı bir korku vardı. Peygamberimizin (s.a.v) yanına geldiğinde dedi ki: 'Bana bir şey mi oldu ya Resulallah?!' Peygamberimiz (s.a.v) ona şu karşılığı verdi: Hayırdır. Sen benim kardeşim ve mağara arkadaşısın. Sen cennetteki havuz başında benimle berabersin. Ne var ki benim görevimi ancak benden olan bir kimse yerine getirebilir."

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz rivayetlerin içerdiği anlamı pekiştiren başka rivayetler de vardır. el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub kanalıyla bildiriliyor ki, Taberî, Belazurî, Tirmizî, Vakîdî, Şa'bî, Süddî, Sa'lebî, Vahidî, Kurtubî, Kuşeyrî, Sem'anî, Ahmed b. Hanbel, İbn Butta, Muhammed b. İshak, Ebu Ya'la el-Mavsilî, A'meş ve Simak b. Harb kendi kitaplarında Urve b. Zübeyr, Ebu Hüreyre, Enes, Ebu Rafi, Zeyd b. Nefi, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan (aktaracağımız rivayet ona aittir) şöyle rivayet etmişlerdir:

"[Tevbe Suresi'nden] '(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!...' diye başlayan dokuz ayet inince, Resulullah (s.a.v) bu ayetleri halka

okumak üzere Ebu Bekir'i Mekke'ye gönderdi. Bunun üzerine Cebrail indi ve şöyle dedi: 'Bu görevi ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir.' Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) Emirü'l-Müminin Ali'ye dedi ki: Benim Adba adlı deveme bin ve Ebu Bekir'e yetiş, Tevbe Suresi'ni ondan al."

İbn Abbas devamla diyor ki: "Ebu Bekir Peygamberimizin (s.a.v) yanına döndüğünde, derin bir huzursuzluk içinde sordu: 'Ya Resulallah! Beni, herkesin üstlenmek için can attığı bir görevi üstlenme onununa eriştirdin, ben bu görevi yerine getirmek üzere harekete geçerken bu görevi benden aldın, bunun nedeni nedir?' Peygamberimiz (s.a.v), 'el-Emin (Cebrail) bana geldi ve Allah'tan şu mesajı duyurdu: Senin görevini ancak sen ve senden olan biri yerine getirebilir. Ali benden-dir, dolayısıyla sadece Ali benim görevimi yerine getirebilir."

Buraya kadar aktardığımız ve konuyla ilgili olarak da birçoğunu aktarmadığımız ve ileride bu konuyla ilgili olarak üzerinde duracağımız rivayetlerde iki temel nokta göze çarpıyor:

Birincisi: Peygamberimizin (s.a.a) İmam Ali'yi (a.s) Tevbe Suresi'ni tebliğ etmek üzere göndermesi ve daha önce görevlendirdiği Ebu Bekir'i bu görevden azletmesi, Cebrail'in kendisine getirdiği, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." şeklindeki mesajdan, yani Allah'ın emrinden kaynaklanan bir uygulamadır. Rivayetlerde bu görevlendirmenin de, sadece Tevbe Suresi'nin tebliğiyle ve antlaşmaları bozma konusuyla sınırlı olduğuna ilişkin bir kayıt yoktur. Örneğin, "Müşriklerle ilişkilerin kesilmesini veya antlaşmaların bozulduğunu ancak sen veya senden olan biri tebliğ edebilir." şeklinde bir ifadeye rastlanmıyor. Dolayısıyla birçok tefsirde yapıldığı gibi bu görevlendirmeyi sadece Tevbe Suresi'nin içerdiği uyarının veya antlaşmaların bozulduğunun tebliğiyle sınırlandırmaya ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Nitekim ileride inceleyeceğimiz rivayetler, bu görevlendirmenin genel olduğunu kanıtlar mahiyettedir.

İkincisi: İmam Ali (a.s), beraat ve uzaklık ilânını (Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerle ilişkilerin kesilmesini öngördüklerini) duyurduğu gibi, başka hükümler de duyurmuştur. Onlardan biri şuydu: Kendisine belli bir süre tayin edilenler bu sürenin sonuna kadar serbesttirler, kendilerine süre verilmeyenlerin süresi ise dört aydır. Ki Tevbe Suresi'nin ayetleri buna da delalet etmektedir.

İmam Ali'nin (a.s) tebliğ ettiği bir diğer hüküm de, bundan böyle Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmeyeceğidir. Nitekim bu da Allah tarafından verilmiş bir hükümdür ve şu ayet buna işaret etmektedir: "*Ey Âdemoğulları, secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.*" (A'râf, 31) İleri-de değineceğimiz gibi bazı rivayetlerde, İmam Ali (a.s) söz konusu hükümle birlikte bu ayeti de okumuştur.

İmam Ali'nin (a.s) tebliğ ettiği bir diğer hüküm, bu yıldan itibaren müşriklerin Kâbe'yi tavaf edemeyecekleri veya hac ziyaretinde bulunamayacaklarıdır. Bu hükme de şu ayet işaret etmektedir: "*Ey iman edenler! Müşrikler ancak pistirler. Onun için bu yıllarından sonra Mes-cidu'l-Haram'a yaklaşmasınlar.*" (Tevbe, 28)

Konuyla ilgili bazı rivayetlerde işaret edilen bir beşinci husus daha vardır. Buna göre İmam Ali (a.s), cennete ancak müminlerin gireceğini de duyurmuştur.¹ Bu, gerçi konuyla ilgili diğer rivayetlerde yer almamıştır ve aklî değerlendirmeye de biraz uzak gibi gözükmektedir. Çünkü bu hususla ilgili olarak gerek Mekke'de, gerekse Medine'de birçok ayet inmiştir ve böyle bir gerçeğin Hicret'in dokuzuncu yılına kadar müşrikler tarafından öğrenilmemiş olması normal şartlara göre imkânsız gibidir. Fakat yine de bu hüküm, ayetlerin içeriğinden anlaşılmaktadır.

Her hâlükârda İmam Ali'nin (a.s) elçiliği sadece Tevbe Suresi'nin ayetlerinin tebliğ edilmesiyle sınırlı değildir. Bilakis bunun yanında Kur'ân'da yer alan üç veya dört diğer hükmü de tebliğ etmiştir. Bu hükümlerin tümü de, Cebrail'in Allah tarafından Peygamberimize (s.a.a) getirdiği şu mesajın kapsamına girer: "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." Dolayısıyla bu görevlendirmeyi sınırlandırmaya ilişkin hiçbir somut kanıt yoktur.

ed-Dürü'l-Mensûr adlı tefsirde Tirmizî -hasen olduğunu belirterek- İbn Ebî Hatem, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- İbn Mürdevyh ve Beyhakî -ed-Delalil adlı eserinde- İbn Abbas'tan (r.a) rivayet ederler ki: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i görevlendirdi ve ona bu sözleri (ayetleri) ilân etmesini emretti. Sonra onun peşinden Ali'yi gön-

1- Diğer bazı rivayetlerde bunun yerine şu ifade yer almaktadır: "Kâbe'ye -veya Beyt'e- müminden başkası giremez." Dolayısıyla buradan çıkarılacak hüküm, "Hiçbir müşrik Beyt'i tavaf edemez." şeklindeki hüküm gibi ilkelden verilmiş (iptidai) bir hüküm kabul edilir.

derdi ve onları kendisinin tebliğ etmesini emretti. İkisi de Mekke'ye gittiler. Ali (r.a) teşrik günlerinde ayağa kalktı ve halka şöyle seslendi: 'Bu, Allah ve Resulü'nden müşriklere yönelik bir ihtardır. Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın. Artık bu yıldan itibaren müşrik olan bir kimse hac yapamaz. Çıplak bir kimse Kâbe'yi tavaf edemez. Cennete ancak mümin girer." İşte Ali (r.a) insanlara bunları duyurdu."

Ben derim ki: Bu rivayet, bundan önceki rivayetlere dayanarak yaptığımız değerlendirmelere yakın bir anlam ifade etmektedir.

Yine aynı eserde, Abdurrezzak, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem, Said b. Müseyyib kanalıyla Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ederler: "Ebu Bekir hac yaptığı sırada bana Tevbe Suresi'nin ayetlerini okumamı emretti." Ebu Hüreyre devamla diyor ki: "Sonra Peygamberimiz (s.a.v) peşimizden Ali'yi (r.a) gönderdi ve Tevbe Suresi'nin içerdiği hükümleri ilân etmesini ve Ebu Bekir'in de hac mevsiminde olduğu gibi -veya olduğu konumda (hac emîrliğinde)- kalmasını emretti."

Ben derim ki: Ehlişünnet kaynaklarının birçoğunda, Peygamberimizin (s.a.a), o sene Ebu Bekir'i hac emîri olarak atadığı, İmam Ali'nin (a.s) de müşriklerle ilişkilerin kesildiğine ilişkin hükümleri içeren Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini duyurmak üzere görevlendirildiği belirtiliyor. Şia ise, Peygamberimizin (s.a.a) İmam Ali'yi (a.s) emîr olarak atadığına ilişkin rivayetleri esas almıştır. Buna göre, Ali (a.s) hac emîri olduğu gibi, Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini okumakla da görevlendirilmişti. Tabersî, Mecmeu'l-Beyan adlı eserinde bu görüşü savunmuş ve Ayyâşî de Zûrare kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir.

Şia'nın bu görüşünü destekleyen bir husus da, İmam Ali'nin (a.s) söz konusu seferi sırasında insanlar arasında yargı işlerini de yürütmüş olmasıdır. Peygamberimiz (s.a.a) de bu hususta onun için dua etmiştir. Bilindiği gibi, sadece insanlara Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini okuma görevi, insanlar arasında yargı işlerini de yürütmeyi kapsamaz. Dolayısıyla, İmam Ali'nin (a.s) aynı zamanda hac emîrliği görevini de üstlenmiş olması gerekmektedir. Konuyla ilgili rivayeti aşağıya alıyoruz:

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hasan'dan, o da İmam Ali'den (a.s), Peygamber'in (s.a.a) kendisini Tevbe Suresi'ni insanlara tebliğ etmekle görevlendirdiğinde ona şöyle dediğini rivayet eder: "Ey Allah'ın Peygambe-

ri! Ben ne fasih söz söyleyen biriyim, ne de hatip." Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: "Allah, bana ait olan bir şeyi benden veya senden başkasının yerine ulaştırmasını istemez." Dedim ki: "Eğer başka çare yoksa elbette gideceğim." Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: "Git, şüphesiz Allah, senin lisanını sabitleştirecek, kalbini doğru olana yöneltecektir." Sonra elini İmam Ali'nin (a.s) ağzının üzerine koyar ve şöyle der: "Git ve Tevbe Suresi'ni insanlara oku." Ardından da şunları söyler: "İnsanlar anlaşmazlıklarını çözmen için sana başvuracaklardır. Birbirlerinden davacı olan iki kişi sana başvurduğunda, öbürünü de dinlemeden, birinin lehine hüküm verme. Çünkü her ikisini de dinlemen, hakkı öğrenmen için en güzel yoldur."

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet Ehlisünnet kaynaklarında da yer alır. Örneğin ed-Dürrü'l-Mensûr'da Ebu's-Şeyh'ten, o da Ali'den (r.a) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Tevbe Suresi'ni tebliğ etmek üzere beni Yemen'e gönderdi. Dedim ki: 'Ya Resulullah! Beni gönderiyorsun ama, ben henüz genç bir delikanlıyım. İnsanlar da aralarındaki anlaşmazlıkları çözebilmem için bana başvuracaklardır. Ben nasıl cevap vereceğimi bilmiyorum.' Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: 'Bu sureyi ya sen tebliğ edeceksin, ya da ben.' Dedim ki: 'Mademki başka çare yok, ben giderim.' Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: 'Git, Allah senin lisanını sabitleştirecek, kalbini doğru olana iletecektir.' Ardından şunları söyledi: Git ve o sureyi insanlara oku."

Ne var ki, rivayette Yemen'den söz ediliyor olması, hakkında olumsuz bir zan beslememize neden oluyor. Çünkü Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin lafzı, onların Hacc-ı Ekber günü Mekke'de Mekkelilere okunmak üzere indirildiklerini gösteriyor. Yemen'in ve Yemenlilerin bu olayla ne ilgisi var?! Bana öyle geliyor ki, rivayette ayrıca, yargılama işlevinden söz edildiği için, Mekke ifadesi çıkarılarak, yerine Yemen ifadesi konulmak suretiyle tashih (!) yapılmak istenmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da Ahmed, Nesaî, İbn Münzir, İbn Mürdeveyh Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ederler: "Peygamberimiz (s.a.v) Ali'yi (r.a) görevli olarak gönderdiğinde, ben de Ali'nin yanımdaydım. Ali şu dört buyruğu tebliğ etmek üzere görevlendirilmişti: Kâbe çıplak tavaf edilemez. Bu yıldan sonra Müslümanlarla müşrikler bir arada hac ziyaretinde bulunamazlar. Peygamber'le (s.a.v) antlaşma yapmış olanlar, antlaşmanın süresinin sonuna kadar serbesttirler. Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birkaç rivayet farklı lafızlarla Ebu Hüreyre'den aktarılmıştır. İleride değineceğimiz gibi, rivayetlerin metinlerinde birtakım karışıklıklar olmuştur. Metin açısından en sağlam olanlar, yukarıda yer verdiğimiz rivayetlerdir.

Yine aynı eserde, Ahmed, Nesaî, İbn Münzir ve İbn Mürdeveyh, Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.v) Ali'yi Tevbe Suresi'ni tebliğ etmek üzere Mekke'ye görevli olarak gönderdiği zaman, ben de onun yanımdaydım. İnsanlara şöyle sesleniyorduk: Cennete mümin olandan başkası girmez. Kâbe çıplak olarak tavaf edilmez. Peygamber (s.a.v) ile antlaşma yapmış olanların işi -veya süresi- dört aydır. Dört ay dolunca, artık Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır. Bu yıldan itibaren müşrikler hac ziyaretinde bulunamazlar."

Ben derim ki: Rivayetin metninde karışıklık olduğu açıktır. Birincisi: Rivayette, "Cennete mümin olandan başkası girmez." diye bir duyuru yapıldığından söz ediliyor. Daha önce, bu anlamı içeren birçok ayetin gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de yıllardan beri indiğinden söz etmiştik. Kentlisi, çölde yaşayan bedevisi, müşriki, mümini herkes bunu duymuştu. Dolayısıyla böyle bir şeyi bütün topluluğa duyurmaya neden gerek duyulsun ki?

İkincisi: Rivayette işaret edilen, "Peygamber (s.a.v) ile antlaşma yapmış olanlar..." şeklindeki ikinci çağrı, ne ayetlerin içeriğiyle, ne de daha önce yer verdiğimiz çok sayıdaki rivayetle bağdaşmıyor. Kaldı ki rivayette, beraatın (Allah ve Resulü'nün müşriklerden uzaklığı) dört ayın geçmesinden sonra olduğu belirtiliyor [ki, bu doğru olamaz].

Üçüncüsü: Bu rivayetin içeriği, aşağıda nakledeceğimiz rivayetle çelişmektedir.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Buharî, Müslim, İbn Münzir, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delail adlı eserde- Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ederler: "Ebu Bekir, o senenin hac mevsiminde gönderdiği birkaç tellalla birlikte beni de Kurban Bayramı günü şunları ilân etmek üzere görevlendirdi: 'Bu yıldan itibaren müşrik olan biri hac ziyaretinde bulunmayacak ve çıplak bir kimse Kâbe'yi tavaf etmeyecek.' Sonra Resulullah (s.a.v) Ali b. Ebu Talib'i (r.a) gönderdi ve Tevbe Suresi'ni halka tebliğ etmesini emretti. Ali de bizimle birlikte Mina'da Kurban Bayramı günü beraatı (Allah ve Resulü'nün müşriklerden uzak olduğunu) tebliğ etti. Müşriklerin hac yapamayacaklarını, çıplak birinin Kâbe'yi tavaf edemeyeceğini ilân etti."

Tefsiru'l-Menar'da, Tirmizî'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i gönderdi... Teşrik günü Ali kalktı ve şunları söyledi: 'Allah'ın ve Resulü'nün zimmeti bütün müşriklerden beridir. (Allah'ın ve Resulü'nün zimmeti müşrikleri kapsamaz). Bugünden itibaren dört ay boyunca yeryüzünde (serbestçe) dolaşın. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac ziyaretinde bulunamaz. Çıplak biri Kâbe'yi tavaf edemez. Ancak mümin olan cennete girer.' Ali yüksek sesle bunları söylüyordu. Sesi kısılınca, bu sefer Ebu Hüreyre kalkıp aynı sözleri tekrarladı." [c.10, s.157]

Yine aynı eserde, Ahmed ve Nesaî, Ebu Hüreyre'nin oğlu Muhrizden, o da babasından şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Ali'yi Tevbe Suresi'ni insanlara tebliğ etmek üzere Mekke'ye gönderdiğinde, ben de onunla beraberdim. Şöyle bağırıyorduk: 'Ancak Müslüman olan bir kimse cennete girer. Çıplak bir kimse Kâbe'yi tavaf edemez. Resulullah (s.a.a) ile bir antlaşma yapanların bu antlaşmaları, öngörülen sürelerinin sonuna kadar geçerlidir. Bu yıldan itibaren müşrik bir kimse hac ziyaretinde bulunamaz.' Ben o kadar bağırdım ki sesim kısıldı." [c.10, s.159]

Ben derim ki: Daha önce, İmam Ali'nin (a.s) Mekke'ye gönderilmesi ve Ebu Bekir'in hac emîrliğinden azledilmesi ile ilgili bir rivayette, Cebrail'in Peygamberimize (s.a.a) vahiy yoluyla getirdiği cümlelerin, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri tebliğ edebilir." ifadesi olduğunu belirtmiştik. Yine Ebu Bekir bu görevden alınmasının sebebini sorduğunda, Peygamberimizin (s.a.a) verdiği cevap da bunun vahiy yoluyla bildirilen bir husus olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.a) Ebu Bekir'e şöyle demişti: "Benim görevimi ancak ben ve benden olan biri yerine getirebilir."

Her hâlükârda mutlak bir ifadeyle karşı karşıyayız. Bu ifade, hem Tevbe Suresi'nin içerdiği müşriklerden uzak olmaya ilişkin hükümleri, hem de Peygamberimizin (s.a.a), kendisinin dışında birinin görevi üstlenmesine ihtiyaç duyduğu diğer tüm ilâhî hükümleri yerine getirme görevini kapsar. Ne rivayetlerin metinlerinden, ne de başka bir kaynaktan görevlendirmenin salt Tevbe Suresi'ni tebliğ etmekle sınırlı olduğuna ilişkin bir kanıt bulmak mümkün değildir.

Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmesinin yasaklanması, bu yıldan itibaren müşriklerin hac ziyaretinde bulunamayacaklarının bildirilmesi, ayrıca Peygamberimizle (s.a.a) antlaşma imzalayan kimselere söz-

leşmelerinin sonuna kadar süre tanındığının bildirilmesi, sözleşmesi olmayanlara ise dört aylık bir süre tanınmasının ilân edilmesi gibi hususların tümü Kur'ân'da yer alan ilâhî hükümler olduğu, daha önceki açıklamamalarımız sayesinde açıklığa kavuşmuştu. O hâlde, bu görevleri Ebu Bekir'le irtibatlandırmanın ya da Ebu Hüreyre'nin tek başına veya İmam Ali'nin (a.s) sesi kısıldıktan sonra Tevbe Suresi'ni ve diğer adı geçen hükümleri duyurmasıyla izah etmenin nasıl bir anlamı olabilir? Eğer bu görevleri Ebu Hüreyre yerine getirebiliyorduyorsa, neden Ebu Bekir için bunları yerine getirmek caiz olmadı?

Ama ne var ki, İbn Kesir gibi bazı müfessirler, bu tür rivayetlerin içeriklerini yorumlamak ve pekiştirmek maksadıyla, "Benim görevimi ancak ben veya benden olan biri yerine getirebilir." sözünün sadece Tevbe Suresi'nin tebliğiyle sınırlı olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre bu görevlendirme, İmam Ali'nin (a.s) insanlara duyurduğu diğer hükümleri kapsamıyordu. Diyorlar ki:

"Peygamberimizin (s.a.v) Ali'yi insanların topluca bulundukları bir yerde Tevbe Suresi'nin içerdiği hükümleri tebliğ etmekle görevlendirmesi, Arapların geleneklerinden birinin gereği idi. Çünkü Arapların geleneğinde, bir kimsenin yaptığı bir antlaşmanın geçersiz olduğunu ya bizzat o antlaşmayı imzalayan kimse ya da onun ailesinden biri karşı tarafa duyurabilirdi. İşte Peygamberimizi (s.a.v), Tevbe Suresi'nin tebliğ edilmesi -ki müşriklerle yapılan antlaşmaların geçersizliğini de içermektedir- görevini Ebu Bekir'den alıp Ali'ye vermeye iten etken de, Araplar arasında yaygın olan bu gelenektir. Böylece Peygamberimiz (s.a.v) Arapların bir geleneğini korumak için tebliğ görevini ailesinden birine vermişti."

Devamla diyorlar ki: "Ebu Bekir Peygamberimize (s.a.v), 'Ya Resulallah! Benim hakkımda bir şey mi nazıl oldu?' diye sorduğunda, Peygamberimiz, 'Hayır, ama benim görevimi ancak ben veya benden olan biri yerine getirebilir.' şeklinde cevap vermiştir. Bunun anlamı şudur: Benim seni azledip yerine Ali'yi atamamın sebebi, yürürlükte olan bu Arap geleneğini bozmamamdır."

"Bu nedenle de Ebu Bekir görevinden ayrılmamış, hac emîrliği görevini sürdürmüştür. Ebu Bekir'in bazı tellalları vardı, bunlar söz konusu hükümleri insanlara duyuruyorlardı. İşte Ebu Hüreyre ve rivayetlerde isimleri zikredilmeyen bazı kimseler bu tellallar arasında yer alıyorlardı. Ali de Ebu Bekir'in yanında bu işle görevlendirilen kişiler-

den biriydi. Bu yüzden bazı rivayetlerde şöyle deniyor: Ebu Bekir Mina'da halka bir konuşma yaptı. Konuşmasını tamamlayınca, Ali'ye döndü ve şöyle dedi: Kalk ey Ali ve Resulullah'ın mesajını ilet."¹

Söz konusu müfessirlerin zikrettikleri ve rivayetleri buna dayalı olarak yorumladıkları görüş budur. İyi bir araştırmacı dikkatle söz konusu ayetleri ve rivayetleri yeniden gözden geçirir, sonra Ehlişünnet ve Şia mezhepleri arasında Ebu Bekir veya İmam Ali'nin (a.s) üstünlüğü konusunda yaşanan kelimî tartışmaları göz önünde bulundurursa, bunların, işi Kur'ân ayetlerini irdelemek, anlamlarını elde etmek olan tefsir nitelikli araştırmalar ve işi hadislerin anlamlarını eleştirmek ve zayıfını kuvvetlisinden ayıklamak olan rivayetsel araştırmalar ile, "Ebu Bekir mi Ali'den üstündür, yoksa Ali mi Ebu Bekir'den üstündür? Hac emîrligi mi üstündür, yoksa Tevbe Suresi'nin ayetlerini insanlara duyurma görevi mi? Hac emîrligi görevi o sırada kimdeydi; Ebu Bekir'de mi, yoksa Ali'de miydi?" konusuyla ilgilenen kelimî araştırmaları birbirine karıştırdıklarından kuşku duymayacaktır.

Kelimî araştırmaya gelince, [bir müfessir olarak bizim şu anda] o konuyla bir ilgimiz yok. Çünkü burada kelimî araştırma yapmak değildir amacımız. Rivayetler veya tefsir açısından araştırma ve değerlendirmeler hususunda, ya da ayetlerle ilintili iniş sebeplerini içeren rivayetler bazında ise söyleyeceğimiz şudur: Söz konusu müfessirler bu yorumlarında yanılmışlardır.

Keşke bilseydim, Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.a) indirdiği, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." cümlesini, neye dayanarak sadece antlaşmaların çiğnenmesiyle kayıtlandırıyorlar ve bundan fazlasına delalet etmediğini söylüyorlar?! Oysa bu sözlerine ilişkin ne bir naklî, ne de bir akli kanıt mevcut değildir. Hâlbuki bu cümleden, açık ve çok net bir şekilde şu husus anlaşılıyor: Peygamber'in (s.a.a) yerine getirmekle yükümlü olduğu bütün görevleri kendisinin veya kendisinden olan bir kimsenin dışındaki bir insanın yerine getirmesi caiz değildir. Bu (görevi yerine getirmek), ister Tevbe Suresi'nin müşriklere okunması gibi Allah tarafından bir antlaşmayı bozmak olsun, isterse de Resulullah'ın (s.a.a) yerine getirmekle ve tebliğ etmekle görevli olduğu herhangi bir ilâhî hükmü ilân etmek olsun, fark etmez.

Burada üzerinde durulan husus, bizzat Resulullah'ın (s.a.a) kendisinin elçiliği açısından yerine getirmesi gereken görevler, peygamber olması hasebiyle tebliğ etmekle yükümlü olduğu mesajlardır. Ama bunların dışında bizzat kendisinin tebliğ etmesi gerekmeyen başka elçilik görevleri de vardır. Bazı krallara, topluluklara ve kavimlere gönderdiği İslâm'a davet mektupları, yine bazı Müslümanlar aracılığıyla insanlara gönderdiği dinî konularla, emîrliklerle ve valiliklerle (yöneticiliklerle) ilgili mesajlar gibi.

Bu tür mesajlarla Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerden uzak olduğu ve benzer diğer hususlar arasında önemli ve belirgin bir fark vardır. Çünkü Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin içerdiği ve Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilemeyeceğine, müşriklerin o yıldan itibaren hac görevinde bulunamayacaklarına ilişkin hususlar ilk kez sunulan ilâhî hükümlerdi; henüz tebliğ edilmemişlerdi, tebliğ edilmesi gereken insanlara, yani Mekke'li müşriklerle civar bölgelerden hac amacıyla Mekke'ye gelen diğer Arap müşriklerine henüz duyurulmamışlardı. Bu hususta da sadece Allah'ın Elçisi (s.a.a) Allah'ın mesajını onlara iletebilirdi.

Ama kralları İslâm'a davet etmek ve dinin bazı yasama nitelikli kurallarını insanlara öğretmek gibi bunun dışındaki Peygamberimizin (s.a.a), tebliğ için bazı elçiler göndermekle yetindiği diğer meselelerle ilgili olarak görevlendirmeleri, Allah Resulü (s.a.a), tebliğini ulaştırabildiği herkese mesajını duyurarak tebliğ görevinin aslını yerine getirdikten sonra uygulamaya geçirmiştir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) şöyle derdi: "Burada bulunanınız burada bulunmayanınıza duyursun, tebliğ etsin." Gerektiğinde normal şartlarda hükmün kendisine ulaştığına emin olunmayan ya da mektup veya elçi göndermek gibi özel bir ilgi gösterilmediği takdirde salt tebliğin ve sözlü duyurunun ulaşmasının etkili olmadığı durumlarda ise, özel mektuplar yazma veya elçiler gönderme yöntemine başvurulmuştur. Krallara gönderilen İslâm'a davet mektuplarını buna örnek gösterebiliriz.

Objektif bir araştırmacı, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." sözü üzerinde durup düşünmek zorundadır. Dikkat edilirse, "La yueddi anke illa ente ev reculun minke=Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir" denilmiş ve sözgelimi, "La yueddi illa ente ev reculun minke=Bu görevi ancak sen veya senden biri yerine getirebilir." denilmemiştir. Böyle denilseydi,

1- [Tefsir-i İbn Kesir, c.2, s.333]

bu, peygamberlik misyonunda ortaklık ifade ederdi. Yine "La yueddi minke illa reculun minke=Senden taraf bu görevi ancak senden olan biri yerine getirebilir." şeklinde bir ifade de kullanılmamıştır. Eğer böyle bir ifade kullanılsaydı, bu, durumu elverişli olan yetenekli her Müslümana tevdi ettiği diğer tüm mesajları da kapsardı.

"Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." sözünün anlamı ise şudur: "Senin bizzat yerine getirmekle, tebliğ etmekle yükümlü olduğun elçilikle ilgili işleri senin yerine ancak senden olan biri yapabilir." Yani bunun dışında bir başkası bu hususlarda senin yerini tutamaz, ilk defa insanlara duyurulması gereken bir direktifi senin adına, ancak senden olan biri yerine getirebilir.

Yine keşke bu adamları Peygamberimize (s.a.a) Cebrail vasıtasıyla aktarılan, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." şeklindeki vahiy sözünü görmemezlikten gelmeye ve bunun yerine, "Bu, Araplar arasında yürürlükte olan bir gelenektir: yapılan bir antlaşmayı, ancak antlaşmayı yapan tarafın kendisi veya ailesinden biri bozabilir." şeklinde bir yorum getirmeye iten etkenin ne olduğunu bilseydim! Hâlbuki bu öyle bir gelenektir ki, Arap tarihinde ve ünlü savaşlarında ondan hiç söz edilmiyor, onun izine rastlanılmıyor. Yalnız İbn Kesir bundan söz etmiş ve Tevbe Suresi'nin ayetlerini tefsir ederken bunu bazı âlimlere isnat etmiştir!

Diyelim ki cahiliye döneminde Arapların böyle bir geleneği vardı; peki böyle bir geleneğin İslâm'daki ağırlığı ve yeri nedir? Peygamber (s.a.a) nezdinde böyle bir gelenek ne tür bir değer ifade eder? Oysa Peygamber (s.a.a) her gün üstün ahlâkın veya yararlı geleneklerin bir gereği olmayan, aksine yalnızca eşraf kesiminin arzularına göre biçimlenmiş kabilevî ortamların özelliklerinden kaynaklanan bir cahiliye geleneğini ortadan kaldırıyor, her an bir kavimsel geleneği çiğniyordu. Siyer yazarlarının rivayet ettiklerine göre Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'nin fethedildiği gün şöyle buyurmuştur: "Haberiniz olsun! Cahiliye döneminin bütün intikam almaları, kan davaları ve birbirinizden istediğiniz mallarla ilgili gelenekler şu iki ayağımın altındadır. Kâbe'nin bekçiliği ve hacılara su verme geleneği hariç."

Yine diyelim ki bu iş yerilmesi gerekmeyen bir Arap geleneği idi; o hâlde acaba Peygamberimiz (s.a.a) Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini Ebu Bekir'e verip onu Mekke'ye gönderirken bunu fark edemedi mi, unuttu mu da Ebu Bekir Mekke'ye doğru yol alırken, unuttuğu gele-

neği hatırladı veya yanında olan birileri gözetmesi gereken bir geleneği ihmal ettiğini ve farkına varmadığını kendisine hatırlattı? Oysa Peygamberimiz (s.a.a) üstün ahlâk, saygı gösterilmesi gereken gelenekleri gözetmek ve en iyi tedbirleri almak bakımından en ideal bir örnektir. O hâlde, olayın bu şekilde cereyan ettiğini söyleyen yorumcular, bu gerçeği nasıl unutabiliyorlar? Hâlbuki bu, gaflet edilecek ve normal şartlarda gizli kalacak hususlardan değildir. Çünkü bundan gaflet etmek, bir savaşçının savaşa giderken silâhından gaflet etmesi gibi bir şeydir.

Yoksa bu, Allah'ın kendisine indirdiği bir vahyin gereği miydi? Yani Allah ona, "Bu, Arapların güzel geleneklerinden biridir, bunu ortadan kaldırma." mı demişti? Yani bu alanda bunun, bir şer'î hüküm olduğunu, bir kişiyle veya bir toplulukla bir sözleşme imzalayan Müslümanların yönetimini elinde bulunduran kimsenin bunu ancak kendisinin veya ailesinden birinin bozabileceğini mi emretmişti? Böyle bir hüküm varsa eğer, ne anlam ifade ediyor?

Yoksa bu, göz önünde bulundurulması ve riayet edilmesi zorunlu olan ahlâkî bir hüküm müydü? Çünkü müşrikler antlaşmaların geçersiz kılındığını ancak Peygamberimizden (s.a.a) veya onun ailesinden birinden duymadıkları zaman kabul ederlerdi. Oysa o gün egemenlik tam anlamıyla Peygamberimizin (s.a.a) elindeydi; dizginleri onlar değil, Peygamberimiz (s.a.a) ele almıştı ve her ne şekilde olursa olsun, onun adına yapılan tebliğ sonuç itibarıyla tebliğdi.

Yoksa, "*kendileriyle antlaşma yaptığınız*", "*Büyük Hac günü, Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır*" ve "*müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün...*" ifadelerine muhatap olan müminler, ayetleri Ebu Bekir'den dinleyip antlaşmaların bozulduğunu öğrenmiş olsalar bile, antlaşmanın bozulmasını Peygamberimizden (s.a.a) veya ailesine mensup birinden duymadıkça, antlaşmaların bozulduğuna ilişkin duyurulara itibar etmezler miydi? Eğer böyle ise, bundan önce, sesi kısılınca kadar bağırarak Ebu Hüreyre'den antlaşmaların bozulduğunu duyanlar nasıl böyle bir duyuruya itibar ettiler? Acaba Ebu Hüreyre, Ebu Bekir'in Peygamber'e (s.a.a) yakınlığından daha fazla mı Ali'ye yakındı?

Dolayısıyla gerçek şundan ibarettir: Ebu Hüreyre'nin duyuru yaptığına ilişkin haberlerle bu hususta nakledilen diğer rivayetler, doğru değildirler ve onlara bakarak bir yorum yapmak yersizdir.

el-Menar adlı tefsirin yazarı der ki: "İlgili rivayetlerin tümü, şu gerçeği ortaya koymaktadır ki, Peygamberimiz (s.a.v) Hicret'in doku-zuncu senesinde Ebu Bekir'i hac emîri olarak görevlendirdi ve ona hac için gelen müşriklere bu yıldan itibaren hac yapamayacaklarını duyurmasını emretti. Sonra peşinden Ali'yi gönderdi ve kendisi adına müşriklere süreleri belirlenmemiş antlaşmalarının geçersiz olduğunu ve kendilerine dört aylık bir süre tanıdığını, bu süre zarfında nasıl bir tutum sergileyeceklerini belirlemeleri gerektiğini ve süreleri belirlenmiş antlaşmaların ise sürelerinin sonuna kadar geçerli olduğunu ilân etmesini ve antlaşmaların bozulduğuna ve buna bağlı uygulamalara ilişkin hükümleri içeren Tevbe Suresi'nin ilk ayetlerini onlara okumasını emretti."

"Tevbe Suresi'nden bu konuyla ilgili ayetlerin sayısı kırk veya otuz üçtür. Rivayetlerde, ayetlerin sayısının otuz veya kırk olduğu şeklindeki açıklamaların yer alması, ravilerin eksik ve artık küsuratı göz ardı ederek onarlı şeklinde yuvarlak rakam kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Arapların geleneklerinde antlaşmaların imzalanması ve bozulması, ancak bu antlaşmayı yapan kişi veya onun birinci dereceden yakın bir akrabası tarafından yapılabilirdi. Ali de bu işle özel olarak görevlendirilmişti. Buna karşılık hac emîrliği görevi yine Ebu Bekir'de kalmıştı. Ebu Bekir bu görevin yerine getirilmesinde Ali'ye yardımcı oluyor ve Ebu Hüreyre gibi bazı sahabelere ona yardımcı olmaları için emir veriyordu."

el-Menar yazarı devamla şunları söylüyor: "Bazı Şîîler her zaman yaptıkları gibi, Hz. Ali (a.s) için bu meziyeti gereğinden fazla büyütüyorlar, hiçbir rivayetin doğrulamadığı ve hiçbir aklî değerlendirmenin onaylamadığı şeyleri bu rivayete ekliyorlar. Ayrıca buradan hareketle Ali'nin Ebu Bekir'den (Allah ikisinden de razı olsun) üstün olduğunu, dolayısıyla halifelik görevine ondan daha lâıyk olduğunu ileri sürüyorlar. Bu arada Peygamber'in (s.a.v) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'ni tebliğ etme görevinden azlettiğini ve bunu Cebrail'in vahiy yoluyla Peygamber'e, kendisinin görevini ancak kendisi veya kendisinden biri yerine getirebileceği şeklinde bildirdiğini iddia ediyorlar. Böylece bu sözü, antlaşmaların bozulması ve benzeri konularla sınırlı tutmayıp dinin tamamıyla ilgili bir kanıt olarak görüyorlar."

"Oysa dini tebliğ etmenin bütün Müslümanlar için bir yükümlülük olduğunu bildiren sayısız rivayet vardır. Din uğrunda cihat etmek ve

dini savunmak gibi. Bu da bir farzdır, sadece bir üstünlük meziyeti değildir. Buna, Peygamberimizin (s.a.v) Veda Haccı esnasında binlerce insanın huzurunda söylediği şu sözünü örnek gösterebiliriz: 'Burada bulunanlar, bulunmayanlara duyursun.' Bu hadis defalarca Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim'de ve diğer kaynaklarda rivayet edilmiştir. Bazı rivayetlerde İbn Abbas'ın şöyle dediği belirtiliyor: 'Nefsimi elinde tutan Allah'a andolsun ki, bu, Peygamberimizin (s.a.v) ümmetine yönelik bir vasiyeti idi: Burada bulunanlar, bulunmayanlara duyursun...' 'Bir ayet bile olsa benden duyduğunuzu başkalarına duyurun.' hadisini Buharî kendi Sahih'inde ve Tirmizî rivayet etmiştir. Öyle olmasaydı, İslâm dünyada bu hızla yayılmazdı."

"Hatta Şîîlerin bir kısmı -söylendiği gibi- Peygamberimizin (s.a.v) Ebu Bekir'i hac emîrliğinden azlettiğini, onun yerine Ali'yi görevlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu ise açık bir iftiradır; özel ve genel anlamda herkesin bildiği pratik bir meseleyle ilgili olarak aktarılan bütün rivayetlere aykırıdır."

"Gerçek şu ki, Ali (k.v) özel bir emri tebliğ etmekle görevliydi. Bu hac esnasında Ebu Bekir'in İslâm'ın genel sosyal rükünlerinden, aktivitelerinden biri olan haccı ikame etme hususundaki genel hac emîrliğine tâbiydi. Hatta Ali'nin özel yükümlülüğünü yerine getireceği zamanı da tayin ederek ona, 'Ey Ali, kalk ve Allah Resulü'nün mesajını ilân et.' diyordu. Nitekim bu durumu açıkça dile getiren sahih rivayetlere daha önce işaret etmiştik. Ayrıca Ebu Bekir bu mesajın iletilmesi hususunda bazı sahabelere Ali'ye yardımcı olmalarını da emretmiştir. Daha önce yer verdiğimiz Sahih-i Buharî, Sahih-i Müslim ve başka kaynaklardaki Ebu Hüreyre'den aktarılan hadisi buna örnek gösterebiliriz."

Ardından el-Menar yazarı sözlerini sürdürüyor ve Ebu Bekir'in söz konusu hac döneminde hac emîri olduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Bunun yanında Peygamberimizin (s.a.a) vefatından hemen önce Ebu Bekir'in Müslümanlara namaz kıldırması, onun diğer sahabeler arasında öncelikliliğinin ve üstünlüğünün bir göstergesi olarak sunuyor. (el-Menar'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)¹

"Oysa dini tebliğ etmenin bütün Müslümanlar için bir yükümlülük olduğunu bildiren sayısız rivayet vardır..." sözüne gelince; bu sözleri

1- [el-Menar, c.10, s.157-161]

gösteriyor ki yazar, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." şeklindeki vahyi tam olarak algılayamadığı gibi, "Senden taraf bu görevi ancak senden olan biri yerine getirebilir." sözü ile, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." sözü arasındaki farkı kavrayamamıştır. Bu yüzden söz konusu cümlelerin mutlak olarak algılanması durumunda, bunun bütün dinî tebliğleri engellediğini, dolayısıyla Peygamber'den (s.a.a) veya Peygamber'den olan bir adamdan başkasının bu görevi yerine getiremeyeceği şeklinde bir sonucun çıkacağı yanlışlığına düşmüştür. Ardından bu olumsuzluğu gidermek için de dini tebliğ etmenin bütün Müslümanlara farz olduğunu bildiren çok sayıdaki rivayetlere yer vermiş ve bu yükümlülükle, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." cümlesinin mutlaklığına bir kayıt getirmeye çalışmıştır. Böylece ilâhî bir hüküm olarak algılanması gereken açıklamayı bir cahiliye geleneğine dönüştürdükten sonra bu vahiy cümlesinin sadece anlaşmaları bozmakla ilgili bir tebliğ olduğunu ileri sürmüştür.

Kelimenin anlamını karıştırması sonucu yazar, ifadenin mutlak olarak bırakılmasının, genel tebliğ gibi Müslümanlar yanında yerine getirilmesi gereken zaruri, çok net bir hususun göz ardı edilmesinden kaynaklandığını sanmıştır. Nitekim bu görüşünü kanıtlamak için de Sahih-i Buharî ile Sahih-i Müslim'de ve başka kaynaklarda yer alan "Burada bulunanlar, bulunmayanlara duyursunlar." hadisini hatırlatma gereğini duymuştur. Ancak okuyucular, önceki açıklamalarımız sayesinde Cebail aracılığıyla Peygamberimize (s.a.a) iletilen vahyin ne anlam ifade ettiğini öğrenmiş oldular.

"Hatta Şiflerin bir kısmı -söylendiği gibi- Peygamberimizin (s.a.v) Ebu Bekir'i hac emîrliğinden azlettiğini, onun yerine Ali'yi görevlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu ise açık bir iftiradır; özel ve genel anlamda herkesin bildiği pratik bir meseleyle ilgili olarak aktarılan bütün rivayetlere aykırıdır." şeklindeki sözlerine gelince; bu, ne Şiflerin sadece bir kısmı tarafından ileri sürülmüştür, ne de açık bir iftiradır. Ama el-Menar yazarı böyle söylemekle Şiflere açık bir iftirada bulunuyor. Çünkü Şiflerin dediği bu söz, bu hususta nakledilen bir hadise dayanmaktadır ve biz de yukarıda sunduğumuz rivayetlerin kapsamında buna yer verdik.

Aslında "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." sözünü anlamamız için hac emîrliği meselesini etraflıca

ele almamız gerekmiyor. Çünkü hac emîrliği; ister Ebu Bekir'e verilmiş olsun, ister İmam Ali'ye (a.s), yine ister bu görevi üstlenen kişinin diğerlerinden üstün olduğuna delalet etsin, ister etmesin, fonksiyonu İslâm toplumunun yaşam meselelerini düzenlemek, dinî hüküm ve yasaları uygulamak olan genel İslâmî yönetimin şubelerinden yalnızca birini oluşturmaktadır. Genel İslâmî yönetimin ise, ilâhî bilgiler üzerinde ve dinle ilgili olarak gökten nazil olan vahiy maddesi üzerinde bir hâkimiyeti, bir etkinliği söz konusu değildir.

Müslümanların genel işlerini düzenlemek anlamında yönetim Resulullah'ın (s.a.a) velâyeti altındadır, onun yetkisi dâhilindedir; bir gün Ebu Bekir'i veya İmam Ali'yi (a.s) hac emîri olarak görevlendirir, bir gün de Usame'yi, içinde Ebu Bekir'in ve ashabın genelinin bulunduğu ordunun komutanı olarak tayin eder. Bir gün İbn Ümmü Mektum'u, içinde kendisinden üstün olan birçok insanın bulunduğu Medine'de vali olarak bırakır, bir gün de birini fethedildikten sonra Mekke'ye, diğerini Yemen'e vali tayin eder, öbürünü de zekâtları toplamakla görevlendirir. Nitekim İbn Hişam siyerinde yer alan rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) Veda Haccı esnasında Ebu Dücan es-Saidî'yi veya Siba b. Urfuta el-Gıfarî'yi Medine'de vekil olarak bırakmıştır. Oysa Buharî, Müslim, Ebu Davud, Nesaî ve başkalarının rivayetlerine göre o sırada Ebu Bekir hacca gitmemişti ve Medine'de bulunuyordu. Bütün bunlar, sadece Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirdiği kişilerin üstlendikleri görevi iyi şekilde yerine getireceklerine inandığı için onları görevlendirdiğini gösterir.

İlâhî öğretiler, bilgiler ve yasalar içeren semavî vahye gelince; bunu, üzerinde ne Peygamber efendimizin (s.a.a), ne de onun dışında bir başkasının etkinliği söz konusu değildir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.a) Müslüman toplumun işleri üzerinde sahip olduğu genel yönetim yetkisinin de genelleştirici ya da kayıtlandırıcı yahut onaylayıcı veya yürürlükten kaldırıcı bir rolü yoktur. Aynı şekilde kavimsel bir geleneğin veya yürürlükteki bir âdetin de semavî vahye bir önceliği ve hâkimiyeti yoktur; vahyin içeriğini bu tür gelenekler doğrultusunda uyarlamayı veya insanın yapması gereken bir işe ancak kendi ehlin-den olan birini görevlendirmesini gerektirecek şekilde bunların vahye dayatılması düşüncülemez.

Bu iki alanın birbirine karıştırılması, ilâhî öğretilerin yücelik ve saygınlık doruklarından alışkanlıkların, geleneklerin ve toplumsal ön

kabullerin, anlaşmalı ıstılahların etkin olduğu sosyal düşüncelerin düzeyine indirgenmesine neden olur. [Çünkü sosyal düşünceler bazında etkinlik sadece bunlara aittir.] Böylece bu iki alanı birbirine karıştıran kimse, artık ilâhî gerçekleri toplumsal düşünce kapasitesinin elverdiği ölçüde anlamaya kalkışır; Allah'ın yüceltip önemsediyini değil, toplumun yüceltip önemsediyini önemser, [Allah'ın değil,] insanların küçük gördüğünü küçük görür. Hatta tutar Allah tarafından vahyedilen bir sözü, Araplarca saygı duyulan bir gelenek olarak nitelendirir.

Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin Ebu Bekir'den alınıp tebliğ edilmek üzere İmam Ali'ye (a.s) teslim edilmesiyle ilgili kıssayı incelediğimiz zaman, rivayetlerde, kıssanın inceliklerini ezberde tutma noktasında ravilerin, -eğer başka bir maksat gütmemişlerse- ciddiyetsizlikleri ve gevşeklikleriyle ilgili hayret verici bir manzarayla karşılaşırız. Bu rivayetlerin bir kısmında -ki konuyla ilgili rivayetlerin çoğu böyledir- deniliyor ki: "Peygamberimiz (s.a.a) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmek üzere gönderdi, sonra Ali'yi onun peşinden göndererek ayetleri ondan almasını ve halka okumasını emretti. Bunun üzerine Ebu Bekir geri döndü..." Diğer bazısında şöyle deniyor: "Peygamberimiz Ebu Bekir'i hac emîri olarak gönderdi. Ardından Ali'yi Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmek üzere görevlendirdi." Diğer bazı rivayetlerde kıssa şu şekilde anlatılıyor: "Ali'ye ayetleri tebliğ etme emrini Ebu Bekir verdi. Bu arada bazı sahabelere de ona yardım etmelerini emretti."

Sonra iş, Taberî ve başkalarının Mücahid'den şöyle bir rivayet nakletmelerine kadar vardı: "(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!" ayetinde Huzaa, Müdlic ve antlaşma imzalanan diğer gruplar kastedilmiştir. Resulullah (s.a.v) Tebuk Seferi'nden döndüğü zaman hac ziyaretinde bulunmak istedi. Ancak daha sonra buyurdu ki: 'Kâbe'ye müşrikler de geliyorlar ve Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ediyorlar. Bu durum ortadan kalkmadıkça, hac ziyaretinde bulunmak istemem.' Bunun üzerine Ebu Bekir'i ve Ali'yi gönderdi. Bu ikisi Zül'l-Mecaz'da insanlarla birlikte tavafta bulundular. Hacıların hac mevsimi boyunca alışveriş yaptıkları yerlerde dolaştılar. Bütün hac mevsimi boyunca halk arasında bulundular ve antlaşmaları bulunanların dört aylık bir süre içinde serbest olduklarını, söz konusu sürenin sonunda ise hiçbir antlaşmanın geçerli sayılmadığını ilân ettiler. Bunlar ise, zilhicenin

onundan başlayıp rebiyülevvelin onuna kadar birbirini izleyen haram aylardı. Bu arada ölünceye kadar savaştan başka seçeneklerinin olmadığını da ilân ettiler."

Durum böyle ise, "Bu ise açık bir iftiradır; özel ve genel anlamda herkesin bildiği pratik bir meseleyle ilgili olarak aktarılan bütün rivayetlere aykırıdır." demenin ne anlamı var? Şayet el-Menar yazarı "özel ve genel anlamda herkesin bildiği" şeklindeki sözleriyle Peygamberimiz (s.a.a) zamanında olaya şahit olan veya bunu şahit olanlardan duyanları kastediyorsa, bunun bize ne yararı vardır?

Yok, eğer o ifadeyle Peygamberimizin (s.a.a) döneminden sonraki kuşaklardan özel ve genel herkesin bunları bildiğini ve hiçbirinin bundan şüphe etmediğini söylemek istiyorsa, durum ortadadır; onlardan gelen rivayetlerin hiçbirini birbirini tutmuyor!

Yine rivayetlerden biri, İmam Ali'nin (a.s) özel olarak Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmekle görevlendirildiğini söylerken, bir diğeri Ebu Bekir'in de bu görevin yerine getirilmesinde onunla birlikte olduğunu söylüyor; başka biri de hem Ebu Hüreyre'nin, hem de rivayetlerde isimleri geçmeyen başka adamların bu görevin yerine getirilmesinde ona yardımcı olduklarını ifade ediyor.

Bazı rivayetlerde, o yıl hac mevsiminde insanlara tebliğ edilen Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin sayısının dokuz, bazısında on, bazısında on altı, bazısında otuz, bazısında otuz üç, bazısında otuz yedi, bazısında kırk ve diğer bazısında da Tevbe Suresi'nin tamamı olduğu belirtiliyor.

Rivayetlerin bir kısmında Ebu Bekir'in Mekke'ye hac emîri olarak gittiği, bazısında ise onun geri döndüğü belirtiliyor. Hatta İbn Kesir ikinci rivayeti, Ebu Bekir'in hac görevini tamamladıktan sonra geri döndüğü şeklinde yorumlarken, diğer bazı müfessirler, Ebu Bekir görevden alınmasının sebebini öğrenmek için geri döndü, diyorlar; az sonra yer vereceğimiz Enes rivayetinde ise, Peygamberimizin (s.a.a) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmek üzere görevlendirdiği, sonra onu geri çağırarak bu görevi ondan aldığı belirtiliyor.

Bu rivayetlerin bir kısmında söz konusu haccın zilhicce ayında gerçekleştiği ve Hacc-ı Ekber gününün bu haccın bütün günleri veya Arafat günü yahut Kurban Bayramı günü ya da Kurban Bayramı'ndan sonraki gün yahut da bundan başka bir gün olduğu dile getirilirken,

bazısında Ebu Bekir'in o sene zilkade ayında hac görevini yerine getirdiği ifade ediliyor.

Rivayetlerin bazısında müşriklere tanınan serbest dolaşma ayları şevval ayından, diğer bazısında zilkade ayından, diğer bazısında zilhiccenin onundan ve başka rivayetlerde zilhiccenin on birinden başlatılıyor. Yine konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetlerin bir kısmında haram aylar; zilkade, zilhicce ve aynı yılın muharrem ayı olarak zikrediliyor, diğer bazı rivayetlerde ise müşriklere tanınan serbest dolaşma aylarının ayetlerin tebliğ edildiği günden veya ayetlerin indiği günden itibaren başladığı ifade ediliyor.

İşte birbirini tutmaz rivayetlerin durumu bundan ibarettir. Buna rağmen bu kıssanın bütün gerçekliğiyle genel ve özel herkes tarafından bilindiği ileri sürülebilir mi? Yukarıda yer verdiğimiz ihtimallerin bir kısmı ilk kuşak (selef) müfessirlerin görüşleridir; ancak müfessirler bu görüşleri mevkuf¹ rivayetler gibi değerlendiriyorlar.

el-Menar yazarının, "Gerçek şu ki, Ali (k.v) özel bir emri tebliğ etmekle görevliydi. Bu hac esnasında Ebu Bekir'in İslâm'ın genel sosyal rükünlerinden, aktivitelerinden biri olan haccı ikame etme hususundaki genel hac emriliğine tâbiydi..." şeklindeki değerlendirmesine gelince; Peygamber efendimizin (s.a.a) İmam Ali'yi (a.s) tebliğ etmekle görevlendirdiği hükümlerin özel nitelikli olduğu bir gerçektir. Bunu derken Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin okunmasını ve daha önce işaret ettiğimiz diğer dört hususun tebliğ edilmesini kastediyoruz. Ne var ki, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." şeklindeki vahiy kanalıyla bildirilen mesaj, daha önce de vurguladığımız gibi salt Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin insanlara tebliğ edilmesine özgü kılınamaz. O hâlde sözün ifade ettiği anlam ile, bu seferde İmam Ali'ye (a.s) emredilen özel görevi birbirine karıştırmamak gerekir.

el-Menar yazarının, "Bu hac esnasında Ebu Bekir'in... hac emriliğine tâbiydi." şeklindeki değerlendirmesine gelince; yazarın bu sonuca, Ebu Hüreyre ve benzerlerinin açıklamalarına dayanarak vardığı anlaşılıyor. Daha önce bunlarla ilgili yorumumuzu okuyucuların istifadesine sunduk.

1- [Mevkuf; Hz. Peygamber'in (s.a.a) veya Masum İmam'ın kendisinden değil de ashabından nakledilen rivayete denir.]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Tirmizî -hasen olduğunu belirterek-, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Enes'ten şöyle rivayet ederler: "Peygamberimiz (s.a.v) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'ni tebliğ etmek üzere Mekke'ye gönderdi. Sonra onu geri çağırdı ve şöyle dedi: 'Bunu benim ailemden biri dışında kimse tebliğ edemez.' Sonra Ali'yi çağırdı ve Tevbe Suresi'nin ayetlerini ona verdi."

Ben derim ki: el-Menar adlı tefsirin yazarı bir yerde şöyle diyor: "Süddî'nin rivayetinde geçen ve Peygamberimiz (s.a.v) tarafından söylendiği belirtilen 'veya benden olan biri' ifadesini, Taberî ve benzerlerinden, 'veya benim Ehlibeytimden biri' şeklinde aktarılan rivayetler açıklamıştır. Bu da, 'benden' ifadesinin anlamının, 'Ali, Peygamber'in (s.a.v) kendisi gibidir; o da onun gibi diğer bütün sahabelerden üstündür.' şeklinde olduğuna ilişkin yorumların yanlış olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır."¹

Yazarın burada değindiği rivayetlerden maksat, daha önce kendisinin aktardığı şu rivayettir: Ahmed hasen bir rivayet zinciriyle Enes'ten şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberimiz (s.a.a) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'ni halka okumak üzere Mekke'ye gönderdi. Ebu Bekir Zu'l-Huleyfe denilen yere varınca, Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Bunları benden veya benim ehlimden (ailemden) olan birinden başkası tebliğ edemez.' Ardından Ali'yi Tevbe Suresi'ni Mekke'de halka okumak üzere gönderdi."

Olayın anlam olarak aktarılması sonucu iki rivayetin lafızlarında bir farklılık meydana gelse de bu, aslında bizim biraz önce Enes'ten aktardığımız rivayetin aynısıdır. Nitekim bu kimseye gizli değildir. Çünkü önceki rivayette de, "veya benim ehlimden olan biri" ifadesi yer alıyor. [Şimdi gelelim, el-Menar yazarının sözlerine ilişkin itirazlarımıza:]

Birinci itirazımız, adı geçen yazarın, "veya benden olan biri" ifadesinin, bir tek -daha önce zayıf olduğunu söylediği- Süddî'nin mevkuf olan rivayetinde geçtiği sözüne yöneliktir. [Yazarın dediği gibi bu söz yalnızca bir tek rivayette yer almıyor.] Aksine burada esas alınması gereken, sayıları oldukça kabarık olan sahih rivayetlerin büyük bir bölümünün yer verdiği vahiy kaynaklı mesajdır. el-Menar yazarının, sayılarını olduğundan fazla gösterdiği ve "benim Ehlibeytimden"

1- [el-Menar, c.10, s.164]

ifadesini içeren diğer rivayetler ise, -bizim ulaşabildiğimiz kadarıyla- bunlar [çeşitli kanallarla] sadece Enes'ten aktarılan bir tek rivayettir ki, biz bu rivayeti okuyuculara sunduk. Bu rivayetin değişik kanallardan gelen örneklerinden bazılarında, "benim Ehlibeyt'imden" yerine, "benim ehlimden" şeklinde bir ifade geçiyor.

İkincisi: Rivayet, açıkça görüldüğü gibi, anlam olarak aktarılmıştır. Bununla beraber, bu rivayette geçen bazı sözleri esas alarak, gerek Sünnîlerin ve gerekse Şîîlerin aktardıkları büyük bir yekûn tutan rivayetlerde yer alan ve vahiy yoluyla Peygamberimize (s.a.a) aktarıldığı belirtilen cümlelerin farklı şekilde yorumlanması doğru değildir.

Kaldı ki, eğer "benim Ehlibeytimden" ifadesinin, diğer bazı rivayetlerde yer alan "senden biri" veya "benden biri" şeklindeki ifadelerin açıklayıcısı olduğu yönündeki görüş doğruysa, bu durumda, daha önce Ebu Said el-Hudrî'den aktardığımız rivayette geçen, "Ey Ali! Benim görevimi benden ve senden başkası yerine getiremez." şeklindeki ifade, Enes'ten aktarılan rivayette geçen, "benim Ehlibeytimden biri dışında" veya "benim ailemden biri dışında" ifadelerinin ve diğer rivayetlerde geçen, "ancak senden olan biri " veya "ancak benden olan biri" şeklindeki ifadelerin açıklayıcısı olur.

Bu demektir ki, söz konusu ifadeler İmam Ali'nin (a.s) şahsından kinaye olarak kullanılmıştır. Hatta içerdiği anlam itibarıyla bu kinayeli sözlerin hepsi İmam Ali'nin (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) hem kendisinden, hem ailesinden ve hem de Ehlibeyti'nden olduğuna işaret etmektedir. Bu da, söz konusu yazarın kaçmaya çalıştığı gerçeğin aynısı, hatta yağmurdan kaçıp doluya tutulmasıdır.

Üçüncüsü: İmam Ali'nin (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) konumunda olduğu gerçeği, el-Menar yazarının sandığı gibi, sadece Peygamberimizin (s.a.a), "benden olan biri" sözünden anlaşılmamaktadır. Hiç kuşkusuz, bir kimsenin biri hakkında, "O bendendir." demesi, onu varoluşunun her alanında kendi konumunda gördüğünün, kendisi gibi değerlendirdiğinin göstergesi olmaz. Bu, olsa olsa bir tür ilişkiye ve bağlılığa delalet eder. Nitekim bir ayette, Hz. İbrahim'in (a.s) şöyle bir sözü aktarılıyor: "*Kim bana tâbi olursa, şüphesiz o bendendir.*" (İbrâhîm, 36) Ancak ifadenin akışı içinde kapsamlılığa delalet eden bir kâri-nenin bulunması başka. Tıpkı, "*Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır.*" [Mâide, 51] ayetinde olduğu gibi.

Aksine yukarıda işaret edilen gerçek, önceki açıklamalarımızdaki değerlendirmemiz şekliyle, "benden olan biri" veya "senden olan biri" ifadesiyle birlikte, "Senin görevini ancak sen... yerine getirebilir." ifadesinden algılanmaktadır. Buna göre, eğer ortada, "Benim görevimi ancak benim ailemden olan biri" veya "benim Ehlibeytimden olan biri yerine getirebilir." şeklinde bir ifade varsa, bu ifadede de, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." ifadesinden ve "Benim görevimi ancak ben veya benden olan biri yerine getirebilir." ifadesinden algılanan anlamın aynısı algılanır. Buna bir de Peygamberimizin (s.a.a) tâbi olmak bakımından kendisinden olan Ebu Bekir'e hitap ederken İmam Ali'yi (a.s) kendisinden saydığına ilişkin rivayeti eklediğimizde, durum kendiliğinden ortaya çıkıyor. [Yani eğer maksat Hz. Peygamber'in (s.a.a) emrine uymaksa, Ebu Bekir de Hz. Peygamber'in (s.a.a) emrine itaat etmiş ve ayetin de işaret ettiği gibi bu yönde ondan olmuştur. Durum böyle iken, ayetleri Ebu Bekir'den alıp İmam Ali'ye (a.s) vermenin ne anlamı olabilir?! Bundan da anlaşılıyor ki, "benden olan biri" sözü, tâbi olmak gibi yüzeysel kavradığımız anlamdan farklı bir şeye delalet ediyor.]¹

Dördüncüsü: el-Menar adlı tefsirin yazarı, Peygamberimizin (s.a.a) Ehlibeyti'nin; Ali, Fatıma ve Hasan ve Hüseyin'den (üzerlerine selâm olsun) ibaret olduğunu gösteren müstefiz (çok sayıda) veya mütevatir sahih hadisleri dikkate almadan değerlendirmelerde bulunuyor. Nitekim biz, Mübahele=Lanetleşme Ayeti'ni [Âl-i İmrân, 61] ele alırken bu rivayetleri uzun uzadıya inceledik. İnşallah Ehlibeyt'in her türlü kirden, maddî ve manevî pislikten arındırıldığına ilişkin ayeti [Ahzâb, 33] incelerken, bu rivayetlerin önemli bir kısmını yeniden ele alacağız.

Ehlibeyt içinde de İmam Ali (a.s) dışında -Hasan ve Hüseyin'in çocuk olduklarını düşünürsek- erkek yoktu. Bu durumda da ifadenin ("benden olan biri") İmam Ali'den (a.s) kinaye olduğu ortaya çıkıyor.

1- İleride nakledeceğimiz Hâkim'in Mus'ab b. Abdurrahman'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre Peygamberimiz (s.a.a) Taiflilere şöyle demiştir: "Nefsîmi elinde tutan Allah'a andolsun ki, ya namazı kılarınsınız ve zekâtı verirsiniz, ya da üzerinize benden veya benim gibi olan bir adamı gönderirim." İnsanlar Peygamberimizin (s.a.a) bu sözleriyle Ebu Bekir'i veya Ömer'i kastettiğini düşündüler. Fakat Peygamberimiz (s.a.v) Ali'nin elini tuttu ve şöyle dedi: "Bu(nu kastediyorum)!" İşte bu rivayet de insanların düştükleri şüpheyi giderme açısından İmam Ali (a.s) ile ilgili yukarıda değindiğimiz çıkarsamaya ilişkin en ufak bir kuşkuyla yer bırakmıyor.

Dolayısıyla bu da bizim yukarıda yaptığımız açıklamalarla aynı kapıya çıkıyor.

Bir de yazarın muhtemel gördüğü bir diğer anlam var. O da Ehlibeyt'ten maksadın, Haşimoğulları'ndan veya Haşimoğulları ile Peygamberimizin (s.a.a) kadınlarından oluşan bütün akrabalarının olmasıdır. Bu ihtimali kabul etmemiz durumunda ifade sıradanlaşıyor ve herhangi bir ayrıcalık ifade etmiş olmuyor. Buna göre kastedilen anlam şudur: "Benim antlaşmaları bozmakla ilgili görevimi ancak Haşimoğulları'ndan biri yerine getirebilir." [Ehlisünnet'ten olan müfessirler] genelde bu tür kavramları irdelerken, şer'î yaklaşımı göz ardı ederek kelimenin lügat anlamını ve dilbilimciler arasındaki yaygın yaklaşımı esas alırlar. Daha önce benzeri bir tartışmayı oğul ve kız kavramlarının ifade ettikleri anlamlarla ilgili olarak da yaşadık. Söz konusu müfessirler, o konuda da bir insanın kızının oğlunun insanın oğlu sayılıp sayılmayacağını dilsel kanıtlarla belirlemeye çalışmışlar, bir kişinin kızının oğluna oğul demesinin doğru olup olmadığını dilsel açıdan belirleme eğilimine girmişlerdi. Bütün bunların nedeni, lafzî konularla manevî konuları birbirine karıştırmaktır. Bir diğer nedeni de, daha önce işaret ettiğimiz gibi sosyolojik bakış açısı ile semavî olan dinî bakış açısını ayırt edememektir.

Bütün bunlardan daha da ilginç olanı, adı geçen yazarın şu sözleridir: "Bu, 'benden' sözüne ilişkin yapılagelen yorumları geçersiz kılan açık bir nasıttır. Çünkü rivayetin akışından hareketle, 'Benim Ehlibeytimden olan' ifadesi, 'benden olan biri' sözünün Haşimoğulları'ndan biri anlamında kullanıldığını açıkça gösteriyor." Fakat biz, Ehlibeyt ifadesinin nasıl apaçık bir şekilde Haşimoğulları anlamına geldiğini bilemedik. Oysa birçok rivayette Ehlibeyt'ten maksadın, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin (üzerlerine selâm olsun) olduğu açıkça ifade edilmiştir. Yine, "Ehlibeytim" ifadesinin Haşimoğulları anlamına gelmesinden hareketle "benden" ifadesinden de nasıl Haşimoğulları kastedildiğini anlamış değiliz. [Yani "Ehlibeytim" ifadesinin "Haşimoğulları" anlamına geldiğini farz etsek bile bu, "benden" ifadesinin de Haşimoğulları anlamına geldiğini ispatlamaz.]

Tefsiru'l-Ayyâşîde, Zürrare, Humran ve Muhammed b. Müslim aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'ın (selâm üzerlerine olsun) "*Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurdıkları rivayet edilir: "Bu süre zilhic-

cenin onundan başlar, muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının tamamı ile rebiyülâhır ayının ilk on gününü kapsar."

Ben derim ki: Şîf kanallarda Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılıp da ayette sözü edilen dört aydan maksadın yukarıdaki rivayette işaret edilen aylar olduğuna ilişkin rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Bu tür hadisleri Küleynî, Saduk, Ayyâşî, Kummî ve benzerleri kitaplarında rivayet etmişlerdir. Aynı anlamı içeren rivayetler Ehlisünnet kanallarından da aktarılmıştır. Ancak Ehlisünnet kaynaklarında bu anlamdan farklı bir anlam içeren başka rivayetler de yer almaktadır. Hatta bu rivayetlerin bazısında, Ebu Bekir'in Hicret'in dokuzuncu yılının zilkade ayında hac görevini yerine getirdiği belirtiliyor ki, bu tür rivayetler [diğer sahih hadisler ve ayetler tarafından] teyit edilmediği için ayrıca üzerinde durmaya değer görmedik.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Hakîm b. Cübeyr'den, o da Ali b. Hüseyin'den (a.s), "*Allah ve Resulü'nden bir ilândır.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Bu ayette geçen 'ilân'dan (ayetin orijinalinde geçen 'ezan' kelimesinden) maksat, Emirü'l-Müminin'dir (a.s)."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir rivayet Hariz aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve Cabir kanalıyla da Cafer b. Muhammed (İmam Cafer Sadık) ile İmam Muhammed Bâkır'dan (ikisine de selâm olsun) rivayet edilmiştir. Kummî de babasından, o da Fezale'den, o da Eban b. Osman'dan, o da Hakîm b. Cübeyr'den ve o da Ali b. Hüseyin'den (a.s) rivayet etmiştir. Bir diğer hadiste ise İmam Ali'nin (a.s) kendisi, "İnsanlar arasındaki ilân benim." dediği belirtiliyor. Aynı hadisi Şeyh Saduk da kendi rivayet zinciriyle Hakîm aracılığıyla İmam Zeynelabidin'den (a.s) rivayet etmiştir. ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde de, İbn Ebî Hatem'den, o da Hakîm b. Humeyd'den, o da Ali b. Hüseyin'den (a.s) rivayet etmiştir. el-Burhan adlı tefsirde ise şöyle deniyor: Süddî, Ebu Malik, İbn Abbas ve İmam Zeynelbidin demişlerdir ki: "Ayette işaret edilen ilân, Ali b. Ebu Talib'dir. Nitekim bu ilânı kendisi gerçekleştirmiştir."

el-Burhan adlı tefsirde Şeyh Saduk'tan, o da kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. İyad'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet eder ki: "İmam'a Hacc-ı Ekber'i sordum. Buyurdu ki: 'Bu konuda bir şey biliyor musun?' Dedim ki: Evet, İbn Abbas şöyle diyordu: 'Hacc-ı Ekber, Arefe günüdür.' Yani, bir kimse Arefe gününden kurban kesme günü güneş doğuncaya kadar Mekke'ye yetişirse, hacca yetişmiş olur. Bu-

nu kaçırın kimse ise, haccı kaçırmış sayılır. Böylece İbn Abbas Arefe gecesini hem öncesi için, hem de sonrası için [haccın sınırı olarak] ön-görmüştür. Bunun kanıtı da şudur: Bir kimse güneşin doğuşuna kadar Arefe akşamını (Kurban gecesini) derk ederse, [Arefe'de vakfede dur-masa da hacca yetişmiş sayılır ve] bu, Arefe vakfesi için yeterli olur."

"Bunun üzerine İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: Emirü'l-Mü-minin (a.s) şöyle demiştir: 'Hacc-ı Ekber (Büyük Hac), Kurban günü-dür. -Bunu söylerken, *'Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın.'* ayetini kanıt göstermiştir.- Bu dört aydan maksat, zilhiccenin son yirmi günü, muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının tamamı ve re-biyülâhır ayının ilk on günüdür. Eğer Hacc-ı Ekber günü Arefe günü olsaydı, müşriklere tanınan serbest dolaşma süresi dört ay bir gün olurdu. -Bunu söylerken de şu ayeti kanıt göstermiştir: *'Büyük Hac günü, Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır.'* - İnsanlar arasındaki o ilân bendim."

"Bunun üzerine dedim ki: 'O hâlde, Hacc-ı Ekber ifadesi ne an-la-ma geliyor?' Buyurdu ki: O yıl müşriklerle Müslümanlar birlikte hac yaptıkları ve o yıldan itibaren müşriklerin hacca gelmeleri yasaklan-dığı için bu şekilde isimlendirilmiştir."

Yine aynı eserde, adı geçen raviden, o da kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Ammar'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer'e (a.s) Hacc-ı Ekber (Büyük Hac) gününü sordum, buyurdu ki: Kurban kesme (bay-ramın ilk) günüdür. Hacc-ı Asgar (Küçük Hac) ise, umredir."

Ben derim ki: Bu rivayette, Hacc-ı Ekber'in Kurban Bayramı gü-nü olarak açıklanmasının yanında bu günün neden Hacc-ı Ekber ola-rak isimlendirildiği de açıklığa kavuşturuluyor. Şaz ve çok az istisna-nın dışında Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen ri-vayetlerde, ayette geçen Hacc-ı Ekber gününden maksadın zilhicce ayının onuncu günü, yani Kurban Bayramı gününün olduğu açıklanı-yor. Bu görüş, İmam Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir.

Bu rivayeti Küleynî el-Kâfî adlı eserinde¹ Ali b. İbrahim'den, o babasından, o da Ebu Umeyr'den, o da Muaviye b. Ammar'dan ve o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Yine Küleynî kendi ri-vayet zinciriyle Zerih'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet et-miştir. Aynı şekilde Şeyh Saduk Zerih kanalıyla İmam Cafer Sadık'-

tan (a.s) rivayet etmiştir. Ayyâşî de Abdurrahman, İbn Uzeyne ve Fu-dayl b. İyad aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh, İbn Ebî Evfa'dan, o da Peygamberimizin (s.a.a) Kurban kesme gününü kastederek, "Bu-gün Hacc-ı Ekber günüdür." dediğini rivayet eder.

Yine aynı eserde Buharî -bir dipnot olarak-, Ebu Davud, İbn Ma-ce, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde- İbn Ömer'den şöyle rivayet et-mişlerdir: "Resulullah (s.a.v) yaptığı hac ziyaretinde, Kurban Bayramı günü Cemreler arasında durdu ve şöyle dedi: 'Bugün hangi gündür?' Orada bulunanlar, 'Kurban kesme günüdür.' dediler. Peygamberimiz, 'Bugün Hacc-ı Ekber (Büyük Hac) günüdür.' buyurdu."

Ben derim ki: Bu hadis değişik kanallardan İmam Ali'den (a.s), İbn Abbas'tan, Muğire b. Şube'den, Ebu Cuhayfe'den ve Abdullah b. Ebu Evfa'dan rivayet edilmiştir. Başka kanallardan ise, Peygamberi-mizin Hacc-ı Ekber gününün Arefe günü olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. [Ehlisünnet kanallarında] bu anlamda bazı rivayetler İmam Ali'den (a.s), İbn Abbas'tan ve İbn Zübeyr'den de aktarılmıştır. Said b. Müseyyib'den, Hacc-ı Ekber gününün Kurban Bayramı'nı izleyen gün olduğu şeklinde bir açıklama rivayet edilmiştir. Haccın bütün günleri olduğu da rivayetler arasında yer alır. Bir rivayete göre, Hacc-ı Ekber Ebu Bekir'in hac emîri olarak görev aldığı yılın haccının özel adıdır. Bu son rivayet, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Hacc-ı Ekber nitelemesinin Müslümanlarla müşriklerin birlikte hac yapmalarından kaynaklandı-ğına ilişkin [yukarıda yer verdiğimiz] açıklamasıyla örtüşmüyor de-ğildir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürrare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), "*Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayette işaret edilen haram aylar, Kurban Bayramı'ndan başlayıp rebiyülâhır ayının yirmisine kadar devam eder."

ed-Dürrü'l-Mensûrda, "*Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse...*" ayetiyle ilgili olarak Hâkim -sahih olduğunu belirte-rek- Mus'ab b. Abdurrahman'dan, o da babasından şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Mekke'yi fethetti, sonra Taife doğru harekete geç-ti. Taif kentini sekiz veya yedi gün sürekli olarak kuşatma altında tut-

tu. Ardından birkaç kez kenti periyodik olarak muhasara etti. Sonra ashabına şöyle seslendi: 'Ey insanlar! Ben sizden yakında ayrılacağım. Size Ehlibeyt'ime iyi davranmanızı vasiyet ediyorum. Buluşma yeriniz Havuz başıdır. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ya namazı kılar ve zekâtı verirsiniz, ya da üzerinize benden veya benim gibi olan bir adamı gönderirim; onların savaşçıların boyunlarını vurur, çocuklarını tutsak alır.' Orada bulunanlar Peygamberimizin bu sözlerle Ebu Bekir'i veya Ömer'i kastettiğini düşündüler. Ama Peygamberimiz (s.a.v) Ali'nin (r.a) elini tutarak, 'Bu(nu kastediyorum)!' dedi."

Ben derim ki: Peygamberimiz (s.a.a) bu sözleriyle demek istiyor ki, kâfir olmaları durumunda onlara böyle birini gönderirim.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir'in İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı hadiste, *"Eğer tövbe eder..."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Yani eğer iman ederlerse, artık sizin din kardeşleriniz olurlar."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır."* ayeti hakkında şu açıklamada bulunuluyor: "Ona Allah'ın ayetlerini oku, ona onları öğret ve güven içinde kalacağı yere varıncaya kadar ona dokunma."

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'dan, o da Kuşeyrî tefsirinden şöyle nakleder: "Adamın biri (ayetleri kendilerine okuyan) Ali b. Ebu Talib'e (a.s) dedi ki: 'Bu sürenin sona ermesinden sonra birimiz herhangi bir işi için Peygamber'in yanına gidip ondan aman dilerse, kendisine güvence verilmeyecek midir?' İmam Ali (a.s) ona şu karşılığı verdi: Neden verilmesin? Çünkü yüce Allah, *'Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse... ona aman ver.'* buyurmuştur."

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın..."* ayetinin tefsiri çerçevesinde, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh Huzeyfe'den rivayet ederler ki: "Bu ayet onun yanında okunmuş ve o, 'Henüz bu ayette kastedilenlerle savaş yapılmadı.' demiştir."

Yine aynı eserde İbn Ebî Şeybe, Buharî ve İbn Mürdeveyh, Zeyd b. Vehb'den, *"küfrün önderleriyle savaşın."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bir gün Huzeyfe'nin yanında bulunuyorduk. Bize de-

di ki: 'Bu ayette kastedilen adamlardan sadece üç tanesi kaldı. Münafıklardan da dört tanesi kaldı.' Bu sırada bir bedevi şöyle dedi: 'Sizler Muhammed'in (s.a.a) ashabısınız, bizlere mahiyetlerini bilmediğimiz birtakım şeyler haber veriyorsunuz. (Şayet dediğin gibi bu ayetin kastettiklerinden sadece üç veya dört kişi hayatta kalmışsa,) peki evlerimizi yarıp yiyeceklerimizi çalanlar kimlerdir?' Huzeyfe dedi ki: Onlar fasıklardır, yoldan çıkmışlardır. Evet, ayetin kastettiklerinden sadece dört kişi hayatta kalmıştır. Bunlardan bir tanesi yaşlı bir adamdır. Serin bir su içse bile, o suyun serinliğini hissetmez."

Himyerî'nin Kurbu'l-İsnad adlı eserinde deniliyor ki: Bana Muhammed b. Abdulhamid ile Abdussamed b. Muhammed birlikte Hannan b. Sedir'den rivayet ettiler. O demiş ki: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Basralılardan bir grup yanıma geldi ve Talha ve Zübeyir'le ilgili olarak birtakım sorular sordular. Onlara dedim ki: Onlar küfrün önderleriydiler. Ali, Basra Savaşı'nda (Cemel Savaşı) atlılara savaş düzeni aldırırken askerlerine şöyle dedi: Onlara saldırmakta acele etmeyin. Benimle Allah ve onlar arasında geçerli bir mazet oluşuncaya kadar bekleyin."

"Sonra ayağa kalktı ve Basralılara hitaben şöyle dedi: 'Ey Basralılar! Hükmederken bir haksızlık yaptığımı gördünüz mü?' 'Hayır.' dediler. Dedi ki: 'Peki beytûlmali bölüştürürken yanlış davrandığıma rastladınız mı?' 'Hayır.' dediler. 'Dünyayı arzulayıp dünyevî bir metai kendim ve ailem için ayırıp sizi göz ardı ettiğime rastladınız da mı bana düşman oldunuz ve bana verdiğiniz bağlılık yeminini (biati) bozdunuz?' dedi. 'Hayır.' dediler. Devamla dedi ki: 'Şeriatın hükümlerini size uygularken başkalarını kayırdım mı?' 'Hayır.' dediler. Dedi ki: Öyleyse niçin bana yapılan biat bozuluyor da, benim dışımdakilere yapılan biat bozulmuyor? Bunun üzerinde çok düşündüm ve küfür ya da kılıçtan başka bir neden bulamadım."

"Sonra arkadaşlarına döndü ve dedi ki: Yüce Allah kitabında şöyle buyuruyor: *'Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur. Umulur ki (savaştığınız takdirde antlaşmaları bozmaktan) vazgeçerler.'* Ardından Emirü'l-Müminin (a.s) şunları söyledi: Daneyi yarıp çıkararak, varlıkları yaratan ve Muhammed'i peygamber olarak seçen Allah'a andolsun ki, onlar bu ayetin

kastettiği kimselerdir; çünkü bugüne kadar bu ayetin kastettiği kimse-lerle savaşılmamıştı."¹

Ben derim ki: Ayyâşî de Hannan b. Sedir aracılığıyla bu hadisi İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Şeyh Müfid, el-Emali adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ku-sayoğulları kabilesinin müezzini (tellalı) Ebu Osman'dan şöyle rivayet eder: "Talha ve Zübeyir kendisine karşı savaşmak üzere harekete geçtiklerinde Ali'nin (a.s) şöyle dediğini duydum: 'Talha ve Zübeyir'e karşı Allah beni mazur kılmıştır. Çünkü hiçbir zorlamaya maruz kalmadan kendi istekleriyle bana biat ettiler. Sonra hiçbir olumsuz tavrım söz konusu olmaksızın biati bozdular.' Ardından şu ayeti okudu: *Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur. Umulur ki, (savaştığınız takdirde antlaşmaları bozmaktan) vazgeçerler.*"²

Ben derim ki: Aynı rivayeti Ayyâşî de müezzini Ebu Osman'dan rivayet etmiştir. Ebu Tufeyl ve Hasan el-Basrî de benzeri bir rivayet aktarmışlardır. Şeyh Tusî de el-Emalî adlı eserinde müezzini Ebu Osman'dan rivayet etmiştir. Bu hadiste Bukeyr şunları söylüyor: "Bu açıklamaları Ebu Cafer'e (İmam Muhammed Bâkır'a) sordum, dedi ki: Şeyh doğru söylemiş; Ali böyle söyledi, öyle de oldu."

ed-Dürri'l-Mensûrda İbn İshak ve Beyhakî -ed-Delalil adlı eserinde- Mervan b. Hakem'den ve Misver b. Mahreme'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah'ın (s.a.v) Hudeybiye günü yaptığı barış antlaşmasında, onunla Kureyş arasında üzerinde uzlaşılan kararlardan biri şuydu: 'Dileyen kabile Peygamber'le ittifak kurabilir ve onunla antlaşma imzalayabilir. Dileyen kabile de Kureyş'le ittifak kurup onlarla antlaşma imzalayabilir.' Bunun üzerine Huzaalılar atıldılar ve 'Biz Muhammed'le ittifak kuruyor ve onunla antlaşma imzalıyoruz.' dediler. Bekiroğulları ise, 'Biz Kureyş'le ittifak kurup onlarla antlaşma imzalıyoruz.' diye atıldılar. Bu sükûnet dönemi on yedi veya on sekiz ay sürdü."

"Sonra Kureyş kabilesiyle ittifak kurup onlarla antlaşma imzalayan Bekiroğulları, Resulullah'la (s.a.v) ittifak kurup onunla antlaşma imzalayan Huzaalılara karşı onların topraklarında bulunan bir suyun

başında bir gece baskını düzenlediler. Bu bölgenin adı Vetir'di ve Mekke'ye yakındı. Kureyşliler de, 'Muhammed bunu bizden bilmez. Çünkü gece baskınıdır, kimse de bizi görmez.' diyerek Bekiroğulları'na silâh ve binek yardımında bulundular. Böylece Resulullah'a (s.a.v) karşı besledikleri kinin de etkisiyle Bekiroğulları'nın yanında Huzaa kabilesine karşı savaştılar."

"Huzaa ve Bekiroğulları kabileleri arasında Vetir denilen yerde bu olay yaşandıktan sonra (Huzaalı) Amr b. Salim atına bindi ve Medine'ye gelip Resulullah'ın (s.a.a) huzuruna çıktı ve şu beyitleri okudu:

"Ya Rabbi! Ben Muhammed'i yemine veriyorum
Bizim babalarımızın ve onun atalarının içtikleri yeminle
Sizler oğul, bizlerse babalardık
Sonra Müslüman olduk ve sözümüzden dönmedik
Yardım et, Allah seni hidayete erdirmiş, daha kapsamlı bir yardım
Allah'ın kullarını çağır ki, yardıma gelsinler
Aralarında Allah'ın Elçisi var, tek başına
Eğer onları ezmek isterlerse yüzünün rengi değişir, suratı asılır
Köpürerek akan coşkun bir deniz gibi büyük bir ordu arasında
Kureyşliler sana verdikleri sözü çiğnediler
Seninle pekiştirilmiş antlaşmalarını bozdular
Keda denilen yerde bana bir tuzak kurdular
Benim kimseyi çağırmayacağımı sandılar
Oysa onlar daha zelil ve daha azdırlar
Onlar Vetir'de uykuda olduğumuz hâlde geceleyin bize saldırdılar
Bizler rükûda ve secde de iken bizi öldürdüler."¹

"Bunun üzerine Resulullah (s.a.v), 'Ey Amr b. Salim, sana yardım edilecektir.' buyurdu. Çok geçmeden gökte bir bulut belirdi. Peygamberimiz (s.a.v) bulutu görünce buyurdu ki: 'Bu bulut Kâ'boğulları'nın zaferine tanıklık ediyor.' Sonra Resulullah (s.a.v) insanlara cihat emrini verdi; ama nereye hareket edeceğini kimseye belli etmedi. Kureyş'in, bu hareketinden haberdar olmaması için Allah'a dua etti. Onları memleketlerinde ansızın bastırmak istiyordu."

1- [Kurban'ı-İsnad, s.64]

2- [el-Emali, Şeyh Müfid, s.45]

1- Bu beyitler, İbn Hişam'ın siyerinden aktarılmıştır. Çünkü ed-Dürri'l-Mensûrda aktarılan beyitler arasında karışıklıklar vardır.

Ben derim ki: Suyutî ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserinde, çeşitli kanallarla Mücahid ve İkrime'den naklettiği bazı rivayetlerden sonra bu rivayete yer vermiştir. O rivayetlerde özetle şöyle geçer: Kureyş'in Hudeybiye Antlaşması'nı bozması ve Peygamberimizin (s.a.a) müttetik olan Huzaa kabilesine karşı Bekiroğulları'na yardım etmesi, şu ayetin inişine sebep olmuştur: *"Yeminlerini bozan... bir toplulukla savaşmaz mısınız? Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın... ve mümin topluluğun gönlünü ferahlıtsın."* Burada mümin topluluktan kastedilenler, Huzaa kabilesidir.

Eğer durum anlatıldığı gibi ise, bu demektir ki, *"Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve size karşı (savaşı) ilk başlatan bir toplulukla savaşmaz mısınız?"* ifadesiyle başlayan üç hatta dört ayet, ifadenin akışından da anlaşılacağı üzere Mekke'nin fethinden önce inmiştir. Bu da doğal olarak bu ayetlerin, müşriklerle ilişkilerin kesildiğine ilişkin hükümleri içeren Tevbe Suresi'nin ayetlerinden önce inmiş olması demektir.

Fakat İbn İshak ve Beyhakî'nin rivayet ettikleri kıssa, Misver b. Mahreme'nin durumunu göz ardı edip bu rivayete itibar etsek bile, ayetlerin bu olayla ilgili olarak indikleri konusunu açıkça ifade etmiyor. Buna karşılık Mücahid ve İkrime'nin aktardıkları rivayette kopmalar ve atlamalar söz konusu olduğu için güvenilmezdir. Kaldı ki, ayetlerin akışı, önceki ayetlerle birlikte indiklerini ve onlarla bağlantılı olduklarını gösterir niteliktedir.

Rivayette, *"Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve size karşı (savaşı) ilk başlatan bir topluluk..."* ayetiyle ilgili olarak yapılan açıklamaya gelince; bu ayet Kureyş kabilesinin niteliklerine ve onlara özgü olan niteliklere işaret etse de, ayetin Mekke'nin fethinden sonra henüz iman etmemiş bulunan Kureyş kabilesinin müttetiklerine ve komşularının niteliklerine yönelik bir işaret içermesi de muhtemeldir. Çünkü Kureyş'le birlikte ve ona bağlı olarak hareket ettikleri için, Kureyş'in doğrudan sahip olduğu niteliklerle onlar da dolaylı olarak nitelendirilmiş olabilirler.

Bir de şunu hatırlatma gereğini duyuyoruz: Ehlibeyt İmamları (üzerlerine selâm olsun) kanallarından gelen değişik rivayetlerde söz konusu ayetler Hz. Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkışı olayı temelinde yorumlanıyor. Bunlar uyarılama şeklindedir.

ANTLAŞMANIN ANLAMI, TÜRLERİ VE HÜKÜMLERİ

Tefsirimizin beşinci cildinde akit ve ahit kavramlarının ifade ettikleri anlam hakkında detaylı bir açıklamaya yer vermiştik.¹ Burada söz konusu kavramların ifade ettikleri anlamı yeniden sunmayı, buna bağlı olarak belirginleşen kısımları ve bunlara ilişkin hükümleri farklı bir açıklamayla maddeler hâlinde sıralamayı uygun gördük:

1- Tefsirimizin çeşitli bölümlerinde yapılan açıklamalar çerçevesinde bir hususun okuyucuya iyice netleştiğini düşünüyoruz: İnsan, hayatını sürdürürken, zorunlu olarak amellerini ve amellerinin ilintili olduğu maddeleri evrensel olgular gibi (onları esas alarak) tasavvur eder ve yaptıklarını onlara benzetir, onlarla örneklendirir (yaptıklarını evrensel olgular şeklinde tasvir eder). Bu iletişim esnasında yaşamsal amaçlarına uygun olarak evrene egemen olan genel kanunların etkinliklerini, sonuçlarını ve evrensel olgulara ilişkin hükümleri yaptıkları arasında yürürlüğe geçirir. Bu çerçevede insan, örneğin "ze", "ye" ve "de" seslerini alır ve bunları özel bir tarzda bir araya getirerek onlardan "Zeyd" lafzını meydana getirir. Sonra onun objeler dünyasında bir insan olarak yer alan Zeyd olduğunu varsayar ve onu meydana getirdiği bu lafızla isimlendirir. Sonra muhatabının zihninde Zeyd'in canlanmasını istediği her seferinde, ona "Zeyd" lafzını telkin eder. Böylece bu lafız, onun nezdinde obje Zeyd'in temsilcisi olur ve bununla amacına ulaşır.

Ancak bir grup insanın bir araya gelmesiyle yapılabilecek bir işi gerçekleştirmek istediğinde de, bir grup insan seçer ve onları, tek bir insan gibi kabul ederek (bir insanın değişik organları gibi görerek) hareket eder. Böylece bu grup içinde yer alan herhangi bir insanı, bedendeki baş gibi o topluluğun başı olarak görür ve onu "başkan" olarak isimlendirir. Grubun geri kalan bireylerinin her birini ise bedenin geri kalan uzuvları ve organları gibi tasavvur eder ve onları uzuv olarak isimlendirir. Sonra da grubun başı konumundaki bireye, objektif baş için geçerli olan hükümleri yürürlüğe koyar; diğer bireylere de objektif organlara ilişkin hükümleri devreye sokar. Vs.

İşte insanın aracısız ya da bir veya çok aracılı tasavvurlar ve tasdikler şeklinde beliren bütün sosyolojik düşünceleri sonuçta gelip bu noktaya dayanır. Nitekim gerçek bir analiz ve inceleme sonucu, insa-

1- [c.5, 1-3. ayetlerin tefsiri bölümünde.]

nın amelleri ve fiilleriyle ilintili bireysel görüşlerinin de bu temele dayandığı anlaşılır.

İnsan akitler yapmaya, ahitler, antlaşmalar gerçekleştirmeye ve bunlarla ilintili olan ittifaklar kurmaya, yeminler ve biatler etmeye büyük bir önem verir. Bu bağlamda en başta gelen etken ise, insanın; hayatını korumaktan, hayatın kendisine tanıdığı ayrıcalıklara ulaşmaktan ve hayatın doğru mecrasında ilerlerse hayatla birlikte ulaşacağı mutluluğu elde etmekten başka bir amacının olmamasıdır.

Dolayısıyla yemek, içmek ve benzeri gibi varoluş maksatlarından hangi birini bulursa ve ona musallat olursa, kendisine uygun olacak tarzda sahip olduğu yararlanma donanımlarıyla ondan yararlanmaya koyulur, onlardan istifade eder. Eğer bir engel ortaya çıksa, bir olumsuzluk baş gösterse, bu engeli ve olumsuzluğu bertaraf etmek için yoğun bir çaba içine girer. Ayrıca bunları da, kendisine bahşedilen sulta ve güç sonucu elde ettiğine inanır.

Gerçek şu ki, insana düşünme sermayesi verilmiştir. O bu yeteneğiyle hayatını yönlendirir, geçimini yoluna koyar, bugünü için çalışır, yarınına hazırlık yapar. İnsanın, madde üzerinde veya sonuç itibarıyla ona dönük tasarruflarda bulunmasından ibaret olan amellerinin tümü, insanın fiile yönelik egemenliğinin kapsayıcılığına, yapacağı işle ilintili kuşatmasına bağlı olmasına rağmen, fiile yönelik egemenlik (gerçekleştirilme) süresi bakımından bu amel ve eylemler arasında farklılıklar olabilir. Şöyle ki bunların bir kısmı, fiilin işlendiği zamanla sınırlı bulunan bir egemenlikle gerçekleşebilir. Açken bir yiyecek karşışan ve ondan yiyen bir kimsenin durumu örneğin. Çünkü böyle bir insan, fiilin işlendiği zamandan daha geniş kapsamlı bir egemenlik gerçekleştirmemektedir ve bir ön hazırlık da yapmamaktadır.

Bu amellerin bir diğer kısmı ise, -ki insanın toplumsal eylemlerinin büyük bir çoğunluğu bu türdendir- geniş [sürelî] bir egemenliğe dayanır. Bu gibi eylemlere yönelik egemenlik, amelin işlendiği zamanın yanı sıra ya sadece amelin öncesindeki zamanı veya eylemin bir ön hazırlığa ve meydana gelişinden önce bir plânlamaya gereksinim duyduğundan dolayı hem öncesindeki zamanı, hem de sonrasındaki zamanı kapsar. Dolayısıyla insanın hiçbir amel ve eyleminin tesadüf üzere gerçekleştiği düşünülemez. Bilakis yaşamsal eylemlerin birçoğu, gerçekleşmeden önce insanın bir ön hazırlık ve tasarım içerisinde olmasını gerektirmektedir.

Bu ön hazırlıklar arasında, insanın, bütün maddî sebepleri oluşturmak ve amacına ulaşmak için gerekli tüm araçları düzene sokmak, aynı şekilde eylemin varoluşunda ve oluşum anında olumsuzluğa yol açabilecek her türlü engeli bertaraf etmek için her türlü hazırlığı yapması yer almaktadır. Çünkü insan maddî sebepleri atlamadığından ve engellerle karşılaşmayacağından emin olmadığı sürece hiçbir eylemi gerçekleştiremez, hiçbir çabasından sonuç alamaz.

İşte bu gerçeğin bilincinde olmasından insan, hayattaki rakiplerinden yana kendini güvenceye alma gereğini duymuştur. Şöyle ki, bir yardımcıya ve ortağa gerek duyulan hususlarda onların yardımını almak veya engellerin ortadan kaldırılmasına bağlı olarak gerçekleşebilecek eylemleri hususunda onların kendisine engel olmamalarını sağlamak için birtakım girişimlerde bulunma gereğini duyar.

Örneğin insan pamuk veya yün gibi basit bir maddeden imal edilmiş bir elbise giymek için ip eğirenlerden tutun, dokumacılara ve terzilere kadar birçok insan tarafından gerçekleştirilen eylemlere ihtiyaç duyar. Öte yandan bu gibi eylemleri gerçekleştiren kimseler de eğirme, dokuma ve dikiş aletlerini üreten insanlara muhtaçtırlar. İşte insan, ancak sözünü ettiğimiz bu rakiplerden yana güvencede olduğu zaman bir giysi edinme hususundaki amacına ulaşabilir ve çabalarını olumlu yönde sonuçlandırabilir. Yani insanın amacına ulaşması, söz konusu rakiplerin onun isteği gibi çalışmalarına, onu yalnız bırakmalarına bağlıdır. Aksi takdirde çabaları boşa gidecek, emekleri heder olacaktır.

Aynı şekilde herhangi bir bölgeye yerleşen veya bir evde oturan bir kimse, insanların engellemesinden ve karşı koymasından yana güvencede olmadığı sürece o yerde yerleşemez ve o evde oturamaz, kendi maslahatına uygun tasarrufta bulunamaz.

İşte insanı akitler imzalamaya, sözleşmelere göre hareket etmeye ve antlaşmaları sağlamlaştırmaya yöneltten, bu gerçektir. İnsan istediği ameli yapmaya başlar, bu arada onu kendisine yardımcı olacağını düşündüğü bir başkasının ameline bağlar, iki ameli birbirine iliştip bağlar [böylece akit gerçekleşmiş olur]; iki ipin birbirine bağlanması gibi. Şöyle ki iplerin birbirine bağlanması sonucu birinin parçaları ile diğerinin parçaları birbirine bitştirilmiş olur, artık birinin parçaları öbürünün parçalarına aykırı bir eylem içinde olmaz. Ahitte de durum

böyledir. Şöyle ki, kendisine yardımcı olmak ve yapmak istediği işe engel olmamak üzere bir başkasıyla sözleşiyor.

İşte bütün akitler, sonunda bu dediğimiz gerçeğe dayanırlar, hepsi bu basit değerlendirmeye tâbidirler. Evlilik akdi, alışveriş akdi ve kiralama akdi gibi. Ki bunlara genel anlamıyla ahit=sözleşme de denebilir. Ahdin genel anlamı ise, bir insanın bir başkasına, falan hususta yardımcı olacağına veya falan işi yaparken kendisine engel olmayacağına dair, belli bir süreye bağlı olarak veya olmayarak verdiği söz veya yazıdan ibarettir.

Bizim burada açıklamaya çalıştığımız ahitten maksadımız, alışveriş akdi, nikâh akdi ve benzeri muamelatla ilgili akitler gibi özel bir ismi olan dar kapsamlı anlaşmalar değildir. Bunlar, incelemekte olduğumuz konunun dışında olup, bunlara ilişkin olarak toplumlarda özel hükümler ve etkinlikler öngörülmüştür. Biz burada, toplumsal amaçların farklı alanlarıyla ilgili eylemlerinde bir insanın bir başkasına yardım etmek veya engel olmamak üzere verdiği söz ve kendilerine özgü kıldığı sonuçlar anlamına gelen genel akitlerden söz ediyoruz. Bir insanın, her yıl ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir başkasına belli bir mal veya menfaat karşılığında şu kadar mal vermek üzere anlaşması gibi. Veya şu süreye kadar ya da süre belirtmeksizin falan işi yaparken kendisine yardımcı olacağına yahut engel oluşturmayaacağına dair söz vermesi gibi. Bu da kuşku yok ki bir tür hükme bağlama, sağlamlaştırma ve imzalamadır. Dolayısıyla ancak taraflardan birinin veya her ikisinin birlikte bozmasıyla yürürlükten kalkar.

Kimi durumlarda sözleşmenin ve anlaşmanın daha sağlam olması için yemine de başvurulur. Yemin; sözleşmeye taraf olan (söz veren) kimsenin verdiği sözü kendince büyük, kutsal ve saygın olan bir şeyle kayıtlandırması ve irtibatlandırmasıdır. Bununla saygın ve üstün gördüğü şeyi verdiği sözün karşılığı bir rehine olarak sunduğunu gösterir. Demek ister ki, eğer verdiği sözü çiğnerse bunların saygınlığı ortadan kalkmış olur. Söz veren kişi, "Allah'a yemin ederim ki, sana kesinlikle ihanet etmeyeceğim." veya "Ömrüme andolsun ki sana yardım edeceğim." yahut "Yemin ederim ki, sana yardım edeceğim." dediği zaman, demek istiyor ki, eğer verdiği sözü tutmazsa, bu davranışıyla Rabbinin saygınlığını veya ömrünün değerini ya da yemininin saygınlığını geçersiz kılmış, dolayısıyla kişiliğini yok etmiş olur.

Bazen anlaşmalar biat ve el sıkışmayla da pekiştirilir. Anlaşan taraflardan biri diğerine elini verir ve bununla sembolik olarak, bütün işlerini gördüğü elini kendisine verdiğini, artık anlaştığı kişinin hoşuna gitmeyecek bir şey yapamayacağını, çünkü elinin onun avucunun içinde olduğunu anlatır.

2- Antlaşmalar ve sözleşmeler toplumun bir bireyi olan insanın hayatıyla ilintili oldukları gibi, toplumsal hayatla da ilintilidirler. Çünkü toplum, bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları bir yapıdan başka bir şey değildir. Dolayısıyla toplumun hayatı, toplumu oluşturan bireylerin hayatlarının toplamıdır. Toplumun yaşamsal eylemleri, kendisini oluşturan bireylerin eylemlerinin bütününden ibarettir. Toplum için geçerli olan hayır, şer, yarar, zarar, sağlık, hastalık, gelişme, olgunlaşma, doğru yolda olma, sapma, mutluluk, mutsuzluk, varlığını sürdürme ve yok olma gibi durumlar da, bireylere özgü bu tür niteliklerin toplamından ibarettir.

O hâlde toplum büyük bir insandır; küçük bir insan için olduğu gibi, onun için de birtakım yaşamsal amaçlar söz konusudur. Bir toplumun diğer bir toplumla ilintisi, bir bireyin diğer bir bireyle olan ilintisine yakın niteliktedir. Bir birey gibi, toplum da amaçlarını yoluna koymak ve amellerini güvenlik ve esenlik içinde gerçekleştirmek için birtakım girişimlere gereksinim duyar. Hatta toplumun bu çerçevedeki gereksinimlerinin daha fazla ve daha şiddetli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bir eylem, onu yapanın ve yönelik olduğu amacın büyüklüğü oranında büyük olur. Dolayısıyla bir toplum, hem çözülüp dağılması için bireylerinden öncelikli olarak güvenliğe ve esenliğe gereksinim duymakta, hem de kendisine rakip olan diğer toplumlardan öncelikli olarak güvencede ve esenlikte olmaya muhtaçtır.

Geçmiş milletlerin ve toplumların elimizde mevcut olan tarihlerine baktığımızda ve günümüz toplumların ilişkileri bazında duyduğumuz veya yaptığımız gözlemleri esas aldığımızda, insan toplumlarının ilişkilerinin bu esas dâhilinde geliştiğini söyleyebiliriz. Her toplum; siyasal, ekonomik veya kültürel yaşamıyla ilgili kimi meseleler bazında başka toplumlarla antlaşma imzalamak gereğini duymuş ve duymaktadır. Toplumsal açıdan yaşamın maksatlarını gerçekleştirme bazında veya herhangi bir gereksinimi karşılama hususunda ortalık gül-lük gülistanlık değildir; başka güçlerin desteğine ihtiyaç vardır, engellerin ortadan kalktığından yana güvencede olmak lazımdır.

3- İslâm dini, bireyin meseleleriyle ilgilendiği gibi toplumsal meseleleri de ele aldığından; tıpkı bireyin özel hayatını ıslah etmeyi hedeflediği gibi, toplumun genel hayatını ıslah etmeyi de hedeflediğinden cihat, savunma, saldırganlara ve antlaşmalarını bozanlara savaş açma, barış yapma, antlaşmalar ve sözleşmeler imzalama gibi toplumsal hayatla ilgili kanunları da hükme bağlamıştır.

Bizim üzerinde durduğumuz ahit ve antlaşma konusu da, İslâm'da özenle ele alınmış, bununla ilgili hukuksal düzenlemeler hükme bağlanmıştır. İslâm'a göre, karşı taraf çiğnemedikçe insanların imzaladıkları antlaşmaları çiğnemeleri en büyük günahlardan sayılır. Eğer karşı taraf antlaşmayı bozarsa, o zaman bunlar da misillemeye bulunabilirler. Çünkü yüce Allah ahitlere ve antlaşmalara bağlı kalmayı emretmiş, antlaşmaları ve ahitleri bozmayı sert bir dille yermiştir. Bu hususla ilgili ayetlerin sayısı oldukça fazladır: *"Ey inanlar! (Yaptığınız) akitleri yerine getirin."* (Mâide, 1), *"Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar, işte lanet onlar içindir ve kötü yurt onlarındır."* (Ra'd, 25), *"Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir."* (İsrâ, 34)

İslâm dini, adaletin bir gereği olan bazı durumların dışında antlaşmaların ve ahitlerin bozulmasına izin vermez. Karşı taraf haksız yere ve tamamen saldırganlık amacıyla antlaşmayı bozarsa veya artık itibar edilmeyen biri hâline geldiği için antlaşmayı bozmasından endişe edilirse, (adalet gereği) antlaşma yapan diğer taraf için antlaşmayı bozma hakkı doğar. Buna da hiç kimse itiraz edemez, böyle yaptılar diye bu adamlar kınanamazlar. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at. Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez."* (Enfâl, 58) Bu ayette görüldüğü gibi, antlaşma yapılan tarafın hainlik etmesinden endişe edilirse, diğer tarafın antlaşmayı bozması caizdir.

Bu arada dikkatimizi çeken bir diğer husus da, karşı tarafa haber verilmeden, onların hazırlıksız yakalanacakları şekilde antlaşmanın bozulmasının doğru olmadığı belirtiliyor. Böylece antlaşma yapanların hainlik alçaklığına düşmelerini önlemek için karşı tarafa antlaşmanın bozulduğunun haber verilmesinin gerekliliği vurgulanmış ve *"eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at."* denilmiştir. [Buna göre, ant-

laşmanın bozulduğunu karşı tarafa bildirmek Müslümanlar için bir zorunluluktur.]

Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur: *"(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır! Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın."* (Tevbe, 1-2) Bu ayetlerde, müşriklere dört aylık bir süre tanınmadan ilişkilerin kesildiği bildirimine gidilmiyor. Bu sürenin tanınmasının gerisindeki hikmet de, durumlarını gözden geçirmeleri ve meseleyi enine boyuna düşünmeleri yolunda onlara yeterli bir zaman tanınması ve tam bir özgürlük içinde kararlarını vermeleri içindir. Tanınan bu süre zarfında da eğer dilerlerse iman ederler ve kurtulurlar; şayet istemezlerse iman etmezler, o zaman da öldürülmelerinden başka seçenek kalmaz. Nitekim müşriklere bu şekilde bir süre tanınmış olması; onların iman etmeleri, dolayısıyla öldürülmemiş olmaları gibi güzel bir sonuç sebeptir.

Ardından yüce Allah bu güzel sonucu, ihtardan ve uzaklık ilânından sonraki şu sözleriyle tamamlıyor: *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu (hüküm), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır."* (Tevbe, 6)

Bir diğer ayette de müşriklerden, Müslümanlarla yaptıkları antlaşmanın gereklerini yerine getirenler istisna edilerek şöyle buyruluyor: *"Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir? Sadece Mescidu'l-Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız başka. Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın). Çünkü Allah takvalıları sever. Nasıl (Allah ve Resulü yanında müşriklerin bir ahdi) olabilir ki? Oysa onlar size galip gelirlerse, sizin hakkınızda ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. Çünkü onlar ağızlarıyla (sözleriyle) sizi razı ediyorlar; fakat kalpleri bunu kabul etmiyor. Onların çoğu fasıktır (antlaşmanın dışına çıkmıştır)."* (Tevbe, 7-8) Görüldüğü gibi burada dürüst hareket edenlere karşı dürüst davranmak, takvanın bir gereği olarak değerlendiriliyor. -O takva ki, dinin bütün davet ve çağrıları sadece ona yönelik yapılır.- Ve yüce Allah'ın da takvalıları sevdiği belirtiliyor. İşte insanların söz ve davranışlarının takvay-

la ilintilendirilmesine ilişkin bu evrensel kural kıyamete kadar devam edecektir.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin."* (Bakara, 194) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Sizi Mescidu'l-Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın."* (Mâide, 2)

Kendisiyle antlaşma yapılan düşman tarafından antlaşmayı ihlal edecek herhangi bir davranış olmadan Müslümanların kendiliklerinden antlaşmayı (iptidâî/ilk başlatıcı olarak) bozmaları ise, kesinlikle şu hanif din tarafından caiz kılınmış değildir. Nitekim daha önce şu ayete işaret etmiştik: *"Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalmama hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın)..."* [Tevbe, 7] Bir ayette de şöyle buyrulduğunu görüyoruz: *"Aşırı gitmeyin. Elbette ki Allah aşırı gidenleri sevmez."* (Bakara, 190)

Yaşadığı sürece Peygamberimizin (s.a.a) hareket tarzı da bu şekilde gelişmiştir. Meselâ Kaynukaoğulları, Kurayzaoğulları ve diğer Yahudi kabileleriyle antlaşmalar imzalamıştı. Onlar antlaşmalarını çiğnemedikçe, Peygamberimiz (s.a.a) imzaladığı antlaşmaların hiçbir maddesini ihlal etmemişti. Öte yandan Hudeybiye'de Kureyş kabilesi ile de antlaşma imzalamıştı ve onlar, Huzaa kabilesine karşı Bekiroğulları'na destek verip antlaşmayı çiğnedikleri ana kadar Peygamberimiz (s.a.a) bu antlaşmanın bütün maddelerine uymuştu. Çünkü Huzaa kabilesinin Peygamberimizle (s.a.a), Bekiroğulları'nın da Kureyşlilerle ittifak antlaşması bulunuyordu.

Kısacası, karşı taraf antlaşmayı bozmadan, antlaşma yapan tarafın antlaşmayı bozması, kesinlikle İslâm dininde caiz değildir; antlaşmalara bağlı kalmak Müslümanlar için bazı çıkarların elden kaçmasına, bazı zararlara da davetiye çıkarmasına neden olsa, güç kullanarak çıkarlarını koruma gücüne sahip olsalar da. Aynı şekilde görünüşte kendileri için hüccet ve delil teşkil edecek ve kınanmalarını, ayıplanmalarını önleyecek kimi mazeretler ve somut bahaneler ileri sürerek kendilerini haklı çıkarma imkânına sahip olsalar bile, antlaşmanın maddelerine uymak antlaşma yapanlar açısından bir zorunluluktur. Çünkü burada önemli olan haktır. Hak ise, haktan sapan ve başka şeylere eğilim

gösteren kimse dışında hiç kimseye kötülük ve zararın ulaşmasına yol açmaz.

4- Tevhit dininin prensiplerine göre hayatına şekil veren dinsel toplulukları bir yana bırakırsak, insan toplulukları, özellikle kalkınmış ve uygar ulusların toplumsal varlıklarının tek hedefi ve yürürlükteki kanunlarının biricik gayesi, mümkün olduğunca maddî hayatın tanıdığı olanaklardan yararlanmaktır. Dolayısıyla yaşamsal değişik amaçlarını düzene sokan eldeki mevcut amelî/uygulamalı kanunlarını korumanın dışında pek bir şey yapmaları gerekmemektedir.

Doğal olarak böyle bir toplumsal ortamda maneviyatın değeri olmaz. Sadece maddî hayatın amaçlarına uygun olan kısmı önemsenir, o kadar. Örneğin doğruluk, gözü peklik, erdemlilik, merhametlilik, şefkatlilik ve iyilikseverlilik gibi manevî faziletler veya rezillikler, ancak toplumun çıkarları çerçevesinde ve bunları nazar-i dikkate almadıklarında toplumlarının zarar görmeyeceğinden emin oldukları durumda önem kazanır. Fakat bu manevî erdemler arasında ulusun çıkarıyla ters düşenler varsa, onlar için bunlara uymayı gerektiren hiçbir etken olmaz, hatta aksine hareket etmek onlar açısından daha olumlu karşılanır.

Bu yüzden resmî konferanslarda kendi toplumları adına görev alan delegelerin ve toplumun işlerini elinde tutan yöneticilerin kendileri için öngördükleri yegâne görevin, sadece toplumlarının yaşamsal çıkarlarını korumak olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede imzalanan antlaşmalar ve gerçekleştirilen akitler, kesinlikle konjonktürel ve güncel maslahatlar esas alınarak düzenlenmiş olur. Bu tür antlaşmalarda esas alınan kriter, antlaşmayı yapan ve antlaşmaya taraf olan devletin gücü ve etkinliğidir. Bir de bunun dışında antlaşmaya eklenen ve antlaşmanın çerçevesini belirleyen diğer gereksinimler önemlidir.

Antlaşmada durum dengeli bir şekilde gözetilirse, antlaşma bu hâliyle devam eder. Şayet terazinin kefesi, antlaşmaya taraf olan devletlerden birinin lehine, öbürünün aleyhine olacak şekilde bozulursa, bu aşamada aleyhine tamam olan devlet yapay mazeretler, asılsız suçlamalar devreye sokarak antlaşmanın bozulmasına gerekçe hazırlama girişiminde bulunur. Bu arada birtakım mazeretler ileri sürülüyorsa da, bununla sadece uluslararası yasaların zahirlerine uygun hareket edildiği intibai yaratılmak istenir. Çünkü söz konusu uluslararası yasaları ihlal etmek ve onlara aykırı davranmakla, kendi toplumlarının hayatını veya bazı hayatî çıkarlarını tehdit eden olumsuzluklarla karşı

karşıya kalabilirler. Zaten bu (korkuları) da olmazsa, söz konusu antlaşmaların ihlâl edilmesini, -güçlü toplumun yaşamsal çıkarları iktiza ettiği takdirde- mazeretsiz olarak bile bu sözleşmelerin bozulmasını engelleyecek hiçbir şey olmazdı.

Yalan söyleme, hainlik etme veya başkalarının kendi çıkarları için sahiplendikleri şeylere saldırıda bulunma gibi davranışlar sözünü ettiğimiz toplumlarda, çıkarlarına uygun olduğu sürece kaçınılması gereken davranışlar olarak kabul edilmez. Çünkü ahlâk ve maneviyat bu gibi toplumlara göre aslı olmayan şeylerdir; bunlara ancak toplumun amacının ve hayat gayesinin, yani hayatın olanaklarından yararlanmanın gerektirdiği ölçüde gereksinim duyulabilir.

Uluslararası arenada yaşanan büyük gelişmelerin öncesi ve sonrası gözlemlendiğinde, özellikle son asırda uluslararası sahnede yaşanan olaylar mercek altına alındığında, birçok antlaşma ve sözleşmenin işareti ettiğimiz şekilde gerçekleştiği ve çiğnendiği görülecektir.

İslâm'a gelince; o, insanın maddî hayatını, gerçekliği bulunan bir hayat olarak algılamaz. Hayatın olanaklarından yararlanmayı da gerçek ve reel bir mutluluk olarak değerlendirmez. İslâm'a göre, insanın gerçek hayatı, madde ile mananın (maddiyat ile maneviyatın) bütünlüştüğü hayattır; özenle korunması gereken gerçek mutluluk da, insanı dünyasında ve ahiretinde mutlu edecek olanıdır.

Bu da, İslâm'ın hayat kanunlarını insanın kendi durumu için elverişli gördüğü olgulara değil, fitrata ve yaratılış yasasına dayandırmasını; hak çağrısını da, nefsanî arzulara ve insanların çoğunluğunun duygularına ve içsel algılarına göre belirledikleri eğilimlere değil, hakka tâbi oluş ve hakla doğru yolu buluş ilkesine dayalı olarak kurmasını gerektirmektedir. Ulu Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rûm, 30), *"O, Resulü'nü hidayet ve hak din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da o hak dini bütün dinlere üstün kılsın."* (Tevbe, 33), *"Doğrusu biz onlara gerçeği getirdik."* (Mü'minûn, 90), *"Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi."* (Mü'minûn, 71)

Aynı şekilde hak esaslı inanç sisteminin, ahlâkî erdemleri ve salih amelleri hep birlikte göz önünde bulundurması gerekmektedir. Dolayısıyla ne maddiyat maneviyattan ihtiyaçsız olabilir, ne de maneviyat

maddiyattan müstağni olabilir. O hâlde, ister faydalı olsun, ister zararlı, insanî erdemleri her zaman gözetmek lâzımdır. Yine ister yararlı olsun, ister zararlı, alçaltıcı ve rezil davranışlardan da uzak durmak gerekir. Çünkü bu, hakka tâbi olmanın bir gereğidir. [Şunu da bilmek gerekir ki] hak ancak hak terazisinden sapan ve hakkın belirlediği çizgide hareket etmekten kaçınan kimselere zarar verir; bunun dışında hiç kimseye hiçbir zararı olmaz.

Bundan dolayı yüce Allah'ın, yaptıkları antlaşmayı bozduklarından dolayı müşriklerin antlaşmasını bozduğunu, bunun yanı sıra merhametinin bir göstergesi olarak onlara dört aylık bir düşünme süresi tanıdığını görüyoruz. Bu arada yaptığı antlaşmaya bağlı kalma hususunda dürüst davranan müşriklere karşı dürüst davranılmasını emrediyor. Nitekim o dönemde yaşanan gelişmeler onları zelil kılmış ve İslâm'ın görkemli egemenliği altında iyice eriyip gitmişlerdi. Yine yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) antlaşma yaptığı bir kavmin hainlik yapmasından endişelenmesi durumunda antlaşmayı bozmasını emrediyor; ama bunun yanında mutlaka antlaşmayı bozduğunu onlara duyurması gerektiğini de vurguluyor ve buna gerekçe olarak da hainlik edenleri sevmeyişini gösteriyor.

AMELLERİN DİKEY OLARAK SEBEPLERE İZAFE EDİLMESİ

Tefsirimizin çeşitli bölümlerinde vurguladığımız gibi, aklî araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır ki, olaylar yakın ve bitişik sebeplerle ilintili oldukları gibi, yakın sebeplerin sebepleri olan uzak sebeplerle de ilintilidirler. Dolayısıyla meydana gelen olaylar, eylemle doğrudan ilişkili yakın sebeplerin eser ve fiilleri olarak tezahür ettikleri gibi, uzak sebeplerin de eser ve fiilleridirler. O hâlde fiil tıpkı hareket gibi, hem faili olan muharrikine/hareket ettiricisine bağlıdır, hem de muharrikine olan bağlılığının aynısıyla muharrikinin (failinin) muharrikine bağlıdır. Buna arabanın tekerleklerini örnek gösterebiliriz; tekerleklerden birincisi ikincisini, ikincisi de üçüncüsünü hareket ettirir. Bu hareket ise, yatay hareketlilik türünden değildir.

O hâlde fiil failine isnat edilir. Bunun yanında tıpkı failine isnat edildiği oranda failinin failine de isnat edilir. Failinin failine isnat edilmesi, failinden ayrı, bağımsız bir isnat değildir. Ama ne var ki, bir

fiil failinin failine isnat edildiği zaman, yakın faili, failin failine oranla bir alet, yani salt bir aracı ve vasıta konumuna indirgenir; bağımsız amel etmesi asla söz konusu olamaz. Şu anlamdaki alet konumunda olan bu fiil, failin faili olmaksızın herhangi bir etkinlik gösteremez; şayet failin failinin yokluğu tasavvur edilirse, bu, hem failin, hem de etkinliğinin yokluğu anlamına gelir.

Bu arada aracı konumunda olan failin, kendi fiiline yönelik bilinç/şuur ve ihtiyardan/seçme yeteneğinden yoksun olması şart değildir. [Yani, aracı failin bilinçli ve failimuhtar olmaması gerekir diye bir şart yoktur.] Çünkü bilinçli failin fiili üzerinde etkin olmasını sağlayan bilinci, failin kendisi meydana getirmemiştir. Bilakis fail ile bilincini meydana getiren (bir önceki) fail, bunda o bilinci de var etmiştir. Aracı konumunda olan failin ihtiyar ve seçme özgürlüğüne sahip olmasında da durum aynıdır. Dolayısıyla sahip olduğu ihtiyarı bu aracı failimuhtarın kendisi vücuda getirmemiştir; aksine bu failimuhtarı meydana getiren (önceki) fail ondaki ihtiyar ve seçme yeteneğini de var etmiştir. Buna göre, bir fiil bilinç ve ihtiyar durumları dışında nasıl hem kendi failine, hem de aynı bağıllıkla failinin failine bağlı ise, aynı şekilde bilinç ve istem üzere yapılan bir fiil de hem kendi failine, hem de aynı bağıllıkla failini bilinç ve ihtiyarla donatan failinin failine bağlıdır.

Dolayısıyla bilinçli failin veya failimuhtarın faili, bilinç veya seçme yeteneği ile donattığı failden, herhangi bir fiili bilinç veya istem üzere gerçekleştirmesini dilemiştir. Böylece fiilin, istem ve ihtiyar üzere gerçekleştirilmesi irade edilmiştir. Yoksa fiilin istenmesi ve failin de kendisiyle donatıldığı istem ve ihtiyarın ihmal edilmesi söz konusu değildir. Bu nokta üzerinde iyi düşün; sakın ayaklarını yere sağlam bastıktan sonra kaymayasın.

İşte insanlar, içgüdüsel anlayışları doğrultusunda bu gerçeğe uygun hareketler geliştiriyorlar. Dolayısıyla bir fiili doğrudan ve yakın sebebine isnat ettikleri gibi, uzak sebebine de isnat ediyorlar. Çünkü ondan sızan bir etkinlik sonucu gerçekleşmiştir fiil. Örneğin, "Falanın oğlu bir ev yaptı ve bir kuyu kazdı." derler. Oysa evi yapan ustadır ve kuyuyu kazan da hafriyatçıdır. Yine derler ki: "Devlet başkanı falana had cezası uyguladı, falanı öldürdü, falanı esir aldı ve falan kavimle savaştı." Oysa had cezasını gerçekleştiren cellâttır, adamı öldüren kılıcı kullanma yetkisi verilmiş özel infaz mangalarıdır, esir alanlar mu-

hafızlardır ve savaşımlar da askerlerdir. Bir de derler ki: "Falan adam falanın elbiselerini yaktı." Hâlbuki elbiseyi yakan ateştir. Yine "Falan adam hastayı iyileştirdi." derler. Oysa hastayı iyileştiren ilaçtır, o adam ise hastadan sadece ilacı içmesini ve kullanmasını istemiştir.

Bu örneklerin tümünde, insanların, emredenin verdiği emrin veya aracı kılının aracı kılmasının yakın fail üzerinde bir etkinliğe sahip olduğuna inandıklarını görüyoruz. Sonra yakın faile isnat edilen fiil, uzak faile de isnat ediliyor. Aslında bu isnat gerçek bir isnattır, kesinlikle mecazî bir isnat değildir.

Bazı edebiyatçılarla âlimlerin, "Bunların tümü, kelimeyle ilgili mecaz kullanımlar türündendir. Çünkü fiili uzak failden olumsuzlamak ve işi onun yapmadığını söylemek doğrudur. Bilindiği gibi binanın sahibi bir tuğlayı tutup bir diğerinin üzerine koymuş değildir; bu işi doğrudan doğruya duvar ustası yapmıştır." şeklindeki değerlendirmelerine gelince; bunlar, fiilin yakın failden sadır olması özelliğinden hareketle yapılan işin gerçek anlamda yakın faile isnat edildiğini ve bunda uzak failin bir etkinliğinin olmadığını açıklamak istemişlerdir. [Evi de doğrudan usta yaptığı için yapılan işin ev sahibine isnat edilmesi mecaz olur.] Şurası da kesindir ki, doğrudan işi yapmak [uzak failin değil,] yakın failin özelliğidir. Ama ne var ki, bizim konumuz bu değil [ve buna yönelik bir itirazımız yoktur]. Bizim burada üzerinde durduğumuz husus, söz konusu fiilin, meydana getirici faile bağlı olarak düşünülen varlığıdır. Bu ise, doğrudan faille ilintili ve kaim olabileceği gibi, aynı şekilde failin faili ile de ilintili ve kaim olabilir.

İşte bu inceliği göz önünde bulundurarak insanlar eylemleri birbirinden ayırma gereğini duymuşlardır. Bazı eylemleri yakın ve uzak faillerine birlikte isnat ederken, bazılarını sadece yakın ve bizzat işi yapan faillerine isnat etmişlerdir. Örneğin lokma yapıp yutmak anlamında yeme, yudumlayıp kanma anlamında içme ve yere bağdaş kurma anlamında oturma gibi doğrudan ve dolaysız olarak gerçekleştirilen eylemleri ancak o işleri bilfiil yapan faillerine isnat etmişlerdir. Mese-lâ bir efendi hizmetçisine falan yemeği yemesini veya falan içeceği içmesini ya da falan sandalyeye oturmasını emrettiği zaman, "Hizmetçi yedi, içti ve oturdu" denir; ama "Efendisi yedi, içti ve oturdu" denmez. Yukarıda açıkladığımız sebepten dolayı sadece şöyle söylenebilir: "Falana iş yaptırmakla tasarrufta bulundu" veya "Falan şeyi infak etti" vb.

Öldürme, esir alma, sağ bırakma, ölüme terk etme, bağışlama, iyilik etme ve ikramda bulunma gibi yukarıda saydıklarımızın dışında mübâşeret (bizzat işe girişme) özelliklerinin ve doğrudan faille kaim olan maddî hareketlerin esas alınmadığı diğer eylemlere gelince; bunlar, yakın ve uzak faillerine aynı oranda isnat edilirler. Hatta kimi zaman bunların uzak faillerine isnatları, yakın faillerine isnatlarından daha güçlü olur. Özellikle uzak failin daha güçlü bir varlığa, daha etkin bir otoriteye ve kuşatıcılığa sahip olduğu durumlarda.

Bu sonuç, aklî bir araştırmayla varabileceğimiz ve insanın doğal anlayışıyla kavrayabileceği bir olgudur. Kur'ân da bunu gayet net bir ifadeyle onaylamaktadır. Örneğin aşağıdaki ayetlerde şöyle buyrulmuştur: *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillete uğratsın, sizi onlara galip kılsın ve mümin topluluğun gönlünü ferahlatsın. Ve onların (müminlerin) kalplerindeki öfkeyi gidersin."* [Tevbe, 14-15] Dikkat edilirse, yüce Allah burada, müminlerin ellerini bir alet ve aracı konumuna indirgeyerek doğrudan müminlerin elleri ile gerçekleşen azaplandırmayı kendisine isnat ediyor.

Şu ayet de aynı bağlamda incelenebilir: *"Allah sizi ve yapmakta olduklarınızı yarattı."* (Sâffât, 96) Bu ayette geçen *"yapmakta olduklarınız"* dan maksat, ya insanların taştan, ağaçtan veya madenlerden yontup biçim verdikleri putlardır. Bu durumda bununla insanların üzerinde iş gördükleri madde (mamul, masnu) kastedilmiş olur. Dolayısıyla burada yaratma olayı faille isnat edildiği gibi, amellere de isnat edilmiştir. Ya da maksat, bizzat amellerin (fiil ve eylemlerin) kendileridir. Bu durumda yaratma olayının amel ve eylemlere isnat edilmesi meselesi çok daha nettir.

Şu ayet de buna yakın bir anlam ifade etmektedir: *"Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir."* (Zuhruf, 12) Bu ayette yaratma eylemi, insanların çalışmaları sonucu meydana getirilmiş bulunan gemiyle de ilintilendirilmiştir.

Buraya kadar saydığımız örnekler, yaratma eyleminin, bilinç ve irade üzere sergilenen amellere isnat edilmesiyle ilgiliydi. Tabîî ve doğal eylemler gibi meydana gelişleri bilinç ve iradeye bağlı olmayan amellere gelince; bunların yüce Allah'a isnat edildiğine ilişkin ayetlerin sayısı oldukça fazladır ve bunları teker teker saymaya gerek de yoktur. Toprağı diriltmek, bitkileri yeşertmek, taneyi çıkarmak, gök-

ten yağmur yağdırmak, nehirleri akıtmak ve emriyle denizlerde yüzen gemileri gezdirmek gibi.

Bu olguların tümünde meselenin yüce Allah'a isnat edilmesi ile O'nun dışında bazı doğal sebeplere ve illetlere isnat edilmesi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü burada, birbirleriyle çakışabilecek iki yatay isnat söz konusu değildir. Bilakis isnat dikeydir. Isnat dikey olunca da, bir işin birden fazla sebep ve tarafla ilintili olmasının bir sakıncası yoktur.

Önceki araştırmalarımızın kapsamında, materyalist dünya görüşüne sahip bilim adamlarının sel, deprem, kuraklık, veba ve taun gibi genel afetler ve olayların güncel doğal sebeplerle meydana geldikleri ortadayken Allah'a da isnat edilmesini kavrayamadıklarını belirtmiş ve bu yanılgılarına cevap vermiştik. Bunlar, yatay ve dikey sebepleri birbirine karıştırmakta, bu yüzden söz konusu olayların doğal sebeplere isnat edilmesinin, Kur'ân'ın kanıtladığı ve dindarların da iman ettiği gerçeği, yani bu olayların bütün işlerin mercii olan sebeplerin sebebi-ne (Allah'a) isnat edilmesini geçersiz kıldığını sanmaktadırlar.

"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın..." [Tevbe, 14] ayeti ve benzerleriyle ilgili olarak Eş'a'rîler ve Mutezilîler arasında çok garip bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmayı Razî, tefsirinde ayrıntılı olarak sunuyor. Biz özet olarak aşağıya alacağız:

"Eş'a'rîler, *'Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın.'* ayetini kanıt göstererek kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını söylemişlerdir. Buna göre insanlar fiillerini gerçekleştirirken zorlama altındadırlar, kendi serbest seçimleriyle fiilleri işlemiyorlar. Çünkü yüce Allah bu ayette, müminlerin elleriyle bazılarını öldürmek ve diğer bazılarını yaralamak suretiyle müşrikleri kendisinin cezalandırdığını söylemektedir. Bu da gösteriyor ki, müminlerin elleri tıpkı kılıçları ve mızrakları gibi salt birer alettirler, kesinlikle hiçbir etkinlikleri yoktur ve gerçekte fiil yüce Allah'ındır, işi O yapmıştır. Yükümlülüğün ölçü ve sebebi olarak öngörülen kesp (kazanmak) ise, müsemması bulunmayan bir isimden başka bir şey değildir."

"Bu ayet kanıt bakımından şu ayetten daha güçlüdür: *'Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı.'* [Enfâl, 17] Çünkü burada atma eylemi hem Peygamberimiz (s.a.v) için ispat ediliyor -gerçi bununla birlikte bu eylem ondan olumsuzlanıyor ve onun atmadığı ifade ediliyor-

hem de yüce Allah'a isnat edildiği ispatlanıyor. Buna karşılık, '*Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın.*' ayetinde cezalandırma eylemi yüce Allah için ispat ediliyor ve müminlerin elleri fiilin işlenmesinde kullanılan ve kesinlikle hiçbir etkinliği bulunmayan aletler konumuna indirgeniyor."

"Mutezile mezhebine mensup Cubbaî ise buna şu cevabı veriyor: Eğer kastedilen gerçek anlamda, 'Allah kâfirleri, müminlerin elleriyle cezalandırıyor.' demek doğru ise, 'Allah müminleri de kâfirlerin elleriyle cezalandırıyor, onların lisanıyla peygamberlerini yalanlıyor, onların ağzıyla müminleri lânetliyor, onlara sövüyor; çünkü bunların tümünü O yaratmıştır.' demek de doğrudur. Bu, doğru olmadığına göre, bundan, Allah'ın kulların amellerini yaratmadığını, bilakis kulların amellerinin kendi yaratıkları olduğunu anlarız. Buradan hareketle anlıyoruz ki, ayette işaret edilen cezalandırma, bir tür geniş boyutlu anlatım maksadıyla kullanılmış bir ifadedir. Çünkü neticede yüce Allah'ın emri ve lütfuyla gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Allah'ın emri ve muvaffak kılmasıyla gerçekleştikleri için bütün ibadetler ve iyilikler de O'na isnat edilir."

Ardından Razî'nin kendisi buna şöyle cevap vermiştir: "Aslında bizim ashabımız (Eş'arîler), Cübbaî ve ashabının (Mutezilîlerin) dediği bütün sonuçlara katlanmakta, tüm çirkin fiillerin yüce Allah'a isnat edilmesi gerektiğini kabullenmekte ve özü itibarıyla buna inanmaktadırlar. Ama ne var ki, bunu yüce Allah'a karşı olan edeplerinden dolayı açıkça ifade edemiyorlar." (Razî'den özetle yaptığımız alıntı burada sona erdi.)¹

Bu konuyla ilgili olarak tefsirimizin akışı içinde yaptığımız açıklamalar, gerçeğin açığa çıkması ve belirginleşmesi için, ayrıca gerek Eş'arîlerin ve gerekse Mutezilîlerin içine düştükleri yanlışlıkları gözler önüne sermek açısından yeterlidir.

Eş'arîlerin savundukları görüş ve katlandıkları sonuca gelince; onları bu yanılgıya düşüren şey, varlıklar arasındaki illiyet ve maluliyet ilişkisiyle ilgili düşünceleri ve bunu salt yüce Allah ile yarattığı varlıklar arasındaki genel nitelikli ilişkilere özgü kılmalarıdır. Onlara göre, varlık âleminde yüce Allah'tan başka bağımsız ya da dolaylı ve vasıtalı bir sebep yoktur. Varlıkların kendi aralarındaki sebebiyet (ne-

densellik ve illiyet) ilişkisine gelince; bu, sadece ismen var olan ve gerçekte varlığı söz konusu olmayan bir sebebiyettir. [Şöyle ki buna sadece isim olarak sebep denmektedir, yoksa gerçek anlamda bir sebebiyet söz konusu değildir.] Bu ise, ilâhî sünnetten kaynaklanmıştır. Çünkü ilâhî sünnetin işleyişi, bizim müsebbep dediğimiz olguların, sebep dediğimiz olgulardan sonra meydana gelmelerini öngörmüştür. Dolayısıyla varlıklarla yüce Allah arasında gerçek bir nedensellik ilişkisi yoktur. Varlıkların kendi aralarındaki nedensellik ise, ya sürekli veya çoğunlukla belirginleşen tesadüflere bağlıdır.

Ancak böyle bir yaklaşım, nedensellik olgusunun temelden geçersiz kılınmasını gerektirmektedir. Nedensellik olgusunun varlıklar açısından geçersiz kılınması da, yine Eş'arîlerin yüce Allah'la sınırlandırdıkları nedenselliğin de geçersiz kılınmasını gerektirir. Çünkü bütün varlıklar arasındaki nispet ve ilişkinin eşit oranda olması, tesir-etkileme ve teessür=etkilenme açısından aralarında hiçbir farkın olmaması caiz olursa, artık insanın nedensellik diye bir anlamın farkına varmasını gerektirecek bir husus söz konusu olmaz. Dolayısıyla yüce Allah'ın her şeyin sebebi olduğunu kanıtlanmasının da imkânı kalmaz.

Öte yandan insan, ister bir yaratıcının varlığını kabul etsin, ister kabul etmesin, bazı olayların vuku bulmasından, başka olayların vuku bulmasını bekler (bazı olayların bazı olaylardan kaynaklandığını gözlemler), öncüllerden hareketle kesin sonuçlara varır, hayatını eğitim ve öğretim temeline dayandırarak kurar, sonuçları elde etmek için sebeplere yönelip onlara öncelik verir. Bu hususların hiçbirisi de illiyet ve maluliyet (nedensellik) kuralını kabul etmeye yönelik fitrî eğilimi esas almadan gerçekleşmez. Öyle ki, eğer insan fitratı bütün bunların geçersiz olduğunu öngörse ve olayların sadece tesadüfe göre gerçekleştiğini esas alsaydı, fikrî/düşünsel ve amelî/pratik çabalarının geçersiz olması sonucu insan hayatının düzeni bozulur, olayların doğasının ötesindeki bir sebebin varlığının kanıtlanmasına giden yol kapanır.

Bunun yanında Kur'ân'ın, açıklamalarında illiyet ve maluliyet ilkesini doğrulayan bir yöntemi esas aldığını görüyoruz. Bütün iyilikleri Allah'a isnat etmekte, kötülüklerin ve günahların O'na isnat edilmesini olumsuzlamaktadır. Allah'ı bütün güzel isimlerle isimlendirmekte, bütün güzel nitelikleri O'nun sıfatları olarak zikretmektedir. O'ndan her türlü şakayı, boş ve saçma eylemi, eğlenceyi, oyunu olumsuzlamaktadır. Bütün bunların olabilmesi için illiyet ve maluliyet (neden-

1- [Tefsir-i Kebir, Fahr-i Razî, c.16, s.3]

sellik) ilkesinin kabulü gerekmektedir. Önceki açıklamalarımızın kapsamı dâhilinde bu hususlarla ilgili yeterli açıklamalar sunduk.

Bu arada bazı materyalistler de, özellikle diyalektik yanlıları (eytişimciler), Eş'arîlerle aynı görüşü paylaşarak cebre inanmış, insanın fiilleri gerçekleştirmede zorunlu olduğunu, ihtiyar sahibi (failimuhtar) olmadığını söylemişlerdir. İki grup arasındaki fark ise şu noktada belirginleşmektedir: Eş'arîler bu görüşlerini, nedeni (illiyet) sadece Vacibu'l-Vücut ile (yüce Allah'la) sınırlı tutmaya, var olan her şeyin yegâne sebebinin Allah olduğu temeline dayandırmış ve buradan hareketle insanın ihtiyarî nedeni, isteğe bağlı bir sebebiyete sahip olmadığı sonucuna varmışlardır. [Böylece insanı bir işi yapmaya zorlayanın, Allah olduğunu söylemişlerdir.] Buna karşılık materyalistler bu görüşlerini, insan tarafından sergilenen fiillerin, fiili kuşatan ve onu meydana getiren olayların tümünün malulü olması esasına dayandırmışlardır. [Böylece insanı bir işe zorlayanın, etrafında cereyan eden doğal olaylar olduğunu ileri sürmüşlerdir.] Zaten nedenselliğin, gerekircilikten başka da anlamı yoktur. [Gerekircilik-zorunluluk olmaksızın nedenselliğin bir anlamı olmaz.] O hâlde insan, fiillerinde zorunludur, onları yapmak mecburiyetindedir.

Ama her iki taraf da şu gerçeği göz ardı ediyor: Malulün zorunlu olarak isnat edildiği şey tam illettir. Bu ise, malulden önce var olan ve malulün varoluşu itibariyle onlardan öte bir şeye dayanmadığı olaylar toplamıdır. Bu olayların tümünün var olmasından sonra da malul için var olmaktan başka seçenek kalmıyor. Malulün tam illetin bazı parçalarına isnadı ise olabilirlik niteliğine sahiptir, zorunluluk niteliğine değil. Bunun nedeni de varlığının bundan öte başka olgulara dayanıyor olmasıdır. Varsayılan bir tek parçanın varlığıyla, malulün varlığı için gerekli olan her şey var olmuş olmaz. Ki varlığını gerektirici olarak algılasın.

İnsanın fiilleri varoluşları itibariyle insana ve iradesine, bunun yanında madde, zamansal ve mekânsal koşullar gibi sınırlandıramayacağımız bir sürü olguya dayanır. Dolayısıyla insanın fiilleri bunların tümüne isnat edildiği zaman, yapılan isnat gerekli ve zorunlu bir isnat olur. Bunun yerine sadece insana veya iradesini kullanan insana isnat edilince, sadece tam illetin bir tek parçasına isnat edilmiş olur. Bu durumda isnadın niteliği olabilirlik şeklinde belirginleşir, zorunluluk değil. Demek ki, insanın iradî fiilleri isteğe bağlıdır. Yani insan bunları

yapabilir de, yapmaya bilir de. Eğer yaparsa, bunu isteği ve iradesiyle yapmış olur; eğer yapmazsa, istemediği ve irade etmediği için yapmamıştır. Başka bir şeyi istemiş, onu irade etmiştir. Bununla beraber şunu da bilelim ki, bu fiil objeler dünyasında sadece zorunlu olarak gerçekleşir. Bunun nedeni de, illetlerinin bütün parçalarına dayanıyor olmasıdır. Dolayısıyla her iki taraf da değerlendirmede bulunurken iki ayrı isnat edişi birbirine karıştırmışlardır. Fiilin tam illetinin bütün parçalarına yönelik zorunlu nitelikli (vücubî) isnadını, fiilin tam illetinin bazı parçalarına yönelik olabilir nitelikli (imkânî) isnadının yerine koymuşlardır. Bu ise, insan açısından belirttiğimiz özellikte, serbest irade olarak isimlendirilmiştir.

Mutezile'nin değerlendirmesine gelince, diyorlar ki: "Eğer etkisiz salt birer alet ve araç oldukları için müminler tarafından gerçekleştirilen kâfirlerin cezalandırılması fiilinin failinin gerçekte Allah olması doğru ise, bu durumda kâfirlerin müminlere eziyet etmeleri, peygamberleri yalanlamaları, müminleri lanetlemeleri gibi eylemleri de Allah'a isnat etmek doğru olur. Bu ise, kesinlikle yanlıştır. O hâlde kulların fiilleri onlar tarafından yaratılır, Allah'ın bunların yaratılmasında bir müdahalesi yoktur."

Kuşkusuz Mutezilîlerin, Eş'arîlerin sözünün olumsuz sonuçlar gerektirdiği yönündeki açıklamaları [müminlerin fiillerinin faili Allah ise, kâfirlerin fiillerinin faili de kuşkusuz Allah'tır, sözü] doğrudur. Ancak önermedeki ardılın (kâfirlerin fiillerinin failinin de Allah olması sözünün) yanlış olması, vargının (sonucun) doğruluğunu, yani insanların fiillerinin, Allah'ın hiçbir etkinliği olmayacak şekilde insanlar tarafından yaratılmış olmasını gerektirmez. Çünkü bu fiiller insanlara edildiği isnadın aynısıyla yüce Allah'a da isnat edilebilirler. İnsanlar amellerinin faileri, Allah da failerin failidir. Dolayısıyla fiiller, hem mübaşir (iş bizzat yapmakta olan) failden sadır olmak açısından insanlara isnat edilir, hem de işi yapan failin faili olduğu açısından Allah'a isnat edilir. Gerçekte bu iki bağıntı (nispet) aynıdır, birdir. Sadece yakınlık ve uzaklık, aracılı ve aracısız olmak bakımından bir farklılık söz konusudur. Ayrıca bu, bir tek fiil ile ilgili olarak iki bağımsız failin bir araya geldiğini ve tek bir işi birbirinden bağımsız iki failin gerçekleştirdiğini gerektirmemektedir. Çünkü burada failer dikey olarak fiil açısından söz konusu olmuşlardır, yatay olarak ve çakışacak şekilde değil.

Eğer desen ki: İyilikleri, kötülükleri, imanı ve küfrü yüce Allah'a isnat etme sakıncası hâlâ giderilemedi!

Buna cevap olarak deriz ki: Kesinlikle hayır! Allah'a isnat edilen sadece bunların asıl varlıkları, varoluşlarıdır. İnsana isnat edilen ise, müteharrik obje aracılığıyla gerçekleşen hareket ve sükûnun (duruşun) yönünü gösteren nikâh, zina, haram yemek ve helâl yemek gibi isim ve unvanlardır. Çünkü söz konusu hareketler doğrultusunda hareket eden maddî obje, insandır. Fakat bu hareketleri gerçekleştireni var eden biri vardır. Hareketleri gerçekleştirenin ortaya koyduğu etkilerden biri de sergilediği harekettir ve bu, kendiliğinden onları gerçekleştirebilmiş değildir. Bu hareketleri gerçekleştiren insan ancak sebepleri ve koşulları gerçekleştikten sonra bunları yapabilmıştır. İşte insanı ve hareketlerini meydana getiren bu yaratıcı, bu tür hareketlerle nitelendirilemez; dolayısıyla nikâh, zina veya insan tarafından gerçekleştirilen başka herhangi bir fiille nitelendirilmesi söz konusu olamaz.

Evet, burada hareket ve madde anlamını çağrıştırmayan genel bazı kavramlar ve nitelemeler de vardır ki, herhangi bir mahzura neden olmadığı durumlarda bunların hem insana, hem de yüce Allah'a isnat edilmesinde bir sakınca yoktur. Hidayete erdirmeye ve saptırma gibi. Elbette iptidâî saptırma kastedilmezse. Yine cezalandırma ve bir belayla sına da buna örnek gösterilebilir. Dolayısıyla müminin kâfiri öldürmesi, kâfire yönelik ilâhî bir azaptır. Kâfirin mümini öldürmesi de, mümine yönelik güzel bir sına ve beladır; bundan dolayı Allah katında güzel bir ödül alacaktır. Buna başka örnekler de gösterilebilir.

Kaldı ki, Mutezile'nin bu yaklaşımı, onları da Eşarîlerin düştükleri hataya düşürmektedir. Yani, bir yaratıcının varlığını kanıtlamaya giden yolu üzerlerine kapatmaktadırlar. Çünkü evrende herhangi bir olayın kendine özgü bir sebeple var olması ve bunun dışındaki sebeplerden tam olarak kopuk olması ve bunların onun üzerinde hiçbir etkinliklerinin bulunmaması caiz olursa, o zaman tasavvur edilen her olayın kendisini takip eden olgulara istinat etmesi ve bunun ötesinde hiçbir şeye istinat etmemesi de caiz olurdu. Yine failin yokluğunda eserinin kalabilmesi de caiz olurdu. O hâlde malul olarak tasavvur edilen her şeyin, Vacibu'l-Vücut (varlığı zorunlu) olmayan bir faile isnat edilmesi caiz olurdu. Aynı şekilde tasavvur edilen her âlemin kendisinden önce var olan ve artık yok olmuş bulunan bir başka âleme isnadı da kabul edilmelidir. Nitekim şu evrende yaşanan gelişmeler

düzleminde gözlemlendiği kadarıyla evrensel olgular birbirlerinden doğmaktadırlar; bazısı bazısına kaynaklık etmektedir; bazısı bazısını meydana getirdiği gibi, bazısı da bazısından meydana gelmektedir. Bu durumda var edenler arasında teselsül ve zincirleme mahzuru da söz konusu olmamaktadır. Çünkü aynı anda parçalara sahip bir zincirleme varoluş, ancak zihinde gerçekleşmiş olmaktadır.

Mutezilî ulemanın sözlerinde bunun dışında daha birçok yanlış değerlendirmeler vardır ki, bunları ilgili konuların çerçevesinde ele alıp değerlendirmeye tâbi tutmuşuz. Tefsirimizin yedinci cildinde [En'-âm Suresi, 91-105. ayetlerin tefsiri bölümünde] yaratmanın Allah'a isnat edilmesi konusıyla ilgili olarak buraya ışık tutacak yeterli bir açıklamada bulunduğumuzu düşünüyoruz.

Allah'ın birliğine inanan bir Müslüman, yaratma ve var etme kavramlarının gerçek anlamları bazında Allah'ın dışında bir yaratıcı tasavvur edebilir mi? Oysa ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte Rabbiniz Allah budur. O her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'min, 62) Bu anlamı içeren birçok ayet yer almaktadır Kur'ân'da. Bu ayetler karşısında Müslümanın, insanın fiillerini, Allah ile isnadını koparmadan insana isnat etmekten başka çaresi yoktur. Daha doğrusu, kader konusunu işleyen ayetlerin delaletiyle insanın fiilleriyle Allah arasındaki nispeti de vurgulamak gerekmektedir. Kaldı ki, aklî değerlendirme, bir fail tarafından gerçekleştirilen fiilin, failinin failine, yani yüce Allah'ın şanına yaraşır bir şekilde nispetinin olduğunu ortaya koymuştur.

O hâlde doğru görüş şudur: İnsanlar tarafından gerçekleştirilen fiillerin, doğrudan failleriyle ilintileri vardır. Aynı şekilde yüce Allah ile de O'nun kutsiyetine yaraşır biçimde ilintilidirler. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin ihsanından veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."* (İsrâ, 20)

AYETLERİN MEALİ

17- Müşriklerin, kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik (itiraf) ettikleri hâlde Allah'ın mescitlerini imar etme hakkı yoktur. Çünkü onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalıcılardır.

18- Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan (Allah'tan başkasına ibadet etmeyen) kimseler imar eder. İşte bunların hidayete erenlerden olmaları umulur.

19- Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz? Onlar Allah katında eşit değillerdir. (Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

20- İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece onlardır.

21- Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde kendileri için tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdeler.

22- Onlar orada ebedî kalacaklar. Kuşkusuz Allah katında büyük bir mükâfat vardır.

23- Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi kendinize veli edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse, işte onlardır zalimler.

24- De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz (akrabanız), kazanıp biriktirdiğiniz mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evler size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, artık Allah emrini (Allah'tan başkasını sevmeyen, din uğruna Allah yolunda cihat eden kimsele-ri) getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, insanlar tarafından sergilenen amellerin, ancak Allah'a, Resulü'ne (s.a.a) ve ahiret gününe iman etme gerçeğinden kaynaklanması durumunda diri (ölümsüz) ve ilâhî rızaya mazhar olacağı belirtiliyor. Aksi takdirde, sergilenen tüm ameller boşa gitmiş olur, insanı mutluluğa ulaştırmaz. Bu arada gerçek imanın kaçınılmaz gereklerinden birinin; velayeti, sevgiyi ve bağlılığı Allah ve Resulü'ne (s.a.a) özgü kılmak olduğu gerçeğine işaret ediliyor.

Bu ayetlerin, kendi aralarında birbirleriyle irtibatlı ve bağlantılı oldukları açıktır. Ancak önceki ayetler grubuyla bağlantıları, bu denli açık değildir. Bazı tefsir bilginlerinin bu ayetler grubunu önceki ayetler grubuyla irtibatlandırma çabaları, bir ölçüde zorlama kokan girişimlerdir.

17) Müşriklerin, kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik (itiraf) ettikleri hâlde Allah'ın mescitlerini imar etme hakkı yoktur.

"el-İmare"; harap etmenin, yıkmamanın karşısıdır; bayındır kılma, imar etme demektir. Araplar, birinin bir yerde bir bina yaptığını kastederek, "Amer'el-arde" derler. Evin bozulmaya yüz tutan kısımlarını onararak düzeltmesi anlamında da, "Amer'el-beyte" derler. "et-Ta'mir" de aynı anlamı ifade eder. İnsanın hayat süresine de "ömür" denilmesi bu yüzdendir. Çünkü bu süre içinde beden ruh aracılığıyla imar edilmektedir. Kâbe'yi ziyaret etmek anlamına gelen "Umre"nin de bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, Kâbe'nin bu vesileyle imar edilmesidir.

"el-Mescid"; ism-i mekândır ve secde edilen yer demektir. İçinde Allah'a secde edilsin diye yapılan ev gibi. Alın, iki avuç içi, iki diz, iki ayağın başparmak uçlarından ibaret olan secde organlarına "mescid" denmesinin sebebi ise, bunların bir şekilde secde ile ilintili olmasından dolayıdır.

"Ma kâne li'l-müşrikine=Müşriklerin... hakkı yoktur." ifadesi, hak ve yetkiyi olumsuzlama amacına yöneliktir. Çünkü ["li'l-müşrikine" ifadesinin başındaki] "lam" edatı, sahipliği ve hak edişi bildirir. Daha önce meydana gelmiş bir olaya şimdiki zamanda yöneltilen bir olumsuzlama gösteriyor ki, onlar açısından böyle bir hakka sahip olmayı gerektirecek ön sebepler önceden oluşmamıştır. Bu, Allah'ın mescitlerini imar etme, onarmayı gerektiren yerlerini onarma veya onları ziya-

ret etme hakkıdır. Şu ayetlerin ifadeleri de buna benzemektedir: *"Hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz."* (Enfâl, 67) *"Bir peygambere, hıyanet etmek yakışmaz. (Hiçbir peygamberin hıyanet etme hakkı yoktur)."* (Âl-i İmrân, 161)

"imar etme" ifadesinin orijinalindeki "ya'muru" fiilinin kökü olan "el-imaret" kelimesi, binanın yıkılmaya yüz tutmuş taraflarını düzeltmek, onarım isteyen yerlerini onarmak demektir. Mescidi ziyaret etmekle imar etmek, mamur [ve şen] kılmak anlamını ifade etmez. [Yani "imaret"ten maksat, onarmaktır, ziyaret etmek değil.] Çünkü ayette geçen "Allah'ın mescitleri"nden maksat, Mescidu'l-Haram ile Allah için yapılan diğer tüm mescitlerdir ve mescitler arasında Mescidu'l-Haram'ın dışında ziyaret edilen başka mescit de yoktur. Mescitlere ibadet amacıyla girmenin imaret ve ziyaret olarak isimlendirilmesi mümkün olsa da, bu olayın Kur'ân'da genellikle [ziyaret değil,] mescitlere girmek olarak ifade edildiğini görüyoruz.

Kaldı ki, bir sonraki ayette geçen *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tutunuz?"* ifadesi gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette geçen "imaret"ten maksat, binanın yıkılmaya yüz tutan kısımlarının onarılmasıdır, Mescidu'l-Haram'ı ziyaret etmek değil.

Allah'ın mescitlerinden maksat ise, içlerinde Allah'a ibadet edilsin diye yapılan ibadet evleridir. Fakat ayetin akışından, maksadın Mescidu'l-Haram'ın müşrikler tarafından onarılmasının caiz olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı karilerin [çoğul olan "en ya'murû mesacidellahi" ifadesini] "en ya'murû mescidellahi" şeklinde tekil okudukları kıraat, bu görüşü pekiştirmektedir.

Çoğul tabir kullanıp kapsadığı fertleri arasından özellikle birinin hükmünü açıklamanın (edebiyat kuralları açısından) bir sakıncası yoktur. Çünkü hükmün özü ve miyarı geneldir, tüm mescitleri kapsar. Ayrıca ayetin sonunda yer alan gerekçelendirme amaçlı ifade de, hükmün salt Mescidu'l-Haram'la kayıtlı olmadığını gösteriyor. Dolayısıyla ayetten şu anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Müşriklerin Mescidu'l-Haram'ı onarma hakkı yoktur. Çünkü o bir mescittir ve mescitlerin bir özelliği de budur.

"kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik (itiraf) ettikleri hâlde" ifadesinde geçen şahitlikten maksat, şahitliği eda etmek, yerine getir-

mektir. Bu da ya sözlü olarak itiraf etmektir; küfrünü diliyle itiraf edenler gibi, ya da fiilen (amelen, davranışla) itiraf etmektir; putlara tapan ve ameliyle küfrünü ortaya koyan kimseler gibi. Bunların her ikisi de şahitlik sayılır, çünkü özleri birdir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Müşrikler için Allah'ın diğer mescitlerinde olduğu gibi, Mescidu'l-Haram'ın onarım isteyen kısımlarını onarmak caiz değildir ve onların böyle bir hakları yoktur. Hâlbuki onlar ya sözleriyle ya da davranışlarıyla kâfirliği itiraf etmektedirler.

Çünkü onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalıcılardır.

Bu ifade, "*Müşriklerin... imar etme hakkı yoktur.*" cümlesinin içerdiği hükmün bir anlamda gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Bu yüzden cümlelerin ulama edatıyla değil, ayrıca getirildiğini görüyoruz. [Yani bu ifade, "vav" vb. gibi bir atıf edatıyla öncesine atfedilmeyip uzak işaret (onlar) anlamında olan "ulâike" gibi bir kelimeyle öncesinden ayrılmıştır.]

İlk cümleden (amellerinin boşa gitmesinden) maksat, amellerinin sonuç ve etkisinin geçersizliğini, ortadan kaldırılmışlığını ifade etmektir. Bir amel, amaçlanan sonuca varmanın aracı olsun diye gerçekleştirilir. Müşriklerin amelleri boşa gittiğine, sonuç vermeyecek olduğuna göre, bu tür amelleri yerine getirmelerini caiz kılacak bir etken olmaz. Allah'ın mescitlerini imar etmek gibi ibadet nitelikli davranışlarla, mutluluk ve cennet amaçlanır. Boşa giden bir amelin arkasından ise ne mutluluk gelir, ne de cennet.

İkinci cümleden (ateşte ebedî kalıcı olmalarından) maksat ise, mutluluğa ve cennete kavuşmamaları durumunda içinde yer alacakları ortamın açıklanmasıdır. Bir bakıma şöyle deniyor: Onlar, öyle kimselerdir ki, onların ibadet nitelikli davranışları kendilerini cennete ulaştırmıyor; bilakis onlar ebedî ateşin içinde kalacaklardır. Bu amelleri onlara mutluluk sağlamıyor, tersine onlar ebedî mutsuzluğa mahkûmdurlar.

Bu ayette yasamanın iki latif temel ilkesine işaret ediliyor:

Birincisi: Farzları, müstehapları ve mubahları kapsayan genel anlamıyla caizliğe ilişkin yasama, fiilin failine yarar sağlayan sonucuyla ilintilidir; fiilin fail için yararlı bir sonuç sağlamasına bağlıdır. Dolay-

ısıyla dinde yararsız, boşu boşuna yasama olmaz. Bu temel prensibi akıl da onaylar. Evrene egemen olan yasayla da örtüşmektedir. Evrensel kural ise şudur: Hiçbir fiil yoktur ki, failine dönük bir yarardan dolayı işlenmiş olmasın. [Bütün fiiller, ancak failine yarar sağladığı için işlenir.]

İkincisi: Caizlik, ilgili olduğu her konuda, [ister farz olsun, ister müstahap ve ister mubah] failin hiçbir engelle karşılaşmadan fiili işlemde Allah tarafından kendisine tanınmış bir haktan [ona öyle bir hak vermesinden] sonra söz konusu olur.

18) Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan (Allah'tan başkasına ibadet etmeyen) kimseler imar eder. İşte bunların hidayete erenlerden olmaları umulur.

Ayetin akışı, bir işe ilişkin bireylerin bir kısmını dışlamak suretiyle sınırlandırma getirmeye (kasr-i ifrad) yöneliktir. Sanki birileri, hem müşriklerin, hem de müminlerin Allah'ın mescitlerini imar etme haklarının olduğunu sanmış, ayet de böyle bir vehme meydan vermemek için bu işin sadece müminlerle sınırlı olduğunu beyan etmiştir. Bu da, haber verme kalıbında olan "*imar eder*" ifadesinin, haber verme amaçlı değil, [sırf müminler için] hak ve caizliği inşa etme nitelikli olmasını gerektirmektedir. Bu husus gayet açıktır.

Yüce Allah, mescitleri imar etme hakkının sabit ve caiz olması için, imar eden kişinin Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olmasını şart koşuyor. Bunu, böyle bir hakkı müşrikler açısından olumsuzladığı tablonun karşısı olarak sunuyor. Bu arada sadece Allah'a iman etmekle yetinmemiş, ahirete iman etmeyi de buna eklemiştir. Çünkü müşrikler yüce Allah'a iman ediyorlardı; ancak ahiret gününe iman etmiyorlardı. Böylece mescitleri imar etme hakkının, semavî dine bağlı müminlere ait olduğu, bunun sadece onlar için caiz olduğu belirginlik kazanıyor.

Sadece bununla da yetinilmiyor, buna bir de, "*namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler*" gibi özellikler ekleniyor. Çünkü ayetlerin akışı, amellerinden yararlanan ve bu sayede o amelleri işlemeye hak kazanan kimselerin açıklanmasına yöneliktir. Bir kimse dinde yasalaştırılan ayrıntıları, özellikle namaz ve zekât gibi iki rüknü terk ederse, o kimse, diliyle inkâr etmediği sürece Müslüman sayılsa da kâfirdir; salt Allah'a ve ahiret gününe

iman etmiş olması kendisine fayda vermez. Eğer terk ettiği bu ibadetleri diliyle de inkâr etse, o zaman gayrimüslim bir kâfir olur.

Özellikle namaz ve zekât zikredilmiştir; çünkü bu ikisi, dinin olmazsa olmaz iki temel rûknüdür.

Ayetlerin akışının gereği olarak işaret ettiğimiz hususlardan hareketle anlıyoruz ki, *"Allah'tan başkasından korkmayan"* ifadesinden maksat, dinî korkudur. O da ibadet etmekten ibarettir. İnsan doğasının bir gereği olan korkuya gelince, peygamberler gibi Allah'ın dostlarından olan mukarrep/yakınlaştırmış kullarından başkası böyle bir korkudan kendini kurtaramaz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başkasından korkmazlar."* (Ahzâb, 39)

İbadetten kinaye olarak "korku" ifadesinin kullanılmasının sebebine gelince; insanlar arasındaki genel yaklaşım, bir ilâha ya onun azabından korkulduğu için ya da rahmeti umulduğu için ibadet edilir, şeklindedir. Gerçi rahmet umudu da bir şekilde merhametin kesilmesi korkusuna dayanır, ki rahmetin kesilmesi azap demektir. Bir kimse yüce Allah'a veya herhangi bir puta ibadet ediyorsa, onu bu eyleme yönelten şey, ya taptığının kapsamlı azabından veya nimetlerinin ve rahmetinin kesilmesinden duyduğu korkudur. Şu hâlde ibadet korku ve haşyeti temsil etmekte, onları somutlaştırdığı için onların mısaklarından sayılmakta ve korku ile ibadet arasında bir zorunluluk ilişkisi bulunmakta, biri diğerini gerektirmektedir. İşte bu yüzden ibadetten kinaye olarak korku ifadesi kullanılmıştır. Bu bakımdan ifadenin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleşiyor: Allah'tan başka hiçbir ilâha ibadet etmeyen kimseler...

"İşte bunların hidayete erenlerden olmaları umulur." Yani Allah'a ve ahiret gününe iman eden, Allah'tan başka hiç kimseye ibadet etmeyen bu kimselerin hidayete ermiş olmaları umulur. Bu umut, bunların kendileri veya bu ayete muhatap olanlar açısından geçerlidir. Yoksa yüce Allah'ın bir şeyi umut etmesi imkânsızdır. Çünkü umut, olması beklenen şeyin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin bilinmemesinden kaynaklanan bir duygudur.

Burada dikkat edilirse, gerçekleşmesi kesin olan değil de gerçekleşmesi umulan bir hidayetten söz ediliyor. Oysa Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eden ve buna dayalı olarak gerçek salih ameller işleyen bir kimse gerçekten hidayete ermiş olur. Böyle denilmesinin

sebebi şudur: Bir insanın bir veya birkaç kere hidayete uygun davranışlar sergilemesi, o kimsenin hidayete erenlerden olmasını gerektirmez. Hidayete ermişlik niteliğinin onun açısından kalıcılık kazandığını, artık onun ayrılmaz bir niteliği hâline geldiğini ifade etmez. Buna göre bir veya birkaç kez meydana gelen bir fiili işlemiş olmakla, insanın ayrılmaz bir özelliği hâline gelmiş bir niteliğe sahip olmak arasında fark vardır. Bu demektir ki, ayette işaret edilen kimselerin hidayete ermeleri kesin olmakla birlikte hidayete erenler niteliğini kazanmaları kesin değildir, ama kesinleşmesi umulmaktadır.

Ayetten anlaşılıyor ki, Müslüman olmayanların (müşriklerle gayrimüslimler) mescitleri imar etme hakkı yoktur, mescitleri yapmaları caiz değildir. Bunlar içinde müşrik olanlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etmedikleri için, Ehlikitap'tan olanlar da, imanları Kur'ân açısından Allah'a yönelik gerçek iman sayılmadığı için bu yetkiden yoksundurlar. Yüce Allah Ehlikitap'ın imanını değerlendirirken şöyle buyuruyor: *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip, 'Bir kısmına inanırız, bir kısmını da inkâr ederiz.' diyenler ve bu ikisinin (iman ile küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kâfir olanlardır."* (Nisâ, 150-151) Ayrıca tefsirini sunduğumuz Tevbe Suresi'nin 29. ayetinde de bu hususta şöyle buyrulmuştur: *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*

19) Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tutunuz? Onlar Allah katında eşit değildir. (Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

Ayetin orijinalinde geçen "sigayet"; "sega, yesgi, sigaye" kökünden "hikâyet", "cinayet" ve "nikayet=düşmanı yenmek" gibi mastardır; su verdi, su içirdi anlamındadır. "es-Sikayet" kelimesi, ayrıca su içilen yer ve su içme kabı anlamına da gelir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Maşrapayı kardeşinin yüküne koydu."* (Yûsuf, 70)

Rivayetlerde belirtildiğine göre, hacılara su dağıtma işi, cahiliye döneminde saygın ve gıpta ile bakılan bir görevdi. Yine bu rivayetler-

de belirtildiğine göre, Peygamberimizin (s.a.a) büyük dedelerinden biri olan Kusay b. Kilab zamanında deriden yapılmış küçük bir havuz, içi su doldurularak Kâbe'nin boşluğuna konulurdu, develerle buraya kuyulardan tatlı su taşınırdı. Böylece hacılara su verilir. Kusay, ölümünden önce su dağıtma görevini oğlu Abdumena'fa verdi. Böylece bu görev, Abbas b. Abdulmuttalib'e kadar hep onun çocuklarında kaldı.

"Sigayetu'l-Abbas", Abbas'ın cahliye döneminde de, İslâm döneminde de hacılara su dağıttığı yerin adıdır. Zemzem kuyusunun güneyinde yer alır. İkisinin arasında kırk ziralık bir mesafe vardır. Üzerinde bir bina yapılmış ve "Sigayetu'l-Abbas" (Abbas'ın su dağıtım yeri) diye bilinmektedir.

Her hâlükârda ayette geçen "sigaye"den maksat, kelimenin mastar anlamıdır. Yani birine su verme. Hemen karşılığında Mescidu'l-Haram'ın imar edilmesi (imaret) ifadesinin kullanılmış olması da, bunu destekler mahiyettedir. Çünkü bununla da kesinlikle kelimenin mastar anlamı, yani onarma işi kastedilmiştir.

Ayette hacılara su dağıtma işi ile Mescidu'l-Haram'ı onarma işine karşılık olarak Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihat eden kimsenin imanından söz ediliyor. Bir insan ile su dağıtmak ve onarmak gibi herhangi bir ameli eşit saymanın veya böyle bir eşitliği olumsuzlamanın ise anlamı yoktur. Çünkü denklik ve eşitlik, bir amelle diğer bir amel arasında veya bir işi yapan insanla diğer bir işi yapan insan arasında söz konusu olabilir.

Bu nedenle bazı müfessirler,¹ ifadenin açılımının şöyle olması gerektiğini söylemek zorunda kalmışlardır: "Yoksa siz, hacılara su dağıtma işinin ve Mescidu'l-Haram'ı onarma işinin ehlini, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerle bir mi tutunuz?" Bu açılımı yaparken amaçları akışın bütünlüğünü ve tutarlılığını korumaktır.

Ama böyle bir takdirî açılımdan çok daha önemli ve gerekli olanı, ayette yer alan kayıtlara [bu kayıtlardan maksadın ne olduğuna ve nasıl bir sonuç elde edildiğine] bakmaktır. Dikkat edilirse, aralarında karşılaştırma yapılan tarafların birinde sadece hacılara su dağıtma ve Mescidu'l-Haram'ı onarma esas alınmış ve başka da herhangi bir kayda yer verilmemiştir. Buna karşılık öbür tarafta Allah'a ve ahiret gününe iman ve Allah yolunda cihat esas alınmıştır. Dilersen şöyle de

diyebilirsin: Allah'a iman esasına dayalı olarak O'nun yolunda cihat etmek esas alınmıştır.

Bu kayıtları göz önünde bulundurduğumuz zaman maksadın, iman olgusundan yoksun su dağıtma ve onarma eylemleri olduğu anlaşılıyor. Bunu, ayetin sonundaki şu ifade de pekiştiriyor: "(Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez." Tabi bu, ifadenin iki tarafı eşit tutanlara değil de, bizzat su dağıtanlara ve onarma işini yapanlara yönelik bir tariz olduğu durumunda geçerlidir. Nitekim ayetin akışından ilk akla gelen de budur.

Bundan şu iki husus açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Söz konusu işleri eşit sayanlar, aslında su dağıtma ve Mescidu'l-Haram'ı onarma gibi Allah'a ve ahiret gününe iman etme temeline dayalı olarak geliştirilmeyen bir cahiliye ameli ile, imandan dolayı Allah yolunda cihat etmek gibi Allah'a ve ahiret gününe imandan kaynaklanan dinî bir ameli eşit tutuyorlardı. Yani içinde hayat bulunmayan bir amelin iskeleti ile, diri (ölümsüz) ve temiz yararları olan bir ameli bir sayıyorlardı. Bu yüzden ayette bu eşitlik olumsuzlanarak, onlara itiraz ediliyor.

İkincisi: İki taraf arasında eşitlik öngörenler, mümin kimselerdendi. İman etmeden önce kendilerinden veya kendileri dışında herhangi bir müşrikten sadır olup da iman üzere yapılmayan bir amel ile, gerçek bir imanla Allah'a iman eden bir insanın imanlı iken gerçekleştirdiği bir ameli eşit görüyorlardı. Nitekim ayetin olumsuzlama nitelikli akışı ve konuyla ilgili ayetlerde derecelerden söz edilmiş olması da, bunu destekler mahiyettedir.

Su dağıtıcılığından ve mescit onarımından söz edilip de bu işleri yapanlardan söz edilmemiş olmasıyla şu hususun ima edildiğini, daha doğrusu doğrudan vurgulandığını söyleyebiliriz: Bu iki işi yapanlar, iki taraf arasında eşitlemeye giderlerken iman etmiş bulunuyorlardı. Bu yüzden hitap esnasında mümin olmaları hasebiyle bizzat kendilerinden söz edilmeyerek saygınlıkları korunmuştur. Bir de ayetin sonundaki değerlendirme cümlesinin kapsamı dâhilinde zalimler kategorisinde değerlendirilmekten kurtarılmışlardır.

Hatta bir sonraki ayette, iman esasına dayalı olarak Allah yolunda cihat eden kimselerin alacakları ücretten söz edilerek, "*İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler.*" denmesi gösteriyor ki,

1- [el-Menar, c.10, s.218]

"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?" ayetinde aralarında eşitlik öngörülen tarafların ikisi de Mekke ehliindendiler. İman edip cihat eden taraf Müslüman olup hicret etmiş, diğer tarafta olanlar ise Müslüman olmuş, ama hicret etmemişlerdi. Çünkü yüce Allah'ın, taraflardan biriyle ilgili olarak iman ve cihattan söz ettikten sonra ikinci kez tekrarlandığında o tarafla ilgili olarak hicreti de bunlara eklemesi, ancak bu şekilde izah edilebilir. Oysa yüce Allah öbür tarafla ilgili olarak hacılara su dağıtmaktan ve mescidi imar etmekten söz ederken, ne ilkinde, ne de ikincisinde herhangi bir eklemede bulunmamıştır. Allah'ın hakkı ortaya çıkaran, batılı gözler önüne seren kelimada yer alan bu kayıtların boşuna olmaya-cakları ise gayet açıktır.

Bu verilerin tümü, ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak rivayet edilen hikâyeyi destekler mahiyettedir. Hadislerde denildiğine göre, bu ayetler, karşılıklı olarak üstünlüklerini sayıp övünen Abbas, Şeybe ve Ali (a.s) hakkında inmiştir. Abbas hacılara su dağıtma görevini yerine getiriyor olmasını göstererek övünmüştü, Şeybe de Mescidu'l-Haram'ı onarmayı bir övünç vesilesi olara zikretmişti, İmam Ali (a.s) ise iman ve Allah yolunda cihat etmekle övünmüştü. Bunun üzerine söz konusu ayetler inmişti. İleride ayetlerle ilgili hadisleri sunarken, bu rivayeti de ele alacağız.

Her hâlükârda bu ve bundan sonraki ayetler, bir amelin ağırlığının ve değerinin içine iman ruhu aşılması suretiyle canlı olmasından ileri geldiğini açıklamaktadır. İçinde ne ruh, ne de hayat bulunan bir iskelet ve kalıbın din terazisinde ağırlığı olmadığı gibi, gerçekler pazarında da değeri olmaz. Dolayısıyla bir mümin, salt amellerin iskeletlerini esas almamalı, bunları faziletin özü, ölçüsü ve Allah'a yakınlığın sebebi olarak algılamamalıdır. Aksine amellerin, ancak iman ve ihlâsla hayat bulduğunu esas almalıdır. [Başka bir ifadeyle müminler, amellerin iman ve ihlâsla hayat bulduğunu göz önünde bulundurmamakça, sırf amellerin zahirini esas alarak faziletin ve Allah'a yakınlığın ölçüsü olarak addedemezler.]

Bu açıdan, "Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı..." ayeti ile ondan sonraki ayetler, kendilerinden sonraki şu iki ayetle bağlantılı olarak belirginleşiyorlar: "Müşriklerin, kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik (itiraf) ettikleri hâlde Allah'ın mescitleri-

ni imar etme hakkı yoktur. Çünkü onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalıcılardır. Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekât veren... kimseler imar eder. İşte bunların hidayete erenlerden olmaları umulur."

Buraya kadar yaptığımız tüm açıklamalardan şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: "(Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez." ifadesi, hâl cümlesidir ve "Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?" ayetinin işaret ettiği tarafların eşitliğine ilişkin hükmün olumsuzluk yönünü açıklamaya yöneliktir.

İkincisi: Ayette geçen zulümden (zalimler topluluğu) maksat, onların hacılara su verirken ve mescidi onarıırken üzerinde bulundukları şirk inancıdır; hacılara su verme ve mescidi onarma ile imandan kaynaklanan cihat ameli arasında eşitlik öngörmekle zalimler topluluğu içinde yer almaları değildir.

Üçüncüsü: Maksat, bu amelin (hacılara su vermekle mescidi imar etmenin) onlar için yarar sağlayacağını ve onları üstün makam, kurtuluş, rahmet, Allah'ın rızası ve ebediyen içinde kalınacak olan cennet mutluluğuna eriştireceğini olumsuzlamaktır.

20) İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece onlardır.

Bu ayette, iki tutum arasında eşitlik öngören yaklaşım olumsuzlandıktan sonra meseleyle ilgili olarak Allah katında öngörülen gerçek hüküm açıklanıyor. Buna göre, iman edip hicret eden, malından ve canından imkânları ölçüsünde infak ederek Allah yolunda cihat edenlerin Allah katındaki makamı daha üstündür. Burada, "iman edip hicret edenler..." şeklinde çoğul kipinin kullanılmış olması, söz konusu iki tutum arasındaki farklılığın sebebinin, kişiler değil de nitelikler olduğunu vurgulamak içindir.

Bundan önce ayetlerin akışında iman üzere gerçekleştirilmeyen amelin bir üstünlüğünün olmadığı, kişiye Allah katında bir fazilet ve rütbe kazandırmadığı açıklanmıştı. Bu açıklama, "rütbe bakımından

Allah katında daha üstündürler..." ifadesinin orijinalindeki "a'zam" kelimesinin ef'al-i tafdil kipinden olmasıyla oluşan karşılaştırma ile, tarafların aynı zamanda derece bakımından da ortak bir konumda oldukları, ancak iman edip cihat edenlerin derecelerinin su dağıtanlardan ve mescidi onaranlardan daha üstün olduğu şeklinde bir anlamın kastedilmediğine ilişkin somut bir kanıttır.

Bilakis buradaki mukayese ile verilmek istenen mesaj şudur: Bu iki taraf arasında, en üstün olanla hiçbir üstünlüğü olmayanın oranlandırılması, aralarında en üstün olanla hiçbir üstünlüğü olmayan şeklinde bir nispetin olduğu söz konusudur. Tıpkı en çok olan ile en az olan arasında bir karşılaştırma yapılması gibi. Çünkü böyle bir karşılaştırma, iki tarafın mukayese edilecekleri bir orta çizginin bulunmasını gerektirir. Dolayısıyla burada üç olgu söz konusudur: Biri kriter ve denge olarak alınan orta çizgi, ikincisi ondan daha fazla olan şey, üçüncüsü de ondan daha az olan şey. En az olan en çok olanla karşılaştırıldığı zaman, en çok olan, hiçbir çokluğu olmayan şeyle mukayese edilmiş olur.

Buna göre, *"rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler."* ifadesi şu anlamı dile getirmektedir: "Bunlar, hiçbir üstünlükleri bulunmayanlara göre rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler." Bu da, bir bakıma kinayeli anlatımdır. Demek isteniyor ki, iki taraf arasında gerçek bir nispet ve orantı yoktur. Çünkü biri alabildiğine yüksektir, diğeri ise üstünlük bakımından dereceye bile giremez.

"İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece onlardır." ifadesi de bu çıkarsamayı destekler mahiyettedir. Çünkü ifade, başarının sadece onlarla sınırlı olduğunu göstermektedir; kurtuluşun onların kalıcı ve değişmez vasıfları hâline geldiğini vurgulamaktadır.

21-22) Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde kendileri için tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdeler. Onlar orada ebedî kalacaklar. Kuşkusuz Allah katında büyük bir mükâfat vardır.

Ayetlerin akışı gösteriyor ki, burada onlarla ilgili olarak sayılan üstünlükler, onların önceki ayette işaret edilen başarılarının bir bakıma müjdeleme şeklinde sunulan ayrıntılı açıklamasıdır.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Rableri onları, yani o müminleri kendi katından bir rahmet, yani değeri ve

miktarı ölçülemez büyük bir rahmet, aynı şekilde paha biçilmez bir hoşnutluk ve cennetlerle müjdeler. Ki onlar için onda, yani cennetlerde tükenmez, yani yok olmaz, arkası gelmez nimetler vardır. Öyle ki onlar orada ebedî kalacaklardır; oradaki kalışlarının bir süresi veya sınırı yoktur.

Ayet, [aralarında mukayese yapılan taraflardan birine verilecek] dünyada alışık olduğumuz nimetlere benzemeyen, eşine rastlanmayan olağanüstü ödüllerin müjdelenmesiyle ilintili olması hasebiyle hayret uyandırıcı, imkânsız gibi görmeyi gerektirici bir konumda olduğu için, insanların böyle bir müjdelemeye konu olan ödülleri imkânsız görme eğilimlerini ortadan kaldırmak amacıyla, *"Kuşkusuz Allah katında büyük bir mükâfat vardır."* buyrulmuştur.

İleride uygun bir fırsat doğduğunda, Allah'ın rahmetinin ve hoşnutluğunun anlamına ilişkin yeterli açıklamalara yer vereceğiz. Gerçi bundan önce bu iki kavramla ilgili kısmî açıklamalar sunmuştuk.

23) Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi kendinize veli edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse, işte onlardır zalimler.

Ayet, baba ve kardeş dahi olsalar kâfirlerin veli edinilmesinin yasak olduğunu ifade ediyor. Çünkü yasağın miyar ve ölçüsü (kâfirlik) geneldir [dolayısıyla kâfir olan herkesi kapsamaktadır]. Bunun için de hemen sonrasındaki ayette, yasağın herkesi kapsadığı açıklanıyor. Ancak tefsirini sunduğumuz ayetin lafzının zahirinden, küfrü imana tercih ettikleri takdirde babaların ve kardeşlerin veli edinilmesinin yasaklığı anlaşılıyor.

Ayette, babaların ve kardeşlerin dost edinilmesinin yasaklığından söz edilirken oğullardan ve eşlerden söz edilmiyor. Oysa bu iki grupta, özellikle oğullar insanlar tarafından babalar ve kardeşler gibi sevilirler. Bu ayırımın nedeni şudur: Veli edinme, veliye (velayet ve sorumluluğu elinde tutan kimseye) velayeti altında olan birinin işlerine müdahale etme, onun hayatının bazı alanları üzerinde tasarrufta bulunma imkânını verir. İşte kâfirlerin veli edinilmesinin yasaklanmasının arkasında bu gerekçe yatıyor. Ki Müslümanların iç işlerine müdahale etmesinler, kalplerini tamamen ellerine geçirip etkileme imkânlarını bulmasınlar, müminleri önleyip kâfirlere zarar veren veya onların hoşuna gitmeyen bir davranışın içine girmelerine engel olmasınlar. Bilindiği

gibi eşlerden ve çocuklardan böyle bir kötü davranış, ancak dolaylı olarak beklenir. Bu yüzden yasaklama, sadece babalar ve kardeşlerle sınırlandırılmıştır. Çünkü müminlerin kalpleri üzerinde etkin olmalarından ve işleri üzerinde tasarrufta bulunmalarından korkulan onlardır.

Kur'ân'da kâfirlerin veli edinilmelerinin yasaklığına ilişkin birçok ifade yer almıştır. Bunların bir kısmını daha önce Mâide, Âl-i İmrân, Nisâ ve A'râf surelerinde inceleme imkânını bulduk. Bu ayetlerde sert uyarılar ve ağır tehditler yer almaktadır. Aşağıdaki ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* (Mâide, 51) *"Allah, sizi kendisinden sakındırır."* (Âl-i İmrân, 28) *"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur."* (Âl-i İmrân, 28) *"Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?"* (Nisâ, 144)

Tefsirini sunduğumuz ayette, kâfir babaların ve kardeşlerin veli edinilmesi durumuna ilişkin olarak, *"Sizden kim onları veli edinirse, işte onlardır zalimler."* uyarısına yer veriliyor ve *"İçinizden kim onları veli edinirse, işte o onlardandır."* denilmiyor. Çünkü bazı kimseler baba ve kardeş olmaları dolayısıyla kendisinin onlardan olduğunu vehmedebilir. Böyle bir vehim karşısında da velayeti reddetmeye yöneltecek güçte bir etkinliği olmayabilir böyle bir tehdidin.

Her hâlükârda, *"Sizden kim onları veli edinirse, işte onlardır zalimler."* ifadesinin çeşitli unsurlarla pekiştirildiğini, tekit edildiğini görüyoruz. Örneğin ifade, isim cümlesi şeklindedir, haberin (ez-zalimin) başına "el" takısı gelmiştir ve (müpteda -ulâike- ile haber arasında) fasıl/ayırıcı zamiri kullanılmıştır. Bütün bunlar, onlar tarafından zulmün sergilendiğini ve bu davranışın onların kalıcı bir özellikleri hâline geldiğini gösterir. Yüce Allah da Kur'ân'da birkaç kere zalimler topluluğunu hidayete erdirmeyeceğini vurgulamıştır. Örneğin Mâide Suresi'nde yer alan bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah zalim toplumu doğru yola erdirmez."* [Mâide, 51] O hâlde bunlar, ilâhî hidayetten yoksundurlar. İşledikleri iyi amellerin, onları mutlu etmek bakımından bir yararı olmaz. Ne kadar iyi amel işlerlerse işlesinler kurtuluşa eremezler, başarılı olamazlar.

24) De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz (akrabanız), kazanıp topladığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evler

size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, artık Allah emrini (Allah'tan başkasını sevmeyen, din uğruna Allah yolunda cihat eden kimseleri) getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

Bu ayette, hitabın yönü, müminlerden Peygamberimize (s.a.a) çevriliyor. Böyle bir hitap değişikliğiyle adeta, onlardan yüz çevrildiği ima ediliyor. Çünkü onların hâl ve davranışlarından, kalplerinin öyle bir şeyle meşgul olmaya eğilimli olduğu anlaşılıyor ki, bu eğilim var oldukça kâfir babaları ve kardeşleri veli edinilmesine ilişkin yasak onlara kâr etmez; Allah ve Resulü'nün (s.a.a) emirlerini ölçü alma, babaları ve kardeşleri de olsa kâfirlere karşı Allah yolunda savaş emrini yerine getirme yönünde bir etken meydana getirmez.

Aslında onları bu duruma düşüren ve Allah'ı, Resulü'nü (s.a.a) sevip Allah yolunda cihat etmelerine engel olan şey; Allah'ın, Resulü'nün (s.a.a) ve Allah yolunda cihadın dışındaki şeylere yönelik sevgidir. Yüce Allah burada, insan nefsinin sevgiyle yöneldiği dünyanın çekici süslerinin en önemlilerini saymıştır. Yani babalar, oğullar, kardeşler ve aşiretler -ki doğal olarak bir araya gelmiş toplumların dayandığı yakın veya uzak nesebî akrabalık ile [evlilik gibi] sebepî akrabalık esaslı bunlardan oluşmaktadır- insanların kazandıkları ve topladıkları mallar, kesata uğramasından korktukları ticaret ve hoşlandıkları evler. Ki bunlar da, toplumların ikinci derecede dayandıkları temellerdir.

Ardından yüce Allah, Müslümanların, din düşmanlarını veli edinmeleri; Allah'ı, Resulü'nü (s.a.a) sevmeye ve Allah yolunda cihat etmeye göre bu sayılanların gereğine ve hükmüne öncelik tanımaları durumunda, Allah emrini getirinceye kadar gözetlemelerini, beklemelelerini emrediyor ve Allah'ın yoldan çıkmış insanları hidayete erdirmediğini hatırlatıyor.

Bilindiği gibi, şart ifadesi, yani *"Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz... size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise"* şeklindeki cümle, şöyle demekle eş anlamıdır: Eğer Allah'ın size yasakladığı kâfir babaları ve kardeşleri veli edinmekten, sizi, davet ettiğinin aksini benimsemeye yönelten sebeplere sarılmaktan ve dinin amacını, yani Allah yolunda cihat etmeyi ihmal edici tavrınızdan vazgeçmezseniz...

Bu durumda ister istemez şartın cezası olan *"artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin."* ifadesindeki Allah'ın emrinden maksat, ya muhalefetleri sonucu dinde açılan gediği ve maksada varamamayı telafi edecek bir iştir, ya da Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) muhalefet etmelerinden ve Allah yolunda cihattan kaçınmalarından dolayı onların başına indirilecek olan azaptır.

Ama ne var ki, ayetin sonunda yer alan *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* ifadesi, şöyle bir tariz içeriyor: Onlar kulluk kisvesinden sıyrılmış, Allah'ın ve Resulü'nün (s.a.a) emrinin dışına çıkmış fasıklardır. Dolayısıyla Allah'ın onları işledikleri ameller sonucu hidayete erdirmesi, Allah'a ve Resulü'neyardım etmeye muvaffak kılması, Allah'ın sözünü yükseltmek ve şirkin etkilerini kazımak gibi bir hedefi gerçekleştirme onuruna erişirmesi mümkün değildir.

Buna göre ayetin sonunda yer alan bu ifadeden anlıyoruz ki, Allah'ın beklemelerini emrettiği ve kendisi tarafından getirileceğini söylediği emir, dinine yardım edip zafere ulaştırmakla ve sözünü yükseltmekle ilintilidir. Bu açıdan, Mâide Suresi'nde kâfirleri veli edinmeye ilişkin yasağın ardından işaret edilen husus ile bu ifade arasında bir örtüşme vardır: *"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki, Allah, sevdiği ve kendisini seven, müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. Bunlar Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir."* (Mâide, 54) Dikkat edilirse bu ayet, içerdiği kayıtlar ve özelliklerle tefsirini sunduğumuz ayetle örtüşmektedir.

Dolayısıyla ayetten kastedilen anlam -gerçi Allah doğrusunu daha iyi bilir- şu olsa gerektir: Eğer bu sayılan kimseleri veli edinirseniz, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmekten ve Allah yolunda cihada çıkmaktan vazgeçerseniz, artık Allah emrini getirinceye; Allah'tan başkasını sevmeyen, O'nun düşmanlarını dost edinmeyen, dine yardım eden, Allah yolunda cihat görevini en güzel şekilde yerine getiren bir kavim getirinceye kadar bekleyin. Böyle olduğunuz takdirde sizler fasıklar olursunuz, sizin dine bir yararınız olmaz, Allah da sizin işlediğiniz amel-lerin hiçbirini hak bir amaca ve umulan bir mutluluğa ulaştırmaz.

Bazıları,¹ *"artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin."* ifade-

sinden maksadın, Mekke'nin fethi olduğunu demişlerse de bu, isabetli bir görüş değildir. Çünkü ayette muhacir ve ensardan oluşan müminlere, özellikle muhacirlere hitap ediliyor. Bunlar da yüce Allah'ın kendilerine Mekke'nin fethini nasip ettiği kimselerdir. Hâl böyle iken, bu bağlamda onlara hitap etmenin ve "Eğer babalarınız ve oğullarınız... sizin için Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmekten ve Allah yolunda cihada çıkmaktan vazgeçip onları veli edinmeye devam ederseniz, artık Allah'ın sizin aracılığınızla Mekke'yi fethetmesine kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez." veya "artık Allah Mekke'yi fethedinceye kadar bekleyin, Allah sizi hidayete erdirmez, çünkü siz fasıksınız." demenin bir anlamı yoktur. Varın siz düşünün!

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Burhan adlı tefsirde, *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı... Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tutunuz?"* ayetiyle ilgili olarak Şeyh Tusî'nin el-Emali adlı eserinden nakledilir ki, müellif kendi rivayet zinciriyle Salim b. Ebî Ca'd'dan, o da merfu olarak Ebu Zer'den -Şûrâ hadisi kapsamında- İmam Ali'nin (a.s) halka karşı bazı kanıtlar ileri sürerken şunları söylediğini rivayet eder: *"İçinizde, benim dışımda hakkında, 'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tutunuz?' ayeti inen bir başkası var mıdır?"* "Hayır." dediler.

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif şöyle der: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: Şu ayet Ali b. Ebu Talib (a.s) hakkında inmiştir: *"İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece bunlardır."* Ardından İmam bu ayeti okuduktan sonra İmam Ali (a.s) ile ilgili olarak bildiği vasıfları sıraladı, ardından şu ayeti okudu: *"Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde kendileri için tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdelere."*

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Hâkim Ebu'l-Kasım el-Haskanî'nin kendi rivayet zinciriyle Ebu Büreyde'den, onun da babasından şöyle

1- Menhecu's-Sadikin, c.4, s.234

rivayet ettiği geçer: "Bir gün Şeybe ve Abbas karşılıklı olarak üstünlüklerini sayıp birbirlerine karşı övünüp caka satıyorlardı. O sırada Ali b. Ebu Talib oraya geldi ve 'Ne ile övünüyorsunuz?' diye sordu. Abbas dedi ki: 'Bana öyle bir üstünlük verilmiştir ki, kimseye bir benzeri verilmemiştir. Benim üstünlüğüm, hacılara su dağıtmaktır.' Şeybe de şöyle dedi: 'Bana da Mescidu'l-Haram'ı onarma görevi verildi.' Ali şöyle dedi: 'Ben de size diyorum ki: Bana da küçük yaşta öyle bir meziyet verildi ki, ikinize de bundan verilmemiştir.' Dediler ki: 'Sana ne tür bir ayrıcalık verilmiştir ey Ali?' Dedi ki: İkinizin burnuna kılıçla vura vura Allah'a ve Resul'üne iman etmenizi sağladım."

"Abbas öfkeli bir şekilde yerinden kalktı ve elbisesinin eteğini yere sürte sürte Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve dedi ki: 'Ali'nin bana nasıl karşılık verdiğini görüyor musun?' Bunun üzerine Resulullah, 'Bana Ali'yi çağırın.' dedi. Ali, Peygamberimizin yanına çağırıldı, Peygamberimiz ona dedi ki: 'Niye amcana bu şekilde karşılık verdin ey Ali?!' Ali şu karşılığı verdi: Ya Resulallah, ben ona gerçeği söyledim; ister öfkelenisin, ister hoşnut olsun!"

"Derken Cebrail (a.s) geldi ve Peygamberimize (s.a.a) şöyle dedi: 'Ya Muhammed, Rabbin sana selâm söyler ve der ki: Onlara şu ayeti oku: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz? Onlar Allah katında eşit değillerdir. (Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece onlardır. Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde kendileri için tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdeler. Onlar orada ebedî kalacaklar. Kuşkusuz Allah katında büyük bir mükâfat vardır.*'"

Taberî tefsirinde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den şöyle rivayet eder: "Talha b. Şeybe, Abbas ve Ali b. Ebu Talib, meziyetlerini sayarak birbirlerine karşı övündüler. Talha dedi ki: 'Ben Kâbe'nin bakıcısıyım, anahtarı bendedir.' Abbas dedi ki: 'Ben hacılara su dağıtmakla görevliyim, bu iş benim yetkim dâhilindedir.' Ali de dedi ki: 'Ne dediğinizi anlamıyorum. Ben insanlardan altı ay önce kibleye dönüp namaz kıldım. Ben cihat eriyim.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-*

Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz? Onlar Allah katında eşit değillerdir. (Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Faryabî, İbn Sirin'den rivayet eder ki: "Ali b. Ebu Talib Mekke'ye geldi ve Abbas'a dedi ki: 'Amca, hicret etsene! Niçin Resulullah'a (s.a.v) katılmıyorsun?' Abbas şu karşılığı verdi: 'Ben Mescidu'l-Haram'ı onarıyorum, Kâbe'nin bakıcılığını yapıyorum.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...*' Bu arada teker teker isimlerini saydığı diğer bazı kimselere de, 'Niçin hicret etmiyorsunuz? Neden Resulullah'a (s.a.v) katılmıyorsunuz?' diye sordu. İsimlerini saydığı kişiler ona şu karşılığı verdiler: 'Biz kardeşlerimizin, aşiretlerimizin ve evlerimizin bulunduğu yerde kalmayı yeğleriz.' Bunlar hakkında da yüce Allah şu ayeti indirdi: *De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz (akrabanız), kazanıp topladığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evler size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, artık Allah emrini (Allah'tan başkasını sevmeyen, din uğruna Allah yolunda cihat eden kimseleri) getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.*"

Aynı eserde İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Abbas, Bedir günü Müslümanlara esir düşünce, şunları söyledi: 'Siz, Müslüman olmak, hicret edip cihat etmekle bizi geçtiyseniz, biz de Mescidu'l-Haram'ı onarıyor, hacılara su dağıtıyor ve esirleri özgürlüklerine kavuşturuyorduk.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...*' Bunun anlamı şudur: Bu tür amelleriniz müşriklik zamanındaydı, ben şirk üzere işlenen iyi amelleri kabul etmem."

Yine aynı eserde Müslim, Ebu Davud, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, İbn Hibban, Taberanî, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Numan b. Beşir'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Ashaptan bir grupla birlikte Resulullah'ın (s.a.v) minberinin yanında bulunuyordum. İçlerinden biri dedi ki: 'İslâm'dan sonra, Allah için hacılara su vermekten

daha üstün bir amel tanımıyorum.' Bir diğeri, 'Bilakis Mescidu'l-Haram'ı onarmak daha üstündür.' dedi. Diğer biri ise, 'Aksine, Allah yolunda cihat etmek, sizin bu söylediklerinizden daha üstündür.' dedi. Ömer bu konuşmaları duyunca, onları azarladı ve 'Resulullah'ın minberinin yanında, hem de cuma günü yüksek sesle konuşmayın. Namazı kıldıktan sonra, Resulullah'ın yanına gider, sizin ihtilâf ettiğiniz bu meseleyle ilgili olarak bir açıklama yapmasını isterim.' dedi. İşte '*Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tutunuz?...'* ayeti bu olay üzerine inmiştir."

Ben derim ki: el-Menar tefsirinin yazarı, söz konusu ayetin tefsiri bağlamında bu son dört rivayeti aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapıyor: "Bunlar arasında güvenilir olanı, Numan'ın hadisidir. Çünkü bu hadisin rivayet zinciri daha sağlamdır; metni de Kâbe'nin hizmeti ve bekçiliği gibi bedenle yapılan ve insana bir ölçüde haz da veren kolay ve iyi ameller ile en ağır ruhsal, bedensel ve malî ibadetlerden olan iman, mal ile ve can ile cihat ve hicret gibi ameller arasındaki üstünlüğe veya eşitliğe işaret ediyor olması bakımından ayetlerin içeriğiyle örtüşmektedir. Ki ayet, onların bu iki tür amelleri eşit statüde görmelerini reddeder niteliktedir."¹

el-Menar yazarının Numan hadisini, rivayet zincirinin sağlamlığından dolayı diğer rivayetlere tercih etmesiyle ilgili olarak **öncelikle** şunu söyleyebiliriz: Kurazî rivayeti de içeriği itibariyle Hâkim'in el-Müstedrek adlı eserde rivayet ettiği ve sahih olduğunu belirttiği hadis le örtüşmektedir.

İkincisi: Tefsirle ilgili rivayetler ahad (tek kanallı) oldukları zaman, Usul biliminde açıklandığı gibi, ancak ayetlerin içerikleriyle örtüşükleri oranda kanıtsallık ifade edebilirler. Çünkü şer'î hücciyet (şer'î kanıtsallık), ancak kendisine terettüp eden şer'î sonuçlara bağlıdır; bu açıdan da sadece şer'î hükümlerle sınırlıdır. Bunların ötesindeki Kur'ân kıssalarıyla veya yasama nitelikli ifadeler içermeyen tefsirle ilgili rivayetlerin şer'î türden bir kanıtsallıkları söz konusu olmaz.

Aklî açıdan kanıtsallık (ukalaî hücciyet) ifade etmeleri de söz konusu değildir. Çünkü bu rivayetler üzerinde öyle oyunlar oynanmış, öyle uydurma rivayetler aktarılmıştır ki, özellikle tefsir ve kıssalarla

ilgili olarak o kadar asılsız haber var ki,¹ ancak metnin sahlılığını gösteren kesin kanıtların, sahlam karinelerin bulunması durumunda bunlara itimat edilebilir. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz rivayetin metninin ayetin zahiriyle bağdaşmasıdır.

Dolayısıyla fikhî meselelerle ilgisi bulunmayan rivayetleri inceleyen bir kimse, onların Kitab'a (Kur'ân'a) uygun olup olmadığını araştırmalıdır. Eğer fikhî meseleler dışındaki bir rivayet özü itibariyle Kitab'a uygun ise, bu açıdan esas alınmalıdır. Bu arada rivayet zinciri de sahlıhse bu, onun kendisiyle süslendiğı bir süs konumundadır. Şayet Kitab'ın özüyle bağdaşmıyorsa itibar edilmez, değerler pazarında alıcısı olmaz.

Rivayetlerle ilgili olarak, Kitap'la bağdaşıp bağdaşmadığını bir kenara bırakarak sadece onların rivayet zincirlerinin sahlam olup olmadığını araştırmak, -bir karine elde etme amacı güdülyorsa başka- sonra rivayet zincirinin sahlıh olduğuna dayanarak rivayeti esas alan bir hüküm vermek, ardından rivayetin metninin içerdiği anlamı Kitab'a dayatmak, Kitab'ı rivayetin metnini esas alarak yorumlamak -ki müfessirlerin büyük çoğunluğunun yaklaşımı maalesef böyledir- mantıkla, sahlam bir kanıtlı bağdaşır bir şey değildir.

Öte yandan el-Menar yazarı Numan hadisinin metin açısından diğerlerine tercih edilmesini izah ederken şunları söylüyor: "Rivayetin metni Kâbe'nin hizmeti ve bekçiliğı gibi bedenle yapılan ve insana bir ölçüde haz da veren kolay ameller ile en ağır ruhsal, bedensel ve malî ibadetlerden olan iman, mal ile ve can ile cihat ve hicret gibi ameller arasındaki üstünlüğe veya eşitliğe işaret ediyor olması bakımından ayetlerin içeriğıyle örtüşmektedir. Ki ayet, onların bu iki tür amelleri eşit statüde görmelerini reddeder niteliktedir."

Bu değerlendirmeye ilgili olarak **öncelikle** şunu söyleyebiliriz: Yazarın, Numan hadisiyle ilgili olarak, "ayetlerin içeriğıyle örtüşmektedir." dediğı husus, kendisinin aktardığı diğer hadisler için de geçerlidir. Çünkü İbn Abbas'ın rivayetinin içeriğı, Abbas'ın Bedir günü esir düşerken kendisini kınayan Müslümanlara kendisiyle Müslümanlar arasında eşitlikten veya onlardan daha üstün olduğundan söz ettiğini gösteriyor. Bu rivayette açık bir şekilde Müslüman olma, hicret etme

1- el-Menar yazarı da açıklamaları arasında bu gerçeğı itiraf etmiş ve Ahmed b. Hanbel'in, "Bu tür rivayetlerin aslı yoktur." dediğini aktarmıştır.

ve cihada çıkma ile hacılara su verme, Mescidu'l-Haram'ı onarma ve esirleri özgürlüğüne kavuşturma arasında bir mukayese yapılıyor. Ayrıca bunun dışında aynı içeriğe sahip başka rivayetler de vardır.

İbn Sirin rivayeti ise, İmam Ali'nin (a.s) Mekke'ye gelirken Abbas'ı hicret edip Hz. Peygamber'e (s.a.a) katılmaya davet etmesi üzerine aralarında tartışma çıktığını ifade ediyor. Rivayete göre, Abbas kendisini hicrete ve Peygamber'e (s.a.a) katılmaya davet eden Ali'ye (a.s) şu karşılığı vermiştir: "Ben Mescidu'l-Haram'ı onarıyorum ve Kâbe'nin bekçiliğini yapıyorum." Aynı anlamı içeren bir rivayeti İbn Mürdeveyh, eş-Şa'bî'den aktarmıştır ve bu rivayette şöyle deniyor: Abbas, Ali'ye dedi ki: "Ben Peygamber'in amcasıyım, sen ise onun amcasının oğlusun. Hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma görevi benimdir." Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: "*Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tutunuz?...*" [ed-Dürrü'l-Mensûr, c.3, s.218]

Yine bu hadisi İbn Ebî Şeybe, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh Abdullah b. Ubeyde'den rivayet etmişlerdir. Burada deniyor ki: "Abbas Ali'ye şöyle dedi: 'Ben hicretten daha üstün bir iş yapmıyor muydum? Hacılara su vermiyor muydum? Mescidu'l-Haram'ı onarmıyor muydum?' Bunun üzerine ilgili ayet indi."

Her hâlükârda bu rivayette de hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma ile hicret ve ona bağlı olarak gelişen Peygamber'e (s.a.a) katılmak ve cihat etmek gibi dinin son derece önemli ve onur verici diğer eylemleri arasında bir karşılaştırma yapılıyor.

Kurazî'nin rivayetine ve Hâkim tarafından rivayet edilip de sahih olduğu belirtilen diğer rivayetlere dönecek olursak, örneğin Abdurrez-zak, el-Hasan'dan şöyle rivayet eder: "Bu ayet Ali, Abbas, Osman ve Şeybe¹ hakkında inmiştir. Onlar bu meseleyle ilgili olarak aralarında konuşup tartışmışlardı." Daha önce yer verdiğimiz Numan hadisi de böyle bir içeriğe sahipti. Kısacası tartışmanın, hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma ile iman ve cihat arasında karşılaştırma yapmanın etrafında geliştiğini görüyoruz. Durum böyle iken, Numan b. Beşir'in rivayetini diğerlerine göre, Kitab'a daha uygun olma özelliğine sahip kılan hangi ayrıcalıktır?

1- Bazı nüshalarda "İbn Şeybe" geçer.

İkincisi: el-Menar yazarının diğer bir değerlendirmesi de şudur: "Burada hacılara su verme ve Kâbe'nin bakımını üstlenme gibi kolay ve insana bir ölçüde haz veren iyi amellerle, iman hicret ve cihat gibi ağır ve meşakkatli iyi ameller arasında bir karşılaştırma yapılıyor." Fakat bu değerlendirme ayetlerin içeriğiyle bağdaşmıyor. Çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerde, zahiren iman ruhundan yoksun oldukları için iyilik olarak değerlendirilmeyen kuru ameller ile Allah'a ve ahiret gününe iman esasına dayalı olarak hicret etmek ve cihada çıkmak gibi içine iman ruhu sızdırılmış canlı, diri ameller arasında bir karşılaştırma yapılıyor.

Dolayısıyla ayetlerde, kastedilen kişilerin iman üzere yapılmayan hacılara su verme ve onarma gibi iyi olmayan amelleri, imana dayalı olarak gerçekleştirilen cihat ve hicret gibi iyi amellerle bir tuttukları, hatta öncekileri bunlardan üstün tuttukları anlatılıyor. Bunların da, el-Menar yazarının sözünü ettiği kolay iyiliklerin ağır ve meşakkatli iyiliklerle karşılaştırılması meselesiyle ne ilgisi vardır?¹

Ayetler -içerdikleri kayıtları göz ardı etmeksizin- buna açık ve belirgin bir şekilde işaret etmektedir. Dikkat edilirse, cihat bazında Allah'a ve ahiret gününe iman kaydı düşülmüştür. Buna karşılık hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma ifadeleri mutlak bırakılmış ve imanla kayıtlandırılmamıştır. Sonra yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Onlar Allah katında eşit değillerdir.*" Buna bir de şu ifadeyi ekliyor: "*(Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.*" İyi ameller işleyen bir kimsenin Allah katında, ilâhî hidayet nimetinden yoksun zalimler topluluğundan olması asla düşünülemez.

Hatta ayette geçen zalimlerden maksadın, [su verenlerin ve mescidi imar edenlerin kendisi değil de,] müminler arasında hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma işleri ile cihadı eşit sayan veya su verme ve imar etme işini cihattan üstün tutan kimseler olduğunu farz etsek bile, bu durumda bir mümin imanına rağmen böyle bir hüküm verirse sadece hata yapan bir kimse olur. Ki kendisine doğru gös-

1- Yazar, Abbas'ın müşrikken yaptığı hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma gibi işleri iyilik olarak değerlendiriyor. Nitekim rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Abbas da bu davranışlarını iyilik sayıyordu. Fakat ayetlerin inmesi, Abbas'a böyle düşünmekle yanlışlığını anlatmıştı. Nitekim İbn Abbas rivayetinin son kısmından bunu anlamak mümkündür. Fakat Abbas'ın (r.a) yanlışlığını anladığını ne yazık ki, el-Menar yazarı anlayamamıştır.

terildiği zaman derhal kabul eder, doğru yolu bulur. Yoksa Allah'ın hidayetinden yoksun bir zalim kimse olmaz. Okuyucuların bu inceliği iyice kavramaları gerekir.

Üçüncüsü: Daha önce söyledik ki: "*Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi...*" ve "*Onlar Allah katında eşit değillerdir...*" ifadeleri gösteriyor ki, ayetin içerdiği hükümlerde, bizzat işi yapan kişinin kendisi esas alınmıştır. [Hüküm vermede kişinin kendisinin özelliği ve etkinliği vardır, bu alanda kişinin kendisi bizzat önem arz etmektedir.]

Ayetler üzerinde düşünüp bunun yanında yukarıda yaptığımız değerlendirmeleri ve buradaki açıklamalarımızı yeniden gözden geçirdiğimiz zaman, açıkça ortaya çıkar ki, eleştirel bir gözle meseleye yaklaşan bir araştırmacı, konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetler içinde en zayıf olanının, ayetlerin içeriğinden en uzak olanının Numan b. Beşir tarafından rivayet edilen hadis olduğunu tespit eder. Çünkü rivayet, ayette esas alınan kayıtlarla bağdaşmıyor.

Zayıflık bakımından onu, İbn Sirin rivayeti ve onunla aynı içeriğe sahip diğer rivayetler izler. İbn Sirin rivayetine göre Abbas hicrete davet edilirken Müslümandı. Fakat hacılara su verme ve Kâbe'nin bakımını yapma gibi işleri üstlenmiş olmakla övünüyor. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin içeriği böyle bir anlam çıkarsamaya elverişli değildir. Kaldı ki, İbn Sirin rivayetinde, Abbas'ın hem hacılara su dağıtmasından, hem de Kâbe'nin bakıcılığını yapmasından söz ediliyor. Oysa biliyoruz ki, Abbas'ın görevi sadece hacılara su vermektir.

Zayıflık bakımından bunu da İbn Abbas rivayeti izliyor. Çünkü bu rivayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla mukayese sadece ameller arasında yapılmıştır. Ayet, böyle bir çıkarsamaya da elverişli değildir.

Ayrıca bu rivayette, Abbas'ın hacılara su vermekten, Mescidu'l-Haram'ı onarmaktan ve esiri özgürlüğüne kavuşturmaktan söz ettiği belirtiliyor. Eğer böyle olsaydı, ayette de bundan söz edilirdi. İbn Cerir ve Ebu's-Şeyh'in Dahhak'tan aktardıkları rivayette de bu anlama gelecek sözler yer alıyor. Deniliyor ki: "Müslümanlar Abbas'a ve Bedir günü esir düşen arkadaşlarına sözlü saldırıda bulundular ve onları şirk üzere kalmalarından dolayı azarladılar. Bu sözlü saldırıları Abbas şu sözlerle savmak istedi: 'Allah'a yemin ederim ki, biz de Mescidu'l-Haram'ı onarıyorduk, esirleri özgürlüklerine kavuşturuyorduk, Kâbe'nin bekçiliğini yapıyorduk ve hacılara su veriyorduk.' Bunun üzerine

yüce Allah şu ayeti indirdi: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...*" Bu rivayette işaret edilen esirleri özgürlüklerine kavuşturmak ve Kâbe'nin bekçiliğini yapmak hususlarıyla ilgili olarak yapacağımız değerlendirme, bundan önceki rivayetle ilgili değerlendirmemizden farklı olmayacaktır.

O hâlde, konuyla ilgili rivayetlerin en sağlamı ve ayetlerin içeriğine en uygun olanı, Kurazî'nin aktardığı rivayet ile anlam itibarıyla onun benzeri olan diğer rivayetlerdir. Buna Hâkim'in el-Müstedrek adlı eserinde aktardığı rivayeti, Abdurrezzak'ın el-Hasan'dan aktardığı rivayeti, Ebu Nuaym ve İbn Asakir'in Enes'ten -aşağıda bu rivayete değineceğiz- naklettiği rivayeti örnek gösterebiliriz. Ki daha önce bunları izah ettik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ebu Nuaym, Fedailu's-Sahabe adlı eserde ve İbn Asakir Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Abbas ve Kâbe'nin bakıcısı Şeybe oturmuş birbirlerine üstünlük taslayarak övünüyorlardı. Abbas diyordu ki: 'Ben senden daha şerefliyim, ben Resulullah'ın (s.a.v) amcası, babasının vasisiyim ve hacıların su dağıtıcısıyım.' Şeybe de ona şu karşılığı veriyordu: Ben senden daha şerefliyim. Ben Allah'ın evinin eminiyim, bekçisiyim. Sana da benim gibi güveniyor mu? Bu sırada Ali çıkageldi. Ali'ye sözlerini tekrarladılar. Bunun üzerine Ali onlara şu karşılığı verdi: 'Ben ikinizden de daha şerefliyim. Ben iman edenlerin ve hicret edenlerin ilkiyim.' Derken üçü birlikte Resulullah'ın (s.a.v) huzuruna geldiler ve aralarında geçenleri ona bildirdiler. Fakat Peygamber (s.a.v) onlara herhangi bir cevap vermedi. Bunun üzerine geri döndüler. Birkaç gün sonra Peygamberimize vahiy geldi. Peygamberimiz (s.a.v) üçünü çağırdı ve onlara, '*Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...*' ifadeleriyle başlayan on ayeti okudu."

Tefsiru'l-Kummi'de, müellifin babasından, onun Safvan'dan, onun İbn Muskan'dan, onun Ebu Basir'den, onun da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği geçer: "Bu ayet Ali, Abbas ve Şeybe hakkında inmiştir. Abbas diyordu ki: 'Ben daha üstünüm. Çünkü hacılara su verme yetkisi bendedir.' Şeybe de şöyle diyordu: 'Ben daha üstünüm. Çünkü Kâbe'nin bekçiliği benim elimdedir.' Ali (a.s) de şunları söylüyordu: 'Ben daha üstünüm. Çünkü ben sizden önce iman ettim,

sonra hicret ettim ve cihat ettim.' Derken kimin daha üstün olduğunu belirlemek için Resulullah'a (s.a.a) başvurmaya razı oldular. Bunun üzerine şu ayet indi: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...*"

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) benzeri ifadelerle rivayet etmiştir. Ancak bunda Şeybe yerine Osman b. Şeybe'nin adı geçiyor.

el-Kâfide, Ebu Ali el-Eşarî'den, onun Muhammed b. Abdulcabbar'dan, onun Safvan b. Yahya'dan, onun İbn Muskan'dan, onun da Ebu Basir'den İmam Muhammed Bâkır veya İmam Cafer Sadık'ın (üzerlerine selâm olsun), *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?"* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet Ali, Hamza, Cafer, Abbas ve Şeybe hakkında inmiştir. Bunlar (Abbas ve Şeybe) hacılara su vermek ve bekçilik yapmakla övünüyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?'* ayetini indirdi. İşte Ali, Hamza ve Cafer Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihat eden kimselerdi. *Onlar Allah katında eşit değillerdir.*" [c.8, s.173, hadis: 245]

Ben derim ki: Bu hadisi, Ayyâşî de tefsirinde Ebu Basir kanalıyla bu iki İmam'dan (üzerlerine selâm olsun) birinden benzeri bir ifadeyle rivayet etmiştir. Fakat bu rivayet, doğruluğu tartışılmaz diğer nakillerle bağdaşmıyor. Çünkü Hamza, ilk hicret edenlerden ve Resulullah'a (s.a.a) gelip katılanlardandı. Sonra Hicret'in üçüncü yılında Uhud Savaşı'nda şehit düşmüştü. Cafer de Peygamberimizin (s.a.a) hicretinden önce Habeşistan'a hicret etmiş, Hayber fethinin gerçekleştiği günlerde Medine'ye dönmüştü, Hamza da bu olaydan bir süre önce şehit olmuştu. Eğer bu beş kişinin bir araya toplanıp karşılıklı övündükleri doğru ise, bu demektir ki olay Peygamberimizin (s.a.a) hicretinden önce gerçekleşmiştir. Bu durumda rivayette yer alan "İşte Ali, Hamza ve Cafer Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihat eden kimselerdi." şeklindeki ifadenin ne anlamı olabilir?

Eğer ayetin onlar hakkında indiği şeklindeki değerlendirmeden maksat, ayetin onlara uyarlanması ise, Abbas da onlar gibiydi. Çünkü

o, Bedir günü esir düştüğü zaman iman etmiş, daha sonra Peygamberimizin (s.a.a) diğer bazı savaşlarına da katılmıştı.

el-Burhan adlı tefsirde, Abdî'nin "el-Cem Beyn'es-Sihah'is-Sitte" adlı eserinin ikinci cildinden naklen Sahih-i Nesaî'de müellifin kendi rivayet zincirine dayanarak şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Talha b. Şeybe b. Abdudhar, Abbas b. Abdulmuttalib ve Ali b. Ebu Talib karşılıklı olarak kendilerini övdüler. Talha dedi ki: 'Kâbe'nin anahtarları benim elimdedir. İstesem Kâbe'de geceleyebilirim.' Abbas dedi ki: 'Ben hacılara su dağıtırım; bu, benim yetkim dâhilindedir. Ben de istesem Kâbe'de geceleyebilirim.' Ali de dedi ki: 'Ne söylüyorsunuz siz? Ben insanlardan altı ay önce kibleye dönerek namaz kıldım. Ben cihat eriyim.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...*"

Ben derim ki: Rivayeti ayetle karşılaştırdığımız zaman, insanlardan altı ay önce kibleye dönüp namaz kılmaktan maksat, onlardan önce Allah'a iman etmiş olmak, şeklinde belirginleşiyor. Aksi takdirde, bunun da ayette zikredilmesi gerekirdi. Bu rivayette üçüncü kişinin adı Talha olarak geçiyor. Nitekim bazı rivayetlerde onun Şeybe, diğer bazısında da Osman b. Şeybe olduğu geçmiştir.

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'un Ebu Hamza'dan, onun da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi kendinize veli edinmeyin..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği geçer: "Bu ayette geçen imandan maksat, Ali b. Ebî Talib'in velâyetidir."

Ben derim ki: Bu yorum Kur'ân'ın batinî anlamına dayanıyor. İman kavramının anlamının kemal dereceleri esas alınarak analiz edilmesinden kaynaklanan bir çıkarsamadır.

Tefsiru'l-Kummi'de deniyor ki: "Emirü'l-Müminin (a.s), bundan sonra müşrikler Mescidu'l-Haram'a giremeyecek, şeklinde bir duyuru yapınca, Kureyş kabilesinin mensupları büyük bir korkuya kapıldılar. Dediler ki: 'Gitti ticaretimiz, mahvoldu çocuklarımız, yıkıldı evlerimiz!'" Bunun üzerine yüce Allah bu konuda şu ayeti indirdi: *-Ey Muhammed!- De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz (akrabanız), kazanıp topladığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evler size Allah'tan,*

Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, artık Allah emrini (Allah'tan başkasını sevmeyen, din uğruna Allah yolunda cihat eden kimseleri) getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

Ben derim ki: Buna göre, "Allah emrini getirinceye kadar..." ifadesindeki "Allah'ın emri" kelimesinin diğer bir açıdan, uğradıkları ziyanın kapatılması ve üzerlerine rızık kapılarının açılmasıyla telafi edilmesi şeklinde yorumlanması daha uygundu. Nitekim benzeri bir durum, ilerde ele alacağımız ayetler kapsamında yer alan şu ifade için de geçerlidir: "Ey iman edenler! Müşrikler ancak pistirler. Onun için bu yıllarından sonra Mescidu'l-Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer (bu yüzden) fakirlikten korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse yakında sizi kendi lütfundan zengin kılar. Kuşkusuz Allah bilendir ve hikmet sahibidir." (Tevbe, 28)

Daha doğrusu böyle bir yaklaşım esas alındığında, her iki ayet de aynı konuyla ilgili olarak algılanmış olur. "Ey iman edenler!" gibi şefkatli bir dilin ve onurlandırıcı bir hitabın kullanıldığı bir ifadeden sonra, özellikle ayetin sonunda yer alan, "Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez." şeklindeki sert ifadeyi göz önünde bulundurduğumuzda, "Eğer babalarınız, oğullarınız..." ifadesinin bizzat teker teker onlara yönelik olması uzak bir ihtimaldir.

Kaldı ki ayette babalara, kardeşlere, aşirete ve toplanan mallara yönelik sevgiden söz edilirken, rivayette bunların hiçbirinden söz edilmiyor, Kureyş'in de bunları zayi etmeye yönelik endişesi gündeme getirilmiyor. O hâlde, niçin ayette bunlardan söz edildi, niçin bunlara yönelik sevgiyi Allah ve Peygamber'e (s.a.a) tercih etmeleri durumunda başlarına olumsuz şeylerin geleceğini ima eden bir tehdide gerek duyuldu? Ayrıca ayette, Allah yolunda cihattan söz edilmiş olmasının anlamı nedir? Okuyucular özellikle bunlar üzerinde iyice düşünmelidirler, bu inceliklere dikkat etmelidirler.

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde, Ahmed ve Buharî'nin, Abdullah b. Hişam'dan şöyle rivayet ettikleri nakledilmiştir: "Biz Resulullah'ın (s.a.v) yanındaydık. Peygamberimiz, Ömer b. Hattab'ın elinden tutmuştu. Ömer dedi ki: 'Allah'a yemin ederim ki, ya Resulallah, seni, kendimden başka dünyadaki her şeyden daha çok seviyorum.' Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: Biriniz beni kendisinden de çok sevmedikçe, iman etmiş olmaz."

AYETLERİN MEALİ

25- Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı ve tüm genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti (her taraftan kuşatılmıştınız), sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız.

26- Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi ve bir de sizin görmediğiniz ordular indirdi de küfre sapanlara azap etti. İşte bu, kâfirlerin cezasıdır.

27- Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

28- Ey iman edenler! Müşrikler ancak pistirler. Onun için bu yıllarından sonra Mescidu'l-Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer (bu yüzden) fakirlikten korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse

yakında sizi kendi lütfundan zengin kılar. Kuşkusuz Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde Hüneyn Savaşı'na değiniliyor, o savaşta yüce Allah'ın müminlere yardım ihsanında bulunmuş olması hatırlatılıyor. Allah'ın kendilerine yardım ettiği diğer birçok savaşta olduğu gibi. Zayıf olmalarına ve sayıca düşmanlarına göre azınlık durumunda olmalarına rağmen şaşılacak bir şekilde Allah onlara yardım etmiştir. Çünkü Allah bu savaşlarda en akıl almaz, en müthiş mucizelerini sergilemiş, Peygamber'ini (s.a.a) desteklemiş, göremedikleri ordularını indirmiş, Peygamber'inin ve müminlerin yüreğine sekineti (güven duygusu ve iç huzuru) bahşetmiş ve kâfirleri müminlerin eliyle azaba uğratmıştır.

Bu ayetler grubu kapsamında, Hicret'in dokuzuncu yılından sonra müşriklerin Mescidu'l-Haram'a girmelerini yasaklayan hükmü içeren ayet de yer almaktadır.

Bu yıl, İmam Ali'nin (a.s) müşriklerle her türlü sosyal münasebetin kesildiğini ilân ettiği, Kâbe'nin bundan böyle çıplak olarak tavaf edilmeyeceğini, müşriklerin Mescidu'l-Haram'a girmelerinin yasaklandığını duyurduğu yıldır.

25) Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı ve tüm genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti (her taraftan kuşatılmıştınız), sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız.

"el-Mevatin" kelimesi, "el-mevtin" in çoğuludur ve insanın ikamet ettiği, yurt edindiği yer anlamına gelir. Hüneyn, Mekke ile Taif arasında bulunan bir vadinin adıdır. Bu vadide Hüneyn Savaşı meydana gelmiştir. Burada Peygamberimiz (s.a.a) Hevazin ve Sakıf kabilelerine karşı savaşmıştır. Müslümanlar açısından çok zor bir gündü. Nitekim savaşın başında bozguna uğrayıp dağılmışlardı. Sonra Allah onları yardımıyla desteklemişti de, düşmanı yenilgiye uğratmışlardı.

Ayetin orijinalindeki "a'cebetkum" kelimesinin kökü olan "el-i'cab"; sevindirmek, övündürmek demektir. Nitekim "el-ücbu"; insanın çok az karşılaştığı bir şeyle sevinmesi anlamına gelir. "Rahubet" ke-

limesinin kökü olan "er-rahbu"; bir yerin geniş olması demektir. Bunun karşıtı da "ed-dayk"tır. [Yerin dar olması yani.]

"Andolsun ki Allah, birçok yerde... size yardım etmişti." ifadesinde yüce Allah'ın birçok yerde, farklı mekânlarda müminlere yardım etmesinden söz ediliyor. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu yerlerden maksat savaş alanlarıdır. Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber savaşları gibi. Yine ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu ifade, "ve Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş" cümlesine ilişkin bir ön hazırlık, ön açıklama mahiyetindedir. Çünkü bu ayetin devamında gelen üç ayetin hedefi, Hüneyn Savaşı'nda olup bitenleri, Allah'ın müminlere yönelik akıllara durgunluk veren yardımını, bu savaşta onlara özel desteğini sunmasını anlatmaktadır.

Bazı tefsir bilginleri,¹ bu ve bundan sonraki üç ayetin, yüce Allah'ın bir önceki ayette Peygamberimize (s.a.a) söylemesini emrettiği "De ki: Eğer babalarınız..." şeklindeki sözlerinin devamı mahiyetinde olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu arada, "Andolsun ki Allah, birçok yerde... size yardım etmişti." ifadesinin içerdiği ["vav" ve benzeri gibi atıf edatına yer verilmeksizin "leqad" kelimesi kullanılarak] fasıl edatına yer verilmesini yorumlamada büyük zorluk çekmişlerdir. [Vardıkları sonuçlarda zorlamanın izleri çok açık görülmektedir.]

Oysa lafız açısından böyle bir sonuca varmak için somut bir kanıt yoktur. Bilakis somut kanıt, bunun aksini göstermektedir. Çünkü Hüneyn kıssası ve bu kıssanın kapsamında işaret edilen Allah'ın müminlere yönelik yardımı, üzerlerine sekinet/özgüven duygusunu indirmesi, görünmez ordularını göndermesi, kâfirleri azaba çarptırması ve dilediğinin tövbesini kabul etmesi gibi meseleler özü itibarıyla bağımsız olgulardır, kendileri açısından önemlidirler. Hatta hedef bakımından, "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız..." ifadesinden daha önemlidirler, en azından hedefin önemi bakımından onun gibidirler, ondan geri kalmazlar. Dolayısıyla bu ayeti söz konusu ayete tâbi kılmanın, anlam itibarıyla ona atfetmenin ve bunun onun devamı olduğunu söylemenin bir anlamı yoktur.

Eğer bu meselelerin, ilgili kimselere hitaben ifade edilmeleri bir zorunluluk ise, o zaman şöyle söylenmesi gerekirdi: "Ve onlara de ki:

1- [el-Menar, c.10, s.243]

Andolsun Allah'a ki Allah, birçok yerde ve Hüneyn günü size yardım etmişti..." Nitekim benzeri konularda Kur'an'ın geleneksel ifade tarzı böyledir. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor... De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı mı inkâr ediyorsunuz?"* (Fussilet, 6-9) Buna ilişkin daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Kaldı ki, ayetlerin akışı ve içermek durumunda olduğu iltifatlar (hitap değişiklikleri) ve benzeri sanatsal unsurlar, bu ayetler "gul=de" kelimesinin mefulü olsalar bile, bunların önceki ayette geçen "gul" kelimesinin mefulü olmasıyla örtüşmemektedir.

"Andolsun ki Allah, size... yardım etmişti." ifadesinde ve ondan sonraki *"Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmişti."* ifadesinde hitap Müslümanlara yöneliktir. Müslümanlar ise, tek bir İslâm toplumu oluşturmaktadırlar. Böyle bir birlikleriyle hep birlikte Bedir, Uhud, Hendek, Hayber ve Hüneyn gibi savaşlara bütün olarak katılmışlardır. İçlerinde münafıklar, zayıf imanlılar ve farklı dereceleriyle gerçek müminler vardır. Fakat hitap tümüne yöneliktir. Çünkü bütün, *"Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmişti..."* şeklindeki bir söze muhatap olmayı gerektirecek unsurları barındırıyordu.

"ve Hüneyn günü" Yani, sizinle düşmanlarınız arasında Hüneyn vadisinde savaşın meydana geldiği gün. "Gün" sözcüğünün, üzerinde büyük olayların yaşandığı yerlere izafe edilerek kullanılması, yaygın bir uygulamadır. "Bedir günü, Uhud günü ve Hendek günü" gibi. Aynı şekilde "gün" sözcüğünün, söz konusu büyük olayları yaşayan topluluklara izafe edildiğinin örnekleri de çoktur. Ahzâb günü, Temim günü gibi. Nitekim "gün" sözcüğü, bazen olayın kendisine de izafe ediliyor. Mekke fethi günü gibi.

"Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmişti." Yani kendinizde gözlemlediğiniz sayısal çokluk sizi sevindirmiş, övünmenize sebep olmuştu. Böylece Allah'a güvenme duygusunu kesmiş, O'nun desteğine, gücüne yönelik güveninizi koparıp atmıştınız, çokluğunuza güvenmiştiniz. Şu umutla ki çokluğunuz, düşmanın savaş taktiklerini geri püskürtecek ve onları hezimete uğratacaktır. Oysa sayısal çokluğunuz yalnızca bir zahîrî sebeptir. Sebeplere nedensellik özelliğini kavuşturan Allah'ın dileği olmadıkça, bunların bir etkinliğinin olması söz konusu değildir.

İşte bu anlam göz önünde bulundurularak, *"çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmişti."* ifadesiyle birlikte, *"fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı"* değerlendirmesine de yer verilmiştir. Yani siz, sayısal çokluğu Allah'tan bağımsız bir sebep olarak algılamış, bu da sizin Allah'a güvenip dayanmanızı unutmanıza yol açmıştı ve siz sadece bu maddî sebebe dayanarak harekete geçmiştiniz. Fakat çok geçmeden bu mevhum sebebin gerçek yüzünü, yani bunun size sağlayacak hiçbir yararının olmadığını anlamıştınız. Zaten bunun size ne bir yardımı, ne de başka bir katkısı oldu.

"ve tüm genişliğiyle birlikte yeryüzü size dar gelmişti (her taraftan kuşatılmıştınız)" Yani onca genişliğiyle birlikte yeryüzü size dar gelmişti. [Demek istiyor ki, "bi-ma" kelimesindeki "ba" edatı, "mea= birlikte" anlamındadır.] Bu, düşmanın onları bir güvenli yere sığınıp kalmak veya bir mağaraya girip düşmandan korunmak için en küçük bir kaçış yolu bırakmadan çepeçevre kuşatmasından kinayedir. Yani öyle bir duruma geldiniz ki, arkanıza bakmadan, hiçbir şeye aldırış etmeden kaçtınız.

Bu ifade, Ahzâb Savaşı'yla ilgili şu ayete yakın bir anlam içermektedir: *"Onlar hem yukarıınızdan, hem aşağı tarafınızdan üzerinize yürüdükleri zaman; gözler yıldığı, yürekler gırtlığa geldiği ve siz Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman."* (Ahzâb, 10)

Bazı müfessirlerin, "Yeryüzü size öyle dar gelmişti ki, kaçacağınız bir yer bulamamıştınız."¹ şeklindeki yorumları doğru değildir.

"sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız." Yani düşmanı arkanızda bırakacak şekilde kaçmıştınız. Bu ifade, bozguna uğramaktan kinayedir. Bu da [büyük günahlardan biri olan] düşmanla karşılaşmaktan korkup kaçmaktan ibarettir. Onları bu duruma düşüren de, çokluklarına güvenip Allah ile bağlarını koparmalarıydı.

Bu hususla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey inanlar! İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın. Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner kaçarsa, Allah'tan bir gazaba uğrar, onun sığınağı cehennemdir ve (orası) ne kötü varılacak bir yerdir!"* (Enfâl, 15-16) [Bir başka ayette de şöyle buyurmuştur:] *"Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacakla-*

1- [Tefsir-i Lahicî, c.2, s.244; Mecmaut'u'n Mine't-Tefasir, c.2, s.102]

rına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz, mesuliyeti gerektirir." (Ahzâb, 15)

Müslümanları sayılan bütün bunlara, yani yeryüzünün onca genişliğine rağmen onlara dar gelmesine, büyük bir günah olmasına karşın düşmanla karşılaşma anında arkalarını dönüp kaçmalarına ve Rablerinin sert azarını gerektiren böyle bir tavır içine girmelerine iten etken ise, kendilerine hiçbir yarar sağlamayan şu seraptan farksız maddî sebeplere güvenip dayanmalarıydı.

Bunlara rağmen yüce Allah rahmetinin genişliği, minnet ve ihsanının büyüklüğüyle onlara yardımını göndererek lütufta bulunmuş, üzerlerine sekinet/özgüven duygusunu indirmiş, görmedikleri orduları göndermiş ve kâfirleri azaba çarptırmıştır. Bu arada bağışlanacaklarına ilişkin genel bir vaatte de bulunmuştur. Bu vaat, içlerindeki korku duygusunun tamamen yok olmasını gerektirecek şekilde varlığı sürekli ve kesin türden bir vaat olmadığı gibi, içlerindeki ümit duygusunun yok olmasını gerektirecek şekilde yokluğu da sürekli ve kesin olan vaatlerden değildir. Bilakis dengeyi ve korku ile ümit arası orta çizgiyi koruyan ve onları güzel bir eğitimden geçirerek gerçek mutluluğa hazırlayan türden bir vaattir.

Bazı müfessirler,¹ bu ayeti tefsir ederken, birbirini tutmaz rivayetleri bağdaştırma çabasından hareketle anlaşılabilir garip bir tutum sergilemişler ve ısrarla bir sonuca varmak istemişlerdir. Özet olarak şunu söylemişlerdir: "Müslümanlar, korkaklıktan dolayı kaçmadılar. Tersine, Sakıf ve Hevazin kabilelerinden oluşan birliklerin yekvücut olmuş gibi şiddetli bir saldırıda bulunmaları karşısında mevzilendikleri yerlerden çıkmak zorunda kaldılar. Öyle ki, bu şiddetli saldırı, kendileri açısından beklenmedik bir durumdu, sürpriz olmuştu. Neticede dehşete kapılarak bu şiddetli saldırı karşısında büyük bir sarsıntı geçirmiş, hep birlikte mevzilerinden dışarı fırlamışlardı. Bu da sürpriz bir tehlike ile karşılaşan her insanın ortaya koyabileceği doğal bir tepkidir. Şöyle ki, ansızın bastıran bir musibet karşısında başka türlü davranmaz; bu gibi durumlarda nefsi sarsılır ve bulunduğu yeri terk etme gereği duyar."

"Özgüven duygusunun (sekinetin) hem Resulullah'a (s.a.v), hem de diğer Müslümanlara indirilmiş olması da bunu gösteriyor. Demek

ki, sarsıntı hem Peygamberimizi (s.a.v), hem de diğer müminleri kuşatmıştı. Fakat Peygamberimizin (s.a.v) geçirdiği sarsıntı yaşananlardan dolayı duyduğu üzüntü ve sıkıntıdan kaynaklanıyordu. Müslümanlar ise, düşman birliklerinin amansız saldırıları karşısında beklenmedik bir panik hâlini yaşıyorlardı."

"Bunun bir kanıtı da, Müslümanların Peygamberimizin (s.a.v) ve Abbas b. Abdulmuttalib'in sesini duyar duymaz mevzilerine geri dönmeleri ve Allah katından üzerlerine inen sekinet/özgüven duygusu sayesinde kâfirleri hezimete uğratmalarıdır."

Yukarıdaki yorumu yapan müfessir bu bağlamda sahabelerin nitelikleriyle ilgili ayetleri hatırlatıyor. Rıdvan Biati ayeti [Fetih, 18] ve "*Muhammed Allah'ın Resulü'dür. Onunla beraber olanlar kâfirlere karşı şiddetlidirler.*" [Fetih, 29] "*Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır.*" [Tevbe, 111] gibi. Bunun yanında rivayetler kanalıyla Hz. Peygamber'in (s.a.a) ashabını öven hadisleri de örnek göstermiştir.

Bu müfessirin yanılışı şuradan kaynaklanıyor: Her şeyden önce, Kur'ân ayetlerinin işaret ettiği anlamları ortaya çıkarmayı amaçlayan tefsir çalışmaları ile, bir kelamcının herhangi bir mezhebin görüşünü kanıtlama girişiminden ibaret olan kelam çalışmalarını birbirine karıştırıyor. Kelamcının amacı, imkânları ölçüsünde, akla, Kitab'a, Sünnet'e, icmaa veya bunların karışımına dayanan bir yöntemle kendi mezhebinin görüşünü kanıtlamaktır. Bir tefsir çalışması açısından ise bunların hiçbirisi doğru değildir; tefsir ilmi böyle bir şeye asla müsaade etmez. Çünkü Allah'ın her şeyin açıklaması olarak indirdiği bir kitaba herhangi bir ilmî görüş dayatılamaz.

"Müslümanlar korktukları için kaçmadılar, Peygamber'i (s.a.v) bu yüzden yalnız başına bırakmadılar. Bilakis şiddetli bir saldırı karşısında paniğe kapılıp safları birbirine karıştı, bu yüzden sarsıntı geçirerek kaçtılar; fakat bir daha geri dönüp savaştılar." şeklindeki değerlendirmelerini, ayetin şu açık ifadesiyle bağdaştırmak mümkün değildir: "*sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız.*" Kaldı ki, onların sergiledikleri bu eylem, düşmanla karşılaşmalarda geri dönüp kaçmanın haram olduğunu ifade eden şu ayetin kapsamına girmektedir: "*Onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın. Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner kaçarsa, Allah'tan bir gazaba uğrar.*" [Enfâl, 15-16]

1- [el-Menar, c.10, s.262]

Dikkat edilirse, yüce Allah burada, düşmana arka dönüp kaçmayı yasaklarken onu korkudan veya yalnız bırakma amacından kaynaklanmak gibi bir durumla kayıtlandırmamıştır. Öte yandan, ani bir karışıklık sonucu meydana gelen panikten dolayı kaçmayı da haramlığın kapsamının dışında tutmamıştır. Savaştan kaçmanın haram olduğuna ilişkin hükme istisna getirirken de sadece şu iki hususa değinmiştir: *"savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında..."* Gerçi burada istisna edilen her iki husus da gerçekte savaştan kaçmak anlamına gelmez.

Öte yandan yüce Allah Müslümanların verdikleri söze değinirken de herhangi bir istisnaya yer vermemektedir: *"Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz, mesuliyeti gerektirir."* (Ahzâb, 15)

Bu arada yukarıda işaret ettiğimiz değerlendirmeyi yapan müfessir, değerlendirmelerinin doğruluğuna şahit olarak, söz konusu dehşetin ve paniğe kapılmanın, hem Müslümanlar için, hem de Peygamberimiz (s.a.a) için geçerli olduğunu ileri sürdükten sonra kanıt olarak bir sonraki ayette geçen şu ifadeyi gösteriyor: *"Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi."* [Diyor ki:] "Buna göre, üzerlerine sekinetin indirilmiş olması, 'sümme=sonra' edatından da anlaşılacağı gibi, paniğe kapılıp mevzilerini terk etmelerinden sonra gerçekleşmiştir. Bu da gösteriyor ki, Müslümanların yaşadıkları panik hâlini Peygamberimiz (s.a.v) de yaşamıştır. Bununla beraber Peygamberimizin (s.a.v) bu durumu, duyduğu üzüntü ve sıkıntıdan kaynaklanmıştır. Yoksa onun sebatı ve cesareti hakkında sarsılma tasavvur edilemez. "

Şimdi adı geçen müfessirin Peygamberimizle (s.a.a) ilgili olarak öngördüğü üzüntü ve sıkıntı üzerinde duralım. Acaba Peygamberimiz Müslümanların bozguna uğramalarından, Allah tarafından bir sınava tâbi tutulmalarının ardından kendilerini beğenmelerinin sonucu ceza ya çarptırılmalarından dolayı mı üzülüyordu? Yani Peygamberimizin (s.a.a) üzüntüsü Allah katında hoşnutlukla karşılanmayan bir üzüntü müydü? Bilindiği gibi Allah, Peygamber'ini (s.a.a) bu tür niteliklerden tenzih etmiştir; kendisine indirdiği kitapla onu eğitmiş, Peygamber (s.a.a) de ilmini O'ndan almıştır. Meselâ ona indirilen kitapta şöyle ifadeler yer almaktadır: *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* (Âl-i İmrân, 128) *"Sana Kur'ân'ı okutacağız; artık hiç unutmayacaksın."* (A'la, 6)

Bunun yanında Hüneyn Savaşı'yla ilgili rivayetlerin hiçbirinde, Peygamberimizin (s.a.a) o gün mevzisini terk ettiği veya Müslümanların yaşadıkları sarsıntıya ve hezimete benzer bir panik hâlini yaşadığı şeklinde herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Eğer adı geçen müfessirin işaret ettiği gibi Peygamberimizin üzüntüsü Müslümanların Allah'tan başkasına güvenmelerinden, zahîrî sebeplere dayanmalarından, Allah'a sarılma hususunda gaflet içine girmelerinden dolayı düşmanla karşılaşılan bir günde arkalarını dönüp kaçmalarından ve onun müminlere karşı beslediği şefkat ve merhamet duygusundan kaynaklanıyorduyorsa, bu, yüce Allah'ın sevdiği bir haslettir ve Peygamber'ini (s.a.a) bundan dolayı övmüştür: *"müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe, 128)

Ne var ki, bu tür bir üzüntü, sekinetin (özgüven duygusunun) indirilmesiyle giderilemez. Hatta bundan dolayı söz konusu duygunun (sekinetin) indiği tasavvur edilse bile, bunun hezimetten sonra inmesi, dolayısıyla Peygamberimizin (s.a.a) bundan önce söz konusu duygudan yoksun olması düşünülemez. Bilakis Peygamberimiz (s.a.a) peygamber olarak görevlendirildiği günden vefat ettiği güne kadar Rabbinin katından gelen bir kanıt, bir beyine üzerineydi. Bu anlamda öz güven duygusu (sekinet) kesintisiz olarak onun üzerine indiriliyordu.

Sonra, müminlerin üzerine indirilen sekinet duygusunun mahiyeti nedir? Adı geçen müfessir bunu nasıl bir şey sanıyor? Acaba bundan maksat, dinginlikten ve güvenlik duygusundan kaynaklanan ruhsal bir dirim midir? Nitekim söz konusu müfessir bu şekilde anlamış ve el-Misbah adlı eserin yazarının şu sözlerini buna kanıt olarak göstermiştir: "Sekinet; ağırbaşlılık, heybet ve vakar demektir." Bu durumda, kâfirlerin savaş meydanında sebat etmeleri ve mevzilerinde sarsılmadan savaşmaları da üzerlerine inen bir sekinet olarak yorumlanabilir mi? Eğer ayette geçen sekinetten maksat buysa, bu sekinet, savaşın başında Müslümanların düşmanları olan Hevazin ve Sakıf kâfirleriyle de beraberdi. Sonra onları terk etti ve Müslüman askerlerinin tümünün üzerine indi. Bunlar arasında da, Peygamberimizle (s.a.a) beraber direnip kaçmayan gerçek müminler, direnemeyip çözümü kaçmakta bulan müminler, aynı şekilde münafıklar, zayıf imanlılar ve hasta kalpliler gibi kimseler vardı. Nihayet onların tümü de bir kez daha Peygamber'in (s.a.a) yanına dönmüş ve onunla birlikte sebat ederek düşmanı hezimete uğratmışlardı. Buna göre, savaştaki tarafların tümü de sekinet

duygusunu tatmışlardır. O hâlde, yüce Allah niçin *"Sonra Allah, sekinetini Resulü ile müminler üzerine indirdi."* buyurarak bu duyguyu salt Resulü ile müminlere özgü kılıyor?

Eğer sekinet dediğimiz şey bu ise, bu da oldukça yaygındır ve mümin-kâfir herkesin sıkça tattığı bir duygudur. Öyleyse Allah'ın bu-nu herkese değil de, özel bir bağışmış gibi sadece müminlere ihsanda bulunmasının, bununla sırf onlara minnette bulunmasının anlamı nedir? Öyle ki bunu Kur'an'da sayısı onu geçmeyen birkaç yerde zikretmiştir!

Bundan da anlaşılıyor ki, ayette geçen sekinet, dinginlikten ve se-battan farklı bir anlam ifade etmektedir. Bunu derken, söz konusu ke-limenin sözlükte ve gelenekte dinginlik ve güvenlik duygusundan mey-dana gelen ruhsal durumun ötesinde bir anlama sahip olduğunu söyle-mek istemiyoruz. Şunu demek istiyoruz: Yüce Allah'ın kitabında kul-landığı "sekinet" kavramının başka bir nesnel karşılığı vardır ve bu nesnel karşılık her cesaretli, yiğit, sakın ve duygularını kontrol etme gücüne sahip insanda gözlemlediğimiz durumdan farklıdır. O, kendi-ne özgü nitelikleri ve yansımaları bulunan özel bir ruhsal dinginlik ve özgüven duygusudur.

Nasıl olmasın ki?! Yüce Allah, Peygamberi'ne (s.a.a) ve mümin-lere yönelik iyiliğinin bir ifadesi olarak ondan her söz ettiğinde, onu özellikle kendi katından indirdiğini belirtiyor? O hâlde bu, ilâhî bir hâldir. Kul bu niteliğe kavuştuğu zaman Rabbinin yüce makamını asla unutmaz. Bu da, kendini beğenmiş, cesaretine güvenen sert ve yiğit insanlarda gözlemlediğimiz özellikten farklı bir şeydir.

Nitekim yüce Allah Kur'an'ın değişik yerlerinde bundan (sekinet-ten) söz ederken, her türlü vakar, ruhsal dinginlik ve güvenlik duygu-sunu içermeyen kimi niteliklerin altını çiziyor. Meselâ Resulü (s.a.a) hakkında şöyle buyurmuştur: *"Hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir.' diyordu. Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağ-layan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordu-larla onu destekledi."* (Tevbe, 40) Bir başka ayette de müminler hak-kında şöyle buyruluyor: *"Andolsun ki o ağacın altında sana biat eder-lerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara sekinet vermiştir."* (Fetih, 18) Bu ayette, yüce Allah'ın, onların kalplerinden geçenleri bilmesi üzerine sekineti üzerlerine indirdiğin-den bahsediliyor. Bu demektir ki, sekinetin inmesi için daha önce

mevcut bulunan temiz bir kalbî duruma ihtiyaç vardır. Ayetin akışın-dan anladığımız kadarıyla bundan da doğruluk, kalp temizliği ve art niyetlilikten arınmışlık kastediliyor.

Başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur: *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* (Fetih, 4) Bu ayette, yüce Allah'ın bir in-sana sekinet duygusunu indirmesinin bir etkisinin de, var olan imana iman katması olduğu belirtiliyor. Yine şöyle buyurmuştur: *"O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmiş-lerdi. Allah, Elçi'sine ve müminlere sekinetini indirdi, onların takva sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâayık ve ehil kimseler-di."* (Fetih, 26)

Görüldüğü gibi, ayette Allah katından sekinet duygusunun inme-sinden önce kalbî bir hazırlığın, ehil oluşun ve hak edişin bulunması gerektiği belirtiliyor. Nitekim bundan önceki bir ayette geçen şu ifa-dede de bu gerçeğe değinilmiştir: *"Kalplerinde olanı bilmiş ve onlara sekiniteni indirmiştir."* (Fetih, 18) Yine örnek olarak sunduğumuz yuka-rıdaki ayette, bu duygunun inmesinin bir yansımasının da takva sözü-nü tutmak olduğu, insanın Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) karşı çıkmak, haramları çiğnemek ve günahları işlemek gibi suçlardan arınmış ol-ması gerektiği belirtiliyor.

Dolayısıyla bu, söz konusu ayette geçen *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye"* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Buna göre, sekinet duygusunun inmesiyle imanın bir kat daha artması; insa-nın hak çağrısına ilişkin gerçek bir imana sahip olması, günah işlemek-ten ve haramları çiğnemekten yana Allah'ın koruması altında bulun-ması demektir.

Bu son derece çarpıcı kanıt öncelikle şu hususları bize kanıtlıyor: Tefsirini sunduğumuz *"Sonra Allah, sekinetini Resulü ile müminler üzerine indirdi."* ifadesinde işaret edilen müminler; münafıklardan, kalplerinde hastalık bulunanlardan ve zayıf imanlılardan ayrı kimse-lerdir. O hâlde ayette kastedilebilecek kimseler olarak geriye sadece Peygamberimizle (s.a.a) birlikte sebat edenler kalıyor. Onlar da sayı-larına ilişkin aktarılan muhtelif rivayetlere bakılırsa üç, dört, dokuz, on, seksen veya yüzün altında onlarca kişiydiler. Bir de Peygamber'in (s.a.a) yanından ayrılıp kaçan, sonra tekrar geri dönüp savaşan kimse-ler vardı. Ki Peygamberimizin (s.a.a) ashabının büyük kısmı ve bazı has dostları bunlar arasında yer alıyordu.

Acaba üzerlerine sekinet duygusu inen müminlerden maksat, Peygamberimizle (s.a.a) birlikte sebat eden, önce kaçıp sonra geri dönen veya Peygamberimizle (s.a.a) birlikte direnip zafer kazanılincaya kadar savaşan bütün müminler olabilir mi?

Sekinet duygusuyla ilgili ayetlerden anladığımız kadarıyla, bu duygunun inişi, daha önce sahip olunan bir kalp temizliğiyle ve nefsin arınmışlığıyla doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla bir kalp temiz olduğunda ve bir nefis arı olduğunda, yüce Allah oraya sekinet duygusunu indirir ve onu sağlamlaştırır. Oysa sözü edilen kimseler düşmanla karşılaşma anında kaçmak olarak nitelendireceğimiz büyük bir günahı işlemişlerdi. Yani kalpleri günahkârdı. Böyle bir kimseye de sekinet duygusunun inmesi söz konusu olmaz. Eğer onlar, üzerlerine sekinet duygusu inen kimselerden iseler, yüce Allah'ın kalplerinin durumunu bilip üzerlerine sekinet duygusunu indirmesi için onların yaptıklarından pişmanlık duymuş, gerçekten tövbe ederek doğru ve samimi bir kalp ile Allah'a yönelmiş olmaları gerekir. Bu durumda onlar başta günah işleyen, sonra tövbe edip geri dönen, bunun üzerine Allah'ın üzerlerine sekinet duygusunu indirip düşmanlarına karşı kendilerine yardım ettiği kimselerden olurlar. Büyük bir ihtimalle, *"Sonra Allah, sekinetini... indirdi."* ifadesinin başında yer alan "sümme=sonra" sözcüğünün ifade ettiği gecikme ve sonralık buna yönelik bir işarettir.

Fakat böyle bir açıklamaya göre, geride cevap verilmesi gereken birkaç husus kalıyor:

Birincisi: Bu durumda sözün akışı içinde onların tövbelerine de işaret edilmesi gerekirdi. O zaman da, *"Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder."* ifadesi, bundan sonra Müslüman olan kâfirlere özgü olurdu. Fakat, *"Sonra Allah... tövbesini kabul eder."* ifadesinin, o savaşa katılıp da daha sonra Müslüman olan kâfirlere özgü olduğunu gösteren hiçbir açıklama ve karine yoktur. Okuyucuların bu noktaya iyice dikkat etmeleri gerekir.

İkincisi: Bu durumda, Müslümanların büyük çoğunluğunun Allah Resulü'nü (s.a.a) düşman arasında yalnız bıraktıkları, arkalarına bakmadan düşmandan korkup kaçtıkları zaman onun yanında sebat eden bir avuç müminin geçtiği görkemli sınav ve sergiledikleri olağanüstü güzel mücadele örneği görmemezlikten gelinmiş olur. Oysa Allah uğruna en ağır sınavlara katlanan, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için kendini en tehlikeli meşakatlere atan kimselerin ihmal edilmesi, bu

tür amelleri sergileyenlere teşekkür eden Allah'ın onları övmemesi ve çabalarına karşılık vermemesi, Kur'ân'ın alışılmış ifade tarzından çok uzak bir durumdur.

Kur'ân'ın geleneksel ve alışılmış ifade tarzı şunu öngörür: Bir topluluk genel olarak bir kusur işlediğinde, bir azarlamaya, bir kınamaya veya yergiye muhatap olduğunda, içlerinde kınamayı veya azarlamayı hak etmeyen suçsuz kimseler, günah ve hata kabahatine bulaşmamış insanlar var ise, bunlar istisna edilir, onlardan ayrıca övgüyle, sitayişle söz edilir, yaptığı iyilikler ve güzel ameller övülür. Bunu bütün Hristiyanlara veya Yahudilere yönelik azarlama, kınama ve yerme amaçlı hitaplarda gözlemleyebiliriz. Bu tür ayetlerde yüce Allah önce onlara istediği hitabı eder, onları ayıplar, onlara ayetlerini inkâr etme, emir ve yasaklarına uymama nispetinde bulunur; ama ardından içlerinde Allah'a ve ayetlerine iman edip kendilerinden istenenler hususunda Allah'a itaat eden azınlığı övgüyle yâd eder.

Bunun en güzel ve en açık örneği, Uhud Savaşı'nı anlatan ayetlerdir. Bu ayetlerde Allah, müminlere bahsettiği yardımı ve onuru gündeme getiriyor. Ama onların gösterdikleri gevşekliği, çözülmeyi de yeriyor. Sonra doğrulukla ayakları üzerinde sebat edenleri bu kınamanın kapsamının dışında tutuyor, onlara güzel vaatlerde bulunuyor, tekrar tekrar şunu vurguluyor: *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* (Âl-i İmrân, 144), *"Biz şükredenleri ödüllendireceğiz."* (Âl-i İmrân, 145)

Benzeri bir ifade tarzını Ahzâb (Hendek) Savaşı'nın anlatıldığı ayetlerde de gözlemliyoruz. Çünkü konuyla ilgili ayetlerde müminlerden bir gruba sert eleştiriler, ağır kınamalar yöneltiliyor; münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler kınanıyor, eleştiriliyorlar. Bu bağlamda şu tür ifadelerin bile kullanıldığını görüyoruz: *"Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz, mesuliyeti gerektirir."* (Ahzâb, 15) Sonra yüce Allah kıssayı şu ifadelerle tamamlıyor: *"Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var! İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde değiştirmemişlerdir."* (Ahzâb, 23)

Yüce Allah'ın [Ahzâb Savaşı'nda bazı müminleri övdüğü hâlde] Hüneyn kıssası kapsamında onların durumlarını gözler önüne sermesinin sebebi ne olabilir acaba? Hâlbuki bu savaştaki olaylar, diğer savaşlardaki olaylardan hafif değildi. Teşekkür babında neden onlar

hakkında hiçbir şey dememiştir? Başka zaman başkalarından benzeri tavırlarından dolayı övgüyle söz ederken, bunlardan neden övgüyle söz etmemiştir?

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, ayette üzerlerine sekinet indirildiği belirtilen müminlerden maksadın, Peygamberimizle (s.a.a) birlikte direnen kimseler olmasının akla daha yatkın olduğunu göstermektedir. Önce çözülüp dağılan sonra geri dönüp savaşıyan diğer müminlere gelince, onlar şu ifadenin kapsamına girerler: *"Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir."* Tabi ki bunların da tamamı değil; sadece yüce Allah'ın inayetinin kapsadığı kimseler bu ifadenin kapsamına girerler. Aynı şekilde Hevazin ve Sakıf kâfirlerinden, (Mekke fethinde) serbest bırakılan esirlerden ve kalplerinde hastalık bulunanlardan Allah'ın tövbeye muvaffak kıldığı kimseler de bu ayetin kapsamına girmektedirler.

Tefsir ağırlıklı bir araştırmanın sonunda vardığımız gerçek budur. Rivayetlere gelince, onlar farklı bir konumdadırlar. Nitekim onların bir kısmını ileride ele alacağız.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz müfessir, savaş meydanından kaçan müminlerin Peygamberimizin (s.a.a) ve Abbas'ın sesini duymaz geri dönmüş olmalarını da değerlendirmelerinin doğruluğunun kanıtı olarak sunuyordu. Fakat bu, bizim *"sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız."* ifadesinin zahirinden hareketle yaptığımız değerlendirmeyi geçersiz kılmaz. Şöyle ki, bu ifadeyi, *"İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın."* [Enfâl, 15] ayetiyle birlikte düşündüğümüz zaman, söz konusu müminlerin Hüneyn Savaşı'nda sergiledikleri davranışın gerçekte düşman karşısında cepheyi bırakıp kaçmak olduğu anlaşılmaktadır. Bunu, korktukları veya Peygamber'i (s.a.a) bilerek yalnız bırakmak istedikleri yahut paniklendikleri, dehşete kapıldıkları ve ruhen sarsıldıkları için yapmış olmaları realiteyi değiştirmez.

Söz konusu müfessirin, sahabeyi öven, Allah'ın onlardan hoşnut olduğu, onların Rableri katında en güzel ödülleri hak ettikleriyle ilgili sunduğu ayetlere gelince; bir kere söz konusu ayetlerin içerdikleri övgüler birtakım kayıtlarla ilintilendirilmiştir. Ki bu kayıtlar olduğu sürece, iş (ilâhî rıza, övgü, güzel vaat) onlar hakkında kesinlik kazanmaz. Çünkü ayetlerde övülenler; iman, ihlâs, doğruluk, öğüt alma, din

uğruna mücadele etme gibi kulluk pozisyonuyla bağdaşan niteliklerinden dolayı övülmektedirler. Dolayısıyla nitelikler devam ettikçe övgü de devam eder. Güzel ödül vaadi de bunu gerektiren nitelik ve durumları sürdürmelerine bağlıdır. Bir olaydan veya yanılığdan dolayı nitelik ortadan kalkarsa, bunun için öngörülen övgüler ve ödül vaatleri de ortadan kalkar.

Her şeyden önce, sahabenin sahip olduğu hayır ve bereketle ilintili nitelikler ve ilkeler, peygamberlerin sahip oldukları ve günah işlemelerini imkânsız kılan masumiyet gibi meziyetten daha üstün ve önemli değildir. Ama buna rağmen yüce Allah, peygamberlerden uzun uzun övgüyle söz ettikten sonra şöyle buyurmuştur: *"Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi."* (En'âm, 88)

Başka bir ayette de yüce Allah, Müslümanların, daha önce Ehlikitab'ın yaptığı gibi, Müslümanlıklarının hatırına hoşlanmadıkları cezalara çarptırılmayacaklarına ilişkin olarak birtakım zanlara kapılmalarına karşılık olarak şöyle buyurmuştur: *"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır."* (Nisâ, 123)

Rıdvan Biati'yle ilgili olarak, *"Allah onlardan razı olmuştur."* [Fetih, 18] buyrulmasına gelince; yüce Allah'ın razı olması fiilî sıfatlarındandır. Fiilî sıfat ise, haricî fillerinin aynısıdır, onlardan alınmıştır. Dolayısıyla Allah'ın rızası, tertemiz nefsi durumlar olarak onlara bahsettiği gerçeğin aynısıdır. O nefsi durumlar ki, ameller sahip oldukları özellikleri korudukları sürece doğaları gereği en güzel ödülleri ve en hayırlı sevabı gerektirir. Ama eğer amellerin nitelikleri değişirse, hoşnutluk da yerini gazaba ve nimet yerini felakete terk eder. Hiç kimse de, ister iyilik etsin, ister kötülük; ister itaat etsin, ister günah işlesin; ister inansın, ister inkâr etsin, her ne yaparsa yapsın, kendisini mutluluğa ve onurlu yaşama ulaştırması hususunda Allah'tan değişmez bir söz almış değildir.

Allah'ın hoşnutluğu ise, kendi zatında nitelendiği zatî sıfatları arasında yer almaz. Dolayısıyla değişmemesi, başkalaşmaması, ortadan kalkmaması veya askıya alınmaması söz konusu değildir.

26) Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi ve bir de sizin

görmediğiniz ordular indirdi de küfre sapanlara azap etti. İşte bu, kâfirlerin cezasıdır.

Daha önce de söylediğimiz gibi sekinet, kalbî bir durumdur. Nefsin dinginliğini ve kalbin sebatını gerektiren bir hâldir. Var olan imana bir kat daha iman katılmasını ve ayetlerde açıklandığı şekliyle yüce Allah'ın koyduğu haramlardan sakınmaya yönelten takva sözüne bağlılığı gerektirir.

Nefsanî meleke olan ve insanı büyük günahları işlemekten, küçük günahlarda da ısrar etmekten koruyan adaletten farklı bir şeydir bu. Çünkü sekinet insanı, hem büyük günahlardan, hem de küçük günahlardan korur.

Yüce Allah kitabında sekineti kendine izafe eder ki, bu izafe ediş onun Allah'a özgü bir şey olduğunu ifade ediyor. Tıpkı ruhu da kendine izafe ettiği gibi. Ancak adaleti kendine izafe etmemiştir. Bu arada sekineti, indirilen bir şey olarak nitelendirmiştir. Demek ki onun salt Allah katına özgü olma gibi bir özelliği vardır. Hatta bazı ayetlerden, yüce Allah'ın onu orduları arasında saydığı da anlaşılmaktadır: *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine sekinet indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* (Fetih, 4)

Sekinetten söz eden birçok ayette aynı zamanda ordulardan da söz ediliyor: *"Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi."* (Tevbe, 40) Tefsirini sunduğumuz ayette de buna benzer bir açıklama yer almaktadır: *"Sonra Allah, sekinetini Resulü ile müminler üzerine indirdi ve bir de sizin görmediğiniz ordular indirdi."*

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, sözü edilen ordulardan maksat savaş meydanına inen meleklerdir. Ya da en azından savaş meydanına inen melekler de onlardandır. Ayetlerde sekinet duygusuna ve meleklerle izafe edilen şey, kâfirleri azaplandırmaları, müminlere destek olup onlara yardımcı olmalarıdır. Nitekim benzeri bir değerlendirmeyi Uhud Savaşı'nı anlatan Âl-i İmrân Suresi'nin ilgili ayetlerinden de gözlemleyebiliyoruz. Fetih Suresi'nin giriş kısmındaki ayetler de buna örnek oluşturmaktadır. İşin aslını daha net anlayabilmek için bu ayetlere başvurulabilir.

Daha önce, tefsirimizin ikinci cildinde, Bakara Suresi'nin 248. ayetinde geçen *"onda Rabbinizden bir sekinet (güven duygusu ve hu-*

zur) vardır." ifadesini tefsir ederken, ilâhî sekinetle ilgili bazı yorumlar sunduk. Onları bu ayetin tefsiri çerçevesinde yeninden gözden geçirmenin yararı vardır kuşkusuz.

27) Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Daha öce birkaç kere, tövbenin yüce Allah'a izafe edildiğinde, Allah'ın kuluna önce inayetle ve muvaffak kılmayla dönmesi, sonra da kulunu affetmesi ve bağışlaması anlamını ifade ettiğini belirtmiştik. Kula izafe edildiğinde ise, pişmanlık duygusuyla bağışlanma dileyerek Rabbine dönmesi anlamına gelir. Allah'a tövbe edip dönmeyen birine de, yüce Allah bu anlamda tövbe etmez, bağışı ve affıyla ona yönelmez.

"bunun ardından" ifadesindeki işaret (zalike) zamiri, ayetin akışından anladığımız kadarıyla önceki iki ayette sözü edilen yanılığlarına yöneliktir. Yani Allah'tan başkasına güvenip dayanmaları, cephe-den kaçma günahını işlemeleri ve düşmana arkalarını dönmeleri. Ki bunların ardından sekinet indiriliyor, ordular gönderiliyor ve kâfirlere azap ediliyor.

Buna uygun olanı da, "men yeşâu=dilediğinin" ifadesindeki ism-i mevsulun ("men" edatının) bütün Müslümanları ve kâfirleri kapsamasıdır. Çünkü her iki gruptan tövbe etmeleri durumunda Allah tarafından tövbeleri kabul edilecek kimselere işaret edilmiştir. Bundan maksat da, kâfirlerin küfrü ve Müslümanların da hataları ve günahlarıdır. Dolayısıyla tövbeyi sadece belli bir gruba özgü kılmayı gerektiren herhangi bir durum söz konusu değildir. Çünkü tövbeyle ilgili ayetlerde hüküm genel ve geniş tutulmuş, ayrıca tefsirini sunduğumuz bu ayette de herhangi bir kayda yer verilmemiştir. Bu bakımdan tövbeyi iki gruptan sadece birine özgü kılmak doğru değildir. Veriler her ikisinin de kastedildiğini gösterirken, bunları sadece Müslümanların veya kâfirlerin tövbelerinin kabul edilmesine özgü kılmanın bir mantığı yoktur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan hareketle anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin işaret zamirini (zalike) ayette sözü edilen azapla sınırlandırarak ayet hakkında yaptıkları tefsir yanlıştır. Diyorlar ki: "İfadenin anlamı şöyledir: Sonra Allah bu dünyada yaşanan bu azabın ardından kâfirlerden dilediklerinin tövbesini kabul eder ve onları İslâm'a iletir. Bunlar da şirk cehaleti ve hurafeleri tarafından nefisleri çepe-

çevre kuşatılmamış, inkâr ve yalanlamada ya da salt geçmişleri taklit etmekten dolayı bulduklarıyla yetinmede ısrar etmek suretiyle kalpleri mühürlenmemiş kimselerdir."¹

Oysa daha önce de vurguladığımız gibi, ayetin içerdiği hususları özele indirgeme, diğer kayıtları çeşitli biçimlerde yönlendirme, örneğin işaret zamirinin sadece kâfirlerin azaba çarptırılmalarına yönelik olduğunu söyleme gibi hususların hiçbirini destekleyen herhangi bir kanıt yoktur.

"Sonra Allah... tövbesini kabul eder." ifadesinde "yetûbu=tövbesini kabul eder" şeklinde muzari/geleceğe yönelik fiil kullanılmasıyla, tövbe kapısının her zaman açık olduğuna, ilâhî inayetin her zaman aktığına, rabbanî bağış ve mağfiretin kesintisiz sürdüğüne işaret edilmek istenmiştir. Fakat, "Sonra Allah, sekinetini... indirdi." ifadesinde farklı bir durum söz konusudur. Burada sürekliliği olmayan sınırlı bir olgudan bahsediliyor.

28) Ey iman edenler! Müşrikler ancak pistirler. Onun için bu yıllardan sonra Mescidu'l-Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer (bu yüzden) fakirlikten korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse yakında sizi kendi lütfundan zengin kılar. Kuşkusuz Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "İnsanın mizacının tiksindiği her şeye necis, yani pis denir. Mastar olduğu için, 'raculun necis (pis adam), imraetun necis (pis kadın), kavmun necis (pis kavim)' denilir. Bu kelime 'rics' sözcüğü ile birlikte kullanılırsa, 'ricsun necisun=tiksindirici pislik' denir. 'el-İyleh', fakirlik demektir. 'Ale, yeilu', fakir oldu." (Alıntı sona erdi.)

Müşriklerin Mescidu'l-Haram'a girmelerinin yasaklanması, örfî algılayışa göre, müminlere onların Mescidu'l-Haram'a girmelerini engellemelerinin emredilmesi anlamına gelir. Yüce Allah, onların Mescidu'l-Haram'a girmelerinin yasaklanmasını gerekçelendirirken, pislik olduklarını ifade ediyor. Bu da onların bir tür tiksindirici varlıklar oldukları anlamına gelir. Bu aynı zamanda Mescidu'l-Haram'ın da temizliğini, nezihliğini ifade eder. Her hâlükârda bu, [fıkıhta anlatılan] kâfirlere ıslak olarak dokunmayı yasaklayan hükümden farklı bir durumu anlatmaktadır.

"bu yılları" ifadesinden maksat, Hicret'in dokuzuncu yılıdır. Bu da İmam Ali'nin (a.s) müşriklerle her türlü sosyal ilişkisinin kesildiğini, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmenin yasak olduğunu ve müşriklerin Kâbe'ye hac ziyaretinde bulunamayacaklarını ilân ettiği yıldır.

"Eğer fakirlikten korkarsanız..." ifadesi ise şu anlamdadır: Eğer bu hükmü uygulamanız durumunda insanların artık hac ziyaretinde bulunamayacaklarından, dolayısıyla pazarlarınızın boş kalmasından, ticaretinizin kesata uğramasından, sonuçta yoksul ve muhtaç duruma düşmekten korkarsanız, boşuna endişelenmeyin; Allah sizi kendi lütfundan zengin kılacaktır, sizi korktuğunuz yoksulluktan yana güvenceye alacaktır.

Müslümanlara yönelik bu ilâhî vaat ile Mekkelilerin endişeleri gideriliyor, gönülleri hoş tutuluyor, hac zamanı Mekke'de ticaret yapan kimselere güvence veriliyor. Bu aynı zamanda günümüz İslâm âlemi-ne de bir müjde niteliğindedir. İslâm'ın emirlerini eksiksiz yerine getirmeleri durumunda yoksul ve muhtaç duruma düşmekten korkmak onlar için de yersiz bir endişedir. Çünkü İslâm'ın mesajı sürekli yükseliştedir, anbean İslâm'ın sesi ilerlemektedir. Nitekim o yıldan sonra müşriklerin genelinin kökü kurumaya yüz tutmuş ve müşriklerle her türlü sosyal ilişkisinin kesildiğine ilişkin çağrının ardından sadece dört ay sürelerinin kaldığı bildirilmiştir. Yalnız Araplardan küçük bir azınlık Peygamberimizle (s.a.a) Mescidu'l-Haram'ın yanında belli bir süreye kadar antlaşma imzaladığı için bunlara sürenin sonuna kadar mühlet verilmiştir. Böylece bütün müşriklerin önünde tek seçenek İslâm'ı kabul etmek kalmıştı.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfî adlı eserde Ali b. İbrahim'den, onun da adını zikrettiği bazı arkadaşlarından şöyle rivayet edilir: "Halife Mütevekkil zehirlenince, iyileşmesi durumunda çok mal sadaka vereceği konusunda nezretti. İyileştikten sonra fıkıhçılardan 'çok mal' için bir tanım getirmelerini istedi. Her biri farklı bir görüş ileri sürdü. Bazısı, 'Yüz bin', bazısı, 'On bin' şeklinde açıklamalar getirdi. Böylece farklı görüşler ileri sürdüler, o da hangisine uyacağını şaşırdı."

"Halifenin nedimlerinden biri olan Safvan dedi ki: 'Şu kara adamı çağırıp da ona sorsan, daha iyi olmaz mı?' Mütevekkil dedi ki: 'Yazık-

1- [el-Menar, c.10, s.248]

lar olsun sana, kimi kastediyorsun?" Adam, 'Rıza'nın oğlunu.' dedi. Halife, 'O dediğin kişi, daha güzel bir çözüm getirebilir mi?' diye sordu. Adam, 'Eğer o seni bu açmazdan kurtarırsa, bana şunu şunu vereceksin. Aksi takdirde, bana yüz kırbaç vurabilirsin.' dedi. Halife, 'Tamam, kabul ediyorum. Ey Cafer b. Mahmud, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed'e git ve ona, 'çok mal'ın miktarını sor.' dedi. Adam gitti, soruyu sordu ve 'Çok kelimesinin miktarı seksendir.' cevabını aldı."

"Ebu Cafer b. Mahmud ona dedi ki: 'Ey efendim, halife bunun gerekçesini soracaktır bana.' Ebu'l-Hasan (a.s) şu karşılığı verdi: Allah şöyle buyurmuştur: *'Andolsun ki Allah, birçok yerde... size yardım etmişti.'* Biz bu yerleri saydık, seksen tane olduklarını gördük." [c.7, s. 463, hadis: 21]

Ben derim ki: Kummî de bu rivayeti tefsirinde aktarmıştır. Rivayette geçen "bazı arkadaşları"ndan maksat, Kummî'nin isimlendirmesine göre Muhammed b. Amr'dır. Nitekim Kummî bunu kendi tefsirinde belirtmiştir. Rivayetin ifade ettiği anlam ise şudur: Seksen, kitabın (Kur'an'ın) delâletiyle çok nitelemesinin karşılıklarından biridir. Yoksa "çok" nitelemesinin anlamının seksen olduğu kastedilmiyor. Bu ayrıntı açık ve anlaşıldır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Tefsir yazarları ve siyerciler anlatmışlardır ki: Resulullah (s.a.a) Mekke'yi fethettikten sonra oradan ayrılarak Hüneyn vadisine yöneldi. Hevazın ve Sakıf kabileleriyle savaşmaktı amacı. Olay, Hicret'in sekizinci yılının ramazan ayının sonunda veya şevval ayının başlarında gerçekleşiyordu. Hevazın liderleri, Malik b. Avf en-Nasrî'nin yanında toplanmışlardı. Beraberlerinde mallarını, kadınlarını ve çocuklarını da getirmişlerdi. Böylece Evtas denilen yerde mevzilendiler."

"Dureyd b. Sımme de topluluğun içindeydi. Kendisi Cuşem kabilisinin lideriydi. Yaşı epey ilerlemişti ve yaşlılıktan dolayı artık gözleri görmüyordu. Bu adam dedi ki: 'Şimdi siz hangi vadidesiniz?' Dediler ki: 'Evtas vadisindeyiz.' Dedi ki: 'Atlar için iyi koşu alanı! Zemin sert ve engebeli olmadığı için atlar tırıs gitmezler ve yumuşak olmadığı için de tökezlemezler. Peki, şu duyduğum deve köpürmeleri, eşek anırmaları, sığır böğürmeleri, koyun melemeleri ve çocuk ağlaşmaları da nedir?' Dediler ki: 'Malik b. Avf savaşçılarla birlikte oğullarını, mallarını ve kadınlarını da savaş meydanına sürdü ki, her biri kendi ailesi ve malı için savaşsın.' Dureyd dedi ki: 'Kâbe'nin Rabbine and-

olsun ki, o iyi bir koyun çobanıdır (onun savaşla ne işi var ki?!).'"Sonra, 'Bana Malik'i getirin.' dedi. Malik gelince, ona dedi ki: 'Ey Malik, sen bugün kavminin liderisin. Bugünün yarını da var. Kavmini yurtlarına yakın bir yere götür. Sonra erkekleri atlara bindirerek savaş meydanına sür. Çünkü sana yarayacak olan, erkeklerle kılıçları ve atlarıdır. Eğer savaş senin lehine gelişirse, geride kalanlar gelip sana katılırlar. Yok, eğer aleyhine olursa, en azından ailen ve çocukların açısından bir utanç yaşamamış olursun.' Malik ona şu karşılığı verdi: Sen yaşlandın. Bu yüzden bilgin de, aklın da yok olmuş."

"Resulullah (s.a.a) en büyük sancağı dikti ve onu Ali b. Ebu Talib'e (a.s) verdi. Mekke'ye elinde sancakla giren herkese sancığını taşımasını emretti. Mekke'de on beş gün kaldıktan sonra sefere çıktı. Safvan b. Ümeyye'ye adam göndererek yüz tane zırh ödünç vermesini söyledi. Safvan dedi ki: 'Ödünç mü istiyorsun, yoksa zorla mı alıyorsun?' Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Ödünç almak istiyoruz, ayrıca rehın de bırakıyoruz; sana iade edeceğiz.' Bunun üzerine Safvan Peygamberimize (s.a.a) yüz tane zırhı ödünç olarak verdi ve kendisi de beraberinde sefere çıktı. Mekke fethi esansında Müslüman olan iki bin kişi de sefere katıldı. Çünkü Müslümanlar Mekke'ye girerlerken sayıları on bin kişiydi, Mekke'den çıkıp Hüneyn Seferi'ne katılanların sayısı ise on iki bin kişiydi."

"Resulullah (s.a.a) arkadaşlarından birini (keşif için) görevlendirdi. Bu gözcü, Malik'in yanına kadar sokuldu. Malik kavmine şunları söylüyordu: Herkes ailesini ve malını hemen arkasında beraberce yürütsün. Kılıçlarınızın kınlarını kırın. Şu vadinin derelerinde pusu kurun. Tan yeri ağarınca henüz gözler mahmurluyken yekvücut olarak bir anda saldırın ve onları darmadağın edin. Çünkü Muhammed bugüne kadar savaştan anlayan bir kavimle karşılaşmamıştır."

"Resulullah (s.a.a) ashabıyla birlikte sabah namazını kılınca, Hüneyn vadisine indi. Bir anda Hevazın bölükleri her taraftan üzerlerine saldırdılar. İslâm ordusunun ön safında bulunan Benî Süleym kabilesi dağıldı. Onların dağılması üzerine gerideki saflar da dağıldı. Yüce Allah, Müslümanları çokluklarıyla böbürlendikleri için, düşmanlarıyla baş başa bıraktı. Sadece İmam Ali (a.s) bir elinde sancak olduğu hâlde küçük bir grupla birlikte savaşmaya devam etti. Hezimete uğrayıp kaçan Müslümanlar Resulullah'ın (s.a.a) yanından geçtikleri hâlde dönüp bakmıyorlardı bile."

"Abbas b. Abdulmuttalip, Peygamberimizin (s.a.a) devesinin üzen-gisinden tutmuştu; Fazl sağında, Ebu Süfyan b. Hâris b. Abdulmuttalip de solunda duruyordu. Nevfel b. Hâris ve Rebîa b. Hâris de Haşimoğulları'ndan dokuz kişiyle birlikte Peygamberimizin (s.a.a) yanında savaşıyorlardı. Onuncuları Eymen b. Ümmü Eymen'di. Abbas bu olayı şöyle dizelere dökmüş:

"Biz o savaşta dokuz kişi Peygamber'e yardım ettik. / Kaçanlar kaçıyordu, dağılıp gidiyordu."

"Oğlum Fazl düşmana döne döne kılıç sallarken ben diyordum ki: / 'Hey be oğlum!' Ki düşman onun korkusundan geri dönsün."

"Onuncumuz yiğitçe ölümle buluştu / Allah için yara aldı; ama 'Ah!' demedi."

"Resulullah (s.a.a) Müslümanların dağıldığını, hezimete uğradığını görünce, sesi gür olan Abbas'a buyurdu ki: 'Şu tepeye çık ve şöyle bağır: Ey Muhacirler ve ensar topluluğu! Ey Bakara Suresi'nin ashabı! Ey Şecere=Ağaç (Rıdvan) Biati ehli! Nereye kaçıyorsunuz? Resulullah burada!'"

"Müslümanlar Abbas'ın sesini duyunca geri döndüler. 'Emret, emret...' diye haykırmaya başladılar. Özellikle ensar kısa zamanda toparlandı ve müşriklerle amansız bir savaşa girdi. Öyle ki Resulullah (s.a.a), 'İşte şimdi tandır (savaş) kızıştı. Yalan değil, ben peygamberim. Abdulmuttalib'in oğluyum.' diyordu. Ardından Allah katından yardım geldi, Hevazin kabilesi korkunç bir hezimete uğradı. Her biri bir tarafa çil yavrusu gibi dağıldı. Müslümanlar da onları kovalıyorlardı."

"Bunun üzerine Malik b. Avf kaçtı, Taif kalesine sığındı. Düşmandan yaklaşık yüz kişi öldürüldü. Allah onların mallarının ve kadınlarının ganimet olarak Müslümanların eline geçmesini sağladı. Resulullah (s.a.a) düşman çocuklarının ve mallarının Ci'rane vadisine götürülmesini emretti. Ganimetlerin başına görevli olarak Budeyl b. Varka el-Huzâî'yi tayin etti. Kendisi de düşmanı takibe koyuldu ve Taif surlarına gelip dayandı. Mailk b. Avf'ı ele geçirmek istiyordu. Ayın geri kalan kısmı boyunca Taif'i kuşatma altında tuttu. Zilkade ayı girince Ci'rane'ye geri döndü. Orada Hüneyn ve Evtas ganimetlerini bölüştürdü."

"Said b. Müseyyib şöyle der: Hüneyn Savaşı'nda müşriklerin arasında bulunan bir adam bana şunları anlattı: 'Biz ve Peygamber'in

(s.a.a) ashabı karşı karşıya gelince, Müslümanlar bir koyunu sağlamak için gerekli olan bir zaman kadar dahi karşımızda tutunamadılar. Onları mevzilerinden söktüğümüz zaman parlak tüylü devenin binicisinin (Resulullah'ı) kastediyor) yanına kadar püskürttük. Fakat burada beyaz yüzlü erkekler karşımıza çıktılar ve bize dediler ki: 'Yüzleri kara olasıcalar, geri dönün!' Biz de geri döndük. O zaman kaçıp dağılan Müslümanlar tekrar saldırıya geçerek bizi hezimete uğrattılar. O beyaz yüzlü erkekler onlardı.' Yani meleklerdi."

"Zührî der ki: Şeybe b. Osman'ın şöyle dediğini duydum: Resulullah'ı (s.a.a) arkasından takip ediyordum. Benim amacım, Uhud günü öldürülen Talha b. Osman ve Osman b. Talha'ya karşılık olarak onu öldürmektir. Allah, benim niyetimi Peygamber'ine bildirdi. Peygamber bana döndü ve göğsüme vurarak şöyle dedi: 'Ey Şeybe, senden Allah'a sığınıyorum.' Birden bütün vücudumu bir titreme aldı ve ona baktım, onu gözümünden ve kulağımdan daha sevimli gördüm. Dedim ki: Senin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ediyorum. İnanıyorum ki, benim içimden geçenleri Allah sana bildirdi."

"Resulullah (s.a.a) ganimetleri Ci'rane denilen vadide paylaştırdı. Hevazin'den altı bin çocuk ve kadın esir alınmıştı. Ganimet alınan devletlerin ve koyunların sayısını ise kimse bilmiyordu."

"Ebu Said el-Hudrî der ki: Peygamberimiz (s.a.a) Kureys'ten ve diğer Arap kabilelerinden kalpleri İslâm'a ısındırılanlara ganimetten bazı paylar verdi; ama ensara az veya çok bir şey ayırmadı. Bunun üzerine Sa'd b. Ubade, Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldi ve şöyle dedi: 'Ya Resulallah, ensar topluluğu yaptığın bu paylaşım hakkında endişelidir. Çünkü ganimetlerin tümünü akrabaların ve diğer Arapların arasında bölüştürdün. Ama onlara bir şey vermedin.' Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Sen bu konuda ne diyorsun ey Sad?!' Dedi ki: 'Ben kavmimin bir neferiyim.' Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Kavmini şu alanda topla.' dedi. O da ensarı alanda topladı."

Resulullah (s.a.a) yanlarına gitti ve ayağa kalkarak onlara hitap etti. Önce Allah hamdetti ve O'nu övgüyle andı. Sonra şunları söyledi: 'Ey ensar topluluğu! Aranıza geldiğimde sapıklar değil miydiniz ki Allah sizi hidayete erdirdi? Yoksul değil miydiniz ki Allah sizi zengin kıldı? Birbirinize düşman değil miydiniz ki Allah kalplerinizi kaynaştırdı?' 'Evet öyleydi, ya Resulallah!' dediler."

"Sonra Peygamberimiz (s.a.a) devamla şunları söyledi: 'Bana cevap vermiyor musunuz ey ensar topluluğu?!' Dediler ki: 'Ne söyleyelim? Ne cevap verelim? Allah ve Resulü'nün üzerimizde ancak iyiliği vardır.' Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Allah'a andolsun ki, eğer isterseniz, 'Bize kovulmuş olarak geldin, seni barındırdık. Yoksul olarak geldin, seni kendimizle eşit hâle getirdik. Korkuyordun, güvenlikte olmanı sağladık. Yalnız bırakılmıştın, sana yardım ettik.' diyebilirsiniz ve bu durumda doğru söylemiş olursunuz.' Dediler ki: Allah'ın ve Resulü'nün bizim üzerimizde ancak iyiliği vardır."

"Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Ey ensar topluluğu! Bir kavmin gönlünü İslâm'a girmeleri için ısıdırmak amacıyla onlara verdiğim dünya malından ve sizi de Allah'ın sizin için bahsettiği İslâm ile başa bırakmamdan dolayı gönlünüzde bir burukluk meydana gelmiş gibi. Ey ensar topluluğu! İnsanların koyunları ve devleriyle gitmesine karşın, sizin de Allah'ın Resulü'yle evinize gitmenizi istemez misiniz? Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, eğer bütün insanlar bir tarafa ve ensar da bir tarafa giderse, ben de ensarın gittiği tarafa giderim. Şayet hicret olmasaydı, kendimi ensardan biri sayardım. Allah'ım! Ensara, ensarın çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına merhamet et.' Peygamberimizin bu sözleri üzerine dinleyenler, sakalları ıslanincaya kadar ağladılar. Dediler ki: 'Payımıza Allah ve Resulü'nün düşmesinden dolayı memnunuz.' Sonra dağıldılar."

"Enes b. Malik der ki: Resulullah (s.a.a) birine Evtas günü şöyle bağırmasını emretti: Haberiniz olsun, hamile kadınlara doğuruncaya kadar yaklaşmayacak. Hamile olmayan kadınlara da bir aybaşı hâlini geçirmek suretiyle temizleninceye kadar yaklaşmayacaktır."

"Sonra Hevazin heyetleri Müslüman olup peş peşe Ci'rane vadi-sinde bulunan Peygamber efendimizin (s.a.a) huzuruna gelmeye başladılar. Bir sözcüleri ayağa kalkıp şöyle dedi: 'Ya Resulallah! Esir kadınlar arasında teyzelerin ve seni kucaklarında büyüten sütannelerin vardır. Eğer biz Arap krallarından İbn Ebî Şimr veya Numan b. Münzir'le karşı karşıya gelseydik ve seninle karşılaşmamızdan dolayı başımıza gelenler, onlarla karşılaşmamızda da başımıza gelseydi, kuşkusuz onların bize ait olan malları ve esirleri geri vermelerini umardık ve onların bize merhametle yaklaşacaklarını düşünürdük. Kaldı ki sen, onlardan daha çok merhamet etmeye lâyıksın.' Sonra birkaç beyit okudu."

"Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Hangisini daha çok istiyorsunuz; esirleri mi, malları mı?' Dediler ki: 'Ya Resulallah! Bizi soyumuzla mallarımız arasında tercih yapmak durumunda bıraktın. Hiç kuşkusuz soyumuz bizim için daha önemlidir. Koyunlar ve develer hakkında konuşacak değiliz.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: Haşimoğulları'nın elinde bulunanlar size geri verilecektir. Diğer Müslümanlarla da sizin adınıza konuşacağım ve sizin için aracılıkta bulunacağım. Siz de onlarla konuşun, Müslüman olduğunuzu onlara gösterin."

"Resulullah efendimiz (s.a.a) öğlen namazını kılınca, Hevaznîliler kalkıp Müslümanlarla konuşmaya ve isteklerini dile getirmeye başladılar. Peygamberimiz (s.a.a) onlara şöyle dedi: 'Ben Haşimoğulları'nın ve benim payıma düşeni onlara geri verdim. Sizden hiçbir zorlama olmaksızın elindekileri onlara geri vermek isteyen bir kimse bunu yapsın. Bir kimse de bunu yapmak istemiyorsa, fidye alsın; onların fidesini ben üstleniyorum.' Bunun üzerine insanlar ellerindeki esirleri karşılıksız olarak serbest bıraktılar. Yalnız az sayıdaki birkaç kişi serbest bıraktıkları esirler karşılığında fidye aldı."

"Ardından Resulullah (s.a.a) Malik b. Avf'a şu haberi gönderdi: 'Eğer Müslüman olup yanıma gelersen, aileni ve malını geri veririm. Ayrıca sana yüz deve bağışlarım.' Bunun üzerine Malik, Taif'ten ayrılp Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldi. Peygamberimiz ailesini ve malını ona geri verdi, bir de yüz deve hediye etti. Onu, kavminden Müslüman olanların başkanı olarak görevlendirdi."

Ben derim ki: Kummî de [Mecmau'l-Beyan'ın naklettiği] benzeri bir rivayete yer vermiştir; ancak bu rivayette Peygamberimize (s.a.a) isnat edilen receze o rivayette rastlanmıyor. Aynı şekilde Müseyyib, Zührî, Enes ve Ebu Said gibi belli ravilere edilen isnadı da bu rivayette görmüyoruz. Bu anlamdaki rivayetler birçok Ehlisünnet kaynaklarında da aktarılmıştır.

Ali b. İbranim el-Kummî'nin rivayetinde aşağıdaki fazlalık vardır:

Ali b. İbrahim der ki: "Resulullah (s.a.a) Müslümanların hezimete uğradıklarını görünce, devesini mahmuzladı ve kılıcını çekti. Abbas'a şunları söyledi: Ey Abbas, çık şu tepeye ve şöyle bağır: Ey Bakara Suresi'nin ashabı! Ey Rıdvan ağacının ashabı! Nereye kaçıyorsunuz? Resulullah burada!"

"Sonra Peygamberimiz (s.a.a) ellerini kaldırdı ve şunları söyledi: 'Allah'ım sana hamdolsun, sana şükürler olsun. Sana şikâyetle bulunuyorum. Yardım senden istenir.' Bunun ardından Cebrail indi ve şöyle dedi: Ya Resulallah! Sen, Allah kendisine denizi yarıp Firavun'dan kurtardıktan sonra İmran oğlu Musa gibi dua ettin."

"Sonra Resulullah (s.a.a) Ebu Süfyan b. Hâris'e şunları söyledi: 'Bana bir avuç çakıl taşı ver.' O da bir avuç çakıl taşı alıp Peygamberimize verdi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Yüzleri kara olasıcalar!' diyerek çakılları müşriklere doğru fırlattı. Sonra başını göğse kaldırarak dedi ki: Allah'ım! Eğer bu bir avuç mümini helâk edersen, artık sana ibadet eden olmaz. Eğer sen, sana ibadet edilmemesini dilerse, ibadet edilmez."

"Ensar Abbas'ın sesini duyunca, geri döndüler, kılıçlarının kınlarını kırdılar. Bir yandan da, 'Emret...' diye bağırıyorlardı. Resulullah'ın (s.a.a) yanından geçip İslâm sancağının altında yeniden toplandılar. Ama bir yandan da Peygamber'i yalnız bırakıp kaçmanın utancını yaşıyorlardı. O sırada Peygamberimiz (s.a.a) Abbas'a şunları söyledi: 'Ey Ebu'l-Fazl, bu gelenler kimlerdir?' Abbas, 'Bu gelenler ensardır, ya Resulallah!' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'İşte şimdi ortalık kızıştı.' dedi. Gökten zafer geldi ve Hevazin bozguna uğradı."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Ebu's-Şeyh, Muhammed b. Abdullah b. Umeyr el-Leysi'den şöyle rivayet eder: "Peygamberimizin (s.a.v) ordusunda ensardan dört bin, Cüheyne kabilesinden bin, Müzeyne kabilesinden bin, Eslem kabilesinden bin, Gıfar kabilesinden bin, Eşca kabilesinden bin ve muhacirler ile diğer gruplardan bin kişi bulunuyordu. Toplam on bin kişiydiler. Mekke'den on iki bin kişiyle çıktı. Allah Müslümanların bu seferleriyle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *Ve Hüneyn günü... Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı.*"

Sire-i İbn Hişam'da, İbn İshak'tan şöyle rivayet edilir: "Müslümanlar hezimete uğradıkları ve Resulullah'ın (s.a.v) yanında bulunan Mekkeliler de bu hezimetini gördükleri sırada, aralarından bazıları içlerindeki kını dışarı vurmaya başladı. Ebu Süfyan b. Harb şöyle dedi: 'Bu kaçışları artık deniz sahiline kadar sürer.' Bu sırada Ebu Süfyan fal oklarını hâlâ heybesinde taşıyordu. Cebele b. Hanbel -İbn Hişam'a göre Kelede b. Hanbel- kendisi gibi Resulullah'ın (s.a.v) kendilerine mühlet verdiği müşriklerden biri olan kardeşi Safvan b. Ümeyye de

yanında bulunduğu bir sırada şöyle bağırdı: 'Bugün büyü bozuldu.' Safvan ona şöyle dedi: Sus, Allah ağzını kırsın senin. Allah'a yemin ederim ki, Kureyş'ten birinin beni yönetmesini, Hevazin'den birinin beni yönetmesine yeğlerim."

"İbn İshak der ki: Abdudaroğulları'nın kardeşi olan Şeybe b. Osman b. Ebu Talha şöyle anlatır: Dedim ki: 'Bugün intikamımı alacağım. -Babası Uhud günü öldürülmüştü.- Bugün Muhammed'i öldüreceğim.' Kendimi hazırladım ve Resulullah'ı izlemeye koyuldum. Fakat bir şey ortaya çıktı ve tüm kalbimi kapladı. Sonunda buna dayanamadım ve anladım ki, onu benden koruyorlar."¹

HÜNEYN SAVAŞI'NDA ŞEHİT DÜŞENLERİN İSİMLERİ

Sire-i İbn Hişam'da İbn İshak'ın şöyle dediği belirtiliyor: "Hüneyn günü şehit düşen Müslümanların isimleri şunlardır: Kureyş'in Haşimoğulları oymağından Eymen b. Ubeyd. Esed b. Abduluzaoğulları'ndan Yezid b. Zemea b. Esved b. Muttalib b. Esed. Cinah adı verilen bir at onu yere düşürmüş ve ölmesine neden olmuştu. Ensardan Suraka b. Hâris b. Adiy. Bu adam Aclan kabilesindendi. Eş'arîlerden de Abu Amir el-Eş'arî şehit düşmüştü."²

Ben derim ki: Savaş meydanından kaçmayıp Peygamberimizle (s.a.a) birlikte direnenlerin sayısı ise, bazı rivayetlerde üç, bazı rivayetlerde dört ve bazılarında ise onuncusu da Eymen b. Ubeyd -Ümmü Eymen'in oğlu- olmak üzere dokuz olarak gösterilir. Yine bazısında seksen, bazısında ise yüzün biraz altında gösterilir.

Bu rivayetler içinde güvenilir olanı, Abbas'tan rivayet edilen ve sayıyı dokuz ve onuncularını da Eymen olarak belirten rivayettir. Nitekim Abbas'ın bu hususla ilgili bir de şiiri var. Daha önce bu şiiri aktardık. Çünkü o, Peygamberimizle (s.a.a) birlikte direnen kimseler arasında yer alıyordu. Savaş boyunca Peygamberimizin (s.a.a) yanından ayrılmadığı için neler olup bittiğini en iyi gözlemleyebilecek kimselerden biriydi. Bozguna uğrayıp kaçanların arkasından bağırıp onların tekrar Peygamber'in (s.a.a) yanına gelmelerini sağlayan da oydu. Söylediği şiirle de maharetini göstermiştir.

1- [Sire-i İbn Hişam, c.4, s.65]

2- [Sire-i İbn Hişam, c.4, s.76]

Şöyle bir şeyin olması da imkân dâhilindedir: Bir grup, insanların hezimete uğramasından kısa bir süre sonrasına kadar savaşta sebat etmiş, sonra da hezimete uğrayanlara katılmış veya bir grup, hezimete uğrayıp kaçanların tekrar geri dönmelerinden önce dönüp sancağın altındaki yerini almış ve onlardan önce savaşa başlamış olabilir. Çünkü savaş inişli çıkışlıdır, kaçmalara ve sonra toparlanıp düşmanı hezimete uğratmalara açıktır. Barış gibi belli bir düzen ve kural dâhilinde devam etmez.

Buradan hareketle bazı müfessirlerin aşağıdaki değerlendirmelerinin yanlışlığını da anlıyoruz: "Bu rivayetler içinde Peygamberimizin (s.a.v) yanında direnenlerin sayısının seksen olduğunu belirtmiş olanı tercih edilir. Nitekim Abdullah b. Mes'ud'dan bu şekilde rivayet edilmiştir. İbn Ömer'den rivayet edilen ve sayının yüzün biraz altında olduğunu belirten rivayeti de bu rivayete göre yorumlamak gerekir. Çünkü kanıt, sayıyı ezberlemeyenin aleyhine olmak üzere ezberleyenin lehinedir."

Sayıyı ezberleyenin söylediklerinin ezberlemeyene göre daha kabul edilebilir ve daha kanıtlanabilir olduğu bir gerçektir. Fakat savaş gibi hızlı değişimlerin, ani mevzi boşaltmaların sıkça yaşandığı bir ortamda sayıları hafızada tutmak başka zamanlardakine benzemez. Bu yüzden doğruluğuna ilişkin güçlü karineler olmadıkça ve hafızasında tuttuğundan emin olunmasını akıl teyit etmedikçe, bu tür rivayetlere güvenilmez. Abbas da sahip olduğu konum hasebiyle bir bakıma sayıları ve bununla ilgili olayları aklında tutmakla da görevliydi. Kendisine verilen görevin kapsamında bu da vardı.

AYETLERİN MEALİ

29- Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen kimselerle küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.

30- Yahudiler, "Uzeyr Allah'ın oğludur." dediler ve Hristiyanlar da, "Mesih (İsa) Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla gevelediği (gerçek dışı) bir sözdür. Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin. Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!

31- Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Merjem oğlu Mesih'i rabler edindiler. Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu. O, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir.

32- Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da, Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.

33- O, Resulü'nü hidayet ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da o hak dini bütün dinlere üstün kılsın.

34- Ey iman edenler! Kuşkusuz hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yolla yerler ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!

35- (Bu biriktirdikleri,) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara,) "İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir! Şimdi tadın bu biriktirdiğiniz şeyleri!" (denir.)

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu Müslümanlara, cizye vermeleri durumunda varlıklarını sürdürmeleri muhtemel olan Ehlikitab'a karşı (cizye verinceye kadar) savaşmalarını emrediyor. Bu bağlamda Ehlikitab'ın inanç ve amel açısından haktan sapışına ilişkin somut örnekler veriliyor.

29) Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen kimselerle... savaşın.

Kitap verilenlerden maksat, Kur'ân'ın birçok ayetinden anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler ve Hristiyanlardır. Yine aşağıdaki ayetin delalet veya ima etmesinden anlaşıldığı kadarıyla Mecusiler de bu kategoriye girerler: "*Mümin olanlar, Yahudi olanlar, Sabiîler, Hristiyanlar, Mecusiler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilir.*" (Hac, 17) Çünkü bu ayette Mecusiler, müşriklerin karşısında semavî dinlerin mensupları arasında zikredilmişlerdir. Sabiîlere gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, onlar Yahudiliğe eğilimli bir Mecusi grubudur ve Yahudilerle Mecusiler arasında bir yol tutmuşlardır.

Ayetin akışı gösteriyor ki, "*Kendilerine kitap verilenlerden*" ifadesinin orijinalinin başındaki "min" edatı, açıklama (beyaniye) amaçlıdır, bütünden bir parçaya işaret etme (tab'iziye) amacına yönelik değildir. Çünkü Yahudilerin, Hristiyanların ve Mecusilerin her biri değişik bölünmelere, gruplara ve fırkalara ayrılmış, birbirlerine karışmış olsalar da, bütün olarak birer ümmettirler. Tıpkı farklı fırkalara ayrılmış omlarına rağmen Müslümanların İslâm'a inanmışlık bakımından tek bir ümmet olmaları gibi. Eğer maksat, Ehlikitab'ın bir kısmıyla savaşmak ve cizyeyi tümüne teşmil etmek veya sadece bu savaşılan kısmına has kılmak [yani "min" edatı beyaniye değil de tab'aiziye anlamında] olsaydı, bu noktada bunu açıklamak için amacı anlatacak daha farklı bir açıklamaya gerek duyulacaktı.

"*Kendilerine kitap verilenlerden*" ifadesi, ayetin orijinalinde kendisinden önce geçen "*iman etmeyen...*" ifadesinin açıklaması mahiyetinde olduğundan dolayı ayette işaret edilen nitelikler, tümünün genel niteliği olmaktadır. Bunlar ise Allah'ın onlarla ilgili olarak zikrettiği

şu üç sıfattır: Allah'a ve ahiret gününe inanmamak, Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığını haram saymamak, hak dini din edinmemek.

Şimdi Allah'ın onlarla ilgili olarak kullandığı ilk niteliği ele alalım: "*Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen*". Oysa biz biliyoruz ki, Allah, onların bir ilâhın varlığını kabul ettiğini ifade ediyor. Nasıl olmasın ki? Bizzat onlara Ehlikitap diyen O'dur. Bu kitap da, Allah katından bir elçisine inen semavî bir kitaptır kuşkusuz. Sonra yüce Allah Kur'ân'ın yüzlerce ayetinde onların ulûhiyete iman ettiklerine ilişkin sözlerini veya bu anlama gelebilecek sözlerini aktarmıştır!

Yine birçok ayette onların ahiret gününe inandıklarını da belirtmiştir: "*Dediler ki: Sayılı günlerin dışında, bize ateş dokunmayacaktır.*" (Bakara, 80), "*(Ehlikitap:) 'Yahudi yahut Hristiyan olmayan, kesin olarak cennete giremeyecek.' dediler.*" (Bakara, 111)

Fakat yüce Allah Kur'ân'da hiçbir zaman kendisine iman ile ahiret gününe imanı birbirinden ayırmamıştır. Bunlardan birini inkâr etmek, Allah'ı inkâr etmek anlamına gelir. Allah'ı inkâr etmek, her ikisini de inkâr etmek demektir. Yine Allah ve elçilerini birbirinden ayıran, bazısına inanıp bazısına inanmayan insanların da kâfir olduklarına hükmetmiştir: "*Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip, 'Bir kısmına inanırız, bir kısmını da inkâr ederiz.' diyenler ve bu ikisinin (iman ile küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kâfir olanlardır. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.*" (Nisâ, 150-151) Dolayısıyla yüce Allah, Allah'a ve ahiret gününe iman etseler de Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğine inanmayan Ehlikitab'ı gerçek kâfirler olarak nitelendirmiştir. [Bu inkârlarını] ayet ve nişanelerinden biri olan peygamberliği inkâr etmişler gibi değil, tersine Allah'ı inkâr etmişler gibi değerlendiriyor. Böylece onlar Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğini inkâr ettikleri için [gerçekte] Allah'a ve ahiret gününe iman etmemişlerdir. Nitekim putlara tapan müşrikler de bütün ilâhlardan üstün bir ilâhın varlığını kabul etmelerine rağmen Allah'ı ulûhiyet bakımından birlemedikleri için Allah'ı inkâr edenler olarak nitelendirilmişlerdir.

Öte yandan Ehlikitab'ın dünya ve ahiret anlayışları da gerçekte bağdaşmıyor. Örneğin, "Mesih Allah'ın oğludur." veya "Üzeyir Allah'ın oğludur." diyorlar. Bunu derken, ilâhların bir kısmının baba, bir kısmının da oğul tanrılar olduğunu söyleyerek putperestleri taklit edi-

yorlar. Ayrıca Yahudiler, ahirette ırksal üstünlükleriyle yüksek bir konumda olacaklarını, Hristiyanlar da Mesih'in insanların günahlarına karşılık kendini feda ettiğini, dolayısıyla ahirette herhangi bir azabın olmayacağını ileri sürüyorlar.

Bundan da anlaşılıyor ki, Allah'a ve ahiret gününe yönelik imanın Ehlikitap'tan olumsuzlanması, onların sözlü olarak Allah'ın ulûhiyetine inandıklarını söylemelerine karşın gerçek tevhit anlayışına ve gerçek ahiret inancına sahip olmayışlarından kaynaklanmaktadır. Yoksa bunun anlamı, onların içinde Allah'ın ilâhlığını veya ahiretin varlığını inkâr eden kimselerin olduğu değildir. Bugün Yahudilerin elindeki Tevrat'ta ahiretle ilgili herhangi bir açıklamaya rastlanmasa da, Kur'ân onların buna ve Allah'a inandıklarını bize haber vermektedir.

Ehlikitap ikinci olarak da şu şekilde nitelendiriliyorlar: "*Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan*". Kur'ân'ın Bakara, Nisâ ve diğer surelerde onlarla ilgili olarak saydığı bazı şeyleri Yahudilerin mubah saymaları gibi. Hristiyanların da içki ve domuz etini mubah kabul etmeleri gibi. Oysa bu ikisi de Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in (üzerlerine selâm olsun) şeriatında haram kılınmışlardır. Bir de insanların mallarını haksız yollarla yemeleri vardır. Nitekim sonraki ayette bu eylem de onlara isnat edilecektir: "*Kuşkusuz hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yolla yerler.*" [Tevbe, 34]

"Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığı" ifadesinde sözü edilen Resul'den maksat, ya onların peygamberliğini kabul ettikleri kendi elçileridir. Yahudiler için Musa'nın (a.s) ve Hristiyanlar için İsa'nın (a.s) peygamberliği gibi. Bu durumda ayetten, onların her birinin, peygamberliğini kabul ettikleri, hak dini getirdiğini itiraf ettikleri elçinin kendileri için haram kıldığı şeyi haram saymadıkları anlaşılıyor. Bu da sonuçta Allah'a ve elçisine karşı küstahlık yapmak, hak ve hakikat ile alay etmektir. Ya da kastedilen, Hz. Muhammed'dir (s.a.a). Çünkü onu ellerindeki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buluyorlardı ve o, kendileri için temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılıyordu; sırtlarındaki ağırlıkları ve zincirleri kaldırarak yüklerini hafifletiyordu.

Bu ikincisini esas alırsak, bu demektir ki, onların Allah ve Resulü'nün (s.a.a) haram kıldığı şeyi haram saymayanlar olarak nitelendirilmesi; onların eleştirilmeleri, yerilmeleri ve müminlerin onlara karşı savaşa teşvik edilmeleri amacına yöneliktir. Çünkü onlar, Allah ve

Resulü'nün (s.a.a), bağlı oldukları şeriatları kapsamında kendileri için koydukları haramları haram saymamakta, sürekli olarak bu haramları işlemekte, yasakları çiğnemektedirler.

Aslında bu ikinci ihtimali destekleyen şöyle bir değerlendirme de var. Deniliyor ki: Eğer "*Resulü'nün*" ifadesiyle her ümmetin kendisine gönderildiği elçisi, yani Yahudiler için Musa (a.s) ve Hristiyanlar için İsa (a.s) kastedilmiş olsaydı, ifadenin şu şekilde olması gerekirdi: "Allah'ın ve resullerinin haram kıldığı şeyi haram saymayan..." Çünkü benzeri durumlarda, elçilerin çokluğuna delalet etsin diye Kur'ân bu tarz bir ifadeye başvurur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: "*Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip...*" (Nisâ, 150) "*Peygamberleri dediler ki: Allah hakkında şüphe mi var?*" (İbrâhîm, 10) "*Peygamberleri kendilerine mucizeler getirdiler...*" (Yûnus, 13)

Kaldı ki, Hristiyanlar Tevrat ve İncil'in içerdiği haramları terk ettikleri için hem Musa'nın, hem de İsa'nın (selâm üzerlerine olsun) haram kıldığı şeyleri haram saymıyorlardı. Böyle bir durumda da, "Onlar Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymıyorlar." denmez. [Tersine, "Allah'ın ve elçilerinin..." denilmesi gerekir.]

Öte yandan genel İslâmî hedefler üzerinde düşünen bir kimse, cizye verinceye kadar Ehlikitap'la savaşma emrinin; güçlü toplumların krallarında ve azgın liderlerinin tavırlarında gözlemlendiği gibi, İslâm yöneticilerinin ve Müslümanların dünya nimetlerinden yararlanmaları, zevkusefa içinde yüzmeleri, şehvî arzularını sınırsızca tatmin etmeleri amacına yönelik olmadığından kuşku duymaz.

Ehlikitap'la savaşmanın amacı; hak dinin, adalet esaslı yasanın ve takva sözünün batıla, zulme ve yoldan çıkmışlığa üstünlük sağlamasıdır. Bu amaca yönelirken, oyun ve eğlenceye kapılıp hevanın peşine düşülmez. Böylece salih ve yapıcı eğitim sistemi, yıkıcı ve bozguncu eğitim sisteminin sıkıştırmasından, dengenin bir o yana ve bir bu yana çekilmesinden, insanlık düzeninin alt üst olmasından kurtulur. Ancak [bu hususta Ehlikitap'a yönelik herhangi bir zorlama da söz konusu değildir; dolayısıyla] İslâm inanç sisteminin egemen olmasından sonra bir kişi veya bir toplum kendisi veya toplumları için İslâm eğitim sistemini istemiyorsa, istediği eğitim sistemini seçmekte özgürdür; kendi dini doğrultusunda hareket edebilir. Fakat bunun için de bir şekilde Yahudilik, Hristiyanlık veya Mecusilik gibi bir tevhit inancına sahip olması şarttır. Aynı zamanda İslâm egemenliğine tavır alıcı bir

durum içinde olmaması da gerekmektedir. Diğer bütün dinlere karşı üstünlük sağlamış hak dinin adil ve objektif amacı budur işte.

Cizyeye gelince; o, kendilerine sunulan güvenlik ve güzel yönetim gibi hizmetlere karşılık olarak alınan bir malî bedeldir. Hak veya batıl bir yönetimin ayakta kalması için bu tür malî vergileri alması bir zorunluluktur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıyor ki, ayette söz konusu edilen haramlardan maksat, İslâm dini çerçevesinde konulan haramlardır. Ki yüce Allah bu yasakları koyarken, onların evrensel İslâm toplumunda yaygınlaşmasını önlemeyi amaçlamıştır. Hak dinden maksat da, toplum tarafından izlenmesi, hayat sistemi hâline getirilmesi istenen dindir. Bu da, kastedilen haramların, yüce Allah'ın ve İslâm davetini seslendiren elçisi Hz. Muhammed'in (s.a.a) koyduğu haramlar olmasını ve "*Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen...*" ifadesiyle başlayan üç niteliğin, Ehlikitap'la savaşmayı öngören emrin gerekçeli açıklaması konumunda olmasını gerektirmektedir.

Tüm bu açıklamalarımız sayesinde, bazılarının bu görüşle ilgili olarak, "Ehlikitap'ın Müslüman olmadan, Allah'ın ve Resulü'nün biz Müslümanlar için koyduğu haramları haram saymaları makul değildir. Çünkü hitap Ehlikitap'a yöneliktir, Müslümanlar arasında günah işleyenlere yönelik değildir." şeklinde yaptıkları değerlendirmenin yanlışlığı ortaya çıkıyor.

Yanlışlık şudur: Ehlikitap'a yönelik savaşın maksadı, Ehlikitap olma vasfını korudukları hâlde İslâm'ın haram kıldığı şeyleri haram saymalarının sağlanması değildir. Maksat, onların insanlar arasında birtakım haramları hiçbir engelle karşılaşmaksızın serbestçe işlemek suretiyle kötülükleri yaygınlaştırmalarına engel olmaktır. İçki içmek, domuz eti yemek, açıkça haksız yollarla insanların mallarını yemek gibi. Dolayısıyla onlara karşı yürütülen savaşın maksadı, onları Müslümanların egemenlikleri altına almak suretiyle bozgunculuğu etkin hâle getirmelerini önlemek ve kötülüğü, onların özel hayatlarının dar sınırlarına hapsedmektir. Büyük bir ihtimalle, "*küçülerek...*" ifadesinden maksat da budur. Ayetin sonunda bu ifadenin anlamı üzerinde duracağız.

Onlarla ilgili olarak kullanılan üçüncü nitelik de şudur: "*Hak dini kendine din edinmeyen*". Yani hak dini kendisi için bir din ve hayat sistemi olarak almayan...

Ayette ["dine'l-hakk" şeklinde] "din" kelimesinin "hak" kelimesine izafe edilmiş olması, mevsufun sıfatına izafe edilmesine örnek oluşturmaz. Dolayısıyla kastedilen, hak olan din değildir. Bilakis burada gerçek bir izafe söz konusudur ve bundan maksat, hakka mensup olan dindir, hakkın dinidir. Çünkü bu dini insanlar için öngören ve onları o dine yönelten haktır ve bu dinin insanları hakka yöneltmesi ve izleyicilerini hakka ulaştırmasıdır. Bu, bizim gündelik konuşmalarımızda, hak için olan yol ve sapıklık için olan yol anlamında, "Hakkın yolu" ve "Sapıklığın yolu" dememize benzer. Şöyle ki, söz konusu yolun vardıdığı yer hak veya sapıklıktır.

Çünkü, "*Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur.*" (Rûm, 30) "*Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır.*" (Âl-i İmrân, 19) ve benzeri ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu dinin evrende, yaratılış düzeninde, gerçek ve realitede bir temeli, bir dayanağı vardır. Hz. Peygamber (s.a.a) insanları bu dine davet etmiş, ona uymaya ve teslim olmaya çağırmış ve insanların bu dini hayat düzeni olarak benimsemelerini Allah'a teslim (İslâm) olma şeklinde isimlendirmiştir. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.a) insanları, olumlu karşılık verilmesi ve teslim olunması kaçınılmaz olan bir şeye, yani gerçek evrensel yasaların ön gördüğü ilmî ve aklî yasalara boyun eğmeye davet ediyor. Diğer bir ifadeyle Allah'ın evrensel, varoluşsal iradesinden kaynaklanan teşriî=yasal iradesine boyun eğmeye, teslim olmaya çağırıyor.

Kısacası, değişmez gerçek ve realite anlamına gelen hakkın, kendisinden kaynaklanan bir din ve yasası vardır. Nitekim sapıklığın ve azgınlığın da bir dini vardır ki, sapıklar ve azgınlar ona doğru çağır-maktadırlar. Birincisi hakka, ikincisi ise hevaya tâbi olmak anlamına gelir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Eğer hak, onların heva ve heveslerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer... bozulur giderdi.*" (Mü'minûn, 71)

İslâm da hakkın dinidir. Yani varoluşun (tekvinin) yasası, yaratılış esas oluşturan yoldur ve fitrat da o yola çağır-maktadır. O fitrat ki Allah insanların yaratılışında onu esas almıştır. Allah'ın yaratma düzeninde de değişme olmaz. İşte dosdoğru din budur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açığa çıkıyor:

Birincisi: Ehlikitab'ın Allah'a ve ahiret gününe iman etmemelerinden maksat, bu hususlarda Allah katında makbul bir imana sahip olmamalarıdır. Allah'ın ve Resulü'nün (s.a.a) haram kıldıklarını haram saymamalarından maksat da, açıkça işlenmeleri durumunda insanların toplum yaşamını ifsat etme ve hakka dayalı yönetimin dirlik ve düzenlik uğruna sarf ettiğı çabaları boşa çıkarma özelliğı bulunan haramları açıkça işlemekte bir sakınca görmemeleridir. Hak dini din edinmemelerinden maksat ise, yaratılışla örtüşen ve yaratılışla varoluşun bağdaştığı hakkın yasasına uymamalarıdır.

İkincisi: "*Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen...*" diye başlayan üç nitelik, Ehlikitap'la savaşmaya ilişkin emrin gerisindeki hikmeti açıklamaya yöneliktir. Buna da, savaşa teşvik ve yönlendirme faydası terettüp etmektedir.

Üçüncüsü: Maksat, bütün Ehlikitap'la savaşmaktır. "*Kendilerine kitap verilenlerden...*" ifadesinin orijinalinin başındaki "min" edatını tab'iziye (bütünden parçaya işaret eden) bir edat olarak anlayıp maksadın Ehlikitab'ın sadece bir kısmı olduğı şeklindeki bir çıkarsama doğru değildir.

Küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar...

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Cizye; zimmet ehlinde alınan vergiye verilen addır. Bu şekilde adlandırılması, verdikleri bedelle canlarını kurtardıkları içindir." (Alıntı sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan'da ise şöyle geçer: "el-Cizye, 'ıkde' ve 'cilse' gibi fi'le kalıbında 'ceza, yeczi' kelimelerinin köküdür. Cizye ise zimmî kâfirlere has bir cezadan ibarettir; küfre sarılmalarına karşılık onları cezalandırmak anlamındadır. Bu görüş, Ali b. İsa'dan rivayet edilmiştir." (Alıntı sona erdi.)

Ancak bizce Ragıp'ın değerlendirmesine güvenmek gerekir. Çünkü yukarıdaki açıklamalarımız da onun bu görüşünü desteklemektedir. Demiştik ki: Bu, malî bir vergidir. Onlardan alınır, yine onların vatandaşlık sözleşmelerinden doğan (zimmet) haklarının korunması, kanlarının heder olmasına engel olunması ve en güzel şekilde yönetilmeleri amacıyla kullanılır.

Ragıp adı geçen eserinin başka bir yerinde de şunları söylemektedir: "es-Sıgaru (küçüklük) ve el-kiberu (büyüklük) zıt isimlerdir. İki

şeyin birbiriyle karşılaştırılması esnasında, birbirlerine olan oranlarının miktarını belirlemek amacıyla kullanılır. Örneğin bir şey, bir yönüyle küçük iken bir başka yönüyle büyük olabilir... Araplar , 'büyük-ün zıddı anlamında, 'sağure, sığaren'; zillet ve alçaklık anlamında da, 'sağere, sağeren, sağaren' derler. 'es-Sâğir'; alçaklığı kabul eden (haka- rete razı olan) adam demektir. *Küçülerek (İslâm yasalarına boyun e- ğerek) elleriyle cizye verinceye kadar...*" (Alıntı sona erdi.)

Ayetin başında, Ehlikitap'la savaşmanın gerekçeleri olarak sunu- lan sıfatları, aynı şekilde zimmetlerinin korunmasının (vatandaşlık hak- larından yararlanmalarının) karşılığında kendilerinden cizye alınması hususunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, küçülmeleriyle güdü- len amacın, onların İslâm yasalarına ve Müslüman toplumun içinde kalmak suretiyle adil dinî hükümete boyun eğmeleri olduğu anlaşılır. Dolayısıyla onlar Müslümanlarla eşit statüde olmadıkları gibi, canla- rının istediğini yapmak, insan toplumunu ifsat edici inanç ve eylemle- rini keyiflerine göre sergilemek suretiyle özgür ve bağımsız bir kişi- likle Müslümanlara karşı koyacak konumda olamazlar. Bununla bir- likte kendi elleriyle cizye vermelerinde de bir tür alçalma vardır.

Dolayısıyla ayetten anladığımız kadarıyla, "küçülme" sıfatından kastedilen anlam budur. Yoksa Müslümanların ve dinî hükümeti tem- sil edenlerin onları hor görecekları, onlarla alay edecekleri anlamına gelmez. Çünkü böyle bir tutum, bazı müfessirler tarafından olabilir- miş gibi gösterilmeye çalışılsa da, ağırbaşlılığa ve İslâmî vakara ya- kışmaz.

Ayette geçen "el-yed" kelimesi, insanın bir organı olan el demek- tir. Bu aynı zamanda güç ve nimet anlamında da kullanılır. Eğer ayet- te kelimenin ilk anlamı kastedilmişse, *"elleriyle cizye verinceye ka- dar"* cümlesinin bütününden, "ellerinden çıkıp sizin elinize ulaşan ciz- ye vergisini verinceye kadar" şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz. Eğer kelimenin ikinci anlamı kastedilmişse, bu durumda cümle- nin anlamı, "küçülerek, size karşı üstünlük taslamayarak ve büyükmeye- rek sizin gücünüzü ve otoritenizi onaylayacak suretiyle cizye verince- ye kadar..." şeklinde belirginleşiyor.

Buna göre ayetten -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şöy- le bir anlam elde ediyoruz: Ehlikitap'la savaşın. Çünkü onlar Allah'a ve ahiret gününe, doğrudan sapmamış ve kabul edilebilir bir imanla iman etmiyorlar. İslâm'ın haram kıldığı ve işlenmeleri durumunda in-

sanlık âlemini ifsat eden haramları haram saymıyorlar. İlâhî yaratılış yasasıyla örtüşen dini benimsemiyorlar. Onlarla savaşın ve sizin önü- nüzde küçük düşünceye, sizin hükümetinize boyun eğinceye ve kü- çüklemelerini temsilen kendi elleriyle cizye verinceye kadar onlarla savaşmayı sürdürün. Verdikleri bu cizye ise, zimmetlerinin korunma- sında (vatandaşlık haklarından yararlanmalarını güvenceye almada), kanlarının heder edilmesini önlemede ve yönetimlerinin ihtiyaçlarını karşılamada kullanılır.

30) Yahudiler, "Uzeyr Allah'ın oğludur." dediler ve Hıristi- yanlar da, "Mesih (İsa) Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla gevelediği (gerçek dışı) bir sözdür. Onlar (sözleri- ni) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin. Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!

Bu ayette, önceki kâfirlerle Yahudi ve Hıristiyanların inanç ben- zerliklerine dikkat çekiliyor. Ragıp İsfahanî'nin belirttiğine göre "el- ifk" sözcüğü, bir şeyin bulunmayı hak ettiği bir yerden ve bir şeyden çevrilip başka yere ve yöne yöneltilmesi anlamına gelir. Buna göre, ayette geçen "yu'fekun" kelimesi, "hak esaslı inançlarından çevrilip batıla döndürülüyorlar" anlamını ifade eder.

"Yahudiler, 'Uzeyr Allah'ın oğludur.' dediler." Uzeyr, Yahudilerin Azra dedikleri kişidir. Dolayısıyla Uzeyr, Azra'nın Arapçalaşmış şek- lidir. Nitekim Yesu kelimesi de İsa şeklinde Arapçaya geçmiştir. Söy- lendiğine göre, Yahya da Yuhanna'nın Arapçalaşmış şeklidir.

Burada sözü edilen Azra, Yahudilik dinini yenileyen, Tevrat'ın bölümlerini bir araya getirip yeniden yazan kimsedir. Çünkü Tevrat, Ba-bil kralı Buhtunnasr'ın ülkelerini fethetmesinden sonra kaybol- muştur. Havralarını yıkmış, kitaplarını yakmış, erkeklerini öldürmüş kadınlarını ve çocuklarını esir almış, diğer geride kalan zayıf kimse- lerle birlikte beraberinde Babil'e götürmüştü. Burada yüzyıla yakın bir süre kalmışlardı. Daha sonra İran kralı Kuruş Babil'i fethedince, Ya- hudiler adına Azra onun katında aracılıkta bulundu. Azra, Kuruş'un yanında itibarı olan bir kimseydi. Kuruş ona Yahudileri anayurtlarına götürme ve onlar için Tevrat'ı yeniden yazma müsaadesini verdi. Çünkü Tevrat'ın nüshalarını yitirmişlerdi. Bu gelişmeler, tarihçilerin anlattıklarına göre İsa'dan önce yaklaşık olarak 457 tarihlerinde ger- çekleşmiştir. Bundan sonra Azra'nın derlediği Tevrat, Yahudiler ara-

sında yaygınlaşmaya başladı. Ardından tarih kitaplarında yazıldığına göre, Roma İmparatorluğu'nun Suriye Valisi Antiyokus yaklaşık olarak İsa'dan önce 161 tarihlerinde ülkelerini fethetti, bulabildiği bütün Tevrat nüshalarını yaktı, yanında Tevrat bulunan veya üzerinde yakalanan herkesi öldürdü.

İşte bu Azra böylesine büyük bir hizmeti yerine getirince, onu gözlerinde büyüttüler, işine büyük bir saygı gösterdiler, emirlerini tereddütsüz yerine getirdiler. Sonunda onu Allah'ın oğlu olarak nitelendirdiler. Bilemiyoruz, acaba Hristiyanların İsa'yı (a.s) Allah'ın oğlu olarak nitelendirirken kastettikleri gibi onlar da Azra'nın Allah'ın oğlu olduğunu mu kastediyorlardı? -Şu anlamda ki onda rububiyetten bir cevher olduğunu ileri sürüyorlardı, yahut onun ulûhiyetin zatından doğduğunu sanıyorlardı veya bizzat onun ilâh olduğunu düşünüyorlardı.- Yoksa bu isimlendirme, onurlandırma amacına mı yönelikti? Nitekim kendileri için de, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* [Mâide, 18] demişlerdi. Gerçi ileride değineceğimiz gibi, tefsirini sunduğumuz ayetten hemen sonra yer alan ayet ikinci ihtimali destekler mahiyettedir: *"Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını), rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler."*

Bazı müfessirlere göre,¹ onların söyledikleri, *"Uzeyr Allah'ın oğludur."* sözü, bütün Yahudiler tarafından değil, bazı Yahudiler tarafından Peygamberimiz (s.a.a) zamanında söylenmiş, ama bu söz tümüne mal edilmiştir. Nitekim *"Allah fakir, biz ise zenginiz."* [Âl-i İmrân, 181] sözünü, yine *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* [Mâide, 64] sözünü Peygamberimiz (s.a.a) zamanında Medine Yahudilerinin bazıları söylemiş, fakat Kur'ân'da bütün Yahudilere izafe edilerek zikredilmiştir. Çünkü onların bir kısmının gerçekleştirdiği eylem diğer bazıları tarafından onaylanıyordu. Toplum olarak bütünü oluşturan parçaların görüşleri arasında uyum vardı ve görüşleri aynı etkinliğe sahipti.

"Hristiyanlar da, 'Mesih (İsa) Allah'ın oğludur.' dediler." ifadesi, Hristiyanların Hz. İsa (a.s) ile ilgili iddialarıdır. Tefsirimizin üçüncü cildinde Âl-i İmrân Suresi'nin tefsiri kapsamında Hz. İsa'nın (a.s) kıssasını ele alırken bu hususla ve ayrıntılarıyla ilgili açıklamalarda bulunduk.²

1- [el-Menar, c.10, s.327]

2- [79 ve 80. ayetlerin tefsirinde]

"Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar." ifadesi, Uzeyr ve İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna ilişkin sözleriyle onların, kendilerinden önceki kâfir toplumlara benzemeye çalıştıklarını haber veriyor. Bu toplumlar ise puta tapan müşriklerdir. Çünkü putperestlerin kulluk sundukları tanrıların içinde bazıları tanrının babası tanrı, bazıları da tanrının oğlu tanrı konumundadır, kimisi de tanrının annesi veya eşi tanrıçadır. Nitekim üçleme (teslis) inancı Çin, Hint, eski Mısır putperestleri ve puta tapan diğer milletler arasında yaygındı. Tefsirimizin üçüncü cildinde yer verdiğimiz Mesih (a.s) kıssası çerçevesinde bu konu üzerinde de bir nebze durduk.

Sözünü ettiğimiz önceki açıklamalarımız kapsamında, putperest inanç ilkelerinin Hristiyanların ve Yahudilerin dinlerine sızmış olmasının, Kur'ân-i Kerim'in *"Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar."* ayeti tarafından ortaya konduğunu da belirtmiştik.

Çağdaş araştırmacılar arasında bazıları,¹ Eski ve Yeni Ahit Budizm ve Brahmanizm dinleri arasında karşılaştırma yapmışlar, Eski ve Yeni Ahitlerle bu iki putperest din arasında tıpatıp bir benzerliğin bulunduğunu, hatta İncillerde yer alan kıssaların büyük bir kısmının onlarda olduğunu görmüşlerdir. O hâlde hiçbir araştırmacı, *"Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar."* ayetinin bu alanda ortaya koyduğu gerçeğe ilgili en ufak bir kuşku duymaz.

Ayetin sonunda bu tutumlarından dolayı onlara yönelik şu bedduaya yer veriliyor: *"Allah onları kahretsin! Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!"*

31) Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler. Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu. O, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir.

Ayette geçen "el-ahbar", "el-habr" veya "el-hibr"in çoğuludur. Kelime özü itibarıyla bilgin anlamına gelir; fakat daha çok Yahudi din bilginleri anlamında kullanılır. "er-Ruhban", "er-rahib"in çoğuludur. (İlâhî) korku giysisi giyen kimse anlamına gelir. Daha çok Hristiyan olup manastırlarda münzevi bir hayat yaşayan kimselere denir.

1- Buddhist and Christian Gospels Edmuds A. J. 2V. Philadelphia 1908

Yahudi ve Hristiyanların hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan başka rabler edinmeleri; onların söylediklerine kulak asmaları, kayıtsız ve şartsız olarak onlara itaat etmeleri şeklindedir. Oysa bu şekilde kayıtsız ve şartsız bir itaat ancak yüce Allah'a edilir.

Hristiyanların Meryem oğlu İsa'yı Allah'tan başka rab edinmeleri ise, bir şekilde onun ilâhlığına inanmaları dolayısıyladır. Hristiyan mezheplerinin bu yöndeki inanışları herkesçe bilinmektedir.

Ayette Mesih'in Meryem'e izafe edilmesi ["Meryem oğlu Mesih" denilmesi], onların bu nitelendirmede gerçeği ifade etmediklerine yönelik bir işaret mahiyetindedir. Çünkü o, bir kadından doğma bir insandır. Durumu bundan ibaret olan bir kimse de onların sandıkları gibi ilâh olamaz.

Burada Allah'tan başkasını rab edinmenin iki değişik türüne işaret edildiği için bu iki tür arasında bir farklılık olduğunu vurgulamak maksadıyla fasıl edatı kullanılmış, ayrı cümlelerde değinilmiştir. Şöyle ki, önce onların hahamlarını ve rahiplerini rabler edinmelerinden söz edilmiş, sonra Meryem oğlu Mesih'i rab edinmeleri "vav" edatıyla buna atfedilmiştir.

Yine ayet, rab edinmenin iki türünün farklılığına işaret ettiği gibi, onların Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğuna ve İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna ilişkin sözlerinin farklı anlamlar ifade ettiğini de gösterir mahiyettedir. Buna göre, Uzeyr'e Allah'ın oğlu denilmesi, onurlandırma amacına yönelik bir nitelemedir. Buna karşın Mesih (a.s) için bir tür gerçek oğulluk tasavvur edilmiştir. Çünkü ayette Yahudilerin Uzeyr'i Allah'ın oğlu olarak nitelendirdiklerinden söz edilmiyor. Bunun yerine sadece Allah'ı bir yana bırakarak hahamlarını ve rahiplerini rabler edinmelerinden söz ediliyor. O hâlde, Uzeyr Yahudiler açısından diğer hahamlar için geçerli olduğu anlamda bir rabdir. Ya onurlandırmanın tanrının oğlu olmayı gerektirdiğinden, ya da zaten kendisinin de bilgin ve hahamlardan biri olduğundan böyle algılanmıştır. Çünkü Uzeyr dinlerini yeniden ihya etmek suretiyle onlara büyük bir iyilikte bulunmuştur ki, onlara başka hiç kimse bu denli büyük bir iyilikte bulunmamıştır. İsa için düşünülen oğulluk ise, böyle değildir.

"*Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu.*" ifadesi, ayetin akışı içinde hâl cümlesi konumundadır. Yani, hâl böyleyken tutup Allah'tan başka rabler edindiler.

Ayette sırasıyla şu hususlara işaret ediliyor:

Birincisi: İtaat yoluyla rab edinmek, ibadet sunarak rab edinmek gibidir. Dolayısıyla itaat, bağımsız ve mutlak olduğu zaman ibadete dönüşür. Bu da, kayıtsız, şartsız ve bağımsız olarak itaat edilenin ilâh olmasını gerektirir. Çünkü ilâh, kendisine kulluk sunulmayı hak eden mabut demektir. Bu dediklerimizin hepsine, "*Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu.*" ifadesi işaret ediyor. Çünkü burada rab niteliği yerine ilâh niteliği kullanılmıştır. Oysa ayetin zahiri, "*Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek rabbe ibadet etmeleri emrolunmuştu.*" şeklinde bir ifadenin kullanılmasını gerektiriyordu. O hâlde mutlak itaat yoluyla birini rab edinmek, ona ibadet etmek anlamına gelir. Rabbi mabut edinmek de, onu ilâh edinmek anlamını ifade eder. Okuyucuların dikkatini bu inceliğe çekmek istiyoruz.

İkincisi: Kur'ân-ı Kerim'de, "*Benden başka ilâh yoktur, artık bana ibadet edin.*" (Enbiyâ, 25) ve "*Allah ile beraber başka bir ilâh çağırma.*" (Şuarâ, 213) gibi ayetlerde ifadesini bulan tek Allah'a ibadet çağrısı, bilinen anlamıyla ibadet olgusunun sırf Allah'a yönelik olmasını ifade ettiği gibi, itaatin de sadece Allah'a yönelik olarak sergilenmesini ifade eder. Çünkü yüce Allah, Yahudi ve Hristiyanları hahamlarına ve rahiplerine itaat etmeleri hususunda ancak, "*Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu.*" ifadesiyle suçlamış, azarlamıştır.

Aynı anlamı şu ayetten de algılayabiliriz: "*Ey Âdemoğulları! Size, 'Şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.' demedim mi? Ve 'Bana kulluk edin, doğru yol budur.' demedim mi?*" (Yâsîn, 60-61) Bu öyle bir meseledir ki, buradan hareketle binlerce konuyu ele almak mümkündür.

"*kendisinden başka ilâh olmayan*" ifadesi, "*Hâlbuki onlara... bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu.*" ifadesinin içerdiği tevhit kelimesinin bütünleyici açıklaması konumundadır. Çünkü putlara tapanların büyük bir kısmı birçok ilâhın varlığına inanırlar; ancak bununla birlikte bunlar arasında sadece bir tanesine ibadet ederler. Dolayısıyla tevhit inancı, yalnızca bir ilâha ibadet etmekle gerçekleşmiş olmaz. Bunun yanında ibadet edilen ilâhtan başka ilâh olmadığının da ifade edilmesi bir zorunluluktur.

Yüce Allah, "De ki: 'Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin.' Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız.'" (Âl-i İmrân 64) ayetinde Peygamber'ine (s.a.a) Ehlikitab'a yönelmesini emrettiği çağrıda iki ibadeti bir arada zikretmiştir; ancak aralarındaki anlam farklılığına da dikkatleri çekmiştir. Bu arada hiçbir insanın kaçıp kurtulamadığı Allah'a teslim olmanın (İslâm'ın), her iki ibadet şeklinin de sırf yüce Allah'a yönelik olarak yerine getirilmesi anlamına geldiğini de vurgulamıştır.

Ayetin sonunda yer alan, "O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir." ifadesiyle yüce Allah, Yahudi ve Hristiyanların hahamlarını ve rahiplerini rabler edinmek ve Meryem oğlu Mesih'in tanrı olduğunu ileri sürmek suretiyle işledikleri şirkten zatını tenzih ediyor.

Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayet, ayetler grubunun başında yer alan "Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen" [Tevbe, 29] ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Çünkü Allah dışında bir veya birkaç tanrı edinmek, ne Allah'a iman ile, ne de Allah'tan başka hiçbir hükümlerin bulunmadığı ahiret gününe iman ile bağdaşmaz.

32) Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da, Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.

Ayetin orijinalindeki "yutfiûne" kelimesinin kökü olan "el-itfa", ateşi veya ışığı söndürmek demektir. "Bi-efvahihim=ağızlarıyla" ifadesinin orijinalinin başındaki "ba" harf-i cerri alet veya sebebiyet (nedsellik) anlamındadır.

Aydınlık veren şeylerin ve lambaların söndürülmesi için üfleme işlemi ağızla gerçekleştigiinden dolayı ayette "ağızlar"dan söz edilmiştir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bu ifade, hayret verici bir üsluba sahiptir. Onların basitlikleri, önemsizlikleri ve kurdukları tuzakların zayıflığı aynı anda vurgulanıyor. Çünkü ağızla üfürerek ancak zayıf ışıkları söndürebilirsin, büyük ışık kaynaklarını değil." (Alıntı sona erdi.)

el-Keşşaf adlı tefsirde de şu açıklamaya yer verilir: "Onların yalanlamak suretiyle Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini geçersiz kılma girişimleri, ufukları kaplamış ve Allah'ın daha da büyümesini, ay-

dınlatmada en uzak noktalara varmasını istediği büyük bir ışık kaynağını üfleyerek söndürmeye benzer." (Alıntı sona erdi.)

Ayet, İslâmî davetin durumuna işaret etmektedir. Bir de kâfirlerin İslâm çağrısı karşısındaki çırpınışlarını tasvir ediyor. Ayrıca bu, Allah'ın nurunu tamamlayacağına ilişkin güzel bir vaattir.

33) O, Resulü'nü hidayet ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da o hak dini bütün dinlere üstün kılsın.

Ayette geçen "el-huda" kelimesinden maksat, ilâhî yol göstericiliklidir. Allah bu yol göstericilik misyonunu Resulü'ne (s.a.a) vermiştir ki, emriyle insanları doğru yola iletsin. Hak din ise, İslâm'dır. Çünkü İslâm hak ve realiteye uyumlu inanç ve yasa hükümlerini içeren bir dindir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Allah, elçisi Hz. Muhammed'i (s.a.a), hidayet ve yol göstericilikle veya apaçık ayetler ve mucizeler desteğinde, fitrat esaslı din ile birlikte gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasalar da hak din olan dine yardım etsin ve onu diğer dinlere üstün kılsın.

Buradan hareketle, "li yüzhirahu=onu üstün kılmak için" ifadesindeki zamir, ayetin akışından da anlaşıldığı gibi hak dine dönüktür. Ancak bazıları, "Zamir, Resul'e dönüktür." demişlerdir. Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde ortaya çıkıyor: "Resulü'nü üstün kılsın, ona dinin bütün bilgilerini öğretsin diye." Fakat bu, ayetin akışı açısından uzak bir ihtimaldir.

Tefsirini sunduğumuz yukarıdaki iki ayette müminler, Ehlikitab'a karşı savaşılmaya teşvik ediliyorlar, bunun onlar için bir görev olduğu açık bir şekilde vurgulanıyor. Ayetlerden anladığımız kadarıyla, yüce Allah bu dinin bütün insanlık âlemine yayılmasını irade etmiştir. Bunun için çalışmak ve mücadele etmek bir zorunluluktur. Ehlikitab ise Allah'ın bu nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. O hâlde yok oluncaya veya hayatlarını sürdürebilmeleri için cizye ve küçülmeyi kabul edinceye kadar onlarla savaşmak Müslümanlar için bir görevdir. Yüce Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez. Bu dinin de diğer dinlerden üstün olmasını irade etmiştir. Öyleyse olumsuz akıbet Allah'ın iradesi gereğince Müslümanların lehine, düşmanlarının aleyhinedir. O hâlde müminlerin gevşememeleri ve üzülmemeleri gerekir. Onlar müminlik niteliklerini korudukları sürece üstündürler.

34) Ey iman edenler! Kuşkusuz hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yolla yerler ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoyarlar.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla ifade, ayetler grubunun başındaki *"Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen..."* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Nitekim bundan önceki ayet de, *"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen..."* ifadesine yönelik bir açıklama mahiyetindeydi.

"Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan..." ifadesinin, *"Kuşkusuz hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yolla yerler"* ifadesiyle açıklanmasına gelince; bu ayet, [haramları] en somut karşılığıyla ve bunlar arasında insanlık toplumunu ifsat etmek ve dinin amacını geçersiz kılmak bakımından en önemli etkiye sahip olanıyla izah etmektedir.

Kur'ân, Ehlikitab'ın, özellikle Yahudilerin işledikleri birçok suçları ve günahları sayar. Bakara, Nisâ ve Mâide gibi sureler bunun ayrıntılı örnekleriyle doludur. Fakat malî suçlar ve tecavüzler başka suçlara ve aşırılıklara benzemezler. Özellikle Ehlikitab'ın insanlık âlemini ifsat etme amaçlı girişimleri bazında bunun büyük bir önemi vardır. Öyle ki, eğer Ehlikitab'a bağımsız hareket etme ve egemenlik kurma imkânı verilirse, sağlıklı insanlık toplumu ifsat bakımından büyük bir felaketle karış karşı kalacaktır. Toplumsal açıdan hiçbir yıkımın, malî bozgunculuğa benzemediği de bir gerçektir.

Çünkü toplumların en önemli dayanakları ekonomidir. Allah ekonomiyi insanlık hayatının temel dayanağı kılmıştır. Nitekim günahların, kötü muamelelerin, cinayetlerin, saldırıların ve haksızlıkların büyük bir kısmı, iyice analiz edildiklerinde ya çalarak, yol keserek, canlara kıyarak, ölçü ve tartıda eksiklik yaparak, gasp ederek ve benzeri malî suçlar işleyerek insanların mallarını kapmaya iten aşırı bir fakirliğe dayanır. Ya da yiyip içmede, giyim kuşamda, cinsellikte ve konut edinmede varlık içinde şıarmaya, israfa, savurganlığa ve dizginlenemez şehvî arzuların peşinde koşmaya, Allah'ın haram kıldığı şeyleri pervasızca çiğnemeye; insanların mallarına, namuslarına ve canlarına kastetmeye iten aşırı zenginlikten kaynaklanır.

Gerek aşırı yoksulluğun ve gerekse aşırı zenginliğin neden olduğu yıkıcılıklar, son tahlilde mal biriktirme ve servet edinme noktasında

egemen sistemin çarpıklığına, bozguncu zihniyete ve hak ölçülerine göre malı yeme ile batıl yollardan malı yeme arasındaki farkı belirginleştirip bir şeye sahip olma yönlerini belirleyen meşru yasalardaki karışıklığa gelip dayanır. Düzen bozulunca ve insanlar eli altındaki her mala el koyma imkânına sahip olduğunu düşününce ve hangi yöntemle olursa olsun mal edinme ve servet biriktirme arzusuna kapılınca, bu durum ona, mal kazanmayı ve servet biriktirmek için elinden gelen tüm çabayı sarf etmeyi telkin eder; uyguladığı yöntemin hak veya batıl olduğuna bakmamasını sağlar. Böylece ister meşru olsun, ister gayrimeşru olsun canının çektiği her zevki tatmayı kendisi için bir hedef olarak öngörür. Ne kadarını yapabildiyse, bunu kendisi için kâr olarak değerlendirir.

Tam bu noktada felaketler sökün eder, fesat her tarafı kaplar, ah-lâkî çöküş toplumu bir ahtapot gibi sarar. Neticede insanlık hayatı, hayvanlara özgü aşağılayıcı, onur kırıcı bir hayata dönüşür. İnsanların bütün dertleri midelerini doldurmak ve uçkurdan aşağısını tatmin etmek olur.

Hiç kimse böyle bir ortamda gerek siyaset ve gerekse eğitim yoluyla iradesine hâkim olamaz. Bir hikmeti derinliğine kavrayacak veya bir öğüdü anlayacak kapasiteyi kendinde bulamaz.

Büyük bir ihtimalle haramlar arasında sadece malı haksız yolla yemeden söz edilmesinin nedeni budur. Özellikle bir toplumu eğitime ve ıslah etme görevini üstlenen hahamların ve ruhbanların böyle bir ahlâkî çöküş içinde olmalarının yol açtığı yıkımın boyutlarına dikkat çekilmesine bu yüzden gerek duyulmuş olsa gerektir.

Bazıları, hahamların ve rahiplerin insanların mallarını haksız yollardan yemelerini örnekleririrken şu hususları sayarlar: Züht ve takva görüntüsünü sergiledikleri için kendilerine duyulan sevgi dolayısıyla verilen malları yemeleri, faiz ve haram kazanç yemeleri, muhaliflerinin mallarını gasp etmeleri, lehte karar vermek için rüşvet almaları, bağışlanıp günahlardan kurtulduklarına ilişkin olarak insanlara belge vermeleri ve bunları pazarlamaları gibi...

Ama öyle anlaşıyor ki, malı haksız yolla yedemeden kastedilen, onların hüküm verirken taraflardan rüşvet almaları gibi tutmalarıdır. Nitekim tefsirimizin beşinci cildinde, *"Ey Elçi! ...küfürde yarışanlar seni üzmesin..."* (Mâide, 41) ayetini incelerken onların kıssasını, bu arada yapıp ettiklerini anlatmıştık.

Bunların içinden sadece kilisenin günahlardan bağışlanmışlık belgelerini satmış olması bile, başlı başına bir ayıp ve utanç vesilesi olarak yeterlidir.

Züht ve takva görüntüsünü sergiledikleri için insanların onlara mal vermeleri, onların da bu malları çeşitli vakıflar, vasiyetler ve insanların genel çıkarları için hayır kurumlarında kullandıkları şeklindeki yukarıda yer verdiğimiz açıklamaya gelince; bunların malı haksız yolla yeme kapsamında değerlendirilmesi doğru değildir. Aynı şekilde onların faiz ve haram kazanç yedikleri hususu da sadece onların işlediği bir suç değildir. Yüce Allah Kur'ân'da bu malî sapmayı Yahudi ve Hristiyanların geneline izafe etmektedir: *"Bir de menedildikleri hâlde faiz almalarından..."* (Nisâ, 161) *"Yalana kulak verirler, haram yerler."* (Mâide, 42) Oysa bizim tefsirini sunduğumuz ayette, yüce Allah sadece Yahudi ve Hristiyanların hahamlarının ve rahiplerinin insanların mallarını haksız yollardan yemelerinden, dolayısıyla onların bunun için kullandıkları yöntemlerden söz etmektedir, Yahudi ve Hristiyanların genelinin değil.

Şu da bir gerçektir ki, dinsel bir topluluğun liderleri, onları kulluk yolunu kat etmede eğitenler, onların kalplerini ve davranışlarını ıslah etmeye özen gösterenler hakkın yolundan sapıp batıl yola yöneldikleri zaman, bu uğurda yedikleri her şey ve elde ettikleri bütün menfaatler haram kazançtır; ne şariat ve din, ne de akıl böyle bir davranışı ve kazancı mubah saymaz.

"Hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen" ifadesinin, *"(insanları) Allah'ın yolundan alıkoyarlar."* ifadesiyle açıklanmasına gelince; bu da daha önce işaret ettiğimiz, onların nitelendirildikleri üç vasfın özünü oluşturan nükteye dayalıdır. Ki bunların üçüncüsü, *"hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen"* idi. Şöyle ki, burada onların sahip olduğu sıfatların ve sergiledikleri davranışların insanlık âlemini ifsat etmesi, adil dinî yönetimin insanlığı ıslah etme ve fitrî mutluluğuna yönelen temiz fitrata sahip insana yaraşan dinamik ve diri bir toplumun oluşturulması amacına ulaşmasına engel olup buna giden yolları tıkaması anlatılıyor.

Bu yüzden hak dini din edinmemelerinin doğurduğu kötü sonuçlar arasında sadece sağlıklı toplumu ifsat etmenin temelini oluşturan özelliklere yer verilmiştir. O da insanları Allah'ın yolundan alıkoy-

maktan ve gizli-açık yöntemlerle Allah'ın dinini yaşamalarına engel olmaktan ibarettir. Zaten Ehlikitap, Peygamberimiz (s.a.a) zamanından bugüne kadar bu bozguncu, ifsat edici özelliklerini kesintisiz olarak sürdürmektedirler.

Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!

Ragıp İsfahanî der ki: "el-Kenzu; malın üst üste istif edilip saklanması demektir. Bu kelimenin aslı, 'Keneztu't-tamre fi'l-viai=Hurmaları kaba koydum.' fiilidir. 'Zemenu'l-kinazi', 'Hurma depolama zamanı' ve 'Nâkatun kennazun', 'Üst üste et bağlamış şişman deve' demektir. *'Altın ve gümüşü biriktirip'* ifadesi, altın ve gümüşü biriktirip saklayanlar, anlamında kullanılmıştır." (Alıntı sona erdi.)

Kenz (mal biriktirip yığma) eyleminin altında, biriktirilip yığılan malı saklama, depolama, çeşitli yöntemlerle insanlar arasında el değiştirmesine engel olma; gelişmesini, çoğalmasını önleme; biri alırken, diğeri de verirken yararlanacağı şekilde bir mübadele aracı olmasına meydan vermeyerek yararının bütün toplumu kapsamasının önüne geçme anlamı ve niyeti yatar. Kuşkusuz malın insanların tümüne yararlı olmasının yolu, onun çalıştırılmasıdır. Bankaların ve kasaların icat edilmesinden önce insanlar biriktirdikleri altın ve gümüşü yere gömer, başkalarının çalmasını önlemek için üzerini örterlerdi.

Tefsirini sunduğumuz ayet, gerçi sözel düzenlemesi itibariyle Ehlikitap'ı yermeye, insanların mallarını haksız yollardan yiyen, insanların Allah'ın yoluna girmelerini engelleyen hahamlarını ve rahiplerini eleştirmeye yönelik önceki ayetlerle bağlantılı görünüyor; ancak sözel düzenleme açısından bu ayetin kesinlikle ve sadece onlar hakkında indiğini gösteren bir kanıt da söz konusu değildir.

Dolayısıyla ayetin yalnızca Ehlikitap hakkında indiğini, malı biriktirip yığmayı sadece onlara yasakladığını söylemek mümkün değildir. Buna göre böyle bir gerekçeyi ileri sürüp Müslümanların istedikleri gibi altın ve gümüş toplayıp biriktirebileceklerini, mallarını canlarının istediği gibi harcayabileceklerini, bunda hiçbir sakıncanın olmadığını söyleyemeyiz.

Ayet, mal biriktirip yığanları sert ifadelerle tehdit ediyor, ağır ve acıklı bir azabın kendilerini beklediğini ifade ediyor. Bunun yanında *"Altın ve gümüşü biriktirip"* ifadesinde geçen mal yığma ve depolama

şu şekilde tefsir ediliyor: "*Allah yolunda harcamayanlar.*" Bu da gösteriyor ki, yüce Allah'ın gazabını gerektiren mal yığma, imkânı varken Allah yolunda harcanmayan, infak edilmesine engel olunan maldır.

"Allah'ın yolu" ise, Kur'ân'dan anladığımız kadarıyla dinin ayakta durmasını sağlayan ve dinin yapılarının yıkılmasına engel olan eylemler ve yöntemlerdir. Cihat, korunması gereken tüm dinsel maslahatlar, en ufak bir gevşeklik gösterildiğinde toplumun bütünüyle çökmesine neden olan İslâm toplumunun gerekli işleri ve dinin, dinî yapının dayanağını ayakta tutmak için farz kıldığı malî yükümlülükler gibi. Buna göre, toplumun ihtiyacı olduğu ve zaruret diz boyu olduğu hâlde altın ve gümüşü biriktirip saklayan kimse, [ayette söz konusu edilen kimseler sınıfına girerek] onları biriktirmiş ve Allah yolunda infak etmemiş olur. Böyle kimseye de acıklı ve elem verici bir azabın müjdesini vermek gerekir. Çünkü o, kendini Rabbine tercih etmiştir. Kendisinin veya çocuklarının muhtemel ihtiyaçlarını dinî toplumun hâlihazırdaki kesin ihtiyaçlarının önüne koymuştur.

Bunu bir sonraki ayette yer alan şu ifadeden de algılamak mümkündür: "*İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir!*" Bu ifade, azarın onlara yöneltiliş gerekçesini şu şekilde açıklıyor: Onlar malı kendilerine özgü kıldılar, ileride ihtiyaç duyabiliriz diye onu kendileri için bir kenara koydular, muhtemel ihtiyaçlarını Allah'ın yoluna tercih ettiler. Oysa insanlığın dünyevî ve uhrevî hayatlarının kurtuluşu, malın Allah yolunda harcanmasına bağlıdır. Sonra bunlar diğer bir açıdan, yani ellerindeki malı gizleyip sakladıkları açısından Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) de ihanet etmişlerdir. Çünkü eğer malları açıkta olsaydı, yetkili kimsenin (Allah Resulü'nün) onu dinin ihtiyaçlarını karışılama yolunda harcamalarını emretmesi mümkündü. Fakat kişi malını bu şekilde biriktirip gözlerden uzak bir yerde gizleyince, yetkili kimsenin bu malı fark etmesi mümkün olmayabilir. Dolayısıyla bir tarafta biriktirilip saklanan mala yönelik zaruri ihtiyaç, diğer tarafta ise malı biriktirip yığan kimsenin somut bir ihtiyacı olmadığı hâlde, toplumun ihtiyacını gidermek için yegâne sebep olan biriktirilmiş mal oldukları gibi yerlerinde kalmış olurlar.

O hâlde ayet, sadece bu açıdan mal yığmayı yasaklamaktadır. İhtiyaç duyulmadığı hâlde malı yığıp biriktiren kişinin, kendisine öncelik tanınması ve kendisinin muhtemel ihtiyaçlarını bu mala ihtiyaç duyan Allah yolundaki işlerin önüne geçirmesi yani...

Şuna dikkat etmek gerekir ki, İslâm nicelik açısından özel mülkiyete herhangi bir sınır getirmemektedir. Eğer bir kişinin büyük bir ye-kûn tutan altını ve gümüşü olsa, ama bunları yığıp saklamak yerine piyasaya sürse ve ondan büyük meblağlarla kâr elde etse ve diğer insanların da alışveriş yoluyla veya çalışmak suretiyle yararlanmalarına neden olsa, kazandığı büyük orandaki maldan dolayı kendisine hiçbir dinsel yasaklama yöneltilmeyecektir. Çünkü o kişi malını insanların gözlerinin önüne koymuş ve yararlı, yapıcı bir piyasa şartları içinde gelişip büyümesini, el değiştirmesini sağlamıştır; malını gizlememiş, Allah yolunda harcanmasına engel olmamıştır. Dolayısıyla bu adam mallarını Allah yolunda harcamasa da Müslümanların yöneticisine, istediği zaman bu malları Allah yolunda harcama imkânı vermiştir. Bu nedenle infak etmese bile, malını herkesin göreceği ve duyacağı şekilde açıkta çalıştırdığı sürece İslâm yönetimine hainlik etmemiş olur.

O hâlde tefsirini sunduğumuz ayet, yerine getirilmesi zorunlu olan malî hukuk açısından infak edilmesine engel olunacak şekilde alıkonan, depolanan, saklanan mallar ve paralarla ilgilidir. Sadece verilmesi zorunlu olan zekâtla ilgili değildir. Bilakis ayetin içeriği zekâtla birlikte diğer malî yükümlülükleri de kapsamaktadır. Dinî toplumun ayakta kalması ve egemenliğini sürdürmesi için cihat uğruna, can güvenliği ve namus güvenliği gibi bütün toplumsal önlemler için harcanmasına gereksinim duyulan bütün malî yükümlülükler bu kapsamın içine girer.

Kişinin kendi ailesine, çocuklarına bol bol harcamada bulunması, kendi zaruri ihtiyaçlarından arta kalan malları yoksullara dağıtması gibi müstahap nitelikli harcamalara gelince; bunlar genel anlamda Allah yolunda infak kavramının kapsamına girmekle beraber, böyle bir davranışın müstahap olduğuna ilişkin somut kanıtların bizzat kendisi, bu ayette üzerinde durulan Allah yolunda infak kavramının kapsamına girmediğini göstermektedir. Çünkü zorunluluk ve gereklilik söz konusu olmadığı bir durumda malı yığıp müstahap bir infakta bulunmak, bu ayette yasaklanan mal yığmadan sayılmaz.

İşte tefsirini sunduğumuz ayetten çıkardığımız anlam budur. Bir ölçüde kelamî konularla da bağlantısı olduğu için müfessirler arasında bu ayetle ilgili olarak uzun polemikler yaşanmıştır. İnşallah ayetlerle ilgili rivayetleri incelediğimiz bölümden sonra bu hususta da bazı açıklamalarda bulunacağız.

Ayetin sonundaki, *"İşte onları elem verici bir azapla müjdele!"* ifadesinin içerdiği azap tehdidi, haramlığın şiddetini göstermektedir.

35) (Bu biriktirdikleri,) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara,) "İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir! Şimdi tadın bu biriktirdiğiniz şeyleri!" (denir.)

Ayetin orijinalindeki "yuhma" kelimesinin kökü olan "ihma" kelimesi, harf-i cerle geçişli kılınmadığı zaman bir şeyin hissedilecek şekilde kızdırılması anlamına gelir. "Ala" harf-i cerriyle geçişli kılındığında ise, bir şeyin ısınması için kızgın ateşin üzerine konulması anlamını ifade eder. Dağlamak da, ısıtıp kaynatmaktan daha etkilidir. "Yukva" kelimesinin kökü olan "el-keyy" sözcüğü ise, kızgın bir şeyin vücuda yapıştırılması (bedenin kızgın bir şeyle dağlanması) anlamına gelir.

Bu değerlendirmelerden sonra ayetin anlamı şu şekilde ortaya çıkıyor: Kıyamet günü kapsamında vaat edilen bu azap şu şekilde gerçekleşecektir: Biriktirilen bu mallar (altın ve gümüş) cehennem ateşinde tutuşturulur, böylece ateşte kızdırılmış hâle gelirler. İşte bu kızgın paralar onların alınlarına, yanlarına ve sırtlarına yapıştırılır. Bu esnada onlara şöyle söylenir: *"İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir! Şimdi tadın bu biriktirdiğiniz şeyleri!"* Sizin yığmakta olduğunuz altın ve gümüşler azap olarak size geri döndüler.

Ayette özellikle alınlardan, yanlardan ve sırtlardan söz edilmesi, bu paraları yığanların alınlarıyla onlara eğilmeleri, secde etmeleri ve yanlarıyla onlara sığınıp yavaşmaları ve sırtlarıyla onlara güvenip dayanmaları yüzündendir. Bu konuda bundan başka açıklamalar da yapılmıştır. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellifin kendi rivayet zinciriyle Hafs b. Gıyas'tan, onun da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) -babası İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı uzun kılıçlar (savaşlar) hadisi kapsamında şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Üç ünlü kılıç vardır: Birinci kılıç, müşrik Araplara karşıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün.'*" [Tevbe, 5] İkinci kılıç, zimmet ehline karşıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'İnsanlara güzel söz*

söyleyin.' [Bakara, 83] Bu ayet, zimmî kâfirler hakkında inmiş, ama sonra, *'Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen kimselerle küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.'* [Tevbe, 29] ayetinin inmesiyle neshedilmiştir. Bunlardan İslâm yurdunda yaşayanlar ya cizye vereceklerdir veya kendileri öldürülüp malları ganimet ve çocukları da esir olarak alınacaktır. Eğer cizye vermeyi kabul ederlerse, bizim onları esir almamız ve mallarına el koymamız haram olur. Kadınlarıyla nikâhlanmamızsa helâl olur. Onlardan savaş (küfür) yurdunda (darul-harp) kalanları esir almamız, mallarını ganimet olarak almamız helâldir. Buna karşılık kadınlarıyla nikâhlanmamız haramdır. Onlar için ya İslâm yurduna girip cizye vermek veya öldürülmekten başka seçenek yoktur." [c.5, s.10, hadis: 2]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Talha b. Zeyd'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Peygamberimizin (s.a.a) sünneti ahmak ve delillerden cizye alınmaması şeklinde cereyan etmiştir." [c.3, s.567, hadis: 3]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Yahya el-Vasıtî'den, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) Mecusiler hakkında bir açıklama var mıdır?" diye soruldu. Buyurdu ki: "Evet. Resulullah'ın (s.a.a) Mekkelilere yazdığı şu mektubu duymadın mı? 'Müslüman olun, yoksa size savaş açacağız.' Onlar da Resulullah'a şu (s.a.a) cevabı verdiler: 'Bizden cizye al ve putperestler olarak kalmamıza izin ver.' Peygamberimiz (s.a.a) ise onlara şu cevabı verdi: 'Ben ancak Ehlikitap'tan cizye alırım.' Bunun üzerine müşrikler -Peygamber'i güya yalancı çıkarmak için- şöyle bir cevap yazdılar: 'Sen sadece Ehlikitap olan toplumlardan cizye aldığını iddia ediyorsun; ama Hecer Mecusilerinden cizye aldın.' Peygamberimiz (s.a.a) bu sefer de şu cevabı verdi: Mecusilerin bir peygamberleri vardı, öldürdüler; bir kitapları vardı, yaktılar. Peygamberleri onlara on iki öküz derisine yazılan bir kitap getirmişti." [c.3, s.567, hadis: 4]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de vardır. Hadis kaynaklarında bunları bulmak mümkündür. Cizye, haraç ve diğer konularla ilgili açıklamalar ise fıkıh ilminin ilgi alanına girer.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da, İbn Asakir Ebu Umame'den, o da Peygamber efendimizden (s.a.v) şöyle rivayet eder: "İki savaş vardır: Biri, iman edinceye veya küçülerek kendi elleriyle cizye verinceye kadar müşriklerle savaş; diğeri de, Allah'ın emrine gelinceye kadar isyan eden gruplara karşı savaş. İsyancı gruplar Allah'ın emrini kabule yanaşınca, onlar hakkında adalete uygun olarak hüküm verilir."

Yine aynı eserde İbn Ebî Şeybe, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve Beyhakî -Sünen'inde- Mücahid'den, "*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen... kim-selerle... savaşın.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bu ayet, Peygamber (s.a.v) ashabına Tebuk Seferi emrini verince indi."

Ben derim ki: Daha önce Mübahele Ayeti'ni¹ incelerken sunduğumuz rivayetler, Peygamberimizin (s.a.a) Necran Hristiyanları hakkında cizye hükmünü verdiğini açıklamıştı. Bu olay ise, konuyla ilgili sahih hadislerin de delalet ettiği gibi Tebuk Seferi'nden iki yıl önce, yani Hicret'in altıncı yılında yaşanan gelişmeler sonucu gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Peygamberimizin (s.a.a), tümü Ehlikitap'a mensup olan Bizans, Mısır ve İran krallarını İslâm'a davet etmesi de Hicret'in altıncı yılında gerçekleşmiştir.

Aynı eserde İbn Ebî Şeybe, Zührî'den şöyle rivayet eder: "Peygamberimiz (s.a.v) Hecer Mecusilerinden ve Yemen Yahudileri ile Hristiyanlarından cizye aldı. Onlardan alınan cizyenin miktarı, buluş çağına ermiş her kişiden bir dinar alınması şeklindeydi."

Yine aynı eserde Malik, Şafiî, Ebu Ubeyde -Kitabu'l-Emval'da- ve İbn Ebî Şeybe Cafer'den, o da babasından şöyle rivayet etmişlerdir: "Ömer b. Hattab, Mecusilerden cizye alınması hususunda halkla istişarede bulundu. Abdurrahman b. Avf dedi ki: Resulullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini duydum: Onlara Ehlikitap muamelesi yapın."

Aynı eserde Abdurrezzak, el-Musannef adlı eserde Ali b. Ebu Talib'e Mecusilerden cizye alınması hususunda bir soru yöneltildiğini ve onun bu soruya şu cevabı verdiğini rivayet eder: "Allah'a yemin ederim ki, bugün yeryüzünde bu konuyu benden daha iyi bilen bir kimse yoktur. Mecusilerin bilip tanıdıkları bir kitapları vardı, ders aldıkları bir ilmî mirasları vardı. Bir gün kralları şarap içti ve sarhoş oldu. Onun etkisiyle kız kardeşiyle birleşti. Bir grup mümin onu gördü. Sabah

olunca kız kardeşi ona şunları söyledi: 'Gece bana şunu şunu yaptın ve senin bu hareketini bir grup gördü. Onlar bunu ifşa edeceklerdir.' Bunun üzerine kral kendisine dalkavukluk edenlerden bir grubu çağırdı ve onlara dedi ki: 'Siz, Âdem'in kızlarını oğullarıyla evlendirdiğini biliyorsunuz.' (Dolayısıyla benim bu hareketim normaldir, demek istemiş ve onlar da bunu onayladıklarını göstermişlerdir.)"

"Derken onu bu hareketi yaparken görenler çıkageldiler ve ona şöyle dediler: 'Yazıklar olsun, Allah'ın yolundan uzak düşmüş sapığa! Sana had cezasının uygulanması gerekmektedir.' Bunun üzerine yanında bulunan dalkavuklar bunları öldürdüler. O sırada bir kadın geldi ve ona dedi ki: 'Ben de seni gördüm.' Kral, 'Yuh sana, falan kabilenin fahişesi!' dedi. Kadın dedi ki: 'Evet, Allah'a yemin ederim ki, önceleri fahişe idim, ama sonra tövbe ettim.' Kral onu da öldürttü. Sonra Mecusilerin kalplerindeki inançlarına ve kitaplarında yazılan bilgilere karşı amansız bir savaş başlattı. Böylece Mecusilik dininden geriye bir şey kalmadı."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de şöyle geçer: "*Yahudiler, 'Üzeyr Allah'ın oğludur.' dediler.*" ifadesiyle ilgili olarak Atiyye el-Avfî, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet eder: "Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Üzeyr Allah'ın oğludur.' dedikleri zaman, Allah'ın Yahudilere yönelik gazabı şiddetlendi. 'Mesih Allah'ın oğludur.' dediklerinde Allah'ın Hristiyanlara yönelik gazabı şiddetlendi. Benim Ehlibeyt'imın şahsında benim kanımı akıtan ve bana eziyet edenlere karşı Allah'ın gazabı şiddetlendi."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Buharî, Tarih kitabında Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet etmiştir: "Uhud günü Peygamberimiz (s.a.v) yüzünden yaralandı ve azı dişlerinden biri kırıldı. O gün Peygamberimiz, ellerini kaldırdı ve şöyle dedi: Üzeyr Allah'ın oğludur, dedikleri için Allah'ın Yahudilere karşı olan gazabı şiddetlendi. Mesih Allah'ın oğludur, dedikleri için Allah'ın Hristiyanlara karşı gazabı şiddetlendi. Benim Ehlibeyt'imın şahsında benim kanımı dökenlere ve bana eziyet edenlere karşı Allah'ın gazabı şiddetlendi."

Ben derim ki: ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde ve başka kaynaklarda, İbn Abbas'tan, Kâ'bu'l-Ahbar'dan, Süddî'den ve başkalarından Üzeyr'in kıssasıyla ilgili birçok rivayet aktarılmıştır ki, bunlar İsrailiyat'a benzemektedirler. Bunların tümünün, Kâ'bu'l-Ahbar'dan kaynaklandığı söylenebilir.

1- [Âl-i İmrân, 61]

Tabersî'nin el-İhticac adlı eserinde İmam Ali'den (a.s), "*Allah on-ları kahretsin. Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!*" ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Yani Allah onlara lanet etsin. Nasıl da döndürülüyorlar! Burada lanet anlamı öldürme fiiliyle ifade edilmiştir. Aynı durum, '*Kahrolası insan ne de nankördür.*' [Abese, 17] ifadesi için de geçerlidir. Yani Lanet olası insan." [c.1, s.372]

Ben derim ki: Bu hadis, Ehlişünnet kaynaklarında da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.¹ Her hâlükârda anlamın gerektirdiği bir yorumdur bu, lafzî anlam olarak tefsir edilmemiştir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), '*Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini... rabler edindiler.*' ayetini sordum. Buyurdu ki: Allah'a yemin ederim ki, hahamlar ve rahipler onları kendilerine ibadet etmeye davet etmediler. Şayet kendilerine ibadet etmeye davet etselerdi, onların bu davetlerine icabet etmeyeceklerdi. Fakat hahamlar ve rahipler onlar için haram olan bazı şeyleri helâl kıldılar ve helâl olan bazı şeyleri de haram kıldılar. Böylece onlar farkında olmadan onlara ibadet etmiş oldular." [c.2, s.398, hadis: 7]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir rivayeti el-Berkî el-Mehasin adlı eserde,² Ayyâşî tefsirinde Ebu Basir'den, birlikte İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve Huzeyfe'den, Suyutî de ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde de bazı kanallardan Huzeyfe'den rivayet etmişlerdir.

Kummî, kendi tefsirinde şöyle bir açıklamada bulunur: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), "*Onlar Allah'ı bırakıp bilgilerini (hahamlarını), rahiplerini... rabler edindiler.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "İsa'ya gelince, bazıları onu gözünde öylesine büyüttüler ki, sonunda onun ilâh ve Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler. İçlerinden bir grup, 'O, üçün üçüncüsüdür.' dedi; bir diğer grup da, 'O, Allah'tır.' iddiasında bulundu. '*hahamlarını, rahiplerini... rabler edindiler.*' ifadesine gelince, Yahudiler ve Hristiyanlar onlara itaat ettiler, sözlerini tartışmasız benimsediler, emrettiklerine uydular, kendilerine yönelttikleri çağrılara itirazsız boyun eğdiler. Böylece onlara itaat etmek, Allah'ın emrini, kitaplarını ve elçilerinin buyruklarını terk etmek suretiyle onları kendilerine rabler edindiler; Allah'ın emrini ku-

lak ardı ettiler. Buna karşılık hahamların ve rahiplerin emirlerine uydular, Allah'a isyan ettiler."

el-Burhan adlı tefsirde, Mecmau'l-Beyan adlı tefsirden naklen deniyor ki: Sa'lebî kendi rivayet zinciriyle Adiy b. Hatem'den rivayet eder ki: "Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldiğim zaman boynumda altından bir haç vardı. Resulullah bana dedi ki: Ey Adiy, şu boynundaki şeyi at."

Yine aynı eserde Şeyh Saduk'tan, o da kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s), "*O, Resulü'nü hidayet ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) din ile gönderdi ki...*" ilgili olarak buyurdu ki: "Andolsun Allah'a ki, bu ayetin tevili (işaret ettiği nesnel durum) henüz gerçekleşmemiştir. Kaim (Mehdi -a.s-) zuhur etmedikçe de, bu ayetin nesnel karşılığı gerçekleşmiş olmaz. Kaim zuhur ettiği zaman, yeryüzünde Allah'ı inkâr eden, O'na ortak koşan ve İmam'ı reddeden kimse dışında onun zuhur etmesinden rahatsız olan kimse olmaz. Öyle ki bir kâfir bir kayanın oyuğuna dahi sığınsa, kaya şöyle seslenir: Ey mümin, benim oyuğumda bir kâfir var. Beni parçala ve kâfiri öldür."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir rivayeti Ayyâşî de Ebu Mikdam'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) ve Semaa kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s), aynı şekilde benzeri bir rivayeti Tabersî İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Tefsiru'l-Kummî'de bu ayetin Peygamberimizin (s.a.a) soyundan gelecek olan Kaim-i Âl-i Muhammed (Mehdi -a.s-) hakkında indiği rivayet edilir. Ayetin İmam Mehdi (a.s) hakkında inmiş olmasının anlamı, Şeyh Saduk'un rivayetinde belirtildiği gibi, Mehdi'nin zuhurunun tevili olmasıdır (bu ayetin nesnel karşılığı olarak gerçekleşmesidir).

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Said b. Mansur, İbn Münzir ve Beyhakî -Sünen'inde- Cabir'den, "*o hak dini bütün dinlere üstün kılsın...*" ifadesiyle ilgili olarak rivayet ederler ki: "Bu ayetin tevili, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine mensup hiç kimse kalmayınca ve sadece İslâm dini egemen olunca gerçekleşecektir. O zaman koyun kurttan yana güvencede olur. Sığır aslandan korkmaz. İnsanın yılan-dan endişesi olmaz. Fare depolanan hiçbir yiyeceği kemirmez. Cizye tamamen kaldırılır, haç kırılır, domuz öldürülür. Bütün bunlar Mer-yem oğlu İsa (a.s) nazil olduğu zaman gerçekleşir."

1- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c.3, s.230]

2- [s.246, bab: 28, hadis: 246]

Ben derim ki: Cizyenin kaldırılmasından maksat, artık böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulmadığından ve cizyeyi gerektirecek bir durum bulunmadığından terk edilmiş olarak bırakılmasıdır. Bunu hadisin başındaki ifadede anlıyoruz. Bu rivayetlerde, o gün küfrün ve şirkin yeryüzünden kalkacağına ilişkin olarak yer alan açıklamalar, başka rivayetlerce de desteklenmektedir. Diğer bazı rivayetlerde, Hz. Mehdi'nin (a.s) zuhur ettiği zaman Ehlikitap için yürürlükte olan cizyeyi kaldıracağı belirtilmektedir.

Ehlikitap'la ilgili şu ayetlerden de, bunu anlamak mümkündür: *"Onların arasına kıyamet gününe kadar sürecek bir düşmanlık ve kin saldık."* (Mâide, 64) *"Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlık saldık."* (Mâide, 14) Bu anlamı içeren daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Bu ayetler, aralarındaki sevgi bağının ebediyen kaldırılmasından kinaye olmasa, onların kıyamet gününe kadar yeryüzünde kalacaklarına işaret eder gibidir. Yukarıda örnek verdiğimiz ayetlerin yorumu çerçevesinde bu hususla ilgili bazı açıklamalara yer verdik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Durays'tan, o da Alba' b. Ahmer'den rivayet eder ki: Osman b. Affan Mushafları yazmaya karar verdiği zaman, Tevbe Suresi'nde yer alan, *'Altın ve gümüşü biriktirip...*' ifadesinin orijinalinin başındaki 'vav' harfini atmak istediler. Ubey dedi ki: 'Ya bu harfî ayetin başına koyarsınız, ya da kılıcımla boynumu keserim.' Bunun üzerine 'vav' harfini yeniden yazmak durumunda kaldılar."

Şeyh Tusî'nin el-Emali adlı eserinde deniliyor ki: Bize bir grup Ebu'l-Mufaddal'dan aktardı, o da kendi rivayet zincirini sürdürerek dedi ki: *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!"* ayeti indiği zaman Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Zekâtı verilen bir mal yedi kat yerin altında saklanmış olsa da, 'kenz' (biriktirilip saklanmış) sayılmaz. Bir malın da zekâtı verilmemişse, yerin üstünde de olsa yığılıp saklanmış bir maldır." [c.2, s.133]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir hadis, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Adiy ve Hatib'ten, onlar da Cabir'den, o da Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmiştir. Aynı şekilde başka kanallardan da İbn Abbas'tan ve başkalarından rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sâdık'tan (a.s), o da babası İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet

eder ki: "İmam'a dinarların, dirhemlerin ve insanların onlarla ilgili yükümlülükleri hakkında bir soru soruldu. İmam Muhammed Bâkır (a.s) dedi ki: Onlar Allah'ın dünyadaki mühürleridir, onları insanların maslahatı için yaratmıştır. İnsanların işleri bununla düzene giriyor, amaçları bununla doğru bir şekilde gerçekleşiyor. Bir kimsenin yanında bunlardan çok varsa ve bunlarla ilgili olarak Allah'ın hakkını eda ediyorsa, zekâtını veriyorsa, işte Allah'ın istediği budur ve o paralar ona özgü kılınmış olur. Bir kimsede de bunlardan çok varsa, ama bunlarla ilgili cimrilik ediyorsa, Allah'ın bunlara ilişkin hakkını yerine getirmiyorsa, durmadan binalar satın alıyorsa, işte böyle bir kimse Allah'ın azap tehdidinin kapsamına girer. Yüce Allah, kitabında şöyle buyurmuştur: *(Bu biriktirdikleri,) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara,) 'İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir! Şimdi tadın bu biriktirdiğiniz şeyleri!'* (denir.)" [el-Emali, Şeyh Tusî, c.2, s.133]

Ben derim ki: Bu rivayet, bundan önce ayetle ilgili olarak yaptığımız değerlendirmeyi destekler mahiyettedir.

Tefsiru'l-Kummî'de deniliyor ki: "Ebu Zer el-Gıfarî Şam'da bulunduğu sırada, her sabah kalkar ve var gücüyle şöyle bağırdı: Hazine sahiplerini kızgınlığı içlerine vuracak şekilde alınlarında bir dağlama ile, yanlarında bir dağlama ile ve sırtlarında bir dağlama ile müjdele!"

Ben derim ki: Tabersî, Mecmau'l-Beyan adlı eserinde sadece alınların, yanların ve sırtların zikredilmesinin, buna karşın bedeninin diğer organlarından söz edilmemesinin sebebini irdelerken bu rivayetten yararlanmıştı. Ona göre, insanların bu şekilde azaba çarptırılmalarının gerisindeki maksat, ateşin sıcaklığının içlerinde hissettirilmesidir. Yani kafalarının içidir ki, alınlarının dağlanmasıyla ateşin kızgınlığını hissederler. Bir de göğüslerin içi ve karınlarıdır ki, yanlarının ve sırtlarının dağlanmasıyla ateşin elem verici sıcaklığını hissederler.

Tabersî'nin yorumunu şu şekilde tamamlamak mümkündür: Bazı rivayetlerden ve ayetlerden anlaşılabileceği gibi onlar başları aşağıya çevrilmiş hâlde yüzleri üzere [ateşe] atılırlar. Sonra organları yukarıdan aşağıya doğru dağlanır. Bu da alınların, yanların ve sırtların dağlanması sonucunu oluşturur.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdurrezzak el-Musannef adlı eserde Ebu Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder: "Hazine

sahiplerini alınlarında, yanlarında ve sırtlarında bir dağlama ile müjdele!"

Yine aynı eserde İbn Sa'd, İbn Ebî Şeybe, Buharî, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Zeyd b. Vehb'den şöyle rivayet ederler: "Rebeze adlı köye sürgün edilen Ebu Zer'in yanına gittim. Dedim ki: 'Niye burada ikamete zorlandın?' dedi ki: 'Biz Şam'dayken, *'Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!'* ayetini okudum. Muaviye dedi ki: 'Bu ayet bizimle ilgili değildir, Ehlikitap'la ilgilidir.' Dedim ki: Hayır, bu ayet hem bizimle, hem de onlarla ilgilidir."

Aynı eserde Müslim ve İbn Mürdeveyh, Ahnef b. Kays'tan şöyle rivayet ederler: "Ebu Zer geldi ve şöyle dedi: 'Altın ve gümüşü yığıp hazinelerini dolduranları, sırtlarından sokulup yanlarından çıkarılan ve alınlarından sokulup enselerinden çıkarılan dağlamalarla müjdele!' Dedim ki: 'Nasıl olur?' Dedi ki: Ben ancak onların Peygamberlerinden (s.a.a) duyduğumu söyledim."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed -ez-Zühed adlı eserde Ebu Bekir el-Münkedir'den şöyle rivayet etmiştir: "Şam emîri Habib b. Seleme, Ebu Zer'e üç yüz dinar para gönderdi ve 'Bunu ihtiyaçların için kullan.' dedi. Ebu Zer parayı getirene şunları söyledi: Bu parayı ona geri götür. O, bizden daha çok Allah'a karşı mağrur olan birini bulamadı mı? Altına sığınacağımız bir gölgeliğimizden, bize süt veren üç koyundan, hizmetiyle bize iyilikte bulunan bir cariyeden başka bir şeyimiz yok. Kaldı ki, ben bundan fazlasından da korkarım."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Buharî ve Müslim, Ahnef b. Kays'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Kureyş kabile-sine mensup bir grupla birlikte oturuyordum. O sırada saç baş dağınık, kaba giysiler içinde, haşin görünümlü bir adam geldi, başlarına dikildi, selâm verdi, sonra şöyle dedi: Para biriktirip hazineler kuranları cehennem ateşinde kızdırılacak bir taşla müjdele! O taş onlardan birinin memesinin ucu üzerine konulacak ve omuzlarından çıkacaktır. Sonra omuzlarından bastırılıp meme ucundan çıkacaktır. Böylece bir oraya, bir buraya gidip gelecektir."

"Bunları dedikten sonra onlardan yüz çevirdi ve bir direğin yanında oturdu. Ben de yanına gidip oturdum. Kim olduğunu bilmiyordum. Dedim ki: 'Söylediklerinden hoşlandıklarını söyleyemem.' Dedi ki: 'Onlar bir şey anlamıyor. Bunları bana dostum söyledi.' 'Kim senin

dostun?' dedim. Dedi ki: 'Peygamber (s.a.a).' Sonra devam etti: 'Uhud dağına görebiliyor musun?' 'Evet.' dedim. Dedi ki: 'Ben Uhud dağı kadar altınımın olmasını ve tümünü de harcamayı istemem. Sadece üç dinarım olsun isterim. Bunlar düşünmüyorlar. Sadece dünya için mal biriktiriyorlar. Allah'a yemin ederim ki, Allah ile buluşuncaya kadar ne onların dünyalarına ilgi duyarım, ne de onların dinle ilgili görüşlerini merak ederim."

Tarih-i Taberî'de Şuayb'dan, o da Seyf'ten, o da Muhammed b. Avf'tan, o da İkrime'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Ebu Zer Osman'ın yanına gitti, Kâ'bu'l-Ahbar da orada bulunuyordu. Ebu Zer, Osman'a dedi ki: 'İnsanların sadece başkalarına eziyet etmemeleriyle yetinmeyin; aksine, maruf ve iyilik ölçüleri dâhilinde hareket etmelerini de isteyin. Zekât verebilecek durumda olan bir kimsenin de sadece bununla yetinmemesi gerekir; komşularına ve kardeşlerine iyilik etmesi, akrabalık bağlarını sürdürmesi de bir yükümlülüktür.' Kâ'b dedi ki: 'Farz olan malî yükümlülüğünü yerine getiren kimse, üzerine düşeni yapmış olur.' Bunun üzerine Ebu Zer elinde taşıdığı asasını kaldırıp Kâ'b'ın kafasına vurdu ve kafasını kırdı. Osman durmasını istedi, o da durdu. Bu sırada Osman, Ebu Zer'e şunları söyledi: 'Ey Ebu Zer, Allah'tan kork ve eline, diline hâkim ol.' Çünkü Ebu Zer, Kâ'b'ın kafasına asa ile vururken, bir yandan da, 'Ey Yahudi çocuğu, sana mı düşmüş bunları söylemek?!' demişti."

Ben derim ki: Ebu Zer'le ilgili hikâyeler, Osman ve Muaviye ile ihtilâfa düşmesi meşhurdur ve tarih kitaplarında ayrıntılı olarak yer almıştır. Yukarıda sunduğumuz sözlerini, Muaviye'ye ayetin Ehlikitap'a özgü kılınmayacağını söylemesi, Osman'a söyledikleri ve Kâ'b'a verdiği tepki üzerinde düşündüğümüz zaman, bizim daha önce ayetin Allah yolunda farz infaktan geri duranları tehdit ettiği yönündeki açıkladığımız gerçeği ayetten anladığımız şeyi onun da anladığı anlaşılır.

O dönemde etkin olan insanlar arası ilişkiler üzerinde analitik bir gözlem yaptığımız zaman, bu çıkarsamayı destekleyici bulgulara rastlarız. O dönemde insanlık iki sınıfa ayrılmış bulunuyordu. İnsanlığın büyük bir kısmını oluşturan avam sınıfının mensupları yiyecek bir şey bulamayacak durumdaydı. Aç gezen bu insanlar üzerlerini örtecek giysilerden de yoksundular. En temel ihtiyaçlarını karşılayacak imkânları bulunmamaktaydı. Bir de seçkin bir sınıf vardı. Havas dedikleri bu sınıfın zenginlikten, zevk ve sefadan başları dönmüş hâldeydi. Halife-

nin aldığı vergilerden, savaş ganimetlerinden ve alınan haraçlardan oluşan ve trilyonlarla ifade edilen muazzam bir servet hazinelerde tutularak bu mutlu azınlığın, havas kesiminin hizmetine sunulmaktaydı. Yozlaşmanın boyutlarını kavramak için tarih kitaplarında kaydedilen bazı sahabelerin sahip oldukları malları, nakit parayı, altın ve gümüşü, değerli eşyaları, görkemli şatoları ve göz kamaştıran sarayları, Muaviye'nin ve diğer Ümeyyeoğulları mensuplarının Şam'da giyindikleri Sezarvari ve Şahvari giysileri incelemek yeterlidir.

İslâm bunların hiçbirini kabul etmez, sınıflar arası bu büyük uçurumu onaylamaz. İslâm'a göre ancak infakın teşvik edilmesiyle bu iki sınıf arasında bir yaklaşıma sağlanabilir; zenginlerin yoksullara, güçlülerin zayıflara yardım etmesi ve şefkat göstermesiyle halkın genelinin durumunda düzelme olabilir.

Bazıları şöyle demiştir: "Ebu Zer, ya kişisel içtihadına dayanarak açlığı önlemek ve çıplaklığı gidermek için gerekli olan miktardan fazlasının mal biriktirme (kenz) kısmına girdiğine, bu nedenle de Allah yolunda infak edilmesi gerektiğine inanıyordu, ya da insanları dünyadan, dünya malından el etek çekmeye ve zühde davet ediyordu."¹

Fakat Ebu Zer'in rivayetler aracılığıyla aktarılan sözleri bu tür iddiaları yalanlamaktadır. Çünkü o bu sözleri söylerken hiçbir zaman içtihadına veya kişisel görüşüne dayanmamıştır. Tam tersine, "Ben ancak onların Peygamberlerinden (s.a.a) duyduğumu söyledim." veya "Dostum bana şunu şunu söyledi." demiştir. Kaldı ki, gerek Sünnî ve gerekse Şîî kanallardan rivayet edilen birçok sahih hadiste Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu belirtilmiştir: "Gökyüzü Ebu Zer'den daha doğru sözlü birine gölge etmemiş ve yeryüzü ondan daha doğru sözlü birini sırtında taşımamıştır."

Böylece Ahmed ve Taberanî'nin Şeddad b. Evs'ten aktardıkları şu rivayetin doğru olmadığı da anlaşılıyor: "Ebu Zer Resulullah'ı (s.a.v) bir süre dinler, sonra çöle giderdi. Ardından Resulullah (s.a.v) daha önce söylediği ve Ebu Zer'in de dinlediği hükümle ilgili bazı ruhsatlar verirdi; insanlar Resulullah'tan (s.a.v) bu ruhsatları öğrenirken, Ebu Zer bunları duymazdı. Dolayısıyla Ebu Zer daha önce duyduğu emir doğrultusunda hareket ederdi."²

1- [el-Menar, c.10, s.405]

2- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c.3, s.234]

Bu rivayetin doğru olmadığı şuradan anlaşılıyor: Ebu Zer'in savunduğu husus, mal biriktirip yığmayı yasaklayan ayetin içerdiği hüküm Ehlikitap'la sınırlı olmadığı, tersine onlarla birlikte Müslümanları da kapsadığıdır. Bu ise, yukarıdaki rivayette işaret edilen azimet (farz) ve ruhsat olgularıyla bir şekilde ilintili değildir. Ayrıca Ebu Zer diyordu ki: "Sadece zekâtı vermek, mal biriktirmenin ve malı farz olan Allah yolunda infak etmemenin caiz olması için yeterli değildir." O hâlde Ebu Zer'in infakın bir kısmının farz, bir kısmının da müstahap olduğunu bilmemesi düşünülebilir mi? Ebu Zer'in isteğe bağlı (müstahap) infakla ilgili kanıtların, mal biriktirme ayetinin en güzel açıklayıcıları olduğunu bilmediği ileri sürülebilir mi?

Bundan daha da mesnetsizi, Taberî'nin kendi tarihinde dipnot olarak yer verdiği yorumdur. Şuayb'tan, o da Yusuf'tan, o da Atiyye'den ve o da Yezid el-Fak'asî'den rivayet eder ki: "İbn Sevda Şam'a gelince, Ebu Zer'le karşılaştı ve ona dedi ki: 'Ey Ebu Zer, Muaviye'ye şaşmaz mısın ki, 'Mal Allah'ın malıdır. Bilin ki her şey Allah'ındır.' diyor?! Bana öyle geliyor ki, onun niyeti malı Müslümanlara vermemek ve Müslümanların adını silmektir.' Bunun üzerine Ebu Zer Muaviye'nin yanına geldi ve şöyle dedi: 'Niye Müslümanların malını Allah'ın malı diye nitelendiriyorsun?' Muaviye dedi ki: 'Allah sana rahmet etsin, ey Eb Zer! Bizler Allah'ın kulları değil miyiz? Mal Allah'ın, halk Allah'ın ve emir Allah'ın değil midir?' Ebu Zer dedi ki: 'Böyle söyleme.' O zaman Muaviye ona şöyle dedi: 'Tamam, mal Allah'ındır, demeyeceğim, Müslümanlarındır, diyeceğim.' Ardından İbn Sevda, Ebu Derda'nın yanına geldi. Ebu Derda ona dedi ki: 'Sen kimsin? Allah'a yemin ederim ki, senin bir Yahudi olduğunu düşünüyorum?' Daha sonra Ubade b. Samit'in yanına geldi ve onunla birlikte Muaviye'nin yanına gittiler. Ubade, Muaviye'ye dedi ki: 'İşte Ebu Zer'i sana karşı kışkırtan adam budur!' Ebu Zer el-Gifarî Şam'da kalmaya devam etti. Her zaman şunu söylüyordu: Ey Zenginler topluluğu, şu fakirleri unutmayın, onlara iyilikte bulunun! Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar, ateşten bir yerle müjdele! Orada alınları, yanları ve sırtları dağlanacaktır..."¹

Bu rivayetin verdiği mesaj şudur: Ebu Zer ne söylediyse ve hangi tutumda ısrar ettiyse, İbn Sevda'nın kışkırtmalarıyla yapmıştır. Bunu

1- [Tarih-i Taberî, c.4, s.283]

ise Şuayb ve Seyf rivayet etmişlerdir. Osman'la ilgili kıssaların da büyük bir kısmını rivayet eden bu iki zat, ünlü yalancılardan ve hadis uydurmacılardandır. Hadis âlimleri bu ikisinden bahsetmiş, aktardıkları rivayetlere itibar etmemişlerdir.

Bu ikisinin, aynı zamanda Abdullah b. Sebe adını verdikleri -ki İbn Sebe ile ilgili bütün rivayetlerin kaynağı bu ikisidir- İbn Sevda ile ilgili olarak uydurdukları olay da uydurma rivayetlerdendir. Öte yandan son zamanlarda araştırmacılar Abdullah b. Sebe (İbn Sevda) diye birinin hiçbir zaman yaşamadığını, böyle birinin olmadığını, onunla ilgili hikâyelerin tamamen uydurma olduğunu ortaya koymuşlardır.

ed-Dürri'l-Mensûr adlı eserde İbn Mürdeveyh, Cabir'den Resulullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini rivayet eder: "Malî yükümlülüklerini yerine getirmeden malını yığıp biriktiren bir kimse kıyamet günü getirilir ve yanları ile alını dağlanır. Bu arada ona denir ki: Bu, cimrilik edip Allah yolunda harcamadığın hazinendir."

Aynı eserde belirtildiğine göre, Taberanî el-Evset adlı eserinde, Ebu Bekir eş-Şafî de el-Gaylaniyyat adlı eserinde Ali'den (r.a) şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Allah Müslüman zenginlere, yoksulların ihtiyaçlarını giderecek miktarda mal infak etmelerini farz kılmıştır. Yoksullar açlıktan ve çıplaklıktan dolayı zorluk çekiyorlarsa, bu, zenginlerin malı yığıp biriktirmelerinden dolayıdır. Haberiniz olsun, Allah onları şiddetli bir şekilde hesaba çekecektir veya onlara acı bir azap tattıracaktır."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Hâkim'in sahih olduğunu bildirerek ve Zehebî'nin de zayıf nitelemesinde bulunarak Ebu Said el-Hudrî'den, onun da Bilal'den rivayet ettiğine göre Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Ey Bilal! Allah'la yoksul olarak buluşmaya bak, O'nunla zengin olarak buluşma." Dedim ki: "Bunu nasıl yapabilirim?" Buyurdu ki: "Sana bol rızık verildiği zaman saklama. Senden istendiği zaman vermezlik etme." Dedim ki: "Bunu nasıl yapabilirim?" Buyurdu ki: "Ya böyle yapılır, ya da ateş devreye girer."

MAL BİRİKTİRİP YIĞMANIN ANLAMİ ÜZERİNE

Hiç kuşkusuz insanın ilkel doğası etkisiyle meydana getirdiği toplumsal yaşam, ancak mal ve emeğin mübadelesi esasına dayalı olarak varlığını sürdürebilir. Mal ve emek değişimi olmazsa, insanlık âlemi bir

göz açıp kapama anı kadar dahi yaşayamaz. İnsanın toplumsallıktan yararlanmasının esası şudur: Yeryüzündeki maddelerden öncelikli olanları koruyup bunlar üzerinde gerekli çalışmayı gerçekleştirerek ihtiyaç duyduklarını kendine ayırması ve artanları da başkalarının yanında olup da kendisinin ihtiyaç duyduğu başka şeylerle değiştirmesidir. Örneğin fırıncı ürettiği ekmeklerin bir kısmını kendi ihtiyacı için ayırır, artanı ise dokumacının dokuduğu giysiler karşılığında ona verir. Vs. İşte toplumu oluşturan bireylerin toplum içindeki faaliyetleri alış ve veriş, değiş ve tokuş şeklinde özetlenebilir.

Ekonomik araştırmalar sonucu elde edilen bilgilere göre, ilkel insanlar malın mal ile değiştirilmesi esasına dayalı bir ekonomik ilişki geliştirmişlerdi. Bundan fazlasının bilincinde değildiler. Fakat malların oranları, ihtiyacın olup olmamasına; ihtiyaç duyulan eşyanın çokluğuna veya kıtlığına bağlı olarak farklılık gösteriyordu. Örneğin bir eşyaya yönelik ihtiyaç çoğaldığında veya bu eşya az miktarda bulunduğu, insanların bu eşyayı elde etmeye yönelik eğilimlerinde artış olurdu, böylece bu eşyanın diğer eşyalara ilişkin oranında artış meydana gelirdi. Tersine, bu eşyaya yönelik ihtiyaç azaldığında veya söz konusu eşya bol miktarda bulunduğu, insanların ona yönelik ilgisi azalırdı, başka eşyalara ilişkin oranı da doğal olarak düşerdi. İşte malî değerın aslı, eşyalar arasındaki bu oran farklılığıdır.

Sonra insanlar, kendi yanlarında değerli bildikleri bazı eşyaları esas alan bir değerlendirme sistemini geliştirdiler. Bu değerli eşyaları malların değerlerinin belirlenmesinin kriteri olarak aldılar; buğday, yumurta ve tuz gibi farklı oranları olan diğer malları bunlarla karşılaştırdılar. Artık bu değerli eşyalar, bütün pazar mübadelelerinin eksenini oluşturan kriterler hâline geldi. Bu alışveriş türü, bazı küçük topluluklarda, köylerde ve ilkel kabileler arasında günümüze kadar bile sürüp gelmiştir.

Alışverişin seyri bu şekilde devam etti. Ta ki insanlar altın, gümüş ve bakır gibi değerli madenler buluncaya kadar. Bundan sonra söz konusu değerli madenleri, diğer eşyaların oranlarının ve değerlerinin tespiti için başvuru kriterler hâline getirdiler. Tek kıstas, bu değerli madenler oldu. Böylece bunlar kendiliğinden değerli olan ve başka eşyaların değerini de oluşturan paralar hâline geldi.

Derken zaman geldi altın birinci sıraya, gümüş de ikinci sıraya oturdu. Diğer madenler de özelliklerine göre, onlardan sonra sıralanır

oldular. Ardından bunlara krallık veya devlet sikkesi vuruldu. Dinar, dirhem ve para kavramları gelişti. Ki bu hususla ilgili ayrıntılara girecek olursak, kitabımızın amacını aşmış oluruz.

Bu iki nakit değer (altın ve gümüş), çok geçmeden her şeyin değerinin belirlendiği temel kıstaslar hâline geldi; insanların sahip olduğu malların veya emeklerin değeri bunlara göre belirlenir, zorunlu tüm ihtiyaçların giderilmesinde bu ikisi ölçü alınır oldu. Artık bu ikisi servet ve varlığın ölçüsü, özü oldular, toplumun ruhu hayatını sürdürmek için bunlara bağlı hâle geldi. Öyle ki bu ikisinin durumunun bozulmasıyla toplumun da düzeni bozulur. Bunların alışveriş pazarına girip aktif hâle gelmesiyle tüm muameleler canlılık kazanır, durmaları da tüm muameleler durur.

Günümüzde ise, toplumlarda mal ve emeklerin değerlerini koruma, bunların birbirlerine karşı oran ve değerlerini belirleme yönünde altın ve gümüşe verilen görev, insanlar arasında kullanılan pound, dolar ve benzeri resmî para birimleri gibi banknotlara ve yaygın olarak kullanılan banka çeklerine havale edilmiştir. Yoksa bunların, eşyanın değerini temsil etmekle beraber kendilerinden kaynaklanan aynî bir değerleri yoktur. Bunlar salt ve soyut olan takribî değerlerdir ancak.

Değerlerin korunmasını sağlayan ve diğer eşya ve malların değerlerinin ölçümelerini mümkün kılan altın ve gümüşün toplumsal konumunu dikkate aldığımızda, -ki eşyanın birbirine ilişkin oranları bunlarla tespit edilir- açıkça gösteriyor ki, altın ve gümüş eşyanın bazısının bazısına ilişkin oranını belirlemektedir. Aklen oranları da temsil ettiklerine -hatta oranların kendisi olduklarına- göre, bunların iptali eşyanın oranlarının da iptaline neden olur; altın ve gümüşün bağlanması, tedavülden kaldırılması eşyanın hapsedilmesi anlamına gelir, onların durmasıyla mallar ve eşyalar da durur.

Son iki dünya savaşında, bazı ülkelerin para birimlerinin geçersiz kılınmasının nelere mal olduğunu dehşetle gözlemledik. Çarlık Rusya'sının para birimi olan manatın ve Alman para birimi markın değerinin iptal olması sonucu nice büyük felaketler yaşandı, nice servetler battı ve insanların hayatları altüst oldu. İşte parayı biriktirip, onun insanlar arası alışveriş muamelelerinde işlevsel olmasını engellemenin akıbeti budur.

Bundan önce el-Emali'de nakledilen rivayet kapsamında işaret ettiğimiz İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şu sözü de buna işaret etmek-

tedir: "Allah onları insanların maslahatı için yaratmıştır. İnsanların işleri bununla düzene giriyor, amaçları bununla doğru bir şekilde gerçekleşiyor."

Bundan da anlaşılıyor ki, altın ve gümüşün biriktirilip yığılması, eşyanın değerinin iptali ve yok edilmesi anlamına gelir. Çünkü bu şekilde yığılan altın ve gümüş aracılığıyla insanlar arası muameleler canlanabilir, piyasa yeniden ayağa kalkabilir. Alışveriş muamelelerinin iptali ile piyasa yok olur, piyasanın yok olmasıyla da toplumsal hayat son bulur. Altın ve gümüş ile ilgili durağanlık ve hareketsizlik oranında toplum da durağanlaşır, hareketsiz hâle gelir.

Bunu söylerken, altın ve gümüşün özel yerlerde saklanması kasdetmiyorum kuşkusuz. Çünkü alımlı malları ve değerli eşyaları zayı olmalara karşı korumak, insan doğasının ön gördüğü bir durumdur. Akliselim de insanın doğasından gelen bu dürtüyü onaylar. Dolayısıyla nakit para muamelelerde herhangi bir şekilde kullanılmalıdır. Kullanılıp tekrar geri döndüğünde ise onu bir yerde saklamak, zayı olmalara karşı korumak; gasp olaylarına, hırsızlığa, dolandırıcılığa ve hainliğe karşı önlemler almak gereklidir.

Benim kastettiğim; altın ve gümüşü, dolayısıyla nakit parayı yığıp biriktirmek, piyasadan çekmek, insan hayatında yapıcı bir işlev görmesine ve toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi yolunda alışverişlerde tedavül etmesine engel olacak şekilde saklamaktır. Meselâ açların doyurulması, susuzların susuzluğunun giderilmesi, çıplakların giyindirilmesi, çalışan insanın kâr etmesi, işçinin ücretini alması, malın gelişip büyümesi, hastaların tedavi görmesi, tutsakların özgürlüklerine kavuşması, borçlunun borcunun ödenmesi, sıkıntıların giderilmesi, üzüntülü olanların sevindirilmesi, zor durumda olanların ihtiyaçlarının karşılanması, salih ve yapıcı toplumun merkezinin korunması, sosyal atmosferin ifsat olan yanlarının onarılması ancak bunlarla olur.

Altın ve gümüşün, dolayısıyla paranın kullanılması zorunlu (farz) veya müstahap (mendup) ya da mubah olduğu birçok alan vardır. Bu hususta orta çizgiyi takip etmek, ifrat ve tefrite düşmemek, cimrilik etmek ve saçıp savurmamak gerekir. İsteğe bağlı (müstahap) infak, terk edilmesi durumunda günah işlenmiş, şer'î veya aklî bir suça girilmiş olmasa da, mendup nitelikli harcamaları bütünüyle ortadan kaldırmaya neden olmak, bunların konum ve etkinliklerini yok etmeye çalışmak, en büyük suç ve günahlardan biridir.

Bir insan günlük hayatında barınma, evlenme, yeme, içme ve giyinme gibi olguların şahsında bu realiteyi rahatlıkla gözlemleyebilir. Böyle bir gözlem sonucu görülecektir ki, hayat ve yaşamın çeşitli alanlarıyla ilgili müstahap nitelikli amelleri terk edip yükümlülüğü sadece -şer'î farz konumunda olan- zarurî ihtiyaçlarla sınırlandırmak, hayatın gidişinde onarılamayacak bozulmalara, düzeltilemeyecek altüst oluşlara neden olur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki: *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!"* [Tevbe, 34] ayetinin içerdiği hükmün kapsamlı olması uzak değildir. Şöyle ki bu ifade, işaret ettiğimiz gerekçelerle mendup nitelikli infakı da içermektedir. Çünkü malların biriktirilip stoklanması, farz infak gibi mendup infakın da konusunu ortadan kaldırıp geçersiz ve işlevsiz kılar; yoksa sadece infak için uygun zemin olduğu hâlde infakın olmayışını gerektirmez.

Yine bu açıklamadan hareketle, Taberî'nin naklettiği rivayette yer alan Ebu Zer'in Osman b. Affan'a gelip söylediği sözlerin anlamını da kavırıyoruz: "İnsanların sadece başkalarına eziyet etmemeleriyle yetinmeyin; aksine, maruf ve iyilik ölçüleri dâhilinde hareket etmelerini de isteyin. Zekât verebilecek durumda olan bir kimsenin de sadece bununla yetinmemesi gerekir; komşularına ve kardeşlerine iyilik etmesi, akrabalık bağlarını sürdürmesi de bir yükümlülüktür."

Ebu Zer'in (r.a) bu sözlerinden açık ve seçik olarak veya açığa yakın bir şekilde şu anlaşılıyor: Ona göre, zekâtтан sonra ihtiyaç miktarından fazla kalan her şeyi infak etmek farz değildir. O Allah yolunda infakı, farz ve verilmesi uygun olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Fakat o, infak yolunun zekât dışında kapatılmasına karşıdır; diğer hayırların bütünüyle ortadan kaldırılmasını onaylamıyor ve bunun, şeriâtın amacını geçersiz kıldığına, şeriata muhatap olan toplumun maslahatını bozduğuna inanıyor.

Ebu Zer diyor ki: İslâm devleti Sezarvari veya Şahvari bir diktatörya değildir. Dolayısıyla İslâm devletinin görevi sadece güvenliği sağlamak, insanların birbirlerine eziyet etmelerini önlemek ve sonra insanları istediklerini yapmak, canlarının çektiği gibi hareket etmek, ifrat ve tefrit nitelikli hareketlerden dilediklerini yerine getirmek, yapmak ve yıkmak, doğru yola girmek veya sapmak hususunda istediğini tercih etmek üzere serbest bırakmak değildir. İslâm devletinin yöneti-

ciliğini elinde tutan kimse de yaptığı işlerde sorguya tâbi tutulmıyacak şekilde istediği gibi davranma hakkına sahip değildir.

Ona göre İslâm devleti, sosyal ve dinsel bir devlettir; insanların sadece birbirlerine baskı yapmalarını önlemekle yetinmez. Tersine insanları, bütün yaşamsal meselelerle ilgili olarak onların maslahatlarına olacak noktalara yöneltir. Amir olsun memur olsun, başkan olsun sıradan yurttaş olsun, hizmet edilen olsun hizmet eden olsun, zengin olsun fakir olsun, güçlü olsun zayıf olsun toplumun bütün katmanlarını hayatları için olabilecek mutluluk hedeflerine yöneltmeye, ulaştırma-ya çalışır. Zenginin ihtiyacını fakirin fiilî desteğiyle, fakirin ihtiyacını zenginin malî yardımıyla giderir. Güçlünün konumunu zayıfın saygı duymasıyla muhafaza eder, zayıfın hayatını güçlünün gözetimi ve şefkatiyle korur. Yüksek düzeyde olanın öncülüğünü alt düzeyde olanın itaatıyla, alt düzeyde olanın itaatini de üst düzeyde olanın insafı ve adaletiyle dengeler.

Bütün bunlar, kuşku yok ki, iyilikleri yaymak ve hayır kapılarını açmakla, farz olan amelleri gereği gibi yerine getirmek ve müstahap olan amelleri gereği gibi yapmakla gerçekleşebilir. Fakat sadece farz olanları yerine getirip müstahap olan infakı temelden terk etmek, dinsel hayatı temelinden yıkar, yüce kanun koyucunun öngördüğü amacın gerçekleşmesinin önüne geçer. Böylece toplum yavaş yavaş sinsi bir gidişle anarşi, hercümerç ve hiçbir şeyin ıslah edemeyeceği derin bir yıkım ortamına sürüklenir. İşte bütün bunlar, dinsel amacın ihya edilmesine yönelik müsamahalı davranmaktan ve zalimlerle uzlaşan bir eğilim sergilemekten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle müstahap infakları yapmamak, yeryüzünde büyük bir fitnenin kopmasına ve korkunç bir yıkımın yaşanmasına yol açar.

Sonra Taberî'nin rivayetine göre Ebu Zer Muaviye'ye şunları söylemiştir: "Niçin Müslümanların malını Allah'ın malı şeklinde nitelendiriyorsun?" Muaviye ona şu cevabı verir: "Allah sana rahmet etsin, ey Ebu Zer! Bizler Allah'ın kulları değil miyiz? Mal Allah'ın, halk Allah'ın ve emir Allah'ın değil midir?" Ebu Zer de ona der ki: "Böyle söyleme."

Muaviye ve valilerinin, ondan sonra gelen diğer Ümeyyeoğulları hanedanına mensup halifelerin söyledikleri bu söz özü itibariyle doğrudur. Nitekim Peygamberimizden (s.a.a) bu anlama gelebilecek hadisler rivayet edilmiştir. Ayrıca Allah'ın kitabından da bunu anlamak

mümkündür. Fakat onlar, bu sözleriyle yüce Allah'ın kastettiğinden farklı bir sonuç çıkarıyorlardı. Bundan maksat şudur: Mal bir kimseye üstünlüğünden, gücünden veya egemenliğinden dolayı özgü kılınmaz. Bilakis mal Allah'ındır, O'nun yolunda harcanır, O'nun infak edilmesi için belirlediği yerlere verilir. Eğer mal, bireyin kazancıyla veya miras gibi bir yolla elde edilmişse, buna ilişkin hükümler vardır. Şayet İslâm devletinin ganimet, cizye, haraç veya sadaka gibi gelirlerinden oluşuyorsa, bunun da dinde belirlenmiş harcanma yerleri vardır. Bu hususta devlet yetkililerinin bir etkinliği ve belirleyiciliği olmaz. Bu malları kendilerine, ailelerinden birine gereğinden fazla veremezler. Dolayısıyla bu malları biriktirip yığmaları, onunla saraylar ve şatolar yapmaları, koruma ordularını kurmaları, Sezarlara ve Şahlara özgü bir saltanat sürmeleri kesinlikle mümkün değildir.

Fakat onlar o sözleri halkın, Müslümanların malını kişisel arzularının tatmini uğruna kullandıkları, Allah'ın razı olmayacağı şekilde harcadıkları yönünde kendilerine yönelen muhalefetini kırmak, savunmak için söylüyorlardı. Çünkü kendilerine karşı muhalefet eden insanlar, "Mal Müslümanlarındır ve bunlar onu amacı dışında harcıyorlar." diyorlardı. Onlar da [halkın dile getirdiği bu söylemin önüne geçmek ve onları toplum nezdinde olumsuz bir konuma düşürmek amacıyla] şöyle diyorlardı: "Mal Allah'ındır. Bizler ise bu malları korumakla görevlendirilmişiz. Bu mal üzerinde uygun gördüğümüz biçimde tasarrufta bulunma yetkimiz vardır." Böylece bu söylemle Allah'ın malı üzerinde diledikleri gibi oynamayı mubah kılmışlardır. Ayrıca bunu söylemekle amellerinin doğruluğunu da göstermeye çalışıyorlardı. Oysa bu sözlerin gerçek anlamı, onların davranışlarının aksini gösteriyordu. Allah'ın malı ve Müslümanların malı aynı anlama gelir. Onlar ise bu iki kavramı iki ayrı anlama alarak biriyle diğerini geçersiz kılmayı amaçlıyorlardı.

Eğer Muaviye, "Mal Allah'ındır." derken, onu gerçek anlamında kullansaydı, Ebu Zer'in onun yanından çıkıp insanların topluca bulundukları bir yerde, "Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar ateşten bir yerle müjdele! Orada alınları, yanları ve sırtları dağlanacaktır." diye haykırmasının anlamı olmazdı.

Kaldı ki, Muaviye Ebu Zer'e, mal yığma yasağına ilişkin ayeti salt Ehlikitap'la ilgili olduğunu düşündüğünü belirtmişti. Büyük bir ihtimalle Ebu Zer'in bunlara yönelik kaygılı yaklaşmasının sebeplerinden

biri, Osman'ın Mushaf'ı yazıldığı sırada, "*Altın ve gümüşü biriktirip...*" ifadesinin orijinalinin başındaki "vav" harfini atmakla ilgili ısrarlı tutumlarının altındaki art niyeti. Nihayet Ubey onları ölümle tehdit etmişti de söz konusu harfi cümlelerin başına yazmayı kabul etmişlerdi. Daha önce bu rivayeti okuyucuların dikkatine sunmuştuk.

Dolayısıyla Taberî'nin Seyf ve Şuayb'tan aktardığı bu kıssa, Taberî'nin de kıssanın başında belirttiği gibi Ebu Zer'i kendi kişisel görüşüne hareket eden biri olarak yaptığı içtihatla hatalı göstermeye matuf olsa da, kıssanın etraflica incelenmesi durumunda, aslında Ebu Zer'in isabetli olduğu, doğru tespitte bulunduğu anlaşılır.

Kısacası ayet genel olarak, uğruna harcama yapılması gereken Allah yolu ve zekât almaya müstahak olanların ihtiyaçları gibi durumlar söz konusu olduğunda, zekâtı vermekten ve cihatla savunma yolunda harcamaktan kaçınarak altın ve gümüşün biriktirilip yığılmasının haram olduğunu ifade ediyor. Aynı şekilde insanlar arasında iyiliğin ve ihsanın yolunun kesilmesinin haram olduğuna da delalet ediyor.

İnfakın farzlığı açısından açıkta ve piyasada devridaim olan mal ile gizli hazinelerde saklanan mal arasında bir fark yoktur. Fakat gizlenen malın bir diğer artı özelliği de, İslâm devletinin yöneticisine ihaneti ve aldatmayı ifade etmesidir. Daha önceki açıklamaların kapsamında işaret edildiği gibi, bu, bir tür ihanet anlamına gelir.

AYETLERİN MEALİ

36- Kuşkusuz gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın kitabına (yasasına) göre, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü, haram aylardır. İşte budur sağlam (ve işleri düzene koyan) din. (Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin. Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın ve bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.

37- Şüphesiz haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir ki, kâfir olanlar onunla saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını denk getirmek ve sonuçta Allah'ın haram kıldığını helal kılmak için onu bir yıl helal ve bir yıl da haram sayarlar. Kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu iki ayette, zilkade, zilhicce, muharrem ve bir de tek olarak recep aylarından oluşan haram ayların haramlıkları, saygınlıkları açıklanıyor. Bunların haramlık özellikleri onaylanıyor, bunun yanında ca-

hiliye döneminin haram ayın haramlığını erteleme (nesi') uygulamasının geçersiz olduğu belirtiliyor. Bu arada bütün müşriklere karşı topluca savaşılmasına ilişkin bir emre de yer veriliyor.

36) Kuşkusuz gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın kitabına (yasasına) göre, Allah katında ayların sayısı on ikidir.

Yıl ve hafta gibi, ay kavramı da en eski çağlardan beri insanlar tarafından bilinmektedir. Bunların bazısı, diğer bazısının farkına varılması noktasında etkin rol oynar. İnsanlar yaz, kış, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinin gelip geçmesiyle, gidip tekrar gelmesiyle yılların geçtiğini fark ederler, gözlemlerler. Sonra yılların bundan daha kısa zaman dilimlerine bölündüklerini fark ederler. Ay hareketlerinin hilal durumuyla başlayıp tekrar hilal durumuna dönmesiyle yıl içinde bu tür küçük zaman dilimlerinin meydana gelişini gözlemlerler. Ayın bu şekil değişimi ve dönüşümü yaklaşık olarak otuz güne tekabül eder. Böylece bir yıl, on iki aya bölünmüş olur.

İnsanın duyularıyla algıladığı ve üç yüz altmış beş gün ve birkaç saatten oluşan güneş yılı, yaklaşık olarak üç yüz elli dört gün süren ve on iki kamerî aydan oluşan yılla tamamen örtüşmez. Tabi bu algılama, [ince hesaba dayalı çıkarılmış dakik bir sonuç değil.] kebîse¹ hesabının uygulanması durumundadır. Buna rağmen bu, insanların duyularınca algılanmakta, insanların tümü; uygarı, ilkeli, küçüğü, büyüğü, bilgini, cahili herkes tarafından [ay ve yılın belirlenmesinde] yararlanılmaktadır.

Sonra, kılı kılına uymasa da ayları haftalara böldüler. Ancak bu hususta da genel eğilim ve algılama, ince hesaplara galip geldi. İnsanların algılamaları esas alınarak, haftanın süresi belirlendi ve hiçbir değişikliğe gidilmeden olduğu gibi uygulamada kalması benimsendi. Oysa son dönemlerde rasathaneler, gözlem evleri aracılığıyla yılların süresi daha titizlikle hesap edilebiliyor. Yine bu son hesaplamalar sayesinde kamerî aylar yerine şemsî aylar kullanılarak, aylarla tam bir uyum içinde olan şemsî yıl esas alındı.

Bütün bunlar, ekvator çizgisiyle ve ona yakın enlemlerdeki bölgeler, yaklaşık olarak altmış yedi derece kuzey ve güney enlemleri için geçerlidir. Bu bölgeler de, insanların yaşadıkları meskûn bölgelerin bü-

1- [Sene-i Kebîse: Güneş (Şemsî) takviminde dört senede bir gelen, bir gün fazlası olan sene. Şubat ayı 29 olan seneler.]

yük kısmını oluşturmaktadır. Bunun ötesinde kuzey ve güney kutuplarına gelince; bu bölgelerde yıl, ay ve hafta hesapları altüst olur. Kutuplarda yıl bir gün, bir gecedir. Bu yüzden insanlık toplumu bu bölgelerde yaşayan az sayıdaki bir grupla iletişim kurarken yıl, ay, hafta ve gün hesabında meskûn bölgelerde yaşayan insanların uyguladığı yöntemi esas almak zorunda kalıyorlardı. [Çünkü oralarda yıl, ay, hafta ve gün hesabı bilinmemekteydi.] Dolayısıyla genel olarak bizlerin arasında kullanılan bu kavramlar, yeryüzünün meskûn bölgelerinde yaşayan insanların zaman hesabı ile ilgili anlayışlarına dayanmaktadır.

Sonra bu hesaplar, yalnızca dünyamız açısından geçerlidir. Diğer gezegenlerde ise, bir gezegenin güneşin etrafında gerçekleştirdiği bir tam devir süresinden ibaret olan bir yıl, gezegenine göre değiştiği gibi, bizim dünyamız için geçerli olan yıl ile de değişiklik arz etmektedir. [Bu, o gezegenlerin şemsî aylarıdır.] Aynı şekilde kamerî ayları olan bir gezegenin aylarının miktarı da, astronomi bilimi kapsamında ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, söz konusu gezegenlerin kameri (ay) veya kamerleri (ayları) olduğu takdirde ayların hareketleriyle orantılı olarak değişmektedir.

"Allah katında ayların sayısı on ikidir..." ifadesine gelince, burada yılları oluşturan kamerî aylar esas alınmıştır. Ki insan algılaması itibarıyla bunun sabit bir aslı vardır; o da yeryüzü sakinleri açısından ayın aldığı şekillerdir.

Burada kastedilenlerin kamerî aylar olduğunun birinci kanıtı, hemen sonrasında yer alan "*Bunlardan dördü, haram aylardır.*" ifadesidir. Çünkü İslâm'ın dört kamerî ay dışında başka da herhangi bir ayı haram saymadığı gerçeği ortadadır. Bunlar zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarıdır. Bu aylar da kamerîdirler, şemsî değildirler.

İkinci kanıt ise, "*Allah katında...*" ve "*gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın kitabında*" ifadeleridir. Çünkü bu kayıtlar gösteriyor ki, bu sayının değişmesi ve ihtilâfa konu olması mümkün değildir. Bunun birinci nedeni, Allah katında böyle olmalarıdır ki, Allah'ın bilgisi değişmez. İkinci nedeni ise göklerin ve yerin yaratıldığı gün Allah'ın yazı ve yasasında böyle öngörülmüş olmalarıdır ki, Allah gökleri ve yeri yarattığı günde güneşin kendisi için belirlenen yörüngede hareket etmesini öngörmüştür; ay için de birtakım konaklama ve uğrak yerleri belirlemiştir. Ay bunları geçer, derken kurumuş hurma dalı gibi eğrilir [ve hilal şeklini alır]. Ne güneşin aya erişip yetişmesi gerekir, ne de

gecenin gündüzün önüne geçmesi. Her biri bir yörüngede yüzüp gitmektedir. [Yâsîn, 39] İşte bu, evren kitabında yazılı bulunan hikmettir. Hiç kimse Allah'ın verdiği hükmü sorgulayamaz.

Bilindiği gibi, şemsî dört mevsim ve yıl göreceli olmasa da, güneş (şemsî) ayları göreceli ve kavramsaldırlar. Dolayısıyla değişmez bir temeli olan, sabit aylar sadece [ayın şekilleri esas alınan] kamerî aylardır.

Buna göre, ayette kastedilen anlam şudur: Seneyi oluşturan ayların sayısı on ikidir. Bu sayı Allah'ın ilmi kapsamında belirlenmiştir. Bunu ayrıca gökleri ve yeri yarattığı gün evren kitabına da yazmıştır. Bütün varlıkların hareketlerinin esasını bu gerçek oluşturur. Güneşin hareketinin ve ayın dünya etrafındaki hareketinin esas da budur. Bu sayıların oluşumunun, evren kitabında değişmez bir temeli vardır.

Dolayısıyla bazı tefsir bilginlerinin, "Ayette işaret edilen 'kitap'tan maksat, Kur'ân'dır veya bizim aramızda yaygın olan kâğıt sayfalarından oluşan, içine yazıyla bir şeyler kaydedilen defterler türünden bir kitaptır ki, orada ayların sayısı bu şekilde yazılmıştır." şeklindeki yorumlarının yanlışlığı da ortaya çıkıyor.

Bunlardan dördü, haram aylardır. İşte budur sağlam (ve işleri düzene koyan) din. (Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin.

Ayetin orijinalinde geçen "el-hurum" kelimesi "el-haram" kelimesinin çoğuludur ve yasaklanan şey anlamına gelir. "el-Kayyim" ise, insanların maslahatını gözetken, onların hayatlarıyla ilgili işlerini düzenleyip denetleyen, idarelerini yapan, koruyan demektir.

"*Bunlardan dördü, haram aylardır.*" ifadesinde kastedilen aylar; zilkade, zilhicce, muharrem ve recep isimli dört aydır. Bunun kanıtı da, kesin ve doğruluğu tartışılmaz nakil ve hadistir. Burada kullanılan üslup, teşri ve yasama niteliklidir. Bunun da kanıtı, "*İşte budur, sağlam (ve işleri düzene koyan) din.*" ifadesidir.

Yüce Allah'ın bu dört ayı haram ay ilân etmesinin sebebi, bu süre zarfından insanların savaştan vazgeçmeleri, aralarında güvenliği yaygınlaştırmaları, mutluluk için gerekli olan imkânları araştırmaları, ibadet ve kurbanlarla Rablerine dönmeleridir.

Bu aylar, İbrahim Peygamber'in (a.s) şeriatı kapsamında haram ilân edilmişlerdi. Bu yüzden putlara tapan cahiliye Arapları da, bunla-

rın haramlığını kabul ediyorlardı. Fakat zaman zaman bu aylardan birini helâl sayarak yılın bir başka ayına erteleme yönüne gidiyorlardı ki, ayette bu davranışları da ele alınmaktadır.

"İşte budur, sağlam (ve işleri düzene koyan) din." ifadesinde, adı geçen dört ayın haram kılınması kastedilmiştir. "Din" kavramı, Allah'ın, peygamberlerine indirdiği hükümlerin toplamı anlamında kullanıldığı gibi, bir kısmı için de kullanılır. Buna göre, şöyle bir anlam elde ediyoruz: Kamerî aylardan dördünün haram ay kılınması, kulların maslahatını esas alan dindir. Nitekim aşağıdaki ayette de böyle bir anlama işaret edilmiştir: *"Allah Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı; haram ayı da..."* (Mâide, 97) Tefsirimizin altıncı cildinde bu konu ile ilgili gerekli açıklamalara yer verdik.

"(Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin." ifadesinin orijinalinde geçen "fihinne" kelimesindeki zamir, dört aya dönüktür. Çünkü daha öncesinde geçen "isna aşer=on iki" kelimesine dönük olsaydı, [çoğul müennes olan "fihinne" değil de, tekil müennes olan] "fiha" denilmesi gerekirdi. Nitekim Ferra da bu kanaattedir. Aynı şekilde, senenin tümünü ifade eden "on iki" kelimesine dönük olsaydı, bazılarının dediği gibi, o zaman, *"(Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin."* ifadesi, "Hiçbir zaman (senenin hiçbir ayında) kendinize zulmetmeyin." anlamına gelirdi ve artık bu söz, ayların sayısının Allah katında on iki olmasıyla ilgili olan açıklamanın bir ayrıntısı mahiyetinde olurdu. Oysa ayetin zahiri ve akışı itibariyle bu ifade, on iki ayla ilgili açıklamanın ayrıntısı olamaz.

Bu durumda kastedilen anlam şudur: Şu dört ay haram oldukları için, bunların yüce Allah katında haram olmalarının bir açılımı olarak, onların haramlığını, saygınlığını korumak ve yüce Allah katındaki değerlerinin büyüklüğünü gözetmek amacıyla bu aylarda kendilerinize zulmetmekten kaçının.

O hâlde bu aylar zarfında zulümden men edilmeleri, söz konusu ayların saygınlıklarının büyüklüğünü ve bu ayların haramlığının bir devamı olması bakımından da zulmetmeme yasağının önemini gösterir. Ayrıca burada, genel bir yasaklamadan sonra özel bir yasaklamaya yer verilmiştir. Bu, tıpkı bizim şu sözümüze benzer: Hiçbir zaman zulmetme, şu zamanda da zulmetme.

"(Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin." cümlesi, lafzının mutlaklığı itibariyle her türlü zulme ve günaha ilişkin bir yasaklama-

dır; ancak ayetin akışı, en önemli maksadın, haram aylarda savaşın yasaklanması olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın ve bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat'ta şöyle der: "el-Keff; insanın avucunun içi demektir. Onunla bir şey tutulur ve bırakılır. 'Kefeftuhu', onun avucunu tuttum anlamındadır. Yine 'keftuhu'; avucumla onu vurdum ve onunla iteledim, defettim anlamına gelir. Dolayısıyla genel teamül, avuç ile yapılmış olmasa da her türlü iteleme ve defetme eylemini 'keffe' fiiliyle ifade etme şeklinde oluşmuştur. Hatta gözleri kör olan ve görmesi alınan kimse için de, 'reculun mekfufun' denir."

"Yüce Allah'ın, *'Seni ancak bütün insanlar için gönderdik.'* [Sebe', 28] ayetindeki ifadenin orijinalinde geçen 'kâffe' kelimesi, günahlardan alıkoyan anlamına gelir. [Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle olur: Seni ancak insanları günahlardan alıkoyan biri olarak gönderdik.] Kelimenin sonundaki 'ha' zamiri, mübalağa bildirir. Tıpkı 'raviyeh', 'allameh' ve 'nessabeh' sözcüklerinde olduğu gibi. *'Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın'* ifadesine gelince; bazılarına göre, bu ayetin anlamı, 'Olar nasıl sizi engellemek için savaşıyorlarsa, siz de onları engellemek için savaşın.' şeklindedir. Diğer bazılarına göre, 'Onlar sizinle nasıl toplu hâlde savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın.' şeklinde bir anlam kastedilmiştir. Çünkü topluluğa 'kâffe' de denmektedir. Ayrıca bir araya gelmekten doğan güçlerine işareten, 'vazia=dağıtan' da denir. İşte şu ayeti bu anlamda algılamak gerekir: *'Ey iman edenler, hepiniz topluca Allah'a teslim olun.'* [Bakara, 208]" (Ragıp'ın sözleri burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de şöyle bir açıklamaya yer veriliyor: "Kâffe kelimesi; kuşatma, ihata etme anlamına gelir. 'Kâffetu's-şey', bir şeyin son sınırı ve kenarı demektir. Bir şey bu sınıra varınca, fazlalıktan men olunur. Çünkü 'keffe' fiilinin aslı engellemedir." (Alıntı son buldu.)

Ayette kullanılan "kâffe" sözcüğü, geçtiği her iki yerde de, Müslümanlara veya müşriklere, yahut birincisinde Müslümanlara, ikincisinde müşriklere, ya da birincisinde müşriklere ve ikincisinde Müslümanlara dönük olan zamire ilişkin "hâl"dir. Burada dört durum söz

konusudur. Fakat ilk bakışta dördüncü şık akla daha yakın gibi görünmektedir. Çünkü bu durumda hâl ile hâl sahibi arasında sözlü bir yakınlık da gerçekleşmiş olur. Buna göre ayetin anlamı şudur: Onlar sizin tümünüzle savaştıkları gibi, siz de müşriklerin tümü ile savaşın.

Bu bakımdan ayet, bütün müşriklerle savaşmayı gerektirmesi sebebiyle, "*Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün...*" [Tevbe, 5] ayetini çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla o ayeti nesheden ayet, bunu da neseheder; onu özelleştiren veya kayıtlandıran ayet, bunu da özelleştirir veya kayıtlandırır.

Bununla beraber ayet, müşriklerle savaşın durumunu sunma amacına yöneliktir. Burada kastedilenler, putlara tapanlardır, Ehlikitap değil. Çünkü Kur'an açıkça veya imalı bir şekilde Ehlikitap'a bazı durumlarda şirki isnat etse de, "müşrik" kelimesini tavsif bakımından sadece putlara tapanlar için kullanır. Fakat "küfür" niteliği fiil veya vasıf olarak Ehlikitap'a yönelik olarak kullanılmış ve onlara küfür isnat etmiştir. Nitekim putlara tapanlar için de kullanılmış ve onlara küfür isnadına bulunulmuştur.

O hâlde, "*Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın...*" ayeti, Ehlikitap'tan cizye alınmasını öngören ayeti neshetmediği gibi, söz konusu ayeti özelleştirme veya kayıtlandırma amacına da yönelik değildir.

Bu ayetle ilgili başka hususlar da dile getirilmiştir. Fakat biz, üzerinde durmaya değer görmediğimiz için bunları sunma gereğini duymadık.

"*ve bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.*" ifadesi, öğretme ve hatırlatma, uyarma amaçlı bir ifadedir. Bu ifade, takva niteliğine bürünmeye teşvik etmekle birlikte bunun doğurduğu şu iki faydaya da sırasıyla işaret etmektedir:

Birincisi: Allah'tan sakınanlara ilâhî yardım, galibiyet ve zafere yönelik güzel vaatte bulunmaktadır. Çünkü galip gelecek olanlar, Allah'ın hizbidir.

İkincisi: Müslümanları savaşlarda Allah'ın koyduğu sınırları aşmamaları, saldırganlıkta ileri gitmemeleri; kadınları, çocukları ve kendilerine selâm verenleri öldürmemeleri hususunda uyarılmaktadır. Nitekim Halid b. Velid Hüneyn Savaşı'nda bir kadını öldürmüştü. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ona haber göndererek kadınları öldür-

mesini yasaklamıştı. Bu arada Cezimeoğulları'ndan Müslüman olan bazı adamları da öldürmüştü. Peygamberimiz, Halid'in öldürdüğü bu adamların kan bedelini vermiş ve üç kere, onun yaptıklarından beri olduğunu söylemişti.¹ Usame b. Zeyd de Müslüman olduğunu bildiren bir Yahudi'yi öldürmüştü ve bu olayla ilgili olarak şu ayet inmişti: "*Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, 'Sen mümin değilsin.' demeyin. Çünkü Allah katında birçok ganimetler vardır.*" (Nisâ, 94) Bu ayeti daha önce etraflıca ele almıştık.

37) Şüphesiz haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir ki, kâfir olanlar onunla saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını denk getirmek ve sonuçta Allah'ın haram kıldığını helal kılmak için onu bir yıl helal ve bir yıl da haram sayarlar. Kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.

Araplar, "Nesee, yenseu, nes'en, menseeten, nesyen=erteledi, tehir etti" derler. Cahiliye döneminde Arapların yaptığı gibi haramlığı ertelenen ay için de "nesi" (tehir olunan, ertelenen) kelimesi kullanılırdı. Şöyle ki bazen haram olan kimi ayların haramlığını başka aylara ertedikleri oluyordu. Fakat bu hususta nasıl bir uygulamaya başvurdukları konusu, tefsir bilginleri arasında ihtilâfıdır. Tarihçilerin de görüşleri arasında farklılıklar vardır.

Ayetin açıklaması bazında sunulan görüş ve değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla, cahiliye döneminde Arapların haram aylarla ilgili bir uygulamaları vardı ve buna "nesi" adını veriyorlardı. Bu sözcük, lafzı itibarıyla haram bir ayın haramlığının kendisinden sonraki haram olmayan bir aya tehir edilmesini ifade eder. Onların yaptıkları; haram ayın haramlığını ertelemek, ayın haramlığını temelden inkâr etmek, geçersiz kılmak değildi. Çünkü İbrahim Peygamber'den (a.s) beri geçmiş kuşaklarından miras aldıkları bu kavimsel geleneklerini korumaya yönelik bir iradeye sahiptiler.

Dolayısıyla haram ayların haramlık özelliklerini temelden ortadan kaldırmaksızın, başka bir aya ertelerlerdi. Bunu da bir seneliğine veya daha fazla bir süre için uygularlardı. Böylece Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını, yani dört sayısını bu açıdan gözetmeyi amaçlıyorlardı.

1- İlk iki kısma siyer ve tarih kitaplarında kayıtlıdır. Üçüncüsünü de söz konusu ayeti [Nisâ, 94] tefsir ederken daha önce sunmuştuk.

Sonra tekrar bu uygulamadan döner ve haramlığı orijinal yerine, önceki sırasına döndürülürdü.

Bu, putları yüce Allah'a ortak koşmakla edindikleri küfürden sonra ilâhî hüküm üzerinde bir tür tasarrufta bulunmaktı. Bu yüzden yüce Allah bu davranışlarını, küfürde ileri gitmek, küfrü artırmak olarak nitelendirmiştir.

Nitekim daha önce yüce Allah, nefislere zulmetmekten alıkoyarak haram aylara özgü bir hükme de işaret etmiş ve şöyle buyurmuştu: "(Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin." Bunun en somut karşılığı da hiç kuşkusuz savaştır. Nitekim Peygamberimizden (s.a.a), hakkında fetva istenen haram aylarla ilgili açıklamanın tek karşılığı da savaştır. Yüce Allah, Peygamberimizden (s.a.a) haram aylarla ilgili fetva istenmesini şöyle dile getirmiştir: "*Sana haram ayı, onda savaşmayı sorarlar.*" (Bakara, 217) Aşağıdaki ayetler de bu anlamı içermektedir: "*Ey inananlar! Ne Allah'ın işaretlerine (hac ibadetlerine), ne haram aya... saygısızlık etmeyin.*" (Mâide, 2) "*Allah Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı; haram ayı, (işaretsiz) kurbanı ve gerdanlık(lı kurban)ları da.*" (Mâide, 97)

Kâbe'nin veya Harem bölgesinin haram kılınmasının en belirgin sonucu, oranın güvenli kılınmış olmasıdır. Nitekim birçok yerde şöyle buyrulmuştur: "*Kim oraya girerse, o güvenliktedir.*" (Âl-i İmrân, 97) "*Biz onları... güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi?*" (Kasas, 57)

Bu bakımdan ayette işaret edilen cahiliye Araplarının erteleme geleneği, haram ayın haramlığının belli bir süre için ertelenmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Bunu yaparken amaçları, bu haram aylardan bazısında gerçekleşen ve özel dinî bir ibadet olan haccı ertelemek değil, sadece o aylarda savaşmaya ortam hazırlamaktı.

Bütün bunları, bazı tarihçilerin aktardıkları şu bilgiler de desteklemektedir: "Araplar bu ayları haram sayıyorlardı. Bu geleneği, İbrahim ve İsmail peygamberlerin (üzerlerine selâm olsun) şeriatından öğrenmişlerdi. Bunun yanında baskınların ve savaşların adamıydılar. Üç ay boyunca hiçbir savaşa katılmadan beklemek, bazen onlara ağır gelirdi. Bu yüzden muharrem ayının haramlığını safer ayına erteleyerek safer ayını haram sayıyor, muharremi ise savaşılacak normal bir ay konumuna getiriyorlardı. Bir süre böyle bekledikten sonra tekrar muharrem ayının haramlığını devreye sokuyorlardı. Bunu, yani mu-

harrem ayının haramlığını safer ayına ertelemeyi, sadece zilhicce ayında kararlaştırıyorlardı."

Bazıları ise, "Ayette sözü edilen 'nesi'den maksat, hac ibadetini bir aydan diğer bir aya ertelemektir." demişlerdir. Ancak bu yorum, kesinlikle ayetin lafzıyla bağdaşmamaktadır. İnşallah ileride, Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümünde bu konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalara yer vereceğiz.

Şimdi biz konumuza ve ayetin tefsirine dönelim:

"*Şüphesiz haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir.*" Yani yüce Allah'ın bu aylar için öngördüğü haramlık niteliğini bu aylardan birinden kaldırıp başka bir aya ertelemek, küfürde ileri gitmek demektir. Çünkü bunun anlamı, Allah'ın yasalaştırılmış hükmü üzerinde yetkisizce tasarrufta bulunmaktır. Allah'a ortak koşmak suretiyle işlenen küfürden sonra Allah'ın ayetlerini inkâr etmektir. Bu da küfrün arttırılması anlamına gelir.

"*ki kâfir olanlar, onunla saptırılır.*" Yani başkalarının saptırması suretiyle bunlar bu konuda saparlar. Ayetten, ertelemeyi hükmeden birinin olduğuna ilişkin bir kanıt veya işaret algılamak mümkündür. Bazılarına göre, bu eyleme yeltenenler, Kinane kabilesinden bazı kimselerdi. İnşallah Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümünde bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalar sunacağız.

"*Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını denk getirmek ve sonuçta Allah'ın haram kıldığını helal kılmak için onu bir yıl helal ve bir yıl da haram sayarlar.*" ifadesi, cahiliye Araplarının gerçekleştirdikleri erteleme uygulamasının açıklaması konumundadır. Zamir ise, ifadenin akışından bilinen haram aya dönüktür. Demek isteniyor ki: Onlar erteledikleri haram ayın haramlığını tehir etmekle onu bir yıl helâl sayıyor, bir yıl da haram sayıyorlar. Yani, haramlığını başka bir aya erteleyerek onu bir yıl helâl, haramlığını tekrar yürürlüğe koymak suretiyle ertesi yıl haram sayıyorlar.

Haram ayın haramlığını bir yıl ertelemek, bir yıl da devam ettirmek şeklinde bir uygulamaya gitmeleri, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını denk getirmek (dört sayısını gözetlemek) içindi. Böylece sayıyı korumakla birlikte bile, Allah'ın haram kıldığını helâl sayma suçunu işlemekten kurtulamıyorlardı. Yani, sayı olarak haram ayların haramlığının özünü korumaya çalışıyorlardı, buna karşılık haramlığın

objektif karşılığını değiştirme yönüne gidiyorlardı. Bunu yaparken amaçları, haramlığa saygısızlık etmeksizin çok istedikleri savaşları ve baskınları yapabilmektir.

"Kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez." Kur'ân'da yer alan başka ayetlerden de anlaşılacağı gibi, amellerini onlara süslü gösteren, Şeytan'dır. Süslü gösterme fiili, bazı yerlerde Allah'a da isnat edilmiştir; fakat kötülüğe ceza verme kasti dışında kötü eylem Allah'a isnat edilemez. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26)

Yani, kul yoldan çıkınca, Allah da onun doğru yolu bulmasını engeller. Bu, bir anlamda sapıklık davetçisine de bir izin anlamını taşır. Bunu derken, Şeytan'ı kastediyoruz. Şeytan bundan sonra yoldan çıkan kişinin kötü amellerini ona süslü ve çekici göstererek aldatır ve saptırır. Bu yüzden yüce Allah, *"Kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir."* buyurmuş ve ardından, *"Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."* buyurmuştur. Sanki "Onların kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir." denilince, birileri, "Allah buna nasıl izin verdi, niçin buna engel olmadı?" demişler de, onlara şöyle cevap verilmiş gibi: "Bunlar kâfirdiler. Allah da kâfirleri hidayete erdirmez."

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşide, Ebu Halid el-Vasıtî'den aktarılan hadisin kapsamında deniliyor ki: Sonra İmam Muhammed Bâkır (a.s) dedi ki: Bana babam anlattı, o da Ali b. Hüseyin'den duymuş ki, Emirü'l-Müminin (a.s) şöyle demiştir: "Allah Resulü'nün (s.a.a) hastalığı ağırlaşınca şöyle dedi: 'Ey insanlar, bir yıl on iki aydır. Bu ayların dördü haram, dokunulmazdır.' Sonra Resulullah (s.a.a) eliyle göstererek, 'Recep tektir; zilkade, zilhicce ve muharrem peş peşe gelirler.' dedi."

Ben derim ki: Birçok rivayette, on iki ay, On İki İmam olarak, dört haram ay; Emirü'l-Müminin Ali, Ali b. Hüseyin, Ali b. Musa ve Ali b. Muhammed (selâm üzerlerine olsun), yıl da Resulullah (selâm üzerine olsun) şeklinde tevil edilmiştir. Ancak bu tevilin ayetin akışıyla pek örtüşmediği açıktır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed, Buharî, Müslim, Ebu Davud, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde- Ebu Bekre'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamber (s.a.v) Veda Haccı'nda dedi ki: Haberiniz olsun! Zaman döndü dolaştı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü şeklini aldı. Bir yıl, on iki aydır. Bu ayların dört tanesi haram aylardır. Üçü; peş peşe gelen zilkade, zilhicce ve muharrem; biri de cemaziyülâhır ile şaban arasında yer alan recep ayıdır."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) ünlü bir hutbesinde yer alan bir açıklamadır bu. Başka kanallardan Ebu Hüreyre, İbn Ömer, İbn Abbas ve Ebu Hamza er-Rakaşî'den, o da Peygamber'in (s.a.a) ashabından olan amcasından ve başkalarından rivayet edilmiştir.

Zamanın dönüp olaşarak Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü şeklini almasından maksat, dinî hükümlerin fitratın ve yaratılış yasasının öngördüğü biçimde yerleşmesi, işleri düzene sokan dosdoğru dinin insanların günlük amellerinin yerleşik denetçisi, bir değişmez değer ölçüsü hâline gelmesidir. Bunlardan biri de, dört haram ayın haramlığının onaylanması ve küfürde ileri gitmek demek olan nesi=erteleme uygulamasının geçersiz kılınmasıdır.

Aynı eserde İbn Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh, İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v) Akabe'de durdu ve şöyle buyurdu: (Haram ayları) ertelemek, kâfirlikte daha ileri gitmektir. Kâfir olanlar, onunla saptırılır. Haram ayı bir yıl helâl sayıyorlar, bir yıl da haram sayıyorlar. Bir yıl muharrem ayını, bir yıl safer ayını haram sayıyorlardı, bir başka yıl da bunarlı helâl sayıyorlardı. İşte bu, ertelemedir."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Cünade b. Avf el-Kinanî her yıl hac ibadetini eksiksiz yerine getirirdi. Künyesi, Ebu Simade'ydi. Hac zamanı şöyle seslenirdi: Haberiniz olsun, Ebu Simade kimseden korkmaz ve kimse onu ayıplayamaz. Haberiniz olsun, ilk safer (muharrem) ayı helâldir."

"Bazı Arap kabileleri düşmanlarına saldırmak istedikleri zaman ona gelirler ve 'Bizim için şu safer ayını helâl say.' derlerdi. Çünkü Araplar, haram aylarda savaşmazlardı. O da haram ayı onlar için bir yıl helâl sayar, ertesi yıl tekrar haram olduğunu ilân ederdi. Bunun karşılığında, Allah'ın haram aylar için koyduğu sayıyı tamamlamaları

için gelecek muharremi de haram sayardı. Şöyle derdi: 'Bunu böyle yapmamın sebebi, haram ayların sayısını denk getirmek içindir.' Fakat onlar, safer ayını bir yıl helâl, bir yıl da haram ilân ederlerdi."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir Katade'den, "*Şüphesiz Haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Sapıklardan bazı kimseler haram aylara saferi de eklemeye yeltendiler. İçlerinden biri hac zamanı çıkar ve şöyle derdi: 'Tanrılarınız saferi haram kılıyorlar.' Böylece onu o yıl haram sayarlardı. Muharrem ve safer aylarına (iki safer anlamına gelen) Saferan diyorlardı."

"Haram ayı erteleme geleneğini ilk kez uygulamaya koyanlar, Kinane kabilesinden Malikoğulları'dır. Bunlar üç kişiydiler: Ebu Süma-me Safvan b. Ümeyye, Benî Fukaym b. Hâris'ten biri, sonra Kinane-oğulları'na mensup bir başkası."

Yine aynı eserde, İbn Ebî Hatem, Süddî'den bu ayetle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Kinaneoğulları'ndan Cünade b. Avf di-ye biri vardı. Künyesi Ebu Umame idi. Bu adam, haram ayların ha-ramlıklarını ertelerdi. Araplara üç ay boyunca birbirine saldırmaksızın beklemek ağır gelirdi. Dolayısıyla bir kabile bir başkasına saldırmak istediği zaman bir gün Mina'ya çıkıp şöyle seslenirdi: 'Ben muharremi helâl sayıyor, onun yerine safer ayını haram ilân ediyorum.' Böylece muharrem ayında savaşırldı. Safer ayı girince, mızraklarını yere saplayarak savaşa son verirlerdi. Ertesi yıl ise kalkar ve şöyle derdi: 'Saferi helâl saydım, muharremi haram kıldım.' Böylece haram ayların sayısını denk getirerek muharremi helâl sayarlardı."

ed-Dürrü'l-Mensûr'da belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh İbn Ab-bas'tan, "*onu bir yıl helal ve bir yıl da haram sayarlar.*" ifadesiyle il-gili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Burada kastedilen, safer a-yıdır. Hevazin ve Gatafan aşiretleri onu bir yıl helâl, bir yıl da haram sayıyorlardı."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, rivayetlerden çıkan sonuç şudur: Recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarının haramlığına dinî bir emir olarak inanıyorlardı. Fakat üç ay boyunca savaşmadan, başkala-rına saldırıp talan etmeden de duramıyorlardı. Bu yüzden Kinane-oğulları'ndan bir adama, üç aydan birini helâl kılması için başvurdu-lar. Bu da hac mevsiminde, Mina'da yüksekçe bir yere çıkarak muhar-

rem ayını helâl kıldığını ve onun haramlığını safer ayına ertelediğini ilân etti. Genel eğilimleri de bu yönde olduğu için onun bu önerisini kabul ederek düşmanlarına haram ayın içinde saldırdılar. Sonra ertesi yıl muharrem ayının haramlığını yeniden yürürlüğe koydular. İşte A-rapların bu uygulamasına, haram ayın haramlığını erteleme (nesi) adı verildi.

Muharrem ayına birinci safer, safer ayına da ikinci safer adını ve-rirlerdi. İki rebi (rebiyülevvel ve rebiyülâhır) ve iki cemazi (cemazi-yülevvel ve cemaziyülâhır) ayları gibi. Erteleme sadece ilk safer ayı için geçerli olan bir uygulamaydı. İkinci safer ayına kaymazdı. İslâm ilk safer ayının haramlığını onaylayınca, buna Şehrullahi'l-Muharrem (Allah'ın haram kılınmış ayı) demeye başladılar. Daha sonra kullanım çokluğundan dolayı hafiflik olsun diye kısaca muharrem denildi. Böy-lece safer ismi de sadece ikinci safere özgü kılındı. Dolayısıyla mu-harrem, Suyutî'nin de el-Muzhir adlı eserinde belirttiği gibi, İslâm dö-neminde konulmuş bir isimdir.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr'da belirtildiğine göre, Abdurrezzak, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh, Mücahid'den, "*Şüphesiz Ha-ram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir...*" ifadesiyle il-gili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Allah hacın zilhicce ayında ya-pılmasını farz kıldı. Araplar aylara şu isimleri verirlerdi: Zilhicce, muharrem, safer, rebiyülevvel, rebiyülâhır, cemaziyülevvel, cemazi-yülâhır, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkade ve zilhicce. Sonra bu zilhicce ayında hac ibadetini yaparlardı. Sonra muharremden söz et-mez, onunla ilgili bir şey söylemezlerdi. Sonra tekrar safere safer der-lerdi, ardından recep ayını cemaziyülâhır diye isimlendirirlerdi. Ar-dından şabanı, ramazan ve ramazanı da şevval diye isimlendirirlerdi. Zilkadeye şevval adını verirlerdi. Ardından zilhicceye zilkade adını verirlerdi. Sonra muharreme zilhicce adını verirlerdi. O ayda hac iba-detini yapar ve ona zilhicce adını verirlerdi."

"Bu kıssada olduğu gibi tekrarlayıp dönerlerdi. Böylece her yıl bir başka ayda hac ibadetini yaparlardı. Ta ki Ebu Bekir'in son yaptığı hac mevsimi zilkadeye denk gelinceye kadar bu şekilde devam etti. Sonra (ertesini sene) Peygamberimiz (s.a.v) hac ziyaretinde (Veda Haccı) bulundu, bu da zilhicce ayına denk geldi. İşte o gün Peygam-berimiz (s.a.v) meşhur hutbesinde şöyle buyurmuştu: Zaman döndü dolaştı, yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şeklini aldı."

Ben derim ki: Belirgin olan karışıklığına ve anlaşılmaz ifadelerine rağmen rivayetten şu sonuç anlaşıyor: Araplar İslâm'dan önce hac ibadetini zilhicce ayında yapıyorlardı. Ancak her sene ayrı bir ayda hac ziyaretini yapmak istediklerinden dolayı, haccı her sene bir ayda olmak üzere sırayla aydan aya dolaştırıyorlardı. Hac sırası gelen aya o yıl zilhicce adını verir, ayın asıl ismini kullanmazlardı.

Bu da hac yapılan senenin on üç aydan ibaret olmasını gerektirmişti. Bu yüzden rivayetten anlaşıldığı kadarıyla bazı ayların isimleri bir veya birkaç kez tekrarlanmak durumunda kalmıştır. Bu nedenle Taberî, Arapların bir yılı on üç ay olarak kabul ettiklerini yazmıştır. Bir diğer rivayette ise, bir yılı on iki ay ve yirmi beş gün olarak kabul ettikleri belirtiliyor.

Yine bu uygulamadan dolayı bütün ayların isimleri değişmiştir. Bir ayın gerçek ismine tekabül etmesi, ancak on iki yılda bir gerçekleşebiliyordu. O da erteleme sıralamaya riayet edilerek yapılması durumunda söz konusu olabiliyordu. Böylece aylar sırayla asıl yerlerinden kaydırılıyorlardı.

Ancak böyle bir uygulama, erteleme (nesi) ve tehir etmekle nitelendirilmez. Çünkü bir yılı on üç ay kabul edip son ayına da zilhicce adını vermek oluşumu (sıralamayı) temelden bozmaktır, bazı ayları gerçek sıralarından tehir etmek değil.

Kaldı ki, bu rivayet, konuyla ilgili olarak aktarılan diğer rivayetlerle ve haberlerle de çelişiyor. Bu ve benzeri birkaç rivayetten başka da bir kaynak yoktur. Bunlardan biri, Amr b. Şuayb'ın babasından, onun da babasından aktardığı şu rivayettir:

"Araplar bir sene bir ayı, bir sene de iki ayı helâl sayarlardı. Haccı ancak yirmi altı yılda bir gerçek zamanında ifa ederlerdi. İşte, Allah'ın kitabında sözünü ettiği ertelemeyi maksat budur. En büyük hac zamanı gelince ve ertesi yıl Peygamberimiz (s.a.v) hac ziyaretinde bulunca, insanlar kurbanlarını Kâbe'ye sundular. Peygamberimiz o zaman buyurdu ki: Zaman döndü dolaştı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şeklini aldı." Bu da karışıklık bakımından Mücahid'in rivayetine benzemektedir.

Ebu Bekir'in zilkade ayında hac yaptığına ilişkin açıklamasına gelince, Ehlisünnet kaynaklarında Peygamber efendimizin (s.a.a) Hicret'in dokuzuncu senesinde Ebu Bekir'i hac emîri olarak görevlendirdiği

ve insanların onunla birlikte hac ziyaretinde bulundukları belirtilmektedir. Başka rivayetlerde de o senenin hac ziyaretinin zilkade ayında gerçekleştiği belirtiliyor.

Artık Hicret'in dokuzuncu yılındaki hacın nasıl gerçekleştiği varsayılırsa sayılsın, Peygamber'in (s.a.a) emriyle ve onayıyla gerçekleştiği kesindir. Oysa Peygamberimiz Allah'ın kendisine emretmediği bir şeyi emretmez, onaylamazdı. Allah, haccı ertelenen ayda emredip de sonra bunu küfürde ileri gitme olarak nitelendirmekten münezzehtir.

Dolayısıyla doğru görüşe göre, daha önce de söylediğimiz gibi erteleme aslı şöyleydi: Araplar, haram kılınan aylar boyunca savaşmadan, etrafı talan etmeden yerlerinde durmıyorlardı. Dolayısıyla muharrem ayının haramlığını safer ayına erteleyerek, onu ertesi yıl tekrar haram ilân etmek suretiyle birbirleriyle savaşma fırsatını oluşturuyorlardı.

Bir yılın her ayında veya iki yılın her ayında veya bir yıl bir ayda, iki yıl da bir ayda hac yaptıklarına ilişkin rivayete gelince, bunu açık ve güvenilir bir kaynaktan edinmek, onaylatmak mümkün olmamıştır. Ancak cahiliye Araplarının bu hususta farklı tutumlara sahip olmaları mümkündür. Çünkü değişik aşiretlere, farklı kabilelere bölünmüşlerdi. Her kabile kendi arzusuna, keyfine göre hareket etme özelliğine sahipti. Ancak hac, belli bir dönemde yerine getirilmesi gereken bir ibadetti. Bu hususta aralarında herhangi bir ihtilâf yoktu. Çünkü hac mevsiminin sağladığı can güvenliğine, kanların dokunulmazlığına ihtiyaçları vardı. Eğer bazısı bir ayı helâl sayarken başkaları aynı ayı haram sayacak olsalardı, haram kılma zamanları farklı olacağı için söz konusu can güvenliğini ve kanın dokunulmazlığını sağlamalarının mümkün olamayacağı açıktır.

AYETLERİN MEALİ

38- Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda (savaş için) hareket edin." denildiği zaman yere çakılıp kaldınız? Yoksa ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz (onunla yetindiniz)? Oysa ahirete göre dünya hayatının metayı (mal ve imkânları) pek azdır.

39- Eğer (cihat için) hareket etmezseniz, O, sizi elem verici bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir. Siz ise (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter.

40- Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil); kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar; hani o, arkadaşına, "Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir." diyordu. Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi ve kâfir olanların sözünü aşağı kıldı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah üstündür ve hikmet sahibidir.

41- Gerek hafif, gerek ağır olarak (her hâlükârda) savaşa

çıkın, mallarınızla ve canlarınızla cihat edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

42- Eğer (o münafıkları çağırdığın şey, ulaşılması) yakın bir dünya malı ve kısa bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat bu çetin yol onlara uzak geldi. (Gerçi) onlar, "Gücümüz yetseydi, sizinle birlikte (savaşa) çıkardık." diye yemin edecekler. (Fakat onlar bu işleriyle) kendilerini helak etmektedirler. Allah da onların yalancı olduklarını biliyor.

43- Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana belli olmadan ve yalancıları bilmeden onlara niçin (sefere katılmama hususunda) izin verdin?

44- Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihat etmek için senden izin istemezler. Allah takvalıları bilir.

45- Ancak Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen ve kalpleri şüpheye düşen kimseler (cihadı terk etmek için) senden izin isterler. Onlar, şüpheleri içinde şaşkınlırlar.

46- Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu ve onlara, "Oturanlarla (acizlerle) beraber oturun." denildi.

47- (Çünkü) eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka arınıza dalıp fitne çıkarmak isterlerdi. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri bilir.

48- Andolsun onlar bundan (Tebük Seferi'nden) önce de (Uhud'da) fitne çıkarmak istemişler ve olayları sana ters göstermişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri ortaya çıktı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubu, münafıkları konu ediniyor. Genel nitelikleri, ayırıcı alametleri gözler önüne sunuluyor. İslâm'a ve Müslümanlara karşı

devreye soktukları plânlar ve tuzaklar ele alınıyor. İkiyüzlülükleri dolayısıyla İslâm toplumunun başına sardıkları felaketler dikkatlere sunuluyor.

Ayetlerin giriş kısmında müminlere yönelik bir eleştiri yer alıyor, cihat çağrısına olumlu karşılık vermede ağır davrandılar diye. Bu arada Peygamberimizin (s.a.a) Mekke'den ayrılışına değiniliyor, mağaraya sığınmasından söz ediliyor.

38) Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda (savaş için) hareket edin." denildiği zaman yere çakılıp kaldınız? Yoksa ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz (onunla yetindiniz)? Oysa ahirete göre dünya hayatının metayı (mal ve imkânları) pek azdır.

Ayette geçen "issakeltum" kelimesinin aslı, "iddarektum" kalıbından "tesakeltum"dur. Bir açıdan eğilim gösterme gibi bir anlam içeriyormuş da, "ila" harf-i cerri ile geçişli kılınmıştır. Bazıları da şöyle demişlerdir: "İssakeltum ile'l- ardi" ifadesinin anlamı, "ağır davranarak yere eğilim gösterdiniz" ya da "ağırlaşarak yere eğilim gösterdiniz" şeklindedir. "Allah yolunda nefr"den (sefer çıkmaktan) maksat da cihada, savaşa çıkmaktır.

"Yoksa ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz?" ifadesinde razı olmak, kanaat getirme anlamına içeriyormuş gibi "min" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. Tıpkı şöyle söylemek gibi: "Maldan temiz olanına razı oldum" ve "Kavimden falanın arkadaşlığına razı oldum". Bu açıdan ifadede bir tür mecaz anlamının gözetildiğini söyleyebiliriz. Sanki dünya hayatı, ahiret hayatından önemsiz bir türmüştü gibi. Onlar da bu basit ve önemsiz kısmıyla yetinmişler gibi. "Oysa ahirete göre dünya hayatının metayı (mal ve imkânları) pek azdır." ifadesinden de bunu anlayabiliriz.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ey iman edenler! Size ne oluyor ki, Peygamber (s.a.a) -ayette saygı ifadesi olarak ismi açıkça zikredilmiyor- sizi, "Cihada çıkın!" diye davet ettiği zaman, ağırdan alıp yere çakılıyor, gevşek davranıyorsunuz?! Sanki cihada çıkmak istemiyormuşsunuz, dünya hayatını yeterli görmüşsünüz, onunla yetinmişsiniz ve ahirete karşılık dünyaya razı olmuşsunuz gibi. Hâlbuki dünya hayatının metayı, mal ve imkânları ahiret karşısında çok azdır.

Bu ve bundan sonraki ayette, müminlere yönelik sert bir eleştiri yer alıyor. Ağır bir tehditle karşı karşıya bırakılıyorlar. Bu da Tebük Savaşı esnasındaki tavırlarıyla örtüşmektedir. Nitekim ayetlerin iniş sebepleriyle ilgili rivayetlerde bu noktaya dikkat çekilmiştir.

39) Eğer (cihat için) hareket etmezseniz, O, sizi elem verici bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir. Siz ise (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter.

Ayette, müminlerin tehdit edildikleri azap mutlakdır, herhangi bir kayıtle belirginleştirilmemiştir. Dolayısıyla bu tehdidi salt ahiret azabıyla sınırlandırmanın somut bir gerekçesi yoktur. Bilakis ifadeyi belirsizliğiyle birlikte anlamaya çalışsak, daha yerindedir. [Zaten tehdit ifadesi de ancak müphem olduğu zaman daha vurgulu olur.] Aslında bununla dünya azabının veya dünya ve ahiret azabının birlikte kastedildiğini, ayetin akışı pekiştirmektedir.

"*yerinize sizden başka bir kavim getirir.*" ifadesi, ayetlerin akışını göz önünde bulundurduğumuzda, şu anlama gelmektedir: "Yerinize, kendilerine, 'Savaşa çıkın.' denildiğinde, Allah'ın emirlerini yerine getirmekte ve savaşa çıkmakta ağır davranmayan sizden başka bir kavim getirir."

"*O'na hiçbir zarar veremezsiniz.*" ifadesi, onların Allah için o kadar da önemli ve vazgeçilmez olmadıklarına işaret ediyor. Eğer dilerse onları giderir, yerlerine başkalarını getirir. Çünkü Allah onlardan yararlanıyor değildir. Bilakis yararları da, zararları da kendilerine dönmüştür.

"*Allah'ın her şeye gücü yeter.*" ifadesi de, "*O, sizi elem verici bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir.*" ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklamadır.

40) Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil); kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar; hani o, arkadaşına, "Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir." diyordu. Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi ve kâfir olanların sözünü aşağı kıldı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah üstündür ve hikmet sahibidir.

Ayette geçen "saniy'e-sneyni" ifadesi, iki kişiden biri demektir. "Ğar" ise, dağdaki büyük oyuk (mağara) anlamına gelir. Bununla Sevr dağındaki bir mağara kastediliyor. Mina'ya yakın bir yerdedir. Bu, Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilmeden önce zaman zaman çekildiği Hira dağındaki mağaradan ayrıdır. Nitekim müstefiz rivayetlerde (tevatüre yakın, çok hadis) buna vurgu yapılmıştır. Arkadaşından maksat da, tartışılmazlığı kesin olan rivayetlerde belirtildiği gibi, Ebu Bekir'dir.

"*hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir.' diyordu.*" Yani, yaşadığın yalnızlıktan, çektiğin yabancılıktan yardımcının yokluğundan dolayı duyduğun korku seni üzmesin. Düşman yaklaştı, beni takip ediyorlar diye hüzünlenme. Çünkü Allah bizimle beraberdir. Onlara karşı bana yardım eder.

"*Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi.*" Yani Allah, Elçi'sinin üzerine güven veren emniyetini indirdi, insanların göremedikleri ordularıyla ona destek oldu. Bu askerler, düşmanları bir şekilde onlardan geri çevirdiler, bulundukları yerde onların görmelerine engel oldular. Her türlü yöntemi kullanarak mağaraya girmelerini ve Peygamber'i (s.a.a) ele geçirmelerini önlediler. Bu hususla ilgili olarak birçok haber aktarılmıştır. İnşallah, ilerideki hadisler bölümünde bunlar üzerinde duracağız.

"*Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi*" ifadesindeki zamirin Peygamberimize (s.a.a) dönük olduğunun **birinci** kanıtı; bundan önceki zamirlerle, sonraki zamirlerin ona dönük olmalarıdır. "*Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz.*", "*ona yardım etmiştir.*", "*çıkardığı*", "*diyordu*", "*arkadaşına*", "*onu destekledi*" gibi. Dolayısıyla bunlar arasında sadece "*aleyhi=onun üzerine*" ifadesindeki zamiri, kesin bir kanıt olmaksızın Allah Resulü'nden (s.a.a) başkasına döndürmenin bir mantığı yoktur.

İkincisi: Ayetin akışı, Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a), yardım edecek hiç kimsenin bulunmadığı koşullarda yardım ettiğini açıklamaya yöneliktir. Çünkü yüce Allah, "*Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil); kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir...*" buyurarak, Peygamber'ine (s.a.a) yardım ettiğini dile getirmiştir. Nitekim sekinetin, huzur veren güvenlik duygusunun indirilmesi ve onu, görünmeyen

ordularla desteklemesi, bütün bunlar Peygamberimizin (s.a.a) şahsına yönelik özel ilâhî yardımlardır.

Ayetin akışı içinde "iz=hani" ifadesinin üç kere tekrarlanmış olması da bunu kanıtlamaktadır. Bu edatla başlayan ifadelerin her biri bir açıdan kendisinden önceki ifadenin açıklaması konumundadır. Dolayısıyla, "*kâfirler onu... (Mekke'den) çıkardığı zaman*" ifadesi, "*Allah ona yardım etmiştir.*" ifadesinin işaret ettiği zamanın açıklaması konumundadır. "*Hani onlar mağaradaydılar*" ifadesi, "*iki kişiden biri*" ifadesinin somutlaştırdığı durumu tanımlamaya yöneliktir. "*hani o, arkadaşına... diyordu.*" ifadesi, "*hani onlar mağaradaydılar*" ifadesinin işaret ettiği zamanın somutlaştırılmasına yönelik bir açıklamadır.

Üçüncüsü: Ayet, "*kâfir olanların sözünü aşığ kıldı. Allah'ın sözü ise en yücedir.*" ifadesine kadar aynı ifade tarzını sürdürmektedir. Hiç kuşkusuz bu da kendisinden önceki ifadenin açıklaması konumundadır. Buna göre, kâfir olanların sözünden maksat, Daru'n-Nedve denilen mecliste ilân ettikleri kararnamedir, Peygamber'i (s.a.a) öldürmeye yönelik olarak kararlaştırdıkları plândır ve Allah'ın nurunu söndürme girişimleridir. Allah'ın sözünden maksat ise, O'nun zafer vaadi, nurunu tamamlama sözüdür. Böyle olunca, açıklama ile açıklanan arasında bir ayırma gitmek doğru olur mu? Açıklamanın Allah'ın Resulü'ne (s.a.a) yönelik yardımına dönük, buna karşılık açıklananın da Allah'ın başkasına yönelik yardımına dönük olması mümkün müdür?

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Siz ey müminler! Eğer ona yardım etmezseniz, Allah, hiç kimsenin yardım etmediği, onu savunmadığı, üstelik düşmanların ona karşı dayanışma içinde olduğu, onu her taraftan kuşattığı bir sırada ona yardım etmişti. Hani o, düşmanların ortak hedefi hâline gelmişti; tümünün ortak kararı onun öldürülmesiydi. Bu yüzden iki kişiden biri olarak Mekke'yi terk etmek zorunda kalmıştı. Hani o sırada ikisi mağaraya sığınmışlardı. Mağarada bulundukları sırada Peygamber (s.a.a) arkadaşı Ebu Bekir'e, 'Gördüğün bu olumsuz durum karşısında üzülmeye. Allah bizimle beraberdir. Yardım O'nun elindedir.' diyordu. Allah da ona yardım etti. Şöyle ki, onun üzerine sekinetini, sükûnet ve huzur veren güvenliğini indirmiş, onu sizin göremediğiniz ordularla desteklemiş, kâfir olanların sözünü -onun öldürülmesine ilişkin kararlarını ve bu kararı uygulamaya geçirme plânlarını- alçaltmış, hezimete uğratmış, uygulamamaz hâle getirmiş, etkisizleştirmiştir. Allah'ın sözü ise -zafer vaadi,

dini üstün getirme ve nuru tamamlama sözü- en üstün ve yücedir; sözünün önüne geçilemez; üstün iradelidir. Allah Aziz'dir, kesinlikle yenilgiye uğratılamaz; Hakîm'dir, hikmet sahibidir; dilediği ve yaptığı bir şeyde yanılmaz, bilgisizliğe düşmez."

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birinci husus: "*Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona indirdi.*" ifadesi, "*Allah ona yardım etmiştir.*" ifadesinin ayrıntısı; bu ifade de, "*o, arkadaşına, 'Üzülmeye...' diyordu.*" ifadesinin ayrıntısı konumundadır. Dolayısıyla zarf edatı (iz), daha önce açıkladığımız şekliyle yardımla ilintilidir. Buna göre, yüce Allah'ın, başkasına değil, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardımı söz konusudur. Neticede açıklama ("*Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona indirdi.*"), mazrufuyla birilikte zarfla, yani "*Allah ona yardım etmiştir.*" ifadesiyle ilintilidir, "*hani o, arkadaşına, 'Üzülmeye, şüphesiz Allah bizimle beraberdir.' diyordu.*" ifadesiyle değil.

Bazıları, bu ifadeden yola çıkarak şöyle bir görüş ortaya atmışlardır: "Peygamberimiz (s.a.a) zaten sürekli Rabbinden gelen bir güven duygusu (sekinet) üzere idi. Dolayısıyla bu özel koşullarda inen güven duygusu Peygamber'e değil, arkadaşına yöneliktir."¹

Böyle bir çıkarsamayı, **öncelikle** şu şekilde savabiliriz: Bir kere Hüneyn kıssası ile ilgili olan, "*Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi.*" [Tevbe, 26] ifadesi, bu değerlendirmeyi çürütmektedir.

Ancak biri dese ki: Hüneyn Savaşı'nda Peygamberimizin (s.a.a) nefsinde bir ölçüde sarsılma meydana geldi. Bu yüzden o koşullarda Peygamberimizin (s.a.a) üzerine sekinet ve güven duygusunun indirilmesi uygun görülmüştür. Mağaradaki durum ise bundan farklıdır.

Buna sadece şu cevabı veririz: Bu, ilimden yoksun tamamen bir uydurmadır. Çünkü ayet, Peygamberimizin (s.a.a) Hüneyn Savaşı'nda üzüldüğünden, nefsinde birtakım sarsıntılar meydana geldiğinden, ya da başka bir olumsuzluktan söz etmiyor; yalnızca müminlerin o savaşta kaçtıklarını ifade ediyor. Kaldı ki, böyle bir çıkarsama, bizzat söz konusu iddiayı ileri sürenlerin kanıtlarını kökten çürütmektedir. Çün-

1- [el-Menar, c.10, s.429]

kü Peygamberimiz (s.a.a) her zaman bir sekinet üzere idi ve bu güven duygusu hiçbir şekilde yenilenmemekteydi. O hâlde her zaman ve yenilenmesine gerek duyulmayan bir sekinet ve güven duygusu üzerinde olan Peygamber'in (s.a.a) Hüneyn Savaşı'nda sarsıntı geçirmesi, bu yüzden üzerine yeni bir sekinet duygusunun indirilmesine gerek duyulması nasıl mümkün olabilir? Tabi bu argümanı ileri sürenler şöyle derlerse, o hariç: Biz Peygamberimizin (s.a.a) daima Allah tarafından bir sekinet üzere olduğunu söylemiyoruz; sadece mağaradayken bir sekinet ve güven duygusu içinde olduğunu söylüyoruz.

Fetih Suresi'nde yer alan ve Allah'ın Peygamber'e ve müminlere sekinetini (sükûnet veren emniyet duygusunu) indirdiğini ifade eden ayeti de, bu şekilde algılamak gerekir: *"O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da Elçi'sine ve müminlere sekinetini indirdi."* (Fetih, 26)

İkincisi: Eğer sekinetin indirilmesi, Ebu Bekir ile ilintili ise, bu durumda "görünmeyen orduyla desteklenme"nin de Hz. Peygamber'le (s.a.a) ilintili olmaması gerekir. Çünkü her iki ifade aynı akışın unsurları olarak yer almaktadırlar. Buna göre ordularla desteklemenin Peygamber'e (s.a.a) yönelik olmadığı gerekecek veya gerektirici bir etken olmaksızın aynı akış içinde bir ayırıma (ifadelerden birini Peygamber'le, diğerini de Ebu Bekir'le ilintilendirme yoluna) gitmek söz konusu olacaktır.

Bu görüşü savunanlardan bazıları, bir ifadenin akışı içinde gereksiz bir ayırıma sebep olma yanlışını örtbas etmek için, "eyyedehu=onu destekledi" zamirinin de "sahibihi=arkadaşı"na dönük olduğunu söylemişlerdir.¹ Bunun anlamı da, hem güven duygusunun indirilmesinin, hem de görünmeyen ordularla desteklenmenin Peygamberimize (s.a.a) yönelik değil de, Ebu Bekir'e yönelik olmasıdır.

Bir başkası da bu görüşü desteklemek amacıyla şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "Ayette, görünmeyen orduların indiğinden söz edilen Hüneyn ve Hendek gibi olaylarda, aynı şekilde Bedir Savaşı'nda meleklerin inmesinde, gerçi bunların müminlere indiği açıkça söylenmiyor, bunların müminlere yönelik destekler olduğu doğrudan ifade edilmiyor; ancak bütün bunların yardım bağlamında inmeleri ve müminlere yardımın ve desteğin de bu kapsamda olması hase-

biyle, müminlerin görmedikleri orduların Ebu Bekir'i desteklemek için indiklerini söylemenin hiçbir sakıncası yoktur. Çünkü bu tür gaybî gelişmelerin bütün olarak müminleri (Hüneyn Savaşı'nda) ve özelde Ebu Bekir'i (mağarada) desteklemeleri, gerçekte Hz. Peygamber'i (s.a.a) desteklemeleri anlamına gelir."¹

Ama ne var ki böyle bir açıklama için en uygun olanı, *"kâfir olanların sözünü aşağı kıldı..."* ifadesinin oluşturduğu üçüncü şıkkın da, önceki diğer iki şıkka terettüp ettirilmesidir. Ancak o zaman ayetin akışının bütünlüğü korunabilir, ayrılığın önüne geçilmiş olur.

Değerli okuyucuların dikkatinden şu husus kaçmamıştır ki, sözünü ettiğimiz kişilerin bu yaklaşımları, ayeti, bütünlük arz eden ahenkli anlamının dışına çıkarmakta, birbiriyle çelişen, başı ile sonu birbirini tutmayan, sonu önünü yalanlayan çelişik anlamlar barındıran bir ifade hâline getirmektedir. Çünkü ayetin başında, Hz. Peygamber'in (s.a.a) Allah katında son derece saygın ve onurlu bir konumda olduğu, Allah'ın onu yalnız ve yardımcısız bırakmayacağı, onların yardımlarına muhtaç hâlde koymayacağı, aksine ulu Allah'ın onun velisi, dostu ve yardımcısı olduğu; etrafını saran, onu izleyen şu adamların hiçbirinin bulunmadığı birçok yerde ona yardım ettiği açıklanmıştır. Sonra da yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardımlarını açıklamaya başlayınca, [yukarıdaki algılamaya göre] Peygamber'den başkasına (Ebu Bekir'e) yardım ettiğini söylemiştir. Şöyle ki, sekineti Peygamber'e değil de bir başkasına indirmiştir, görünmeyen ordularla Peygamber'i değil de bir başkasını desteklemiştir... [Ki bu da açık bir çelişkidir ibarettir.]

Diyelim ki, yüce Allah'ın bazı müminlere veya bütün müminlere yardım etmesi, gerçekte Peygamberimize (s.a.a) yardım etmesi demektir; ancak ayet, öyle bir bağlamda sunuluyor ki, böyle bir ihtimali bütünüyle reddetmektedir. Çünkü bundan önceki ayet bütün müminlere hitap ediyor, *"Ey iman edenler!"* diyerek tümünü aynı hitabın kapsamına alıyor. Bu ayette bütün müminler kınanıyor, Hz. Peygamber'in (s.a.a) Allah yolunda seferberliğe katılmaları, cihada çıkmaları amacıyla yaptığı çağrı karşısında ağır davranmalarından dolayı tehdit ediliyorlar. İkinci ayette, şayet seferberliğe katılmayacak olurlarsa, Allah'ın onların yerine başka bir toplumu getireceği bildirilerek tehdit e-

1- [el-Menar, c.10, s.429]

1- [el-Menar, c.10, s.430-431]

diliyorlar. Bu arada Allah ve Resulü'nün onlardan ihtiyaçsız olduğu, onların Hz. Peygamber'e (s.a.a) herhangi bir zarar veremeyecekleri bildiriliyor. Üçüncü ayette ise, Peygamber'in (s.a.a) onların yardımlarına muhtaç olmadığı vurgulanıyor. Bunun daha somut bir şekilde anlaşılması için, Allah'ın onun velisi ve yardımcısı olduğu belirtilerek, kendilerinin hiçbir etkinliğinin söz konusu olmadığı birçok yerde Allah'ın ona yardım ettiği, kâfirlerin onu Mekke'den çıkardıkları ve iki kişiden biri olarak mağaraya sığınmak durumunda bıraktıkları ve gördüğü manzara karşısında üzülen arkadaşına, "*Üzülme, şüphesiz Allah bizimle beraberdir.*" dediği sırada onu desteklediği ifade ediliyor.

Hiç kuşkusuz, bu bağlamda özel olarak yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) yönelik, onun şahsıyla ilintili yardımından söz edilmesinin gerekliliği açıktır. Bu hususta müminlerin herhangi bir etkinliğinin olmadığı özel ilâhî yardımın gündeme getirilmiş olması doğaldır. Yoksa müminlerin bir kısmının veya tümünün yardımı dolayısıyla Hz. Peygamber'e (s.a.a) yardım etmiş olduğunu açıklaması ayetlerin akışıyla bağdaşmıyor. Hâlbuki az önce tümünü eleştirel amaçlı bir hitabın kapsamına almıştı. Yine amaç, Hz. Peygamber'in (s.a.a) yanında bulunan bazı müminlere yardım ederek ona yardım ettiğini açıklamak da değildir. [Bu da ayetin akışıyla bağdaşmıyor.]

Ayrıca ayetlerin akışı, "*kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman...*" ifadesiyle Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik kutsal yardımına üstü kapalı olarak işaret edilmesine, sonra arkadaşına yönelik sekinet indirmek ve görünmeyen ordularla desteklemek gibi yardımları ise ayrıntılı olarak açıklanmasına da elverişli değildir. Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan hareketle okuyucular, ayetten böyle bir anlamın çıkarılamayacağını görmüşlerdir.

Üçüncüsü: Böyle yaklaşımlarda sekinet kavramının gerçek anlamının göz ardı edildiği açıktır. "*Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi.*" (Tevbe, 26) ayetini incelerken bu kavramın ifade ettiği anlamın üzerinde durduk.

İkinci husus: Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, Allah'ın, Peygamber'ini (s.a.a) görünmeyen ordularla desteklemesi ile, o gün Peygamber'in kendisine destek vermesi kastediliyor. Buna karşın bazıların, "Bundan maksat, yüce Allah'ın, Peygamber'ini Hendek Savaşı'nda ve Hüneyn Savaşı'nda görünmeyen ordularla desteklemesidir.

Ayetler de bunu açıklamaktadır." şeklindeki değerlendirmelerine ilişkin olarak ayetin lafzından somut bir kanıt edinmek kesinlikle mümkün değildir.

Üçüncü husus: "*Kâfir olanların sözünü aşağı kıldı.*" ifadesinde geçen "söz"den maksat, Daru'n-Nedve'de karara bağladıkları ve uygulamak üzere harekete geçtikleri, Peygamberimize (s.a.a) yönelik suikast plânı ve davasını sonuçsuz bırakma stratejisidir. "*Allah'ın sözü ise en yücedir.*" ifadesinden maksat da, Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardım vaadi ve dinini bütün dinlere üstün kılama sözüdür.

Çünkü tefsirini sunduğumuz ayet, "*kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir.*" ifadesini içermesi hasebiyle, "*Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.*" (Enfâl, 30) ayetinin içerdiği olaylara işaret etmektedir. Ayetin sonunda, kâfirlerin sözlerinin alçaltılması ve ilâhî sözün gerçekleştirilmesi ile ilgili açıklamalar ayetin başlangıç kısmıyla, yani Mekke'den çıkarılma, diğer bir ifadeyle Mekke'den çıkmak zorunda kalma konusuyla irtibatlıdır. Hz. Peygamber'i (s.a.a) Mekke'den çıkmak zorunda bırakan şey, öldürülmesiyle ilgili olarak aldıkları ortak kararı uygulamak üzere harekete geçmeleridir. İşte bu, Allah'ın geçersiz kıldığı, iptal ettiği sözdür. Bunun karşısında ise, Allah'ın sözü yer alıyor. O da Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardım ve dinini üstün getirme sözünden başka bir şey değildir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: Bazılarının, "Ayette geçen kâfirlerin sözünden maksat, şirk ve küfür; Allah'ın sözünden maksat da tevhit ve imandır." şeklindeki değerlendirmeleri isabetli değildir. Çünkü her ne kadar şirk onların sözü, tevhit de Allah'ın sözü ise de, kâfirler aksini gösterse bile, iki sözden bahsedildiği her yerde bu ikisinin kastedilmiş olmasını gerektirmez.

41) Gerek hafif, gerek ağır olarak (her hâlükârda) savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla cihat edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

"el-Hifaf" "el-hafif'in; "es-sıkak" da "es-sakil'in çoğuludur. Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla ağırlıktan maksat, insanı cihat seferberliğine katılmaktan alıkoyan, başka şeylerle uğraştıran engellerin bulunmasıdır. Malî uğraşların çokluğu, çocuk, aile, akraba ve arkadaş

gibi ayrılması insana ağır gelen sevgi gibi. Yiyecek, binek ve silâh yokluğu da bir engeldir. Hafiflikten maksat ise, bunun tam aksi tavidir.

Birbirine karşıt iki tavrı ifade eden hafiflik ve ağırlık durumlarına rağmen cihat amaçlı seferberliğe katılmanın emredilmesi, şartlar ne olursa olsun cihat amaçlı seferberliğe katılın, anlamındadır. Demek isteniyor ki, cihat amaçlı seferberliğe katılmamak için bunların hiçbirini mazeret olarak ileri sürmeyin. Aynı şekilde malların ve canların da birlikte zikredilmiş olması, cihat için imkân dâhilindeki her yöntemin kullanılması anlamındadır.

Bundan da anlıyoruz ki, ayetin içerdiği emir mutlak, dolayısıyla cihat yükümlülüğünü düşüren mazeretlerle sınırlandırılması mümkündür. Hastalık, körlük ve felçlik gibi. Çünkü hafiflik ve ağırlıktan maksat, bunların ötesindeki bir durumdur.

42) Eğer (o münafıkları çağırdığın şey, ulaşılması) yakın bir dünya malı ve kısa bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat bu çetin yol onlara uzak geldi. (Gerçi) onlar, "Gücümüz yetseydi, sizinle birlikte (savaşa) çıkardık." diye yemin edecekler. (Fakat onlar bu işleriyle) kendilerini helak etmektedirler. Allah da onların yalancı olduklarını biliyor.

Ayette geçen "el-araz"; çabuk tükenen şey demektir. Bu açıdan dünya malı anlamında kullanılır. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, ayette de bu anlam kastedilmiştir. Ayette işaret edilen "dünya malının yakın oluşu"ndan maksat ise, elde edilebilecek kadar yakın olmasıdır. "el-Kasid" sözcüğü, "kasd" kökünden gelir ve bir işte orta oluşu ifade eder. Bu niteliğe sahip yolculuktan maksat da, uzak olmaması ve yolcuya kolay gelmesidir. "eş-Şukkah" ise, kat edilmesinden dolayı insanı yoran mesafedir.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla burada, Peygamber efendimizle (s.a.a) birlikte Tebuk Seferi'ne çıkmayıp geride kalan münafıkların ayıplanması, eleştirilmesi amaçlanıyor. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) çıkıp da münafıkların çıkmadığı tek uzun mesafeli sefer, Tebuk Seferi'dir, başkası değil.

Buna göre, ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz:

Eğer senin onlara emrettiğin ve onları çağırdığın şey, kısa yoldan elde edilen bir dünya malı, hazır bekleyen bir ganimet, yakın ve kolay

bir yolculuk olsaydı, hiç şüphesiz sana uyarlardı ey Muhammed ve ganimet elde etmek maksadıyla seninle birlikte sefere çıkarlardı. Fakat mesafe onlara uzun geldi, yolculuğu zor ve meşakkatli bellediler, bu yüzden ağır davrandılar. Geri döndüğünüzde ve sefere katılmamalarından dolayı onları ayıpladığınızda, yeminler ederek size şöyle diyeceklerdir: "Eğer çıkabilseydik, gücümüz yetseydi, mutlaka sizinle birlikte cihat amaçlı sefere çıkardık." Ama bu adamlar, tavırlarıyla kendilerini helâk edecek bir yolu izlemektedirler. Yani dünyanın geçici malına yönelik tutkulu bağılıklarından dolayı sefere çıkmadılar. Çünkü bu malı yakınlarda elde etmek, onlara daha kolay ve çekici geldi. Fakat cihada çıkmak da kendilerine ağır geldiği için bahaneler ve mazeretler uydurarak sefere katılmadılar. Mazeret ileri sürerlerken de yalan yere Allah adına yemin etmekten çekinmediler. Ya da bu yalan yeminle kendilerini helâk ediyorlar. Oysa Allah, onların yalancı olduklarını biliyor.

43) Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana belli olmadan ve yalancıları bilmeden onlara niçin (sefere katılmama hususunda) izin verdin?

İlk cümle, "af" sözcüğü ile Peygamberimize (s.a.a) yönelik bir duadır. Tıpkı "ölüm" (kahrolsun) sözcüğü ile bir insana beddua etmek gibi. Buna aşağıdaki ayetlerin ifade tarzlarını örnek gösterebiliriz: "*Kahrolası insan, ne de çok inkâr eder.*" (Abese, 17) "*Kahrolası adam, nasıl ölçtü biçti.*" (Müddesir 19) "*Allah onları kahretsin. Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!*" (Tevbe, 30)

"Allah seni affetsin." cümlesi, "onlara niçin izin verdin?" ifadesiyle ilintilidir. Yani: "Onlara niçin sefere katılmama ve evlerinde oturma hususunda izin verdin?" Bu soru, olumsuzlama veya kınama amaçlı olduğu için ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Sefere katılmama ve evlerinde oturma hususunda onlara izin vermemen gerekirdi.

"doğru söyleyenler sana belli olmadan..." ifadesinin içerdiği amaç, "onlara niçin izin verdin?" ifadesiyle ilintilendirilmesi de, ancak böyle bir anlamın elde edilmesiyle mümkün olabilir. O hâlde ilinti, sorulan şeyledir [amaç ile sorulan şeyin hakkındadır], soruyla [amaç ile sorunun kendisi arasında] değil. Aksi takdirde maksadın aksine bir anlam ifade etmiş olur. [Yani yüce Allah Peygamber'e, "Yalancı olduklarını ortaya çıkarmak amacıyla onlara niçin izin verdin?" demi-

yor, "Onlara niçin izin verdin? Eğer izin vermeseydin, yalancı oldukları zaten ortaya çıkacaktı." demek istiyor.]

Ayetin akışı ise, onların yalan söylediklerinin ortaya çıktığını açıklama amacına yöneliktir. Şöyle ki, onların oturup savaşa katılmalarına izin vermemek gibi basit bir sınav sonucu yüzüstlükleri ortaya çıkabiliyor.

Ayetin anlamının bu açıklamalar ışığında şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Allah seni affetsin, niçin onlara sefere katılmama ve evlerinde oturma hususunda izin verdin? İsteseydin, doğru söyleyenler sence ortaya çıkıncaya ve sen yalan söyleyenleri öğreninceye, dolayısıyla yalancılıkları ve iki yüzlülükleri senin yanında belli oluncaya kadar onlara izin vermeyebilirdin. Nasıl ki onlar izin verilmemeyi daha çok hak ediyorlardı.

Görüldüğü ve ayrıca daha önce işaret de edildiği gibi ayet, yalanlarının ve ikiyüzlülüklerinin ortaya çıkmasına ilişkin bir iddia, çağrı mahiyetindedir. Demek isteniyor ki, basit bir sınav ile yüzüstlükleri, utanmazlıkları ortaya çıkabiliyor. Bu gibi ifadelerde uygun olan; muhatabı kınamak, azarlamak ve yaptığını olumsuzlamaktır. Onların utanmazlıklarını, çirkin davranışlarını, iğrenç karakterlerini gizleyen, o imiş gibisine! Söz sanatında dikkat edilen bir husustur bu. Bununla yalnızca bir olgunun daha açık anlaşılması ve daha net biçimde ortaya çıkması amaçlanır, başka değil. Buna bir tür dolaylı anlatım diyebiliriz. "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla." gibi.

Dolayısıyla ayetin akışının maksadı, bu iddiayı ortaya çıkarmaktır, Peygamber'in (s.a.a) kusurunu ve Allah'ın emrini yerine getirmede yetersiz bir yöneticilik sergilemesini, böylece bir günah işlemiş olduğunu -hâşâ, onu bundan tenzih ederiz- gözler önüne sermek değildir. Onlara izin vermemenin daha isabetli oluşu; onlara izin vermemenin onların ikiyüzlülüklerinin ortaya çıkması bakımından daha uygun olduğu, onların böyle bir ikiyüzlülükle belirginleşmeyi hak ettikleri anlamını ifade eder. Çünkü onlar çirkin davranışlar içindedirler ve bunun gerisinde bozuk niyetler taşımaktadırlar. Yoksa maksat, bunun özü itibarıyla dinin maslahatına daha uygun ve yakın olduğunu vurgulamak değildir.

Bu söylediklerimizin kanıtı, üç ayet sonra yer alan şu iki ayettir: "(Çünkü) eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozguncu-

luktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka aranızda dalıp fitne çıkarmak isterlerdi. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri bilir. Andolsun onlar bundan (Tebük Seferi'nden) önce de (Uhud'da) fitne çıkarmak istemişler ve olayları sana ters göstermişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri ortaya çıktı." Buna göre toplumun onların bozgunculuklarından ve fitne amaçlı girişimlerinden, dolayısıyla görüş ayrılığına düşüp parçalanmaktan korunması için onlara sefere katılmama ve evlerde oturma izninin verilmiş olması, en uygun bir tedbirdir; onların evlerinde oturup sefere katılmamalı daha iyiydi. Çünkü bu sayede müminlerin arasına görüş ayrılıklarına yol açan vesveseler salarak fitne çıkarmamış olurlardı. Çünkü Müslümanlar arasında zayıf imanlı, hasta kalpli kimseler vardı ve bunlar onlara iyice kulak veriyor, hemencecik onların isteklerini yerine getirmeye koşuyorlardı. Şayet Peygamberimiz (s.a.a) onlara savaşa katılmama yönünde izin vermeseydi, görüş ayrılıklarını körükleyeceklerdi, bundan dolayı da büyük bir fitne patlak verecekti. Toplumun ortak mesajı bağlamında şiddetli bir ayrılık baş gösterecek, farklılıklar daha belirgin ve daha açık bir şekilde kendini gösterip çözümlenemeyeceklerdi.

Bunu, iki ayet sonra yer alan şu ifadede de anlıyoruz: "Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu ve onlara, 'Oturanlarla (acizlerle) beraber oturun.' denildi." Geri kalacakları ve ikiyüzlülük ettikleri, onların hazırlık yapmayışlarından açık bir şekilde anlaşılıyordu. Her feraset sahibi kişi, bunu onların yüzlerinden, mimiklerinden anlayabilirdi. Peygamberimiz (s.a.a) gibi bir kişiye ise, böyle bir eğilimin gizli kalması asla mümkün değildi. Nitekim bu Tevbe Suresi'nin inmesinden önce yüce Allah defalarca onlarla ilgili haberleri ona bildirmişti. O hâlde, Peygamberimizin bu bağlamda ciddi ciddi azarlanmış olması düşünülebilir mi? Onlara izin vermekten kaçınmadı ve ikiyüzlülüklerini iyice belirginleştirip münafıklarla müminlerin birbirlerinden iyice ayrılmalarını sağlamadı diye, gerçekten azarlanmış olması mümkün müdür? Dolayısıyla ayette gözlemlediğimiz azar, ancak bizim açıkladığımız anlamdadır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan bazılarının, "Bu ayet, Peygamberimizin (s.a.v) de günah işleyebileceğini göstermektedir. Çünkü bağışlama ancak günah işlenmiş olması durumunda bir anlam ifade

edebilir. Dolayısıyla Peygamberimizin (s.a.v) münafıklara savaşa katılmama iznini vermiş olması, Peygamberimiz açısından bir olumsuzluktu, küçük günahlardan sayılıyordu. Çünkü yapılması mubah olan bir işten dolayı, 'Niçin bunu yaptın?' denmez."¹ şeklindeki yorumlarının yanlışlığı da ortaya çıkıyor.

Bu gibi insanlar, Allah'ın kelamıyla oynuyorlar. Şayet bunlardan biri, bu bağlamda böyle bir eleştiriye muhatap olsaydı, kesinlikle buna razı olmayıp sorumluluk kabul etmeyecekti. Kaldı ki, biz ayetin gerçek anlamda bir eleştiri ve azar yöneltmek amacına yönelik olmadığını belirtmiştik.

Öte yandan, "Yapılması mubah olan bir işten dolayı, 'Niçin bunu yaptın?' denmez." şeklindeki değerlendirmeleri de doğru değildir. Çünkü daha öncelikli olmayan bir şeyi, daha öncelikli olana tercih eden biri görüldüğünde, ona, "Niçin böyle yaptın, niçin bunu daha öncelikli olana tercih ettin?" diye sorulabilir. Üstelik ayetin gerçek anlamda bir eleştiri maksadıyla sunulmadığını da yukarıda bilmiş oldun.

Diğer bazılarının ileri sürdüğü şu görüş de aynı mahiyete sahiptir: "Bazı müfessirler, özellikle Zemahşerî, bu ayette Allah'ın, Peygamber'ini (s.a.v) affettiğinden söz etmekle, Peygamber'e karşı takınılması gereken edep tavrı açısından olumsuz bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Oysa Peygamber'e (s.a.v) karşı en yüce edep tavrına uygun hareket etmeleri gerektiğini bilmeleri lazımdı. Çünkü Rabbi ve eğiticisi olan Allah, günahı önce onu affettiğini bildirmiştir. Bu ise, onurlandırmanın ve lütuf bahşetmenin en son noktasıdır."

"Râzî gibi diğer bazı müfessirler ise, daha aşırı bir tutum sergilemişlerdir. Onlar da günaha delalet etmeyen bir affin varlığını kanıtlamanın çabası içine girmişlerdir. Demek istiyorlar ki, yüce Allah'ın verdiği izinden dolayı Peygamberimize yönelttiği eleştiri, bir nevi terk-i evladır, daha iyi olanın terk edilmesinden dolayıdır."

"Ancak bu, 'günah' kelimesinin anlamı bağlamında sonradan oluşturma kendi yapay kavramlarının, özel gelenek ve kavramalarının sınırları içinde donup kalmaktır. Günahı sadece 'masiyet' olarak anlamaktan doğan yanlış bir anlayıştır. Oysa hiç kimse, Kur'ânî kavramlara muhalif anlamlar içeren yapay kavramlarının, geleneklerinin ve dil-

sel açılımların arkasına saklanarak, Allah'ın kitabında kanıtladığı bir şeyi kanıtlamaktan kaçınmaz."

"ez-Zenb, sözlükte 'arkasından zarar gelen veya bir menfaatin ve maslahatın elden kaçmasına yol açan her türlü amel' anlamına gelir. 'Zenebu'd-Dabbe=hayvanın kuyruğu' deyiminden türemiştir. Ancak 'masiyet'in eş anlamlısı değildir. Ondan daha genel bir anlam ifade eder. Affedildiğinden söz edilen izin, ayette ifade edilen gaye ve maslahatın elden kaçmasına neden olmuştur. Bu gaye ve maslahat ise, doğru söyleyenlerin ortaya çıkması ve yalan söyleyenlerin bilinmesi gerçeğinden ibaretti. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: '*Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar.*' (Fetih, 2)"

Ardından adı geçen müfessir yaptığı uzun bir açıklamanın kapsamında, bunun Peygamberimizin (s.a.a) bir içtihi olduğunu, bununla ilgili bir vahyin olmadığını dile getiriyor ve şunları ekliyor: "Bu tür davranışların peygamberlerden (selâm üzerlerine olsun) sadır olması caizdir. Peygamberler hatalara karşı masum değildirler. Peygamberler açısından üzerinde ittifak edilen masumiyet, sadece vahyin tebliğ edilmesi, açıklanması ve amel edilmesiyle sınırlıdır. Elçinin Rabbinden gelen vahyi tebliğ ederken yalan söylemesi veya hata etmesi ya da amelî olarak buna aykırı bir hareket içinde olması imkânsızdır, muhaldir."

"Bedir'de esir alınan müşriklerden kurtuluş akçesi alarak onları serbest bırakmasından dolayı Peygamberimizi (yaptığı içtihtan dolayı) eleştiren, daha önce üzerinde durduğumuz Enfâl Suresi'nin ilgili ayeti de buna bir örnek oluşturmaktadır: '*Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor.*' (Enfâl, 67) Ardından ulu Allah, bunun elem verici bir azabın indirilmesini gerektirdiğini belirtiyor ve buyuruyor ki: Fakat daha önce Allah'ın kitabında öngörülmüş bir hüküm vardır. Bu hüküm elem verici azabın indirilmesine engel oluşturmaktadır." (Adı geçen müfessirden yaptığımız özet alıntı burada son buldu.)¹

Ne olurdu anlayabilseydim; bu müfessir, Râzî ve benzerlerinin söylediklerinden farklı olarak ne söylemiştir, onların dediklerine han-

1- [el-Keşşaf, c.2, s.274]

1- [el-Menar, c.10, s.465]

gi açılımı getirmiştir? Onlar diyorlar ki; bu, daha öncelikli olanı terk etmektir. Dolayısıyla, şer'î literatür açısından günah olarak nitelendirilmez. Çünkü şer'î literatürde günah, cezayı gerektirici eylem anlamını ifade eder. Sözünü ettiğimiz müfessir ise, bunu en elverişli olanın terk edilmesi olarak nitelendiriyor, sonra da dilsel açıdan günah kavramıyla izah etmeye kalkışıyor.

Oysa okuyucularımız, bunun ne örf (geleneksel), ne de lûgat (dilsel) açısından günah kavramının kapsamına girmediğini daha önce bilmiş oldular. Bunun kanıtı da, ayetlerde onların sefere çıkmamış olmalarının Müslüman ordu için daha iyi olmasının dile getirilmiş olmasıdır. Böylece Müslüman ordu, fitne, ihtilâf ve görüş ayrılığı endişesinden kurtulmuştu. Eğer Peygamberimiz (s.a.a) onlara izin vermeseydi, bu gerekçe olduğu gibi devam edecekti. O zaman içlerinde gizledikleri küfrü, farklı yaklaşımı dışa vuracaklardı. Öte yandan yüce Allah onlarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı."* [Tevbe, 46] Buna göre, onların hazırlık yapmamaları, sefere çıkmak istemediklerinin göstergesidir. Peygamberimizin (s.a.a) böyle bir şeyi fark etmemiş olması düşünülemez. Çünkü onun gözlerinin önündeydiler ve o, tüm yaptıklarını bizzat görüp işitiyordu.

Kaldı ki, Peygamberimiz (s.a.a) onları ses tonlarından da tanıyor-du. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki, sen onları konuşma tarzlarından tanırsın."* (Muhammed, 30) Resulullah efendimiz (s.a.a) gibi bir kimsenin, *"Bana izin ver, beni fitneye düşürme."* (Tövbe, 49) diyen birinin veya kendisi hakkında, *"O sizin için hayırlı bir kulaktır."* (Tövbe, 61) nitelemesinde bulunan ya da zekât mallarının dağıtımını esnasında kendisine dil uzatan, kendisini yadırgayan ve hiçbir zaman kendisi hakkında hayır bir şey dilemeyen bir kimsenin sergilediği bu nifak belirtilerinin gerisinde küfür ve fitne çıkarma niyetinin yattığını fark etmemiş olması düşünülebilir mi?

Evet, Peygamber efendimiz (s.a.a) onların ikiyüzlülük yaptıklarını, amaçlarının ihtilâf çıkarmak olduğunu görüyordu, sergiledikleri bu davranışların gerisindeki niyetlerini de biliyordu. Şu hâlde, bunu da dikkate alarak yüce Allah'ın, *"Onlara niçin izin verdin ve niçin durumlarını tam olarak öğrenmeden, onlarla diğer samimî müminleri birbirlerinden ayırmadan onları öylece salıverdin?"* şeklinde Peygamberimizi (s.a.a) eleştirmesi, gerçek anlamda ve ciddi bir eleştiri değildir.

Daha önce söylediğimiz gibi, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!" deyiminde ifadesini bulan bir durum söz konusudur.

"Affedildiğinden söz edilen izin, ayette ifade edilen gaye ve maslahatın elden kaçmasına neden olmuştur. Bu gaye ve maslahat ise, doğru söyleyenlerin ortaya çıkması ve yalan söyleyenlerin bilinmesi gerçeğinden ibaretti." şeklindeki değerlendirmeye gelince, buna karşı şunu söyleyebiliriz: Ayetin içerdiği maslahat, Hz. Peygamber (s.a.a) açısından doğru söyleyenlerin belli olması ve onun yalan söyleyenleri bilmesi hususundan ibarettir. Yoksa mutlak olarak onların belli olmaları ve mutlak olarak yalan söyleyenlerin bilinmesi değildir. Daha önceki açıklamalar kapsamında da, bunun Peygamberimizce belli olmasının düşünülemeyeceğini ve gerçek maslahatın, onlara izin verilmiş olmasında olduğunu vurgulamıştık. O maslahat ise, onlara izin vermekle Peygamberimizin (s.a.a) fitne kapısını kapatması, Müslümanların söz birliğinin bozulmasını önlemesidir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) onların davranışlarından hareketle kesinlikle savaşa çıkmayacaklarını fark etmişti. Onlara evlerinde oturma iznini vermiş olmasıyla vermemiş olması sonucu değiştirmeyecekti. Ama o, onlara izin vermekle zahiren itaat etmelerini ve dolayısıyla genel birliğin bozulmamasını sağladı.

Sakin şöyle düşünmeyessin: Eğer Peygamberimiz (s.a.a) onlara izin vermemekle ikiyüzlülüklerinin açığa çıkmasını ve Müslümanlarla birlikte bilinçli olarak savaşa çıkmadıklarının bilinmesini sağlasaydı, insanlar onların fitne çıkarma amaçlı girişimlerinden ve insanlar arasında ihtilâf çıkarma amaçlı telkinlerinden kurtulurlardı. Çünkü o zaman -Peygamberimizin (s.a.a) Tebuk Seferi'ne çıktığı zaman- İslâm caydırıcı bir güce ulaşmıştı ve Peygamberimizin (s.a.a) de artık etkili bir söz ve söylemi vardı.

Çünkü İslâm, o gün, Müslüman olmayanların gözünde belli bir güce ve caydırıcılığa sahipti. Müslüman olmayanlar, İslâm'ın caydırıcı gücünden ve heybetinden korkuyorlardı; mensuplarının sayısını gözlerinde büyütüyor, kılıçlarının keskinliğinden büyük bir korku duyuyorlardı. Buna karşın Müslümanlar, toplumsal yapı itibarıyla ve kendi içlerinde henüz nifaktan ve hasta kalplilikten kurtulamamışlardı. Henüz aralarında tam bir birlik, kararlılık ve azimlilik meydana getirmemişlerdi. Bunu, bizzat incelediğimiz ayetlerden ve yaklaşık olarak surenin sonuna kadar süren açıklamalardan anlamak mümkündür.

Nitekim Uhud günü böyle bir manzara sergilemişlerdi. Düşmanın yurtlarına saldırdığı böyle bir günde, İslâm ordusunun üçte biri savaş meydanını terk etmişti. Hiçbir öğüt ve hiçbir ısrar onlar üzerinde etkili olmamıştı. Nihayet, *"savaşmayı bilseydik, elbette peşinizden gelirdik."* [Âl-i İmrân, 167] diyerek Medine'ye geri dönmüşlerdi. O gün Müslümanların ağır bir yenilgi almalarının bir nedeni de, hiç kuşkusuz bu gelişmeydi.

Adı geçen müfessirin, "Bedir'de esir alınan müşriklerden kurtuluş akçesi alarak onları serbest bırakmasından dolayı Peygamberimizi (yaptığı içtihadından dolayı) eleştiren, daha önce üzerinde durduğumuz Enfâl Suresi'nin ilgili ayeti de buna bir örnek oluşturmaktadır: *'Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor.'* (Enfâl, 67)" iddiasına gelince, bunu birkaç açıdan yanlış buluyoruz:

Birincisi: Böyle bir yaklaşım, kötü anlayışın somut bir tezahürüdür. Çünkü hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıktır ki, ayet, lafzı itibarıyla esirlerin serbest kalmaları karşılığında kurtuluş akçesinin alınmasını eleştirmeye yönelik değildir; aksine, esir alınmasını eleştirmektedir. Çünkü şöyle buyurmaktadır: *"hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz..."*

Hiçbir ayette ve hiçbir rivayette, Peygamberimizin (s.a.a) Müslüman savaşçılara esir almalarını emrettiği ifade edilmiş değildir. Bilakis (Bedir'deki) kıssayla ilgili rivayetler, Peygamberimizin (s.a.a) bazı esirlerin öldürülmelerini emretmesinden dolayı, ellerinde esirler bulunan sahabelerin bütün esirlerini öldüreceğinden korktuklarını, bu yüzden Peygamberimizle (s.a.a) konuştuklarını ve esirlerin serbest kalmaları karşılığında onlardan kurtuluş akçesi alması için yalvardıklarını, bunun da din düşmanlarına karşı güçlerine güç katacağını belirttiklerini gösteriyor. Nitekim yüce Allah sahabenin bu tavrını şu sözleriyle eleştirmiştir: *"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor."* [Enfâl, 67]

Bu, ayetin içerdiği eleştirinin özel olarak müminlere yönelik olduğunun en güzel kanıtıdır. Yani eleştiri özel olarak Peygamberimize (s.a.a) veya başka müminlerle birlikte ona da yönelik değildir. Bu anlamı içeren rivayetlerin büyük bir kısmı uydurmadır ve kötü maksatlı olarak Müslümanlar arasında yayılmaları sağlanmıştır.

İkincisi: Eğer ayetin içerdiği eleştiri, özellikle Peygamberimize (s.a.a) yönelik olsaydı veya başkalarıyla birlikte onu da kapsamına alsaydı, söz konusu müfessirin dediği şekilde sözlükteki anlamıyla bir günahattan dolayı yöneltilecek bir eleştiri olmayacaktı. Sözlükte günah, bir maslahatın bir şekilde elden çıkması anlamına gelir. Çünkü ayette sözü edilen eleştiri ve kınama ile ilgili olarak hemen sonrasındaki ayette şu değerlendirmeye yer verilmiştir: *"Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."* (Enfâl, 68) Akıl ve izan sahibi herkes bilir ki, büyük bir azap tehdidi, ancak tehdide konu olan amelin ıstılahî anlamıyla günah olması durumunda, daha doğrusu büyük günahlardan birinin işlenmesi durumunda geçerli olabilir. Bu da ayetin içerdiği eleştirinin Peygamberimizin (s.a.a) dışındaki kimselere yönelik olduğunun somut bir diğer kanıtıdır.

44-45) Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihat etmek için senden izin istemezler. Allah takvahları bilir. Ancak Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen ve kalpleri şüpheyne düşen kimseler (cihadi terk etmek için) senden izin isterler. Onlar, şüpheleri içinde şaşkınlırlar.

Bu iki ayet, münafıkların tanınmasını ve müminlerden ayrılmasını sağlayan olgulardan birini açıklamaktadır. Buna göre, münafıklığın bir belirtisi, Allah yolunda cihat görevinden kaytarmak için bahaneler uydurup izin istemektir.

Yüce Allah bu hususu açıklarken şu gerçeğin altını çiziyor: Allah yolunda mal ile ve can ile cihat, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman etmiş olmanın bir gereğidir. Çünkü Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman etmiş olmak, insanda takva niteliğinin meydana gelmesini sağlar. Bir mümin de Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olmasından dolayı takva niteliğine sahip olacağı için, doğal olarak, Allah yolunda mal ile ve can ile cihat etmenin gereğinin basireti ve bilincinde olacaktır. Bu basireti; yere çakılıp kalmasına, evinde oturup kalmak için, cihat görevinden kaytarmak için izin istemesine engel olur. Fakat münafık insan Allah'a ve ahiret gününe iman etmediği için takva niteliğinden yoksun olur. Bu yüzden kalbi onulmaz kuşkuların girdabında kıvranıp durur. Sürekli bir kuşku içinde olmasından dolayı aşırı ve anormal tavırlar sergilemekten kendini alamaz. Zor zamanlarda sefere katılmamak ve cihattan kaytarmak için izin ister.

46) Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu ve onlara, "Oturanlarla (acizlerle) beraber oturun." denildi.

"el-İddetu", hazırlık demektir. "el-İnbias", -Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre- emri süratle yerine getirmek için harekete geçmek anlamındadır. Ayetin orijinalindeki "sebbete" kelimesinin kökü olan "et-Tesbit" ise, birini bir işe rağbetsiz kılmak suretiyle onu o işi yerine getirmekten alıkoymak demektir.

Ayet, anlam itibariyle, bundan önceki *"Allah onların yalancı olduklarını biliyor."* ifadesine matuftur. Yani onlar, savaşa çıkma gücüne, donanımına ve hazırlığına sahip olmadıklarını ileri sürerlerken yalan söylüyorlar. Tersine, savaşa çıkmak istemiyorlar. Eğer savaşa çıkmak isteselerdi, onun için bir hazırlık yaparlardı. Çünkü bir kimsenin bir işi yapmayı istediğinin somut belirtilerinden biri, kişinin ona uygun hazırlıklar yapmasıdır. Ama onlardan buna ilişkin en ufak bir belirti görülmemiştir.

"Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu." Yani, onların ikiyüzlülüklerinin bir cezası olarak, sana ve müminlere yönelik lütfunun da bir belirtisi olarak onları geri koydu. Aksi takdirde birliğinizi bozarlardı, aranızda ayrılık çıkarırlardı, fitne çıkarır ve içindeki görüş ayrılıklarını körüklerlerdi.

"ve onlara, 'Oturanlarla (acizlerle) beraber oturun.' denildi." ifadesi, bütün Müslümanlara yöneltilen cihat amacıyla sefere çıkma ile ilgili yasal emirle çelişen diğer bir yasal nitelikli emir değildir. Çünkü Allah, Peygamber'i (s.a.a) aracılığıyla onlara da seferberliğe katılma ve cihada çıkma emrini yöneltmişti. Bu, yasama amaçlı bir emirdir. Bunun yanında bozguncu karakterleri, kalplerini yiyip bitiren kuşku ve içlerinde gizledikleri iğrenç tıynetleri aracılığıyla da onlara, "oturun" emrini yöneltmişti. Bu ise, yasama amaçlı olmayan bir emirdir. Dolayısıyla kendilerine sunulan bu iki farklı emir arasında bir çelişki ve birbirini olumsuzlama söz konusu değildir.

Dikkat edilirse yüce Allah [*"denildi"* tabirini kullanarak], *"Oturanlarla beraber oturun."* emrini kendine isnat etmiyor. Bunun nedeni, razı olmayacağı bir şeyi emretmekten zatını tenzih etmesidir. Bu bağlamda birçok aracı nedenler vardır ve bunlar araya girerek bu tür emirleri yöneltirler. Şeytan ve nefis gibi. Böyle bir emir, yalnızca mü-

minlere yönelik ödül ve minnetin anlamıyla örtüşmesi bağlamında Allah'a vasıta ile isnat edilebilir.

Bu arada, ayetlerin akışı içinde yer alan şu iki farklı emrin biçim olarak uyuşması da amaçlanmıştır: *"Allah yolunda (savaş için) hareket edin, denildiği zaman", "Oturanlarla beraber oturun, denildi."*

47) (Çünkü) eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka aranızda dalıp fitne çıkarmak isterlerdi. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri bilir.

Ayette geçen "Habâlen" kelimesi, bozgunculuk ve görüş karmaşıklığı anlamına gelir. Ayetin orijinalindeki "evzau" kelimesinin kökü olan "el-iza" kelimesi, şerri yaymak için koşuşturmak anlamına gelir. "el-Hilal", ara demektir. "Yebğune" kelimesinin kökü olan "el-bağy", istemek anlamında kullanılır. Buna göre, "yebğunekumu'l-fitne" ifadesi, sizin için ve sizin aranızda fitne isterler. Nitekim bazıları böyle söylemişlerdir. "el-Fitne"; mihnet ve sıkıntı demektir. Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, Müslümanların söylem birliklerinin bozulması da fitne kavramının kapsamına girer. "es-Semma"; çok çabuk kabul eden, hemen uyum gösteren demektir. Bu bakımdan ayetin minnet amacıyla, *"Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu."* şeklindeki ifadeye ilişkin bir gerekçeli açıklama konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden de arada bir atıf harfî olmaksızın söze başlanmıştır. Ayetin anlamı açıktır.

48) Andolsun onlar bundan (Tebük Seferi'nden) önce de (Uhud'da) fitne çıkarmak istemişler ve olayları sana ters göstermişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri ortaya çıktı.

Yani, yemin ederim ki, onlar bu savaştan -Tebük Savaşı'ndan- önce de sıkıntıya düşmenizi, söylem birliğinizin parçalanmasını, topluluğunuzun dağılmasını istemişlerdi. Nitekim Uhud Savaşı'nda benzeri bir durum sergilemişlerdi. Abdullah b. Ubey b. Selul, Müslüman ordusunun üçte biri olan adamlarıyla birlikte savaş meydanından ayrılmış, Peygamber'i (s.a.a) yalnız bırakmışlardı. Bunlar senin için türlü işler çevirmişlerdi, işleri sana ters göstermişlerdi. İnsanları sana karşı çıkmaya çağırmış, günah işlemeye teşvik etmişlerdi. Müslümanları savaş meydanında yalnız bırakmış, Yahudileri ve müşrikleri müminlere karşı savaşmaya teşvik etmişlerdi. Onlar hesabına Müslümanlar

arasında casusluk yapmışlardı. Nihayet hak -uyulması zorunlu olan hak- geldi de, Allah'ın buyruğu belirgin oldu ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri üstün geldi. Zaten yüce Allah da din konusunda bunu diliyordu.

Bu ayet, birtakım örnekler sunarak önceki ayetin içeriğine tanıklıkta bulunuyor. Bir hususun, benzeri bir diğer hususla örneklendirilip kanıtlanması gibi. Önceki ayetteki genel hitabın ardından bu ayette hitabın özel olarak Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiş olması, konun bir açıdan özellikle Peygamberimizle ilgili olmasından dolayıdır. Çünkü önceki ayetin içeriği, onların insanlarla birlikte cihat amaçlı sefere çıkıp çıkmamalarıyla ilgiliydi. Bu ayette ise, bunun aksi bir durum gözler önüne seriliyor; onların Peygamberimizin (s.a.a) aleyhine çevirdikleri birtakım işlere dikkat çekiliyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil)... Allah ona yardım etmiştir."* ifade-siyle ilgili olarak İbn Mürdeveyh'in ve Ebu Nuaym'in -ed-Delail adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettikleri belirtiliyor: "Peygamberimiz (s.a.v) geceleyin evinden çıkıp Sevr dağındaki mağaraya vardı. Ebu Bekir de onun peşinden gidiyordu. Peygamberimiz arkasından birinin gelmekte olduğunu fark edince, Kureyşlilerden biri olmasından korktu. Fakat Ebu Bekir Peygamberimizin (s.a.v) korktuğunu fark edince, kendisini tanısin ve endişeye mahal olmadığını anlasın diye öksürdü. Peygamberimiz (s.a.v) sesini duyunca, onu tanıdı. Böylece onun, yanına gelmesini bekledi, sonra da birlikte mağaraya girdiler."

"Ertesi gün Kureyşliler, Peygamberimizi (s.a.v) aramaya koyuldular. Müdlicogulları'ndan iz sürme hususunda maharetli olan birine başvurdular. Adam izleri mağaraya kadar sürdü. Mağaranın kapısında bir ağaç vardı. İz sürücü adam ağacın dibine idrarını yaptı, sonra şunları söyledi: 'Sizin aradığınız adam, buradan öteye geçmemiştir.' Ebu Bekir bu sözleri duyunca üzüldü. Resulullah efendimiz (s.a.v) ise ona, *'Üzülme, şüphesiz Allah bizimle beraberdir.'* dedi."

"Peygamberimiz (s.a.v) ve Ebu Bekir mağarada üç gün beklediler. Amir b. Fuheyre onlar için yiyecek getirirken, Ali de onlar için yolculukta gerekli olan malzemeleri hazırlıyordu. Üç Bahreyn devesi satın

aldılar. Bu arada bir kılavuz tuttular. Üçüncü gecenin ilerleyen saatlerinde Ali onlara develeri ve kılavuzu getirdi. Develerden birine Resulullah (s.a.v), diğerine de Ebu Bekir bindi. Böylece Medine'ye doğru yola çıktılar. Fakat Kureyş, adam göndererek hâlâ onları arıyordu."

Yine aynı eserde, İbn Sa'd; İbn Abbas, Ali, Ebu Bekir'in kızı Aişe, Kudame'nin kızı Aişe ve Suraka b. Cu'şum'dan -ravilerin sözlerini birbirine karıştırarak- şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) o gece evden çıkarken Kureyş'in suikast timi kapısında bekliyordu. Peygamberimiz (s.a.v) yerden bir avuç toprak aldı ve başlarının üzerine serpti. Bir yandan da, *'Yâsîn! Hikmetli Kur'ân'a andolsun ki...'* ayetlerini okudu ve yolunu devam etti."

"Biri kapıda bekleyen suikastçılara, 'Ne bekliyorsunuz?' diye sordu. 'Muhammed'i bekliyoruz.' dediler. Adam, 'Allah'a yemin ederim ki o sizin yanınızdan geçip gitti.' 'Vallahi, onu göremedik!' dediler. Kalktılar ve başlarının üzerindeki toprağı silkelediler. Resulullah (s.a.v) ve Ebu Bekir Sevr dağındaki mağaraya sığındılar. Ardından örümcek, mağaranın kapısında ağını ördü."

"Kureyşliler her tarafta onu arıyorlardı. Nihayet mağaranın kapısına kadar izlerini sürdüler. İçlerinden biri, '(Bu ağ o kadar eski ki,) daha Muhammed doğmadan örümcek onu buraya örmüştür (sanki)."

İ'lamu'l-Vera adlı eserde, -Suraka b. Cu'şum'un olayı ve Peygamberimizle (s.a.v) ilgili irtibatı kapsamında- deniliyor ki: "Araplar arasında dilden dile dolaşan, şiirlere konu olan ve sohbetlerde dile getirilen haber şudur: Peygamberimiz Medine'ye doğru yola çıkınca, Suraka onun peşine düştü. Peygamberimizi (s.a.v) öldürmek, böylece Kureyş tarafından onun başına konan ödülü almak istiyordu. Fakat tam fırsatı yakaladığını, onu öldüreceğini düşündüğü sırada, kuru ve sert bir zeminde yol aldığı hâlde atının ayakları dizlerine kadar toprağa battı. Bunun üzerine, başına gelenlerin semavî bir müdahale sonucu olduğuna kanaat getirdi. 'Ey Muhammed!' diye bağırdı. 'Rabbine dua et, atımı serbest bıraksın. Sana Allah adına güvence veriyorum ki, yerini kimseye söylemeyeceğim.' Peygamberimiz dua etti. Atı bulunduğu yerden öyle bir sıçrama yaptı ki, ayakları bir bağdan kurtulmuşçasına. Suraka zeki ve ileriye gören bir kimseydi. Peygamber'in (s.a.v) ileride çok önemli bir konuma geleceğini anladı. Bu yüzden, 'Bana bir güvence ver.' dedi. Peygamberimiz de ona bir güvence beratı verdi."

Muhammed b. İshak der ki: "Ebu Cehil Suraka'nın durumuyla ilgili beyitler okudu. Suraka da ona bir şiirle cevap verdi:

"Ey Ebu'l-Hakem, Lat'a¹ andolsun ki eğer tanık olsaydın,

Atımın, dört ayağıyla yere batışına,

Hayret ederdin ve kuşku duymazdın Muhammed'in

Apaçık belgelerle destekli bir peygamber olduğundan. Bunu kim gizleyebilir?

Bence sen insanları ona karşı kışkırtmaktan vazgeç; çünkü ben,

Onun durumunun ileride, belirgin alametleriyle etkinlik kazanacağını düşünüyorum."

Ben derim ki: Bu olayı, el-Kâfi'de,² müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Ammar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. ed-Dürrü'l-Mensûrda da birkaç kanaldan ayrı ayrı rivayet edilmiştir. Zemahşerî ise, Rebiu'l-Ebrar adlı eserde yer vermiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, belirtildiğine göre, İbn Sa'd ve İbn Murdevyh, İbn Mus'ab'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Enes b. Malik, Zeyd b. Erkam ve Muğire b. Şu'be'nin dönemlerini derk ettim. Onların şöyle konuştuklarını duydum: Peygamberimizin (s.a.v) mağaraya sığındığı gece, Allah bir ağaca emretti de mağaranın kapısında bitti ve Peygamberimizi (s.a.v) sakladı. Örümceye emretti, mağaranın kapısında ağın ördü. O da Peygamberimizi (s.a.v) gizlemiş oldu. Yine iki yabani güvercine emretti, mağaranın ağzında yuva kurdular."

"Kureyş'in her oymağından delikanlıların oluşturduğu suikast timi, ellerindeki asaları, kılıçları ve sopalarıyla bitiverdiler. Peygamberimizle (s.a.v) aralarında kırk zira' (yaklaşık 20 metre) kadar bir mesafe vardı. İçlerinden biri çabuk davranıp mağaraya bakmak istedi. Sonra mağaranın içine bakmadan arkadaşlarının yanına döndü. Dediler ki: 'Niçin mağaranın içine bakmıyorsun?' Dedi ki: Mağaranın kapısında iki güvercin gördüm. O zaman içinde kimsenin olmadığını anladım."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdurrezzak ve İbn Münzir, Zuhri'den, "*hani onlar mağaradaydılar*" ifadeyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Burada, Sevr diye adlandırılan dağdaki mağara kastedilmiştir."

1 - Başka bir nüshada, "Allah'a..." geçer.

2- [c.8, s.218, hadis: 378]

Ben derim ki: Kur'ân'da işaret edilen mağaranın, Sevr dağındaki mağara olduğuna ilişkin rivayetler pek çoktur ve hadis literatürüyle ifade edecek olursak müstefiz düzeyindedir. Bu mağara, Mekke'ye yaklaşık olarak dört fersah uzaklıktadır.

İlamu'l-Vera ve Kısasu'l-Enbiya¹ adlı eserlerde şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.v) mağarada üç gün kaldı. Sonra Allah ona hicret iznini verdi. 'Ey Muhammed, Mekke'den çık. Çünkü orada Ebu Talip'ten sonra sana yardım edecek kimse yoktur.' diye. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) Mekke'yi terk etti."

"Yolda Kureyş'ten birinin çobanıyla karşılaştı. Çobanın adı İbn Uraykıt idi. Resulullah (s.a.v) onu yanına çağırdı ve şöyle dedi: 'Ey İbn Uraykıt, kanımı sana emanet etmek istiyorum, ne dersin?' Dedi ki: 'Allah'a yemin ederim ki, seni koruyup kollarım, bulunduğu yeri kimseye göstermem. Nereye gitmek istiyorsun ey Muhammed?! Bu yurdu ki: 'Yesrib'e gitmek istiyorum.' İbn Uraykıt şöyle dedi: 'Sana öyle bir yol göstereceğim ki, hiç kimsenin aklına, senin o yolu izleyebileceğin gelmez.' Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: Ali'ye git ve Allah'ın bana hicret etme iznini verdiğini müjdele. Benim için yiyecek ve binek hazırlasın."

"Ebu Bekir de ona şunları söyledi: Kızım Esma'ya git ve benim için yiyecek ve iki binek hazırlamasını söyle. Durumumuzu, Amir b. Fuheyre'ye de bildir. -İbn Fuheyre, Ebu Bekir'in azatlı kölelerinden ve Müslüman olmuştu.- Ona, bizim için yiyecek ve iki binek getirmesini söyle."

"İbn Uraykıt, Ali'nin (r.a) yanına geldi ve bunları ona bildirdi. Ali b. Ebu Talib, Resulullah'a (s.a.v) yiyecek ve binek gönderdi. İbn Fuheyre de yiyeceklerle birlikte iki binek gönderdi. Peygamberimiz (s.a.v) mağaradan ayrıldı. İbn Uraykıt, ona dağlar arasından geçen Nahle yolunu izlemesini tavsiye etti. Kudayd denilen yere ulaşmadan normal yola girmemelerini söyledi. Kudayd denilen yere geldiklerinde Ümmü Ma'bidin evine konuk oldular."

"Ensara, Peygamberimizin (s.a.v) Mekke'den ayrıldığı haberi ulaşmıştı. Gözleri yollarda gelişini bekliyorlardı. Derken Peygamberimiz (s.a.v) Kuba mescidinin olduğu yere vardı ve orada konakladı. Erkekler, kadınlar onu karşılamak üzere sevinçle yollara düştüler."

1- [s.78, Beyrut basımı]

Ben derim ki: Hicretin ayrıntılarını içeren rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Bunları hem Şia'dan, hem de Ehlişünnet'ten siyer yazarları ve raviler nakletmişlerdir. Ancak bu rivayetler, hem çelişik, hem de karışıkırlar büyük ölçüde. Bunların eleştirisini yapmak ve karışıklıklardan arı bir özü elde etmek, bu kitabın ilgi alanının dışındadır. Ancak buraya kadar aktardığımız rivayetler, genel olarak kıssayı zihinlerde canlandırmak için yeterlidir. Bu arada kıssanın bu ana hatlarıyla anlatımı üzerinde, Şiîlerin ve Sünnîlerin ittifakı olduğu söylenebilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Hayseme b. Süleyman et-Tarablusî -Fedailu's-Sahabe adlı eserinde- ve İbn Asakir, Ali b. Ebu Talib'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Yüce Allah, bütün insanları yererken, Ebu Bekir'i övmüş ve şöyle buyurmuştur: *Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil); kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar; hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir.'* diyordu."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) hicretini konu alan ayetlerin içeriğini irdelediğimizde ve bununla birlikte sahih rivayetleri göz önünde bulundurduğumuzda, bu rivayeti kuşkuyla karşılamamız, ona olumsuz bir gözle bakmamız gerekiyor. Çünkü müminleri -veya rivayette ifade edildiği gibi bütün insanları- yeren ayetler -ki, *"Eğer siz ona yardım etmezseniz..."* ifadesini içeren mağara ayeti de buna işaret etmektedir- şu ifadeyle başlıyor: *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda (savaş için) hareket edin.' denildiği zaman yere çakılıp kaldınız?"* Konuyla ilgili kesin doğru olarak kabul edilen rivayetler de gösteriyor ki, ayette sözü edilen "ağır davranıp, yere çakılıp kalma" durumu müminlerin genelinin ve tümünün tavrı değildi. Bilakis bu rivayetlerde belirtildiğine göre, müminlerin çoğu Resulullah'ın (s.a.a) seferberliğe katılma emrine koşmuş; ağır davranıp sefere çıkmayanlar ise, bazı müminlerle münafıklar olmuştur.

O hâlde, *"Ey iman edenler!"* hitabı, bütün müminleri kapsar; bunu izleyen yergi ise içindeki bir grubun tavrından hareketle topluluğun tümüne hitap yöneltme kabilindendir. Nitekim Yahudilere, *"Peki neden daha önce Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"* (Bakara, 91) şeklinde hitap edilmiştir. Bunun örnekleri Kur'an'da çoktur. Ancak Kur'an'ın kendine özgü ifade tarzının bir özelliği bu gibi konularda

yapıcı ve salih kişilerin hakkını, iyilerin ecini zayi etmemektir. Azınlık oldukları için genele yöneltilecek yergi ve kınama amaçlı hitabın kapsamına zorunlu olarak alınan kimselerin farklılıkları bir şekilde dile getirilir. Genele yönelik hitabın ardından onların farklı tutumlarının altı çizilir, haklarında övgülü ifadeler kullanılarak genelden istisna edilirler. Nitekim tefsirini sunduğumuz bu surede yer alan ve müminleri öven, onların güzel davranışlarının karşılıksız kalmayacağını vurgulayan ilerdeki ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler..."* [Tevbe, 71]

Ayetler -Tebük Seferi ile ilgili olarak inmiş olmaları hasebiyle- sefere çıkma hususunda elinden geldiğince çabuk davrananıyla ve yere çakılıp kalanıyla istinasız bütün müminleri kapsadığına göre, doğal olarak sahabenin ve müminlerin tümünü içeriyor ki, Ebu Bekir de bunlardan biridir. Fakat hemen bundan sonraki ayetlerde yüce Allah emre itaat etmede çabuk davranan, duraksamadan icabet eden müminlerin olumlu tavırlarına vurgu yapıyor, bu çabalarının karşılıksız kalmayacağını dile getiriyor.

Eğer *"siz ona yardım etmezseniz"* ifadesi, yukarıda değinilen yere çakılıp kalma meselesini irdelerken, bütün insanlara yönelik bir yergiyi ifade ediyor olsaydı, bu, Peygamber'e (s.a.a) yardım etmedikleri ve emrine uymayıp ağır davrandıkları için başka insanlara yönelik bir yergi olduğu gibi, Ebu Bekir'e de yönelik olurdu. Bununla beraber, *"kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar; hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir.'* diyordu." ifadesinde olduğu gibi, söz konusu ayet, Ebu Bekir'in Peygamberimize (s.a.a) yardım ettiğinin kanıtı olarak algılanamaz; olsa olsa Peygamberimizin (s.a.a) Ebu Bekir'e yardım ettiğinin kanıtı olarak algılanır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) ona moral vermiş, onu teselli etmiş ve *"Üzülme, şüphesiz Allah bizimle beraberdir."* diyerek onu sakinleştirmiştir.

Kaldı ki, bundan önceki açıklamalar kapsamında konunun akışı gereği ayetin sadece yüce Allah'ın, Peygamber'inin (s.a.a) şahsına yönelik özel yardımını ele aldığını vurgulamıştık. Ayette bütün müminlerin Peygamber'e (s.a.a) yardım etmemeleri, onu yüzüstü bırakmaları varsayımına karşılık olarak bu (Allah'ın Peygamber'e yardımı) dikkatlere sunuluyor. Şu hâlde ayetin mağarada Peygamber'e (s.a.a) Allah'tan başka hiç kimsenin yardım etmediğine ilişkin kanıtsallığı kesindir.

Bu anlam, özü itibariyle, *"Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi ve kâfir olanların sözünü aşağı kıldı. Allah'ın sözü ise en yücedir."* ifadesinin akışı içinde yer alan zamirlerin tümünün Peygamber'e (s.a.a) yönelik olduğunun en somut kanıtıdır. İfade-ler, yüce Allah'ın tek başına Peygamber'e (s.a.a) gaybî ve kutsî yardımını sunmasını, bu yardımda hiçbir insanın etkinliğinin olmadığını vurgulamaya yöneliktir. Bu gayb menşeli kutsî yardımlar ise, üzerine sekinet indirilmesi, gözlerin görmediği bir orduyla onu desteklemesi, kâfir olanların sözlerinin alçaltılması ve hak sözün yüceltilmesi şeklinde özetleniyor. Hiç şüphesiz Allah Aziz'dir, üstün iradelidir; Hakîm'dir, her yaptığı yerindedir, hikmet üzeredir.

Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardımının dışında değerlendirilmesi gereken ve insanlar arasında birer övünç vesilesi olarak algılanan menkıbelere gelince; şayet ayette buna örnek gösterilecek bir şey varsa, o da, *"iki kişiden biri"* ve *"arkadaşına"* ifadelerinin içeriği olabilir. Kabul etmek gerekir ki, biri Peygamber (s.a.a) olan iki kişiden diğeri olmak ve Kur'ân'da bahsi geçen beraberlik esnasında Hz. Peygamber'e (s.a.a) arkadaş olmak, bir insan için onur verici bir övünç vesilesidir. Ancak yine de bu, toplumların değer biçtiği, onur vericilik gayesini bahsettiği toplumsal bir menkıbeden öteye geçmez. Kur'ân'ın değer yargısı ise, bambaşka bir öze, farklı bir ruha dayanır. Kur'ân mantığında üstünlüğün ve onurun bambaşka bir anlamı vardır. Bu anlam, toplumsal göreceli ön kabullerden, amaçlardan çok üstün bir salt gerçekliğe dayanır. Bu da, kulluk onurundan ve Allah'a yakınlık derecelerinden ibarettir.

Salt bedensel ve cismanî beraberlik (sahabelik), bu bağlamda bir anlam ve üstünlük ifade etmez. Kur'ân'da, defalarca türlü isimlerle adlanmanın insanların genelinin övünç vesilesi saydığı ve sosyal statü olarak gözünde büyüttüğü bir makamı işgal etmenin Allah katında bir değer ifade etmediği, asıl ölçü ve değerlendirmenin; insanların zahirî amellerinden ve soy soplarının üstünlüklerinden öte kalplerinin gizlediği niyetler olduğu vurgulanmıştır.

Peygamberimizin (s.a.a) ashabı ve arkadaşlarıyla ilgili olarak aşağıdaki ayet, bundan çok daha net ve vurgulu bir mesaj içermektedir: *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken,*

secde ederken görürsün... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara, mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir." (Fetih, 29) Ayetin girişindeki övücü ifadelerle, buna karşın sonundaki sınırlandırmaya ve ihtiyatlı yaklaşıma iyice dikkat ediniz!

Tefsirini sunduğumuz ayet ve onunla ilgili rivayet hakkındaki açıklamaların bu kadarıyla yetiniyoruz. Bundan fazlası bizi tefsir biliminin sınırlarının dışına çıkarır, kelim biliminin konularına dalmamıza neden olur. Bu ise maksadımızın dışındadır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Beyhakî -el-Delail adlı eserde- ve İbn Asakir -Tarih'inde- İbn Abbas'tan, *"Allah da sekinetini ona indirdi."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: *"Yani Allah, Ebu Bekir'in üzerine sekinet indirdi. Çünkü bu duygu zaten Peygamber'le (s.a.v) beraberdi."*

Yine aynı eserde belirtildiğine göre Hatip Bağdadî, et-Tarih adlı eserinde Habib b. Ebu Sabit'ten, *"Allah da sekinetini ona indirdi."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: *"Yani Allah, Ebu Bekir'in üzerine sekinetini indirdi. Peygamber'e (s.a.v) gelince, o zaten bu duyguya sahipti."*

Ben derim ki: Daha önce ayetin akışını baz alarak bu ifadedeki zamirin kesin olarak Peygamberimize (s.a.a) dönük olduğunu ortaya koyduk. Söz konusu iki rivayet, rivayet zincirlerindeki kopuklukla birlikte zayıftırlar. Ayrıca İbn Abbas'ın sözü kanıt olmaz. Sonra bunları destekleyen başka rivayetler de yoktur.

Bu iki rivayette üzerinde durulan kanıt ise, Peygamberimizin (s.a.a) her zaman sekinete sahip olduğu hususudur. Ama bu bir yakıştırmadır ve Hüneyn kıssasını anlatan şu ayet bu yakıştırmayı geçersiz kılmaktadır: *"Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi."* (Tevbe, 26) Hudeybiye Barışı ile ilgili gelişmeleri anlatan Fetih Suresi'ndeki ilgili ayet de buna örnek oluşturmaktadır. Söz konusu iki ayet, sözü edilen olaylar bazında Allah'ın, sekineti Peygamberi'ne indirdiğini açık bir dille ifade etmektedir. Dolayısıyla mağarada da benzeri bir durumun yaşandığı kesinlik kazanıyor.

Bazıları problemi fark etmiş olacaklar ki, söz konusu iki rivayette yer alan "sekinet duygusu zaten Peygamber'le beraberdi." ifadesini

(kayıtlandırarak) başka türlü yorumlamaya kalkışmışlardır. Güya sekinet duygusu (her zaman değil) mağarada Peygamberimizle (s.a.a) beraberdi. Bu da orada inen sekinetin Peygamberimize değil, arkadaşına indiğinin kanıtıdır. Sanki Habib'in rivayeti bu çıkarsama için daha elverişlidir.

Söz konusu müellif, İbn Abbas'ın ve Habib'in rivayetini aktardıktan sonra şunları söylüyor: "Bazı dilbilimciler ve ilâhî filozoflar, bu rivayeti ele almış ve içerdiği gerekçeli kanıtı açıklamışlar ve demişlerdir ki: 'O sırada Peygamberimizin (s.a.v) nefsinde herhangi bir sarsıntı, bir korku veya üzüntü meydana gelmemiştir.' Diğer bazıları da, 'Zamirde aslolan, daha önce zikredilen en yakına dönmesidir.' diyerek bu görüşü pekiştirmişlerdir. Ama bize göre bu değerlendirmeden bir şey çıkmaz."

"Diğer bazıları ise, 'Zamir Peygamberimize (s.a.v) dönüktür. Onun üzerine sekinet duygusunun indirilmiş olması da, onun korkmuş olmasını, nefsinde sarsıntı geçirmiş olmasını veya acı duymuş olmasını gerektirmez.' demişlerdir. Ama bu yorum zayıftır. Çünkü sekinetin indirildiğine ilişkin ifade, öncesindeki ifadeye atfedilmiştir. Bu da indirilişin, önceki ifadenin kapsamında işaret edilen durumdan sonra gerçekleştiğini, ona terettüp ettiğini gösterir. Yani sekinet duygusunun indirilişi, Peygamberimizin (s.a.v) arkadaşına, 'Üzülmeye' demesinden sonra gerçekleşmiştir." (Söz konusu müfessirden yaptığımız alıntı burada sona erdi.)¹

Eğer Peygamberimizin (s.a.a) o sırada korku duymadığını, nefsinde sarsıntı geçirmediğini söylerken, bunu, ayette veya güvenilir bir rivayette bunlara ilişkin bir açıklamanın yer almadığından elde ediyorlarsa, bilsinler ki, Hüneyn ve Hudeybiye olaylarını içeren ayetlerde de Peygamberimizin (s.a.a) o sıralarda korktuğundan, üzüntü duyduğundan veya nefsinde sarsıntı geçirdiğinden de söz edilmiyor. Ayrıca güvenilir bir rivayette bu anlama gelecek herhangi bir ifade de yer almıyor. O hâlde bu iki olay esnasında Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) sekinet duygusunu indirmiş olmasını ne ile izah edecekler?

Eğer sekinet duygusunun indirilmiş olması zorunlu olarak bir nefis sarsıntısının, bir korkunun veya üzüntünün var olduğunu gösterir diyorlar ise, daha önce böyle bir şeyin olamayacağını açıklamıştık. Çün-

kü ilâhî nimetlerden birinin indirilişi; zorunlu olarak karşıt bir durumla nitelenmişliği, mukabil bir cezaya çarptırılmışlığı gerektirmez. Rahmetten sonra bir rahmetin, nimetten sonra bir nimetin, iman ve hidayetden sonra bir iman ve hidayet inmiş olması gibi. Kur'ân'da bu tür olguların birçok örneğine rastlamak mümkündür.

Adı geçen müfessirin, "Ama bu yorum (zamirin Peygamberimize dönük olması) zayıftır. Çünkü sekinetin indirildiğine ilişkin ifade, öncesindeki ifadeye atfedilmiştir. Bu da indirilişin, önceki ifadenin kapsamında işaret edilen durumdan sonra gerçekleştiğini, ona terettüp ettiğini gösterir. Yani sekinet duygusunun indirilişi, Peygamberimizin (s.a.v) arkadaşına, 'Üzülmeye' demesinden sonra gerçekleşmiştir." sözüne gelince, bu yoruma itirazımız şudur:

Hiç kuşkusuz ayrıntı amaçlı "fa" edatı, kendisinden sonraki ifadenin kendisinden önceki ifadeye terettüp etmesine, sonrasının öncesinden sonra gerçekleşmiş olduğuna delalet eder; ancak burada zamansal açıdan bir sonralık değil, sıralama açısından bir sonralık söz konusudur. Hiç kimse bunun her zaman, zamansal açıdan sonra oluşu gerektirdiğini söyleyemez.

O hâlde bizim ele aldığımız konu açısından, "*Allah da sekinetini ona indirdi... onu destekledi.*" ifadesinin, kendisinden önceki ifadeye terettüp etmesi gerekir, kendisine en yakın olan ifadeye değil. Bunu ancak, "Zamirde aslolan, daha önce zikredilen en yakına dönmesidir." görüşünü savunanlar söyleyebilirler ki, bunu da adı geçen müfessirin kendisi zayıf kabul etmiştir.

Önceki ifadeler içinde, ayrıntı niteliğindeki ifadenin ("*Allah da sekinetini indirdi... onu destekledi.*") ilintilendirilmesine en elverişli olanı, "Allah ona falan vakitte, falan yerde yardım etmiştir." ifadesidir. Bu ayrıntıların getirilmesi ise, mufassal olanın mücmel olana ilişkin bir ayrıntı kılınması türündendir. Bu durumda ayetin akışı şu doğrultuda gerçekleşmiş olur: Yüce Allah ona falan vakitte, falan yerde yardım etmiştir. Böylece onun üzerine sekinetini indirmiş, onu görmediğiniz bir orduyla desteklemiş ve kâfir olanların sözünü alçaltmıştır.

Bundan da anlaşılıyor ki, adı geçen müellifin son ifadesinde yanıt olarak ifade ettiği husus, başlangıçta kendisinin zayıf bulduğu husustur. Demişti ki: "Zamirde aslolan, daha önce zikredilen en yakına

1- [el-Menar, c.10, s.429]

dönmesidir." -Bu aslın da aslı yok ya!- Böylece lafızda değişikliğe giderek aynı sözü bir kez daha yineliyor.

Buradan hareketle ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürvedeyh kanalıyla Enes b. Malik'ten aktarılan şu rivayetin de tartışılacak yönleri açığa çıkıyor: "Peygamber efendimiz (s.a.v) ve Ebu Bekir Hira dağındaki mağaraya girdiler. Ebu Bekir Peygamberimize dedi ki: 'Eğer içlerinden birisi ayaklarının önüne baksaydı beni ve seni mutlaka görürdü.' Peygamberimiz (s.a.v) ona şu karşılığı verdi: Sen, üçüncüleri Allah olan iki kişiyi ne sanıyorsun! Şüphesiz Allah sekinetini senin üzerine indirdi ve beni de göremediğin bir orduyla destekledi."

Her şeyden önce rivayette Hira dağındaki bir mağaradan söz ediliyor. Oysa olayın geçtiği mağaranın, Hira dağında değil, Sevr dağında olduğunu ifade eden rivayetler o kadar çoktur ki, hadis literatürü açısından müstefiz (tevatüre yakın) nitelemesini hak etmektedirler.

Öbür yandan, rivayet açıkça ayetin akışını bölüyor. "Sekinetini senin üzerine indirdi ve beni de görmediğin bir orduyla destekledi."

Alusî, Ruhu'l-Maani adlı tefsirinde şöyle rivayet eder: "Şüphesiz Allah sekinetini senin üzerine indirdi ve sizin görmediğiniz bir orduyla seni destekledi." Böylece ayetteki iki zamirin de Peygamber (s.a.a) yerine Ebu Bekir'e dönük olduğunu ifade eder.

Bu iki rivayetten hangisinin asıl, hangisinin tahrif edilmiş olduğunu bilemiyoruz. Fakat Alusî rivayete "sizin görmediğiniz bir orduyla seni destekledi." ifadesini ekleyerek, daha önceki açıklamaların kapsamında işaret ettiğimiz problemlere, çoğul bir ifade kullanmakla yeni bir problem katmıştır. Çünkü muhatap o günde çoğul değildi, sadece Ebu Bekir'di.

Tefsiru'l-Kummi'de, "Eğer yakın bir dünya malı ve kısa bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi." ifadesiyle ilgili olarak Ebu'l-Carud'un, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Yani, kolayca ve kısa yoldan elde edilecek bir ganimet söz konusu olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Zürrare, Hümrân ve Muhammed b. Müslim İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "Eğer yakın bir dünya malı ve kısa bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi..." ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Onlar sefere çıkacak güce ve donanımına sahiptirler.

Bu, Allah'ın ilminde vardı ki, eğer yakın bir dünya malı veya kısa ve kolay bir yolculuk söz konusu olsaydı, mutlaka bu işi yaparlardı."

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Saduk, el-Maanî adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Abdul'ala b. A'yen'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Kummi'de, "Fakat bu çetin yol onlara uzak geldi." ifadesine ilişkin olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Tebük'e yolculuk yapmak, onlara uzak ve meşakkatli geldi. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) bundan daha uzun mesafeli ve daha meşakkatli başka bir yolculuğa çıkmamıştır."

"Münafıkların Peygamberimizle (s.a.a) birlikte Tebük Seferi'ne çıkmak istemeyişlerinin sebebine gelince, yazın yaylaya çıkan Nabatlılar Şam'dan Medine'ye geri döndüklerinde beraberlerinde sergi ve yiyeceklerini taşırlardı. İşte bunlar yayla dönüşlerinde Medine'de, Romalıların büyük bir ordu oluşturup Resulullah (s.a.a) ile savaşmak amacıyla harekete geçtikleri söylentisini yaymışlardı. Güya Heraklus da ordunun başındaydı. Gassanîler, Cazamîler, Behraîler ve Amileoğulları gibi Arap kabileleri de Roma ordusu saflarında yer almıştı. Kralın askerlerini Belka'da konuşlandığı, kendisinin de Hımıs'ta bulunduğu söyleniyordu."

"Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) ashabını Belka mıntikasına giren Tebük'e gönderdi. Civardaki Arap kabilelerine, Mekke'ye, Huzaa, Müzeyne ve Cüheyne kabilelerinden İslâm'ı kabul edenlere haber gönderdi, onları cihada teşvik etti."

"Resulullah (s.a.a) ordusuna hazırlık emrini verdi ve 'Seniyetu'l-Veda' denilen yerde karargâhını kurdu. Ciddelilere, gücü olmayanlara yardım etmelerini emretti. Herkes neye sahipse onu ortaya çıkardı. Ortaya konan bu mallardan silâh ve mühimmat eksikliklerini giderdiler, güçlendiler, böylece daha bir coşkuyla cihada hazırlandılar."

"Bu sırada Resulullah efendimiz (s.a.a) ashabına hitap etti. Allah'ı hamt edip ona övgüler sunduktan sonra şunları söyledi: Ey insanlar! Sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabıdır. En öncelikli söz de içine takva duygusu sinmiş sözdür. En hayırlı millet (bir din etrafında birleşen uluslar topluluğu, din), İbrahim milletidir. En iyi sünnet (hayat sistemi), Muhammed'in sünnetidir. En onurlu konuşma, Allah'ı anmadır. Kıssaların (ibret dersleri çıkarma amaçlı hikâyelerin) en güzeli, şu Kur'-

ân'da yer alır. İşlerin en iyisi, kararlılıkla yerine getirilenidir; en kötüsü ise, (dinsel ve fitrî bir dayanağı olmaksızın) uydurulanıdır. En güzel yol göstericilik, peygamberlerin yol göstericiliğidir. Öldürülenlerin en onurluları, şehitlerdir. En koyu körlük, doğru yolu bulduktan sonra sapmadır. Amellerin en hayırlısı, yararlı olanıdır. Yol göstericiliğin en hayırlısı, başkaları tarafından izlenilenidir. En kötü körlük, kalbin kör olmasıdır. Yukarıdaki (veren) el, aşağıdaki (alan) elden üstündür. Az olmasına rağmen yeterli olan şey, çok olmasına rağmen oyalayıcı, boş yere meşgul edici bir şeyden daha iyidir. En kötü mazeret, ölüm anında ileri sürülenidir. En kötü pişmanlık da, kıyamet günü duyulan pişmanlıktır. Bazı insanlar cuma namazına ara sıra gelirler. Bazıları da Allah'ı yüksünerek zikrederler. Dilin en büyük yanlışlığı, yalandır. En iyi zenginlik, nefis zenginliğidir. En iyi yol azığı, takvadır. Hikmetin başı, Allah korkusudur. Kalbe damlatılan duyguların en hayırlısı, yakın (pürüzsüz iman)dir. Şüphe, küfürden kaynaklanır. İlişkileri dondurup birbirinden uzaklaşmak, cahiliye işidir. Hainlik ve sahtekârlık, cehennem pisliğidir. Sarhoşluk ateş közüdür. Şiir (yalan övgülerle şiir söylemek), Şeytan'dan kaynaklanır. Şarap (içki), bütün günahların anası, toplandığı yerdir. Kadınlar, İblis'in tuzak ağlarıdır. Gençlik, bir tür deliliktir. Kazançların en kötüsü, faiz kazancıdır. En kötü yiyecek, yetim malıdır. Mutlu insan, başkalarının başından geçen olaylardan öğüt alıp olumlu dersler çıkaran kimsedir. Bedbaht ise, anasının karnında iken bedbahttır."

"Hepinizin sonunda varacağı yer, dört zıralık bir çukurdur (kabir-dir). İşlerin sonu, göz önünde bulundurulmalıdır. İşlerin ölçü ve değeri, sonunda belli olur. Faizden daha (beter) faiz, yalan söylemektir. Gelecek olan her şey yakındır. Mümine sövmek, fisk (yoldan çıkma); mümini öldürmekse küfürdür. Müminin etini yemek (gıybetini yapmak), Allah'a başkaldırmaktır. Müminin kanı nasıl dokunulmaz ise, malı da dokunulmazdır. Bir kimse Allah'a güvenip dayanırsa (tevekkül ederse), O, ona yeter. Sabreden başarıya ulaşır, kazanır. Bağışlayanı, Allah bağışlar. Öfkesini yutanı, Allah ödüllendirir. Belalar karşısında sabreden kimsenin bu tavrını, Allah karşılıksız bırakmaz. Şan ve şöhret peşinde koşanı, Allah rezil eder ve kötü ünle anılmasını sağlar. Bir kimse şan ve şöhret sahibi olma noktasında sessiz kalırsa, Allah onu, beklediğinden katbekat daha fazla erdemli bir kimse olarak anılmasını, iyi ün salmasını sağlar. Kim Allah'a isyan ederse, Allah ona

azap eder. Allah'ım! Beni ve ümmetimi affet! Allah'tan, kendim ve sizin için bağışlanma diliyorum."

"İnsanlar Peygamberimizin (s.a.a) bu sözlerini dinledikten sonra cihada çıkma hususunda daha istekli oldular. Kendilerine seferberlik emri ulaştırılan Arap kabileleri birer birer gelmeye başladılar. Ancak münafıklardan ve başka gruplardan oluşan bazı insanlar, bu emre uymada isteksiz davrandılar ve geri durdular. Peygamberimiz (s.a.a) Cedd b. Kays'la karşılaştı ve ona şöyle dedi: 'Ey Ebu Vehb, bizimle sefere çıksana! Sanırım sarışın kızları görmekten kendini alıkoyamazsın?' Dedi ki: 'Ya Resulullah benim kavmim, aralarında benden daha çok kadınlara düşkün birinin olmadığını bilir. Seninle birlikte sefere çıkarsam, sarışın kızlar gördüğümde kendimi tutamamaktan korkarım. Beni böylesine bir fitneye düşürme. İzin ver evimde kalayım.' Bu adam kendi kabilesinden olan bazı adamlara, 'Bu sıcakta sefer çıkmayın...' diye de telkinde bulunmuştu."

"Bunun üzerine oğlu şöyle dedi: 'Resulullah'ın teklifini geri çeviriyorsun, ona dediğini dedikten sonra da kavmine, 'Bu sıcakta sefere çıkmayın.' diyorsun. Allah'a yemin ederim ki, bunun hakkında insanların kıyamete kadar okuyacakları bir ayet inecektir.' Nitekim Allah, Elçi'sine (s.a.a) şu ayeti indirdi: '*Onlardan öylesi de var ki, 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme.'* der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır.' [Tevbe, 49]"

"Sonra Cedd b. Kays şunları söyledi: Yoksa Muhammed Romalılarla savaşmayı başkalarıyla savaşmak gibi mi sanıyor? Bunlardan hiçbiri geri dönemeyecektir."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok rivayet başka kanallardan, gerek Şiîler ve gerekse Sünnîler tarafından rivayet edilmiştir.

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Muhammed b. Cehm'den rivayet eder ki: "Bir gün Halife Me'mun'un meclisine katıldım. Yanında İmam Ali b. Musa er-Rıza (a.s) bulunuyordu. Halife, İmam'a dedi ki: 'Ey Resulullah'ın (s.a.a) oğlu! Sen, 'Peygamberler masumdur.' demiyor musun?! İmam, 'Evet, diyorum.' dedi. Bunun üzerine Me'mun -uzunca bir sorunun kapsamında- dedi ki: Ey Ebu'l-Hasan, o hâlde bana Allah'ın, '*Allah seni affetsin... onlara niçin izin verdin?*' sözünü açıkla."

"İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: 'İnen bu ayeti, 'Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.' şeklinde algılamak gerekir. Yüce Allah burada

Peygamber'e (s.a.a) hitap ederek, ümmeti kastetmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *'Andolsun, Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun.'* [Zümer, 65], *'Eğer seni sebat-kâr kılmasaydık, gerçekten onlara birazcık meyledecektin.'* [İsrâ, 74] Bunun üzerine Me'mun dedi ki: Doğru söyledin ey Allah Resulü'nün oğlu!" [Uyunu Ahari'r-Rıza, c.1, s.202, bap: 15, hadis: 1]

Ben derim ki: Hadisin içeriği, bizim daha önce ayetin tefsiri bağlamında açıkladığımız gerçekle uyum içindedir. Yoksa Allah Resulü'nün (s.a.a) savaşa katılmama yönündeki izni, en iyi olanı terk etme kabilinden değil. Çünkü bu durumda ayeti, 'Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.' şeklinde algılamak mümkün olmazdı.

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdurrezzak -el-Musannef- adlı eserde ve İbn Cerir, Amr b. Meymun el-Evdî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s.a.v) kendisine bu yönde emir verilmediği hâlde iki işi yapmıştır. Biri münafıklara sefere çıkmama iznini vermesi, diğeri de savaşta esir alması. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: *Allah seni affetsin... onlara niçin izin verdin.*"

Ben derim ki: Rivayetin içeriği hakkında daha önce bir değerlendirmede bulunmuş ve eleştirilerimizi açıklamıştık.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, el-bette bunun için bir hazırlık yaparlardı."* ayeti ve sonrasıyla ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu seferde bazı temiz niyetli ve basiret sahibi kimseler de, Resulullah'ın (s.a.a) ordusuna katılmaktan geri kaldılar, gecikteler. Bunların, duydukları en ufak bir şüphe yoktu. Fakat, 'Nasıl olsa Resulullah'a (s.a.a) yetişiriz.' diye geç kalmışlardı."

"Bunlardan biri, Ebu Hayseme'ydi. Ebu Hayseme güçlü kuvvetli bir kimseydi. İki karısı ve iki de gölgeliği vardı. Hanımları gölgeliklere iyice serin olsunlar diye su serpmişlerdi. Onun için suyun soğumasını sağlamış, onun için yemek de hazırlamışlardı. Ebu Hayseme gölgeliklere girince, yapılan hazırlıklara baktı ve şöyle dedi: Hayır, vallahi bu adalet değildir. Allah geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığı hâlde Resulullah, en kavurucu sıcaklarda ve tozu dumana katan şiddetli rüzgârlarda hareket ediyor, silâh kuşanıp Allah yolunda cihat ediyor. Buna karşın güçlü kuvvetli Ebu Hayseme gölgeliklerin altında güzel karılarının yanında oturuyor. Hayır, vallahi bu insafa sığmaz."

"Sonra devesini hazırladı, eşyalarını sırtına bindirerek Resulullah'ın (s.a.a) ardı sıra yola koyuldu. İnsanlar uzaktan birinin yaklaşmak-

ta olduğunu gördüler ve Resulullah'a (s.a.a) haber verdiler. Buyurdu ki: 'Ebu Hayseme olmasın!' Derken Ebu Hayseme geldi ve yaşadığı iç muhasebeyi Peygamberimize (s.a.a) anlattı. Peygamberimiz (s.a.a) de ona duada bulunarak hayırla karşılık verdi."

"Ebu Zer (r.a) de Peygamberimizin ordusuna üç gün sonra yetişti. Arık bir devesi vardı. Bu yüzden üç gün gecikerek orduya yetişebilmişti. Devesi yolun bir yerinde takatten düşmüş, artık hareket edemez olmuştu. Bunun üzerine Ebu Zer deveyi orada bırakmış, malzemelerini sırtlanıp yola yaya olarak devam etmişti. Güneş iyice yükselince, Müslümanlar bir kişinin gelmekte olduğunu fark ettiler. Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Ebu Zer olmasın!' Dediler ki: 'Gelen Ebu Zer'dir.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Yetişin ona. Çünkü o susamıştır.' Hemen ona su verdiler."

"Ebu Zer, Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiği zaman, yanındaki kapların birinde su olduğu görüldü. Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Ey Ebu Zer, bu nasıl iş?! Yanında su olduğu hâlde sen susamışsın!' Dedi ki: Ya Resulullah, anam-babam sana kurban olsun. Yolda bir kayaya rast geldim. Gözeneklerinde yağmur suyu vardı. Suyu tattığımda, soğuk ve tatlı olduğunu anladım. Bunun üzerine kendi kendime dedim ki: Resulullah içmeden bu sudan içmeyeceğim."

"Resulullah şöyle dedi: Allah sana rahmet etsin, Ebu Zer! Yalnız yaşarsın, yalnız ölürsün, yalnız dirilirsin ve cennete yalnız girersin. Senin sayende Iraklılardan bir grup bahtiyar olacaktır. Bunlar seni yıkayacak, teçhiz edecek, namazını kılacak ve seni defnedeceklerdir."

"Bazı münafıklar da Peygamberimizin (s.a.a) ordusuna katılmışlardı. Bir de o güne kadar herhangi bir münafıklıklarına rastlanmayan kimi samimî Müslümanlar da sefere katılmamışlardı. Şair b. Kâ'b b. Malik, Merare b. Rebi ve Hilal b. Ümeyye er-Rafiî de bunlar arasında yer alıyorlardı. Allah bunların tövbelerini kabul edince, Kâ'b şöyle demişti: Resulullah'ın (s.a.a) Tebuk'e hareket ettiği gün gücüm kuvvetim yerindeydi. Hiç kendimi bu kadar güçlü hissetmemiştim. O günden başka hiçbir zaman iki binek hayvanım birden olmamıştı. Kendi kendime şöyle diyordum: 'Yarın değil, ertesi gün yola çıkarım. Nasıl olsa gücüm yerindedir. Çarşıya çıkar, hazırlığımı yapar, Peygamber'e yetişirim.' Ancak Peygamberimizin (s.a.a) yola çıkmasından sonra tebellleştim ve her gün biraz daha ağırlaşım. Bir gün hazırlık için çarşıya çıktığımda, Hilal b. Ümeyye ve Merare b. Rebi'yle karşılaştım. On-

lar da ordudan geri kalmışlardı. Ertesi gün çarşıya gelip hazırlığımızı tamamlayarak yola çıkmayı kararlaştırdık. Fakat buna rağmen eksikliklerimizi gideremedik. Her seferinde şöyle diyorduk: 'Yarın veya öbür gün çıkarız.' Derken bir gün Resulullah'ın geri döndüğünü haber aldık. O zaman büyük bir pişmanlık duyduk."

"Peygamberimiz (s.a.a) Medine'ye gelince, onu karşılamaya çıktık. Esenlikler diledik, selâm verdik. Fakat selâmımızı almadığı gibi, yüzünü de bizden çevirdi. Sonra Müslüman kardeşlerimize selâm verdik, onlar da bizim selâmımızı almadılar. Ailelerimiz de bundan haberdar olunca, onlar da bizimle konuşmayı kestiler. Mescide gittiğimiz zaman, hiç kimse bize selâm vermez ve kimse bizimle konuşmazdı. Bir gün eşlerimiz, Peygamberimizin (s.a.a) yanına gittiler ve şöyle dediler: 'Kocalarımıza öfkelenildiğini duyduk. Biz de onları terk edelim mi?' Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: Onları terk etmeyin; ama onlara yaklaşmayın da."

"Kâ'b b. Malik ve diğer iki arkadaşı içine düştükleri durumu görünce, şöyle dediler: Artık Medine'de yaşayamayız. Ne Resulullah (s.a.a), ne kardeşlerimiz, ne de ailelerimiz bizimle konuşuyor. En iyisi şu dağın tepesine çıkalım, Allah bizim tövbemizi kabul edinceye ve bizler oracıkta ölünceye kadar bekleyelim."

"Medine yakınlarındaki Zubab dağına çıktılar. Oruç tutuyorlardı. Aileleri de yiyeceklerini getiriyor, bir köşeye bırakıyor, ama onlara bakıp da konuşmuyorlardı."

"Günlerce bu şekilde gece-gündüz ağlıyor, kendilerini affetsin diye Allah'a yalvarıyorlardı. Bu durum böyle uzayıp gidince, Kâ'b diğerlerine dedi ki: 'Arkadaşlar, Allah ve Resulü bize öfkelenildi. Ailelerimiz de, kardeşlerimiz de bize kızgınlar. Hiç kimse bizimle konuşmuyor. Ya niçin biz de birbirimize kızmıyoruz?' Böylece dağın başında birbirlerinden ayrıldılar. Ölünceye veya Allah tövbelerini kabul edinceye kadar birbirleriyle konuşmamaya yemin ettiler. Bu şekilde üç gün daha kaldılar. Her biri dağın bir tarafında kalıyordu. Birbirlerini görmüyor, birbirleriyle konuşmuyorlardı."

"Üçüncü gece, Peygamberimiz (s.a.a) Ümmü Seleme'nin evinde olduğu sırada onların tövbelerinin kabul edildiğine dair vahiy indi: '*Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e... muhacirlere ve ensara yöneldi.*' [Tevbe, 117] İmam Cafer Sadık (a.s) buyurur ki: Bu ayet, geri

kalıp da sonra Resulullah'ın (s.a.a) ordusuna katılan Ebu Zer, Ebu Hayseme ve Umeyr b. Vehb hakkında inmiştir."

"Ardından söz konusu üç kişiyle ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: '*(Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rahmetiyle yöneldi).*' [Tevbe, 118] Âlim (İmam) der ki: Ayetteki [geri bırakılanlar anlamındaki] 'hullifu' kelimesi, 'hâlefu' (geri kalanlar) anlamındadır. Eğer zorla geri bırakılmış olsalardı, bundan dolayı ayıplanmazlardı. '*(İlişkilerin kesilmesi sonucu) yeryüzü tüm genişliğine rağmen kendilerine dar gelmişti.*' Çünkü ne Resulullah (s.a.a), ne Müslüman kardeşleri, ne de aileleri onlarla konuşmuyorlardı. Bu yüzden Medine onlara dar gelmişti. Nitekim bu manevî baskıya dayanamamış, kentin dışına çıkmışlardı. '*Gönülleri de sıkıldıkça sıkılmıştı.*' Çünkü birbirleriyle konuşmamaya ve her biri bir köşeye çekilmeye yemin etmişlerdi. Yüce Allah onların samimî olduklarını bildiğinden, tövbelerini kabul etti."

Ben derim ki: Yukarıda işaret ettiğimiz iki ayet [Tevbe, 117-118] ve bunlara ilişkin rivayetler üzerinde duracağız.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muğire'den şöyle rivayet edilir: "Onun (İmam'ın -a.s-), '*Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı.*' ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini duydum: Ayette geçen 'hazırlık'tan maksat niyettir. Demek istiyor ki: Eğer niyetleri olsaydı, çıkarlardı."

Ben derim ki: Hadis, zayıf olmasının, raviler zincirine yer verilmemesinin, rivayet edilen İmam'ın kim olduğu belirtilmeyip zamirle söylenmesinin ötesinde, ayetin lafzıyla da bağdaşmıyor. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn İshak ve İbn Münzir, Hasan el-Basrî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Abdullah b. Übey, Abdullah b. Nebtel ve Rifaa b. Zeyd b. Tabut, münafıkların ileri gelenleriydiler. Bunlar, İslâm'a ve Müslümanlara karşı sürekli birtakım tuzaklar kuruyorlardı. '*Andolsun onlar bundan (Tebük Seferi'nden) önce de (Uhud'da) fitne çıkarmak istemişler ve olayları sana ters göstermişlerdi.*' ayeti onlar hakkında inmiştir."

AYETLERİN MEALİ

49- Onlardan öylesi de var ki, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme." der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır.

50- Sana bir iyilik gelirse, (bu) onları rahatsız eder; ama başına bir musibet gelirse, "Biz önceden tedbirimizi almıştık." derler ve sevinerek dönüp giderler.

51- De ki: "Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim Mevla'mızdır. Öyleyse müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

52- De ki: "Bize iki güzellikten biri (zafer veya şehit olmak) dışında bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz? Hâlbuki biz de Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle size bir azap ulaştırmasını bekliyoruz. O hâlde bekleyin; biz de sizinle beraber beklemekteyiz."

53- De ki: "Malınızı (hayır işlerde) ister gönüllü harcayın, ister gönülsüz (fark etmez; zira) bu asla sizden kabul olmayacaktır. Çünkü siz fasık (yoldan çıkan, kötü işler yapan ve emre boyun eğmeyen) bir topluluktunuz."

54- Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen; onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve sırf istemeyerek harcama yapmalarından başka bir şey değildir.

55- Onların malları ve çocukları seni hayrete düşürüp imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.

56- (O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değildir; fakat onlar korkak bir topluluktur.

57- Eğer sığınacak bir yer yahut (barınabilecek) mağaralar veya (sokulabilecek) bir delik bulsalar, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.

58- Onlardan sadakalar hususunda (zekât ve ganimetleri dağıtma konusunda) seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse, hoşnut olurlar; verilmezse, hemen kızarlar.

59- Eğer onlar Allah ve Resulü'nün kendilerine verdiği razı olarak alıp, "Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz Allah'a yönelmişiz." deselerdi (onlar için daha iyi olurdu).

60- Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara verilir; (bir de) kölelerin özgürlüğe kavuşturulması, borçlular, Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış (yolcu) içindir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

61- Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; "O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir)." diyorlar. De ki: "O sizin

için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman eden kimseler için bir rahmettir." Allah'ın Resul'ünü incitenlere acı bir azap vardır.

62- Sizi hoşnut etmek için (size gelip) Allah'a yemin ederler. Oysa (gerçekten) mümin iseler, (bilmelidirler ki) Allah ve Resulü daha önceliklidir O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri için.

63- (Hâlâ) bilmediler mi ki, kim Allah ve Resulü'ne karşı koyarsa, elbette onun için, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır? İşte bu, büyük aşağılanmadır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde münafıklarla ilgili değerlendirmelere, durumlarının açıklanmasına devam ediliyor. Bu çerçevede kimi söz ve eylemlerine işaret ediliyor, gizli iğrenç karakterlerini, sapıklığa dayalı inanç sistemlerinin özünü açığa çıkaracak tarzda irdelleyici araştırmalara başvuruluyor.

49) Onlardan öylesi de var ki, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme." der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır.

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla, burada geçen "fitne" sözcüğü, ya insanı baştan çıkaran ve aldatan bir duruma düşürmek ya da daha genel kapsamlı bir fitnenin, sıkıntının ve belanın içine atmak anlamında kullanılmıştır.

Birinci ihtimali esas aldığımız zaman şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Oturmam ve cihada katılmamam hususunda bana izin ver. Çıktığınız bu seferle ilgili olarak görkemli ganimetlerden ve çekici güzelliklerden, insanın iştahını kabartan yiyeceklerden söz edip de beni ayartmaya çalışma. Yoksa bunların cazibesine kapılarak sefere çıkmak zorunda kalırım." İkinci ihtimali esas almamız durumunda ise, karşımıza çıkacak anlam şudur: "Bana izin ver ve beni çıktığınız bu seferin meşakkatlerinin, musibetlerinin ve belalarının kucağına atma."

Yüce Allah onların bu sözlerine şu şekilde cevap veriyor: "*Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir.*" Bu ifadenin verdiği mesaj şu şekilde belirginleşmektedir: Onlar, akıllarınca sefere çıkmaları duru-

munda karşılarına çıkması muhtemel bir fitneye düşmekten sakınmaya çalışıyorlar, fakat yanılıyorlar. Çünkü şu anda üzerinde bulundukları küfür, münafıklık ve ahlâksız yaşam biçimi, bunun doğal bir sonucu olarak da söyledikleri şu sözler, bizzat içine düştükleri bir fitneden başka bir şey değildir. Şeytan onları aldatarak baştan çıkarmış bulunuyor. Küfrün, sapıklığın helâk edici girdabına ve fitnesinin akıntısına kapılmış bulunuyorlar.

Bu, onların dünya hayatında içine düştükleri durumdur. Ahirete gelince; dünyada fitne onları çepeçevre kuşattığı ve tepetaklak fitnenin içine düştükleri gibi, ahirette de cehennem onları dört bir yandan saracaktır. Dolayısıyla, *"Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir."* ifadesi ile, *"Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır."* ifadesi birlikte aynı anlamı ifade ediyor gibidirler. Adeta, bunlar dünyada ve ahirette ebedî fitne ve helâkin girdabına düşmüşlerdir, deniyor.

"Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır." ifadesiyle gelecekteki bir kuşatmadan ziyade, cehennem onları fiilen kuşatmış olması kastedilmiş olabilir. Nitekim amellerin somutlaştıklarına (tecessüm) delalet eden ayetlerden bunu anlamak mümkündür.

50) Sana bir iyilik gelirse, (bu) onları rahatsız eder; ama başına bir musibet gelirse, "Biz önceden tedbirimizi almıştık." derler ve sevinerek dönüp giderler.

Ayetlerin akışını bir veri olarak alırsak, iyilik ve kötülükten maksadın; savaş ve seferlerden sonra savaşa ve sefere katılan kimselerin karşılaştıkları fetih, zafer ve ganimet gibi şeylerle, öldürülme, yaralanma ve yenilgiye uğrama gibi kötü şeylerin olduğunu anlarız.

"Biz önceden tedbirimizi almıştık, derler." ifadesi, meydana gelmesinden önce bir kötülüktan sakınma eyleminden kinayedir. Sanki durumları ellerinden ve kontrollerinden çıkabilirmiş de onu tutmuşlar, kontrolleri altına almışlar; ona egemen olup, bozulmasına veya yitip gitmesine engel olmuşlar gibi.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Şu münafıkların gözleri senin üzerindedir. Eğer ganimet alır ve bir zafer elde edersen, bu, onların üzülmelerine neden olur. Eğer öldürülür veya yaralanır ya da başka bir musibetle karşılaşsan, o zaman, "İyi ki daha önce bu kötülüğe karşı tedbirimizi aldık." diyerek sevinç içinde geri dönerler.

Yüce Allah onların bu davranışlarına iki ayette, iki farklı ifadeyle cevap vermiştir: *"De ki: ...bize asla erişmez..."*, *"De ki: ...bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz?"*

51) De ki: "Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim Mevla'mızdır. Öyleyse müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

Kısaca demek isteniyor ki, bizim işlerimizin yönetimi, kontrolü (velâyeti) sadece yüce Allah'ın elindedir. -Bu sonucu, *"O bizim Mevla'mızdır."* ifadesinin içerdiği sınırlandırmadan çıkarıyoruz.- İşlerimizin yönetimi, bizim kendimizin veya şu görünen sebeplerden herhangi birinin elinde değildir. Gerçekte bütün işler, her şeyin kontrolü ve yönetimi sadece Allah'ın tekelindedir. O önceden bir yazı yazmıştır; bize ileride erişecek hayırları, kötülükleri, güzellikleri ve çirkinlikleri kesinleştirerek hükme bağlamıştır. Böyle olduğuna göre, bizim görevimiz; O'nun emirlerini eksiksiz yerine getirmek, O'nun emirlerini yaşatmak ve O'nun yolunda cihada koşmaktır. Bize erişen herhangi bir güzellik veya kötülük, mutlaka Allah'ın dilemesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. O hâlde kulun görevi, önceden tedbirler almaktan vazgeçip O'nun emirlerine uymaktır. Bunun adı da Allah'a güvenip dayanmaktır, yani tevekküldür.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Öyleyse müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."* ifadesi, yeni baştan başlanılan bir ifade değil, bilakis öncesindeki ifadeye matuftur ve onun içeriğini bütünlemektedir. Böylece ayette kastedilen anlamın da şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Bizim işlerimizin yönetimi Allah'ın tekelindedir. Biz O'na iman etmiyiz. Bunun gereği de, [kendiliğimizden ve bağımsız olarak] kendimiz için bir güzellik veya kötülük belirleyip seçemeyecek şekilde O'na güvenip dayanmamız, tevekkül etmemiz ve işleri O'na döndürmemiz, havale etmemizdir. Eğer bize bir iyilik erişirse, bu, O'nun bizim üzerimizdeki minnetinin bir yansımasıdır. Şayet başımıza bir kötülük gelirse, irade ve tercih O'nundur. Bundan dolayı kınanamayız, ayıplanamayız. Ne üzülürüz, ne de kalplerimizi bir karamsarlık kaplar.

Nitekim ulu Allah, değişik ayetlerde şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. Allah bunu, elinizden çıkana üzülmeyesiniz"*

ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye açıklamaktadır." (Hadid, 22-23), "Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür." (Teğâbun, 11), "Bu, Allah'ın, inananların yardımcısı olmasından dolayıdır." (Muhammed, 11), "Allah da müminlerin velisidir." (Âl-i İmrân, 68), "Hâlbuki veli, yalnız Allah'tır." (Şûrâ, 9)

Görüldüğü gibi, yukarıda sunduğumuz ayetler, münafıkların ve himlerine cevap olarak sunulan ve bizim de tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği gerçekleri pekiştiren temel unsurlar içermektedirler. Buna göre, gerçek velayet, yöneticilik Allah'ın tekelindedir. Hiçbir işte O'ndan başka bir kimsenin bağımsız, kendisinden kaynaklanan yönetsel bir yetkisi yoktur. İnsan Allah'a iman ettiği ve Rabbinin gerçek makamını algıladığı zaman bu gerçeği bilir. O zaman bilir ki, Rabbine güvenip dayanmalıdır, gerçek irade, tercih ve seçme yetkisi O'nun elindedir. Dolayısıyla elde ettiği bir iyilikten dolayı şıarmaz ve başına gelen bir musibetten dolayı da üzülmez.

Hiç kuşkusuz insanın düşmanının elde ettiği bir güzellikten dolayı üzülmesi veya düşmanının başına gelen bir kötülükten dolayı sevinmesi, tam anlamıyla bir cehalet örneğidir. Çünkü kişinin bu olayda en küçük bir etkinliği söz konusu değildir. Münafıkların müminlerin elde ettikleri herhangi bir güzellikten dolayı üzülmelerine ve başlarına gelen bir kötülükten dolayı da sevinmelerine verilen ilk cevap budur.

Bazı müfessirler değerlendirmelerini, ayette geçen "mevla" sözcüğünün "yardımcı" anlamında kullanılmış olması ihtimali üzerine bina etmişler. Yine bazılarına göre, "Öyleyse müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler." cümlesi, önceki ifadenin devamı değil, yeni bir ifadenin başlangıcı mahiyetindedir. Dolayısıyla öncesiyle ilintili olmayan bu cümlede yüce Allah müminlere, kendisine güvenip dayanmalarını, tevekkül etmelerini emretmiştir. Fakat gözlemlediğimiz kadarıyla iki ayetin akışı, böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir.

52) De ki: "Bize iki güzellikten biri (zafer veya şehit olmak) dışında bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz? Hâlbuki biz de Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle size bir azap ulaştırmasını bekliyoruz. O hâlde bekleyin; biz de sizinle beraber beklemekteyiz."

Ayette sözü edilen "iki güzellik"ten maksat, onların Hz. Peygamber'e (s.a.a) isabet eden bir iyilikten dolayı üzülmelerinden ve onun

başına gelen bir kötülükten dolayı da sevinmelerinden ve Peygamber'e bir kötülük isabet ettiğini gördüklerinde, "Biz önceden tedbirimizi almıştık." demelerinden söz eden ilk ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, iyilik ve kötülüktür. Buna göre onlar, sürekli olarak müminlere isabet eden iyilik veya kötülüğün beklentisi içerisindeyler.

Dinsel perspektiften baktığımız zaman iyilik de, kötülük de iyiliktir. Çünkü iyilikte, dünya iyiliği ve ahirette kazanılan büyük ödül söz konusudur. Şehitlik veya başka herhangi bir zorluk gibi münafıklar tarafından kötülük olarak algılanan durumlar ise, Allah'ın rızasının kazanılmasına, ebedî ve daimî bir sevabın elde edilmesine neden olur.

Buna göre, ayette kastedilen anlam şudur: "Bizler ve sizler, her birimiz karşı tarafı gözetliyoruz. Fakat siz, bizim için iki hasletin beklentisi içindesiniz. Bunların her ikisi de güzel hasletlerdir: Ganimetler elde ederek düşman karşısında galibiyet kazanmak veya Allah yolunda şehit olmak. Biz ise, yüce Allah'ın katından bir azapla sizi cezalandıracağı anı beklemekteyiz. Ya üzerinize semavî bir azap gibi kendi katından azap indirmesini veya bizim ellerimizle sizi cezalandırmasını beklemekteyiz. Örneğin bize, sizinle savaşmamızı ve yeryüzünü sizin pis varlığınızdaki temizlememizi emredebilir. Dolayısıyla her hâlükârda biz kazançlı çıkıyoruz. Eğer sizin bizimle ilgili olarak beklentisi içinde olduğunuz olaylardan herhangi birisi gerçekleşirse, bundan dolayı mutlu oluruz. Aynı şekilde bizim sizinle ilgili olarak beklentisi içinde olduğumuz durum da gerçekleşirse, yine mutlu oluruz. O hâlde bekleyin, biz de bekliyoruz." Bu da, münafıklara verilen ikinci cevaptır.

İlk ayette, iyilik ve kötülüğün Peygamber'e (s.a.a) isabet etmesinden söz edilmiştir. Buna karşın cevap niteliğinde sunulan ikinci ve üçüncü ayetlerde ise, bu iki hâlin Peygamber'e (s.a.a) ve müminlere birlikte isabet etmesinden bahsediliyor. Bunun nedeni, her iki hâlde de Peygamber'le müminlerin ayrılmazlığı, Peygamber'e (s.a.a) isabet eden bir iyiliğe ve kötülüğe müminlerin de ortak olmalarıdır.

53) De ki: "Mahnızı (hayır işlerde) ister gönüllü harcayın, ister gönülsüz (fark etmez; zira) bu asla sizden kabul olmayacaktır. Çünkü siz fasık (yoldan çıkan, kötü işler yapan ve emre boyun eğmeyen) bir topluluktunuz."

Bu ayette, ifadeler emir kalıbında kullanılmış, ama şart anlamı kastedilmiştir. İki ihtimal (gönüllü ve gönülsüz harcamak) arasında

gidip gelmenin sebebi de, emir kalıbını bu hususların tümünü kapsayacak şekilde genelleştirmektir. Bu, aynı zamanda herhangi bir yasağın da olmadığından, yolun bütünüyle kapatılmadığından kinayedir. Böylece bu işin boş eylemden ibaret olduğu ve herhangi bir sonuç vermediği ima ediliyor. *"bu asla sizden kabul olmayacaktır."* ifadesi, emrin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Nitekim, *"Çünkü siz fasık bir topluluksunuz."* ifadesi de, sadakanın kabul edilmemesinin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir.

Buna göre, ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Sizin gönüllü veya gönülsüz sadaka vermenizi engellemiyoruz. Çünkü bu eyleminiz boşunadır, kabul edilmeyecektir. Bunun nedeni sizin fasık, yoldan çıkmış bir topluluk olmanızdır. Fasıkların, yoldan çıkmış insanların amelleri kabul görmez." Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder."* (Mâide, 27) Bir amelin kabul edilmesi anlamında "takabbul" ifadesi, "kabul" ifadesinden daha vurgulayıcıdır.

54) Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen; onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve sırf istemeyerek harcama yapmalarından başka bir şey değildir.

Münafıkların yaptıkları harcamaların kabul edilmemesine ilişkin daha ayrıntılı bir gerekçeli açıklamadır. Diğer bir ifadeyle; bu açıklama, onların yoldan çıkmışlıklarının analizi, şerhi mahiyetindedir. Bu çerçevede, Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri, namaz kılma hususunda tembellik göstermeleri, harcamada bulunurken isteksiz davranmaları, münafıklıklarının temel dinamikleri olarak dikkatlerimize sunuluyor.

55) Onların malları ve çocukları seni hayrete düşürüp imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.

Ayetin orijinalindeki "tu'cibke" kelimesinin kökü olan "el-i'cab" sözcüğü, bir şeyi gözlemlerken güzelliğinden ve mükemmelliğinden haz almak, sevinmek demektir. "Tezhega" kelimesinin kökü olan "ez-zühug" ise, bir şeyin zorla çıkması demektir. Bazılarının da dediği gibi, bununla anlatılmak istenen, aslında helâk olmaktır.

Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a), münafıkların mallarına ve çocuklarına imrenmesini, ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla malları-

nın ve çocuklarının çokluğuna gıpta ile bakmasını yasaklıyor. Bu yasak konulurken de, malın ve çocukların -zorunlu olarak insanı oyaldıkları için- insana mutluluk bahşedecek türden birer nimet olmadıkları belirtilerek gerekçeli bir açıklama sunuluyor. Bilakis bunlar, birer uğursuzluk olarak onları mutsuzluğa doğru sürüklemektedir. Onlara bunları veren Allah, bunlarla onları dünya hayatında cezalandırmayı ve kâfirler olarak canlarını almayı dilemiştir.

Canlı varlığın kendisi için bir mutluluk ve zatı açısından bir huzur gibi algıladığı hayat olgusu, ancak gerçek mecrasında aktığı zaman mutluluk kaynağı, huzur vesilesi ve coşku aracı olabilir. Hayatın gerçek mecrasında akması da, insanın yararlı bilgi ve salih, yapıcı amel gibi hayatın somut verilerini özümsemiş olmasını gerektirir. Hayrı ve yararı olan şeylerin dışındaki tüm olgulardan ilgisini kesmesi, bu açıdan bir zorunluluktur. İşte ölümsüz hayat budur. Yorgunluk ve meşakkat nedir bilmeyen huzur ve rahat buna denir. Ardından acı gelmeyen lezzet, bu hayatın kapsamında mümkündür. Bu, Allah'ın yönetimindeki hayattır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de."* (Yûnus, 62)

Bütün ilgilerini dünyaya yöneltenler, mal ve oğullar gibi dünyanın çekici süslerine kapılanlar, dünyanın çekici güzelliklerinin insan zihninde meydana getirdikleri hoş hayallerin, yalancı umutların ve şeytanî ayartmaların peşine düşenler, bedenî güçlerin çelişmelerinin ortasında, maddî lezzetlerin sıkışık girdabında bulurlar kendilerini; mutluluk ve lezzet gibi gördüğü şeylerden dolayı dayanılmaz işkenceler çekerler.

Hepimiz görmekteyiz ve somut olarak gözlemlemekteyiz ki, dünyanın bir insana yönelimi arttıkça, bir insan çok mal ve evlat sahibi oldukça, kulluk pozisyonundan uzaklaşır, ölümcül bir helâkin ve ruhsal bir işkencenin kucağına düşer. Birbiriyle çelişen ve birbiriyle uyuşan bu sebepler anaforunda dönüp durur. Bir yandan uyuşan, bir yandan çakışan objektif konumlar ve durumlar. Bu aldanmışların, bol ve geniş hayat dedikleri şey, aslında dar ve sıkışık bir yaşamdır. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kim de benim zikrimden yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet gününü kör olarak haşredeceğiz. O, 'Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben, hakikaten görür idim!'" der. Allah buyurur ki: İşte*

böyle. Çünkü sana ayetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!" (Tâhâ, 124-126)

O hâlde Rabbini anmaktan yüz çeviren, mutlu bir yaşam, dingin bir ruh ve huzurlu bir nefis uğruna dünyaya çöreklenen insanın bu eyleminin sonu, nimet gibi gördüğü bu fitnelerin/sınama araçlarının arasında sıkışıp işkence çekmek, derken Rabbini inkâr etmek ve kulluk pozisyonunun dışına çıkmaktır. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle değinmektedir: *"Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor."*

O hâlde burada onlara yönelik bir süre tanıma ve aşamalı olarak kaçınılmaz akıbetlerine, helake sürüklenme taktığı (istidrac) söz konusudur. Bir ayette bu taktikten şu şekilde söz edilmiştir: *"Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracaktır. Onlara mühlet veririm, hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır."* (A'râf, 182-183)

56-57) (O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değillerdir; fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer yahut (barınabilecek) mağaralar veya (gidebilecekleri) bir yol bulsalar, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.

Ayetin orijinalindeki "yefrakun" kelimesinin kökü olan "el-farak" sözcüğü, gelebilecek bir zarardan dolayı endişelenmek, korkmak demektir. "el-Melce" sözcüğü, sığınılan ve korunak olarak kullanılan yer anlamındadır. "Mağarat" kelimesinin tekili olan "mağar"; insanın, içine girip de gözden kaybolduğu yer anlamına gelir. Dağlarda bulunan oyuklara, mağaraya denir. el-Muddahal ise, iftial kalıbından, saklanmak amacıyla izlenen sapa yol anlamına gelir. "Yecmehun" kelimesinin mastarı olan "el-cimah" da, insanın sağa sola bakmadan burunun dikine büyük bir hızla yürümesi demektir. Bu kelimelerin yer aldığı ifadenin anlamı açıktır.

58) Onlardan sadakalar hususunda (zekât ve ganimetleri dağıtma konusunda) seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse, hoşnut olurlar; verilmezse, hemen kızarlar.

Ayetin orijinalindeki "yelmizune" kelimesinin kökü olan "lemz"; ayıplamak demektir. Hak etmedikleri için veya başka nedenlerle Pey-

gamberimiz (s.a.a) onlara ganimetten bir pay vermeyince, onu ayıplarlardı. Bunu, ayetin sonundaki ifadeden anlıyoruz.

59) Eğer onlar Allah ve Resulü'nün kendilerine verdiği razı olarak alıp, "Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz Allah'a yönelmişiz." deselerdi (onlar için daha iyi olurdu).

İfadenin orijinalinin başındaki "lev" (eğer), temenni anlamını ifade eder. *"onlar Allah ve Resulü'nün kendilerine verdiği razı olsalardı"* ifadesindeki "razû" kelimesi, sanki almak anlamını da içeriyordur. Bu nedenle de başka harf-i cerre ihtiyaç duyulmaksızın kendiliğinden geçişli (mütaaddi bi-nefsih) olarak kullanılmıştır. Yani: *"Ona razı olarak alsalardı" veya alarak razı olsalardı..."* "Atahum" kelimesinin kökü olan "el-İyta", âta etmek, vermek demektir. "Hasbunallah" ise, kendisine yönelttiğimiz beklentilerimizi ve ümitlerimizi gerçekleştirmesi hususunda Allah bize yeter, anlamında kullanılan bir deyimdir.

"Yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de." ifadesi, arzulanan ve umulan şeyin açıklaması mahiyetindedir. Yoksa yakında olacak bir şeyden haber veriliyor değildir. *"Biz Allah'a yönelmişiz."* ifadesi, *"yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de"* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir.

Buna göre cümlelerin bütününden kastedilen anlam şudur: Onların, Allah'ın verdiği ve Resulü'nün de Allah'ın emriyle kendilerine verdiği malı veya sadaka gibi şeyleri almaları ve "Bütün sebepler içinde Allah bize yeter. Biz yalnız Allah'ın lütfuna rağbet ediyoruz, O'nun bize fazlından vermesini ve Resulü'nün de bize vermesini umuyoruz." demeleri beklenirdi.

Ayette hemen fark edilen son derece ince ve latif bir ifade tarzı kullanılmış. Dikkat edilirse, "verme" eylemi Allah'a ve Resulü'ne birlikte isnat edilmişken, "kâfi görmek", "lütf" ve "rağbet" etmek olguları da sadece yüce Allah'la ilintili olarak kullanılmışlardır. Böyle davranmak ve bu inceliği hiçbir zaman göz ardı etmemek, tevhit esaslı bir dinin gereğidir çünkü.

60) Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara verilir; (bir de) kölelerin öz-

gürlüğe kavuşturulması, borçlular, Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış (yolcu) içindir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Bu ayette verilmesi farz olan sadakaların, yani zekât gelirlerinin dağıtılacağı alanlar açıklanıyor. Bununla (sadaka ile) zekâtın kastedildiğini ayetin devamındaki "*Allah'tan bir farz olarak*" ifadesinden anlıyoruz. Buna göre, zekât verilecek sekiz grup insan vardır. Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla fakir (yoksul) ve miskin (düşkün) nitelikleri iki ayrı insan grubuna işaret etmektedir. Bunlar birbirlerinden farklıdır.

Tefsir bilginleri, fakir (yoksul) ve miskin (düşkün) kavramlarının iki ayrı insan grubuna mı delalet ettikleri veya aynı insan grubuna delalet ettikleri hususunda görüş ayrılığı içine girmiş, ardından bu iki kavramın anlamı ile ilgili olarak da kesinlikle apaçık bir kanıtı dayandırmayan birçok değişik görüş ileri sürmüşlerdir.

İki kavramın zahirinden anlaşıldığı kadarıyla "*fakir*" (yoksul); temel hayatî ihtiyaçlarını giderecek maldan yoksun kimse için kullanılan bir niteliktir ve bu nitelik, zenginliğin karşıtı olarak kullanılır. Ki zenginlik; varıl, geniş imkânlarla sahip kimsenin niteliğidir.

"*Miskin*" (düşkün) ise, malın yokluğuna ek olarak düşkün ve zelil bir duruma düşen kimse anlamında kullanılan bir niteliktir. Bir kimsenin böyle bir niteliği alması için, yoksulluğunun onu alçaltacak bir düzeye ulaşması gerekir. Yoksulluğunun artık dayanılmaz boyutlara erişmesinden dolayı merde namerde yüzünü dökmek zorunda kalan bir kimse gibi. Kör ve topal kimseler de bu niteliğin kapsamına girerler. Dolayısıyla miskinlik, fakirlikten daha olumsuz bir durumu ifade etmektedir.

Fakirlik ve miskinlik nitelikleri, isnat edilişleri itibariyle daha özel ve daha genel durumlara işaret ediyor olmalarına rağmen, yani her miskinın malî muhtaçlık açısından fakir sayılıp; ama her fakirin miskin sayılmaması gerçeğine rağmen, örf ve gelenekte bunlar birbirine karşı iki nitelik olarak kabul edilir, iki kavramın özü itibariyle birbirinden ayrı olmasından dolayı. Bu yüzden, fakirlik daha genel bir kavramdır diye bu anlamıyla fakirlikten söz edilirken, miskinlikten söz etmeye gerek yoktur, denemez. Çünkü miskinlik, zelil düşmüşlüğü ifade eden bir niteliktir; kronik hastalık, topallık ve körlük gibi. Ki bu-

nun somut örnek ve misdaklarından biri de, malî yoksunluk nedeniyle son derece zillet içinde olan (fakir) kimsedir.

"*Zekât toplayan memurlar*" ise, zengin Müslümanlardan alınması gereken zekâtı toplayan ve gerekli yerlere ulaştırılmasını sağlayan, bu işi görev edinen kimselerdir.

"*Kalpleri ısındırılanlar*"dan maksat, Müslüman olmaları veya düşmanın şerrini def etmek ya da dinsel bazı ihtiyaçları karşılamak için yararlanılmaları maksadıyla kendilerine zekâtın bir pay verilmek suretiyle gönülleri ısındırılmak istenen kimselerdir.

"*köleler*" ifadesi, ifadede mukadder (saklı) olan bir ifadeyle ilintilidir. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Kölelerin özgürlüğe kavuşturulması için harcanır." Örneğin özgürlüklerini satın almak için sahipleriyle sözleşme imzalayan bazı köleler, sahiplerine öngörülen bedeli ödeyemiyorlarsa, burada zekât malından harcanabilir. Ya da özgürlük sözleşmesi imzalamaksızın zor durumda olan köle için de bu maldan pay ayrılır.

"*borçlular*". Yani, borç altına girip de bunu ödeyemeyen kimselerin borçları, zekâtın bir pay verilerek ödenir.

"*Allah yolunda*". Yani, Allah yolunda yapılan işlerde harcanması için. Bununla İslâm'ın ve Müslümanların lehine olabilecek her türlü işte kullanılmak ve dinin maslahatları korunmak üzere genel bir harcamaya kastedilmiştir. Bunun en somut örneği, Allah yolunda cihattır. Sağladığı menfaat genel ve verdiği sonuç kapsamlı olan her türlü işi bu kapsama alabiliriz. Yollar ve köprüler yapmak gibi.

"*yolda kalmış (yolcu)*". Yani yolda kalmış kimseler için harcanır. Bu ifadeyle, yurtlarından uzakta olan ve normal yaşamını sağlayacak maddî imkânları ellerinde bulunmayan kimseler kastedilir. Asıl yurdunda zengin ve varıl bir kimse dahi olsa, yolda kalmış bir kimsenin ihtiyaçları, zekâtın bir pay verilerek giderilir.

Zekât verilen sekiz grup insan sayılırken, iki farklı ifade tarzına başvurulmuştur. İlk dört grubun başına "lam" edatı getirilmiştir. Yani, "*Yoksullar, düşkünler, zekât toplayan memurlar ve gönülleri İslâm'a ısındırılanlar için*" ifadelerine. Sonra ifade tarzında değişikliğe gidiliyor ve ["lam" edatı yerine, "fi" edatı kullanılarak] şöyle bir ifadeye başvuruluyor: "ve fir'r-rıkabi ve'l-ğarimine ve fi sebilillah ve'bni's-sebil." Yani: "Kölelerde, borçlularda, Allah yolunda ve yolda kalan yol-

cuda." Bu son dört gruba ilgili ifade tarzının zahirine baktığımızda, ifadenin takdirî açılımı şöyle olur: "ve fir'r-rıkabi ve fi'l-ğarimine ve fi sebilillah ve fi ibni's-sebil." Yani, zekât gelirlerinin bir kısmı kölelerin ihtiyaçlarında, bir kısmı borçluların ihtiyaçlarında, bir kısmı Allah yolunda, bir kısmı da yolda kalmış kimselerin ihtiyaçlarında kullanılır.

İlk dört grup olan yoksullar, düşkünler, zekât toplayan memurlar ve gönülleri İslâm'a ısındırılanlara gelince; bu ifadenin orijinalinin başındaki "lam" edatı, temlik ve mülkiyete geçirme, sahiplik anlamını ifade eder. Şöyle ki zekât buların hakkıdır ve sadece bunlar için harcanır, zekâtın kullanımı bunlara hastır. Çünkü ayet, hak etmedikleri hâlde zekâtı kendilerine pay ayrılmasını bekleyen, ama bundan yoksun bırakılınca da Hz. Peygamber'i (s.a.a) alaya alan münafıklara bir cevap niteliğindedir. Ayet onlara şu cevabı veriyor: "Zekât gelirlerinin harcanacağı özel alanlar vardır ve bunların ötesinde herhangi bir iş için harcanmaz." Ayetten bundan öte bir özel alan algılamak mümkün değildir.

Sözü edilen grupların zekât üzerindeki sahipliklerinin, fıkîhî mülkiyet ve sahiplik anlamına geldiği, fıkîh bilimi çerçevesinde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu çerçevede bu mülkiyet ve sahipliğin gerçekliği de açıklanmıştır. Ayrıca, ayrı kişiliklerin temsil edildiği gruplardan ibaret olan bu malikler, şahıslar olarak değil de, sınıflar kategorisinde (sınıfsal olarak) ele alınmış ve kendilerine özgü grup nitelikleriyle değerlendirilmeye tâbi tutulmuşlardır. Sonra her grubun diğer gruplara göre ne kadar pay alacağı da fıkîh bilimi çerçevesinde tartışılmış ve açıklanmıştır. Dolayısıyla bunlar fikhî meselelerdir, konumuzun dışındadır.

Bu arada fıkîh bilginlerinin bu hususta ileri sürdükleri görüşler arasında da büyük farklılıklar vardır. Daha ayrıntılı bilgi için fıkîh kitaplarına başvurulabilir.

Geri kalan dört gruba, yani özgürlüklerini satın almaya çalışan köleler, borçlular, Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış yolculara gelince; bu dört gruba ilgili olarak üslubun değişmesi ve ilk dört gruptan sonraya bırakılmaları hususunda, müfessirler arasında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları şöyledir:

Birinci görüş: Ayetteki sıralama, zekât verilmesi gereken gruplardan en fazla hak sahibi olanı, ardından biraz daha az hak sahibi o-

lanı vb. açıklama amacına yöneliktir. Dolayısıyla zekât gelirleri üzerinde en fazla hak sahibi olan grup yoksullardır, ardından düşkünler gelir... Sıralama bu şekilde hak ediş derecesine göre devam eder. Son dört grup ise, hak ediş dereceleri itibariyle sonda oldukları için her grup kendine özgü sıraya yerleştirilmiştir. Eğer maksat bu tür bir sıralamanın gözetilmesi olmasaydı, en uygun olanı, önce [zekâtın bizzat kendilerine verildiği] yoksullar, düşkünler, zekât toplayan memurlar, gönülleri İslâm'a ısındırılanlar, borçlular ve yolda kalmış yolcular gruplarının sayılması, ardından da zekâtın harcandığı yerler olan özgürlüklerini satın almaya çalışan köleler ile Allah yolunda yapılan işler hususunu zikretmesi gerekirdi.¹

[Bu yorum hakkında şunları söyleyebiliriz:] Hiç kuşkusuz sıralama, içerdiği önceleme ve erteleme olguları itibariyle özün önemine (ölçünün mühimliliğine) ve sıralamanın unsurlarına ilişkin maslahatın güçlü olduğuna delalet eder. Dolayısıyla eğer bu görüşü ileri sürenlerin, "en fazla hak sahibi, ardından biraz daha az hak sahibi" şeklindeki sözlerinden maksatları, "ölçü açısından daha çok önemli, ardından biraz daha önemli" ise, bu isabetlidir. Yok, eğer demek istedikleri, "önceleme ve erteleme; veriş, harcama vb. sıralamasıyla ilgilidir" ise, buna ilişkin olarak ayetin lafzından kaynaklanan bir kanıt bulmaları kesinlikle mümkün değildir. Bu husus son derece belirgindir. Ayrıca bunların, görüşlerini kanıtlamak için ortaya koydukları delil ve izah tarzı da isabetli değildir, üzerinde durmaya değmez.

İkinci görüş: Son dört gruptan söz edilirken "lam" harf-i cerri yerine "fi" harf-i cerrinin kullanılmış olması, bunların zekât gelirlerini hak ediş itibariyle önceki dört gruba göre daha öncelikli bir düzeyde olduklarını ilân etme amacına yöneliktir. Çünkü "fi" harf-i cerri, kapsama ve zarf anlamını ifade eder. Dolayısıyla demek isteniyor ki, zekât gelirlerinin aralarında dağıtılması ve zekâtın kullanıldığı yerler kılınmaları açısından, bunlar diğerlerine nazaran daha önceliklidirler. Çünkü köleleri kurtarma kavramının kapsamına, sözleşme imzalayarak özgürlüklerini satın almak isteyenler, (diğer) köleler ve esirler girer. Sonra borçlulara zekât verildiği zaman hem borçları ödenmiş olur, hem de borçluluk bağından kurtulmuş olurlar. Şayet yoksulluk niteliği ile savaşıklık niteliği veya yolda kalmışlık niteliği ile hac ibadeti bir-

1- [el-Menar, c.10, s.507]

leşirse, yani yoksulluk ile ibadet bir arada olursa, böyle bir kimse zekât gelirini daha çok hak eder. Sonra normalde zengin olan ama gurbette yoksul duruma düşen kimsenin durumunda da yoksulluk ile yolculuk niteliği biraya gelmiş olur ve o, zekât gelirinden daha fazla ve öncelikli olarak yararlanmak durumundadır.

"Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış (yolcu)" ifadesinde "fi" harf-i cerrinin tekrarlanmış olması, bu iki grubun, önceki köleler ve borçlular grubuna göre daha üstün ve öncelikli olduklarını ifade etmeye yöneliktir. Zemahşerî, el-Keşşaf adlı eserinde bu görüşü savunur.¹

Bu yoruma ilişkin olarak şunu söyleyebiliriz: Böyle bir değerlendirmede, ilk dörtlü grubun başında sahiplik ve malikiyet bildiren "lam" harfinin bulunmasıyla çelişmektedir. Çünkü sahip olunan şey sahibinden ayrılmaz, onunla bütünleşir. Buna karşın kap ile kabın içinde olan (kapsayan ve kapsanan) şeyin ayrılmazlığı ve bütünlüğü bu kadar şiddetli değildir. Bu husus ise inkâr edilemez bir gerçekliktir.

Üçüncü görüş: Ayette işaret edilen ilk dört grup, kendilerine verilmesi muhtemel olan şeylerle ilgili olarak asıl unsur işlevini görürler ve zekâtın kendilerine ayrılan mal bizzat onların kendilerine verilir. Böylece onlar, kendilerine verilen bu malları kendi mülkleri olarak almış olurlar. Bu yüzden onlarla ilgili ifadenin başında "lam" harf-i cerrinin bulunması daha uygundur. Son olarak sözü edilen dört grup ise, kendilerine verilen mallara sahip olmazlar. Hatta bu mallar onlara da sarf edilmez, yalnızca kendileriyle ilgili maslahatlara sarf edilir.

Örneğin, kölelerle ilgili olarak harcanan mal, kendisiyle sözleşme yapılan veya satıcı konumundaki efendilere verilir. Zekâtın kendilerine ayrılan mal kendi ellerine geçmez ki, bundan söz edilirken kendilerine verilen mallara sahip olduklarını ima eden "lam" harf-i cerri de kullanılmış olsun. Onlar sadece bu harcamanın ve onunla ilintili maslahatın mahalli konumundadırlar. Aynı şekilde borçlular da kendilerine zekâtın ayrılan malları ancak alacaklılarına verirler ki, onların zimmetinden kurtulabilsinler. Allah yolunda yapılan işlerin bu bağlamda konumları diğerlerine göre çok daha nettir. Yolda kalmış yolcu ise, bir bakıma "Allah yolunda" deyiminin ifade ettiği nesnel durumun

kapsamında gibidir.¹ Sadece özelliğine dikkat çekmek için ayrı olarak zikredilmiştir. Ayrıca hem "lam" harfinden, hem de "fi" harfinden soyutlanmıştır. Bunun yanında "lam" harfiyle mecrur kılınan kelimeye (li'l-fukara) atfedilmiş olması mümkündür. Ancak kendisine yakın olan ifadeye (sebili'llah) atfedilmesi daha doğrudur.²

Bu yorumun kuşkusuz dikkate değer yönleri vardır; ancak yolda kalmış yolcularla ilgili kısma uyarlanmasında zorlama vardır. Yolda kalmış yolcuların, Allah yolunda deyiminin kapsamına girdiğine ilişkin yorumuna gelince, bu husus diğer gruplarla ilgili ifadeler için de geçerlidir.

Biri çıkıp da, "*borçlular*" ve "*yolda kalmış (yolcu)*" ifadeleri, "lam" ile mecrur kılınmış ifadeye (li'l-fukara) matufturlar, dese, sonra ilk ifadeyi bizim birinci görüşün açıklamasında sıralama ile ilgili söylediğimiz şekilde yorumlayıp, başlarında "fi" harf-i cerri bulunan "köleler" ve "Allah yolu" ile ilgili olarak da son görüşte yapılan yorumu benimsese, bunun isabetli olması uzak bir ihtimal değildir.

Ayetin sonundaki "*Allah'tan bir farz olarak... Allah bilendir ve hikmet sahibidir.*" ifadesi, zekâtın yerine getirilmesinin zorunlu bir farz olduğunu, bunun da bilgiye ve hikmete dayalı olarak yasalaştırıldığını ve hiç kimsenin bu hükmü değiştiremeyeceğini gösteriyor.

"Farz olma"nın, zekâtın ayette işaret edilen sekiz grup insana bölünmesiyle ilintili olması da uzak bir ihtimal değildir. Hatta ayetin akışının da bu ihtimali destekler nitelikte olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü ayetin hedefi; sadakaların dağıtılacağı grupları açmakla ilintilidir, zekât vermenin özünde farz olduğunu açıklamakla değil. Dolayısıyla "*Allah'tan bir farz olarak*" sözünün zekât gelirlerinin sözü edilen sekiz grup insana taksim edilmesinin Allah tarafından öngörülen bir farz olduğuna ve münafikların beklentilerini gerçekleştirmediği için Hz. Peygamber'e (s.a.a) dil uzatmalarına neden olsa da, bu gruplardan başkasına verilemeyeceğine ilişkin bir işaret olması, ayetin akışına daha uygundur.

1- Hatta yolda kalmış kimsenin de zekâtın hakkına düşen pay, borçlular ve köleler gibi bizzat kendisine verilmez, kendisiyle ilintili olan özel maslahat için kullanılır. Bunun için yiyecek satın alma ve vatanına ulaştıracak binek hayvanı kiralaması gibi.

2- [el-Menar, c.10, s.509]

1- [el-Keşşaf, c.2, s.283]

Buradan hareketle anlıyoruz ki, ayet sözü edilen sekiz grup insanın öngörülen paylarının, belli bir zamana has olmayıp, her dönem için geçerli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bazılarının ileri sürdükleri, "Gönülleri ısındırılanlar, Peygamberimiz (s.a.a) zamanındaki bazı eşraftan kimselere verilen bir isimdi. Zekâtta bir pay verilerek onların gönülleri İslâm'a ısındırılıyordu. Fakat Peygamberimizden (s.a.a) sonra İslâm, düşmanlarına karşı üstünlük sağladı ve bu tür ısındırma girişimlerine gerek kalmadı."¹ şeklindeki yorumlar yanlıştır. Çünkü ihtiyaçlar hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmaz.

61) Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; "O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir)." diyorlar. De ki: "O sizin için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman eden kimseler için bir rahmettir." Allah'ın Resul'ünü incitenlere acı bir azap vardır.

Ayetin orijinalinde geçen "el-uzun", bildiğimiz işitme organı olan kulak demektir. Peygamberimize (s.a.a) bu niteliğin yakıştırılması ve onu bu şekilde adlandırmaları; onun kendisine söylenen her şeyi özümseyişine, kendisine iletilen her şeyi dinlediğine ve ona inandığına yönelik bir işarettir. O hâlde o, bir kulak konumundadır (demek istiyorlar).

"De ki: O, sizin için hayırlı bir kulaktır." ifadesi, gerçek izafeden ibaret bir terkiptir. ("Uzun" kelimesinin "hayr" kelimesine izafe oluşu hakikî izafedir.) Dolayısıyla bu ifadenin anlamı şöyle olur: O, çok dinleyendir, sizin hayrınıza olan her şeyi dinler. Çünkü Allah'tan gelen vahyi dinler; onda sizin iyiliğinizden başka bir şey yoktur. Müminlerin tavsiyelerini dinler; bu da sizin için tamamen hayırdır.

Cümlelerin, mevsufun ("uzun") sıfata ("hayr") izafe edilmesi şeklinde bir terkip olması da mümkündür. Yani o bir kulaktır. O sizin için hayırlıdır. Çünkü size yararlı olandan başkasını dinlemez. Size zarar verecek şeylere kulak vermez.

Bu iki yaklaşım arasındaki farka gelince; birincisini esas aldığımız zaman, dinlediği şeyin kendileri için hayırlı olması gerekir. Allah'tan gelen vahiy ve müminlerin tavsiyeleri gibi. İkincisini esas almamız durumunda ise, dinlediği şey hayırlı olmasa da onun dinleyiş-

nin hayırlı bir dinleyiş olması anlamı belirginleşir. Onlar için hayırlı olmayan bazı sözleri dinlemesi, fakat bu esnada söyleyene saygısızlık etmeyip sözlerini doğru bir şekilde aktarması, onun saygınlığını zedelememesi hakkında kötü bir zan beslememesi gibi. Aynı şekilde doğru haberin etkinliğinin realiteyle örtüşmesinden kuşku duymaması da kastedilmiş olabilir. Bu bakımdan realiteyle örtüştükten sonra bir kimse aktardığı sözlerden sorumlu olmaz. Dolayısıyla kendi imanına saygı gösterdiği gibi, kendisine hayırla gelen kimsenin imanına da saygı göstermiş olur.

Buradan da anlıyoruz ki, ayetin akışına en uygun olanı ikinci yaklaşımdır. Çünkü ayette, "*Allah'a inanır, müminlere güvenir*" şeklinde bir değerlendirme cümlesi yer almıştır.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İman, özü itibariyle tasdik etmek demektir. "*Allah'a inanır*" ifadesinde "inanma" fiilinin ilintili olduğu şeye (Allah'a) işaret edilmiş; buna karşılık, "*müminlere güvenir*" ifadesinin orijinalinde yer alan "iman=inanma" (bizim "güvenme" olarak tercüme ettiğimiz) fiilinin ilintili olduğu şey belirtilmemiştir. Sadece bu tasdik (iman ve güvenin) müminlerin yararına olduğu belirtilmiştir. Bunu da, "müminler" kelimesinin başındaki (menfaat ve yarar anlamını içeren) "lam" harfinden anlıyoruz. Müminlere zarar içeren bir haber dahi olsa, müminlerin yararına olabilecek bir tasdik, ancak haberciyle ilintili doğru veri anlamındaki bir tasdiktir, haberle ilintili doğru oluş anlamında değil. Yani habercinin doğru söylediğini varsaymıştır; verdiği haberin doğru olduğuna inandığı anlamında. Haberin kendisi yalan olup realiteyle bağdaşmasa da.

Buna şu ayeti de örnek gösterebiliriz: "*Münafıklar sana geldiklerinde, 'Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin.' derler. Allah da bilir ki sen elbette, O'nun peygamberisin. Allah münafıkların kesinlikle yalanlı olduklarını bilir.*" (Münâfikun, 1) Bu ayette yüce Allah münafıkları yalanlıyor; ama Hz. Peygamber'in (s.a.a) elçiliğiyle ilgili olarak verdikleri haber açısından değil, inandıklarının aksine bir haber vericilik yapmaları açısından. Bu ise, yüce Allah'ın bir ayette müminlerin dilinden aktardığı sözden farklıdır: "*Müminler ise, düşman birliklerini gördüklerinde, 'İşte Allah ve Resulü'nün bize vaat ettiği! Allah ve Resulü doğru söylemiştir.' dediler.*" (Ahzâb, 22) Burada müminlerin Allah ve Resulü'nü inançla ilgili değil, haberle ilgili olarak tasdik edişleri dile getiriliyor.

1- [Macmuatu'n Mine't-Tefasir, c.3, s.145]

Toparlayacak olursak, "*Allah'a inanır, müminlere güvenir*" sözünün anlamı şudur: O (Peygamber), Allah'ın vahiy yoluyla kendisine aktardığı habere inanır, onu tasdik eder. Müminler tarafından haber olarak kendisine iletilen her şeyi de müminlerin yararına olmak üzere tasdik eder, onlara güvenir. Yani müminlerin fiillerini doğruya yorar, onlara yalan ve kötü niyetlilik isnadında bulunmaz, onlardan kuşku duymaz. Ama bu demek değildir ki, duyduğu veya dinlediği hiçbir şeyin etkisinden, sonundan kuşku duymaz. Aksi takdirde tasdik edişi, müminlerin yararına olmaz ve iş de bozulur.

Görüldüğü gibi bu anlam, ancak yukarıda işaret ettiğimiz ikinci yaklaşım baz alınırsa elde edilebilir.

Ayette geçen "*müminler*"den maksat, onlara isnat edilen topluluktur ve bu topluluk müminlerin dışında münafıklar gibi kimi bireyleri de kapsayabilir. Buna göre, daha sonrasındaki "*sizden iman eden kimseler*"den maksat, içinde bulundukları topluluktaki mümin kimselerdir. Dolayısıyla ayette kastedilen anlam şudur: Peygamber, Rabbin tasdik eder ve zahiren müminlere intisap etmiş olmasından dolayı toplumunuz içindeki her bireyi de tasdik eder. O, aynı zamanda içindeki gerçek müminler için de bir rahmettir. Onları dosdoğru yola ileten odur çünkü.

Eğer "*sizden iman eden kimseler*"den maksat, fetih öncesi ve bisetin ilk dönemlerinde iman eden kimseler ise, -nitekim daha önce "iman edenler" ifadesinin ilk Müslümanlar için kullanılan bir onurlandırma niteliği olduğunu belirtmiştik- bu durumda, "*müminlere güvenir*" ifadesinde geçen müminlerden maksat, gerçek müminlerdir. Nitekim aşağıdaki ayette de bu anlamda kullanılmıştır: "*Müminler ise, düşman birliklerini gördüklerinde, 'İşte Allah ve Resulü'nün bize vaat ettiği!...' dediler.*" (Ahzâb, 22)

Bazıları¹ demişlerdir ki: "*müminlere güvenir*" ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm" edatı, geçişlilik sağlamak içindir. Tıpkı, "*Allah'a inanır*" ifadesinde yer alan "ba" edatı gibi. Çünkü "iman" sözcüğü, her iki edat ile de geçişli yapılabilir. Buna (iman kelimesinin lam edatıyla geçişli yapıldığına) şu ayetlerin orijinallerini örnek gösterebiliriz: "*Lut ona inandı.*" (Ankebût, 26), "*Kavminden bir grup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi.*" (Yûnus, 83), "*Sana düşük seviyeli kimseler tâbi olup dururken, biz sana iman eder miyiz hiç?*" (Şuarâ, 111)

Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "Lam" edatı, kapsama anlamı esas alınarak kullanılmıştır. İman sözcüğünün "lam" ile geçişli kılınarak "eğilim gösterme" anlamını içermesi yani. Buna göre "müminlere inanarak eğilim gösterir." veya "onlara eğilim göstererek inanır" şeklinde bir anlam elde ediyoruz.¹

Bu iki değerlendirme, özleri itibariyle olumlu olmakla beraber, "*Allah'a inanır, müminlere güvenir (inanır).*" ifadesindeki birinci "inanır" ile ikinci "inanır" arasında bir ayırım gerektirir ki, bunu haklı çıkaracak görünür, somut bir veri yoktur. Ancak, söz sanatı çerçevesinde sanatsal bir yorumla böyle bir ayırım haklı olabilir. Bununla beraber, varacağımız sonuç, önceki yorumdur. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.a) müminlere inanması, özellikle onlardan haber getirenlerle sınırlı değil ki, onların getirdikleri haberi tasdik etsin ve başkalarını da kendilerine zararlı bir haberi aktardıkları zaman sorumlu tutsun, sorguya çeksin. Bilakis Hz. Peygamber'in (s.a.a) inanması, bütün müminleri kapsıyor; haber getireni haberinden dolayı tasdik ediyor, haberci açısından doğru veri anlamında yani. Kendisinden haber verilen işi de tasdik eder. Yani onun fiilini iyiye yorar. Okuyucunun bu noktaya özellikle dikkat etmesi gerekir.

Yüce Allah'ın, "*o, sizden iman eden kimseler için bir rahmettir.*" sözünde Peygamber'ile (s.a.a) ilgili olarak dile getirdiği rahmet niteliği, özellikle belli bir toplulukla ilgilidir. Buna karşın, "*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*" (Enbiyâ, 107) ayetinde ise, Resulullah'ın (s.a.a) rahmet olma niteliği, bütün insanlarla ilintili olarak dile getirilmiştir. Çünkü her iki ayette "rahmet" kavramı farklı anlamlarda kullanılmıştır. Tefsirini sunduğumuz ayette, kastedilen fiilî rahmettir; diğer ayette ise, konumsal açıdan rahmet oluş kastedilmiştir.

Diğer bir ifadeyle, Hz. Muhammed (s.a.a) kendine gerçekten inanlar için bir rahmettir; çünkü yüce Allah, onun aracılığıyla onları sapıklıktan kurtarmış, onlara mutluluk ve onurluluk mührünü vurmuştur. O, aynı zamanda, kâfiriyle, müminiyle bütün insanlar için de bir rahmettir. Bu rahmet oluşu, çağdaşı olan tüm insanları kapsadığı gibi, kendisinden sonra gelen bütün insanları da kapsamaktadır. Allah onu ak bir dinle, pak bir sünnetle göndermiştir. Onunla, insanlık âlemini değiştirmiş, sapkın hayat çizgisinden döndürerek doğru yola sevk et-

1- [el-Menar, c.10, s.519; Macmuatu'n Mine't-Tefasir, c.3, s.149]

1- [el-Menar, c.10, s.519]

miş, mutsuzluk ve helâk yolundan çevirmiştir; Peygamber'in (s.a.a) yaktığı meşaleyle ilâhî fitratın yolunu aydınlatmıştır. Artık insanların bir kısmı doğru yolu izlediği için, maksadına ulaşmak bakımından büyük bir başarı elde eder. Bir kısmı, genel olarak fitrî yolu izleyerek aşağılayıcı, helâke götürücü hayat tarzının dışına çıkar. Bir kısmı ise, fitrat yolunu izlemek ve onun dışına taşmak arasında bir yol izler; ama henüz o yoldan çıkmış değildir.

İslâm'ın doğuşundan, öğretisini insanlar arasında yaymasından, her işitebilenin kulağına iletmesinden ve etkileyebildiği her beşerî (toplumsal) kuralları etkileyişinden sonraki insanlık âleminin durumu bundan ibarettir. İnsan topluluklarının doğası üzerinde araştırma yapan hiç kimsenin kuşku duymayacağı bir gerçektir bu. Dolayısıyla bu değerlendirme, öncekine göre daha çok kabule yakındır, en azından gerçek anlamda ona dönüktür.

62) Sizi hoşnut etmek için (size gelip) Allah'a yemin ederler. Oysa (gerçekten) mümin iseler, (bilmelidirler ki) Allah ve Resulü daha önceliklidir O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri için.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, [ayetin orijinalinde geçen "ahakk" kelimesinin anlamıyla ilgili olarak] şöyle bir açıklamaya rastlıyoruz: "Daha öncelikli (ahakk=lâyık) ile daha elverişli (aslah) arasındaki fark şudur: Daha öncelik niteliği, fiilden başkası için de kullanılabilir. 'Zeyd bu mala daha önceliklidir (daha hak sahibidir).' gibi. Daha elverişli (aslah) ise bu anlamda kullanılmaz. Çünkü fiille ilintili bir niteliklidir. Örneğin, 'Allah, itaat edilmeye daha önceliklidir, daha lâyıktır (ahak).' denebilir; ama 'daha elverişlidir (aslah).' denemez.¹

Bunun asıl nedeni; elverişlilik ve salahiyetin, hazır oluş ve kapasiteye sahip oluş (olabilirlik, kabiliyet) anlamını ifade etmesidir. Hak ise, değişmezlik ve ayrılmazlık anlamını ifade etmektedir. Yüce Allah da kabiliyet (yetenek) ve kapasite sahibi oluşu gerektiren türden ifadelerle nitelendirilmez. Çünkü bu, başkasının etkisine açık oluşunu; başkasının O'nda etkili olduğunu ve Allah'ın da başkasından etkilendiğini gerektirmektedir.

Yüce Allah, ayetin akışı içinde, iltifat (hitabı birinden bir başkasına yönelmek) sanatının bir örneğini sergileyerek, önceki ayetlerde Resulü'ne (s.a.a) yönelttiği hitabı, burada müminlere yöneltmiştir. Bu hi-

tap değişikliği, büyük bir ihtimalle, "Oysa (gerçekten) mümin iseler, (bilmelidirler ki) Allah ve Resulü, O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri için daha öncelik taşır." ifadesinin içerdiği hükme göndermede bulunma amacına yöneliktir. Buna göre, her müminin Allah ve Resulü'nü razı etmesi, Allah ve Resulü'ne karşı bir tavır takınmaması bir zorunluluktur. Aksi takdirde akıl almaz bir rezillîğe duçar olmaları ve cehennemde ebediyen yanmaları kaçınılmaz olur.

İfadenin akışı içinde, "O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri" şeklinde tekil bir zamir kullanılması, buna karşın, "ikisini (Allah ve Resulü'nü) hoşnut etmeleri" şeklinde bir ifadenin kullanılmamış olması, tevhit inancının gerektirdiği bir edep tavrıdır. Burada ulu Allah'ın makamının korunması, herhangi bir kimsenin O'na denk olduğu vehminin bertaraf edilmesi gözetilmiştir. Çünkü bunun gibi yüce kullanım ve uygulama açısından Allah'ın başkaları ile ortak olduğu haklar ve sıfatlar, yüce Allah için bizzat ve müstakil olarak, başkaları içinse tâbi oluş veya arazî olarak kullanılır. Hoşnut etmenin, tazimin ve itaatin gerekliliği gibi; yine ilim, hayat, diriltme, öldürme vb. vasıflarla nitelenme gibi.

Aynı edep tavrının, Kur'ân'ın başka birçok yerinde gözetildiğini gözlemleyebiliriz. Özellikle Peygamberimizin (s.a.a) ümmetten diğer insanlarla ortak olduğu meseleler söz konusu olduğunda, Peygamber (s.a.a) onlardan ayrı tutulur ve ondan ayrıca söz edilir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: "Peygamber'i ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde..." (Tahrîm-8), "Allah Elçi'sine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi." (Fetih-26), "Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de." (Bakara-285)

63) (Hâlâ) bilmediler mi ki, kim Allah ve Resulü'ne karşı koyarsa, elbette onun için, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır? İşte bu, büyük aşağılanmadır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle bir açıklamaya rastlıyoruz: "Ayetin orijinalindeki 'yuhadid' kelimesinin kökü olan 'el-muhaddet'; karşı çıkarak sınırı aşmak demektir. Bu (el-muhadde), 'el-muhalefet', 'el-mucanebet' (bir kenara çekilip ilişmemek) ve 'el-muadat' (düşmanlık etmek) kelimeleri benzer anlam içermektedirler; bu anlamların altında engelleme maksadı yatar. 'el-Muhaddet', insanı normal davranmaktan alıkoyan öfke anlamına da gelir. 'el-Hizy' ise, aşağılanma, utanç verici duruma düşmek demektir."

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.43]

Ayetin içerdiği soru, şaşkınlık bildirmeye yöneliktir. İfadenin akışı Allah ve Resulü'nün hoşnut edilmeye daha öncelikli olduklarını açıklamaya yöneliktir. Bundan çıkan sonuç şudur: Onlar biliyorlar ki, Allah ve Resulü'ne karşı koymak, onların karşısına dikilmek, Allah ve Resulü'ne düşmanlık etmek ve onlara öfke duymak, ateşte ebediyen kalmayı gerektiren bir tavidir. Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) öfke duymak haram olduğuna göre, Allah'ı ve Resulü'nü hoşnut etmek, Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) iman eden herkes için bir zorunluluktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de belirtildiğine göre Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), "*Sana bir iyilik gelirse, (bu) onları rahatsız eder; ama başına bir musibet gelirse...*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Ayette geçen iyilikten maksat, ganimet ve sağlıktır. Musibet ise, bela ve zorluktur."

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Ebî Hatem, Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmiştir: "Medine'de kalan münafiklar, Peygamber efendimizle (s.a.v) ilgili kötü haberler yayıyorlardı. 'Muhammed ve arkadaşları bu seferlerinde yorgun ve bitkin düştüler, helâk oldular.' diye. Fakat onlara sözlerini yalanlayan haberler ulaşınca, Peygamber (s.a.v) ve ashabının sıhhatte olduklarını haber alınca rahatsız oldular. Bunun üzerine yüce Allah, '*Sana bir iyilik gelirse, (bu) onları rahatsız eder...*' ayetini indirdi."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) bildirir ki: İmam'a, "*De ki: Bize iki güzelliğinden biri (zafer veya şehit olmak) dışında bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz?*" ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "(İki güzellik) ya zamanın İmam'ına itaat ederek ölmek veya İmam'ın zuhur edeceği zamana yetişmektir. '*Hâlbuki biz de bekliyoruz.*'; içinde bulunduğumuz zorluklara rağmen. '*Allah'ın kendi katından... size bir azap ulaştırmasın*'dan maksat, onların hayvanlara dönüştürülmeleridir. '*veya bizim ellerimizle*' ifadesinden maksat da, müminlerin onları öldürmeleridir. Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) dedi ki: *O hâlde bekleyin; biz de sizinle beraber beklemekteyiz.*" [c.8, s.239, hadis: 431]

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği, ayetin özel bir duruma uyarlanmasına örnek oluşturuyor. Maksat ayeti tefsir etmek değildir.

el-Mehasin adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Yusuf b. Sabit'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmanla işlenen bir amelden zarar gelmez ve küfürle işlenen bir amelden de fayda gelmez. Yüce Allah'ın, '*Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen; onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmelerinden... başka bir şey değildir.*' buyurmuş olduğunu görmediniz mi?" [c.1, s.166, hadis: 123]

Ben derim ki: Ayyâşî ve Kummî de İmam'dan (a.s) bu hadisi rivayet etmişlerdir. Ayrıca Kuleynî de el-Kâfi adlı eserinde ondan oldukça ayrıntılı bir hadis rivayet etmiştir. [c.2, s.464, hadis: 3] Bu rivayeti, bazı ayetler ve başka rivayetler de açıklamaktadır. Dolayısıyla iman baki kaldıkça, herhangi bir günah kişinin ebediyen cehennemde kalmasına neden olmaz. Aynı şekilde küfür de devam ettikçe, bu arada işlenen hiçbir iyiliğin yararı olmaz.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "*(gidebilecekleri) bir yol*" ifadesinin orijinali olan "muddehalen" kelimesi, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) naklen "yol" olarak açıklanmaktadır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İshak b. Galipten şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: "Ey İshak, sence insanların kaçta kaç, '*Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse, hoşnut olurlar; verilmezse, hemen kızarlar.*' ifadesinin kastettiği kimselerin kapsamına girer?" Sonra şöyle buyurdu: "İnsanların üçte ikisinden fazlası bu ayetin kapsamına girer." [c.2, s.412, hadis: 4]

Ben derim ki: Bunu, Ayyâşî de tefsirinde ve Hüseyin b. Said, Kitabuz-Zühed [s.4, hadis: 126] adlı eserde İshak aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Buhârî, Nesâî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimizin (s.a.v) bazı şeyleri Müslümanlar arasında paylaştığı bir sırada, Zu'l-Huvaysıra et-Temimî denilen bir kişi geldi ve 'Adil ol ya Resulullah!' dedi. Peygamberimiz (s.a.v), 'Yazıklar olsun sana! Ben de adil değilsem, kim adil olacak?!' dedi."

"Bunun üzerine Ömer b. Hattab, 'Ya Resulullah, bana izin ver şu adamın boynunu vurayım.' dedi. Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: Bırak onu. Onun öyle arkadaşları vardır ki, sizden biriniz onların namazları karşısında namazını, onların oruçları karşısında orucunu küçümser. An-

cak bunlar, okun yaydan fırlayıp çıktığı gibi, dinden çıkarlar. Öyle ki ne okun kuş yeleğinden, ne demirsiz yeleğinden, ne okun üzerine bağlanan kırıştan, ne de okun alt demirinden bir eser görülür; geride hiçbir izi kalmadan işkembe pisliği ile kanı (tamamıyla hedeften) geçip gitmiştir. Onların alâmeti, siyah bir adamdır. Göğüslerinden biri -veya ikisi- kadınların göğüslerine bezer veya bir et parçası gibi sarkmış hâlde olur. İnsanların ayrılığa düştüklerini gördüklerinde ortaya çıkarlar."

Ravi der ki: "İşte, *'Onlardan sadakalar hususunda (zekât ve ganimetleri dağıtma konusunda) seni ayıplayanlar da vardır...'* ayeti onlar hakkında inmiştir."

Ebu Said der ki: "Bu sözleri Resulullah'tan (s.a.v) duyduğuma tanıklık ederim ve yine şahitlik ederim ki, Ali bunlarla savaşırken, ben de onun yanımdaydım. O sırada Resulullah'ın (s.a.v) tanımına tıpatıp uyan bir adam getirdiler."

Tefsiru'l-Kummî'de bu ayetle ilgili olarak şöyle bir açıklamaya rastlıyoruz: "Bu ayetin iniş sebebi şudur: Zekât geliri toplandığında, zenginler geldiler ve Resulullah'ın (s.a.a) bu malları aralarında paylaştıracağını sandılar. Peygamberimiz (s.a.a) bunları fakirler için ayırmıca, Peygamberimizi (s.a.a) çekiştirdiler, onu ayıpladılar. Dediler ki: 'Savaşa katılan biz; onunla birlikte sefere çıkan biz; onun konumunu güçlendiren biz; sadakaları ise, şu ona yardım etmeyen, hiçbir katkısı olmayan kimselere veriyor!' Bunun üzerine yüce Allah, *'Eğer onlar Allah ve Resulü'nün kendilerine verdiği razı olarak alıp, 'Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz Allah'a yönelmişiz.' deselerdi (onlar için daha iyi olurdu).'*' ayetini indirdi."

"Ardından yüce Allah zekât gelirlerinin kimlere verileceğini ve kimlerden alınacağını açıklayıcı mahiyette şöyle buyurmuştur: *'Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara verilir; (bir de) kölelerin özgürlüğe kavuşturulması, borçlular, Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış (yolcu) içindir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.'* Böylece yüce Allah, zekât gelirlerinden pay almanın, bütün insanlar içinde sadece adı geçen sekiz gruba sınırlı olduğunu vurgulamıştır."

"İmam Cafer Sadık (a.s) bu ayette işaret edilen sekiz grubun ne tür insanlardan oluştuklarını şu şekilde açıklamıştır: Fakirler; aileleri-

nin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olan ve insanlardan bir şey istemeyen, dilenmeyen kimselerdir. Bunların dilenmeyen kimseler olduklarının kanıtı, Bakara Suresi'ndeki yüce Allah'ın şu sözüdür: *'(Sadakalar) Allah yolunda alıkonan ve kapanıp kalan fakirler içindir ki, onlar, yeryüzünde gezip dolaşmaya güç yetiremezler. Bilmeyen, iffetlerinden dolayı onları zengin sanır. (Ama) Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler.'* [Bakara, 273]"

"Miskinler ise kör, topal ve kolu kesik (veya cüzam hastalığına yakalanan) gibi sakat, kötürüm ve yatalak kimselerdir. Kadın, erkek ve çocuk tüm özürlüler sınıfı bu kapsama girer."

"Zekât toplama memurları ifadesinin kapsamına da, zekâtın alınmasından korunmasına ve hak sahiplerine dağıtılmasına kadar bu işte çalışan tüm görevliler girer."

"Gönülleri İslâm'a ısındırılanlar ise, Allah'ın bir olduğunu bilen, ama henüz yüreklerine Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna ilişkin bilgi girmeyen kimselerdir. Resulullah (s.a.a) böyle kimseleri İslâm'a ısındırıyor, eğitiyor ve İslâm'ı öğrenmelerini sağlamaya çalışıyordu. İslâm'ı öğrensinler ve inanmak için çaba sarf etsinler diye yüce Allah onlara zekât gelirlerinden bir pay ayırdı."

Ben derim ki: Kummî'nin mürsel olarak aktardığı bu rivayeti destekler mahiyette rivayet zincirinde herhangi bir kopukluk olmayan müsned birçok hadis Ehlîbeyt (üzerlerine selâm olsun) kanallarından aktarılmıştır. Bazı rivayetlerde birtakım çelişkiler de yok değildir. Bu sayıları oldukça kalabalık bir yekûn tutan rivayetleri ayrıntılı olarak incelemek, sağlamını ve çürüğünü ayıklamak isteyenler, hadis kaynaklarına ve fıkıh kitaplarına başvurabilirler.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Buhârî, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Ali b. Ebu Talib Yemen'den Peygamberimize (s.a.v) üzerinden toprağı henüz silinmemiş olan bir parça altın gönderdi. Peygamberimiz (s.a.v) bu altını gönülleri İslâm'a ısındırılan şu dört kişi arasında paylaştırdı: Akra b. Habis el-Hanzelî, Alkame b. Allase el-Amîrî, Uyeyne b. Bedr el-Fezarî ve Zeydu'l-Hayl et-Taî. Bunun üzerine Kureyşliler ve ensar söylenmeye başladılar: 'Necd halkının önde gelenlerine verip bizi bir kenara mı bırakıyorsun?' Peygamberimiz buyurdu ki: Ben sadece onların gönüllerini İslâm'a ısındırıyorum!"

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Adurrezzak, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh, Yahya b. Ebu Kesir'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Gönülleri İslâm'a ısındırılanlar şunlardır: Haşımoğulları'ndan Ebu Süfyan b. Hâris b. Abdulmuttalib, Ümeyyeoğulları'ndan Ebu Süfyan b. Harb, Mahzumoğulları'ndan Hâris b. Hişam ve Abdurrahman b. Yerbü, Esedoğulları'ndan Hakîm b. Hizam, Amiroğulları'ndan Süheyl b. Amr ve Hüveytîb b. Abduluzza, Cumehoğulları'ndan Safvan b. Ümeyye, Sehmoğulları'ndan Adiy b. Kays, Sakıftan Ala b. Cariye (veya Hârise), Ferazeoğulları'ndan Uyeyne b. Hısn, Temimoğulları'ndan Akra b. Hâbis, Nasroğulları'ndan Malik b. Avf, Süleymoğulları'ndan Abbas b. Mirdas."

"Resulullah (s.a.v) bunların her birine yüzer deve verdi. Sadece Abdurrahman b. Yerbü ve Hüveytîb b. Abduluzza'ya ellişer deve verdi."

Tefsiru'l-Kummî'de yer alan ve Ebu'l-Carud'un İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı rivayette şöyle deniyor: "Gönülleri İslâm'a ısındırılanlar şunlardır: Ebu Süfyan b. Harb b. Ümeyye, Amir b. Lüeyoğulları'ndan Süheyl b. Amr, Hişam b. Amr ve kardeşi -Amir b. Lüeyoğulları'nın müttefikî-, Safvan b. Halef el-Kureşî el-Cumehî, Hazimoğulları'ndan Akra b. Hâbis et-Temimî, Uyeyne b. Hısn el-Fezarî, Malik b. Avf ve Alkame b. Ulase."

"Bana ulaşan bilgilere göre Resulullah (s.a.a) bu adamların her birine yüzer deveyi çobanlarıyla birlikte veriyordu. Bazen bundan daha çok veya daha az verdiği de oluyordu."

Ben derim ki: Burada isimleri sayılan kişiler, Peygamberimizin (s.a.a) gönüllerini İslâm'a ısındırmak için zekâtta pay verdiği kimselelerdir. Maksat, kalpleri ısındırılanları -ki ayette zikredilen sekiz gruptan birini oluşturuyorlar- bu muayyen şahıslarla sınırlandırmak değildir kuşkusuz.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İbn İshak'tan, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) özgürlüğünü satın almak karşılığında sahibiyle sözleşme imzalayan ve öngörülen paranın bir kısmını verdikten sonra gerisini ödeyemeyen kölenin durumu hakkında bir soru soruldu; İmam buyurdu ki: Geri kalan parayı zekât gelirlerinden verir. Çünkü Allah, kitabında, *'kölelerin özgürlüğe kavuşturulması'* buyurmuştur."

Yine aynı eserde, Zürare'nin şöyle dediği belirtiliyor: İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum: "Bir köle zina ederse, ona nasıl bir ceza uygula-

nır?" Buyurdu ki: "Normal zina cezasının yarısı uygulanır." Dedim ki: "Tekrar zina ederse?" dedi ki: "Önceki gibi kırbaçlanır." Dedim ki: "Yine yaparsa?" dedi ki: "Hiçbir zaman normal zina cezasının yarısından fazlası uygulanmaz." Dedim ki: "Taşlanarak öldürülmesini gerektiren bir durum var mı?" Dedi ki: "Evet, sekiz kere zina ederse, sekizincisinde taşlanarak öldürülür."

Dedim ki: "Köle ile hür insan arasında ne fark var? İkisinin de fiili bir değil mi?" Dedi ki: "Allah köleye merhamet etmiştir. Kölelik bağı ile, hür insanın cezasının aynı anda üzerine binmesini dilememiştir." Sonra İmam şunları söyledi: "Müslümanların imamının görevi, zekât gelirinin kölelerle ilgili kısmından sahibine verip özgürlüğünü kazanmasına yardımcı olmaktır."

Aynı eserde Sabah b. Seyabe'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Bir Müslüman ölür de geride borç bırakırsa, bu borçlar fesat ve israf amacıyla kullanılmaktan kaynaklanmadığı takdirde, devlet başkanı, Müslümanların imamı bu borcu ödemek zorundadır. Eğer ödemezse, vebalı onun boynunadır. Çünkü yüce Allah, *'Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara verilir; (bir de) kölelerin özgürlüğe kavuşturulması, borçlular... içindir.'* buyurmuştur. Bu şekilde ölen kişi de borçludur ve onun da imamın yanında payı vardır. İmam bu payı yanında alıkoyarsa, vebal altına girer."

Yine aynı eserde Muhammed b. el-Kasrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a (a.s) sadakalar hakkında bir soru sordum. Buyurdu ki: "Onları Allah'ın saydığı gruplar arasında paylaştı. Fakat borçluların payından, kadınların mehrini vermek için borçlananlara ve cahiliye söylemlerini seslendirenlere verilmez." Dedim ki: "Cahiliye söylemi nedir?" buyurdu ki: "Bir adam, 'Ey falan oğulları!' diye bağırır ve onlarla başkaları arasında savaş çıkar. İşte bu cahiliye söylemidir ve borçluların paylarından bu tür davalar için yapılan masraflar karşılanmaz. Bir de borç aldıkları parayı nasıl kullanacaklarını bilmeyenlere de, zekâtta borçlular için ayrılan paydan verilmez."

Aynı eserde Hasan b. Muhammed'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Adamın biri bana bir miktar mal verdi ve onu Allah yolunda harcamamı tavsiye etti." Buyurdu ki: "Bu malı hac için kullan." Dedim ki: "Ama o, bu parayı Allah'ın yolunda

kullanmamı istedi!" Buyurdu ki: "Bu malı hac için kullan! Çünkü hacdan daha üstün bir Allah yolu bilmiyorum."

Ben derim ki: Bu konuyla ilgili rivayetler, sayılmayacak kadar çoktur. Biz sadece örnek olması için birkaçını sunmakla yetindik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; 'O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir).'* diyorlar. De ki: O sizin için hayırlı bir kulaktır..." ayetiyle ilgili olarak İbn İshak, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem aracılığıyla İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "Nebtel b. Hâris, Peygamberimizin (s.a.v) yanına gelir, oturur, sözlerine kulak verirdi. Sonra bu sözleri münafıklara aktarırdı. O, münafıklara şöyle diyordu: 'Muhammed her söyleneni dinleyip doğrulayan bir kulaktır.' *'Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; 'O, kulaktır.'* diyorlar." ayeti bunun üzerine inmiştir."

Tefsiru'l-Kummî'de incelediğimiz bu ayetle ilgili olarak şöyle bir açıklamaya rastlıyoruz: "Bu ayetin iniş sebebi şudur: Abdullah b. Nebtel adında bir münafık vardı. Bu adam Peygamberimizin (s.a.a) yanında oturur, sözlerine kulak verirdi. Sonra bunları münafıklara aktarırdı; yani söz taşımacılığı yapardı. Bunun üzerine Cebrail indi ve Resulullah'a (s.a.a) şunları söyledi: 'Ya Resulullah! Münafıklardan biri, senin sözlerini dinleyip münafıklara ulaştırıyor.' Resulullah (s.a.a), 'Kimdir o?' diye sordu. Cebrail, 'Kara yüzlü, gür saçlı biridir. Çanak gibi iki gözü var. Şeytan'ın diliyle konuşur.' dedi."

"Resulullah (s.a.a) onu çağırdı ve olayı haber verdi. Fakat o, 'Bunları yapmadım!' diye yemin etti. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a), 'Senin bunu yapmadığına ilişkin sözünü kabul ediyorum.' dedi. O da arkadaşlarının yanına döndü ve 'Muhammed her söyleneni kabul eden bir kulaktır. Allah ona benim arkasından konuştuğumu, sözlerini başkalarına aktardığımı haber veriyor, o bunları kabul ediyor. Sonra ben geliyorum, böyle yapmadığımı ve söylemediğimi aktarıyorum, onu da kabul ediyor!' dedi. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; 'O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir).'* diyorlar. De ki: O sizin için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır, müminlere güvenir.' Yani o, Allah'ın kendisine dediklerini tasdik eder. Sizin mazeret olarak söylediklerinizi de tasdik eder. Yoksa içinden sizi tasdik etmez. *'Müminlere güvenir'*, yani gerçek inançları olmadığı hâlde sözleriyle iman ettik diyenlere güvenir."

Ben derim ki: Nehcû'l-Beyan adlı eserde, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) buna yakın bir hadise yer verilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, İbn Ebî Hatem, Suddî'den şöyle aktarır: "Bir grup münafık bir araya geldi. Bunlar arasında Culas b. Süveyd b. Samit, Cahş b. Himyer ve Vedia b. Sabit de yer alıyordu. Peygamber (s.a.v) hakkında ileri geri konuşmak istediler. Ancak bazıları buna engel olarak dedi ki: 'Dediklerimizin Muhammed'e ulaşmasından korkuyoruz. O zaman sizi cezalandırır.' Diğer bazıları ise şunları söyledi: 'Muhammed, her söyleneni dinleyen bir kulaktır; bizi tasdik eder.' Bunun üzerine, *'Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; 'O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir).'* diyorlar..." ayeti indi."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hammad b. Sinan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bir adama bir miktar para verip, Yemen'e götürüp ticaret yapmasını istiyordum. Bu husustaki fikrini sormak üzere İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) yanına geldim. Dedim ki: 'Falan adama bir miktar para verip benim adıma ticaret yapmasını istiyorum.' Buyurdu ki: 'Onun şarap içtiğini bilmiyor musun?' Dedim ki: 'Bazı müminlerin onun hakkında böyle dediklerini duydum.' Bunun üzerine İmam (a.s) şunları söyledi: O müminleri tasdik et. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Allah'a inanır, müminlere güvenir.'* Yani o, Allah'ı tasdik eder, müminleri de tasdik eder. Çünkü o, müminlere karşı merhametli ve şefkatlidir.

AYETLERİN MEALİ

64- Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler. De ki: "Alay edin (münafıklığınıza ve açığa çıkmasından çekindiğiniz şeyleri gizlemeye devam edin)! Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkarmaktadır."

65- (Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorarsan, "Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk." derler. De ki: "Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"

66- (Boşuna) bir mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. (Bu dünyada) sizden bir grubu

bağışlasak bile, suçlu olmaları sebebiyle (diğer) bir gruba azap edeceğiz.

67- (Çünkü) münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendirler. Onlar, kötülüğü emreder, iyiliği yasaklar ve ellerini sıkı tutarlar (cimrilik ederler). Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Kuşkusuz münafıklar, fasıktırlar.

68- Allah münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kâfirlere ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Kalıcı azap da onlar içindir.

69- (Siz de) sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idiler; mal ve çocukları (da) daha fazla idi. Onlar paylarına düşenden faydalandılar. Siz de, öncekiler paylarından yararlandıkları gibi, kendi payınızdan yararlandınız. Onlar (zevke) daldığı gibi, siz de daldınız. İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Ve İşte onlar gerçek ziyana uğrayanlardır.

70- Onlara kendilerinden öncekilerin, Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi gelmedi mi? Peygamberleri onlara açık deliller getirmişti. Demek ki, Allah onlara zulmedecek değildi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

71- Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler. Onlar iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar; namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah üstündür ve hikmet sahibidir.

72- Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde olan tertemiz meskenler vaat etmiştir. Allah'ın (müminlerden) razı olması ise (bunların hepsinden) daha büyüktür. İşte büyük başarı (sadece) budur (ilâhî rızadır).

73- Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et

(gereken çabayı göster) ve onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir!

74- (O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe (Peygamber'i öldürmeye) yeltendiler. Kin beslemeleri, sırf Allah ve Resulü'nün kendi lütfü ile onları zengin kıldığı içindir. Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur. (Ama) yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptırır. Yeryüzünde onların ne bir velisi (dost ve koruyucusu), ne de bir yardımcısı vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, münafıklara ilişkin bir diğer özellikten söz ediliyor. İkiyüzlülükle üzerini örttükleri kötü karakterlerinden bir diğeri gözler önüne seriliyor. Bu arada onların suçüstü yakalanmaktan, aydınlatıcı vahiy projektörlerinin üzerlerine dikilmesinden, içlerinde gizleyip de pratize etmek için fırsat kolladıkları plânlarını bütün çıplaklığıyla anlatacak bir surenin inmesinden endişe ettikleri dile getiriliyor.

Ayetlerde, münafıkların çok sayıda insan tarafından oluşturulan bir örgüt bünyesinde faaliyet gösterdikleri açıklanıyor: *"Sizden bir grubu bağışlasak bile... (diğer) bir gruba azap edeceğiz."* Yine onların diğer münafık örgütleriyle uyumlu hareket ettikleri, organik bağlarının bulunduğu dile getiriliyor: *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir..."* Yine bu ayetlerde, onların bu güne kadar bile Müslüman olduklarını açıklayıp mümin olduklarını gösteren davranışlar içine girdiklerinden, fakat hep ikiyüzlülük ettiklerinden, yani kendi aralarında küfür inançlarını açıktan dile getirmelerine karşın bu gün ise bu inançlarını gizlediklerinden söz ediliyor: *"Siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz..."*

Ayetlerin akışından, onların gizlice gerçekleştirdikleri bir toplandı bir eylemi plânladıklarını, bu plânı hazırlarken küfür sözünü açıktan dile getirdiklerini, amaçlarının büyük bir eylem gerçekleştirmek olduğunu; ama Allah'ın bu plânlarını gerçekleştirmelerine engel olduğunu, plânlarının boşa çıkmasını, emeklerinin heder olmasını ve tu-

zaklarının kendi başlarına geçmesini sağladığını da anlıyoruz: *"O küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe yeltendiler."*

Yine, bazı davranışlarıyla birtakım plânları gizlediklerini göstermiş olmaları ki, bunlar kendilerinden sorulmuş ve onlar da özrü kabahatinden büyük olacak şekilde birtakım özürler ileri sürmüşler: *"(Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorsan, 'Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk.' derler."*

Bundan sonra yer alan ayetler, akışın bütünlüğünü bozmayacak şekilde bunlarla uyumlu bir hâlde devam etmektedir. Ve bu ayetlerden anlıyoruz ki, bu olay her nasıl olmuşsa, Peygamberimizin (s.a.a) Tebük'e çıkmasından sonra ve henüz Medine'ye dönmeden meydana gelmiştir. Bunu şu ayetlerden anlıyoruz: *"Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına geri döndürürse..."* (Tevbe, 83), *"Onların yanına döndüğünüz zaman size, ...Allah'a yemin edecekler..."* (Tevbe, 95)

Ayetten çıkan sonuç şudur: Peygamberimizle (s.a.a) birlikte Tebük Seferi'ne çıkan bir grup münafık, Peygamber'e (s.a.a) karşı bir suikast gerçekleştirmeyi plânlamıştı. Bu plânı, İslâm'dan sonra kâfir olmaları anlamına gelen küfür sözleriyle aralarında gizlice karara bağlamışlardı. Sonra gizlice vardıkları bu kararı bir anı saldırıyla öldürmek veya başka bir yöntemle pratize etmeye kalkışmışlardı. Ama Allah onların plânlarını bozdu, onları rezil etti, onları deşifre etti. Onlara niçin böyle bir harekete kalkıştıkları sorulduğu zaman dediler ki: *"Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk."* Bunun üzerine yüce Allah, onları Peygamber'inin (s.a.a) diliyle, Allah'ı, ayetlerini ve peygamberlerini alaya almakla suçlayarak azarladı. Sonra tövbe etmemeleri durumunda kendilerine acıklı bir azabın ilâhî olduğunu bildirerek, onları sert bir dille tehdit etti. Bu arada Peygamber'ine (s.a.a) onlara ve kâfirlere karşı cihat etmesini emretti.

Görüldüğü gibi, ayetlerin akışı, açık bir şekilde Akabe olayıyla örtüştüğünü ortaya koymaktadır. Başka rivayetlerde aktarılan kıssalardan çok Akabe eylemi bu ayetin işaret ettiği olayla daha çok örtüşmektedir. Ayetlerin iniş sebepleriyle ilgili olarak aktarılan bu rivayetlerin büyük kısmını inşaallah rivayetler bölümünde ele alacağız.

64) Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler. De ki: "Alay edin

(münafıklığınıza ve açığa çıkmasından çekindiğiniz şeyleri gizlemeye devam edin)! Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkarmaktadır."

Münafıklar, gizlice gerçekleştirdikleri nice münafıkça söz ve eylemin, son derece gizli mahfillerde birbirlerine fısıldadıkları küfür sözlerinin, tamamen Peygamber'le (s.a.a) alay etme amacına yönelik kaş ve göz işaretlerinin, alay etmelerinin veya bunların tümünün Peygamber'e (s.a.a) gizli kalmadığını ve Kur'ân'dan ayetler formunda insanlara okunduğunu, Peygamber'in de bunların vahiy kanalıyla kendisine bildirildiğini söylediğini bizzat görüyorlardı. Hâliyle onlar, bunların Ruhul-Emin aracılığıyla Peygamber'e (s.a.a) inen vahiy olduğuna inanmıyorlardı.

Onların tahminine göre, bütün bu bilgiler bazı müminlerin araştırmasından elde edilmişti; zanlarınca aralarına sızan bu casuslar konuşup ettiklerini Peygamber'e (s.a.a) haber veriyorlardı; o da bu duyduklarını, üzerine inmiş semavî bir vahiy gibi insanlara sunuyordu. Bununla beraber münafıklıklarının ortaya çıkmasından ve içlerinde gizledikleri iğrenç sırlarının ortaya dökülmesinden büyük bir korku duyuyorlardı. Çünkü egemenlik ve üstünlük, Peygamber'in (s.a.a) elindeydi; onlarla ilgili olarak yürürlüğe koyduğu bir hüküm derhal uygulanırdı.

Bu nedenle onlar, içlerinde gizledikleri küfür esaslı asıl düşüncelerini açığa çıkaracak ve gelişmelerin Hz. Peygamber'in (s.a.a) aleyhi-ne dönmesi, davasının başarılı olmaması ve mesajının amacına ulaşmaması ile ilgili plânlarını ifşa edecek bir surenin inmesinden korkuyorlardı. Ulu Allah ise, Peygamber'ine (s.a.a) Allah'ın, içlerinde gizledikleri bilgi ve duyguları bildiğini, bir sure indirerek ortaya çıkmasından endişe ettikleri şeyleri ortaya çıkaracağını onlara tebliğ etmesini emretti. Yani, Allah'ın bu özellikte olan bir sureyi indireceğini onlara haber vermesini istedi.

Böylece tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı net bir şekilde ortaya çıkıyor. O hâlde, *"Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler."* ifadesinde hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltilecek doğrudan konuşmanın yönü ona çevrilmiştir. O, Allah'ın kendisine öğretmesi sayesinde, insanlara okuduğu bu ayetlerin ilâhî sözler olduğunu, Allah katından inen bir Kur'ân olduğunu biliyordu. Buna göre yüce Allah, münafıkların inmesinden

endişe ettikleri sözleri, Hz. Peygamber'in (s.a.a) bildiği bu nitelikte vasfediyor. Bu nitelik ise, söz konusu surenin, münafıkların da içinde yer aldığı insanlara yüce Allah tarafından indirilen bir kalam olmasından ibarettir. Yoksa münafıkların sandığı gibi bir niteleme söz konusu değil. Çünkü onlar, Allah tarafından indirildiği iddia edilen bu surenin, aslında böyle olmadığı ve insanlar tarafından hazırlanmış beşerî sözler olduğu şeklinde bir inanca sahiptiler.

O hâlde onlar, pratikteki özellikleri bundan ibaret olan bir sözün Peygamber (s.a.a) tarafından kendilerine ve insanlara okunmasından endişe ediyorlardı. Bu söz ise, kendilerine bir sure inmesinden, surenin içeriğinin kendilerine yönelik olmasından, içeriği itibarıyla onları ele almasından, inen bu surenin kalplerinde gizledikleri duygu ve düşünceleri açığa çıkarmasından, içlerinde gizledikleri küfürlerini ve kötü niyetlerini ifşa etmesinden ibaretti. Dolayısıyla onları bir surenin inmesi bazında korkutan şey, gerçekte deşifre olmalarıydı.

"De ki: Alay edin! Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır." ifadesinde alay etme ile, sanki münafıklıkları ve buna bağlı olarak gelişen davranışları kastediliyor. Çünkü yüce Allah bir ayette bu hususla ilgili sözlerini aktarırken, onların münafıklıklarını alay etme olarak nitelendirmiştir: *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İman ettik.' derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise derler ki: 'Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. (Onlarla) sadece alay ediyoruz.'" (Bakara, 14)* O hâlde alay etmekten maksat, ortaya çıkmasından endişe ettikleri şeyi gizlemeleridir. Ayetin içerdiği emir ise, tacizdir; bir açıdan onları aciz bırakma, tehdit etme ve meydan okuma anlamını ifade ediyor. Yani münafıklık yapmaya, insanlar tarafından bilinmesinden endişe ettiğiniz plânlarınızı gizli tutmaya devam edin! Allah bunu ortaya çıkaracaktır. Üzerindeki perdeyi kaldıracak, göğüslerinizde gizlediğiniz niyetlerinizi herkesin gözünün önüne serecektir.

Dolayısıyla surenin giriş kısmı her ne kadar onların şu ve şu özellikleri olan bir surenin inmesinden korktuklarını ifade ediyorsa da, onların asıl endişe ettikleri, Peygamber'in (s.a.a) kendileriyle ilgili bazı haberleri duyması ve bunların insanlara belli olmasıdır. Nitekim ayetin sonunda da onların asıl bundan endişe ettiklerine işaret ediliyor. Dolayısıyla bu ifade bir bakıma şöyle demeye benziyor: "Münafıklar bir surenin inmesinden korkuyorlar. De ki: Allah o sureyi indirecektir." Ya da şöyle demeye benziyor: "Münafıklar gizli durumlarının a-

çığa çıkmasından, kalplerinde besledikleri olumsuz duyguların anlaşılmasından korkuyorlar. De ki: Siz alay etmeye, [yani nifakınızı gizlemeye] devam edin! Allah bütün bunları ortaya çıkaracak ve kalplerinizde gizlediğiniz duyguları haber verecektir..."

Bu açıklamalar ile birlikte bu ayetle ilgili olarak ortaya atılan bazı problemler geçersiz oluyor:

Birinci problem: Münafıklar gerçek anlamda kâfir oldukları için Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olduğuna inanmazlardı. Öyleyse, onların aleyhlerine bir surenin inmesinden endişe ettikleri nasıl söylenebiliyor?

İkinci problem: Onlar pratikte mümin değillerdi. Dolayısıyla Kur'ân surelerinden birinin onlara indiğinden nasıl söz edilebilir? Bir sure ancak Peygamber'e (s.a.a) veya müminlere iner çünkü!

Üçüncü problem: Onların bir surenin inmesinden endişe duymaları, ciddi bir içsel durumdur. Böyle bir duygusal durumun da alay olarak nitelendirilmesi mantıklı değil.

Dördüncü problem: Ayetin başı, onların bir surenin inmesinden endişe ettiklerinden söz ediyor, sonu ise, *"Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."* diyor. Bu, tıpkı şöyle söylemeye benzer: Allah bir sureyi ortaya çıkaracak veya bir surenin indirilişini ortaya çıkaracaktır. [Bunun da bir anlamı yoktur, bir nevi tutarsızlık söz konusudur.]

İlk probleme şöyle cevap verenler olmuştur: *"Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler."* ifadesi, gerçekte haber kalıbıyla sunulan bir hüküm ve inşâ cümlesidir. Şöyle ki, münafıklar, kalplerinde olanı haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden korkmalıdırlar.¹

Ancak bu cevap zayıf kalıyor. Çünkü buna ilişkin herhangi bir kanıt bulmak mümkün değildir. Kaldı ki, ayetin son kısmı da böyle bir sonuç çıkarmaya pek elverişli değildir. Çünkü, "Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden korkmalıdırlar. De ki: Alay edin! Allah, çekinmeniz gereken şeyi ortaya çıkaracaktır." şeklinde bir ifadenin mantıklı olmayacağı açıktır.

Buna ilişkin olarak şöyle bir cevabı verenler de olmuştur: Onlar sırf alay etmek maksadıyla kendilerine bir sure inmesinden korktukla-

1- [el-Menar, c.10, s.526]

rını gösteriyorlardı, gerçekte ise bundan ciddi biçimde korktukları söz konusu değildi.¹

Böyle bir cevabın geçerli olabilmesi için, onların içlerinde gizledikleri düşüncelerin, küfür inancının ve fışkın hiçbir şekilde ortaya çıkmayacağından emin olmaları, bunların hiçbir şekilde bilinmeyeceklerini düşünmeleri, kimsenin bunlardan haberdar olamayacağına ilişkin bir güvene sahip olmaları gerekir. Oysa Kur'ân'da yer alan birçok ayet, böyle bir ihtimali geçersiz kılmaktadır. Kalplerinde gizledikleri küfrü, fışkı dile getiren, yapmaya çalıştıkları bazı eylemleri anlatan, çevirdikleri dolapları, aldatmacaya dönük faaliyetleri deşifre eden birçok ayet vardır. Bakara ve Münâfikun surelerindeki birçok ayeti ve daha başka surelerdeki diğer bazı ayetleri buna örnek gösterebiliriz. O hâlde kendileriyle ilgili birçok gizli haberin defalarca açığa çıktığını gördükten sonra, kendileriyle ilgili hiçbir gizli haberin açığa çıkmayacağından emin olmalarının ve sadece alay etmek maksadıyla bu tür haberlerin ortaya çıkmasından korktuklarını göstermelerinin mantığı yoktur. Öte yandan yüce Allah bir ayette onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Her güürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar."* (Münâfikun, 4)

Bir de şöyle bir cevabın uygun olacağını düşünenler olmuştur: Münafıkların büyük bir kısmı, Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberlik iddiasının doğruluğundan kuşku duyuyorlardı; bununla beraber yalan söylediğinden de tam emin değillerdi. Böyle insanlar ona, içlerindeki duyguları haber veren bir surenin inmesini aklen ihtimal dâhilinde görüyorlardı. Bilginlerce belirtildiği gibi, böyle bir endişe ve çekimserlik kuşku ve şüpheden kaynaklanan doğal bir tepkimedir. Şayet Hz. Peygamber'in (s.a.a) yalan söylediğinden emin olsalardı, böyle bir korkuyu akıllarına bile getirmezlerdi. Aynı şekilde onun doğru söylediğinden de tam emin olsalardı, böyle bir korkuya ve endişeye kapılmazlardı. Çünkü bu durumda kalpleri iman nuruyla itminan bulduğu ve tam bir sükûnete erdiği için, kalplerinde bu tür korku ve endişeler yer edinemez.²

Tefsir bilginlerinin büyük bir kısmının esas aldığı bu cevap, görünüşte mantıklı gelmekle birlikte, ayette ["yahzeru=çekinirler" değil de] örneğin "yahufu=korkarlar" şeklinde bir ifade kullanılmış olsaydı, ya-

ni, "Münafıklar, kendilerine bir surenin inmesinden korkarlar." denilseydi, söz konusu problem kökten çözülmüş olurdu. Nitekim onlar da, "Korku ancak kuşkuyla birlikte geçerli olur, kesin inançla değil." esassından hareketle söz konusu probleme cevap vermişlerdi.

Ne var ki ayet, onların tavırlarını "çekinme" olarak ifade ediyor; onların, kalplerinde olanı haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden [korktuklarını değil,] çekindiklerini haber veriyor. Çekinme, sakınma ve korunma anlamını içerir. Bu ise, ancak çekinen insanın çekindiği şeylere karşı kendisini koruyan ve korktuğu yönden kendisine ulaşabilecek kötülükten kendisini muhafaza eden sakındırıcı sebeplere ve araçlara sarılmasıyla anlam kazanabilecek bir duygudur.

Salt bir kuşku söz konusu olsaydı, herhangi bir etki olmasaydı ve korktukları şeylerden bazısını bizzat gözlemlemeselerdi, böylesine bir korku ve endişeye de gerek kalmazdı. O hâlde onların endişeli bekleyişleri gösteriyor ki, onlar bu sefer de önceki seferler gibi başlarına gelen şeylere benzer bir şeyin gelmesinden korkuyorlardı. Bakara ve diğer surelerdeki onların iç yüzlerini ortaya seren ayetler gibi. Onların endişeli bekleyişlerinin asıl sebebi buydu, kuşku falan değil. Dolayısıyla yukarıda işaret ettiğimiz problemin cevabı, bizim daha önce yaptığımız açıklamalardır.

Yukarıda işaret ettiğimiz ikinci probleme cevap olarak ise, bazıları şöyle bir değerlendirmede bulunmuşlardır: "Ayetteki '*kendilerine inmesinden*' ifadesinin orijinalinde yer alan 'ala' harf-i cerri, 'fi=hakkında' anlamındadır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: '*Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular.*' (Bakara, 102) Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde algılanmalıdır: Münafıklar, kendileri hakkında, durumlarını açıklamaya yönelik bir surenin inmesinden, içlerinde gizledikleri olumsuz duygu ve düşüncelerin deşifre edilmesinden korkuyorlardı, bu hususta kaygılı bir bekleyiş içindeydiler."¹

Aslında, hemen sonrasındaki "*kalplerinde olanı onlara haber verecek*" ifadesi olmasaydı, böyle bir yorumu ileri sürmenin herhangi bir sakıncası olmazdı. Oysa İleride açıklayacağımız gibi, bu ifade ayetin farklı biçimde algılanmasını gerektirmektedir.

1- [el-Menar, c.10, s.526]

2- [el-Menar, c.10, s.526]

1- [el-Menar, c.10, s.526]

Bazıları da bu problemi aşmak için, ayetin orijinalinde geçen "aleyhim=kendilerine" zamirinin münafıklara değil, müminlere dönük olduğunu söylemiştir. Buna göre, ayetin şu şekilde anlaşılması gerekmektedir: Münafıklar, kendi kalplerinde olan duygu ve düşünceleri kendilerine (münafıklara) haber veren veya müminlere münafıkların kalplerindeki duygu ve düşünceleri haber veren bir surenin müminlere inmesinden endişe ediyorlardı.¹

Bu cevaba karşı çıkanlar, bunun ayetin içerdiği zamirlerin ayrılmasını [ve aynı cümle içinde farklı mercilere döndürülmesini] gerektirdiğini söylemişlerdir. Buna karşılık söz konusu cevabı savunanlar da, bir cümlelerin akışı içinde yer alan zamirlerin birbirinden ayrılarak farklı isimlere döndürülmelerinin gramer kuralları açısından yasak olmadığını, belâgat sanatına da aykırı düşmediğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, cümleyi anlaşılmasız kılmıyorsa, zamirleri farklı mercilere döndürmenin hiçbir sakıncası yoktur.

Bir de, "Burada zamirlerin farklı mercilere döndürülmeleri durumu söz konusu değildir." diyerek bu cevabı bir başka açıdan destekleyenler de olmuştur. Diyorlar ki: "Çünkü daha önce münafıkların müminleri hoşnut etmek için onlara yeminler ettiklerinden, sonra Allah'ın, şayet gerçekten müminler iseler Allah ve Resulü'nün Allah'ı hoşnut etmeleri için daha öncelikli olduğunu vurgulayıp onları ayıpladığından söz edildi. Burada ise yeni bir ifadenin başlangıcı olarak onların kendi kalplerinde geçen duygu ve düşünceleri müminlere haber verecek bir surenin müminlere inmesinden, böylece müminlerin kendilerine yönelik güvenlerinin büsbütün ortadan kalkmasından endişe ettiklerinden söz ediliyor. Görüldüğü gibi zamir, müminlere döndürülmüştür. Çünkü ayetlerin akışı onlarla ilintilidir. O hâlde zamirlerin mercilerinin farklılaşması gibi bir durumdan söz edilemez."²

Buna karşılık olarak şunu söylemek mümkündür: Bu ayetlerde, bundan önce ve sonra yer alan ve konuyla bir şekilde ilintisi bulunan birçok ayette konuyu teşkil edenlerin münafıklar olduğu çok açık ve şüphe götürmez bir gerçektir. Ayetlerin akışına egemen olan hitap tarzı ise başkasına değil, doğrudan Peygamber efendimize (s.a.a) yöneliktir. Yalnızca, "*Sizi hoşnut etmek için (size gelip) Allah'a yemin e-*

derler." [Tevbe, 62] ifadesinde, bizim dikkatimizi özel hususa çekmek amacıyla hitap müminlere yöneltmiştir ki, bunun da iltifat sanatının bir örneği olduğunu daha önce söz konusu ayeti tefsire derken açıklamıştık. Ardından ayetlerin akışı normal seyrine dönüyor ve tekrar hitabın yönü, Peygamberimize çevriliyor; onlara hitap etmek yerine Peygamberimize (s.a.a) hitap ediliyor. Dolayısıyla, "Ayetlerin akışının eksenini, müminler oluşturmaktadır." demenin bir mantığı yoktur.

Eğer adı geçen müfessirlerin söyledikleri gibi, ayetlerin akışı müminler ekseninde cereyan etmiş olsaydı, cümlelerin şu şekilde kurulmuş olması gerekirdi: "Münafıklar, kalplerinde olanı size haber veren bir surenin size inmesinden çekinirler." O hâlde, [Tevbe, 62 ayetinde "siz" diye hitap ettikten sonra] bu ayette zamiri gaip sıygasına dönüştürmenin [ve "siz" yerine "onlar" demenin] anlamı nedir? Hem de ayetlerin akışında daha önce onlardan (müminlerden) bu şekilde (gaip kipiyle) söz edilmemişken?

Kaldı ki, ayetin, müminleri hoşnut etmek için yemin etmelerinden dolayı münafıkları yeni bir başlangıç ifadesi olarak uyarması şeklindeki değerlendirme, bu ayetler grubunu, açıklamalarımızın başında işaret ettiğimiz kendilerine özgü bağımsız amacın dışına çıkarmaktadır. Böyle olunca da ayet bölümleri arasındaki bağlantıların, ilintilerin temeli sarsılır, söz düzeni bozulur.

Dolayısıyla, "*Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler.*" ayeti, onların daha önce söz konusu edilen yeminlerinin sebebini açıklama amacı taşıyor; aksine ele aldığımız bu ayetler grubunun (64-74) ortaya koyduğu başka bir amaca yönelik yeni bir ifadenin başlangıcıdır.

Kısaca özetleyecek olursak; tefsirini sunduğumuz ayetten önceki ayetlerde, müminlerden söz edilmiyor ki, onlara döndürülmesi mümkün olan bir zamirle karşılaşılması durumunda zihin derhal onlara yönelir, dolayısıyla zamir onlara döndürülsün. İşte asıl zamirlerin mercilerini ayırmak buna denir. Böyle bir ayırım da, bu hâliyle gramer kuralları açısından yasaktır. Çünkü açıklama amacına yönelik bir konuşmanın akışı içinde sözlerin edebî değerini olumsuz yönde etkileyecek şekilde bir kapalılığa, müphemliğe yol açmaktadır.

Doğrusu, daha önce de söylediğimiz gibi, "*bir surenin kendilerine inmesinden*" ifadesindeki "aleyhim" zamirinin münafıklara döndürül-

1- [el-Menar, c.10, s.526]

2- [el-Menar, c.10, s.526]

mesidir. Bir surenin onların durumlarını açıklamak, ayıplarını yüzlerine vurmak, münafıklıklarından dolayı onları kınamak üzere inmesini, onlara inmiş olarak nitelendirmenin herhangi bir sakıncası yoktur. Çünkü onlar müminlerin içinde yer alan bir grupturlar; ana hatlarıyla müminlerden ayrılmış, ayrı bir topluluk değildirler. Nitekim bir yerde müminlerden de aynı şekilde söz edilmiştir: *"Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için (size) indirdiği kitabı ve hikmeti anın."* (Bakara, 231)

Yüce Allah'ın benzeri bir ifade tarzını Ehlikitap hakkında da kullandığını görüyoruz: *"Ehlikitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar."* (Nisâ, 153) Yine müşriklerden söz ederken de, onların şöyle değdiklerini aktarıyor: *"Bize, okuyacağımız bir kitap indirmedeğin sürece göğşe çıktığına da asla inanmayız."* (İsrâ, 93) Müminler içinde yer alan bir grup olarak münafıklara Kur'ân'dan ayetlerin indirilmesinin isnat edilmesi, müşriklere ve Ehlikitap'a ayetlerin indirilişinin isnat edilmesinden daha uzak değildir kuşkusuz. "Nüzul", "inzal" ve "tenzil" mastarları, bir yerde noktalanmak anlamı (varış yeri) göz önünde bulundurularak "ila" harf-i cerriyle, üstünlük ve yukarıdan geliş anlamı göz önünde bulundurularak da "ala" harf-i cerriyle geçişli kılınabilir. Bu mastarların, söz konusu harflerin her biriyle geçişli kılınmasının birçok örneğini Kur'ân'da görebiliyoruz. Kitabın bir kavmin üzerine veya bir kavme indirilmesinden maksat, kitabın onlara durumlarını açıklaması, onların dünyaları ve ahiretleri için faydalı olan şeyleri gözler önüne sermesidir.

Üçüncü problemi aşmak için ise, bazıları şöyle bir cevabı uygun görmüştür: *"De ki: Alay edin!"* ifadesi, onların güya çekiniyorlarmış şeklinde sergiledikleri davranışlarıyla Peygamber'le (s.a.a) alay ettiklerini gösteriyor. Yoksa gerçekten çekinmeleri söz konusu değildi.¹

Bu cevap karşısında şunu diyebiliriz: Bakara ve Nisâ gibi surelerde yer alan birçok ayet -ki bunların tümü de tefsirini sunduğumuz ayetten önce inmişlerdir- onların kalplerinin gözeneklerinde sakladıkları haince düşüncelerini ortaya çıkarmış, gizli sırlarını gözler önüne sermişti.

Bu da gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette işaret edilen sakınışları gerçektir; alayla, maskaraya almakla ilgili yoktu.

Sonra yüce Allah, Münâfikun Suresi'nde onları, *"Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar."* (Münâfikun, 4) şeklinde tanımlamaktadır. Bir diğer ayette de onlarla ilgili olarak şu örnek verilmektedir: *"Yıldırımların saldıdığı dehşetle; ölüm korkusundan parmaklarıyla kulaklarını tıkırlar."* (Bakara, 19) Hemen bunu izleyen ayette de bu örnek etraflıca sunuluyor.

Buna göre doğru görüş şudur ki, onların alay etmelerinden maksat, münafıklıkları ve içlerinde sakladıkları duygu ve düşüncelerden farklı bir görünüme bürünmeleri, farklı bir şey söylemeleridir. Yüce Allah'ın şu ayeti de bu dediğimizi desteklemektedir: *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İman ettik.' derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise derler ki: Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. (Onlarla) sadece alay ediyoruz."* (Bakara, 14)

Dördüncü problemi aşmak içinse söylenecek söz şudur: Onların gerçekte sakındıkları şey, münafıklıklarının ortaya çıkması ve kalplerinde gizledikleri duyguların orta yere serilmesi idi. Bu amaçla bir surenin indirilmesinden çok çekiniyorlardı. O hâlde ayetin başında sakınıldığından söz edilen şeyle, ayetin sonunda sakınıldığından söz edilen şey aynıdır. Dolayısıyla, *"Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkarmaktadır."* ifadesi, şu anlama gelmektedir: O, sizin gizlediğiniz münafıklığı açığa çıkaracak ve kalplerinizde olanları açıklayacaktır.

65) (Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sor-san, "Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk." derler. De ki: "Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"

Ayetin orijinalindeki "yahudun" kelimesinin kökü olan "el-havd", -Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiği gibi- su ve balçık gibi sıvı bir şeye ayağı daldırmak demektir. Fakat zamanla daha geniş anlamlarda kullanılmış, derken bu ilk anlamının dışında sadece başka anlamlara özgü kılınmıştır.

Ragıp İsfahanî de el-Müfredat adlı eserinde şu açıklamaya yer verir: "el-Havd, suya girip karşı tarafa geçmek demektir. Fakat mecazî olarak başka anlamlarda da kullanılır. Kur'ân'da genellikle, el atılması ve başlanması yergiyi gerektiren hususlarla ilintili olarak kullanılır."

Yüce Allah sorunun ilintili olduğu hususu zikretmemiş, Peygamberimizden (s.a.a) hakkında soru sormasını istediği şeyin ne olduğunu

1- [el-Menar, c.10, s.527]

açıklamamıştır. Fakat, *"Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk, derler."* ifadesinin orijinali "innema" edatıyla başlamış olması itibariyle, onların bir eylem ortaya koyduklarını, bu eylemin bir şekilde Peygamberimizle (s.a.a) ilintili olduğunu, bu eylemin kendileri hakkında olumsuz düşünceler beslemesini gerektirecek şekilde aleni olduğunu gösteriyor. Yine ifadenin akışından anlıyoruz ki, bu eylem ortaya çıktıktan ve Peygamber (s.a.a) tarafından öğrenildikten sonra, bunlar kendilerini mazur gösterecek bir bahane bulamamışlar ve ancak, *"Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk, başka bir amacımız yoktu."* diyebilmişler.

Onların arkasına sığındıkları, mazeret olarak sundukları eğlenmeye dalma ve oynama gibi davranışlar, kötü huylar arasında sayılır. İnsanlar, normalde böyle bir tavır içinde olduklarını itiraf edemezler. Özellikle müminler ve müminlik niteliğiyle kendilerini tanımlayan başka guruplar bu şekilde anılmaktan hoşlanmazlar. Bilhassa eğlenmeye dalınan ve şakaya, oyuna konu olan husus Allah'la ve Resulü'yle ilintiliyse, büsbütün böyle bir mazereti ileri sürmekten kaçınırlar. Ancak görüyoruz ki, onlar eylemlerinin oluşturduğu manzaradan sıyrılmalarını sağlayacak bir tanım bulamıyorlar. Yalnızca *"Yaptığımız iş, eğlenmeye dalmak ve oynamaktan başka bir şey değildi."* diyerek suçlayıcı bakışlardan kurtulmaya çalışıyorlar.

Bu nedenle yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) onları ileri sürdükleri mazeretlerinden dolayı kınamasını, ayıplamasını emrediyor: *"De ki: Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"* Ardından, ayetler grubunun son kısmında, onların bu davranışlarını şu açıklamayla analiz ediyor: *"(O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe (Peygamber'i öldürmeye) yeltendiler..."* [Tev-be, 74]

Buraya kadar derlediğimiz karinelerden şu sonuç çıkıyor: Münafıklar, Peygamberimize (s.a.a) yönelik olarak, habersizce vurup öldürmek ve ona ölümle sonuçlanacak bir tuzak kurmak gibi art niyetli bir plân hazırlamışlardı. Plânlarını gerçekleştirmek için fiilen harekete geçmiş, bu arada ağızlarından birtakım iğrenç laflar da kaçırmışlardı. Ama plân, istedikleri gibi işlememişti, Peygamberimiz (s.a.a) için öngördükleri kötülük gerçekleşmemiş, ok hedefini bulmamıştı. Bütün plânları boşa çıkıp Peygamberimiz (s.a.a) onların plânlarını öğrenince, bunu onlara sormuştu. Onlar da söyleyecek bir şey bulamamış, *"Biz*

sadece lafa dalmış oynuyorduk." diyebilmişlerdi. Peygamberimiz de (s.a.a), *"Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"* diyerek onları ayıplamıştı. Bu arada yüce Allah, ileri sürdükleri bu mazereti geçersiz saymış ve gerçek maksatlarını yüzlerine vurmuştu.

Kısacası, ayetten şöyle bir anlamın kastedildiğini düşünüyoruz: Andolsun, eğer onların ortaya koydukları ve sizinle ilgili olduğu anlaşılan eylemle ilgili olarak, *"Neydi maksadınız?"* diye onlara bir soru yöneltecek olsan, kesinlikle şöyle diyecekler: *"Sandığın gibi kötü bir amaca yönelik bir eylem hazırlığında değildik. Sen bizim hakkımızda kötü bir zan besledin. Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk. Atlılar gibi oyuna dalmıştık. Ciddi bir şey yok ortada, sadece oynuyorduk."*

Bu mazeret bildirimleri Allah, Allah'ın ayetleri ve Peygamberi'yle alay etmek anlamını taşıyor. Çünkü sizinle ilgili olarak ortaya koydukları eylemi eğlenmek, alay etmek için yaptıklarını itiraf ettiler. Böyle yapmakla Allah ile ve Peygamber'i ile alay etmişlerdir. O hâlde onlara şunu söyle: *"Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"* Yani, yaptığınız kötülüğü; Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'iyle alay etmek şeklinde başka bir kötülükle mi mazur göstermek istiyorsunuz? Ki o da küfürdür. [Özrünüz kabahatinizden büyük.]

Asıl maksadın, bunun Peygamber'le (s.a.a) alay etmek anlamına geldiğini açıklamak olması uzak bir ihtimal değildir. Allah'tan ve ayetlerinden söz edilmesi de bu durumda Peygamber'le (s.a.a) alay etmenin anlamını açıklamaya yönelik olabilir. Peygamber (s.a.a), Allah'ın ayetlerinden biri olduğuna göre onunla alay etmek, Allah'ın ayetleriyle alay etmek anlamına gelir; Allah'ın ayetleriyle alay etmekse ulu Allah ile alay etmek demektir. Dolayısıyla Allah'ın Resulü (s.a.a) ile alay etmek, Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'iyle alay etmek demektir.

66) (Boşuna) bir mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. (Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile, suçlu olmaları sebebiyle (diğer) bir gruba azap edeceğiz.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: *"Taifetun kelimesinin kökü olan 'et-tavf'; bir şeyin etrafından dönmek demektir.*

'et-Taif', evlerin etrafında bekçi olarak dolaşan kimse için kullanılan bir niteliktir... 'et-Taifetu' ise, insanlardan bir grup demektir. İnsanların dışındaki bir şey için kullanıldığında da, bütünden bir parça anlamını ifade eder. *'Niçin dinde derin bilgi elde etmek... için onların her kesiminden bir topluluk (Peygamber'in yanına) hareket etmiyor?'* [Tevbe, 122] ayetiyle ilgili olarak bazıları şöyle demişlerdir: Bu ayette geçen grup (taife), bir ve daha yukarı sayıdaki kimseler anlamında kullanılmıştır. *'Müminlerden iki gurup...'* [Hucurât, 9] ve *'Hani sizden iki gurup korkup çözülmeye yüz tutmuştu.'* ifadelerini de bu şekilde açıklamak gerekir."

"et-Taifetu kelimesi ile çoğul anlamı kastedilirse, bu hâliyle 'et-taif'in çoğulu olur. Ama bu şekilde çoğul olup tekilden kinaye olması da mümkündür. Yine 'rivayet', 'alâmet' ve benzeri gibi algılanması da mümkündür. [Yani sonundaki 'ta' edatı, tekit ve kesreti bildirmek amaçlı olabilir.]" (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Bazıları, "et-taife" sözcüğü, üç ve daha yukarı sayıdaki kişi için kullanıldığı gibi, bir ve iki kişi anlamında da kullanılabilir, diyen müfessirleri yanlışlığı içine düşmekle suçlamış ve o kadar ileri gitmişler ki, kelimenin bu anlamda kullanışının yanlış (galat) olduğunu dahi söylemişlerdir.¹ Ama bunu doğrulayacak bir kanıt bulmaları mümkün değildir. Çünkü sözcüğün kökü, belli bir sayıyı gerektirmemektedir. Zaten bu kelimenin, sayısallık ifade etmeyen herhangi bir bütünün bir parçası anlamında kullanılıyor olması, bir kişi anlamında da kullanılabilmesini göstermektedir.

"(Boşuna) bir mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz." ifadesinde, mazeret sunmaları yasaklanıyor, özür dilemeleri geçersiz sayılıyor; çünkü boşunadır. Nitekim, *"siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz."* ifadesi, sundukları mazeretin işe yaramayacağını gösteriyor. Çünkü imandan sonra küfre düştüklerine ilişkin olarak hüküm verildikten sonra özür dilemeleri bir yarar sağlamaz.

İman etmiş olmalarından maksat, dışarıya yansıttıkları iman görüntüsüdür, ilâhî yol göstericiliğin ardından gelen gerçek iman değil. Çünkü ilâhî yol göstericiliğin sonucu gerçekleşen bir imanın ardından sapıklık gelmez. Ayetler grubunun sonunda yer alan şu ayet de bu anlamı destekler mahiyettedir: *"Hâlbuki o küfür sözünü elbette söyledi-*

ler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular." [Tevbe, 74] Burada iman yerine İslâm sözcüğü kullanılmış, İslâm için de zahiren şahadet kelimesini söylemiş olmak yeterlidir.

Denebilir ki: İman mertebelerinden biri de, ortadan kalkma ihtimali her zaman için bulunan zayıf inanış ve gevşek benimseyiştir. Kalplerinde hastalık bulunan kimselerin imanı gibi. Yüce Allah bunları müminler kategorisine sokmuş, bununla beraber, onları münafıklarla birlikte zikretmiştir. Dolayısıyla bu zayıf imandan sıyrılmamaları için hiçbir neden yoktur.

Nasıl olmasın ki? Yüce Allah, bu tür kimselerden daha köklü bir imana sahip olanların bile bu imanlarından sıyrılıp çıkmalarından söz etmektedir. Örneğin bunlardan birinin kıssasını şöyle aktarmaktadır: *"Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, ardından şeytanın takibine uğrayan ve sonunda (yolunu) şaşırarlardan olan kimsenin haberini oku. Dileseydik, elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü."* (A'râf, 175-176)

Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri Allah, ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir."* (Nisâ 137) Kısaca, Kur'ân'da iman ettikten sonra küfre sapma tavrına sıkça rastlanır. Dolayısıyla bir inanışın, inanış olarak kökleşmeden yok olması ihtimali her zaman vardır.

Evet, yerleşik bir imanın ve köklü bir inanışın, yok oluş sürecine girmesine imkân yoktur. Ulu Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur."* (A'râf, 178), *"Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez."* (Nahl, 37)

"(Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile... (diğer) bir gruba azap edeceğiz." ifadesi, bu ayetlerde söz konusu edilen münafıkların sayıca fazla olduklarını ve azap kararının onların aleyhlerine olmak üzere yürürlüğe girdiğini, dolayısıyla bu azaptan sıyrılmalarının mümkün olmadığını gösteriyor. Şayet bir maslahat gereği bazısı ilâhî affın kapsamına girse dahi, geri kalan münafıkların azaba uğramaları kaçınılmazdır. *"(Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile... (diğer) bir gruba da azap edeceğiz."* ifadesinin söz diziminden ve söyleniş tarzından, akışından bunu anlıyoruz.

1- [el-Menar, c.10, s.532]

Diğer bir ifadeyle: Ayette ceza (nuazzib=azap edeceğiz) cümlesinin şart (in n'afu=bağışlasak) cümlesinden sonra dizilmesi, onun bir ayrıntısı olarak belirginleşmesi şeklinde (gramer açısından) şart ile ceza cümleleri arasında oluşan zorunlu ilişki, direkt şart ile ceza arasındaki ilintiden dolayı değil, tebaîdir (bir şeyin başkasına tâbi olması şeklindedir); yani gerçekte, ceza cümlesi şart cümlesinin ilintili olduğu bir olguya terettüp ettirilmiştir. Şöyle ki: Azap münafıklar topluluğu açısından kaçınılmaz olmuştur. Bazısı affedilse de, geri kalanları kesinlikle bu azaba maruz kalacaklardır.

Buraya kadar yaptığımız analizlerden sırasıyla şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: "bir gruba azap edeceğiz." ifadesinin (yani ceza cümlesinin) "bir grubu bağışlasak bile" ifadesine (yani şart cümlesine) terettüp ediş biçimi açıklığa kavuşmuş oldu. Bu sayede bazı müfessirlerin,¹ "Bazılarının affedilmeleriyle diğer bazılarının azaba çarptırılmaları arasında zorunlu bir ilişki yoktur, dolayısıyla ifadeyi şart cümlesi kalıplarında sunmanın ne anlamı var?" şeklinde ayetle ilgili olarak ileri sürdükleri problem aşılmış, bu sorunun cevabı verilmiş oluyor.

Cevabımız şöyledir: Temelde (şart il ceza arasındaki) zorunlu ilişki, topluluğun üzerine azabın inmesinin gerekliliğiyle topluluğun bir kısmının üzerine inmesi arasındadır. Sonra bu zorunlu ilişki, toplumun bir kısmının affedilmesi ile bir kısmının üzerine azabın indirilmesi arasında gözetilerek formüle edilmiştir. Nitekim yukarıda bunu izah etmiştik.

İkincisi: Bağışlamadan maksat, kimi dinsel maslahatlar gözetilerek azaba başvurulmamasıdır; onların tövbe etmelerinin bir sonucu olarak bağışlanmaları değil. Çünkü topluca tövbe etmeleri durumunda kesinlikle azaba uğratılmayacakları bilinmesine rağmen, "Tövbe ettikleri için sizin bir kısmınızı bağışlasak bile, işledikleri suçtan dolayı bir kısmınıza azap edeceğiz." demenin bir anlamı yoktur.

Nitekim yüce Allah, ayetler grubunun sonunda, "Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur. (Ama) yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptırır." [Tevbe, 74] buyurarak hepsini tövbe etmeye çağırmıştır.

1- [el-Menar, c.10, s.531]

Üçüncüsü: Ayette sözü edilen "bağışlama" ile, dünya azabını bağışlama ve azabı terk etme; "azap etme" ile de dünyevî bir azaba çarptırma kastedilmiştir. Çünkü Kur'ân ayetlerinde açıkça ifade edildiği gibi, ahiret azabının affedilmesi için tövbe etmek ve birinin şefaati etmesi zorunludur. Bizim üzerinde durduğumuz konuda ise, ne tövbe, ne de şefaate söz konusudur. Bir kere, ayette tövbenin kastedilmediği ortadadır. Şefaate gelince, bu hususla ilgili ayetlerde ahirette ancak kabul edilebilir bir imana sahip olan kişilerin böyle bir imkândan yararlanabilecekleri belirtilmektedir. Tefsirimizin birinci cildinde şefaate konusunu etraflıca ele almıştık.¹

Dördüncüsü: "(Boşuna) mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. (Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile..." ifadesinin, Peygamberimizin (s.a.a) ağzından aktarılan sözlerin devamı olmaması için hiçbir neden yoktur. Çünkü ayette işaret edilen af ve azaptan maksat, yönetsel anlamda ceza vermek veya vermemektir. Bu ikisini Peygamberimize (s.a.a) isnat etmenin de herhangi bir sakıncası yoktur.

Ne var ki, sonraki ayetlerin zahiri, bunun yüce Allah'tan münafıklara yöneltilen bir hitap olduğunu gösteriyor. Böylece Hz. Peygamber'e (s.a.a) yönelik hitaptan, iltifat sanatı uyarınca onlara yönelik hitaba geçiş yapılmıştır. Böyle bir ifade tarzına başvurmanın altındaki gerekçe, eylemlerine duyulan büyük öfkeyi ve şiddetli kızgınlığı dışa vurmaktır. O kadar ki, bu öfke ve kızgınlık duyurulmakla, bir bildiriyle ilân etmekle yatışmamış, doğrudan onlara hitap etme ve konuşmayı dolaysız olarak bizzat onların şahsına yöneltme gereği duyulmuştur ve ulu Allah, onları kaçınılmaz, geri çevrilmez bir azapla tehdit etmiştir.

67-68) (Çünkü) münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindenirler. Onlar, kötülüğü emreder, iyiliği yasaklar ve ellerini sıkı tutarlar (cimrilik ederler). Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Kuşkusuz münafıklar, fasıktırlar. Allah münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kâfiirlere ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Kalıcı azap da onlar içindir.

Bazı tefsir bilginlerine göre, ayetlerin akışı içinde, (önceki ayetlerle ilintili olmayan) bu iki ayette yeni bir konuya girilmekte ve genel

1- [bk. el-Mizan, c.1, 47-48. ayetlerin tefsiri]

olarak münafıkların durumları ele alınmaktadır. Şöyle ki, kuşatıcı ve genel nitelikleri zikredilmekte, onların ayırıcı vasıfları olarak bu niteliklerinin altı çizilmektedir. Bu çerçevede sonunda Allah'ın onlar için öngördüğü ceza üzerinde durulmaktadır. Hemen ardından, genel olarak müminlerin durumuna eğilmekte, onların kuşatıcı nitelikleri anımsatılmakta ve Allah'ın onlara haber verdiği gerçekler karşılaştırma yöntemiyle sunulmaktadır. Amaç, tablonun iki ayrı karaktere sahip iki ayrı grup arasındaki farklılıkları tam anlamıyla yansıtmak biçiminde tamamlamaktır. Yeni bir başlangıçla konuya girildiğinin kanıtı ise, münafıklarla birlikte kâfirler için ön görülen cezaya da değinilmiş olmasıdır: *"Allah münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kâfirlere ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir."*

Ancak bize göre, ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu ayet, önceki ayetin içerdiği şu hükmün gerekçeli açıklaması mahiyetindedir: *"(Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile... (diğer) bir gruba azap edeceğiz."* Dolayısıyla münafıklara yönelik hitap devam ediyor, henüz kesilmiş değildir.

Şöyle ki: Önceki ayet, yüce Allah'ın bir kısmını, bir hikmet ve dinsel bir maslahat gereği bağışlasa bile, münafıkların geri kalanını cezalandırmadan bırakmayacağını dile getiriyor. Burada haklı olarak şöyle bir soru akla gelebilir: "Bazıları bağışlanabiliyorsa, diğer bazılarını cezalandırmanın gerekçesi nedir? Bunun, bir komşuyu komşusunun işlediği suçtan sorumlu tutmaktan ne farkı vardır?" İşte burada böyle bir yaklaşım içine girmenin sebebi şu şekilde açıklanıyor: Münafıkların tümü, birbirlerindenirler. İğrenç nitelik ve amellere sahip olmak bakımından aynıdırlar, aralarında herhangi bir fark yoktur. Yine onlar amellerinin karşılığını alma ve durumlarının pratik akıbetiyle karşılaşma hususunda eşit konumdadırlar.

Daha önce münafık kadınların sözü geçmediği hâlde bu ayette münafık erkeklerle birlikte onların da adının geçmesi, onların birlik ve bütünlük bakımından homojen bir yapı arz ettiklerinin vurgulanması amacına yöneliktir. Bunun yanında, kadınların da bozuk ve bozguncu nifak toplumunda etkin rol oynadıklarına işaret ediliyor.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Bazı münafıklar bağışlanırken, diğer bazısının cezalandırılması yadırganmamalıdır. Çünkü münafık erkeklere ve münafık kadınlara aynı psikolojik birlik duygusu egemendir. Bu duygu, onların sayısal çokluklarını bir

bütünlük hâline getirmektedir. Dolayısıyla bazısı bazısıyla bağlantılı bir organik yapı biçiminde yansımaktadır. Yine bu duygu, nitelik ve eylem bazında, aynı şekilde Allah'ın vereceği azap bazında onları birbirlerine ortak kılmaktadır.

Çünkü onlar kötülüğü (münker) emrediyor, iyiliği (maruf) yasaklıyor, Allah yolunda harcama yapmaktan kaçınıyorlar. Diğer bir ifadeyle; fasık olmaları, Allah'a kul olma kıyafetinden sıyrılmaları nedeniyle Allah'ı anmaktan yüz çevirerek Allah'ı unutmuş oldular. Allah da onları unuttu. Rablerinin katında, Allah'ı anan kulların aldıkları ödülün yoksun kalmaları da bu yüzden kaçınılmaz oldu.

Ardından ayette, Allah'ın bu tavırları yüzünden onlara vaat ettiği akıbetten söz ediliyor: *"Allah münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kâfirlere -Burada kâfirler münafıklara atfediliyor. Bunun anlamı, münafıkların ve kâfirlerin aynı konumda oluşlarıdır.- ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir. O, onlara yeter."* Bu, öyle bir cezadır ki, sırf onlara özgüdür ve başkalarına ilişmemektedir. *"Allah onlara lanet etmiştir."* Onları rahmet dergâhından uzaklaştırmıştır. *"Kalıcı azap da onlar içindir."* Kalıcı ve kesinlikle tükenmez bir azaba çarptırılacaklardır.

Bununla anlıyoruz ki, *"Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu..."* cümlesi, daha önce geçen, *"Onlar kötülüğü emreder, iyiliği yasaklar ve ellerini sıkı tutarlar (cimrilik ederler)."* sözüne ilişkin bir açıklama mahiyetindedir.

Bu da marufu emretmenin, münkeri yasaklamanın ve Allah yolunda harcamada bulunmanın, [Allah'ı unutmanın tam karşısında yer alan] zikir kavramının kapsamına giren olgular oldukları çıkarsamasında bulunmamızı sağlayan önemli bir vurgudur.

69) (Siz de) sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idiler; mal ve çocukları (da) daha fazla idi. Onlar paylarına düşenden faydalandılar. Siz de, öncekiler paylarından yararlandıkları gibi, kendi payınızdan yararlandınız. Onlar (zevke) daldığı gibi, siz de daldınız. İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Ve İşte onlar gerçek ziyana uğrayanlardır.

Ragıp İsfahanî der ki: "el-Halak, insanın karakteri aracılığıyla kazandığı faziletler, iyi huylar demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *Onun için ahirette bir nasip yoktur.*" (Alıntı son buldu.)

Başkaları ise bu kelimeyi, iyi-kötü mutlak nasip ve pay şeklinde anlamlandırmışlardır.

Bu bakımdan ayet, "(Boşuna) özür dilemeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz..." ifadesiyle başlayan münafıklara yönelik hitabın bütünleyicisi mahiyetinde ve birbiriyle uyumlu aynı akışın bütünlüğü içindedir.

Tefsirini sunduğumuz ayetin eksenini, mevcut münafıkların hâl ve gidişatlarının kendilerinden önceki kâfir ve münafık kuşakların hâl ve gidişatlarına benzetilmesi, onlarla karşılaştırılması oluşturuyor. Bununla güdülen amaç, şu çıkarsamaya somut bir kanıt gözler önüne sermektir: Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendirler. Bütün olarak onların ve kâfirlerin karakterleri aynıdır. Şöyle ki, Allah'ın zikrinden yüz çevirirler. Mal ve evlat gibi kendilerine sunulan dünyevî değerlerden yararlanmaya yönelirler. Allah'ın ayetleri konusunda zevke dalıp giderler. Sonra yaptıkları tüm ameller dünyada da, ahirette de boşa gider ve hüsrana uğrarlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların ışığında ayetin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleşiyor: Siz de, önceki münafık ve kâfir kuşaklar gibisiniz. Onların da gücü kuvveti yerindeydi. Malları ve evlatları vardı. Hatta bu hususta sizden daha ileri ve üstün idiler. Paylarına düşen bu dünyevî zevklerden faydalanmaya baktılar.

Bu benzetmenin satır aralarında şu mesaj da veriliyor: Onların dünyevî zevklerden yararlanmaları gibi siz de yararlanmaya çalıştınız. Onların yaptığı gibi, siz de zevke daldınız. İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Ve İşte onlar gerçek ziyana uğrayanlardır. Amellerin boşa gitmesi ve sonuçta hüsrana uğranılması açısından sizin de onlardan farkınız yoktur. Bu yüzden Allah size ebedî ateş azabını vaat etti ve sizi rahmet dergâhından kovdu.

Önceki kuşaklardan münafık ve kâfir toplulukların güç bakımından daha üstün oluşlarından, mallarının ve evlatlarının daha fazla olmasından söz edilmesinde şöyle bir ima vardır: Onlar tüm bunlara rağmen Allah'ı etkisiz hâle getiremediler, amellerinin boşa gitmesi ve çabalarının hüsrana sona ermesi belasını başlarından savamadılar. O hâlde güç bakımından daha zayıf, mal ve evlat bakımından onlardan daha az bir konumda olan siz mi bunu başaracakmışsınız?

70) Onlara kendilerinden öncekilerin, Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Demek ki, Allah onlara zulmedecek değildi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Bu ayetle birlikte, önceki akışa geri dönülüyor. Peygamberimize (s.a.a) yönelik hitabı eksen alan akışa yani. Bunun yanında münafıklar gaip olarak farz ediliyor ve onlara daha önce Kur'ân'da kıssaları anlatılan geçmiş toplulukların durumu hatırlatılıyor.

Şu Nuh'un (a.s) kavmi! Allah onları derin sulara gömdü. Şunlar da Hud Peygamber'in (a.s) soydaşları Adoğulları! Kasıp kavuran, korkunç gürültüler eşliğinde yakıp yıkan şiddetli bir rüzgâr ile helâk edildiler. İşte burada Salih Peygamber'in (a.s) soydaşları Semudoğulları duruyor! Şiddetli bir titremeyle diz üstü çököverdiler. Şu da İbrahim Peygamber'in (a.s) soydaşlarıdır! Allah, kralları Nemrut'u helâk etti, kendilerine bahşedilen egemenlik nimetini geri aldı. Yüzükoyun yere kapanıp altüst olan kentlere gelince; -kelimenin orijinali "i'tefeketi'l-ardu (yer altüst oldu)"dur- bununla Lut Peygamber'in (a.s) altı üstüne getirilen soydaşlarının yaşadıkları yerleşim birimleri kastediliyor.

"Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti." ifadesindeki "âyât" kelimesinden maksat; açık ve anlaşılır ayetler, apaçık somut belgeler ve kesin kanıtlardır. Bu ifadeyle, geçmiş kavimlerin haberlerine genel anlamda bir açıklık getiriliyor. Yani onların haberi şuydu: Peygamberleri apaçık kanıtlar desteğinde onlara gelmişlerdi. Fakat onlar peygamberlerini yalanladılar. Böylece kaçınılmaz helâkle yüz yüze geldiler. İlâhî yasalar sisteminin onlara haksızlık edecek şekilde işlemesi mümkün değildir. Bilakis Allah, onlara hakkı da, batılı da gösterdi. İyice anlamaları için doğruluğu ve sapıklığı birbirinden ayırdı. Doğru yol ile dalaleti gözlerinin önüne serdi. Dolayısıyla sözü edilen bu geçmiş kavimler ve ümmetler kendilerine zulmettiler. Dünyevî paylarından yararlanmayı, Allah'ın ayetlerini eğlence konusu yapıp oyalanmayı, ayetler konusunda zevke dalmayı ve Allah'ın peygamberlerini yalanlamayı yeğlediler.

71) Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler. Onlar iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar; namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulü'ne

itaat ederler. İşte onlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah üstündür ve hikmet sahibidir.

Sonra yüce Allah münafıkların hâl ve gidişatlarının yansıtıldığı manzaranın tam aksini göstermek amacıyla müminlerin hâl ve gidişatlarını yansıtan bir tablo çiziyor: "*Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler.*" Bu ifadeyle kastedilen anlam şudur: Müminler sayı bakımından çok, erkeklik ve dişilik bakımından farklı olmalarına karşın uyumlu bir oluşum ve bütünlük içinde hareket eden organik bir yapıya sahiptirler. Onlar arasında hizipçilik, grupçuluk ve bölünmüşlük olmaz. Bu yüzden bazısı bazısının velisidir, işlerinin yönetimini üstlenir.

Ve yine bu organik yapılarından dolayı, birbirlerine iyiliği emreder, kötülüğü de yasaklarlar. Demek ki toplumun bir kısmının diğer bir kısmı üzerindeki yönetsel velayeti, -ki bu velayet, toplumun her kesimi için geçerlidir ve toplumdaki bütün fertleri kapsar- kendi aralarında iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama görevini üstlenme düzeyine kadar etkindir.

Sonra müminlerin ayırıcı nitelikleri sıralanıyor: "*namazı dosdoğru kılarlar, zekât verirler.*" Şeriatın en temek ilkelerinden ikisini oluşturur namaz ve zekât. Namaz, Allah ile kulları arasındaki rabıtayı temsil eden ibadetlerin temelini oluşturur. Zekât ise, insanlar arası ilişkiyi temsil eden pratik, malî bir ibadettir.

Bir de, "*Allah'a ve Resulü'ne itaat ederler.*" şeklinde nitelendiriliyorlar. İlâhî hukuk sisteminin (şeriat) içerdiği bütün hükümler, Allah'a itaat etme olgusunun kapsamına girer. Resulü'ne itaat etmenin kapsamına da, Peygamber (s.a.a) tarafından ümmetin işlerinin yönlendirilmesi, ıslahı ve yönetimi bağlamında ortaya konan savaş ilânına ilişkin fermanlar, yargısal hükümler, cezaların infazı gibi yönetsel velayetle ilgili hükümler girer.

Kaldı ki, gökten inen ilâhî yasalara itaat etme, bir diğer açıdan Resul'e itaat etmeye bağlıdır. Çünkü Resul, dinin temel ve ayrıntı nitelikli tüm temel ilkelerine daveti esas alan çıplak gerçeğin, salt hakkın temsilcisidir.

"İşte onlara Allah merhamet edecektir." ifadesinde, yukarıdaki niteliklerle anılan topluluğun ilâhî rahmetin kapsamına alınmasına ilişkin ilâhî yargı haber veriliyor. Bir bakıma bu ifadeyi, münafıklara i-

lişkin, "*Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu.*" cümlesinin içerdiği manzaranın karşısı olarak algılayabiliriz.

"Şüphesiz Allah üstündür ve hikmet sahibidir." cümlesinin de, rahmetle ilgili değerlendirmenin gerekçeli açıklaması olduğu açıktır. Allah üstün iradeli olduğu için kimse O'nun rahmetini engelleyemez. Hikmetinde bozulma, gevşeme, anlamsızlaşma gibi bir şey de mümkün değildir.

72) Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde olan tertemiz meskenler vaat etmiştir. Allah'ın (müminlerden) razı olması ise, (bunların hepsinden) daha büyüktür. İşte büyük başarı (sadece) budur (ilâhî rızadır).

"el-Adn", ikamet etme, karar kılma anlamında mastardır. "Adene bi'l-mekâni" yani, mekâna yerleşti, ikamet etti. Mücevherlerin ve maddensel filizlerin bulunduğu yerler anlamında kullanılan "maden" kelimesi de buradan gelir. Dolayısıyla Adn cenneti; ikamet edilen, yerleşilen ve ebediyen içinde kalınan cennet demektir.

"Allah'ın (müminlerden) razı olması ise, (bunların hepsinden) büyüktür." Yani, Allah'ın müminlerden razı ve hoşnut olması ise -ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla- bu sayılanların tümünden daha büyüktür. "Rızvan" sözcüğü, cümle içinde belirsiz nekre kılınmış. Bununla Allah'ın rızasının herhangi bir ölçüyle takdir edilemeyeceği, insanlar olarak onu kuşatmayacakları ima ediliyor. Ya da şu demek isteniyor: Allah'ın hoşnutluğu çok basit bir oranda dahi olsa, bu sayılanların tümünden daha büyüktür.

Burada demek istenen, bütün bu sayılanların, yüce Allah'ın rızasının ayrıntıları ve ondan sızan sonuçlar olması -gerçekte böyle olsalar da- değildir. Bilakis vurgulanan anlam şudur: Allah'ın kitabının teşvik ettiği kulluk gerçeği, Allah'ı sevmekten kaynaklanan ibadet anlayışına dayanır. Cennet beklentisi veya cehennem korkusu değil. Seven açısından en büyük mutluluk ve başarı, kendini hoşnut etmek, mutlu kılmak için çalışmak değil, sevgilisinin hoşnutluğunu kazanmaktır.

Bir bakıma, buna işaret etmek maksadıyla, ayetin sonunda, "*İşte büyük başarı (sadece) budur.*" ifadesine yer verilmiştir. Böyle olunca da ayette sınırlandırma anlamı da kastedilmiştir, demektir. Yani, bu i-

lâhî rıza ve hoşnutluk her büyük başarının, hatta ebediyen cennete girmek şeklindeki büyük başarının, mutluluğun da hakikatidir. Çünkü şayet cennet nimetlerinde ilâhî hoşnutluk gerçekliğinden bir pay olmasaydı, bu nimetlerin tümü azap olurdu, nimet değil.

73) Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et (gereken çabayı göster) ve onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir!

Bir toplulukla cihat etmek; onlarla mücadele etmek, onlara karşı var gücüyle direnmek, karşı koymak demektir. Bu da dil ile, el ile cihattan tutun, fiilî savaş ile cihat etmeye kadar gider. Ancak Kur'ân'da yaygın olarak savaş anlamında kullanılır. Az da olsa, farklı anlamlarda kullanıldığı da olmuştur: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri (çaba gösterenleri) elbette yollarımıza iletiriz..."* [Ankebût, 69] ayeti gibi.

Cihat kelimesinin kâfirlere karşı savaş anlamında kullanılması, onların açıkça Hz. Peygamber'e (s.a.a) karşı çıkmalarından ve küfürde direnip aykırı bir yol tutmalarından ileri gelir. Münafıklar söz konusu olduğunda ise, onlar kendilerini küfür nitelikleriyle tanıtmazlar, Peygamber'e (s.a.a) aykırı bir yol izlediklerini kimseye çaktırmazlar. Küfür inancını içlerinde gizler; türlü hilelerle, dolaplar çevirerek ortalığın karışıp fitnenin kol gezmesini sağlarlar. Dolayısıyla onlara karşı, savaş ve vuruşma anlamında cihat ifadesini kullanmanın anlamı yoktur.

Aslında zihinlerde şöyle bir anlam da uyanmıyor değildir: Münafıklarla ilintili olarak cihat sözcüğü kullanıldığı zaman, konjonktüre uygun olarak ve dinin maslahatının elverdiği ölçüler dâhilinde, onların entrikalarına karşı eldeki tüm imkânları kullanarak mücadele etme kararlılığı kastedilir. Konjonktür elveriyorsa ve İslâm toplumunun maslahatı gerektiriyorsa, dışlanırlar; Müslümanlarla içli dışlı olmalarına izin verilmez. Gerekiyorsa, sadece sözlü öğüt ile yetinilir. Kimi durumlarda memleket dışına çıkarılıp sürgün edilmeleri yöntemine de başvurulabilir. Ya da açıkça irtidat ettikleri tespit edildiğinde, katledilmeleri yönüne de gidilebilir...

Cihadın bu ayette mutlak anlamda eldeki tüm imkânları konjonktüre uygun olarak kullanma çabası anlamında kullanıldığına, *"Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et"* ifadesinden hemen sonra, *"ve onlara karşı sert davran."* -yani onlara karşı sertlikle ve haşince muamele et ifadesinin yer almış olması, bir kanıt olarak algılanabilir.

"Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir!" ifadesi ise, kendinden önce yer alan emir cümlesine (*"sert davran"*) matuftur. Burada haber cümlesinin kurgu (inşa ve emir) cümlesine atfedilmesini mümkün kılan şey, önceki cümlelerin haber cümlesi formunda olmasa da, *"Şu kâfirler ve münafıklar cihadı hak ediyorlar"* anlamını ifade ediyor olmasıdır. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

74) (O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe (Peygamber'i öldürmeye) yeltendiler. Kin beslemeleri, sırf Allah ve Resulü'nün kendi lütfü ile onları zengin kıldığı içindir. Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur. (Ama) yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptırır. Yeryüzünde onların ne bir velisi (dost ve koruyucusu), ne de bir yardımcısı vardır.

Ayetin akışı; onların kötü bir iş yaptıklarını, bunu yaparken çirkin bir söz de söylediklerini, Peygamberimizin (s.a.a) bu sözlerinden dolayı onları ayıpladığını, sorguya çektiğini, onların da böyle bir söz söylemediklerine dair Allah'a yemin ettiklerini gösteriyor. Nitekim bundan önceki ayetlerin birinde bu tavırlarına şöyle işaret edilmişti: *"(Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorsan, 'Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk.' derler..."* Bu ayette, onların yaptıkları işin sırf bir şakalaşma, oynama ve lafa dalma olduğunu ileri sürerek bir mazet sundukları dile getiriliyor.

Yüce Allah, her iki hususta da onları yalanlıyor. Onların o sözü söylemediklerine ilişkin inkârlarını şu şekilde reddediyor: Önce, *"Hâlbuki onlar o küfür sözünü elbette söylediler."* buyuruyor. Ardından buna şöyle açıklık getiriyor: *"ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular."* Bununla, münafıkların söyledikleri sözde ciddi oldukları anlatılmak isteniyor. O söz ise, Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir olmalarını gerektirmiştir.

Dikkat edilirse burada, *"Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular."* şeklinde bir ifade kullanılıyor. Bundan önce ise, *"siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz."* [Tevbe, 66] denilmişti. Çünkü önceki söz Peygamberimize (s.a.a) aitti ve onların zahîrî hâllerini baz alıyordu. Zahiren mümin görünüyorlardı, müminlik iddiasında bulun-

yorlardı. İkinci söz ise, Allah tarafından söylenmiştir. Allah ise, görünmez ve görünür her şeyi bilir. O, onların hiçbir zaman iman etmediklerine ve dilde şahadet cümlesini telaffuz etmekten öteye geçmediklerine şahitlik ediyor. Buna göre, onlar Müslüman olmuşlardı, mümin değil. Ama sonra o çirkin sözü söylemek suretiyle İslâm'dan çıkıp küfre geri döndüler. Bu da, söyledikleri sözün şahadet cümlelerinin içeriğinin her ikisini veya birini reddetme anlamına geldiğine yönelik bir ima içeriyor.

Ya da önceki ifade ("*siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz.*"), Peygamber'e (s.a.a) bir kötülük dokundurma amaçlı eylemleri (suikast girişimleri) baz alınarak dile getirilmişti. Sözle pekiştirilmeyen, ayrıca amacına da ulaşmayan bir eylem, sözü ve sözlü tanıklığı (şahadet) baz alan İslâm niteliği açısından zarar oluşturmaz. Bu sadece inanışla ilintili iman olgusuna zarar verir. İkinci ifade ise, bizzat telaffuz ettikleri sözle ilintilidir. Bu da, sözle kazanılan İslâm niteliğiyle çelişir; bir tür kalbî inanış, benimseyiş olan imanla değil.

Münafıkların yeltendikleri, daha sonra lafa dalma ve oynama olarak tevil ettikleri kötü amaçlı eylemlerini inkâr edişleri üzerine de şu değerlendirme yapılıyor: "*ve başaramadıkları bir işe (Peygamber'i öldürmeye) yeltendiler.*"

Sonra onları yermek ve utanç verici tutumlarını yüzlerine vurmak maksadıyla şöyle deniyor: "*Kin beslemeleri, sırf Allah ve Resulü'nün kendi lütfü ile onları zengin kıldığı içindir.*" Yani onların bu kin beslemelerinin altında, Allah'ın kendi lütfuyla onları zenginleştirmesi, bol ganimetlerle rızıklandırması, güvenlik ve refah içinde yaşatması yatıyordu. Allah onlar için çeşitli zenginlik üretim yöntemleri oluşturmuştu. Her taraftan mallarını çoğaltacak gelirler var etmişti. Elçi'si (s.a.a) de öyle. Her şeyden önce onları yapıcı, ileriye götürücü bir hayat tarzına yöneltmişti. Bu yüzden üzerlerine göklerin ve yerin bereket kapıları açılmıştı. Sonra Peygamber (s.a.a) savaşta elde edilen ganimetleri adalet ilkesine dayalı olarak aralarında bölüştürüyordu.

Bu bakımdan cümleyi bir şeyin karşıtı olan başka bir şeyin yerine konuluşunun örneği olarak algılayabiliriz. Çünkü cümlede, normalde hoşnutluğun ve şükürün sebebi olması gereken zenginleştirme olgusu, zulüm ve azap gibi azabın ve öfkenin sebebi olan olguların yerine konulmuştur. Ya da şöyle de diyebilirsin: Cümlede iyilik yapma, kötülük yapmanın yerine konulmuştur. Dolayısıyla ifadeyi yergiyle karışık

hafif yollu bir alaya alma, küçümseme olarak da değerlendirebiliriz. Bu açıdan cümleyi, aşağıdaki ayetin ifade tarzına benzetiyoruz: "*Allah'ın verdiği rızka karşı şükürü, onu yalanlamakla mı yerine getiriyorsunuz?*" (Vâkıa, 82) Yani, size verilen rızkı, Allah'ın ayetlerini yalanlamanın sebebi olarak mı alıyorsunuz? Oysa rızık normalde nimete şükretmenin, bağışa rıza göstermenin sebebidir? Bu yüzden örnek verdiğimiz ayete şu anlam verilmiştir: Size verilen rızka şükretmek yerine, onu yalanlıyor musunuz?

Tefsirini sunduğumuz ayette, "fazlıhi=kendi lutfü" ifadesindeki zamir, Allah'a dönüktür. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Dikkat edilirse, 'o ikisinin lütuflarından' denilmiyor. Çünkü kinaye ile beyan edilen bir ifadede, Allah'a saygıdan dolayı ve 'Onu yüceltmek için Allah'ın adıyla başkasının adı bir arada zikredilmez. Bu nedenle Peygamberimiz (s.a.a) birinin, 'Kim Allah ve Resulü'ne itaat ederse, doğru yolu bulmuş olur; kim de onlara isyan ederse, sapmış olur.' dediğini duyunca, ona şöyle der: 'Halkın için ne kötü bir konuşmacısın sen!' Adam şaşırır: 'Nasıl söyleyeyim, ya Resulullah?' Peygamberimiz (s.a.a) der ki: 'Kim Allah'a ve Resulü'ne isyan ederse, de.' Nitekim benzeri bir ifade de daha önce geçmişti: '*Allah ve Resulü daha önceliklidir O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri için.*' [Tevbe, 62] Bazılarının bu üslupla ilgili açıklamaları ise şöyledir: Onların lütuflarından denilmedi; çünkü Allah'ın lütfu kendindendir, Peygamber'in (s.a.a) lütfu ise Allah'ın lütfundandır." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Aslında saygı ve tazimden öte başka bir olgu söz konusudur burada. Daha önce, tefsirimizin altıncı cildinde, "*Andolsun Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır. Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur.*" (Mâide, 73) ayetini incelerken, bu hususla ilgili açıklamalara yer verdik. Şöyle ki: Allah'ın birliği, sayısal birlik türünden bir teklik ve birlik değil ki, O'nun birliği başkalarının birliği ile kaynaşabilsin ve O'ndan birçok sayılar meydana gelebilsin.

Sonra yüce Allah, bu münafıklara; bu helâk edici günahlara, Allah'a yönelik apaçık küfre ve başaramadıkları suikast girişimine rağmen Rablerine dönüp pişmanlık gösterme imkânlarının bulunduğunu hatırlatıyor. Bu çerçevede tövbe etmeleri durumunda hangi akıbetle karşılaşacaklarını, tövbe etmeyip yüz çevirerek burun kıvrımları durumunda, nasıl bir sonuçla yüz yüze kalacaklarını açıklıyor: "*Eğer*

tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur." Çünkü tövbe etmek, kişiyi bağışlanmaya ve cennete götüren bir sürecin başlangıcıdır. *"(Ama) yüz çevirirlerse"* yani, tövbe etmekten kaçınırlarsa, *"Allah onları dünyada da... elem verici bir azaba çarptırır."* Yani yönetsel bağlamda ezilip tepelenmelerini sağlayarak veya Peygamber'i (s.a.a) ordularıyla üzerlerine salarak yahut tuzak ve istidraç yoluyla, yani belli bir plân dâhilinde aşamalı olarak tükenişe doğru sürükleyerek azap eder. Bu azapları görmeseler dahi, münafıklıklarıyla doğruluk ve iman esasına dayalı sebep-sonuç düzenine aykırı bir tutum içine girmiş olmaları, onlara azap olarak yeterlidir. Böylece sebepler zinciri doğal olarak karşılıklarına dikilecek, onların kurdukları nifak esaslı dünyayı kırıp geçirecek, dünya âleme rezil olmalarını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle, yukarıda işaret ettiğimiz Peygamber'in (s.a.a) aracılığıyla öngörülen yönetsel cezalandırmalar olmasa bile, sebepler dünyasının bu tepkisi yeterli ve caydırıcı bir azaptır. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* (Tevbe, 24) *"ahirette de"* Yani, cehennem ateşiyle de onları cezalandırır.

"Yeryüzünde onların ne bir velisi (dost ve koruyucusu), ne de bir yardımcısı vardır." ifadesinin anlamış şöyledir: Dünyada bu münafıkların işlerinin yönetimini üstlenecek, onlara yönelen azaba engel olacak kimse yoktur. Kendilerine vaat edilen azabı savmaları için destek olacak bir yardımcı da bulamazlar. Çünkü kendilerine yardım edeceklerini umdukları diğer münafık topluluklar da kendileri gibidirler. Onları bir araya getiren şey, fesat ve bozguncu düşünce sistemleridir. Bu bakımdan fasit temelleri, evrensel nedensellik yasasından kopuktur. İşlerini normal bir sistem dâhilinde yönlendirecek bir yönetici-velileri, azap tehdidi karşısında bir yardım edenleri olmaz. Aslında ayette yer alan bu cümle, dünya azabı ile ilgili olarak yaptığımız değerlendirmelere yönelik bir işaret olarak algılanabilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler..."* ayetiyle ilgili olarak şunlara yer veriliyor: "Bazılarının söylendiğine göre, bu ayet on iki kişi hakkında inmiştir. Bunlar bir dar geçidin (Akabe) yanında pusu kurarak, Tebuk dönüşü Peygamberimize (s.a.a) suikast düzenlemeyi tasarlamışlardı. Cebrail, Peygamberimize (s.a.a)

bu plânı haber verdi. Onların bulunduğu yere adam göndermesini, onların bineklerinin yüzüne vurmasını istedi."

"Ammar, Peygamberimizin (s.a.a) bineğini önden çekiyor, Huzeyfe de arkadan sürüyordu. Peygamberimiz (s.a.a) Huzeyfe'ye: 'Onların bineklerinin yüzüne vur.' diye emretti. Huzeyfe, onları kenara çekilmeye zorlayınca kadar bineklerinin yüzüne vurdu. Peygamberimiz (s.a.a) geçidi aşıp aşağıya inince, Huzeyfe'ye sordu: 'Onlardan kimseyi tanıdın mı?' Huzeyfe, 'Kimseyi tanıyamadım.' dedi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Falan falan kişilerdirler.' diyerek tümünün isimlerini saydı. Huzeyfe, 'Üzerlerine adam salıp onları öldürmeyecek misin?' dedi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Arapların, 'Arkadaşları sayesinde başarılı oldu, şimdi de onları öldürüyor.' diye dedikodu yapmalarını istemem.' buyurdu. Bu hadisi İbn Kiysan rivayet etmiştir."

"Benzeri bir rivayet de İmam Ebu Cafer el-Bâkır'dan (a.s) aktarılmıştır. Bu rivayette farklı olarak şöyle deniliyor: Peygamberimizi (s.a.a) öldürmek üzere aralarında karara vardılar ve dediler ki: Eğer fark edilirse, lafa dalmış oynuyorduk, deriz. Fark edilmezsek, onu öldürürüz."

"Bir diğer yaklaşım da şöyledir: Tebuk Seferi sırasında bir grup münafık, 'Bu adam, Şam'ın saraylarını ve kalelerini fethedeceğini sanıyor. Heyhat ki heyhat!' demişlerdi. Allah bu konuşmadan Peygamber'ini (s.a.a) haberdar kıldı. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Bu atlıları durdurun.' dedi. Peygamberimiz onları çağırdı ve 'Şöyle şöyle dediniz.' dedi. Dediler ki: 'Ey Allah'ın peygamberi, biz sadece lafa dalmış oynuyorduk.' Ardından kötü bir niyetlerinin olmadığına ilişkin olarak yemin ettiler. Bunun üzerine, *'(Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorsan, 'Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk.' derler...'* ayeti indi. Bu da Hasan ve Katade'den rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre ise, olayın gelişimi şöyle olmuştur: Olay, Peygamberimizin (s.a.a) Tebuk'ten Medine'ye dönüşü sırasında meydana geldi. Peygamberimizin (s.a.a) önünde dört veya üç kişi yürüyordu. Onunla alay edip gülüyorlardı. İçlerinden bir tanesi gülüyor, ama konuşmuyordu. Cebrail nazil oldu ve Resulullah'a (s.a.a) bu olayı haber verdi. Peygamberimiz (s.a.a) Ammar b. Yasir'i çağırdı ve 'Şu adamlar benimle ve Kur'ân'la alay ediyorlar. Bunu Cebrail bana haber verdi. Onlara soracak olursan, 'Biz atlılar hakkında konuşuyorduk.' diyecekler.' dedi. Ammar arkadan gidip onlara yetiştirdi ve 'Neye gülüyorsunuz?'

diye sordu. Dediler ki: 'Biz atlılar hakkında konuşuyorduk.' Ammar dedi ki: 'Allah ve Resulü doğru söyledi. Yandınız! Allah sizi yaksın.' Bunun üzerine Peygamberimizin (s.a.a) yanına giderek mazeret sundular, özür dilediler. Allah da bunlarla ilgili ayetleri indirdi. Bu da Kelbî, Ali b. İbrahim ve Ebu Hamza'dan rivayet edilmiştir."

"Bazıları ise şöyle demişlerdir: Tebük Seferi sırasında bir adam şunları söyledi: 'Şunlardan -Resulullah (s.a.a) ve arkadaşlarını kastediyor- daha yalancı ve düşmanla karşılaşırken daha korkak kimse görmedim.' Avf b. Malik ona şöyle tepki gösterdi: 'Yalan söylüyorsun. Üstelik sen bir münafıksın.' Bu olayı Peygamber'e (s.a.a) haber vermek istedi. Geldiğinde vahyin kendisinden önce inmiş olduğunu gördü. Adam özür dilemek üzere geldi ve şunları söyledi: 'Lafa dalmış oynuyorduk.' İşte söz konusu ayet bu adam hakkında indi. Bu da İbn Ömer, Zeyd b. Eslem ve Muhammed b. Kâ'b tarafından rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre de hikâye şöyledir: Münafıklardan biri şöyle dedi: 'Muhammed bize, 'Falan adamın devesi şu şu vadidedir.' diyor; oysa o gaybın ne olduğunu bilmiyor.' Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi. Bu görüş de Mücahid'den rivayet edilmiştir."

"Bir diğer görüşe göre de, 'Ayet, Abdullah b. Übey ve yandaşları hakkında inmiştir.' Bu da Dahhak'tan rivayet edilmiştir." [Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.]

Yine Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "(O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler..." ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bu ayetin kimin hakkında indiği hususunda ihtilâf vardır. Bazılarına göre Peygamberimiz (s.a.a) bir gün bir ağacın gölgesinde oturuyordu. O sırada buyurdu ki: 'Şimdi yanınıza bir adam gelecek ve size Şeytan'ın gözleriyle bakacaktır. Çok geçmeden mavi gözlü bir adam çıkageldi. Resulullah (s.a.a) adamı çağırdı ve 'Sen ve arkadaşların niçin bana sövüyordunuz?' dedi. Adam hemen gidip arkadaşlarını getirdi. Hep birlikte, böyle bir söz söylemediklerine dair Allah adına yemin ettiler. Bunun üzerine Allah söz konusu ayeti indirdi. Bu rivayet, İbn Abbas'tan aktarılmıştır."

"Başkalarının yorumu ise şöyledir: Münafıklar da Peygamberimizle (s.a.a) birlikte Tebük Seferi'ne çıkmışlardı. Baş başa kaldıklarında, Peygamberimiz (s.a.a) ve ashabına sövüyor, din hakkında ileri geri konuşuyorlardı. Huzeyfe bunları Peygamberimize (s.a.a) aktardı.

Peygamberimiz onlara dedi ki: 'Nedir bu duyduklarım?' Hep birlikte Allah'a yemin ederek, böyle bir şey söylemediklerini ileri sürdüler. Bu rivayet Dahhak'tan nakledilmiştir."

"Bazılarına göre de ayet, Culas b. Süveyd b. Samit hakkında inmiştir. Şöyle ki: Peygamberimiz (s.a.a) Tebük Seferi esnasında bir gün ashabına bir konuşma yaptı. Bu arada münafıklardan söz etti, onların çirkef kimseler olduklarını söyleyerek ayıpladı. Bunları duyan Culas şöyle dedi: 'Allah'a yemin ederim ki, şayet Muhammed'in bu sözleri doğruysa, bizler eşekten daha kötüyüzdür.' Amir b. Kays bu sözleri duydu ve şu karşılığı verdi: 'Evet, Allah'a yemin ederim ki, Muhammed doğru söylüyor ve siz eşekten daha kötüsünüz.' Resulullah (s.a.a) Medine'ye döndüğünde, Amir b. Kays yanına gelerek Culas'ın söylediklerini haber verdi. Culas, 'Yalan söylüyor, ya Resulullah!' dedi. Resulullah (s.a.a) minberin yanında yemin etmelerini emretti. Culas kalktı ve minberin yanında, öyle bir şey söylemediğine ilişkin olarak yemin etti. Sonra Amir yerinden kalktı ve onun o sözleri söylediğine dair Allah'a yemin etti ve şunu ekledi: 'Allah'ım, doğru sözlü Peygamberimize bizim doğruluğumuzu gösterir bir haber indir.' Resulullah (s.a.a) ve müminler âmin dediler. Daha oradan ayrılmamışlardı ki, Cebrail (a.s) ayetin, 'Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur...' kısmına kadar olan bölümünü indirdi. Bunun üzerine Culas yerinden kalktı ve şunları söyledi: 'Ya Resulullah! Duyduğum kadarıyla Allah bana tövbe etme imkânını sunuyor. Amir b. Kays sana doğru söyledi. Ben o sözleri söyledim. Ben şimdi Allah'tan bağışlanma diliyorum ve tövbe ediyorum.' Resulullah (s.a.a) onun bu davranışını olumlu karşıladı. Bu olay, Kelbî, Muhammed b. İshak ve Mücahid'den rivayet edilmiştir."

"Bazıları da bu ayetin, 'Andolsun eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan çıkaracaktır.' [Münâfikun, 8] diyen Abdullah b. Übey b. Selul hakkında indiğini söylemişlerdir. Katade'den bu yönde bir açıklama rivayet edilmiştir."

"Kimine göre de Akabe (dar geçit) suikastçıları hakkında inmiştir. Onlar, Müslümanların Tebük'ten dönüşleri sırasında Akabe'den geçerken Resulullah'a (s.a.a) bir suikast düzenlemeyi plânlamışlardı. Binneğin semerinin iplerini kesip hayvanı dürtükleyerek huylandırmayı, böylece Peygamber'i (s.a.a) sırtından atıp uçurumdan aşağı yuvarlatmasını sağlamayı düşünüyorlardı. Fakat Allah onların bu plânlarını

Peygamber'ine (s.a.a) bildirdi. Bu da, onun bir mucizesiydi. Çünkü bu tür bir gizli suikast plânı ancak vahiy yoluyla öğrenilebilirdi."

"Resulullah (s.a.a) Akabe'den geçti. Ammar ve Huzeyfe de yanındaydı. Biri deveyi önden yürütüyor, biri de arkadan sürüyordu. Bu arada Allah Resulü (s.a.a) bütün orduya vadinin ortasından geçmelerini emretti. Peygamberimizi (s.a.a) öldürmeyi düşünenler on iki, bir rivayete göre de on beş kişiydiler. Resulullah (s.a.a) onları tanıdı ve teker teker isimlerini saydı. Bu da Zeccac, Vakıdî ve Kelbî'den rivayet edilmiştir. Kıssanın ayrıntılı anlatımı Vakıdî'nin kitabında yer alır."

"İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle der: Bu suikastçı münafıkların sekizi Kureys'e, dördü de diğer Arap kabilelerine mensuptular."

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan müellifinin (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) derleyip sunduğu bu rivayetler, hem rivayet esaslı tefsirlerde, hem de Şîî ve Sünnî hadis kaynaklarında yer alırlar. Müellifin burada yer vermediği, itibar edilmemesini istemediği başka rivayetler de vardır. Biz de onun yaptığı gibi, bu rivayetlerin çoğunu sunma gereğini duymadık.

Ne var ki, müellifin yer verdiği rivayetler arasında ayetlerle örtüşmeyen açıklamalar var. Bir keresinde, "*Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler...*" ayetinin tefsiri çerçevesinde, bir keresinde de, "*(O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler...*" ayetinin çerçevesinde sunduğu Akabe hadisini bunun dışında tutuyoruz.

Ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak sunulan diğer rivayetler, eğer gerçekten sahih ve de sabit iseler, münafıklarla ilgili kıssalardan kesitler ve onların başrol oynadıkları olaylardan enstantaneler içermektedirler. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetlerle ilintili sayılmazlar.

Önceki açıklamalarımız çerçevesinde vurguladığımız gibi, bunlar on bir ayettir, aynı amaca yönelik ve birbirleriyle bağlantılıdır. Bu bağlamda münafıkların başrol oynadıkları bir kıssaya işaret ediliyor ki, Peygamberimize (s.a.a) bir suikast düzenlemeyi plânlamışlardı; bu arada küfür içerikli (kâfir olmalarını gerektiren) sözler de sarf etmişlerdi. Yüce Allah onların bu meşum plânlarını boşa çıkarmış, başarılı olmalarına engel olmuştu. Bu arada Peygamberimiz (s.a.a) plânlarını ve söyledikleri sözü onlara sormuş; ama onlar eylemlerini başka türlü tevil ederek o çirkin sözü de söylemediklerini ileri sürmüş ve

buna dair olmak üzere yemin etmişlerdi. Sonunda ulu Allah da onları yalancı çıkarmıştı.

Ana hatlarıyla ayetlerin satır aralarında belirginleştiğini gördüğümüz hakikat bundan ibarettir. Rivayetlere gelince, bütün rivayetler arasında, sadece Akabe suikast girişimine ilişkin rivayetlerin bu verilerle örtüştüğü görülmektedir.

Dolayısıyla ayetleri tefsir ederken bu rivayetleri eksen almak kabul edilebilir bir davranış değildir. Ancak bazıları rivayetlerin içerdiklerini ayetlere dayatmayı meslek edinmişler, rivayetleri ayetlerin üzerinde hâkim kılmışlar. Ayetlerin lafızlarının, rivayetlerin içerdiği -akıl almaz ihtilâflarla birlikte- açıklamalara uyup uymamasına aldırış etmezler. Oysa sırf bu ihtilâflar bile, söz konusu rivayetler hakkında olumsuz bir zan beslemenin gerektiğini göstermek bakımından yeterlidir. İyi bir gözlemci söz konusu rivayetlerin çelişkilerini rahatlıkla tespit eder.

Bu rivayetlerin eleştirilecek bir diğer yanı da, açık bir şekilde ayetleri birbirinden koparmaları, farklı maksatlara yönelikmiş gibi göstermeleri, her biri için ayrı bir iniş sebebi, her biri için bambaşka bir amaç öngörmeleridir. Oysa daha önce söyledik ki, ayetlerin akışı bir bütündür, yalnızca bir tek hedefe yöneliktirler.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, İbn Münzir ve Ebu's-Şeyh, Kelbî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s.a.v) Tebuk Seferi'nden dönerken, önünde üç kişilik bir grup yol alıyordu. Bunlar Allah ile, Peygamber'i ile ve Kur'ân ile alay ediyorlardı. İçlerinden bir adam konuşmalarına ucundan kıyısından katılıyor; ama pek derine dalmıyordu, kenarda durmayı tercih ediyordu. Adına Yezid b. Vedia deniyordu. '*(Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile, suçlu olmaları sebebiyle (diğer) bir gruba azap edeceğiz.*' ayeti onun hakkında indi. Bir kişi olmasına rağmen taife (grup) olarak nitelendirilmiştir."

Ben derim ki: Bazılarının bu rivayete dayanarak aşağıdakine benzer yorumlarda bulunduklarını görüyoruz: Taife (grup) ismi, bir den fazla kişi için kullanıldığı gibi, bir kişi için de kullanılabilir." Oysa ayet, kinayeli bir anlatımı esas almıştır; maksat isimlendirme değildir. Daha önce de işaret edildiği gibi, bunun Kur'ân'da birçok örneği vardır.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Bu ayet, Amr b. Avfoğulları'na mensup bir grup münafık hakkında indi. Bunlar arasında, Vedia b. Sabit ve müttefik kabilelerden Eşca'a mensup Mahşi b. Himyer¹ de bulunuyordu. Tebük'e doğru yol alan Peygamberimizle (s.a.v) beraber idiler. Birbirlerine şöyle diyorlardı: Siz sarışınlarla (Bizans'ı kastediyorlar) savaşmayı, başka topluluklarla savaşmaya mı benzetiyorsunuz? Allah'a yemin ederiz ki, yarın tutsak edilip zincire vurularak sürüklendiğinizi görür gibiyiz."

"Mahşi b. Himyer dedi ki: 'Ben sizden her birinize yüz kırbaç vurulmasına razıyım; yeter ki, sırrımızı ifşa edecek bir sure inmesin.' Bu esnada Peygamber efendimiz (s.a.v) Ammar b. Yasir'e, 'Şu adamlara yetiş. Çünkü kendilerini ateşe attılar. Sor bakalım, aralarında ne konuşuyorlar. Eğer inkâr edip sözlerini gizleseler, onlara de ki: Aksine, siz şunu şunu söylediniz.'" Ammar arkalarından gidip yetiştii. Onlara Peygamber'in (s.a.v) emrettiği gibi anlattı. Bunun üzerine gelip mazeret sundular. Onların bu tavrı üzerine yüce Allah, *'(Boşuna) bir mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. (Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile, suçlu olmaları sebebiyle (diğer) bir gruba azap edeceğiz.'* ayetini indirdi. Onlar arasında Allah'ın affettiği kişi, Mahşi b. Himyer'di. Bu olaydan sonra Abdurrahman adını aldı. Allah'tan şehit olarak ölmeyi ve öldürüldüğü yerin bilinmemesini diledi. Gerçekten Yemame'de öldürüldüğünde, öldürüldüğü yer tespit edilemediği gibi, kimin tarafından öldürüldüğü de öğrenilemedi. On dan geriye bir tek iz kalmadı."

Ben derim ki: Mahşi b. Himyer olayı, birkaç rivayette anlatılmıştır. Ancak bu olay gerçekten vuku bulmuş olsa bile, ayetlerin bu olay üzerine inmiş olmasını gerektirmez. Çünkü kıssanın mahiyeti ile ayetlerin içeriği arasında büyük bir fark vardır.

Peygamber efendimiz (s.a.a) zamanında yaşanan herhangi bir olayı içeren bir metinle karşılaşır karşılaşmaz, derhal Kur'ân'da yer alan

1- Tevbe, 49-63. ayetlerin hadislerle açıklamasının sonlarında naklettiğimiz bir hadiste bu adamın adı Cahş b. Himyer olarak geçmişti; ama burada Mahşi b. Himyer geçiyor. Bu değişiklik, nüsha farklılığından ileri geliyor. [Nitekim Mahşi b. Humeyyir, Muhaşin b. Himyer, Muhaşşin b. Humeyyir vb. olarak da kaydedenler olmuştur.]

bir ayetin yönünü bu kıssaya doğru çevirmemiz, sonra ayeti bu kıssayı baz alarak tefsir etmemiz, deyim yerindeyse kıssayı ayete dayatmamız doğru olmadığı gibi, bir zorunluluk da değildir.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Bu gece dün geceye ne de çok benziyor!" *'(Siz de) sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idiler; mal ve çocukları (da) daha fazla idi. Onlar paylarına düşenden faydalandılar. Siz de, öncekiler paylarından yararlandıkları gibi, kendi payınızdan yararlandınız. Onlar (zevke) daldığı gibi, siz de daldınız.'* İşte biz, İsrailoğulları'na benzedik. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, onları adım adım izleyeceksiniz, hatta içlerinden biri keler deliğine girse, siz de o deliğe girersiniz."

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de, bu rivayet, İbn Abbas'a dayanılarak aktarılmıştır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, Sa'lebî tefsirinden naklen deniliyor ki: "Ebu Hüreyre ve Ebu Said el-Hudrî, Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: 'Sizden önceki ümmetleri adım adım, karış karış izleyeceksiniz. Hatta onlardan biri keler deliğine girse, siz de gireceksiniz.' Orada bulunanlar dediler ki: 'Ya Resulullah! Farıların, Romalıların ve Bizanslıların yaptığı gibi mi?' Buyurdu ki: Onlardan başka kim var ki?"

Yine aynı eserde, Sa'lebî tefsirinden naklen Huzeyfe'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Sizin zamanınızdaki münafıklar, Peygamberimiz (s.a.a) dönemindeki münafıklardan daha kötüdürler." Biz, "Nasıl olur?" diye sorduk, bize şu karşılığı verdi: "O zamanki münafıklar münafıklıklarını gizliyorlardı, bugünkülerse münafıklıklarını alenen gösteriyorlar."

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Kasım b. Müslim'den şöyle rivayet eder: "İmam Rıza'ya (a.s); *'Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu.'* ifadesinin anlamını sordum, buyurdu ki: Şüphesiz, noksan sıfatlardan ve kusurlardan münezze olan Allah, ne unuttur, ne de yanılır. Sadece sonradan var olmuş yaratıklar unutulur,

1- [Yaşanan bir olayın geçmişteki bir olaya tıpatıp benzediğini anlatmak için Araplar tarafından kullanılan bir deyim. Tarih tekerrür eder, sözünün bir benzeri. Çev.]

yanılırlar. *'Senin Rabbin unutkan değildir.'*¹ ayetini duymadın mı? Sadece kendisini ve karşılaşma gününü unutanları cezalandırmak maksadıyla onlara kendilerini unutturur. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Allah'ı unuttukları için, Allah'ın da kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar yoldan çıkanlardır.'*² Bir ayette de şöyle buyrulmuştur: *'Onlar nasıl bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttular... ise, bugün de biz onları unuttururuz.'*³ Yani bu günlerine hazırlık yapmayı terk ettikleri için onları terk ederiz." [Uyunu Ahbarî'r-Rıza, c.1, s.125, hadis: 18, Tahran basımı]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: *"Allah'ı unuttular, yani Allah'a itaat etmeyi terk ettiler. Allah da onları unuttu, yani onları terk etti."*

Aynı eserde Ebu Ma'mer es-Sa'danî şöyle der: İmam Ali (a.s), *"Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."* ifadesi hakkında şöyle buyurdu: "Bu demektir ki, onlar dünya yurdunda Allah'ı unuttular, ibadet etmek suretiyle O'nun için amel etmediler, O'na ve Resulü'ne iman etmediler. Allah da ahirette onları unuttu; ahiret sevabından onlara bir pay ayırmadı. Böylece hayır bazında unutulmuş oldular."

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Saduk, Maani'l-Ahbar adlı eserde, kendi rivayet zinciriyle Ebu Ma'mer'den, o da İmam Ali'den (a.s) rivayet etmiştir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) -uzunca bir hadisin kapsamı içinde- şöyle rivayet eder: "Dedim ki: *'ve altüst olan şehirlerin haberi gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti.'* ifadesinde kimler kastediliyor?" Dedi ki: "Burada Lut Peygamber'in soydaşları kastediliyor. Onların yerleşim birimleri altüst edilmişti." [c.8, s.157, hadis: 202]

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Safvan b. Mihran'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Müslüman bir kadın zaman zaman bana gelir. Beni yaptığım iş (hayvanlarla nakliyecilik) ile tanıyor. Ben de onu Müslüman bir kadın olarak biliyorum. Ama yanında mahremi olacak bir kimse yoktur. Acaba hayvanıma bindirip istediği yere götürebilir miyim?" Buyurdu ki:

1- [Meryem, 64]

2- [Haşr, 19]

3- [A'râf, 51]

"Götürebilirsin. Çünkü mümin erkek, mümin kadının mahremidir." Sonra şu ayeti okudu: *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler."* [c.5, s.401, hadis: 41]

Ben derim ki: Ayyâşî de tefsirinde bu hadisi Safvan el-Cemmal (Deveci) aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Süveyr'den, o da Ali b. Hüseyin'den (İmam Zeynelabidin -a.s-) şöyle rivayet eder: "Cennetlikler cennete, Allah'ın velisi de cennetlerine ve meskenlerine girdiklerinde, her mümin kendisi için ayrılan tahta kurulur. Hizmetçileri etrafında dönerler. Meyve yüklü dallar ona doğru eğilir. Etrafında suları soğuk pınarlar fışkırır. Yanından nehirler akar. Onun için sergiler serilir, yaslanması için yastıklar konur. Hizmetçiler, canının istediği her şeyi daha o söylemeden getirirler. Cennetlerden huriler huzuruna çıkarlar. Bu şekilde Allah'ın dilediği kadar nimetler içinde kalırlar."

"Sonra Cebbar (karşı konulmaz güce sahip) Allah tecelli eder ve şöyle buyurur: 'Dostlarım, bana itaat edenler ve benim yakınımnda cennetimde ikamet edenler! İçinde bulunduğunuz durumdan daha hayırlısını size haber vereyim mi?' Derler ki: 'Rabbimiz, içinde bulunduğumuz bu durumdan daha iyi ne olabilir ki? Canımız ne istiyorsa var. Kerim olan Allah'ın civarında göz alabildiğine nimetler içinde lezzet alıyoruz?' Allah bir kez daha sorar. Bu sefer şöyle derler: 'Evet, Rabbimiz, içinde bulunduğumuz nimetlerden daha hayırlısını bize ver.' Allah onlara şu karşılığı verir: 'Benim size yönelik hoşnutluğum ve sevgim, sizin için içinde bulunduğunuz durumdan daha iyi ve daha büyük bir nimettir.' O zaman derler ki: Evet, Rabbimiz, senin bizden hoşnut olman ve bizi sevmen, bizim için daha iyi ve daha hoştur."

Sonra İmam Ali b. Hüseyin (a.s) şu ayeti okudu: *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde olan tertemiz meskenler vaat etmiştir. Allah'ın (müminlerden) razı olması ise (bunların hepsinden) daha büyüktür. İşte büyük başarı (sadece) budur (ilâhî rızadır)."*

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, Cabir'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah efendimiz (s.a.v) buyurdu ki: "Cennetlikler cennete girdikleri zaman yüce Allah şöyle der: 'Canınızın istediği başka bir şey var mı, onu da size ek ödül ola-

rak vereyim?" Derler ki: 'Ey Rabbimiz, daha bir şey kaldı mı? Bize bahşetmediğin başka bir nimet daha var mı?' Allah der ki: Evet, rıza ve hoşnutluğum kaldı. Ebediyen size gazap etmeyeceğim."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok hadis, Şîî ve Sünnî kaynaklarda yer alır.

Camîu'l-Cevami adlı eserde, Ebu Derda'dan rivayet edilir ki, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Adn, Allah'ın hiçbir gözün görmediği yurdudur. Hiçbir beşer kalbi de bunu tasavvur edemez. Allah bu yurdu sadece şu üç gruba tahsis eder: Peygamberler, sıddıklar (doğrular) ve şehitler. Allah der ki: Ne mutlu sana girene!"

Ben derim ki: Cennet sakinlerinin rivayette üç gruba indirgenmesiyle, ayette genel tutulması arasında bir çelişki yoktur. Çünkü "*Allah'a ve elçilerine iman edenler, işte onlar Rableri katında sıddıklar (doğrular) ve şehitlerdir.*" (Hadîd, 19) ayeti yüce Allah'ın, müminlerin genelini doğrulara ve şehitlere kattığına delalet ediyor.

Tefsiru'l-Kummî'de, "*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et...*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Bana babam anlattı, o da Ebu Umeyr'den duymuş, ona Ebu Basir anlatmış ki, İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Kâfirlere ve münafıklara karşı, onları farzlara uymaya zorlayarak cihat et."

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Beyhakî, Şua bu'l-İman adlı eserde İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet eder: "*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et*, ayeti indiği zaman, Peygamberimize (s.a.v) eliyle cihat etmesi, yapamıyorsa kalbiyle cihat etmesi, yapamıyorsa diliyle cihat etmesi, bunu da yapamıyorsa onlara karşı yüzünü ekşitmesi emredildi."

Ben derim ki: Rivayette, sıralama açısından bir karışıklık var. Çünkü kalp ile cihat, önem bakımından bu sayılanların en sonunda gelir; rivayette ise, araya girmiş bulunuyor.

AYETLERİN MEALİ

75- Onlardan, "Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka (zekât) verir ve kesinlikle salihlerden oluruz." diye Allah'a söz verenler vardır.

76- Fakat Allah onlara lütfundan verince, cimrilik ettiler ve (sadaka vermekten) yüz çevirerek (sözlerinden) döndüler.

77- Allah, ölümle karşılaşacakları güne kadar kalplerine nifakı yerleştirdi. Bu, Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri içindir.

78- Allah'ın onların sırlarını da, gizli konuşmalarını da bildiğini ve Allah'ın gaypları bilen olduğunu bilmediler mi?

79- Gönüllü olarak sadaka (zekât) veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları ayıplayıp on-

larla alay edenler var ya, Allah onlarla alay etmiştir ve onlar için elem verici bir azap vardır.

80- Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez. Bu, onların Allah ve Resul'ünü inkâr etmeleri sebebiyledir. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, münafıklar arasında yer alan bir diğer gruptan söz ediliyor. Bunlar sadakalara ilişkin hükme aykırı hareket etmiş, zekât vermekten kaçınmışlardı. Bunlar önceleri yoksuldular. Kendilerini zenginleştirmesi ve lütfünden vermesi hâlinde, kesinlikle sadaka vereceklerine ve sahip oldukları malları yapıcı amaçlar için kullanan salih insanlar olacaklarına ilişkin olarak Allah'a söz vermişlerdi. Fakat Allah onlara bir miktar mal verince, cimrileştiler, hayır amaçlı harcamalardan kaçındılar.

Yine bir diğer münafık gruptan daha söz ediliyor. Bunlar da geniş malî imkânlarla sahip müminleri sadaka vermelerinden dolayı alaya aldıkları gibi, imkânları kıt müminleri de kaş göz işaretleriyle küçümüyor, onlarla alay ediyorlardı. Allah, bu grupların tümünü "münafıklar" olarak isimlendiriyor; hiçbirinin kesinlikle bağışlanmayacağını vurguluyor.

75-76) Onlardan, "Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka (zekât) verir ve kesinlikle salihlerden oluruz." diye Allah'a söz verenler vardır. Fakat Allah onlara lütfundan verince, cimrilik ettiler ve (sadaka vermekten) yüz çevirerek (sözlerinden) döndüler.

Ayetin orijinalindeki "âtânâ" kelimesinin kökü olan "el-iytâ"; vermek demektir. Lütfundan vermek (iytâ) ifadesi, daha çok mal vermek anlamında kullanılır. Buna ilişkin karinelere biri, ayette yer alan, "mutlaka sadaka verir" ifadesidir. Yani bize verilen maldan sadaka veririz. Yine, bir sonraki ayette, işaret edilen cimrilik etme durumu da buna ilişkin bir karinedir.

Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla, bizzat yaşanan pratik bir olgudan söz ediliyor. Rivayetlerde bu ayetlerin Sa'lebe adlı şahıs

hakkında indiği belirtiliyor. Bir sonraki rivayetler bölümünde inşaallah bu kıssaya yer vereceğiz. Tefsirini sunduğumuz iki ayetin anlamı ise açıktır.

77) Allah, ölümle karşılaşacakları güne kadar kalplerine nifakı yerleştirdi. Bu, Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri içindir.

Ayetin orijinalindeki "a'kabehum" kelimesinin kökü olan "î'kab"; iz bırakma, takip ettirme, demektir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "A'kabehu; iz bırakma, yerine getirme gibi anlamlara gelir. Ceza vermek anlamında da kullanılır." Kelimenin kökü 'akab'dır. Bir şeyi başka bir şeyin ardından yapmak anlamına gelir."

"A'kabehum" ifadesindeki [gizli] zamir ("hüve"), cimrilığe veya başta cimrilik olmak üzere bu bağlamda sergiledikleri diğer amellerine dönüktür. Bu durumda, "yelkavnehu=karşılaşacakları" ifadesindeki zamirle cimrilik kastedilir ve ifadenin anlamı bir açıdan şöyle olur: Cimrilığın cezasıyla karşılaşacakları gün.

Zamirin Allah'a dönük olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda da "karşılaşacakları gün" ifadesiyle, Allah ile karşılaşılacağı gün kastedilmiş olur. Ya da maksat, ölüm günü ile karşılaşmaktır. Nitekim şu ayetten böyle bir anlam algılıyoruz: "Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki, Allah'ın tayin ettiği o vakit (ecel, ölüm) elbette gelecektir." (Ankebût, 5)

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla bu ikinci ihtimal [yani zaminin Allah'a dönük olması], ondaki ikinci ihtimale [yani "yevme yelkavnehu=onunla karşılaşacakları gün" ifadesinden "ölüm günü"nin kastedilmiş olması ihtimaline] göre daha belirgindir. Çünkü, "Onlar, ölecekleri güne kadar nifak üzere kalırlar." demek, "Onlar, diriltilecekleri (Allah ile kavuşacakları) güne kadar nifak üzere kalırlar." demekten daha açık ve anlaşıldır. Çünkü ölümden sonra (diriltilecekleri güne kadar) durumlarında bir değişikliğin olması zaten mümkün değildir.

"Bu, Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri içindir." ifadesinin orijinalinde iki defa "ba" harf-i cerri geçiyor ve her ikisinde de nedensellik anlamını ifade ediyor. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Bu cimrilikleri, sözünde durmamayı ve yalan söylemeyi alışkanlık ve süreklilik hâline getirmeyi içerdiği için, geride içlerinin dışlarından farklı olmasını, yani nifak ve ikiyüzlülüğü bırakır, bunu gerektirir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların ışığında baktığımızda ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Cimrilik ve sadaka vermekten kaçınma, kalplerinde münafıklık karakterinin oluşmasına neden olmuş. Bu durum sürekli ve ölecekleri güne kadar onlardan ayrılmaz. Bunun nedeni, cimrilik etme ve sadaka vermekten kaçınmadır. Çünkü bu ikisi, Allah'a verilen sözü tutmamak, yalan söylemeyi süreklilik ve alışkanlık hâline getirmek anlamına gelirler.

Yahut şöyle bir anlam da kastedilmiş olabilir: Allah onları, kendiyle karşılaşacakları, yani ölecekleri güne kadar kalplerine bir nifak karakterini yerleştirmek suretiyle cezalandırdı. Çünkü O'na verdikleri sözü tutmadılar ve hep yalan söylediler.

Ayette öncelikle şu hususa işaret ediliyor: Sözünde durmamak ve yalan söylemek, münafıklığın nedeni ve aynı zamanda alametidir.

İkincisi: Bir tür münafıklık vardır ki, iman ettikten sonra insana musallat olur. Nitekim iman ettikten sonra insana arız olan bir küfür türü de vardır. İrtidat, dinden çıkma yani. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sonunda kötülük yapanların akıbeti, Allah'ın ayetlerini yalan sayarak onları alaya almak oldu."* (Rûm, 10) Burada bazı kötülüklerin insanı Allah'ın ayetlerini yalanlamaya sürüklediğine işaret ediliyor. Yalanlama hem içte, hem de dışta gerçekleşirse küfür; sadece içte gerçekleşirse, münafıklık olarak nitelendirilir.

78) Allah'ın onların sırlarını da, gizli konuşmalarını da bildiğini ve Allah'ın gaypları bilen olduğunu bilmediler mi?

Ayetin orijinalinde geçen "en-necva"; gizli konuşma, fısıldaşma demektir. Cümleinin soru kalıbında sunulması da, kınama ve ayıplama maksadına yöneliktir.

79) Gönüllü olarak sadaka (zekât) veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları ayıplayıp onlarla alay edenler var ya, Allah onlarla alay etmiştir ve onlar için elem verici bir azap vardır.

Ayetin orijinalindeki "muttavviin" kelimesinin kökü olan "et-tavvu"; insan nefsinin tiksinimediği, bir ağırlık olarak algılamadığı bir şeyi yüksünmeden yapmak demektir. Bu nedenledir ki, genellikle mendup (isteğe bağlı, müstahap) ibadetlerle ilintili olarak kullanılır. Çünkü farz ibadetlerde, terk edilmelerine rıza gösterilmemesi açısından insan nefesine yönelik bir dayatma unsuru yok değildir.

Sadakalar hususunda gönüllü davranan müminlerin bulunduğu sahenin karşı tarafına, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanların yerleştirilmiş olmaları gösteriyor ki, gönüllülerden maksat, bolluk ve varlık içinde olduğu hâlde zekâtı verenlerdir. Onlar geniş imkânlarından ve mallarının çokluğundan dolayı zekâtı isteyerek, gönüllü olarak verirler. Bunu vermelerinden dolayı içlerinde herhangi bir sıkıntı ve ağırlık hissetmezler. Buna karşılık güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar, bu görevi yerine getirirken belli bir zorluk ve sıkıntı hissederler. Ya da neden daha fazlasını veremiyoruz diye üzüldürler.

Bu ayet yeni bir konuya başlangıç mahiyetindedir. Ya da bazıların söylediği gibi, *"Onlardan... Allah'a söz verenler vardır."* ifadesinde sözü edilenlere ilişkin bir nitelemedir. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Müminlerden geniş imkânlarla sahip olup da sadaka veren zenginleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayan fakirleri ayıplayıp onlarla alay edenler; zenginiyle fakiriyle, varlıyla yoksulluyla tüm sadaka verenlerle alay edenler var ya, işte Allah da onlarla alay eder. Acı bir azap da onlar içindir." Burada hem onların alay etmelerine cevap veriliyor, hem de şiddetli bir azapla tehdit ediliyorlar.

80) Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez. Bu, onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri sebebiyledir. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

Ayetin akışı içinde emir ve yasak sıygalarının dönüşümlü olarak kullanılmış olması, fiili işlemekle, onu terk etmenin sonuç itibarıyla eşit olduğunu vurgulanmaya yönelik bir kinayeli ifadedir. Yani, fiilin işe yaramayacağı anlatılıyor. Benzeri bir ifade tarzını, şu ayette de görmüştük: *"De ki: Malınızı (hayır işlerde) ister gönüllü harcayın, ister gönülsüz (fark etmez; zira) bu asla sizden kabul olmayacaktır."* (Tevbe, 53)

Buna göre, şöyle bir anlam elde ediyoruz: Şu münafıklar Allah'ın affına asla nail olmayacaklar. Dolayısıyla onlar hakkında bağışlanma dilemekle, dilememek arasında fark yoktur. Onlar için bağışlama dilemek sonuçsuz, etkisiz boş bir uğraştır çünkü.

"Onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez." ifadesi, kendisinden önce yer alan ve onlar için bağışlanma dilemenin bir işe yaramayacağını bildiren ifadeyi pekiştirdiği gibi, bir şeyi daha açıklıyor. Buna göre, bağışlanmanın doğası asla onlarla ilintilenmez;

onlar için af talep edilse de, talep edilmese de. Bağışlanma talebinin bir kere veya defalarca, az veya çok olması da fark etmez.

Yetmiş kez deyimi, çokluktan kinayedir. Sayısal bir özellik bildiriyor. Yani, bir kere, iki kere... yetmiş kere bağışlanma dilemenin onlar için bir yarar sağlamayacağı, dolayısıyla yetmiş birinci kere bağışlanma dilenirse etkisini göstereceği şeklinde bir anlam kastedilmiyor. Bu yüzden, *"Bu, onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri sebebiyledir."* şeklinde bir değerlendirme cümlesine yer verilmiştir. Demek isteniyor ki, onların bağışlanmanın kapsamına alınmalarını engelleyen şey, Allah ve Resulü'nü (s.a.a) inkâr etmeleridir. Bu engel, bağışlanmanın istenip istenmemesiyle, bir kere veya çok kere oluşuyla değişmez. Onlar küfür ve inkâr üzere oldukları sürece engel var demektir.

Buradan da anlıyoruz ki, *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* ifadesi, öncesindeki ifadenin içerdiği anlamı bütünlemeye yöneliktir, kıyas (tasım) şeklinde bir kanıtsama konumundadır. Dolayısıyla cümlelerin takdiri açılımı şöyledir: Onlar Allah'ı ve Resulü'nü inkâr ediyorlar. Dolayısıyla fasıktırlar, Allah'a kul olmanın gerektirdiği sınırların dışına çıkmışlardır. Allah da fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez. Bağışlama ise, Allah'a yakınlık ve cennete girme mutluluğuna yöneltmeyi gerektirir. Bu ise, kesinlikle onların sahip olamayacakları bir niteliktir.

Yetmiş ifadesinin, yüz ve bin ifadelerinde de olduğu gibi, sayısal bir özellik kastedilmeksizin çokluk bildirmek için kullanılmasının konuşma dilinde birçok örnekleri vardır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bazılarına göre bu ayetler Sa'lebe b. Hâtib hakkında inmiştir. Sa'lebe, ensara mensup bir kimseydi. Bir gün Resulullah'a (s.a.a) gelerek şöyle dedi: 'Allah'a dua et, bana mal versin.' Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: Ey Sa'lebe, şükürünü eda ettiğin az mal, şükürünü eda etmeye güç ve vakit bulamadığın çok maldan daha hayırlıdır. Allah'ın Elçisi bu bakımdan senin için güzel bir örnek değil midir? Allah'a yemin ederim ki, eğer şu dağların benim için altın ve gümüş olmasını isteseydim, olurlardı."

"Sa'lebe bir süre sonra tekrar geldi ve 'Ya Resulullah! Allah'a dua et, bana mal versin. Seni hak ile gönderenin hakkı için, eğer Allah ba-

na mal verirse, mutlaka her hak sahibinin hakkını veririm.' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Allah'ım! Sa'lebe'ye mal ver.' diye dua etti. Sa'lebe bir koyun satın aldı. Koyun birçok kuzu doğurdu. Kurt ve böcek gibi çoğalmaya başladı. Derken sürülerinin çokluğundan Medine kendisine dar gelmeye başladı. Bunun üzerine Medine'nin dışına taşındı. Medine çevresindeki bir vadiye yerleşti. Mal ve sürüleri gün geçtikçe çoğalıyordu. Artık iyice Medine'den uzaklaşmıştı. Cumaya ve cemaate de gelmez olmuştu. Resulullah (s.a.a) zekât toplama görevlisini ona göndererek malının zekâtını almasını istedi. Ama Sa'lebe cimrilik etti, zekâtı vermeye yanaşmadı. 'Sizin bu istediğiniz, haracın başka bir şeklidir.' dedi. Bunu duyan Peygamberimiz (s.a.a), 'Sa'lebe'ye yazık oldu! Sa'lebe'ye yazık oldu!' dedi. İşte yüce Allah yukarıdaki ayetleri bu olay üzerine indirdi. Bu, Ebu Umame el-Bahilî'den rivayet edilmiştir. Bu rivayet merfu olarak, ravilerin adlarına yer verilmeyerek nakledilmiştir."

"Bazıları da şöyle demişler: Sa'lebe, ensardan insanların bulundukları bir meclise geldi ve onları şahit tutarak şöyle dedi: 'Eğer Allah bana lütfünden bol mal verirse, sadaka verir, her hak sahibine hakkını eksiksiz öderim. Bu malımı akrabalık bağlarını sürdürmede kullanırım.' Allah onu bu hususta sınamadı. Bu sırada amcasının oğlu öldü. Ona büyük bir servet miras bıraktı. Fakat o, daha önce söylediklerinin hiçbirini tutmadı. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nazil oldu. Kıssanın bu şekli İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve Katade'den rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre ise ayetler, Sa'lebe b. Hâtib ve Muattib b. Kuşeyr hakkında inmiştir. Bu ikisi, Amr b. Avfoğulları oymağına mensuplardır. Dediler ki: 'Eğer Allah bize mal verirse, biz ondan mutlaka sadaka veririz.' Allah onlara mal verince de, cimrilik ettiler. Bu da, Hasan ve Mücahid'den rivayet edilmiştir."

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde yer alan bu rivayetlerin içeriği arasında çelişki yoktur. Çünkü Sa'lebe bu hususta Peygamberimize (s.a.a) bir söz vermiş olabilir, sonra bu sözüne ensardan bir grubu da tanık tutmuş olabilir ve başkaları da onunla birlikte böyle bir tutum içinde olmuş olabilirler. Dolayısıyla bu rivayetler birbirlerini pekiştirici özelliktedirler.

Dahhak'tan bu ayetlerin Nebtel b. Hâris, Cedd b. Kays, Sa'lebe b. Hâtib ve Muattib b. Kuşeyr isimli münafıklar hakkında indiğine ilişkin rivayet de, yukarıdaki rivayetlerin içeriğini desteklemektedir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "Yukarıdaki ayetler, Hâtib b. Ebî Beltaa hakkında inmiştir. Onun Şam'da bir miktar mal varlığı vardı. Fakat malını alması bir türlü gerçekleşmiyordu. Bu uğurda büyük çaba sarf etti. 'Eğer Allah bu malı bana ulaştırırsa, onları mutlaka sadaka olarak dağıtacağım.' diye yemin etti. Bir müddet sonra Allah malını ona ulaştırdı; ama o, dediğini yapmadı." şeklindeki el-Kelbî'den nakledilen rivayete gelince; bu rivayetin, ayetlerin içeriğiyle bağdaşması uzak görülüyor. Çünkü bir malın sahibinin eline geçmesi, (Allah tarafından) lütuf olarak bahşetmek şeklinde nitelendirilmez. Buna ancak vermek ve rızıklandırmak denir.

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle deniyor: Ebu'l-Carud İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) -ayetle ilgili olarak- rivayet eder ki: "Burada kastedilen Sa'lebe b. Hâtib b. Amr b. Avf'tır. Muhtaç durumdaydı. Allah'a söz verdi; ama Allah kendisine mal verince cimrilik etti."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Buharî, Müslim, Tirmizî ve Nesaî, Ebu Hüreyre kanalıyla Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Münafığın üç karakteristik özelliği vardır: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünü tutmaz ve emanete hıyanet eder."

Ben derim ki: Bu hadis, birden çok kanallarla Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) da rivayet edilmiştir. Daha önce bunların bazısını sunma imkânını bulduk.

Aynı eserde, *"Gönüllü olarak sadaka (zekât) veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları ayıplayıp onlarla alay edenler var ya..."* ifadesiyle ilgili olarak Buharî, Müslim, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Ma'rife adlı eserde- İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Sadaka verme hükmünü içeren ayet indiği zaman, (zekât mallarını) sırtlayıp taşımaya başladık. Bir adam çokça bir malı sadaka olarak getirdi. Bazıları, 'Gösteriş yapıyor.' dediler. Ebu Akil de yarım sa¹ değerinde bir şey getirdi. Münafıklar, 'Allah'ın bunun bu kadar sadakasına ihtiyacı yoktur.' dediler. Bunun üzerine, *'Gönüllü olarak sadaka (zekât) veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları ayıplayıp onlarla alay edenler var ya...'* ayeti indi."

1- [Örfî değere göre yaklaşık üç buçuk, şer'î değere göre ise yaklaşık üç kilo gram ağırlığa eşit bir ölçek.]

Ben derim ki: Ayetin iniş sebebiyle ilgili rivayetler oldukça fazladır, bunların ancak daha doğru olan kısmını okuyucuların dikkatine sunduk. Buna yakın anlamlar içeren başka rivayetler de vardır. Rivayetlerden şu anlaşıyor: Bu ayet, öncesindeki ayetlerden bağımsızdır ve yeni bir açıklamanın başlangıcı mahiyetindedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Cerir ve İbn Ebî Hatem, Urve'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Abdullah b. Ubey arkadaşlarına şunları söyledi: 'Eğer siz Muhammed ve arkadaşlarına malî yardımda (infak) bulunmazsanız, etrafında kümelenen insanlar dağılıp giderler.' Bir keresinde de şöyle demişti: *'Üstün olan, zayıf olanı (oradan) Medine'den mutlaka çıkaracaktır.'* [Münâfikun, 8] Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: 'Ben de yetmiş kereden daha fazla af dilerim.' Bu sefer yüce Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); Allah onları asla affetmez.'* [Münâfikun, 6] ayetini indirdi."

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebî Şeybe, İbn Cerir ve İbn Münzir, Mücahid'den şöyle rivayet etmişlerdir: *"Onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez."* ayeti inince, Peygamberimiz (s.a.v), "Ben de yetmiş kereden fazla af dilerim." dedi. Bunun üzerine yüce Allah, münafıklardan söz ettiği surede (Münâfikun), *"Allah onları asla affetmez."* ayetini indirdi.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Bu ayet inince, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Rabbimin onlar hakkında bana bir ruhsat verdiğini görüyorum. Allah'a yemin ederim ki, ben de onların bağışlanmasını yetmiş kereden fazla dileyeceğim. Belki Allah onları affeder.' Allah, onlara yönelik gazabının şiddetinden şöyle buyurdu: *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); Allah onları asla affetmez. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.'* [Münâfikun, 6]"

Ben derim ki: Şundan kuşku duymuyoruz ki, bu ayetler Peygamberimizin (s.a.a) son dönemlerinde inmiştir. Bunlardan önce Mekki surelerin tümünün ve Medenî surelerin büyük bir kısmının indiği de başka bir gerçektir. Yine Allah'ın kitabını etraflıca inceleyen bir kimse, şundan da kuşku duymaz ki, kâfirler ve onlardan daha kötü bir zümre olan münafıklar için, küfürleri ve nifakları üzere ölmeleri durumunda hiçbir kurtuluş umudu ve ilâhî bağışlamanın onları da kap-

samına alması ihtimali yoktur. Bu gerçeği açık bir dille ifade eden Mekke ve Medine inişli sayısız ayet vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'i (s.a.a) Allah'ın kendisine indirdiği bir hükmün farkında olmamak gibi bir kusurdan tenzih ederiz. Ya da Hz. Peygamber'in (s.a.a) Allah'ın münafıklar için kesin olarak vaat ettiği ebedî azap hükmünü ciddiye almamış olması ve Allah'ın karara bağlanmış vaadine güvenmemesi düşünülemez. Dolayısıyla ısrar etmek ve bağışlanma için yakarmak suretiyle bu kesin hükmü kırmaya çalışması kesinlikle ihtimal dâhilinde değildir.

Ayetin içerdiği [ister af dile, ister dileme] şeklindeki şıklı anlatımın, boş yere bir iş olduğunu açıklamaya yönelik dilsel bir anlatım tarzından kaynaklandığının bilincinde olmadığı da düşünülemez. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.a), "yetmiş defa" deyiminin sayısal bir özellikten çok, eylemin fazlalığını anlatma maksadına yönelik olduğunu bilmediğini, dolayısıyla yetmiş defadan fazla af dilemesi durumunda onların affedilebileceklerini sandığını kimse iddia edemez.

Keşke bilseydim; Münâfikun Suresi'nde yer alan, *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); Allah onları asla affetmez. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* ayeti [Münâfikun, 6], *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez. Bu, onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri sebebiyledir. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmeyeceği gerçeğiyle gerekçelendiriyor. Buradan şu sonuca varıyoruz: Bu ve benzeri rivayetler uydurmadır, bir kenara atılmaları gerekir.*

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed, Buharî, Tirmizî, Nesaî, İbn Ebî Hatem, Nahhas, İbn Hibban, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Ömer'in şöyle dediğini duydum: "Abdullah b. Ubey ölünce, cenaze namazını kılması için Peygamber'i (s.a.v) çağırdılar. Peygamber (s.a.v) de namazını kılmak üzere ayağa kalktı. Namaza durduğu sırada ona dedim ki: 'Şöyle şöyle diyen, şunu şunu söyleyen -onun geçmişinden örnekler veriyordum- Allah'ın düşmanı Abdullah b. Ubeyy'in namazını mı kılıyorsun?!' Ben Abdullah'ın geçmişte yapıp ettiklerini hatırlattıkça, Peygamberimiz (s.a.v) gülümsüyordu. Artık

iyice ısrarımı ileri götürünce, dedi ki: 'Ey Ömer, uzak dur benden. Bu hususta (af dilemekle dilememekte) tercih bana bırakılmış. Bana onlar için, *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyrulmuştur. Eğer yetmiş kereden fazla af dilemem hâlinde onun affedileceğini bilsem, bunu yapardım.' Sonra cenaze namazını kıldı, cenazesiyle beraber yürüdü. Kabrine konulup defin işlemleri tamamlanıncaya kadar orada durdu."

"Ben de kendime ve Resulullah (s.a.v) karşısındaki cüretkâr tavırma şaşıp kalmıştım. Allah ve Resulü (s.a.v) daha iyi biliyorlardı kuşkusuz. Çok geçmeden şu iki ayet indi: *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma.'* [Tevbe, 84] Bundan sonra Resulullah (s.a.v) vefat edinceye kadar hiçbir münafığın cenaze namazını kılmadı."

Ben derim ki: Peygamber efendimizin (s.a.a), "Eğer yetmiş kereden fazla af dilemem hâlinde onun affedileceğini bilsem, bunu yapardım..." sözü, onun ilâhî bağışlamanın onları kapsamına alacağından ümitli olmadığını gösteriyor. Bu, aynı zamanda, "Bu hususta (af dilemekle dilememekte) tercih bana bırakılmış. Bana onlar için, *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyrulmuştur." ifadesinden maksadın şu olduğunun kanıtıdır: Allah iki şıklı (ihtimalli) bir ifade kullanmış ve Peygamberimizin (s.a.a) onlar için bağışlama dilemesini yasaklamıştır. Ama bu, Allah'ın Peygamberimizi (s.a.a) gerçek anlamda af dileme ve af dilememe arasında serbest ve muhayyer bırakması anlamında değil ki, onun af dilemesi, onlar için bağışlanma durumunu gerçekleştirmiş veya böyle bir umudu uyandırmış olsun.

Buradan da anlaşılıyor ki, şayet doğruysa, Peygamberimizin (s.a.a) Abdullah b. Ubey için af dilemesi, cenaze namazını kılması ve kabrinin başında durması, onun için gerçekten bağışlanma dileme ve onun için dua etme amacına yönelik değildi. Nitekim Kummî'nin yer verdiği bir rivayette buna işaret edilmiştir. Ayrıca ileride bu rivayetlerle ilgili açıklamalara yer vereceğiz.

Aynı eserde İbn Ebî Hatem, eş-Şa'bî kanalıyla Ömer b. Hattab'tan şöyle rivayet eder: 'İslâm'da bir kere ayağım öyle kaydı ki, bir daha o şekilde sürçmedi. Peygamberimiz (s.a.a) Abdullah b. Ubeyy'in cenaze namazını kılmak istedi. Ben de elbisesinden tutup çekiştirdim, engel olmaya çalıştım. Dedim ki: 'Allah'a yemin ederim ki, Allah sana bunu

emretmemiştir. *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyurmuştur.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) bana şu karşılığı verdi: 'Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme.'* buyurarak tercihi bana bırakmıştır.' Böylece Resulullah, Abdullah b. Ubeyy'in kabrinin başında oturdu. Bu arada insanlar, Abdullah b. Ubeyy'in oğluna, 'Ey Habbab, şunu yap! Ey Habbab şöyle yap.' diyorlardı. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: Habbab Şeytan'ın adıdır. Sen Abdullahsın (Allah'ın kulusun)."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Onlar için ister af dile, ister dileme... (fark etmez)"* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Bu ayet, Peygamberimizin (s.a.a) Tebük'ten Medine'ye dönmesinden sonra indi. Abdullah b. Ubey hastalanmıştı. Oğlu Abdullah b. Abdullah, mümin bir insandı. Babası son nefesini vermek üzereyken Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve 'Ya Resulullah! Anam babam sana kurban olsun. Eğer hasta babamı ziyaret etmezsen, bu bizim için bir utanç olur.' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) Abdullah b. Ubeyy'in yanına gitti. Münafıklar da orada bulunuyorlardı. Oğlu, babası için af dilemesini istedi, Peygamberimiz de af diledi. Ömer dedi ki: 'Ya Resulullah! Allah, bunlardan biri için cenaze namazını kılmanı ve af dilemeni yasaklamadı mı?' Peygamberimiz (s.a.a) yüzünü ondan çevirdi. Ömer sözlerini yineledi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Sana neler oluyor? Tercih bana bırakıldı, ben de bir tercih yaptım. Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyuruyor.' dedi. Abdullah b. Ubey ölünce, oğlu Resulullah'a (s.a.a) geldi ve şunları söyledi: 'Anam babam sana kurban olsun ya Resulullah! Babamın cenazesine katılmaz mısınız?' Peygamberimiz cenaze merasimine katıldı, kabrinin başında durdu. Bunu gören Ömer dedi ki: 'Ya Resulullah Allah, onlardan ölmüş olan birisinin namazını kılmanı ve kabrinin başında durmanı yasaklamadı mı?' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Yazıklar olsun sana! Sen benim ne söylediğimi biliyor musun? Dedim ki: Allah'ım! Onun mezarına ateş doldur, karnını ateş doldur ve onu ateşe at.' Böylece Resulullah, duyulmasını istemediği sözlerini açıklamak zorunda kaldı."

Ben derim ki: Bu rivayetle ilgili olarak söylenecek bazı sözlerimiz de vardır ki, bundan sonraki ayetler grubunun tefsiri kapsamında ek açıklamalara yer vereceğiz.

AYETLERİN MEALİ

81- Geride kalanlar, Allah'ın Resulü'ne muhalefet etmek için (sefere çıkmayıp) oturmalarına sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihat etmekten hoşlanmadılar ve "Sıcakta sefere çıkmayın." dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı!

82- Artık yapmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!

83- Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına geri döndürür de onlar (başka bir savaşa) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Benimle beraber asla (sefere) çıkmayacaksınız ve benimle beraber bir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz birinci defa (Tebük Sefer'inde) oturmaya razı oldunuz. Şimdi de geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun."

84- Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resulü'nü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.

85- Onların malları ve çocukları seni hayrete düşürüp imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.

86- "Allah'a iman edin ve Peygamber'i ile birlikte cihat edin." diye bir sure indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden (savaşa katılmamak için) izin istediler ve "Bizi bırak, geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber olalım." dediler.

87- Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Kalpleri mühürlendi, artık anlamazlar.

88- Fakat Peygamber ve onunla beraber iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve kurtuluşa erenler de onlardır.

89- Allah, onlara (ağaçlarının) altından ırmaklar akan ve

içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük bir başarıdır.

90- Bedevilerden mazeretleri olduğunu ileri sürenler, kendilerine izin verilsin diye sana geldiler. Allah'ı ve Resulü'nü yalanlayanlar da evlerinde oturdular (savaşa katılmadılar). Onlardan kâfir olanlara yakında acı bir azap erişecektir.

91- Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Çünkü iyilik edenleri kınamaya bir yol yoktur. Allah çok bağışlayan ve sürekli esirgeyendir.

92- Kendilerine binek sağlaman (ve cepheye göndermen) için sana geldiklerinde, "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum." deyince, (savaş için) harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden dolayı gözleri yaş dökerek dönen kimselere de bir günah yoktur.

93- Sorumluluk ve kınama yolu ancak, zengin oldukları hâlde senden (savaşa katılmamak için) izin isteyenleredir. Onlar, geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi; artık onlar (hakki) bilmezler.

94- (Seferden) dönüp onların yanına geldiğinizde, size mazeret gösterirler. De ki: "(Boşuna) mazeret göstermeyin! Çünkü size asla inanmayız! Çünkü Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiştir. Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir. Sonra gaybı (görülme) ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."

95- Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden vazgeçmeniz için (mazeretleri olduğuna dair) Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan vazgeçin. Çünkü onlar pistirler. Yapmakta oldukları işlerin cezası olarak da varacakları yer cehennemdir.

96- Kendilerinden razı olasınız diye size yemin edecekler. Siz onlardan razı olsanız bile, (şunu bilin ki,) Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, önceki ayetler grubuyla doğrudan bağlantılıdır. Önceki ayetlerin peşinde olduğu hedefin, bu ayetlerce de hedef edinildiğini görüyoruz.

81) Geride kalanlar, Allah'ın Resulü'ne muhalefet etmek için (sefere çıkmayıp) oturmalarına sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihat etmekten hoşlanmadılar ve "Sıcakta sefere çıkmayın." dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı!

"Feriha" kelimesinin kökü olan "el-ferah", "es-sürur" gibi, üzülmeyi karşıtı sevinmeyi, neşelenmeyi ifade eder. Sevinme ve üzülmeye, ruhsal ve duygusal haz almanın ve acı duymanın belirtileridir. "el-Muhallefün" sözcüğü, kendisinden sonra geride bırakma anlamında, "hal-lefe" fiilinin ism-i mefulüdür. "Mak'ad", "kuud" gibi, "kaade/yak'udu" fiilinin mastarı olup, oturmak demektir. Burada, cihat amaçlı sefere çıkmama eyleminden kinaye olarak kullanılmıştır.

"el-Hilaf" tıpkı "el-muhalefet" gibi "hâlefe/yuhalifu" fiilinin mastarı olup karşı çıkma, muhalefet etme anlamına gelir. Bazılarının söylediği gibi "sonra" anlamında kullanıldığı da olmuştur. *"Bu durumda senden sonra çok az bir süre kalırlar."* [İsrâ, 76] ayetinde bu anlamda kullanılmış olması muhtemeldir. Ayetin normal seyri, "sana muhalefet etmek için" demeyi gerektiriyor. Çünkü hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir. Ama görüyoruz ki, *"Allah'ın Resulü'ne muhalefet etmek için"* denilmiştir. Bununla güdülen amaç, onların bu tavırlarıyla ulu Allah'a muhalefet ettiklerini vurgulamaktır. Yoksa Elçi'nin görevi Allah'ın mesajını duyurmaktan başka bir şey değildir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Arkanda bıraktığın münafıklar, sana muhalefet etmek için -veya senden sonraseninle birlikte sefere çıkmamalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten hoşlanmadılar.

"Sıcakta sefere çıkmayın, dediler." ifadesine gelince, münafıklar bunu başkalarına söylüyorlar. Maksatları, Peygamber'i (s.a.a) yalnız bırakıp insanları seferber etmeye yönelik çabalarını sonuçsuz bırakmaktır. Bu yüzden yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) onların bu sözlerine şu karşılığı vermesini emrediyor: *"De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır!"* Yani, oturmak suretiyle sıcaktan kaçma girişiminiz bu dün-

yada sizi sıcaktan kurtarsa da, ondan daha şiddetli olan bir sıcaklıktan kurtaramaz. Çok daha sıcak olan cehennem ateşinden yani. Dolayısıyla çok daha hafif olan bir sıcaklıktan kaçmanız, daha şiddetli bir sıcaklığa kapılmanıza neden olmaktadır. Ardından bu gerçeğe, "*Keşke anlasalardı!*" sözüyle dikkat çekiliyor. Söze, temenni bildiren "lev=keşke" edatıyla başlanmış olması; anlamalarından, bu gerçeği kavramalarından yana bir umudun olmadığını gösterir.

82) Artık yapmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!

Mal ve can ile cihat etmekten geri durmaları, insanın tek mutluluk kaynağı olan bu fitrî-ilâhî yükümlülüğü yerine getirmemiş olmaktan dolayı sevinmeleri üzerine yapılan bir değerlendirme ifadesi...

Ayetin orijinalindeki "bi-ma kânu yeksibun=yapmakta olduklarının" ifadesindeki "ba" harf-i cerri, mukabele, karşılaştırma (karşılığı bildirme) içindir ya da nedensellik ifade eder. Bu ifade gösteriyor ki, az gülmekten maksat; oturmak, sefere katılmamak ve geride kalmak gibi yaptıkları işlerden dolayı dünyada duydukları sevinçtir. Çok ağlamaktan maksat da, ahirette çok daha sıcak olan cehennem ateşi içinde çekecekleri azaptır. Çünkü gülme ve ağlamayla ilgili açıklamayı gerektiren husus, önceki ayetin kapsamındadır. O da sıcak havada sefere çıkmamak suretiyle sevinmeleri, dolayısıyla cehennem ateşine duçar olmalarıdır.

Buna göre kastedilen anlam şudur: "Yaptıkları işlere ve kazandıkları günahlara bakılırsa, dünyada az gülmeleri ve sevinmeleri, ahirette ise çok ağlamaları ve üzülmeleri gerekir." O hâlde gülme ve ağlamaya ilişkin emir, işledikleri amellerin bu ikisini gerektirici sebep işlevini görmesinden kaynaklanmaktadır.

"gülsünler" ve "ağlasınlar" emirlerinin mevlevî=yasal nitelikli yönetsel emirler olarak değerlendirilmesi, dolayısıyla şer'î birer yükümlülük olarak algılanması, "*yapmakta olduklarının cezası olarak*" ifadesiyle bağdaşmayan bir yaklaşımdır.

Az gülme ve çok ağlamayla ilgili emirle, daha önce işledikleri günahların bir cezası olarak, dünyadaki bir durumun kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü Peygamber'e (s.a.a) karşı çıkarak evlerinde oturdukları kısa sürelik bir dönemde vehmî, göreceli bir rahatlık peşinde olmalarına sebep olan asıl şey, onların geçmişte işledik-

leri günahlardır. Yine bu günahları dünyada kaldıkları sürece Allah, Peygamber ve müminler nezdinde alçak ve zelil duruma düşmelerine, öldükten sonra da ahirette çok daha sıcak olan cehennem ateşine atılmalarına neden olmuştur.

83) Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına geri döndürür de onlar (başka bir savaşa) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Benimle beraber asla (sefere) çıkmayacaksınız ve benimle beraber bir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz birinci defa (Tebük Seferi'nde) oturmaya razı oldunuz. Şimdi de geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun."

Birinci defa oturmaktan maksat, daha önce çıkmaları gerekirken, çıkmayıp evlerinde oturup kalmalarıdır. Ayetlerin akışına bakılırsa, Tebük Seferi esnasındaki davranışlarının kastedildiği anlaşıyor.

Ayetin orijinalinde geçen "hâlifin=geride kalanlar"dan maksat, doğaları veya konumları gereği savaşa çıkmayacak kimselerdir; kadınlar, çocuklar, hastalar ve sakatlar gibi. Bazılarına göre, özürsüz olarak savaşa katılmayanlar, diğer bazısına göre de bozguncu kimseler kastedilmiştir. Ayetin geri kalan kısmı açıktır.

"Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına geri döndürür de..." ifadesi gösteriyor ki, bu ayet ve onunla aynı akışı paylaşan diğer ayetler, önceki ve sonraki ayetlerle bağlantılıdır ve Resulullah'ın (s.a.a) seferde bulunduğu, henüz Medine'ye dönmediği sırada, yani Tebük Seferi'nde inmişlerdir.

84) Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resulü'nü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.

Bu ayette, ölen münafığın cenaze namazını kılması ve kabrinin başında durması Peygamberimize (s.a.a) yasaklanıyor. Bu yasak da onların kâfir olmaları, fasık olmaları ve fasıklık üzere ölmüş olmalarıyla gerekçelendiriliyor. Bundan önce, "*Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez).*" (Tevbe, 80) ayetinde, yine "*Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); Allah onları asla affetmez. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.*" (Münâfikûn, 6) ayetinde, münafıklar için af dilemenin yersizliği, küfür ve fasıklık üzere oluşlarıyla gerekçelendirilmiştir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: "Küfrün kalbini istila etmesi ve kuşatma altına alması sonucu Allah'a yönelik imanını yitiren bir kimsenin kendisini doğruya iletecek bir kurtuluş bulması mümkün değildir." Bunun yanında her üç ayet de, münafıklar için af dilemenin, cenaze namazlarını kılmanın, dua etmek maksadıyla kabirlerinin başında durmanın onlara bir yarar sağlamayacağını ortaya koyuyor.

Bu ayetten anlıyoruz ki, Resulullah efendimiz (s.a.a) Müslümanların cenaze namazlarını kılıyor, onlar için dua etmek maksadıyla kabirlerinin başında duruyordu.

85) Onların malları ve çocukları seni hayrete düşürüp imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.

Tefsirini sunduğumuz Tevbe Suresi'nin 55. ayetini yorumlarken, bu ifadeye ilişkin yeterli açıklamada bulunmuştuk.

86-87) "Allah'a iman edin ve Peygamber'i ile birlikte cihat edin." diye bir sure indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden (savaşa katılmamak için) izin istediler ve "Bizi bırak, geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber olalım." dediler. Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Kalpleri mühürlendi, artık anlamazlar.

"et-Tavl", güç ve nimet demektir. "el-Havalif" ise, geride kalanlar anlamındadır; [83. ayette geçen "hâlifin" kelimesiyle ilgili] daha önceki değerlendirmeye, bunun (havalif) için de geçerlidir. Ayetin geri kalanının anlamı ise açıktır.

88) Fakat Peygamber ve onunla beraber iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve kurtuluşa erenler de onlardır.

Yüce Allah, bundan önceki iki ayette, geride kalanlarla birlikte kalıp sefere katılmamış olmaktan memnun olan, dolayısıyla kalplerinin üzerine mühür basılan münafıkları yerdği için, burada Peygamber'den (s.a.a) ve müminlerden söz ederek onların konumuna atıfta bulunuyor. (Burada kastedilenler, kalplerinde münafıklık kırıntısı bulunmayan samimî müminlerdir. Bunun kanıtı da münafıklara karşıt bir tabloda gösterilmiş olmalarıdır.) Böylece mallarıyla ve canlarıyla cihat edişlerini övmek istiyor. Şöyle ki, onlar evlerinde oturmaya razı

olmadılar, kalpleri mühürlenmedi. Aksine, onlar mutlu bir hayata ve aydınlığıyla yol aldıkları ilâhî nura kavuştular. Nitekim ulu Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122)

Bu yüzden tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda şu cümle yer alıyor: *"İşte bütün hayırlar onlarındır ve kurtuluşa erenler de onlardır."* Yani bütün hayırlar -bu (bütünlük), "el-hayrat=hayırlar" şeklindeki çoğul sözcüğün orijinalinin başındaki "lam" harf-i cerrinin olmasından anlaşılıyor- güzel bir hayat, hidayet nuru ve şahadet gibi insanı Allah'a yaklaştıran bütün güzellikler onlarındır ve kurtuluşa erenler, mutluluğa kavuşanlar da onlardır.

89) Allah, onlara (ağaçlarının) altından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük bir başarıdır.

Ayetin orijinalindeki "eadde" sözcüğünün kökü olan "el-i'dad" kelimesi, hazırlamak anlamına gelir. Vaat etmek yerine hazırlamak deyiminin kullanılmış olması, olguların sonuçlarına ve akıbetlerine göre değerlendirilmelerinden dolayıdır. Eğer vaat edilseydi, bu, Peygamber'le (s.a.a) birlikte iman eden herkes için geçerli olan bir vaat olacaktı ve bu vaadin yerine getirilmesi kaçınılmaz olacaktı; bu vaade muhatap olan insanların berrak imanlarını ve salih amellerini korumuş olmaları sonucu değiştirmeyecekti. Çünkü Allah vaadine ters düşen bir harekette bulunmaz.

Ancak, Kur'ân'ın içerdiği temel ilkeler, böyle bir sonuç çıkarmaya elverişli değildir. Ayrıca dejenere olmamış fitrat da yüce Allah'ın herhangi bir insanın işlemiş olduğu iyi bir amelinden dolayı onun kalbinin üzerine bağışlanmışlık mührünü basmasını, cenneti onun için kesin bir ödül olarak ön görmesini, sonra da o insanı kendi başına bırakmasını, istediği gibi davranmasını normal karşılamaz, böyle bir yaklaşımı Allah'a yakıştırmaz, O'nu böyle yapmaktan tenzih eder.

Bu nedenle yüce Allah'ın herhangi bir vaatte bulunduğu zaman, bu vaadi iman ve salih amel gibi vaade eksen oluşturan genel niteliklerden biriyle ilintilendirdiğini görürüz. Kesinlikle bizzat şahısları bununla ilintilendirmez. Çünkü böyle bir güvence vermekle mükellef kılmak arasında bir çelişki söz konusudur. Aşağıdaki ayetleri buna ör-

nek gösterebiliriz: *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde olan tertemiz meskenler vaat etmiştir."* (Tevbe, 72), *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."* (Fetih, 29)

90) Bedevilerden mazeretleri olduğunu ileri sürenler, kendilerine izin verilsin diye sana geldiler. Allah'ı ve Resulünü yalanlayanlar da evlerinde oturdular (savaşa katılmadılar). Onlardan kâfir olanlara yakında acı bir azap erişecektir.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, "muazzirûn=mazeretleri olduğunu ileri sürenler" kelimesinden maksat, sefer için gerekli olan azığı ve silâhı bulamayan gerçek mazeret sahibi kimselerdir. *"yalanlayanlar da evlerinde oturdular."* ifadesi, bu çıkarsamayı haklı çıkaran bir kanıt mahiyetindedir.

Ayetin akışı, iki gruptan birinin diğeriyle karşılaştırıldığını gösteriyor. Bu karşılaştırma ile güdülen amaç, münafıkların alçaklıklarını, itibarsızlıklarını (rezilliklerini), kalbî fesatlarını (kalplerinin bozguncu niyetlerin yuvası hâline geldiğini) ve nefislerinin bedbahtlığını gözler önüne sermektir. Öyle ki, din uğruna cihat etmek, Allah ve Resulü'ne (s.a.a) yardım etmek farz kılındığı zaman, bu, gerçek mazeret sahibi bedevileri heyecanlandığı, Hz. Peygamber'e (s.a.a) gelip izin istemeye sevk ettiği hâlde, bu yalancılar üzerinde en ufak bir etki göstermemiştir.

91) Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Çünkü iyilik edenleri kınamaya bir yol yoktur. Allah çok bağışlayan ve sürekli esirgeyendir.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla "zuafa=güçsüzler"den maksat, kötürümlük gibi bir illetten dolayı bedensel olarak cihat edecek güçten yoksun kimselerdir. Nitekim hastalar da bünyesel bir arızadan dolayı cihada çıkacak gücü bulamazlar kendilerinde. *"Harcayacak bir şey bulamayanlar"* da, malî yoksunluk nedeniyle cihat için gerekli donanımı bulacak durumda olmayan kimselerdir.

Bunlar için cihada çıkmamakta bir sakınca yoktur. Sorumluluk onlardan kaldırılmıştır. Çünkü onlar için cihada çıkma zorunluluğu geti-

rilirse bu, zoraki, baskıya dayalı bir hüküm olurdu. Aynı şekilde cihat emrine muhalefet etmenin gerektirdiği yergi ve ceza da bunlar için geçerli değildir.

Ama yüce Allah'ın cihada çıkma yükümlülüğünü onlarla ilgili olarak şu kayda bağlandığını görüyoruz: *"Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde"*. Bu ifade, cihat emrine karşı çıkmanın ve evlerde oturup sefere katılmamanın karşıt manzarasını oluşturmaktadır. Buna göre, adı geçen mazeret sahiplerinin üzerindeki yükümlülüğün kalkması, Allah ve Resulü (s.a.a) hakkında iyi niyet beslemelerine bağlıdır; hainlikten ve art niyetten arınmış olmaları şarttır; cihat emrine karşı çıkan münafıklar gibi, evlerinde oturup bekleyişleri; ortalığı karıştırma, müminler topluluğunu oluşturan bireylerin kalplerini ifsat etmek gibi amaçlara yönelik olmamalıdır. Aksi takdirde, münafıklara yöneltilen yergi ve azap onlara da yöneltilir.

"Çünkü iyilik edenleri kınamaya bir yol yoktur." ifadesi, Allah ve Resulü (s.a.a) hakkında iyi niyet beslemeleri koşuluyla, üzerlerinden sorumluluk kaldırılan söz konusu gruplar için öngörülen bu durumu gerekçelendirme amacına yöneliktir. Demek isteniyor ki: Onlar bu durumda (Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde) iyilik eden kimselerden olurlar, iyiler sınıfına girerler. İyilik edenlerin aleyhine de bir sorumluluk yoktur ve onlar kınanmazlar; onlara musallat olacak ve istemedikleri bir şeyle karşılaşmalarına neden olacak bir yol söz konusu değildir.

Dolayısıyla "sebil=yol" sözcüğü, güvencede oluşlarından, bir olumsuzlukla (herhangi bir kınamayla) karşılaşmayacaklarından yana bir kinayedir. Sanki, sağlam bir kalededirler. Öyle sağlam bir kale ki, kötülük, sızacak ve onlara ulaşacak bir yol bulamıyor. İfade, özel bir duruma uyarlanmış olmakla beraber, anlam itibarıyla genel bir mahiyet arz etmektedir.

92) Kendilerine binek sağlaman (ve cepheye göndermen) için sana geldiklerinde, "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum." deyince, (savaş için) harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden dolayı gözleri yaş dökerek dönen kimselere de bir günah yoktur.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ayetle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "el-Haml; at, deve gibi binilecek bir hayvanı vermek anlamındadır. Birine, sırtına binip taşınacağı bir hayvanı vermek anla-

mında Araplar, 'hamele/yahmilu/hamlen' derler. Şair de der ki: 'Yanında, beni taşıyacak iki çizme bulunan bir delikanlı yok mu? / Ben ki yolculuğa dayanıksız bir ihtiyarım.' Tafidu kelimesinin kökü olan 'el-feyd', dolup taşmak demektir. Araplar, 'Fade'l-inau bi-ma fihi: Kap dolup içindeki suyu taşırdı.' derler. 'el-Hazen' ise, bir şeyin elden kaçırılmış olmasından dolayı kalpte duyulan acı ve üzüntü demektir. 'Hazine'l-arzu: Yer sert ve engebeli oldu.' ifadesinden alınmıştır. (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

"Ve la ale'l-lezine=kimselere... de yoktur" ifadesi mevsuldur, sılası da "tevellev=dönenler" ifadesidir. "*Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde...*" ifadesi ise, şart ve ceza cümlesi görüntüsünü veriyor. Bu ifadelerin toplamı, gramer açısından "tevellev=dönenler" ifadesinin zarf işlevini görüyor ve "hazenen=üzüntüden" sözcüğü, "tevellev" kelimesinin mefulüdür. "Ve en la yecidu=Bulamadıklarından dolayı" ifadesi ise, takdirde harf-i cerrin hazfedilmesinden ötürü mensuptur.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Binecekleri bir binek ve silâh gibi diğer ihtiyaçlarını giderecek maddî yardım sağlaman için sana gelen ve sen kendilerine, "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum." dediğinde, Allah düşmanlarına karşı Allah yolunda cihat etmek için harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden dolayı gözleri yaş dökerek dönen fakirlere de, savaşa katılmama konusunda bir sorumluluk ve günah yoktur.

Burada sözü edilen insanların önceki insanlara atfedilmiş olması (önceki ayette zikredilen hükmün bunlar için de geçerli olması), daha özel bir durumun, daha genel bir duruma atfedilmesine örnek oluşturmaktadır. Böylece bu ikinci gruba daha fazla önem verilmek, öncelikli olduklarına vurgu yapılmak istenmiştir. Çünkü bunlar, iyi niyet taşımaları ve iyilik edici kişilikleriyle daha üstün bir konumdadırlar.

93) Sorumluluk ve kınama yolu ancak, zengin oldukları hâlde senden (savaşa katılmamak için) izin isteyenleredir. Onlar, geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi; artık onlar (hakı) bilmezler.

Ayetteki sınırlandırma edatı olan "innema=ancak" sözcüğü bunları genelin dışında tutmak ve açıklanan bu hükmü sadece bunlarla sınırlandırmak, bunlar için özelleştirmektedir. Ayetin anlamı açıktır.

94) (Seferden) dönüp onların yanına geldiğinizde, size mazeret gösterirler. De ki: "(Boşuna) mazeret göstermeyin! Çünkü size asla inanmayız! Çünkü Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiştir. Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir. Sonra gaybı (görülmeveni) ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."

Peygamber efendimize (s.a.a) ve müminlere birlikte yöneltlen çoğul kipinde bir hitap. "*Çünkü size asla inanmayız!*" ifadesi, mazere-tini sunduğunuz konuda sizi kesinlikle tasdik etmeyiz, anlamına gelir. Çünkü ifadenin orijinalinde geçen "iman" sözcüğü, "ba" harf-i cerri anlamını verecek şekilde "lam" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. Veya sizi, size fayda sağlayacak şekilde tasdik etmeyiz. Ancak bu anlamı elde etmek için "lam" edatının yarar sağlama anlamında kullanılmış olması gerekir. Bu cümle, "*(Boşuna) mazeret göstermeyin!*" ifadesine ilişkin bir gerekçelendirme. Nitekim "*Çünkü Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiştir.*" ifadesi de, buna ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Seferden dönüp onların yanına geldiğiniz zaman, münafıklar yanınıza gelip sizinle birlikte sefere katılmadıkları için mazeret gösterecekler. Ey Muhammed, onlara de ki: "Boşuna mazeret gösterip özür dilemeyin! Zira gösterdiğiniz mazerette asla size inanmayız, sizi doğrulamayız. Çünkü Allah, münafıklığınızı ve beyan ettiğiniz mazerette yalancı olduğunuzu ortaya koyan sizinle ilgili bazı haberleri bize bildirmiştir. Yakında, amelleriniz (şühudî anlamda) Allah ve Resulü'nce görülecektir. Sonra kıyamet günü, görünür-görünmez her şeyi bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size yapıp ettiklerinizin gerçek mahiyetini gösterecektir."

"*Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir.*" ifadesi, açıklamayı gerektirici niteliktedir. İleride buna ilişkin açıklamaya yer vereceğiz.

95) Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden vazgeçmeniz için (mazeretleri olduğuna dair) Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan vazgeçin. Çünkü onlar pistirler. Yapmakta oldukları işlerin cezası olarak da varacakları yer cehennemdir.

Yani ayıplamamanız, kınamamanız ve bunun gibi birtakım tavır-

lar almamanız için sizin kendilerinden vazgeçmenizi isterler. Siz de onlardan vazgeçin. Ama bu, yeminler ederek ileri sürdükleri mazeretleri tasdik edin anlamına gelmez. Bilakis onlar pisliktirler. Onlara yaklaşmamak gerekir. Onların varacakları yer, kazandıklarının bir karşılığı olarak cehennemdir.

96) Kendilerinden razı olasınız diye size yemin edecekler. Siz onlardan razı olsanız bile, (şunu bilin ki,) Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz.

İçtikleri şu yeminler, yergilerinizden ve eleştiri oklarınızdan kurtulmak maksadıyla kendilerinden vazgeçmenizi sağlamaya yönelik olduğu gibi, sizin hoşnutluğunuzu kazanma amacına da yöneliktir. Onlardan vazgeçmeye gelince, vazgeçin; çünkü onlar pisliktirler. İmanın temizliğinin ve arılığının münafıklık ve yalancılığın pisliliğiyle, küfrün ve fışkın iğrençliğiyle yüz göz olması yakışık almaz. Fakat onlardan razı olmaya gelince; şunu bilin ki, siz onlardan razı olsanız da, Allah onlardan razı olmayacaktır. Çünkü onlar fasıktırlar. Allah da fasıklar topluluğundan razı olmaz.

Aslında verilmek istenen mesaj şudur: "Siz onlardan razı olursanız, Allah'ın razı olmadığı kimselerden razı olmuş olursunuz. Yani, Allah'ın rızasına aykırı olan bir şeye rıza göstermiş olursunuz. Bir mümine ise, Rabbini öfkeliendiren bir şeyden hoşnut olmak yakışmaz." Dolayısıyla böyle bir kinayeli anlatım, münafıklardan razı olmaya yönelik doğrudan bir yasaklamadan çok daha etkilidir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, "*Geride kalanlar... sevindiler.*" ifadesinin yer aldığı ayetle ilgili olarak İbn Ebî Hatem'in İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s), onun da babasından (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Tebük Seferi, Resulullah'ın (s.a.v) katıldığı en son seferdir. [Sıcak bir mevsimde bu sefere çıkıldığı için] buna 'Sıcak Gazvesi' denildi. Nitekim ayette şöyle geçer: '*Bu sıcakta sefere çıkmayın, dediler.*' Bunun bir diğer adı da 'Zorluk Gazvesi'dir."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve İbn Murdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v) insanları kendisiyle birlikte sefere çıkmaya çağırdı. Bu çağrı yaz mevsimindeydi. İnsanlar dediler ki: 'Ya Resulullah! Dayanılmaz

bir sıcaklık vardır. Bu sıcakta sefere çıkamayız.' Bunun üzerine yüce Allah, onlara şu karşılığı verdi: '*De ki: 'Cehennem ateşi daha sıcaktır.' Keşke anlasalardı!*' Böylece Peygamberimize (s.a.v) sefere çıkma emrini verdi."

Ben derim ki: Ayetten anlaşıldığı kadarıyla "*Bu sıcakta sefere çıkmayın.*" sözünü söyleyenler, bunu, insanların sefere yönelik yardımının önünü kesmek, sefere çıkmalarını engellemek, Hz. Peygamber'i (s.a.a) yalnız bırakmak için söylemişlerdir. Hadis ise, onların bunu imalı veya işaretle dile getirdiklerini anlatıyor ki, bu şekilde rivayetle ayetin zahiri arasında bir uyum olmadığı görülüyor.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî ve başkalarının şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Resulullah oldukça sıcak bir zamanda Tebük Seferi'ne çıktı. Selemeoğulları'ndan bir adam dedi ki: '*Bu sıcakta sefere çıkmayın.*' Bunun üzerine yüce Allah, '*De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır.*' ayetini indirdi."

Ben derim ki: Daha önce, "*Bana izin ver, beni fitneye düşürme, der.*" [Tevbe, 49] ayetiyle ilgili rivayetleri değerlendirirken, "*Bu sıcakta sefere çıkmayın.*" diyenin, Cedd b. Kays olduğunu belirtmiştik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, "*Onlardan ölen birine asla namaz kılma...*" ifadesiyle ilgili olarak Buharî, Müslim, İbn Ebî Hatem, İbn Münzir, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî'nin -ed-Delail adlı eserde- İbn Ömer'den şöyle rivayet ettikleri belirtiliyor: "Abdullah b. Ubey b. Selul ölünce, oğlu Abdullah Resulullah'ın (s.a.v) yanına geldi ve babası için kefen olarak kullanmak üzere gömleğini istedi. Peygamberimiz (s.a.v) gömleğini verdi. Sonra babasının cenaze namazını kılmasını istedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) cenaze namazını kılmak üzere yerinden kalktı."

"Bu sırada Ömer b. Hattab yerinden kalktı ve Peygamberimizin (s.a.v) elbisesini tutup çekti ve dedi ki: 'Ya Resulullah! Allah, münafıkların cenaze namazını kılmanı yasakladığı hâlde, bu adamın namazını mı kılacaksın?' Peygamberimiz (s.a.v) şu karşılığı verdi: 'Rabbim tercihi bana bıraktı. '*Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.*' [Tevbe, 80] buyuyor. Ben de yetmiş kereden fazla af dileyeceğim.' dedi. Ömer, 'Ama o bir münafıktır.' dediyse de, Peygamberimiz (s.a.v) onun cenaze namazını kıldı. Bunun üzerine yüce Allah, '*Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma.*' ayetini indirdi.

Bundan sonra Peygamberimiz (s.a.v) münafıkların cenaze namazlarını kılmadı."

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır. Hadis kaynaklarında yer alan bu rivayetler Ömer b. Hattab, Cabir ve Katade'den aktarılmıştır. Bu rivayetlerin bazısında Peygamberimizin (s.a.a) Abdullah b. Ubeyy'i kendi gömleğiyle kefenlediği, vücuduna üflediği, bizzat kabrine inerek onu kabre yerleştirdiği dile getiriliyor.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed, Buharî, Tirmizî, Nesâî, İbn Ebî Hatem, Nahhas, İbn Hibban, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Ömer'in şöyle dediğini duydum: "Abdullah b. Ubey ölünce, cenaze namazını kılması için Peygamberimizi (s.a.v) çağırdılar. Peygamberimiz (s.a.v) de namazını kılmak üzere ayağa kalktı. Namaza durduğu sırada ona dedim ki: 'Şöyle şöyle diyen, şunu şunu söyleyen -onun geçmişi-nden örnekler veriyordum- Allah'ın düşmanı Abdullah b. Ubeyy'in namazını mı kılıyorsun?!' Ben Abdullah'ın geçmişte yapıp ettiklerini hatırlattıkça, Peygamberimiz (s.a.v) gülümsüyordu. Artık iyice ısrarımı ileri götürünce, dedi ki: 'Ey Ömer, uzak dur benden. Bu hususta (af dilemekle dilememekte) tercih bana bırakılmış. Bana onlar için, *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyrulmuştur. Eğer yetmiş kereden fazla af dilemem hâlinde onun affedileceğini bilsem, bunu yapardım.' Sonra cenaze namazını kıldı, cenazesıyla beraber yürüdü. Kabrine konulup defin işlemleri tamamlanıncaya kadar orada durdu. Ben de kendime ve Resulullah (s.a.v) karşısındaki cüretkâr tavrıma şaşıp kalmıştım. Allah ve Resulü (s.a.v) daha iyi biliyorlardı kuş-kusuz. Çok geçmeden şu iki ayet indi: *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma.'* Bundan sonra Resulullah (s.a.v) vefat edinceye kadar hiçbir münafığın cenaze namazını kılmadı."

Aynı eserde İbn Ebî Hatem, eş-Şa'bî kanalıyla Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İslâm'da bir kere ayağım öyle kaydı ki, bir daha o şekilde sürçmedi. Peygamberimiz (s.a.a) Abdullah b. Ubeyy'in cenaze namazını kılmak istedi. Ben de elbisesinden tutup çektiyordim, engel olmaya çalıştım. Dedim ki: 'Allah'a yemin ederim ki, Allah sana bunu emretmemiştir. *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyurmuştur.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) bana şu karşı-

lığı verdi: 'Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme.'* buyurarak tercihi bana bırakmıştır.' Böylece Resulullah (s.a.v) Abdullah b. Ubeyy'in kabrinin başında oturdu. Bu arada insanlar, Abdullah b. Ubeyy'in oğluna, 'Ey Habbab, şunu yap! Ey Habbab şöyle yap.' diyorlardı. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: Habbab Şeytan'ın adıdır. Sen Abdullahsın (Allah'ın kulusun)."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Taberanî, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delail adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Abdullah b. Ubey, oğlu Abdullah'a dedi ki: 'Benim için Resulullah'tan bir giysi iste ve o giysiyi bana kefen yap. Benim cenaze namazımı kılmasını iste.' Oğlu, Resulullah'ın (s.a.v) yanına gelerek şunları söyledi: 'Ya Resulullah! Abdullah'ın şerefini biliyorsun. O kendisi için kefen olarak kullanılmak üzere senin bir giysini, ayrıca senin de onun cenaze namazını kılmanı istiyor.'"

"Bu sırada Ömer dedi ki: 'Ya Resulullah! Abdullah'ı ve münafıklığını biliyorsun. Allah, onun cenaze namazını kılmanı yasakladığı hâlde, namazını mı kılacaksın?' Peygamberimiz (s.a.v), 'Nerede yasaklanmış?' diye sordu. Ömer şu ayeti okudu: *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: 'Ben de yetmiş kereden fazla af dilerim.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma...'* Peygamberimiz (s.a.v) Ömer'in peşine birini göndererek bu ayetin indiğini ona bildirdi. Sonra yüce Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)...'* [Münâfikun, 6] ayetini indirdi."

Ben derim ki: Resulullah efendimizin (s.a.a) Abdullah b. Ubey için af dilediği ve cenaze namazını kıldığı, bazı Şia kaynaklarında da mürsel olarak (ravilerin adı zikredilmeksizin) rivayet edilmiştir. Ay-yâşi ve Kummî, bu rivayetlere tefsirlerinde yer vermişlerdir. Kummî'nin aktardığı rivayete daha önce yer vermiştik.

Bu rivayetler birtakım çelişkiler, birbirini çürütmeler içermenin yanı sıra, kendi içlerinde de çakışmaktadırlar. Bu bakımdan ayetlerle bağdaşmadıkları, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde açıktır.

Birincisi: *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez."* [Tevbe, 80] ifadesi, gayet net olarak ortaya koyuyor ki ayet, münafıklar için af dilemenin onlara bir yarar sağlamayacağını vurgulama amacına yöne-

liktir. Peygamberimizi (s.a.a) iki şıktan birini tercih etmek üzere serbest bırakma maksadına yönelik değildir. Kullanılan sayı (yetmiş) da abartılı çokluk ifade etmek içindir. Yoksa yetmiş sayısının bir özelliği söz konusu değildir. Yani amaç yetmiş kereden fazla bağışlama dilemenin, affetme ümidini doğuracağı mesajını vermek değildir.

Sonra Peygamberimiz (s.a.a) ayetin bu anlamını kavramamaktan, dolayısıyla ayeti kendisine sunulan bir tercih imkânı gibi kullanmaktan, "Ben de yetmiş kereden fazla af dilerim." demekten, bir başkasının ona ayetin anlamını hatırlatmış olmasından; buna rağmen, Allah, münafıkların namazını kılmasını ve onlara yönelik diğer eylemlerini yasaklayan bir başka ayet indirinceye kadar bu cehaletinde ısrar etmekten münezzehtir. O, bu tür yakıştırmalardan uzaktır.

Kaldı ki, *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)."* [Tevbe, 80], *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)."* [Münâfikun, 6] ve *"Onlardan ölen birine asla namaz kılma."* ifadeleri gibi münafıklar için af dilemeyi, onların cenaze namazlarını kılmayı konu alan ayetler, onlar için af dilemenin boş yere olduğunu ve af dilemekle namaz kılma yasağını; onların kâfirlikleriyle, fasıklıklarıyla gerekçelendiriyor. Hatta müşrikler için af dilemeyi yasaklayan, *"Cehennem ehli oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra, akrabaları bile olsalar, Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakları yoktur."* (Tevbe, 113) ayeti de af dileme yasağını, onların kâfir oluşlarıyla ve cehennemde ebediyen kalacak oluşlarıyla gerekçelendiriyor. Böyleyken, onlar için af dilemenin ve cenaze namazlarını kılmanın caizliği nasıl tasavvur edilebilir?

İkincisi: *"Onlardan ölen birine asla namaz kılma."* ifadesinin de yer aldığı ayetler grubunun akışı, bu ayetin Peygamberimizin (s.a.a) Tebuk Seferi'ne çıktığı esnada ve henüz Medine'ye dönmemişken indiğini gösteriyor. Hicret'in sekizinci yılında yani. Abdullah b. Ubey ise, Hicret'in dokuzuncu yılında Medine'de ölmüştür. Bütün bu gerçekler, rivayet yoluyla bilinen kesin olgulardır.

O hâlde bu rivayetlerde yer alan, "Resulullah (s.a.v), Abdullah b. Ubeyy'in cenaze namazını kıldı, sonra onun kabrinin başında da durdu. Bunun üzerine, 'Onlardan ölen birine asla namaz kılma.' ayeti indi." şeklindeki değerlendirme, hangi somut gerçeklere dayanıyor?

Bundan daha ilginç olanı, önceki rivayetlerin birinde yer alan şu ifadedir: "Ömer Peygamber'e (a.a.v) dedi ki: 'Ya Resulullah! Allah,

münafıkların cenaze namazını kılmanı yasakladığı hâlde, bu adamın namazını mı kılacaksın?" Peygamberimiz (s.a.v) şu karşılığı verdi: 'Rabbim tercihi bana bıraktı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma.'* ayetini indirdi."

Daha da tuhaf olanı, sunduğumuz rivayetlerin sonuncusunda yer alan *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)."* [Münâfikun, 6] ayetinin inişiyile ilgili açıklamadır. Bilindiği gibi bu ayet, Münâfikun Suresi'nde yer alır. Bu sure ise, Hicret'in beşinci yılında, Mustalikoğulları Savaşı'ndan sonra inmiştir. Abdullah b. Ubey ise, o sırada yaşıyordu. Üstelik Münâfikun Suresi'nde onun, *"Andolsun eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan çıkaracaktır."* [Münâfikun, 8] sözü de aktarılmıştır.

Bu rivayetlerin bazısında ve bu rivayetleri desteklemeye yönelik yorumlarda deniliyor ki: "Peygamberimiz (s.a.a) Hazreç kabilesine mensup bazı münafıkların kalplerini İslâm'a yöneltmek için Abdullah b. Ubey için af dilemiş ve onun cenaze namazını kılmiştir. "Böyle bir şey olabilir mi? Hz. Peygamber (s.a.a) münafıkların kalplerini İslâm'a yöneltmek, onlara hoş görünmek uğruna ayetlerin içerdiği apaçık hükümlere aykırı bir tutum sergileyebilir mi? Kaldı ki, yüce Allah bir başka ayette, böyle davranması durumunda kendisini şiddetle cezalandıracağını belirtmiştir. *"O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümünün sıkıntılarını kat kat tattırırdık."* (İsrâ, 75) Demek ki, bu rivayetler uydurmadır. Kitaba ters düşen bu mevzu (uyduruk) hadisleri, elin tersiyle itmek gerekir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Kalpleri mühürlendi, artık anlamazlar."* ayetiyle ilgili olarak İbn Murdveyh'in Sa'd b. Ebu Vakkas'tan şöyle naklettiği belirtiliyor: "Ali b. Ebu Talib, Seniyetu'l-Veda (Veda Tepesi) denilen yere kadar Tebuk'e gitmek isteyen Peygamberimizle (s.a.v) beraber yürüdü. Ali bir yandan ağlıyor, bir yandan da şöyle diyordu: 'Beni geride kalan kadınların yanında mı bırakıyorsun?!' Resulullah (s.a.v) ona dedi ki: Peygamberlik görevi hariç, Musa nezdinde Harun'un sahip olduğu makama, benim yanımda da sen sahip olmak istemez misin?"

Ben derim ki: Bu hadis, gerek Sünnî ve gerekse Şîî birçok kanaldan aktarılmıştır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan

(a.s), "*Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Yani kadınlarla beraber."

ed-Dürü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle belirtilir: Abdurrezzak -el-Musannef adlı eserde-, İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Buhârî, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s.a.v) Tebük Seferi'nden dönüp Medine'nin yakınlarına gelince şöyle dedi: 'Medine'de birtakım adamlar bıraktınız. Yürüdüğünüz her yürüyüşte, harcadığınız her infakta, kat ettiğiniz her vadide, onlar da sizinle beraber diler.' Dediler ki: 'Ya Resulullah! Medine'de oldukları hâlde, nasıl bizimle beraber olabilirler?' Buyurdu ki: Onlar, mazeretleri olduğu için Medine'de kalmak zorunda kaldılar."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "*Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur...*" ifadesiyle başlayan ayetle, ondan sonraki ayet hakkında şöyle deniyor: "Bu ayetlerin ilki; Abdullah b. Zaide, diğer adıyla İbn Ümmü Mektum hakkında inmiştir. Bu adamın gözleri görmüyordu. Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve dedi ki: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ben gözleri görmeyen, malî durumu zayıf, beden çelimsiz, sıksa bir adamım. Elimden tutup bana yol gösterecek bir kimsem de yoktur. Acaba bana, cihada katılmayıp evde oturmama ruhsatı var mıdır?' Peygamberimiz (s.a.a) ona herhangi bir cevap vermeden sessizce bekledi. Derken Allah bu ayeti indirdi. Bu, Dahhak'tan rivayet edilmiştir. Bazılarına göre ise, Aiz b. Amr ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bu görüş de, Katade'den rivayet edilmiştir."

"İkinci ayet ise, 'Bekkâin=Çok Ağlayanlar' olarak bilinen yedi kişi hakkında inmiştir. İsimleri şöyledir: Neccaroğulları kabilesine mensup olan Abdurrahman b. Kâ'b, Ulbe b. Zeyd ve Amr b. Sa'lebe b. Gane ile Muzeyne kabilesine mensup olan Salim b. Umeyr, Hirem b. Abdullah, Abdullah b. Amr b. Avf ve[ya] Abdullah b. Mağfel. İsimlerini saydığımız bu kişiler Peygamberimize (s.a.a) gelerek şöyle demişlerdi: 'Ya Resulullah, bize binek hayvanı ver. Çünkü sefere çıkarken bineceğimiz hayvanlarımız yoktur.' Peygamberimiz (s.a.a) de onlara, '*Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum.*' demişti. Bu hadis Ebu Hamza Sumalî'den rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre ise bu ayet, değişik kabilelere mensup yedi kişi hakkında inmiştir. Bunlar Peygamberimize (s.a.a) gelerek, 'Bize giyeceğimiz ayakkabı ve nalın ver.' demişlerdi. Bu da Muhammed b. Kâ'b

ve İbn İshak'tan rivayet edilmiştir. Kimine göre de, bunlar Muzeyne kabilesine mensup bir gruptu. Bu görüşün kaynağı Mücahid'dir. Bazısına göre ise, bunlar ensara mensup yedi yoksul kişiydiler. Ağlamaya başlayınca, Osman bunlardan ikisine, Abbas b. Abdulmuttalip ikisine, Yâmin b. Kâ'b en-Nadrî de üçüne binek tahsis etti. Bu, Vakıdî'den rivayet edilmiştir. Tebük Seferi'ne Peygamberimizle (s.a.a) birlikte katılanların sayısı otuz bindi. Bunların on bini atlıydı."

Ben derim ki: Ağlayanlar grubunu oluşturanların isimleriyle ilgili rivayetler arasında büyük farklılıklar vardır.

Tefsiru'l-Kummî'de şu açıklamaya yer verilir: "Bu ağlayanlar, ayaklarına giyecekleri ayakkabılar istemişlerdi."

el-Meani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Sa'lebe'den, o da bizim mezhebimize (Şia) mensup bazı âlimlerden, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "*gaybı (görülme-yeni) ve görüleni bilen...*" ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet eder: "Görülme-yenden (gayb) maksat, henüz meydana gelmemiş şeylerdir. Görülenden maksat da, meydana gelen şeylerdir." [Maani'l-Ahbar, s.146]

Ben derim ki: Bu rivayet, genel bir ifadenin bazı nesnel karşılıklarına işaret eden bir açıklama niteliğindedir.

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) Tebük'tan geri dönünce, mümin olan ashabı münafıklara sataşmaya, onlara eziyet etmeye başladı. Bunun üzerine yüce Allah, '*Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden vazgeçmeniz için (mazeretleri olduğuna dair) Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan vazgeçin.*' diye başlayan ayet ile, ondan sonraki ayeti indirdi."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: "Denildiğine göre, bu ayetler Cedd b. Kays, Muattib b. Kuşeyr ve onların arkadaşları olan diğer münafıklar hakkında inmiştir. Bunlar sekiz kişiydiler. Resulullah (s.a.a) Tebük'ten Medine'ye dönünce şöyle dedi: 'Onlarla birlikte oturmayın, onlarla konuşmayın.' Bu, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir."

AYETLERİN MEALİ

97- Bedeviler (Göçebe) Araplar, kâfirlik ve münafıklık bakımından daha beter ve Allah'ın, Resulü'ne indirdiği hükümlerin sınırlarını bilmemeye daha yatkındırlar. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

98- Bedevilerden kimileri, (Allah yolunda) harcadıklarını bir zarar sayar ve sizin başınıza belalar gelmesini beklerler. Kötü belalar onlaradır. Allah işitendir ve bilendir.

99- Bedevilerden öyleleri de var ki, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, (Allah yolunda) harcadıklarını ve Peygamber'in dualarını almayı, Allah'a yakınlık sebebi sayarlar. Bilin ki, o (harcadıkları mal ve Peygamber'in duası), onların (Allah'a) yakın olmaları için bir vesiledir. Allah onları rahmetinin içine alacaktır. Allah çok bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

100- Muhacirler ve ensardan (İslâm'ı kabul edip hicret etmede ve Resulullah'ın yardımına koşmada) ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük başarıdır.

101- Çevrenizdeki bedevi Araplardan ve Medine halkından bir kısım münafıklar vardır ki, münafıklığa alışmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz ve sonra onları (kıyamet günü) büyük bir azaba götüreceklerdir.

102- (Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler; onlar, iyi amelle kötü olan diğer ameli birbirine karıştırmışlardır. Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur. Kuşkusuz Allah, bağışlayan ve sürekli merhamet e-dendir.

103- Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla on-ları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin. Ve onlara dua et. Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır. Allah işi-tendir ve bilendir.

104- Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadaka-ları alanın (kabul buyuranın) sadece Allah olduğunu ve Allah'ın tövbeyi kabul eden ve sürekli merhamet eden olduğunu bilmediler mi?

105- De ki: "(İstediğinizi) yapın. Yakında yaptığınızı (nı gerçek yüzünü) Allah, Resulü ve (amellerin gerçek mahiyetini görüp gözlemleyen, amellerin şahidi olan) müminler (bu dün-yada) görecekler ve yakında görülmeyeni ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri (n gerçeği-ni) size bildirecektir."

106- Diğer bir grup da, (iş) Allah'ın emrine bırakılmıştır; O, bunlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder. Allah bi-lendir ve hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubu, önceki ayetlerin hedefine yönelik olarak akışına devam ediyor. Bu bağlamda göçebe (bedevi) Arapların küfürlerine, münafıklıklarına ve inanış biçimlerine işaret ediliyor. Arada, bir de sa-daka ayetine yer verilmiştir.

97) Bedeviler (Göçebe) Araplar, kâfirlik ve münafıklık ba-kımından daha beter ve Allah'ın, Resulü'ne indirdiği hüküm-lerin sınırlarını bilmemeye daha yatkındırlar. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Araplar, İsmail Peygamber'in çocuklarıdır. 'A'rab' ise, aslında 'Arab'ın çoğuludur. Fa-

kat zamanla çölde yaşayanların ismi olarak kullanılmıştır. Şu ayetler-de olduğu gibi: '*Bedeviler dediler ki: İman ettik.*' [Hücürât, 14], '*Bedevi-ler, kâfirlik ve münafıklık bakımından daha beterdirlere.*' [Tevbe, 97], '*Bedevilerden öyleleri de var ki, Allah'a ve ahiret gününe iman eder-ler.*' [Tevbe, 99] Bazılarına göre 'el-Arab'ın çoğulu 'el-Aarib'dir. Şair der ki: 'Aarib (Bedeviler), kendilerine aslı astarı olmayan övgüler düzer-ler. / Dilleri de konuşurken gayet yumuşak ve sinsidir.' 'A'rabî'; genel-de ve örfte, çölde yaşayan bedevi Araplar için kullanılan bir isimdir. 'Arabî' ise, açık ve anlaşılır biçimde konuşan kimse demektir. 'el-İ'rab' da açıklama, beyan etme anlamına gelir. (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Yüce Allah, çölde yaşayan göçebe Arapların durumunu açıklar-ken, onların küfür ve münafıklık bakımından daha beter olduklarını a-çıklıyor. Onlar uygarlıktan uzak, ilim ve edebiyat gibi insanî bereket-lerden, erdemlerden yoksun oldukları için, diğer insanlara göre daha kaba ve daha sert mizaçlı olurlar. Bu nedenle yüce Allah'ın temel bil-giler, şer'î hükümler, farzlar, sünnetler, helâl ve haramla ilintili emir-lerle ilgili olarak indirdiği ayetlerin içerdiği sınırları bilmemeye, tanı-mamaya başkalarına göre daha yatkındırlar.

98) Bedevilerden kimileri, (Allah yolunda) harcadıklarını bir zarar sayar ve sizin başınıza belalar gelmesini beklerler. Kötü belalar onlaradır. Allah işitendir ve bilendir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, bu ayetle ilgili olarak şu açıklama-ya yer veriliyor: "el-Mağrem sözcüğü, tıpkı 'el-ğurm' gibi, hainlik ol-maksızın bir mala inen felaket ve zarar demektir. Kelimenin aslı, bir şeyin gerekli olması anlamını ifade eder. Nitekim, '*Doğrusu, onun a-zabı kaçınılmaz oldu.*' [Furkan, 65] bu anlamdadır. 'Hubbun ğaram' da, tükenmez, yok olmaz bir sevgi demektir. 'el-Ğarim' ise, borç muame-lesinde bulunan tarafların her birine (borç verenle borç alana) denir. Bu şekilde isimlendirilmelerinin nedeni, bu bağlamda her birinin di-ğerini gerekli kılmış olmasıdır. 'Ğarimtuhi keza', yani malından şu kadarını vermesini sağladım, onu vermeye mecbur ettim." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Ayetin orijinalinde geçen "ed-daire" ise, olay demektir. Ama ge-nellikle kötü olan anlamında kullanılır. Sanki kötü olaylar insanlar a-rasında dolaşıyormuş, her gün bir kavme isabet ediyormuş. Dolayısı-yla, müminlere kötü olayların isabet etmesini beklemek, kötü olaylarla

karşılaşp büyük darbeler almalarının beklentisi içinde olmak anlamına gelir. Onların böyle bir beklenti içine girmeleri, İslâm'ın egemenliğinden kurtulup eski şirk ve sapıklık günlerine geri dönmeleri amacına yöneliktir.

"*harcadıklarını bir zarar sayar*" ifadesi, eğer ifadenin orijinalinde yer alan "ma" edatının mastar edatı olduğunu söylersek, "infakı (harcamayı) bir zarar olarak sayar" anlamına gelir. Ama eğer "ma" edatını mevsul edatı olarak algıarsak, bur durmada ayetin anlamı, "harcadığı malı bir zarar sayar" şeklinde belirginleşir. Burada (infaktan) kastedilen, cihada hazırlık için harcamada bulunmak ya da bazılarının da söylediği gibi, herhangi bir hayır yolunda maddî yardımda bulunmaktır. Maksadın, sadece sadaka (zekât) nitelikli harcamalar olması da ihtimal dâhilindedir. Böyle olunca da, bu ifade, birkaç ayet sonra, Müslümanların mallarından sadaka (zekât) alınmasına ilişkin hükmü içeren ayete, bir bakıma ön hazırlık işlevini görmüş olur. Bunu bir sonraki ayette yer alan, "(Allah yolunda) *harcadıklarını ve Peygamber'in dualarını almayı, Allah'a yakınlık sebebi sayarlar.*" ifadesi de destekliyor. Çünkü bu ifade de, sadakalarla ilgili hükmü içeren ayette yer alan "*Ve onlara dua et. Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır.*" [ayet, 103] ifadesine ilişkin bir ön hazırlık mahiyetindedir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Çölde yaşayan bedevi Arapların bir kısmı, hayır yolunda harcama yapmayı veya zekât olarak yaptığı harcamaları bir zarar sayar, hüsrân olarak değerlendirir ve sizin başınıza kötü olayların gelmesini bekler. Kötü olaylar ve belalar onlardır. -Bu ifade, ilahî hüküm ve kaza olarak algılanabildiği gibi (yani kötü belalar onlar içindir, onların başına gelmiştir), beddua (kötü olaylar onların başına gelsin) olarak da algılanabilir.- Allah söylenen sözleri iştir, kalplerin içinde geçen duyguları bilir.

99) Bedevilerden öyleleri de var ki, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, (Allah yolunda) harcadıklarını ve Peygamber'in dualarını almayı, Allah'a yakınlık sebebi sayarlar. Bilin ki, o (harcadıkları mal ve Peygamber'in duası), onların (Allah'a) yakın olmaları için bir vesiledir. Allah onları rahmetinin içine alacaktır. Allah çok bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, "*ve Peygamber'in dualarını*" ifadesi, daha önce geçen "*harcadıkları*" ifadesine atfedilmiştir. "*Bilin ki o, onların (Allah'a) yakın olmaları için bir vesiledir.*" ifade-

sindeki zamir de (ha=o), harcanan şeylere ve Peygamber'in dualarına dönüktür.

Buna göre, ayete şöyle bir anlam verebiliriz: Çölde yaşayan göçebe Arapların bir kısmı da Allah'a inanır, O'nu bir sayar ve şirk inancından uzak durur; ahiret gününe de inanır, ahiret gününde gerçekleştirecek hesaplaşmaya ve dünyada işlenen amellere karşılıklarının verilmesine ilişkin haberleri tasdik eder. Allah için harcadığı malı ve bunun sonuçlarından olan Peygamber'in hayır ve bereket dualarını almayı Allah'a yakın olmanın, O'na yaklaşmanın araçları sayar. Bilin ki, bu harcamalar ve Peygamber'in duaları onlar için bir yakınlık vesilesidir. Allah da onlara şunu vaat ediyor: Yakında onları rahmetinin kapsamına alacaktır. Çünkü O, günahları bağışlayandır, kendisine inanan ve itaat eden kimselere karşı sürekli merhametli olandır.

100) Muhacirler ve ensardan (İslâm'ı kabul edip hicret etmede ve Resulullah'ın yardımına koşmada) ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük başarıdır.

Meşhur Kıraat, "el-ensar" kelimesinin "el-muhacirin" kelimesine atfedilerek "el-ensari" şeklinde telaffuz edilmesini öngörür. Bu takdirde cümlemin açılımı şöyledir: "Öne geçen ilk muhacirler ve öne geçen ilk ensar ile onları iyilikle takip edenler." [Ancak karilerden biri olan] Yakub, "el-ensare" şeklinde okumuştur. Bu takdirde de, sadece öne geçen ilk ensar değil, bütün ensar kastedilmiş olur.

"*ilk öncüler*" ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre, bununla her iki kibleye (Kâbe ve Mescid-i Aksa) dönerek namaz kılanlar; bazısına göre, Hudeybiye Barışı esnasında Rıdvan Biati'ni gerçekleştirenler; bazısına göre, özellikle Bedir Savaşı'na katılanlar; diğer bazısına göre de, hicretten önce Müslüman olanlar kastedilmiştir.¹ Bu görüşlerin hiçbirini, ayetin lafzı açısından kanıtlamak mümkün değildir.

Ayetin lafzının bir ölçüde şu hususu teyit ettiği söylenebilir: Konunun açıklaması -"es-sâbıkune'l-evvelun=ilk öncüler"-, vasıftan (es-sâbıkun=öncüler) sonra tekrar vasıfla (el-evvelun=ilkler) gerçekleştiril-

1- [el-Menar, c.11, s.13]

miştir. Buna karşın kastedilenlerin şahıslarından ve kimliklerinden söz edilmemiştir. Bu da aklımıza şunu getiriyor: Öne geçmişlik ve ilklikte gözetilen husus, hicret ve hicret edenlere yardım (nüsret) etmedir.

Ardından, *"iyilikle onları takip edenler"* cümlesi bunlara atfediliyor; bununla kastedilenler de vasıflarıyla, yani tâbi oluş ve takip ediş nitelikleriyle ön plâna çıkarılıyorlar ve bu (takip etmek) da *"iyilikle"* olmak ile kayıtlandırılıyor. Tâbi olma, takip etme (ittiba) vasfına uygun olanı ise, öne geçme (sabık) vasfının ardından getirilmiş olmasıdır, ilk olma vasfı değil. Örneğin, *"ilk ve takip eden"* denemez; ama *"öncü ve takip eden"* denir. Bu çıkarsamayı şu ayetle de kanıtlamak mümkündür: *"(Ganimetler,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan... fakir muhacirlerindir... Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler... Bunların arkasından gelenler de şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla."* (Haşr, 8-10)

O hâlde "öncülerden, öne geçenler"den maksat, İslâm'ın doğuşundan kıyamet gününe kadar Müslümanlar arasında iman bakımından, kendilerinden sonraki çağların Müslümanlarına göre öncü olan, öne geçen kimselerdir.

"Öne geçme, öncü" ve bunun karşısında yer alan "sonradan katılma" ve "takip etme" nitelikleri, nispidirler. Nispî olmaları ise, her asrın Müslümanlarının kendilerinden sonraki çağların Müslümanlarına göre iman bakımından öncü olmalarını gerektirir. Nitekim kendilerinden önceki çağların Müslümanlarına nispetle de katılanlar, tâbi olanlar ve takip edenler pozisyonundadırlar. İşte bundan dolayı da "es-sâbıkun=öncüler" niteliği, "el-evvelun=ilkeler" niteliğiyle kayıtlandırılmış ki, öne geçenlerle, bunların ilk katmanının kastedildiği anlaşılabilir.

Yüce Allah, üç grubun üçüncüsünden, *"iyilikle onları takip edenler"* şeklinde söz ediyor ve bu niteliği, belli bir çağın tâbi olanlarıyla, öncekileri takip edenleriyle sınırlandırmadığı gibi, öncülük veya ilk olma gibi bir nitelik de kayıtlandırmıyor. Bu demektir ki, ayetteki niteleme, öncü ilkleri takip eden herkesi kapsıyor.

Buradan hareketle, Peygamberimizin (s.a.a) gönderildiği günden diriliş gününe kadar gelmiş geçmiş bütün müminlerin -münafıklar hariç- bu ayette üç gruba ayrıldıklarını görüyoruz:

1- Öne geçen ilk muhacirler

2- Öne geçen ilk ensar

3- Onları iyilikle takip edenler, onlara güzellikle tâbi olanlar.

İlk iki grupta tâbi olma ve takip etme niteliği mevcut değildir. Bilakis onlar, tâbi olunanlar ve takip edilenler olduklarından başkaları için imamlar (öncüler, uyulanlar) konumundadırlar. Üçüncü grup ise, [her zaman takip eden, tâbi olan kimseler olduklarından;] ancak [kendisinden sonraki kuşaklara] kıyasla tâbi olunan niteliği alabilir.

Hiç kuşkusuz bu; *"ilk öncüler"* ifadesiyle, temeli sağlam olmadığı, bayrağı özgürce dalgalanmadığı bir zamanda dinin temellerini atan ve ilkelerini yüceltip pratik hayata egemen kılan kimselerin kastedildiğini gösteren en güzel şahittir. Bunlar, ya Peygamber'e (s.a.a) inanmak, ona tâbi olmak, dinden döndürme amaçlı baskı ve işkencelere sabretmek, Habeşistan'a ve Medine'ye hicret ederek evlerini ve mallarını terk etmek suretiyle ilk öncülerden olmuşlar; ya da Resul'e (s.a.a) iman etmede, ona yardımcı olmada, kendilerine sığınan Peygamber'i (s.a.a) ve muhacirleri barındırmada ve olaylar peş peşe vuku bulmadan dini savunmada ilk öncüler grubunda yer almışlar.

O hâlde bu vasıflar, hicretten önce (Mekke'de) Hz. Peygamber'e (s.a.a) iman eden, daha sonra İslâm'ın küfre karşı üstünlük kazanmaya başladığı Bedir Savaşı'ndan önce Medine'ye hicret eden kimseler ile, Peygamber'e (s.a.a) iman eden, Medine'ye hicret ettiğinde onu barındıran ve ona yardım etmeye hazırlanan kimselere uyuyor.

"iyilikle onları takip edenler" ifadesinde, [üçüncü grubun önceki grupları] takip etme eylemi, iyilikle kayıtlandırılmıştır ve *"ih-san=iyilik"* niteliği belirsiz (nekire) olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla *"ih-san"* kelimesinin başındaki *"ba"* edatına *"fi"* anlamı vererek, ayetin, iyilikte (iyilik yolunda) takip etmek ve tâbi olmak anlamına geldiğini, yani tâbi olunan kimselerin muhsin/iyi olmalarını, bunların da onları iyiliklerinde takip etmelerini, onların iyiliklerini izlemelerini söyleyemeyiz. Aynı şekilde, buradaki *"ba"* harfinin sebebiyet/nedensellik veya alet anlamına geldiğini öne sürerek ayete, takip etmek ve tâbi oluş, iyilik vasfı aracılığıyla olmalıdır, şeklinde bir anlam veremeyiz. Bilakis *"ih-san=iyilik"* niteliği, belirsiz (nekire) olarak kullanıldığı için, *"ba"* harfinin burada eşlik (musahabet) anlamında kullanıldığını söylememiz en uygun olanıdır. Buna göre, kastedilen şey, takip etmeye bir tür iyiliğin de eşlik etmesidir. Diğer bir ifadeyle iyilik (ih-san), takip etmenin (ittiba) vasfıdır.

Yüce Allah'ın, kitabında sadece bilgisizce ve körü körüne tâbi olmayı yerdiğini görüyoruz. Müşriklerin atalarına, Ehlikitab'ın tamamen arzularına uyarak hahamlarına, papazlarına ve kendilerinden önceki kuşaklara, tutkulara ve Şeytan'a tâbi olmaları cehalete dayalı bir tâbi oluşturmaktır. Bu şekilde tâbi olan bir kimse, kötü bir tâbi oluş gerçekleştirmiş olur. Aksine, şahıslarla veya başka amaçlarla ilintili olmaksızın sırf hakka tâbi olan bir kimsenin bu tâbi oluşu iyilik ve güzellik niteliğine sahiptir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır."* (Zümer, 18) Tâbi oluşun iyilik vasfına sahip olmasının somut belirtilerinden biri, tâbi olanın amellerinin, tâbi olunanın amellerine tam anlamıyla uymasıdır. Bu husustaki bir eksiklik ise, karışık tabloyu, yani tâbi oluşun kötülük vasfına sahip olmasını doğurur.

O hâlde ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, *"iyilikle onları takip edenler"* ifadesiyle, bunların, onları takip ederken, bir tür iyilikle takip etmeleri kastedilmiştir. Bu da takip etmenin hakka yönelik ve hak üzere olmasından ibarettir. Başka bir tabirle, hak onlarla beraber olduğu için bunlar onları takip ediyor, onlara tâbi oluyorlar. Bu da sonuç itibarıyla [onların şahıslarına değil,] hakikatle hakka tâbi olmaktır. Ama onların kendilerinde veya onlara uymada bir şey umarak onları takip etmesi, aynı şekilde nefsanî bir amaçla amellerini onlara uydurması, söz konusu iyilikle nitelenemez.

"İyilikle takip etme" tabirinden çıkarsadığımız anlam budur. Bazılarına göre kastedilen anlam, takip etmenin, amel açısından iyilikle beraber olmasıdır. Salih ameller ve iyi işler yapmak yani.¹ Ama bu yorum, iyilik niteliği açısından "tür" ifade eden belirsizlik (nekire) durumuyla bütünüyle bağdaşmıyor. Böyle bir ihtimali kabul etsek bile, bizim işaret ettiğimiz açıklama türünden bir kayıt getirmemiz kaçınılmaz olur. [Yani iyiliği, hakka uymakla kayıtlandırılmalıdır.] Çünkü açıktır ki, ancak hakka ve hakla ilgili olarak bir şeyde tâbi oluş, salih/iyi ameller işlemeyi gerektirir; ama bunun aksi düşünülemez.

Kısaca söylemek gerekirse ayet, İslâm ümmetinden müminleri üç gruba ayırmaktadır. İlk iki gruba, öne geçen ilk muhacirler ve ensar oluştururken, üçüncü gruba da onları iyilikle takip edenler oluşturmaktadır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla ayet, ilk iki gruba, iman bakımından, dinin temellerini sağlamlaştırma ve ilkelerini yüceltip pratik hayata egemen kılma hususunda öne geçen ilkeler olarak övüyor, onları başkalarından üstün tutuyor.

İkincisi: *"Muhacirler ve ensardan"* ibaresinin orijinalinin başındaki "min" edatı, tab'iziyye/kısımlandırma anlamını ifade eder, beyaniyye/açıklama işlevini görmez. Çünkü daha önce onların hangi açıdan üstün tutulduklarına işaret ettik. [Hepsinin de böyle bir üstünlüğe sahip olmadığı açıktır.] Ayrıca ayet, Allah'ın onlardan, onların da Allah'tan razı ve hoşnut olduklarından söz ediyor. Oysa Kur'ân'ın kendisi onların içinde kalplerinde hastalık bulunan, münafıkları dinleyen kimseler olduğunu belirtiyor. Yine bunların bazısını fasık olarak isimlendiriyor. Bunun yanında bunlar arasında Peygamberimizin (s.a.a) kendisini, yaptığı işlerden beri tuttuğu, amellerini onaylamadığı kimselerin de olduğunu açıkça ifade ediyor. Allah'ın bunlardan da razı olduğu söylenemez. Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz.

Üçüncüsü: Ayetteki üstün oluş ve Allah'ın rızasına nail oluş ile ilgili hüküm, ayetin akışından da anlaşılacağı üzere iman ve salih amelle kayıtlı kılınmıştır. Çünkü ayet, münafıkların küfürlerinden ve kötü amellerinden dolayı yerildikleri bir bağlamda müminleri övüyor. Yüce Allah'ın müminleri övdüğü veya onlarla ilgili bir hayırdan ya da güzel bir vaatten söz ettiği başka ayetlerden de bu sonucu çıkarabiliriz. Bu hususların tümü de, iman ve salih amelle kayıtlı tutulmuştur. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"(Ganimetler,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım eden fakir muhacirleridir... Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler... Bunların arkasından gelenler de şöyle derler..."* (Haşr, 8-10)

Bir başka ayette, meleklerin onlarla ilgili dualarından şöyle söz ediliyor: *"Müminlerin de bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vaat ettiğin Adn cennetlerine koy!"* (Mü'min, 7-8)

1- [el-Menar, c.11, s.14]

Diğer bir ayette de şöyle buyruluyor: *"Muhammed Allah'ın elçisi-dir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."* (Fetih, 29)

Buna örnek vereceğimiz bir diğer ayet de şudur: *"İman eden ve soylarından gelenler de imanda kendilerine tâbi olanlar var ya, işte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir."* (Tûr, 21) Bu ayette özellikle "imanda" ve "herkes..." ifadelerine dikkat etmekte yarar vardır.

Eğer tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği hüküm, iman ve salih amelle kayıtlı olmasaydı ve eğer onlar iyi de davransalar, kötü de davransalar; takva sahibi de olsalar, fasık da olsalar Allah'ın rızasını kazanmış ve affedilmiş kimseler olsalardı, bu, şu ayetlerin içerdiği değerlendirmelerin açık bir şekilde yalanlaması anlamına gelirdi: *"Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz."* (Tevbe, 96), *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* (Tevbe, 80), *"Allah zalim olanları sevmez."* (Âl-i İmrân, 57) Bu ve benzeri ayetler uyarlamalı (mutabakat) veya kaçınılmaz (iltiazamî, mülazemet) olarak Allah'ın zalimlerden, fasıklardan, emir ve yasaklarına uymayanlardan kesinlikle razı olmayacağını gözler önüne sermektedir. Sonra bu ayetler, kayıtlandırmaya ve neshetmeye de açık değildirler. Yine, müminlere hitap eden şu ayeti de örnek gösterebiliriz: *"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır."* (Nisâ, 123)

Kaldı ki, tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği hükmün kayıtlandırılmaması, ceza verme işlemlerine işaret eden, azap ve tehdit içeren bütün ayetlerin [bu muhacirler ve ensar ile] kayıtlandırılmasını [ve bunların azap vaadinin kapsamı dışında tutulmasını] gerektirir. [Yani nerede azap ayeti varsa, iyi-kötü tüm muhacirler ve ensar bundan istisnadır; onlar hiçbir şekilde azap görmeyecekler.] Bunlarsa büyük bir yekûnu tutan ayetlerdir; kayıtlandırılmaları durumunda ödül vaadine ve azap tehdidine egemen olan yasanın bozulmasını, hüküm ve yasaların büyük kısmının geçersiz olmasını ve bunların teşri edilmesindeki hikmetin iptalini gerektirir.

Dolayısıyla ister ifadenin orijinalindeki "min" edatını tab'iziyye=kısımlandırma anlamında bilip ayetin muhacir ve ensardan bazılarına

yönelik olduğunu söyleyelim, isterse de "min"in açıklayıcılık=beyaniyye işlevini gördüğünü savunup üstünlüğün ve ilâhî hoşnutluğun tüm muhacir ve ensara şamil olduğunu ileri sürelim, fark etmez. [Yani, ister ayetin muhacirler ve ensarın bir kısmından, isterse bütün muhacir ve ensardan söz ettiğini söyleyelim, her iki durumda da o bir kısmını veya hepsini, iman ve salih amelle kayıtlandırmamız gerekir. Dolayısıyla "min" edatının her iki anlamına göre de, bu ayette söz konusu edilen muhacirler ve ensar hakkında böyle bir kayıtlandırmaya başvurmamız bir zorunluluktur. Şöyle ki Allah, muhacirler ve ensarın ilk öncülerinden sadece sürekli iman ve salih amel niteliğine sahip olanlardan razı olmuş ve onlara cennetini vaat etmiştir. Böyle bir kayıtlama yapılmadığı takdirde ise, yukarıda aktarılan mahzurlarla karşı karşıya kalınır.] Bu husus, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde açıktır.

"Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır." Biz insanlar açısından "razı olma", nefsin herhangi bir fiile arada bir çelişki ve itişme olmaksızın uyum göstermesi anlamını ifade eder. Araplar, "Raziye bi keza", yani uyum gösterdi, kaçınmadı, imtina etmedi derler. Rıza, insanın bir şeyden hoşlanmaması ve tiksinnemesiyle gerçekleşir; ister onu sevsin, isterse tiksinnemeksizin sevmemesin.

Dolayısıyla kulun Allah'tan razı olması, Allah'ın istediği bazı şeylerden tiksinnemesi ve yine Allah'ın buğzettiği, hoşlanmadığı bazı şeyleri sevmemesi demektir. Bu da ancak kulun Allah'ın takdirine, evrene yansıyan varoluşsal/tekvinî fiillerine ve teşriî hükümlerine, şariat sistemi dâhilinde kendisinden istediklerine rıza göstermesiyle gerçekleşebilir. Diğer bir ifadeyle kul, varlık bütününe egemen yasalar sistemi (tekvin) ve sosyal hayata egemen olması için indirilen hukuk sistemi (teşri) açısından Allah'a teslim olduğu zaman -ki buna İslâm ve Allah'a teslim oluş denir- Allah'tan hoşnut olduğunu göstermiş olur.

Bu da, daha önce işaret ettiğimiz, "Ayetin içerdiği hüküm iman ve salih amelle kayıtlıdır." şeklindeki çıkarsamaya yönelik bir diğer kanıttır. Yani yüce Allah, muhacirlerden, ensardan ve onları takip edenlerden sadece kendisine inanıp salih ameller işleyenleri övüyor. Onlardan bu kayıtlı razı olduğunu ve onlar için ağaçlarının altından ırmaklar akan cennetler hazırladığını haber veriyor.

Yoksa, ayetin anlatmak istediği; "Allah, bir şekilde muhacir veya ensar ya da bunlara tâbi olan adını almış bir kimseden razı olmuştur. Bu razı oluştan sonra ona öfke duymayacaktır. Onun için bağışlanma

ve cennet kaçınılmaz olmuştur. Bundan sonra artık ister iyilik etsin, ister kötülük; ister takva sahibi olsun, ister fasık, fark etmez; o her hâlükârda bağışlanmıştır." şeklindeki bir anlam değildir.

Allah açısından razı olmanın anlamına gelince; rıza, O'nun fiilî sıfatlarından, zatî sıfatlarından değildir. Çünkü yüce Allah, zatı itibarıyla değişmeye ve başkalaşmaya açık bir şeyle vafedilmez. Şöyle ki biri isyan ettiği zaman O'na öfke hâli arız olmuş olsun, tövbe ettiği zaman da rıza hâli. Tersine, Allah'ın razı oluşu ve öfkelenişi şu anlamdadır: Kulundan razı oluşu, kuluna rıza muamelesi gösterip üzerine rahmet indirmesi ve nimetler vermesi şeklinde gerçekleşir. Kuluna öfkelenmesi ise, ona öfke muamelesi gösterip rahmetini alıkoyması, azap ve cezayı ona musallat etmesi şeklinde tahakkuk bulur.

Bu açıdan (yani razı olmak Allah'ın fiilî sıfatlarından olduğu için) yüce Allah'ın birine razı oluşundan sonra ona öfkelenmesi veya öfkelenmesinden sonra ondan razı olması mümkündür. Ne var ki, ayetin akışından anladığımız kadarıyla, burada kastedilen, sonrasında gazap ihtimali bulunmayan rızadır [belli bir zamanla sınırlı değildir]. Çünkü bu öyle bir hükümdür ki, iman ve salih amel açısından öne geçenlerden ve onlara tâbi olanlardan oluşan ümmetin en hayırlılarının tabiatına/öz doğasına hamledilmiştir. Bu gibi meselelerde de zamanın etkinliği söz konusu değil ki, rızadan sonra bir gazap ihtimalinden söz edilsin. Öte yandan burada, aşağıdaki ayette işaret edilen durumdan farklı bir olgu söz konusudur: *"Andolsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur."* (Fetih, 18) Çünkü burada, belli bir zamanla kayıtlı bir rızadan söz ediliyor. Bu açıdan, bir süre sonra bunun gazapla yer değiştirmesi ihtimal dâhilindedir.

101) Çevrenizdeki bedevi Araplardan ve Medine halkından bir kısım münafıklar vardır ki, münafıklığa alışmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz ve sonra onlar (kıyamet günü) büyük bir azaba götürüleceklerdir.

Bir şeyin çevresi (havl), etrafında bulunup kendisine komşu olan mekânlardır. "Havl=Çevre" sözcüğü, cümle içinde zarf işlevini görüyor. "Maradû" ise, büyüklenip haddi aşmak, itaatsizlik etmek, kötülük yapmayı sürekli bir uğraş ve alışkanlık hâline getirmektir. Bu, "maradû ale'n-nifak=münafıklığa alışmışlardır" ifadesine de uygun bir anlamdır. Yani bunlar, münafıklığı alışkanlık hâline getirinceye kadar,

sürekli bir uğraş edinmişlerdir. Buna göre, ayete şu anlamı vermek gerekiyor: Çevrenizde veya Medine'nin çevresinde çölde yaşayan bedevi Araplardan, münafıklığı bir uğraş hâline getirip ona alışmış münafıklar vardır. Medineliler içinde de ikiye bölünmüşlüğü alışkanlık hâline getirmiş münafıklar vardır. Ey Muhammed! Sen onları bilmezsin; ama biz onları biliriz. Biz onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba doğru götürüleceklerdir.

"İki kez azap etme" ile neyin kastedildiği hususunda tefsir bilgileri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimine göre, bir kere dünyada, esir alınmaları ve öldürülmeleri gibi, bir kere de kabirde azap çekmeleri; kimine göre dünyada kendilerinden zekât alınması ve ahirette kabir azabı çekmeleri; kimine göre, iki kez açlık çekmeleri; kimine göre, bir kere can çekişirken, bir kere de kabirde azap çekmeleri; kimine göre, haklarında şer'î cezaların uygulanması ve kabir azabı; kimine göre, bir kere dünyada rezil olmaları, bir kere de kabir azabını çekmeleri; kimine göre de daha başka şeyler... kastedilmiştir. Bu görüşlerin hiçbirini doğru kabul etmemizi gerektiren herhangi bir kanıt yoktur. Eğer mutlaka birini tercih etmek gerekiyorsa, en baştaki daha yakın bir ihtimaldir, deriz.

102) (Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler; onlar, iyi amelle kötü olan diğer ameli birbirine karıştırmışlardır. Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur. Kuşkusuz Allah, bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Göçebe Araplar arasında yer alan bir diğer grup ise, günahkârdır, diğerleri gibi münafık değildirler. Hatta bunlar günah işlediklerini de itiraf ediyorlar. Salih amelleri de, kötü amelleri de var. İyi amelle kötü ameli birbirine karıştırıyorlar. Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur. Hiç kuşkusuz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

"Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur." ifadesi, onların kalplerinde bağışlanma umudunu uyandırmaya yöneliktir. Ta ki kalpleri korku ile umut arasındaki denge çizgisinde dursun, büsbütün karamsarlığa ve umutsuzluğa teslim olmasın. *"Kuşkusuz Allah, çok bağışlayan ve sürekli merhamet edendir."* ifadesi ise, umut tarafının ağır basmasını sağlayıcı bir mesaj içeriyor.

103) Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin. Ve onlara dua et.

Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır. Allah işitendir ve bilendir.

Ayetin orijinalindeki "tutahhiruhum" kelimesinin kökü olan "tathir=temizlemek", bir şeye bulaşmış kirleri ve pislikleri gidererek, varlığını arındırıp, gelişip çoğalmaya, etki ve bereketlerini göstermeye elverişli hâle getirmeye denir. "Tuzekkihim" kelimesinin kökü olan "tezkiye" ise, bir şeye faydalı şeyler ekleyerek, bereketli ve verimli sonuçlar vermesini sağlayarak geliştirmek ve olgunluk kazandırmak demektir. Bir ağacın fazla ve gereksiz dallarını budamak suretiyle daha güzel, daha gelişken ve meyve açısından daha verimli olmasını sağlamak gibi. Bu bakımdan, bu ayette tathir=temizleme ve tezkiye=arıtıp geliştirme ifadelerinin birlikte kullanılmış olması, incelikli, latif bir üslubun göstergesidir.

"Onların mallarından sadaka (zekât) al" ifadesi, insanların mallarından zekât almaya ilişkin olarak Peygamberimize (s.a.a) yöneltilen bir emirdir. Dikkat edilirse, "onların malından" denilmemiştir; "mallarından" denilerek, zekâtın çeşitli mal gruplarından alınması gerektiğine işaret edilmiştir. Bu mal grupları şunlardır: a) İki değerli para: Altın ve gümüş. b) Üç hayvan türü: Deve, sığır ve koyun. c) Dört mahsul: Buğday, arpa, hurma ve kuru üzüm.

"bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin." ifadesinde hitap Hz. Peygamber'e (s.a.a) yöneliktir ve sadakanın durumunun vasfı değildir. [Yani ayetin anlamı, "Onların mallarından kendilerini temizleyeceğin ve arıtacağın bir zekât al." şeklinde değildir.] Bunun kanıtı, sadakaya dönük olan "biha=bununla" zamiridir. Yani, ey Muhammed! Onların sahip oldukları çeşitli mal gruplarından sadaka al. Bununla, yani zekâtı almakla sen onları temizler, arıtıp geliştirirsin.

"Ve onlar için dua et." Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, onlar için ve malları için hayır ve bereket duası kastedilmiştir. Peygamberimizin (s.a.a) fiilî uygulaması da bu yöndeydi. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) zekât veren bir kimse ve malı için hayır ve bereket bulsun diye dua ederdi.

"Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır." ifadesinin orijinalinde geçen "es-sekenu", insanın gönlünün huzur ve sükûnet bulunduğu şey demektir. Kastedilen anlam şudur: "Onların gönülleri senin duan ile huzur bulur ve ona güvenir." Bu dua, onların Allah yolunda sarf ettikleri çabaya ilişkin bir tür teşekkür mahiyetindedir. Nitekim,

"Allah işitendir ve bilendir." ifadesi de, ayeti dinleyen veya okuyan zekât mükelleflerinin gönüllerinin huzur bulduğu bir sığınak, bir dayanak konumundadır.

Ayet, malî zekâta, yani mallardan zekât alınmasına ilişkin şer'î hükmü içeriyor. Zekât ise, şeriatın, dinin sosyal hayatının temel prensiplerinden biridir. Bizzat tefsirini sunduğumuz ayet, buna ilişkin bir mesaj niteliğindedir. Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) ve başkalarından aktarılan ve oldukça kalabalık bir yekûn tutan rivayetlerde, ayette geçen "sadaka" tabiri, "zekât" olarak tefsir edilmiştir.

104) Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın (kabul buyuranın) sadece Allah olduğunu ve Allah'ın tövbeyi kabul eden ve sürekli merhamet eden olduğunu bilmediler mi?

İnsanları zekât vermeye teşvik etmek amacıyla olumsuzlama maksadına yönelik bir soru cümlesidir. Şöyle ki, onlar zekâtı aslında Allah'a veriyorlar. Çünkü zekâtı Resul'e (s.a.a) veya onun tarafından görevlendirilen birine teslim ettiklerinde, Allah tarafından zekâtı almaya yetkili kılınmış birine vermiş oluyorlar. Dolayısıyla zekâtı onlara vermek, Allah'a vermektir. Onların zekâtı almaları da [Allah'ın verdiği bir yetkiye dayanarak almış olmaları itibarıyla] gerçekte Allah'ın alması demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.*" (Fetih, 10), "*Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı.*" (Enfâl, 17) Daha genel kapsamlı olarak da şöyle buyurmuştur: "*Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur.*" (Nisâ, 80)

İnsanlara, "*Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın (kabul buyuranın) sadece Allah olduğunu... bilmediler mi?*" şeklinde bir hatırlatma yapıldığı zaman arzuları kamçılanır, Rableriyle muamele etme istekleri uyanır; O'nunla musafaha eder, el ele tutuşur gibi bir duyguya kapılırlar. Gerçi Allah, cisimlere özgü niteliklerden münezzehtir; yenilenmeden, değişikliğe uğramaktan yücedir.

Sadaka (zekât) verme eylemi ile tövbe etmenin aynı bağlamda söz konusu edilmesi, hem tövbe etmenin, hem de sadaka vermenin bir tür arınma olmasından dolayıdır. Çünkü sadaka vermek malî bir tövbe, tövbe etmek de ameller ve hareketler açısından bir sadaka mahiyetindedir. Ayetin sonundaki "*ve Allah'ın tövbeyi kabul eden ve sürekli*

merhamet eden olduğunu" ifadesinin, ayetin başına atfedilmiş olması da bu anlamı vurgulamaya yöneliktir. Burada yüce Allah kullarına, "tövbeyi kabul eden ve sürekli merhamet eden" anlamına gelen "tev-vab" ve "rahim" isimlerini hatırlatıyor. Bu iki ismin anlam kapsamına ise tövbe etmek de, sadaka vermek de giriyor.

Bu ayet bize gösteriyor ki, sadaka ve zekât vermek, bir tür tövbe işlevini görür.

105) De ki: "(İstediğinizi) yapın. Yakında yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah, Resulü ve (amellerin gerçek mahiyetini görüp gözlemleyen, amellerin şahidi olan) müminler (bu dünyada) görecekler ve yakında görülmeyeni ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."

Ayetin, kendisinden önceki ayetlerle bağlantılı oluşunu göz önünde bulundurursak, hitabın müminlere yönelik olduğunu, onları zekât vermeye sürüklediğini, teşvik ettiğini söyleyebiliriz.

Ancak ayetin lafızları mutlak; hitabın salt zekât veren müminlerle veya bütün müminlerle sınırlandırmasını gerektiren bir kanıt yoktur. Dolayısıyla bu hitabın kâfiriyle, münafığıyla ve müminiyle amel eden bütün insanları kapsadığını söyleyebiliriz. En azından, münafıklarla müminleri birlikte kapsadığı söylenebilir.

Ne var ki, bundan önce, münafıkların ele alındığı bir konu bağlamında benzeri bir ayet geçmişti ve orada şöyle buyrulmuştu: "*Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecekler. Sonra gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir.*" (Tevbe, 94) Bu ayette, amellerinin görüleceği hususunda Allah ve Resulü'nden (s.a.a) söz edilirken, müminlerden söz edilmiyor. Bundan da, tefsirini sunduğumuz ayette hitabın sadece müminlere yönelik olduğuna ilişkin bir işaretin olduğunu anlayabiliriz.

Birbirine benzer ifadelere sahip olan bu iki ayeti birlikte değerlendirmeye tâbi tuttuğumuz zaman, zihnimizde şu düşünceler uyanır: Münafıkların işledikleri amellerin gerçek mahiyeti, diğer bir ifadeyle amellerinin gerisinde yatan maksatları halkın geneline gizli olsa bile, maksatlarının ne olduğunu Allah bilir, Resul (s.a.a) de Allah'ın vahyi aracılığıyla öğrenir. Müminlere gelince; bunların amellerinin gerçek

mahiyeti, yani yaptıklarının gerisindeki maksatları, etkileri ve onların etkisiyle oluşan takvanın yaygınlaşması, İslâm toplumunun işlerinin düzüne sokulması, yoksullara yiyecek yardımının yapılması, malların arındırılıp geliştirilmesi (zekâtın verilmesi) gibi yararlı sonuçları Allah ve Resulü (s.a.a) bilir, müminler de sosyal yaşamları itibariyle bunları pratikte gözlemlerler.

Fakat amellerin gerçek etkileriyle, genel yararları veya zararlarıyla oluştukları çevrede ortaya çıkmaları, benzerlerine dönüşmeleri, bir zaman diliminden sonra başka bir zaman ve bir çağdan sonra başka bir çağ içinde bulundukları çevreye göre şekillenmeleri; sırf bir topluluğun ameline özgü kılınmadığı gibi, bu tür gelişmelerin sonuç ve etkilerinin pratikte gözlemlenmesi de salt bir toplumla sınırlandırılmaz. [Aksine, bir topluluğun yaptığı bir iş, ister istemez bir gün etkisini gösterir ve herkes onu görür.]

Eğer maksat, müminlerin amel eden bazı kimselerin amellerini, amellerinin etkilerini ve sonuçlarını görmeleri olsaydı, diğer bir ifadeyle, amellerin özünün, sonuçlar kılığında ortaya çıkması olsaydı, bu böyle bir gözlemin salt bir kavme veya sadece bir kavmin ameline özgü kılınmasını gerektirmezdi. [Aksi durumda şöyle bir soru kaçınılmaz olurdu:] Bunlar nasıl amellerdir ki, aynı toplumda yaşayan müminler onları görebildikleri hâlde münafıklar görmüyorlar? Ya da bu münafıklar nasıl insanlardırlar ki, müminlerin de yer aldıkları bir toplumda yaşadıkları ve amelleri müminlerin amelleriyle birlikte olduğu hâlde, yapıp ettikleri müminler tarafından pratikte gözlemlenemiyor?

Üstelik ayetin akışı belli bir durumla ilintili olduğunu yansıtıyor. Bu da ayetten farklı bir anlamın algılanmasını gerektiriyor. Çünkü, "*yakında görülmeyeni ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir.*" ifadesi öncelikle şuna delalet ediyor: "*yaptığınızı Allah... görecekler*" ifadesi, diriliş gününden öncesine, yani dünya hayatına yöneliktir. Çünkü, "*ve yakında... döndürüleceksiniz.*" ifadesi, diriliş (kıyamet) gününe işaret ediyor. O günün öncesi ise dünya hayatıdır.

İkinci olarak, insanlar (münafıklar) amellerinin gerçek mahiyetini ancak diriliş gününde fark edebilirler. Bundan önce sadece zahirini görürler. Önceki açıklamalarımızda bu gerçeğe defalarca dikkat çektik. Bu insanların amellerinin gerçek mahiyetini kavramaları, Allah'ın

kıyamet günü bunları onlara haber vermesiyle sınırlı olduğu hâlde, bunun yanında bu günden önce yani dünya hayatında Allah'ın, Resulü'nün (s.a.a) ve müminlerin onların amellerini görecekllerinden söz edilerek, Allah ile birlikte Resulü (s.a.a) ve başkaları da zikrediliyorsa, -üstelik Allah bu amellerin gerçek mahiyetini bilir ve Peygamber'ine (s.a.a) de bunu vahyeder- bu gösteriyor ki, ayette sözü edilen müminlerden maksat, amellere şahitlik edenlerdir, müminlerin tamamı değil. Nitekim aşağıya aldığımız ayet ve benzerleri bu gerçeğe dikkatimizi çekmektedir: *"Böylece sizi orta bir millet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* (Bakara, 143) Tefsirimizin birinci cildinde bu konuyu etraflıca ele aldık.

Dolayısıyla ayeti şu şekilde anlamlandırmamız gerekiyor: De ki ey Muhammed: (İstedığınızı) yapın. İster iyi olsun, ister kötü olsun! Allah sizin amelinizin gerçek mahiyetini görecektir. Resul ve amellere şahitlik eden müminler de görecektirler. Sonra kıyamet günü görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size amellerinizin gerçek mahiyetini haber verecektir.

Diğer bir ifadeyle: İşlediğiniz hayır veya şer nitelikli herhangi bir amelin gerçek mahiyeti, görüleni ve görülmeyeni bilen Allah tarafından görülmekte, gözlemlenmektedir. Sonra Resul ve müminler bu dünyada amellerinizin gerçek mahiyetini görmekte ve gözlemlemektedirler. Sonra da sizin kendiniz kıyamet günü amellerinizin gerçek mahiyetini görüp anlayacaksınız.

Bu bakımdan ayet, insanları kendi amellerini gözetleyip denetlemeye teşvik ediyor ve onlara şunları hatırlatıyor: İnsanların işledikleri hayır veya şer nitelikli her amelin herhangi bir örtüyle perdelenemeyeceğinin bir gerçekliği vardır. Bunların yaptıklarından haberdar olan ve amellerinin gerçek mahiyetlerini görüp gözetleyen, gözlemleyen denetçiler vardır. Bu denetçi gözetmenler ise Allah'ın Resulü (s.a.a) ve amellerin şahidi olan (amellere tanıklık etme misyonları bulunan) müminlerdir. Tabi yüce Allah da bu gözlemcilerin arkasından onların tümünü kuşatmıştır. Dolayısıyla hem Allah onları (insanların yaptıklarını) görüyor, hem de bunlar (Peygamber ve müminler). Yine [bu çerçevede belirtiliyor ki:] Yüce Allah kıyamet günü, bizzat amel edenlerin de görmeleri için bu hakikatler üzerindeki perdeyi kaldıracaktır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Andolsun sen bundan gaflette idin, derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir."*

(Kaf, 22) Hiç kuşkusuz insanın, hiç kimsenin göremediği bir kuytuda bir amel işlemesi ile aynı ameli insanların gözü önünde ve kendisinin de bunun farkında olarak açıktan işlemesi arasında büyük bir fark vardır.

Tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği anlam bu. Bundan önce geçen *"(Seferden) dönüp onların yanına geldiğinizde, size mazeret gösterirler. De ki: (Boşuna) mazeret göstermeyin! Çünkü size asla inanmayız! Çünkü Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiştir. Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir. Sonra gaybı (görülme) ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."* [Tevbe, 49] ayetine gelince; bu ayette hitap, münafıklar içinde yer alan belli bazı şahıslara yöneliktir. Burada Allah, Peygamber'ine (s.a.a) özürlerini geri çevirmesini ve onlara şu gerçeği hatırlatmasını emrediyor: Allah onların plânladıkları şeyleri, münafıkların haberlerini anlatan ve kötü amellerini gözler önüne seren bu ayetleri indirerek, Hz. Peygamber'e (s.a.a) ve İslâm ordusunda onunla birlikte yer alan diğer müminlere bildirmiştir.

Sonra, amellerinin gerçek mahiyetinin Allah'tan gizli olmadığı, O'na saklı kalmadığı, aynı şekilde Resulü'nün de bunlardan haberdar olduğu vurgulanıyor. Bu arada sadece Allah'ın Peygamber'inin (s.a.a) bunu bildiği belirtiliyor, Peygamber'le birlikte amellere tanıklık eden başka bir müminden söz edilmiyor. Ardından da yüce Allah'ın kıyamet günü münafıkların kendileri için amellerinin gerçek mahiyetini gözler önüne sereceği dile getiriliyor.

İşte, zahiren birbirine benzeyen iki ayet arasındaki fark budur. Tefsirini sunduğumuz ayette, Allah, Resulü (s.a.a) ve müminlerden söz edilirken, öbür ayette, sadece Allah'tan ve Resulü'nden (s.a.a) söz edilmiş ve açıklama bununla sınırlı tutulmuştur. Ayetin anlamı üzerinde düşündüğümüzde bunu görüyoruz. Hâlâ ikna olmayan ve ayetin zahirî anlamını tasavvur etmekte ısrar eden biri varsa, varsın şunu söylesin:

Münafıklara hitaben sunulan ayette geçen "Allah ve Resulü" ifadesi, münafıkların Allah ve Resulü'ne (s.a.a) karşı bir komplo içinde olmalarından dolayı seçilmiş bir ifadedir. Bu hususta onların müminlerle bir alıp veremedikleri yoktur. Genel bir hitap niteliğindeki ayette "Allah, Resulü ve müminlerden" söz edilmiş olması ise, muhatapları, salih insanların oluşturdukları bir sahnede, kendilerinin dışındaki kâ-

firlerin ve münafıkların durumuna aldırış etmeden salih ameller işlemeye teşvik etme amacına yöneliktir. Okuyucuların bu iki ayetin ifadelerinin inceliklerine özellikle dikkat etmesi gerekir.

106) Diğer bir grup da, (iş) Allah'ın emrine bırakılmıştır; O, bunlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Ayetin orijinalindeki "murcevne" kelimesinin kökü olan "el-irca" sözcüğü; erteleme, tehir etme anlamına gelir. Ayet, "(Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler." [Tevbe, 102] ayetine atfedilmiştir. Allah'ın emrine bırakılmış olmalarının anlamı, azaba uğratılmalarının veya bağışlanmalarının ağır basmasını gerektirecek bir sebebe sahip olmamalarıdır. Dolayısıyla durumları Allah'ın emrine bırakılıyor; onlar hakkında neyi isterse, onu uygulamaya koyar.

Bu ayet, içeriği itibariyle, iyilerle kötüler arasında bir ara noktada duran mustazafların pozisyonuyla örtüşüyor. Gerçi ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerde, bu ayetin mazeretsiz sefere katılmayan, sonra bu tavırlarından pişmanlık duyup tövbe eden üç kişi hakkında indiği, sonra da Allah'ın, Resulü'ne (s.a.a) vahiy yoluyla bunların tövbesini kabul ettiğini duyurduğu belirtiliyor ki, biz inşaallah ileride bu üç kişinin kıssası üzerinde duracağız.

Her hâlükârda ayet, onların akıbetlerinin mahiyetini gizli tutuyor, akıbetlerini müphemlik ve belirsizlik üzere bırakıyor. Hatta bu müphemlik, ayetin sonunda, "*Allah bilendir ve hikmet sahibidir.*" şeklinde zikredilen yüce Allah'ın iki isminin telaffuz edilmesine kadar sürüyor. Bu da gösteriyor ki, Allah onlar hakkında bilgisinin ve hikmetinin gerektirdiği şekilde hüküm verecektir. Dikkat edilirse, ayetin sonunda yer alan bu ifade, "(Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler..." ifadesiyle işaret edilen kişilerin durumunu ele alan ayetin sonundaki "*Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur. Kuşkusuz Allah, bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.*" ifadesinin ima ettiği anlamdan farklı bir mesaj veriyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşi'de Davud b. Husayn'den, İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle sorduğu rivayet edilir: "İmam'a, '*Bedevilerden öyleleri de var ki, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, (Allah yolunda) harcadıklarını...*

Allah'a yakınlık sebebi sayarlar.' ayetini sordum ve dedim ki: 'Onlar bu amelleriyle sevaba nail olurlar mı?' 'Evet.' dedi."

Yine aynı eserde Ebu Amr ez-Zübeyrî, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yarış gününde atlar nasıl yarıştırılıyorsa, Allah da müminleri öyle yarıştıır." Dedim ki: "Allah'ın müminleri iman hususunda yarışmaya teşvik ettiği ayetleri bildirir misin?" İmam şu ayetleri okudu: "*Rabbinizden bir mağfirete, Allah'a ve Peygamber'ine inananlar için hazırlanmış olup, genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun.*" [Hadîd, 21], "*Önde olanlar, öndedirler. İşte bunlar en yakın olanlardır.*" [Vâkıa, 10-11], "*Muhacirler ve ensardan ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır.*" [Tevbe, 100]

İmam (a.s) devamla şöyle buyurdu: "Bu (son) ayette yüce Allah, öne geçme derecelerini göz önünde bulundurarak ilk muhacirlerle söze başlıyor, ikinci grup olarak ensarı zikrediyor. Üçüncü grup olarak da onları takip edenleri, tâbiîni anıyor. Bu arada onların tâbi oluşlarının iyilikle olmasını emrediyor. Böylece her grubu, katındaki derecesine ve menziline uygun bir yere koyuyor."

el-Burhan adlı tefsirde Malik b. Enes'ten, o da Ebu Salih'ten İbn Abbas'ın, "*ilk öncüler*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ifade, Emirü'l-Müminin Ali (a.s) hakkında inmiştir. O bütün insanlardan önce iman etti. Her iki kibleye de dönüp namaz kıldı. Her iki biatte de -Bedir ve Rıdvan biatinde- bağlılık yemini etti. Her iki hicrete de katıldı; Cafer'le birlikte Mekke'den Habeşistan'a ve Habeşistan'dan Medine'ye hicret etti."¹

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır. ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh,

1- [Bu hadis, Ebu Bekir Şirazi'nin kitabından naklen el-Menakıb adlı eserde de aynı şekilde nakledilmiştir. Ancak eş-Şevahid adlı eserde, "Her iki hicrete de katıldı." sözüyle hadis son buluyor ve bu iki hicretin hangi hicretler olduğuna değinilmiyor. Başka sahih hadisleri de göz önünde bulundurursak, bu ikinci hadisi tercih etmemiz yerinde olacaktır. Çünkü Hz. Ali'nin (a.s), kardeşi Cafer'le birlikte Habeşistan'a hicret ettiğine dair tarih kitaplarında herhangi bir bilgi yoktur. O hâlde hadiste söz konusu edilen iki hicretten maksat, İmam Ali'nin (a.s) Taif ile Medine'ye hicreti kastedilmiş olabilir. Müellifin, "Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır." sözünden maksat ise, ayetteki "*ilk öncüler*" ifadesinin Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini bildiren başka hadislerin de olduğudur. -Musahhih-]

el-Evzaî kanalıyla şöyle demiştir: Bana Yahya b. Kesir, Kasım, Mekhul, Abede b. Ebu Lubabe, Hassan b. Atiye Peygamber'in (s.a.v) ashabından oluşan bir topluluktan şunları duyduklarını anlattılar: "*Muhacirler ve ensardan ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır.*" ayeti inince, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Bu, ümmetim için geçerlidir. Rızadan sonra da gazap olmaz."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) sözü şu anlama gelir: "Allah'ın razı olduğu ve Allah'tan razı olan kimseler, bu ayette birlikte zikredilen kimselerdir." Yoksa ayet, rızanın bütün ümmet için geçerli olduğunu ifade etmiyor. Çünkü Kur'ân böyle bir ihtimali kesin bir dille reddediyor. Aynı şekilde Peygamberimizin (s.a.a), "Rızadan sonra da gazap olmaz." sözünün anlamı, "Ayette sözü edilen hoşnutluktan sonra gazap yoktur." şeklindedir. Ki biz daha önce bu anlamın açıklamasını yaptık. Yoksa, "Mutlak olarak Allah'ın rızasından sonra gazabı söz konusu olmaz." şeklinde bir anlam kastedilmiyor. Böyle bir anlam kesinlikle doğru olmaz.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu's-Şeyh ve İbn Asakir Ebu Sahr Hamid b. Ziyad'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'ye dedim ki: "Bana Resulullah'ın (s.a.v) ashabını anlat. Özellikle iç karışıklıkların olduğu dönemlerdeki tavırlarını kastediyorum." Dedi ki: "Allah, Peygamber'in (s.a.v) ashabının tamamını affetmiş, kitabında onların iyileri için de, kötülerini için de cenneti vacip kılmıştır." Dedim ki: "Allah kitabının neresinde onlara cenneti vacip kılmış?" Dedi ki: "Yoksa, '*Muhacirler ve ensardan ilk öncüler...*' ayetini okumadın mı? Allah bu ayette Peygamber'in (s.a.v) ashabının tamamına cenneti vacip kılmış, onları hoşnutluğuna nail etmiştir. Onlara uyanlar (tâbiîn) için şart koşmuş, ama onlar için şart koşmamıştır."

Dedim ki: "Onlara uyanlar için hangi şartı koşmuş?" Dedi ki: "Onlara, ilk öncülerini iyilikle takip etmelerini şart koşmuştur. Allah diyor ki: Bunlar, onların iyi ve güzel amellerine uyarlar. Bunun dışındaki bir şeyde onlara uymazlar." Ebu Sahr der ki: "Allah'a andolsun ki, daha önce bu ayeti hiç okumamış gibiydim. Muhammed b. Kâ'b okuyuncaya kadar tefsirini de bilmiyordum."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, Muhammed b. Kâ'b ashabın yaptığı işlerin iyi ve kötü nitelikli amellerinin bulunduğunu, itaat ve fık olabilecek davranışlar sergilediklerini ilke olarak kabul ediyor. Ama

şunu da iddia ediyor: Allah onların bu olumsuzluklarına rağmen onlardan razı olmuş, onları affetmiştir. İşledikleri kötülöklere ceza vermeyecektir.

Bu ise, daha önceki açıklamalarımızın kapsamında değindiğimiz gibi, Allah'ın fasıklardan, zalimlerden razı olmayacağını, onları sevmediğini ve doğru yola iletmediğini ifade eden çok sayıdaki Kur'ân ayetlerinin yalanlanması gerektirir. Bunun bir diğeri anlamı da, Kur'ân'ın diğeri birçok ayetini sınırlandırmak ve kayıtlandırmaktır. Bunlar da Kur'ân'ın önemli bir kısmını oluşturan ayetlerdir ki, iyiliğe iyilikle, kötülüğe de kötülükle karşı verme ilkesinin genel olduğunu, bu ilkenin hiçbir şekilde sınırlandırılmayacağını ifade ederler.

Genel anlamda hüküm ayetleri kapsamında değerlendirdiğimiz emir ve yasaklara ilişkin ayetler de bu ilkeye dayalı olarak yorumlanırlar. Eğer Muhammed b. Kâ'b'ın ileri sürdüğü gibi, ayetten bu tür bir anlam kastedilmiş olsaydı, ashab, öz Arap olmaları, Hz. Peygamber'in (s.a.a) zamanında yaşamaları ve vahyin inişine tanık olmaları itibarıyla, böyle bir anlamı çıkarsamaya daha elverişliyidiler. Eğer ayeti böyle anlamış olsalardı, birbirlerine, sahih kaynaklarda da belirtildiği gibi, o kadar kötü davranmazlardı. Ama herkesin bildiği o kötü muameleler (tarihte) yaşandı.

Bütün ashabın, "*Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır.*" ayetini bu şekilde anlamalarına rağmen, Allah'ın razı olduğu bazılarına diğeri bazısının razı olmamış olması mümkün müdür? Allah'tan razı olan bir kimse, Allah'ın razı olduğu kimseden de razı olur.

Bu açmazı, onların (ashabın) içtihat yapmalarıyla geçiştiremeyiz. Çünkü eğer içtihat yaptıklarını kabul etsek, bu ancak amel açısından bir mazeret olabilir. Yoksa özü itibarıyla birbirine zıt olan iki niteliğin, yani Allah'tan razı olma ve Allah'ın razı olduğundan razı olmama şeklindeki karşıt iki tutumun bir arada bulunmasını meşrulaştırmaz, doğrulamaz.

Yine aynı eserde şöyle geçer: Ebu Ubeyd, Suneyd, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Mürdeveyh, Habib eş-Şehid'den, o da Amr b. Amir el-Ensari'den rivayet etmişlerdir ki: "Ömer b. Hattab, [*Muhacirler ve ensardan ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler*] ayetinin orijinali olan '*ve'sabıkune'l-evvelune mine'l-muhacirine ve'l-ensari ve'l-lezine't-tebeuhum bi ihsanin*' ayetini] şöyle okudu: '*Ve'sabıkune'l-evvelu-*

ne mine'l-muhacirine ve'l-ensaru'l-lezine't-tebeuhum bi ihsanin.' Yani [ayetin orijinalindeki] 'el-ensar' sözcüğünü merfu olarak ['el-ensaru'] okudu, 'ellezine' sözcüğünün de başına 'vav' harfini getirmedi [ve onu ensarın sıfatı kıldı]. Bunu gören Zeyd b. Sabit, 'vellezine' şeklinde okuyarak düzeltti. Ancak Ömer tekrar, 'ellezine' şeklinde okuyunca, Zeyd, 'Emirü'l-Müminin daha iyi bilir.' dedi. Ardından Ömer, 'Bana Ubey b. Kâ'b'ı getirin.' dedi. Ubey gelince, Ömer ona bu ayeti sordu. Ubey, 'vellezine' diye okudu. Bunun üzerine Ömer, 'Ne güzel! Biz de Ubeyy'e uyarız.' dedi."

Ben derim ki: Ömer'in "ensar" sözcüğünü merfu (ensaru) okuması, "*ilk öncüler*" ifadesinin içerdiği öncelikliliği muhacirlere özgü kılmayı gerektiriyor. Bu durumda da ensar, muhacirlere tâbi olan daha alt derecedeki bir grup olarak belirginleşiyor. Aşağıdaki rivayetten de bu anlaşılıyor.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir ve Ebu's-Şeyh, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Bir gün Ömer, bir adamın, '*Muhacirler ve ensardan ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler...*' ayetini okurken 'el-ensar' sözcüğünü mecrur ('el-ensari') okuduğunu gördü. Ömer adamın elinden tuttu ve 'Kim böyle okumanı söyledi?' diye sordu. Adam, 'Ubey b. Kâ'b.' dedi. Ömer, 'Gel, ona gidelim.' dedi. Ubeyy'in yanına geldiklerinde Ömer, 'Sen mi buna bu ayeti bu şekilde okudun?' diye sordu. Ubey, 'Evet.' dedi. Ömer, 'Resulullah'tan mı böyle dinledin?' dedi. Ubey, 'Evet.' dedi. Ömer, 'Ben sanıyordum ki, bizden sonra kimsenin erişemeyeceği bir yüksek merteye ulaştırılmışız!' dedi."

"Ubey ardından şu açıklamayı yaptı: Bunun kanıtı Cuma Suresi'nde yer alan '*Müminlerden henüz kendilerine katılmamış olanlar...*' [Cum'a, 3] ayeti ve Haşr Suresi'nde yer alan, '*Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla.*' [Haşr, 10] ayeti ve Enfâl Suresi'nde yer alan '*Sonradan iman edip de hicret eden ve sizinle beraber cihat edenler de sizdendir.*' (Enfâl, 75) ayetidir."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Musa b. Bekir'den, o da bir adamdan şöyle rivayet eder: "İmam Muhammed Bâkır (a.s) buyurdu ki: '*İyi amelle kötü olan diğer ameli birbirine karıştırmışlardır.*' ifadesinde kastedilenler, mümin kimselerdir. İman etmekle beraber müminlerin ayıpladığı ve hoşlanmadığı bazı günahlar

da işlemişlerdi. İşte Allah'ın bu gibi insanların tövbelerini kabul etmesi umulur." [c.2, s.408, hadis: 2]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de Zûrare kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Ancak bu rivayette, "mümin kimseler" yerine "günahkâr kimseler" ifadesi kullanılır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "*(Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Ebu Hamza es-Sumalî dedi ki: Bize ulaşan haberlere göre, burada kastedilenler üç kişiydiler. Ensara mensup bu şahısların isimleri; Ebu Lübabe b. Abdulmünzir, Sa'lebe b. Vedia ve Evs b. Hizam idi. Bunlar Peygamberimizin (s.a.a) çıktığı Tebük Seferi'ne katılmamışlardı, mazeretsiz olarak Medine'de kalmışlardı. Peygamber'le (s.a.a) birlikte sefere katılmayanlar hakkında inen ayetleri duyduklarında, helâk olduklarına kesin gözle baktılar. Bunun üzerine kendilerini mescidin direklerine bağladılar. Resulullah (s.a.a) seferden dönünceye kadar o şekilde bağlı kaldılar. Resulullah (s.a.a) onları bu şekilde direklerle bağlı bir hâlde görünce, niçin böyle yaptıklarını sordu. Orada bulunanlar, onların, Resulullah (s.a.a) kendilerini çözmedikçe kendilerini çözmemeye yemin ettiklerini söylediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Ben de, onlar hakkında bana bir emir yöneltilmedikçe, onları oradan çözen ilk kişi olmayacağıma dair yemin ediyorum.' '*Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur.*' ayeti nazil olunca, Resulullah (s.a.a) onların yanına gitti ve onları bağlı bulundukları direklerden çözüp serbest bıraktı. Onlar da gidip sahip oldukları bütün mallarını Resulullah'a (s.a.a) getirdiler ve dediler ki: 'İşte bizim sefere seninle katılmamıza sebep olan bu mallardı. Onları al ve Allah yolunda sadaka olarak dağıt.' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Bana böyle bir şey emredilmedi.' Bunun üzerine, '*Onların mallarından sadaka (zekât) al.*' diye başlayan ayet ve sonrasındaki ayetler indi."

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirinde bunlara yer vermiştir. Ancak kişilerin isimleri hakkında rivayetler arasında bazı farklılıklar vardır. Bu rivayetlerde ayetin sırf onların mallarıyla ilgili olarak indiği de belirtiliyor. Oysa ayetin farz olan zekât hakkında indiğini ifade eden çok sayıdaki rivayet, bu ihtimalin zayıf olduğunu ortaya koyuyor.

Yine Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) bu ayetin Ebu Lübabe hakkında indiği rivayet e-

dilmiştir. Ondan başka da kimsenin adı zikredilmemiştir. Burada aye-tin Ebu Lubabe hakkında inmiş olmasının sebebi de, onun Kureyza-oğulları'na, 'Eğer onun hükmünü kabul ederseniz, boynunuzun vuru-lacağını bilin.' demesi gösteriliyor."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: '*Onların mal-larından sadaka (zekât) al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin.*' ayeti ramazan ayında indi. İndiği sırada Resulullah (s.a.a) birini halk arasında şöyle bağırarak görevlendirdi: 'Allah size namaz kılmayı farz kıldığı gibi, zekât vermeyi de farz kıldı.' Allah onlara al-tın ve gümüşten, deve, sığır ve koyundan, buğday, arpa, hurma ve ku-ru üzümden zekât vermeyi farz kıldı. Görevli, ramazan ayında halk arasında bu çağırışı yaptı. Bunun dışındaki mallarını da zekâtтан muaf saydı. Diğer malları içinse üzerinden bir yıl geçmeden zekât öngörül-medi. İnsanlar oruç tuttular, sonra iftar ettiler. Peygamberimiz (s.a.a) görevliye Müslümanlar arasında şöyle seslenmesini emretti: 'Ey Müs-lümanlar! Zekât vererek mallarınızı temizleyin ki, namazlarınız kabul edilsin.' Sonra zekât ve vergi toplama memurlarını yerleşim birimleri-ne doğru yola çıkardı." [c.3, s.497, hadis: 2]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebî Şeybe, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Nesaî, İbn Mace, İbn Münzir ve İbn Mürdeveyh, Abdullah b. Ebî Evfa'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Pey-gamberimize (s.a.v) bir sadaka (zekât) malı getirildiği zaman şöyle derdi: 'Allah'ım! Falanın soyuna salât et, esenlik ver.' Bir gün babam zekâtını getirdi, Peygamberimiz dedi ki: Allah'ım! Ebu Evfa'nın soyu-na salât et, esenlik ver."

el-Burhan adlı tefsirde Şeyh Saduk'tan, o da kendi rivayet zinci-riyle Süleyman b. Mihran'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "*sadakaları alan*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Yani sada-kaları kabul eden ve onları verenleri de sevapla ödüllendiren."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Malik b. Atiyye'den, o da İmam Cafer Sadık'-tan (a.s) şöyle rivayet eder: Ali b. Hüseyin (İmam Zeynelabidin -a.s-) dedi ki: "Ben Rabbim adına garanti ederim ki, sadakayı veren kimse, onu kulun eline verdiği anda, Rabbinin eline geçer. '*Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın (kabul buyuranın) sadece Allah olduğunu...*' ifadesinde kastedilen budur."

Ben derim ki: Bu anlamda Peygamberimizden (s.a.a), İmam A-li'den (a.s), İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) ve İmam Cafer Sadık'-tan (a.s) rivayet edilen başka hadisler de vardır.

Besairu'd-Derecat adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Mu-hammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) riva-yet eder ki: "İnsanların işledikleri amellerin Resulullah'a (s.a.a) sunu-lup sunulmadıklarını sordum. Buyurdu ki: 'Bunda kuşku yoktur.' Son-ra şunu ekledi: '*İstediğinizi yapın. Yakında yaptığınızı (in gerçek yü-zünü) Allah, Resulü ve (amellerin gerçek mahiyetini görüp gözlemle-yen, amellerin şahidi olan) müminler (bu dünyada) görecekler.*' ayeti-ni okumadın mı? Allah'ın insanlar arasında dolaşan şahitleri ve göz-lemci-denetçileri vardır." [s.425, hadis: 10]

Ben derim ki: Bu anlamda oldukça kalabalık bir yekûn tutan bir-çok hadis vardır. Şîî hadis kaynaklarında Ehlibeyt İmamları'ndan (ü-zerlerine selâm olsun) rivayet edilmişlerdir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmında, ayette geçen "*müminler*" sözcüğü, "Ehlibeyt İmamları" ola-rak yorumlanır. Sözcüğün bu şekilde yorumlanmasının, buraya kadar yaptığımız açıklamalarla örtüştüğü apaçık ortadadır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürrare'den, o da, "*(Bedevi Araplardan) diğer bir grup da, (iş) Allah'ın emrine bıra-kılmıştır.*" ayetiyle ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şö-y-le rivayet eder: "Burada kastedilenler, bazı müşriklerdi. Bunlar Ham-za ve Cafer gibi Müslümanları öldürmüşlerdi. Sonra Müslüman oldu-lar. Allah'ın birliğini kabul ettiler, şirki terk ettiler. Ancak imanı kalp-lerinde tam olarak sindiremedikleri için mümin sayılmadılar ve cennet onlar için gerekli olmadı. Öte yandan eski inkârcı tutumlarını da sür-dürmediler, bu yüzden kaçınılmaz olarak ateş ehli de olmadılar. Onlar bu hâlleriyle Allah'ın emrine bırakılmışlardır; ya onlara azap eder ve-ya tövbelerini kabul eder." [c.2, s.407, hadis:1]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de tefsirinde Zürrare kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Bu anlamda başka hadisler de vardır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hümrân'ın şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'tan (a.s) 'müstazafların' kimler olduğunu sordum. Buyur-du ki: Onlar ne mümin, ne de kâfirdirler. Onlar, Allah'ın emrine bıra-kılmış kimselerdir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir "(Bedevi Araplardan) diğer bir grup da, (iş) Allah'ın emrine bırakılmıştır." ayetiyle ilgili olarak İkrime'den rivayet etmiştir ki: "Burada kastedilenler, Tebük Seferi'ne mazeretsiz katılmayan üç kişidir."

Ben derim ki: Benzeri bir açıklama, Mücahid ve Katade'den de rivayet edilmiştir. Buna göre, sefere katılmayan bu üç kişinin isimleri şöyledir: Hilal b. Ümeyye, Murare b. Rabi ve Kâ'b b. Malik. Bunlar Evs ve Hazreç kabilelerine mensuptular. Fakat adı geçen bu üç kişinin kıssası, inşaallah ileride değineceğimiz gibi, bu ayetle örtüşmüyor.

ZEKÂT VE DİĞER SADAKA TÜRLERİ

Sosyoloji, ekonomi ve bu iki disiplinle bağlantılı sair alanlarda yapılan bilimsel araştırmalar, şunu kesin olarak ortaya koymuştur: Bir toplum, toplum olması hasebiyle, genel ihtiyaçlarını gidermek üzere kullanabileceği özel bir malî fona ihtiyaç duyar. Bu, hiç kimsenin kuşku duymayacağı, şüpheyi yer bırakmayan apaçık bir gerçektir. Başta bizim ele aldığımız zekât ve sair sadakalar meselesi olmak üzere, sosyolojik ve ekonomik birçok meselenin geçmişte insanların çoğunluğu tarafından algılanmadığını görüyoruz. Salt fitrî bir bilinç söz konusuydu. Pek de net bir anlayış olduğu söylenemezdi. Ama bugün genel, özel tüm insanlar bu meselelerin bilincindedir.

Ne var ki İslâm, toplumun bireyden ayrı bir kişiliğe ve kimliğe sahip olduğunu vurgulaması ve bu temeli baz alarak birtakım malî hükümler koyması, malî ilişkileri çok yönlü olarak düzenleme amacına yönelik kanunlar belirlemesi itibariyle bir önceliğe ve üstünlüğe sahiptir.

Kur'ân, toplanmanın bir araya gelen bireyleri yeni bir kalıba soktuğunu, onlardan yepyeni ve dinamik bir kimlik meydana getirdiğini ve bu şekilde toplum adını algıladığını vurgular. Birey olarak insan için söz konusu olan varoluş, ömür, hayat, ölüm, bilinç, irade, zaaf, kuvvet, yükümlülük, iyilik, kötülük, mutluluk ve mutsuzluk gibi olguların toplum için de geçerli olduğunu ortaya koyar. Bu olguların tümüyle ilgili olarak, birçok ayet nazil olmuştur ve biz çeşitli vesilelerle bu ayetleri, önceki bölümlerin kapsamında irdeledik.

İslâm şeriatı, malların gelirlerinden ve faydalarından bir kısmının toplum için ayrılmasını öngörür. Zorunlu sadaka olan zekât veya ga-

nimet ve benzeri şeylerden humus adı altında alınan mallar gibi. Aslında İslâm, kendisinden önceki yasalarda olmayan yepyeni bir şey öngörmüş değildir. Örneğin Hamurabi yasalarında ve Eski Roma hukukunda buna benzer uygulamalar vardır. Hatta herhangi bir çağdaki herhangi bir kavmin yasa sisteminde buna benzer uygulamalara rastlamak mümkündür. Herhangi bir grup, mutlaka toplumunun malî yönünü de düşünmüştür. Çünkü bir toplum, ne şekilde oluşursa oluşsun, varlığını ve olgunluğunu korumak için mala yönelik ihtiyacının bilincindedir.

Ancak bu hususta İslâm şeriatının, birçok konuda diğer yasa sistemlerinden ve hukuk manzumelerinden ayrıldığı, onlardan farklılık arz ettiği bir gerçektir. İslâm şeriatının asıl maksadını kavramak, İslâmî yasamanın doğru perspektifini yakalamak için bu olgular üzerinde uzun uzadıya durmak gerekir.

Birincisi: İslâm şeriatı, bu tür malî olgularla ilgili hükümler koyarken, mülkün oluşunu (malikiyet) ve varlık olarak meydana gelmiş olmasını esas almıştır, bunun ötesine geçmemiştir. Diğer bir ifadeyle, herhangi bir ortamda malî bir oluş (malî bir birikim) söz konusu olduğunda, sözgelimi tarladan bir hâsılat veya ticaretten bir kâr elde edildiğinde, İslâm derhal harekete geçer, onun bir kısmını toplumun malî olarak ayırır, geri kalanını ise sermayedarın veya işçinin malî olarak tayin eder. İslâm'ın yaptığı; toplumun malını, yani ona düşen payı vermektir.

Hatta "*O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı.*" (Bakara, 29) ve "*Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı (yetimlerin mallarını) beyinsiz (yetimlere) vermeyin.*" (Nisâ, 5) gibi ayetlerden hareketle, bir servet olduğu anda tümüyle topluma aittir; sonra bir bölümü sahip (malik) veya işçi dediğimiz kimseye verilir, geri kalan kısmı da zekât veya humus adı altında önceden olduğu gibi toplumun mülkiyetinde kalmaya devam eder. Buna göre bireyin bir mala sahipliği, toplumun sahipliğinin (malikiyetinin) uzantısında yer alan ikincil bir sahipliktir. Yukarıdaki iki ayeti incelerken, bu konu üzerinde bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

Kısaca söylemek gerekirse, şeriatın zekât ve humus adı altında sistemleştirdiği (yasalaştırdığı) malî hukuk, servetin oluşumu ve ele geçmesi anında sistemleşmiştir (farz olmuştur). Dolayısıyla toplum ilk

baştan bireye ortak olmuştur. Sonra birey kendi malına düşen malı, hiçbir engelle karşılaşmaksızın, meşru amaçları için harcama özgürlüğünü elde etmiştir. Ancak toplum beklenmedik bir felaketle karşılaşır ve toplumu korumak için ana malın bir kısmının bu uğurda harcanması gerekirse, o başka. [Böyle bir durumda öncelik hakkı yine topluma aittir.] Çevreyi (ekini) ve nesli yok etmeyi amaçlayan bir düşman saldırısı veya insanlığı kırıp geçiren açlık felaketi gibi.

Baş, arazi ve gelir vergisi veya ticaret mallarından alınan özel koşulları bulunan birtakım vergiler, öşür adı altında alınan haraçlar gibi tüm malî düzenlemeler İslâm açısından meşru değildir. Aksine bunları bir tür gasp olayı veya bireyin malı üzerindeki kullanım özgürlüğünü sınırlandırmakla sonuçlanan bir zulüm olarak değerlendirir.

Dolayısıyla toplum gerçekte ganimet ve fayda (gelir) bağlamında elde edilşinin ilk anından itibaren sadece kendine ait olan malı alır; İslâm fıkında detaylı bir şekilde açıklandığı şekliyle bireyin mülküne ortak olur. Fakat mülkiyet bir hukuka tâbi kılınıp sahibine aidiyeti kesinlik kazanınca, artık hiç kimse herhangi bir durumda veya koşulda bu mülkiyete itiraz edemez; sahibinin kullanım özgürlüğünü kısıtlayacak veya tamamen ortadan kaldıracak bir tutum içine giremez.

İkincisi: İslâm, topluma ait olan mallarda, toplumun durumunu gözetdiği gibi, bireylerin de durumunu gözetir. Hatta diyebiliriz ki, bireylerin durumuna, topluma göre biraz daha öncelik tanıdığı da açıkça gözlemlenebilir. Örneğin, İslâm, zekâtı sekiz kısma ayırır; ama bunun sadece bir kısmını Allah yolunda harcanmaya tahsis eder. Geri kalan kısımları fakirler, miskinler, zekât toplamakla görevli memurlar ve kalpleri İslâm'a ısındırılanlar gibi bireylere dağıtır. Humus ise, altı kısma bölünür ve bunların yalnızca bir kısmı Allah içinken, geri kalan kısımları Resul'e (s.a.a), yakınlarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalan yolculara verilir.

Bu tür paylaşımın nedeni, toplumu oluşturan biricik unsurun, birey olmasıdır. Bir diğer neden de, sınıflar arası farklılığı ortadan kaldırmanın İslâmî yapılanma programının esasını oluşturmasıdır. Toplumu oluşturan çeşitli güçler arasında denge kurmak, toplumsal yaşamın ana çizgilerinde ve detaylarında orta yollu/itidalli ve dengeli bir hareket tarzını egemen kılmak, ancak cüzlerin, yani bireylerin durumlarının ıslahı ile, durumlarının birbirine yaklaştırılmasıyla mümkün olabilir.

Buna karşın topluma ait olan malın, (bireylere geri döndürüleceğine) genel bir debdebe, ihtişamlı bir görüntü, kamusal alanda göz alıcı süslemeler, görkemli ve müstahkem saraylar, göz alıcı, baş döndürücü gökdelenler için kullanılması; güçlülerle zayıfların veya zenginlerle yoksulların dengesizliğine müdahale edilmeden olduğu gibi bırakılması, bu sosyal katmanlar arasındaki uçurumun her gün biraz daha büyümesine neden olur. Bugüne kadar yaşanmış uzun ve kesin deneyimler göstermiştir ki, bireyler göz ardı edilerek kamusal alandaki debdebeler için yapılan harcamalar, bu bağlamdaki hiçbir olumsuzluğu giderememiş, toplumun muhtaç sınıflarının durumunun düzelmesini sağlayamamıştır.

Üçüncüsü: Müslüman birey, zekât gibi vermekle yükümlü olduğu malî bir hakkı, toptan yönetimde olan kişiye veya zekât toplama memuruna vermeyebilir; kendisi doğrudan fakirler ve miskinler gibi pay sahiplerine, zekât almaya müstahak gruplara dağıtabilir.

Bu, İslâm'ın, toplumu oluşturan bireylerin bağımsız kişiliklerine gösterdiği saygının bir göstergesidir. Nitekim her Müslüman bireye, İslâm toplumuyla savaş hâlinde olan kâfirlerden dilediği kimseye aman verme -sığınma hakkı tanıma- yetkisi de verilmiştir. Ne diğer Müslümanlar, ne de yönetimde olan kişiler, bağımsız Müslüman bireyin bu tasarrufunu çiğneme hakkına sahip değiller.

Evet, devlet başkanı, İslâm'ın ve Müslümanların çıkarının, bunun aksine hareket etmekte olduğunu öngörürse, bu konuda bir yasak getirebilir. O zaman da bu yasağa uymak ve bu tür tasarruflardan kaçınmak gerekir. Çünkü veliyy-i emre itaat etmek farzdır.

109- (İşlerinin) binasını Allah'tan korkmak ve hoşnutluğunu kazanmak üzere kuran mı daha iyidir, yoksa binasını çökmek üzere olan bir uçurumun kenarında kurup da o uçurumla cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah, zulmeden topluluğu hidayete erdirmez.

110- Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya kadar içlerinde kuşku (vesilesi) olmaya devam edecektir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, diğer bir münafık grup ele alınıyor. Bunlar zarar verme amaçlı bir mescit kurmuş, böylece Allah korkusu esasına dayalı bir mescit kuran müminlerden bir grupla kendilerini mukayese etmek istemişlerdi.

107) (Münafıklar arasında müminlere) zarar vermek, (Allah ve Resulü'nü) inkâr etmek, müminler arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek (orayı ona üs yapmak) için mescit kuran kimse-ler de vardır. "İyilikten başka bir amacımız yok." diye mutlaka ağır yeminler ederler. Ama Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder.

"ed-Dırar" ve "el-Mudarra" sözcükleri, birine zarar vermek anlamına gelirler. "el-İrsad" ise, bir yeri gözetleme mekânı edinmek, beklemek, denetlemek demektir.

"Zarar vermek... için mescit kuran kimseler..." ifadesiyle başlayan ayetler, bundan önceki münafıklar hakkında inen ayetler grubuyla birlikte nazil olmuşsa, bu demektir ki, burada zikredilenler, "*Onlardan*" [49, 61, 75 gibi] ayetlerinde işaret edilen münafık gruplara atfedilmişlerdir. O zaman da şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Onlar arasında zarar vermek için mescit yapanlar da vardır."

Öyle değil de, bağımsız olarak inmişlerse, o zaman tefsirini sunduğumuz ayetin başındaki "vav" harfini, yeni bir başlangıç edatı olarak algılamak ve "yapan kimseler" ifadesiyle başlayan orijinal ifadeyi gramer açıdan müpteda ve "*Asla orada namaz kılma...*" [Tevbe, 108] diye başlayan cümleyi de haber kabul etmek gerekir. Bu değerlendirmeye

AYETLERİN MEALİ

107- (Münafıklar arasında müminlere) zarar vermek, (Allah ve Resulü'nü) inkâr etmek, müminler arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek (orayı ona üs yapmak) için mescit kuran kimse-ler de vardır. "İyilikten başka bir amacımız yok." diye mutlaka ağır yeminler ederler. Ama Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder.

108- Asla orada namaz kılma. Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde namaz kılman, elbette daha doğrudur. Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler. Allah arınanları (ve temizlenenleri) sever.

yi önceki ihtimale de uyarlamak mümkündür. Tefsir bilginleri, ayetin gramatik analizi ile ilgili olarak başka ihtimallerden de söz etmişlerdir. Tümünün zorlama ürünü olduğu belirgin olarak gözlemlendiği için burada zikretmeye değer bulmadık.

Yüce Allah, bu münafık grubun mescit yapmakla güttüğü amacı da açıklıyor. Buna göre, onların amacı; başkalarına zarar vermek, (Allah ve Resulü'nü inkâr etmek, müminler arasına tefrika tohumlarını ekmek, Allah'a ve Resulü'ne savaş açmış birini beklemek amacıyla böyle bir mescit kurmuşlardı. Özel olarak zikredilen bu amaçlar, belli kimselerin kıssasıyla irtibatlıdır.

Nakilcilerin ittifakla bildirdiklerine göre, Amr b. Avfoğulları'ndan bazı kimseler, Kuba denilen yerde bir mescit inşa ettiler ve Peygamberimizden (s.a.a) gelip bu mescitte namaz kılmasını istediler. Peygamberimiz de (s.a.a) bu mescitte namaz kıldı. Kardeşleri Ğunm b. Avfoğulları'ndan bazı kimseler de onları kışkandılar. Bunlar aynı zamanda münafıktılar. Kuba mescidinin yanında bir başka mescit kurdular. Amaçları, başkalarına zarar vermek ve müminlerin arasında tefrika çıkarmaktı. Rahip Ebu Amir denilen adamı da burada beklemeye koyuldular. Rahip Ebu Amir onlara, Romalı askerlerden oluşan bir orduyla geleceğini ve Peygamber'i (s.a.a) Medine'den çıkaracağını vaat etmişti. Bu arada Romalı askerlerin yanında savaşa katılmaya hazırlanmalarını de istemişti.

Mescidi yaptıktan sonra, Tebük Seferi'ne çıkmaya hazırlanan Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiler ve mescitlerine gelmesini, orada namaz kılmasını ve kendilerine bereket bahşedilmesi için dua etmesini istediler. Peygamberimiz (s.a.a) de Tebük Seferi sonuçlanıp Medine'ye döndüğünde bu isteklerini yerine getireceğini onlara bildirdi. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nazil oldu.

Onların mescitleri, Kuba mescidine zarar verme, Allah ve Resulü'nü inkâr etme, Kuba'da bir ve bütünlük hâlinde yaşayan müminler topluluğu arasında tefrika çıkarma ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaş açmış olan Rahip Ebu Amir isimli kişiyi bekleme amacına yönelikti. Allah, onların bu mescidi inşa ederken sadece iyiliği düşündüklerini, müminlerin işini kolaylaştırmak amacıyla Allah'a kulluk sunulan mabetlerin sayısını arttırmayı hedeflediklerini ileri sürüp yemin edeceklerini önceden haber vermiştir. Ulu Allah onların yalan söylediklerini şu ifadelerle bildiriyor: *"İyilikten başka bir amacımız yok,*

diye mutlaka ağır yeminler ederler. Ama Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder."

108) Asla orada namaz kılma. Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde namaz kılman, elbette daha doğrudur. Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler. Allah arınanları (ve temizlenenleri) sever.

Ayet, Peygamberimizin (s.a.a) bu zarar amaçlı mescitte namaz kılmasını yasaklayarak söze başlıyor. Ardından Kuba mescidinden söz ediyor ve *"Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde namaz kılman, elbette daha doğrudur."* diyerek bu mescidi övdükten sonra, orada namaz kılmanın tercih edilmesini istiyor. Böylece bu mescidi, kurulduğu ilk günden itibaren kurucularının sahip olduğu iyi niyetten dolayı övüyor ve Dırar mescidi yerine burada namaz kılınmasının tercih edilmesini buna dayandırıyor.

Toparlayacak olursak; "ehakku=daha doğru" denilmesinden dolayı, sadece Kuba mescidinde namaz kılma konusu tam olarak belirginlik kazanmış olmasa da, daha önce Dırar mescidinde namaz kılmanın yasaklanmış olması böyle bir çıkarsamayı gerektirir. *"Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler."* ifadesi, Kuba mescidinde namaz kılmayı tercih etmenin gerekçesidir. *"Allah arınanları (ve temizlenenleri) sever."* ifadesi de, sözünü ettiğimiz bu gerekçeyi pekiştirici mahiyettedir. Bu da, *"Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde namaz kılman, elbette daha doğrudur."* ifadesiyle, Mescidü'n-Nebi (Peygamberimizin (s.a.a) mescidi) veya başka bir mescit değil de, Kuba mescidinin kastedildiğinin kanıtıdır.

Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Asla Dırar mescidinde (zarar verme amaçlı kurulan mescitte) namaz kılma. Andolsun ki, ilk gününden itibaren Allah korkusu temeline dayalı olarak kurulan Kuba mescidi içinde namaz kılman, daha doğru ve daha uygundur. Çünkü orada, günahlardan arınmak veya pisliklerden ve necasetlerden temizlenmek isteyen adamlar vardır. Allah da arınanları, temizlenenleri sever. O hâlde, senin onlar arasında namaz kılman gerekir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, *"Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde..."* diye başlayan ifade, bir mescidin (Kuba) diğerine (Dırar) tercih edilmesini gerekçelendirme amacına

yöneliktir. "*Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler.*" ifadesi de, bir mescitte bulunan adamların öbüründe bulunan adamlara tercih edildiğini ifade etmektedir. Hemen sonrasında ki, "*(İşlerinin) binasını... kuran...*" ifadesi de, (Kuba mescidini) tercih etmenin ikinci sebebinin açıklamaya dönüktür.

109-110) (İşlerinin) binasını Allah'tan korkmak ve hoşnutluğunu kazanmak üzere kuran mı daha iyidir, yoksa binasını çökmek üzere olan bir uçurumun kenarında kurup da o uçurumla cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah, zulmeden topluluğu hidayete erdirmez. Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya kadar içlerinde kuşku (vesilesi) olmaya devam edecektir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

"Şefe'l-bi'ru"; kuyunun kenarı, ağzı demektir. "Curufu'l-vadi", di-bi suyun akışıyla yıkanmış olduğundan yukarısı her an çökecekmiş gibi duran vadinin kenarı anlamına gelir. "Hare's-şey'u/yeharu/hair -hemzenin elife dönüştürülmesiyle "har" olarak da telaffuz edilir- inhare/yenharu/inhiyaren", bir şeyin yumuşayıp gevşemesinden dolayı çökmesi anlamına gelir. Dolayısıyla, "*çökmek üzere olan bir uçurumun kenarında kurup da o uçurumla cehennem ateşine yuvarlanan*" ifadesi, zihinde canlandırma amaçlı bir istiare örneğidir. Bu örneklendirmede Dırar mescidini kuranların durumu; evlerini bir uçurumun sarsak, çöktü çökecek gibi duran kenarında kuran, sonunda evleri de bu göçükle birlikte yıkılıp giden kimselerin durumuna benzetilmiştir. Uçurumun dibinde ise cehennem var ve böylece onlar cehennemi boylamış olurlar. Ama karşı tabloda, binasını Allah korkusu ve rızası temeli üzerinde kuranlar yer alıyor. Bunlar, yaşamları boyunca Allah'ın azabından sakınmayı ve O'nun hoşnutluğunu elde etmeyi kendilerine prensip edinmişlerdir.

Ayetlerin akışından anlaşılıyor ki, "*(İşlerinin) binasını Allah'tan korkmak ve hoşnutluğunu kazanmak üzere kuran...*" ve "*binasını çökmek üzere olan bir uçurumun kenarında kurup...*" ifadeleri birer örnektir. Bu örneklendirmeye müminlerin hayat binası ile münafıkların hayat binası sembolize edilmiştir. Hayat binası derken, her iki grubun benimsediği din ve izlediği yolu kastediyoruz. Dolayısıyla müminin dini, kesin bir inanca dayalı olarak Allah'tan korkmaktan ve O'nun rızasını kazanmayı ummaktan ibarettir. Münafığın dini ise, kararsızlık ve kuşku esasına dayanır.

Bu yüzden yüce Allah, konuya daha bir açıklık getirmek için, örneklerden sonra şu açıklamaya yer veriyor: "*Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya kadar içlerinde kuşku (vesilesi) olmaya devam edecektir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.*" Yani, münafıkların yaptıkları bina, devamlı olarak kalplerinde bir kuşku vesilesi olacaktır, kuşku bir türlü yakın merhalesine ulaşmayacaktır. Öyle ki bu kuşku kalpleri parçalanıncaya kadar devam eder; böylece ancak kalpleri parçalanınca kuşku dağılıp gider. Ve "*Allah bilendir ve hikmet sahibidir.*" Bu yüzden münafıkları alçaltır ve müminleri yüceltir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, müfessirler şöyle demişlerdir: "Amr b. Avfoğulları, Kuba denilen yerde bir mescit kurmuşlardı. Resulullah'a (s.a.a) mescitlerine gelip namaz kılması için istekte bulundular. Resulullah (s.a.a) da oraya gidip mescitlerinde namaz kıldı. Ğunm b. Avfoğulları'ndan bazı münafıklar onları kıskandılar ve dediler ki: 'Biz de kendimiz için bir mescit kurar, orada namaz kılarız. Muhammed'in cemaatine katılmayız.' Bunlar on iki kişiydiler. Bir görüşe göre de, on beş kişiydiler. Sa'lebe b. Hâtib, Muattib b. Kuşeyr ve Nebtel b. Hâris de bunlar arasındaydı. Bunlar Kuba mescidinin yanı başında bir mescit yaptılar."

"Mescidi tamamlayınca, Tebuk Seferi'ne çıkmaya hazırlanan Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiler ve dediler ki: 'Ya Resulullah! Biz; sakatlar, hastalar, ihtiyaç sahipleri, yağmurlu ve soğuk geceler için (mahallemizde) bir mescit yaptık. Senin bize gelip orada bize namaz kıldırmanı, bereketli olsun diye dua etmeni istiyoruz.' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Şu anda sefere çıkmak üzereyim. Geri döndüğümüzde inşaallah yanınıza gelir ve sizin için orada namaz kılarız.' Fakat Resulullah (s.a.a) Tebuk'ten dönünce, bu mescitle ilgili ayet nazil oldu. Resulullah (s.a.a) Tebuk Seferi'nden döndüğü zaman, Asım b. Avf el-Aclanî ile Amr b. Avfoğulları'na mensup Malik b. Duşşum'u çağırarak onlara şu direktifi verdi: 'Gidin ve şu ehli zalim olan mescidi yıkın, yakın.' Bazılarına göre, Peygamberimiz bu görevi Ammar b. Yasir ile Vahşi'ye verdi. Onlar da gidip bu mescidi yaktılar. Ayrıca oranın yerinin pisliklerin atıldığı çöplük hâline getirilmesini de emretti."

Ben derim ki: Konuyla ilgili olarak Kummî tefsirinde yer alan rivayet şöyledir: "Peygamberimiz (s.a.a) bu görev için Malik b. Duh-

şum el-Huzaî ile Amr b. Avfoğulları'na mensup Amir b. Adiy'i gönderdi. Malik geldi ve Amir'e dedi ki: 'Evimden ateş alıp gelinceye kadar beni bekle.' Malik evine girdi, evden ateş aldı ve hurma dallarından bir demet tutuşturarak mescidin tavanına attı. Mescidin tavanı tutuşunca, içeridekiler sağa sola kaçıştılar. Zeyd b. Hârise bütün bina yanına kadar orada bekledi. Sonra duvarlarının yıkılmasını emretti."

Bu kıssa, Ehlişünnet kaynaklarında da çeşitli kanallardan rivayet edilir. Rivayetler birbirine yakın olmakla beraber, Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirdiği şahısların isimleri hakkında ihtilâf vardır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem, İbn İshak'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Dırar mescidini kuranlar on beş kişiydiler ve isimleri şunlardı: Hizam b. Halid b. Ubeyd b. Zeyd, Sa'lebe b. Hâtib, Hilal b. Ümeyye, Muattib b. Kuşeyr, Ebu Hubeybe b. el-Ez'ar, Abbad b. Huneyf, Cariye b. Amir, onun iki oğlu Mucemmi' ve Zeyd, Nebtel b. Hâris, Bahdac b. Osman¹ ve Vedia b. Sabit."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek (orayı ona üs yapmak)"* ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Burada kastedilen kişi, Rahib Ebu Amir'dir. Bu adamın hikâyesi şöyledir: Cahiliye döneminde rahipler gibi inzivaya çekilmiş ve sert elbiseler giymeye başlamıştı. Peygamberimiz (s.a.a) Medine'ye hicret edince, Resulullah'ın gördüğü saygı ve itibarı kıskandı. Onun aleyhine Arap kabilelerini (Ahzâb) kışkırttı. Sonra Mekke'nin fethinin ardından Taife kaçtı. Taifliler de İslâm'ı seçince, Şam'a sığındı. Ardından Bizans'a gidip Hristiyanlığı benimsedi. Melekler tarafından gusledilen Hanzala'nın babasıdır. O Hanzala ki, Peygamber'le (s.a.a) birlikte Uhud Savaşı'na katılmış ve orada şehit düşmüştü; cünüp olduğu için de melekler tarafından yıkanmıştı."

"Resulullah (s.a.a) Ebu Amir'e, fasık adını taktı. O, münafıklara, 'Hazırlanın ve bir mescit kurun. Ben Roma İmparatoru'na gideceğim, bir orduyla geri döneceğim. Muhammed'i Medine'den çıkaracağım.' diye haberler gönderiyordu. İşte bu münafıklar, Ebu Amir'in gelişini bekliyorlardı. Ama Ebu Amir Roma İmparatoru'nu göremeden öldü."

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

1- es-Sire'de, Bacad b. Osman şeklinde geçer ki doğrusu da budur. [Sire-i İbn Hişam, c.4, s.174]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebî'den rivayet eder ki: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), takva (Allah'tan korkma) üzerine kurulan mescidi sordum. 'Kuba mescididir.' buyurdu." [c.3, s.296, hadis: 2]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de tefsirinde rivayet etmiştir. Yine aynı anlamda bir diğer rivayet de el-Kâfi'de, rivayet zincirlerine yer verilerek Muaviye b. Ammar aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarılmıştır. [c.4, s.560, hadis: 1]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, birden çok kanaldan Peygamberimizin (s.a.a), "Burada kastedilen, benim şu mescidimdir." dediği rivayet edilir ki, bu rivayetler ayetin zahiriyle, özellikle, *"orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler."* ifadesiyle bağdaşmıyor. Çünkü ayetin akışı, Kuba mescidi ile Dırar mescidi arasında karşılaştırma amacına yöneliktir; bu iki mescidi kuranlar arasında bir karşılaştırma yapılıyor. Bu bağlamda, Mescidü'n-Nebi ile ilintili bir mevzu ve amaç söz konusu değildir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Halebî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler.'* ifadesinin anlamını sordum. Buyurdu ki: 'Abdest almadan önce, su ile temizlenmeyi seven kimseler kastedilmiştir.' Sonra şunları ekledi: Bu ayet, Kuba halkı hakkında inmiştir."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, bu ayetle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bunlar, büyük ve küçük abdestlerini bozarken su ile temizlenmeyi severler. Bu görüş, efendimiz İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. Peygamberimizin (s.a.a) de Kubalılara şöyle dediği rivayet edilir: 'Siz nasıl temizleniyorsunuz ki, Allah sizden övgüyle söz etmektedir?' Dediler ki: 'Biz ayak yoluna giderken su ile temizleniriz.' Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: Allah sizin hakkınızda, *'Allah arınanları (ve temizlenenleri) sever.'* buyurdu."

Aynı eserde, "illa en tekattaa kulubuhum=kalpleri parçalanıncaya kadar" ifadesinin kıraatiyle (okunuşuyla) ilgili olarak Yakub ve Seh-l'in "illa en" yerine "ila en" şeklinde harf-i cerli olarak okudukları belirtiliyor. Hasan, Katade, el-Cahderî ile birlikte bir cemaatin de ayeti bu şekilde okuduğu rivayet edilir. Böyle bir kıraati, el-Barkî İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

AYETLERİN MEALİ

111- Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürler. (Bu,) Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da O'nun kendi üzerine aldığı hak bir vaattir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır? O hâlde yaptığınız bu alışverişten dolayı sevinin. İşte büyük başarı budur.

112- (Müminler;) tövbe edenler, ibadet edenler, hamt edenler, (ibadet yerlerini) dolaşıp duranlar, rükû edenler, secde edenler, marufu (iyiliği) emredenler, münkerden (kötülükten) sakındıranlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!

113- Cehennem ehli oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra, akrabaları bile olsalar, Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakkı yoktur.

114- İbrahim'in, babası (amcası Azer) için (Allah'tan) af dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden dolayı idi. O'nun Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzak durdu. Çünkü İbrahim (Allah korkusundan) çok ah çeken (iç geçiren, duygu yüklü) ve halîm (yumuşak huylu) idi.

115- Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayınca kadar onları sapıtıracak değildir. Kuşkusuz Allah her şeyi bilendir.

116- (Çünkü) gerçekten göklerin ve yerin mülkü (hükümlerini) yalnız Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. (Çünkü) Allah'tan başka sizin için bir veli ve bir yardımcı yoktur.

117- Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e ve içlerinden bir kesiminin kalbi eğrilmenin (sefere çıkmamanın) eşiğine geldikten sonra, zorluk anında ona uyan muhacirlere ve ensara yöneldi. (İşte Peygamber'e uymalarından) sonra rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.

118- (Savaş katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rah-

metiyle yöneldi). (İlişkilerin kesilmesi sonucu) yeryüzü tüm genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiş, gönülleri de sıkıldıkça sıkılmış ve Allah'tan (kaçışta) yine O'na yönelmenin dışında bir sığınaklarının olmadığını anlamışlardı. (İşte tüm bunlardan) sonra tövbe etsinler diye Allah rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü Allah, tövbeyi çok kabul eden ve sürekli merhamet edendir.

119- Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun (onlara uyun).

120- Medine halkının ve çevrelerinde bulunan bedevi Arapların, Allah'ın Resulü'nden geri kalma (sefere katılmama) ve kendi canlarını düşünerek onun canından vazgeçme (ondan ayrılma) hakkı yoktur. Çünkü Allah yolunda uğradıkları her susuzluğa, yorgunluğa, açlığa, kâfirleri öfkeliendiren her bir yere adım atmalarına ve düşmana karşı elde ettikleri her bir başarıya karşılık onlara iyi bir amel yazılır. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayı etmez.

121- Allah'ın onları, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlandırması için (bu yolda) küçük-büyük her harcamaları ve her vadiyi kat etmeleri kendileri için (iyi bir amel olarak) yazılır.

122- Müminler hep birlikte (cihat için) sefere çıkacak değildirler. Niçin dinde derin bilgi elde etmek ve kendi toplumlarına geri dönünce onları uyarmak için onların her kesiminden bir topluluk (Peygamber'in yanına) hareket etmiyor? Olur ki, (bunların uyarıları sonucu) sakınırlar.

123- Ey iman edenler! Yakınıınızda olan kâfirlerle savaşın ve onlar sizde (inancınıza yönelik) bir kararlılık bulsunlar. Bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Farklı hedeflere yönelik bir ayetler grubu. Ama grubu oluşturan ayetlerin tümünü bir araya getiren bir ortak amaç da var ve bu amaç, önceki ayetler grubunun amacıyla ilintilidir.

Öncelikle ayetlerin akışının savaş ekseninde geliştiğini görüyoruz. Kimi ayetlerde müminlerden övgüyle söz ediliyor, Allah yolunda gerçekleştirdikleri cihada karşılık güzel ödüller vaat ediliyor. Kimi ayetlerde müşriklere sevgi besleme, onlar için af dileme yasaklanıyor. Kimi ayetlerde Tebuk Seferi'nden özürsüz geri kalan üç kişinin tövbelelerinin Allah tarafından kabul edildiği dile getiriliyor. Kimi ayetlerde, Medinelilere ve Medine civarında yaşayan göçebe Araplara, savaşa çıkmak istediği zaman Peygamber'le (s.a.a) birlikte savaş amaçlı sefere katılma zorunluluğu getiriliyor ve bu tür bir seferden geri kalmamaları uyarısında bulunuluyor. Kimi ayetlerde, dinde derin kavrayışa ulaşmak için insanların bazısının, İslâm'ın (ilim) merkezine gitmekle görevlendirmeleri ve daha sonra kavimlerine döndüklerinde ilmî gerçekleri onlara tebliğ etmeleri emrediliyor. Kimi ayetlerde de İslâm ülkesine komşu olan kâfirlerle savaşılması öngörülüyor.

111) Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürler. (Bu,) Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da O'nun kendi üzerine aldığı hak bir vaattir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır? O hâlde yaptığınız bu alışverişten dolayı sevinin. İşte büyük başarı budur.

Ayetin orijinalindeki "iştera" kelimesinin kökü olan "el-iştira", alışveriş işlemi esnasında kararlaştırılan bedeli karşı tarafa aktarmak suretiyle satılan malı kabul etmek demektir.

Yüce Allah, bu ayette, Allah yolunda canlarıyla ve mallarıyla cihat edenlere, kesin bir vaat olarak cenneti sunuyor. Bu vaadi Kur'ân'da zikrettiği gibi, Tevrat ve İncil'de de zikrettiğini hatırlatıyor.

Ama yüce Allah bu vaadi, örnekle somutlaştırma kalıbında sunuyor. Bu işi bir satın alma işlemi olarak tasvir ediyor. Bu alışverişte kendini müşteri, müminleri de satıcı şeklinde sunuyor. Müminlerin canlarıyla malları, satılan değerler ve cennet de bunların bedeli olarak gösteriliyor. Tevrat, İncil ve Kur'ân ise bu alışverişin senedi şeklinde sunuluyor.

Kuşkusuz son derece gönül okşayıcı bir örneklendirmeye karşı karşıyayız burada. Sahnenin sonunda yüce Allah yaptıkları bu alışverişten dolayı müminlere müjde veriyor, bu büyük kazançtan ötürü onları kutluyor.

112) (Müminler;) tövbe edenler, ibadet edenler, hamt edenler, (ibadet yerlerini) dolaşıp duranlar, rükû edenler, secde edenler, marufu (iyiliği) emredenler, münkerden (kötülükten) sakındıranlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!

Burada yüce Allah müminleri en güzel sıfatlarıyla zikrediyor. Sıfatlar da gramer açıdan cümle içinde merfu olarak kullanılmışlardır. Yani mahzûf/takdirî bir muhtedanın haberidirler. Dolayısıyla ayetin takdirî açılımı şöyledir: "el-Müminun humu'taibune'l-abidun..." Yani müminler; tövbe edenler, ibadet edenlerdirler...

Müminler tövbe edenlerdir; çünkü Allah'tan başkasına kulluk sunmaktan vazgeçip Allah'a dönmüşlerdir. Allah'a kulluk sunanlardır, ibadet edenlerdir. O'nu en güzel sena ile överek, O'na hamt ederek dileleriyle O'na ibadet etmektedirler. Yine kutsal mekânları dolaşmak, Allah'ın mescitlerini ziyaret edip birinden diğerine gitmek maksadıyla seyahat ederek ayaklarıyla O'na ibadet etmektedirler. Sonra Allah için rükû ve secde ederek de bedenleriyle O'na kulluk sunmaktadırlar.

Bu nitelikler, onların bireysel durumlarını yansıtmaktadır. Toplumsal durumları açısından ise, onlar dinin koyduğu toplumsal yasalar çerçevesinde marufu emredip münkeri yasaklamaktadırlar. Bunun yanında Allah'ın koyduğu sınırları korurlar; ne bireysel bazda, ne de toplumsal bazda bu sınırları çiğnemeye yeltenmezler. Ne yalnızken, ne de kalabalık içindeyken Allah'ın koyduğu sınırların ötesine geçmezler. Ayetin sonunda ise Peygamberimize (s.a.a) onları müjdelemesi emrediliyor. Önceki ayette de Allah'ın onları müjdelediğini görüyoruz. Allah'ın önceki ayette onlara yönelttiği müjdenin ardından Peygamberimizden (s.a.a) de aynı vaadi müjdelemesinin istenmesi, bizim takdir edemeyeceğimiz olağanüstü bir tekit işlevini görür.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklağa kavuşuyor:

Birincisi: Müminlere ilişkin niteliklerin sıralamasındaki sebep açıklık kazanmış oluyor. Şöyle ki, Allah'ın zikrettiği bu nitelikler söz konusu edilirken önce tövbe etmek, ibadet sunmak, (ibadet yerlerine) seyahat etmek, rükûa gitmek ve secde etmek gibi bireysel sıfatları yer alıyor. Ardından toplum olarak mümin olmalarından kaynaklanan özel bir niteliklerine işaret ediliyor: Marufu emretmek ve münkeri yasaklamak. Daha sonra sıralama, gerek bireysel ve gerekse toplumsal

bazda her zaman için belirginleşen güzel bir niteliklerinin zikredilmesiyle son buluyor: Allah'ın koyduğu sınırları korumak. Koruma fiili, sınırı geçmeme anlamını ifade etmesinin yanı sıra, önemsemeyi ve denetlemeyi de ifade eder.

İkincisi: Ayette geçen seyahat etme, dolaşp durmadan maksat -ki yeryüzünde dolaşmak anlamına gelir- niteliklerin sıralanışına uygun olması hasebiyle, mescitler gibi Allah'ı zikretme ve O'na ibadet etme maksadıyla ayrılan mekânları ziyaret etme amacına yönelik yolculuktur. Ayette geçen seyahati, oruç tutmak veya Allah'ın kudretinin olağanüstü göstergelerini, geçmiş ümmetlerin başlarına gelen ibret verici olayları, onların geride bıraktıkları harap yurtlarının ve kalıntılarının şahsında gözlemlemek veya ilim tahsil etmek maksadıyla yolculuk etmek ya da özel bir hadisi öğrenmek için bir yere gitmek şeklinde yorumlamak¹ doğru değildir.

Bunlar arasında, oruç tutmak şeklinde verilen anlamı ayetin lafzı itibariyle kanıtlamak kesinlikle mümkün değildir. Diğer ihtimallere gelince, gerçi bunların aşağıda sunduğumuz ayetlerde teşvik edildiği söylenebilir: *"Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuştur, görsünler?!"* (Mü'min, 82), *"Niçin dinde derin bilgi elde etmek... için onların her kesiminden bir topluluk (Peygamber'in yanına) hareket etmiyor?"* (Tevbe, 122) Fakat tefsirini sunduğumuz ayette geçen *"dolaşp duranlar"* ifadesiyle bu iki ayette teşvik edilen hususların kastedilmiş olması ihtimali, ayetteki övünç vesilesi sıfatlara ilişkin sıralamanın mantığını, hikmetini bozar.

Üçüncüsü: Bu ayette işaret edilen yüksek nitelikler, müminin imanının tamamlanmasının göstergeleridir. Müminin bunlara sahip olması ise, ilâhî ve nebevî müjdelemeyi gerektiren cennete ilişkin kesin bir vaadi gerektirir. Dolayısıyla bu sıfatlara sahip olan müminlerin Allah'a karşı yüklendikleri görevleri eksiksiz yerine getirmeleri bir zorunluluktur. Allah'ın yüklediği hakları yerine getirmek de, yüce Allah'ın onlara karşı kendi üzerine aldığı hakkı eksiksiz bir şekilde yerine getirmesini gerektirir.

113-114) Cehennem ehli oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra, akrabaları bile olsalar, Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakkı yoktur. İb-

rahim'in, babası (amcası Azer) için (Allah'tan) af dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden dolayı idi. O'nun Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzak durdu. Çünkü İbrahim (Allah korkusundan) çok ah çeken (iç geçiren, duygu yüklü) ve halîm (yumuşak huylu) idi.

Ayetin anlamı açıktır. Ancak yüce Allah, ikinci ayette Hz. İbrahim'in (a.s) kâfir olan babası için af dilemesinin sebebini açıklarken, babasının Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, onun için af dilemekten vazgeçip onunla her türlü ilişkisini kestiğini belirtiyor. Bu da gösteriyor ki, müşriklerin cehennem ehli oldukları anlaşıncı, onlar için af dilemek caiz olmaz. Çünkü cehennem ehli olmaları, Allah'ın düşmanı olmalarının bir gereğidir. Bu bakımdan Peygamber (s.a.a) ve müminler de, müşriklerin Allah'ın düşmanı olduklarını anladıklarında, bu onların, zorunlu olarak onlar için af dilemelerinin caiz olmadığı hükmünü ortaya çıkarır. Çünkü müşrikler için af dilemek boşunadır, asla olumlu ve yapıcı bir sonuç vermez. İmandaki itaat ve teslimiyet duygusu da, Allah'ın egemenlik alanında boş işlerle uğraşmaya engeldir.

Şöyle ki: Bazen, kulun işlediği bir kusurdan veya yaptığı kötü bir amelden dolayı Allah kuluna düşman olur. Allah'ın rahmetinin genişliği esas alınarak, söz konusu kul büyüklenmeyen ve itaatkâr biri ise, onun için af dilemek, merhamete nail olmasını istemek mümkün olabilir. Buna karşılık bazen de kul Allah'a düşmanlık eden, O'na savaş açan, büyüklük taslayan, kendini yüksek gören bir tip olabilir. İnkârcılar ve inatçı müşrikler gibi. Akıl açıkça bu durumda şefaatin, af dilemenin böyle kimseler için yararlı olmadığına hükmeder. Kulun tövbe etmesi, Allah'a dönmesi, bôbürlenme duygularından sıyrılması, inatçılığa son vermesi, bunun yerine alçakgönüllülük, teslimiyet ve zayıflık giysisini giyinmesi başka. O hâlde, rahmet ve mağfireti kabul etmeyen biri için af ve rahmet dilemenin, elde etmek için teslimiyete yanaşmayan (Allah'ın kulluğunu kabul etmeyen) biri için (Allah'tan) bir şey istemenin bir anlamı, mantığı yoktur. Bu, ancak Rububiyet makamıyla oynamaktan, ubudiyet makamıyla dalga geçmekten ibarettir. Fıtratın açık ve zaruri hükmü gereği böyle bir şey caiz ve mümkün değildir.

Ayette, müşrikler için af dilemenin caizliği, böyle bir hakkın ve yetkinin olmayışı zemininden hareketle olumsuzlanıyor. Çünkü ayet,

1- [el-Menar, c.11, s.52]

"Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakkı yoktur." diyor. Yani, şu şu hususlar kendileri açısından açıklığa kavuştuktan sonra af dileme yetkisine sahip değiller. Daha önce, "Müşriklerin, kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik ettikleri hâlde Allah'ın mescitlerini imar etme hakkı yoktur..." (Tevbe, 17) ayetini tefsir ederken, "Şeriatta caizdir hükmünden önce, böyle bir hakkın ve yetkinin verilmiş olması gerekir." demiştik.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette şöyle bir anlamın kastedildiğini görüyoruz: Peygamber (s.a.a) ve iman edenler açısından, Allah'ın kendilerine açıklaması sonucu müşriklerin Allah'ın düşmanı olup cehennemde ebediyen kalacakları kesinlik kazanınca, akrabaları dahi olsa müşrikler için af dileme hakları yoktur. İbrahim'in (a.s) müşrik olan babası için af dilemesine gelince; o, babasının müşrik dahi olsa, Allah'a karşı diklenen, inatçı bir Allah düşmanı olmadığını sanıyordu. Dolayısıyla ona, onun için af dileğinde bulunacağı vaadinde bulunarak acıma ve şefkat duygusunu gösterdi. Nitekim af diledi de. Ancak babasının inatçı, şirkinde ısrarlı bir Allah düşmanı olduğunu anlayınca, onunla her türlü ilişkisini kesti.

"Çünkü İbrahim (Allah korkusundan) çok ah çeken (iç geçiren, duygu yüklü) ve halîm (yumuşak huylu) idi." ifadesi de, İbrahim Peygamber'in (a.s) babasına verdiği söze, onun için af dilemesine ilişkin bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Demek isteniyor ki, o, babasının kabalığına tahammül etti, ona güzel bir vaatle bulundu; çünkü İbrahim halîm, pek sabırlı ve yumuşak huylu biri idi. Babası için bağışlanma diledi; çünkü o "evvah" idi. "Evvah", Rabbinden korktuğu ve her şeyi O'ndan umduğu için sürekli iç geçiren, duygu yüklü ve çok ah çeken bir kimse demektir.

115-116) Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir. Kuşkusuz Allah her şeyi bilendir. (Çünkü) gerçekten göklerin ve yerin mülkü (hükümlerliği) yalnız Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. (Çünkü) Allah'tan başka sizin için bir veli ve bir yardımcı yoktur.

Bu iki ayet, müşrikler için af dilemenin yasak olduğunu vurgulama amacına yönelik olan önceki iki ayetle bütünlük arz etmektedir.

Ayetlerin ilki, yani "Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptı-

racak değildir." ifadesiyle başlayan ayet, müminlere yönelik bir tehdit içermektedir. Onları, hidayetden sonra saptırma ile korkutmaktadır. Şöyle ki, Allah'ın sakınmalarını istediği şeylerden kaçınıp sakınmadıkları takdirde, hidayete erdikten sonra sapıklığa düşmeleri kaçınılmaz olur. Dolayısıyla kaçınmaları gereken şeyi ayetin konum ve içeriğine uyarladığımızda, şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Müşrikler Allah'ın düşmanlarıdır. Bu sebeple müminlerin onlar için af dilemeleri, onlara sevgi beslemeleri caiz değildir. O hâlde müminlerin caiz olmayan böyle bir tavırdan kaçınmaları gerekmektedir. Eğer bu yasağı dinlemezlerse, bu, hidayete erdikten sonra sapmak olur.

Daha detaylı bilgi için, tefsirimizin beşinci cildinde, "*Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun.*" (Mâide, 3) ayetini tefsir ederken yaptığımız açıklamalara ve bundan önceki surelerde yer alan ve müşriklerle Ehlikita-b'ı veli edinme konusunu ele alan ayetlere ilişkin tefsirimize başvurulabilir.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, bir açıdan şu ayeti çağrıştırmakta ve onunla aynı anlama gelmektedir: "*Bu, bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolaydır.*" (Enfâl, 53) Bu anlamdaki başka ayetleri de çağrıştırdığı söylenebilir. Konuyla ilgili bu tür ayetlerin ortak özellikleri ve verdikleri mesaj şu şekilde formüle edilebilir: İlâhî sünnet ve yasa gereği, Allah'ın kuluna bahsettiği nimetler ve hidayet, kulun kendi durumunu nankörlük ve azgınlıkla değiştirinceye kadar devam eder. Kul bu değişikliği gerçekleştirince, Allah da ona bahsettiği nimetini ve hidayetini çekip alır.

İkinci ayete, yani "*(Çünkü) gerçekten göklerin ve yerin mülkü (hükümlerliği) yalnız Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. (Çünkü) Allah'tan başka sizin için bir veli ve bir yardımcı yoktur.*" ifadesine gelince; bu ifadenin son kısmı, bundan önceki ayetin içerdiği hükmün, yani Allah'ın düşmanlarını dost, veli edinmenin yasaklığını ve onlarla her türlü ilişkiyi kesmenin, onlardan uzak durmanın zorunluluğunu bildiren ifadenin gerekçesinin açıklanması mahiyetindedir. Çünkü Allah'tan başka gerçek anlamda ne bir veli, ne de bir yardımcı vardır. Yüce Allah bu gerçeği müminlere açıklamıştır. Dolayısıyla müminler, imanlarının yol göstericiliğiyle velayeti sırf yüce Allah ile sınırlandırmak durumundadırlar. Ya da sadece Allah'ın izin verdiği dostlarını dost ve

veliler edinmelidirler. Bu sınırı aşp, kim olursa olsun yüce Allah'ın düşmanlarını dost edinmeleri, onların velayetini kabullenmeleri kesinlikle yasaktır.

Ayetin giriş kısmı ise, bu sebebin sebebinin açıklayıcı bir içeriğe sahiptir. Şöyle ki yüce Allah her şeyin sahibidir. Ölüm ve hayat O'nun elinde, O'nun kontrolündedir. Bütün gelişmelerin, olguların ve olayların yönetimi O'nun tekelindedir. O hâlde tek yönetici, dost ve veli O'dur, O'ndan başka bir veli yoktur.

Buraya kadar tefsirlerini sunduğumuz dört ayetin içerdikleri açıklamaların ve gerekçelerin genel nitelikli oluşlarından, hükmün de genel olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Buna göre, Allah'ın düşmanlarıyla ilişkileri kesmenin, onlardan uzak durmanın gerekliliği ve onları dost edinmenin haramlılığı genel nitelikli bir yasaktır. Bu açıdan dost edinmenin, af dileme veya başka bir tarzda gerçekleşmesi, ya da Allah düşmanının müşrik, kâfir, münafık veya Allah'ın ayetlerini inkâr eden ya da Allah ve Resulü'ne (s.a.a) savaş açan faizciler gibi bazı büyük günahları ısrarla işleyen bidat ehli herhangi bir gruba mensup bulunması fark etmez.

117-118) Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e ve içlerinden bir kesiminin kalbi eğrilmenin (sefere çıkmamanın) eşiğine geldikten sonra, zorluk anında ona uyan muhacirlere ve ensara rahmetiyle yöneldi. (İşte Peygamber'e uymalarından) sonra rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir. (Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rahmetiyle yöneldi). (İlişkilerin kesilmesi sonucu) yeryüzü tüm genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiş, gönülleri de sıkıldıkça sıkılmış ve Allah'tan (kaçışta) yine O'na yönelmenin dışında bir sığınaklarının olmadığı anlamışlardı. (İşte tüm bunlardan) sonra tövbe etsinler diye Allah rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü Allah, tövbeyi çok kabul eden ve sürekli merhamet edendir.

Ayette geçen "es-saah", bir zaman dilimi, an ve saat demektir. "Saatu'l-usreti" ise, insanın hayatını zorlaştıran güçlüklerle karşılaşmasından dolayı zorluk çektiği zaman dilimi anlamına gelir. Açlık, susuzluk, şiddetli sıcaklık... gibi. "ez-Zeyğ"; yoldan çıkmak ve haktan sapma eğilimini göstermek demektir. Haktan sapma eğilimini gösterme niteliğinin kalplere izafe edilmiş olması, bu arada güçlük zamanı-

nın ve ayetin akışında belirginleşen diğer olguların zikredilmesi gösteriyor ki, sözü edilen sapma eğiliminden maksat; cihada çıkarken yüksünerek hareket etme, ağır davranma ya da yolculuğun zorluklarından dolayı seferi yarıda bırakıp evlerine geri dönme gibi tavırlar içine girerek Peygamber'in (s.a.a) emirlerine uymaktan kaçınma ve ona itaat etmekten vazgeçmedir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, "hullifu" kelimesinin kökü olan "et-tahlif", bir şeyin geçip giden bir şeyden geri kalması demektir. Fakat bir kimsenin yerinde kalarak insandan geri kalması, "et-tahlif" sözcüğüyle ifade edilmez. Bunun için "halef" sözcüğü kullanılır, ki onun karşıt anlamını ifade eder. Araplar, "hallefuhu= onu arkasında bıraktı." derler. Dolayısıyla o "muhallef=geride bırakılan"dır. (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı sona erdi.)

"Rahubet" kelimesinin kökü olan "er-rahb" ise, darlığın karşıtı, genişlik demektir. Bu kelimenin başındaki "ma" ise mastar edatıdır. Dolayısıyla "bi ma rahubet", genişliğine rağmen anlamındadır.

Bu iki ayetin her biri, diğerinin yönelik olduğu hedeften farklı bir hedefe yöneliktir. Ayetlerin ilkinde Peygamber'e (s.a.a), muhacirlere ve ensara yönelik tövbe (ilâhî rahmet) açıklanırken, ikincisinde özürsüz olarak sefere katılmayan üç kişinin tövbesinin kabul edildiği açıklanıyor. Bunun yanında her iki ayetin kastettiği kişilerin tövbeleri de mahiyet olarak birbirinden farklıdır. Örneğin ilk ayette kastedilenler, en azından kastedilenlerin bir kısmı günah işlemedikleri hâlde Allah'ın, rahmetiyle kendilerine yöneldiği kimselerdir. İkinci ayette kastedilenler ise, (sefere katılmamakla) günah işleyen kimseler olarak Allah'ın rahmetine mazhar olan kimselerdir.

Kısacası iki ayet, amaç ve nesnel karşılık itibariyle birbirinden farklıdır. Bununla beraber, ayetlerin akışı, bunların ikisini birleştiren ortak bir amacın da bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu ortak amaç açısından iki ayet birbiriyle bütünlük arz etmekte, hatta tek bir konuşmanın birbirini bütünleyen parçaları gibi belirginleşmekte ve bu iki ayette yüce Allah'ın, Peygamber'e, muhacirlere, ensara ve sefere katılmaktan geri kalan o üç kişiye rahmetiyle yönelmesinden bahsetmektedir. Bunun kanıtı da, *"Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e... muhacirlere ve ensara yöneldi... (Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de..."* ifadesidir. Görüldüğü gibi ikinci ayet, anlam olarak bağımsız ise de lafız olarak birinci ayetten bağımsız değildir.

Bu da iki ayetin birlikte nazil olduklarını, tek hedefe yönelik olarak bütünlük arz ettiklerini göstermektedir.

Büyük bir ihtimalle, bu ayetlerin sunulmuş olmasıyla güdülen asıl amaç; yüce Allah'ın, sefere katılmaktan geri kalan, sonra bu yaptıklarından derin bir pişmanlık duyarak tövbe eden üç kişiye rahmetiyle yönelmesini açıklamaktır. Allah'ın muhacirlere, ensara ve hatta Peygamber'e (s.a.a) rahmetiyle yönelmesinin de bu bağlamda zikredilmesi ise, bu üç kişiyi onlara karıştırarak (onlarla bir arada zikrederek), farklılıklarını ortadan kaldırarak ve günahlarının oluşturduğu olumsuz etkiyi yok ederek, [bu üç kişinin içlerinde duydukları endişeyi gidermek ve] gönüllerini hoş tutmak içindir. Ta ki hepsi tek bir niteliğin altında toplanmış olsunlar. O nitelikse, Allah'ın onların hepsine kendi rahmetiyle yönelmesidir. Böylece onlar artık eşit bir konumdadırlar. Bazısı bazısından daha üstün ve bazısı bazısından daha aşağı değildir.

Bu açıklama sayesinde, iki ayette tövbe ifadesinin iki kere tekrarlanmış olmasının hikmetini anlamış oluyoruz. Şöyle ki, yüce Allah, Peygamber'e (s.a.a), muhacirlere ve ensara yönelik tövbesini belirterek söze başlıyor; ardından da şöyle buyuruyor: *"(İşte Peygamber'e uymalarından) sonra rahmetiyle onlara yöneldi.... (Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de..."* Sonra, *"(İşte tüm bunlardan) sonra tövbe etsinler diye Allah rahmetiyle onlara yöneldi."* buyuruyor. İşte bu tekrarlamamanın sebebi; ayetlerin önce genel bir ifadeyle, ardından ayrıntılı açıklamayla konuyu ele almayı hedeflemiş olmalarıdır. Önce yüce Allah'ın tümüne rahmetiyle yöneldiği genel bir ifadeyle dile getiriliyor; sonra iki gruptan her birinin durumuna, kendi öznel koşulları içinde işaret ediliyor. Buna dayalı olarak da Allah'ın her birine has rahmetiyle yönelişinden (tövbesinden) söz açılıyor.

Eğer iki ayet birbirinden tamamen bağımsız, her birinin kendine özgü bir amacı olsaydı ve bunları birleştiren ortak bir amaçları da olmasaydı, kuşku yok ki bu tür bir tekrarın belirgin bir mantığı ve hikmeti olmayacaktı.

Öte yandan ayetlerin ilkinden açıkça anlaşıldığı gibi, Peygamberimizin (s.a.a) bu bağlamda bir günahı ya da kalbinin haktan sapma eğilimini göstermesi yahut kayacak gibi olması söz konusu değildi. Çünkü ayetlerin akışı içinde kalbi haktan kaymayan veya kaymaya yüz tutmayan, dolayısıyla kararlılık ve hak üzere hareket etme bakımından izlenecek bir önder niteliğini hak eden Peygamber'e (s.a.a) tâ-

bi olmalarından dolayı muhacirlerden ve ensardan övgüyle söz ediliyor. Eğer sözünü ettiğimiz türden ortak bir amaç olmasaydı, sözü edilen diğer gruplarla birlikte Peygamberimizden (s.a.a) de söz edilmesinin belirgin bir hikmeti olmayacaktı.

Dolayısıyla ayeti şöyle yorumlamak gerekmektedir: Andolsun Allah, Peygamber'e, muhacirlere, ensara ve seferden geri kalan üç kişiye rahmetiyle yöneldi. Muhacirlere ve ensara rahmetiyle yönelmesine gelince, onlar zorluk zamanında -Tebük Seferi esnasında- içlerindeki bir grubun sefere çıkmamak veya yarı yolda geri dönmek şeklinde kalplerinin eğrilmesinden ve haktan sapmaya eğilim göstermesinden sonra, Peygamber'e (s.a.a) tâbi oldular. İşte onlar bu tür eğilimlere kapılmayıp Peygamber'e (s.a.a) tâbi olunca, yüce Allah da rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü Allah onlara karşı şefkatli ve merhametlidir.

Özürsüz olarak seferden geri kalan üç kişiye gelince, onların durumu, sonunda, onca genişliğine rağmen yeryüzünün kendilerine dar gelmesine kadar vardı. Çünkü insanlar onlarla ilişkiye girmiyor, onlarla konuşmuyorlardı. Hatta aileleri bile onlarla münasebetlerini kesmişti. Oturup dertleşecekleri bir dostları bile kalmamıştı. Üzüntünün giderek artmasından dolayı içleri de daralmaya başlamıştı. Sonunda, Allah'tan (kaçışta) yine tövbe etmek ve pişmanlık duymakla O'na yönelmenin dışında bir sığınaklarının olmadığına inandılar; tövbe etmekten ve pişmanlık duyarak Allah'a yönelmekten başka çarelerinin olmadığını kesin bilgiyle anladılar. İşte bunların tümünü bütün benlikleriyle yaşadıktan sonra Allah rahmetiyle onlara yöneldi ki tövbe edip O'na dönsünler, Allah da onların tövbelerini kabul etsin. Kuşkusuz O Tevvab'dır, kullarına çok yönelendir; hidayeti/doğru yola iletmesi ve kendisine tövbe etmelerini sağlamasıyla ve de ardından onların tövbelerini kabul etmekle kullarına yönelir. Ve Rahim'dir, müminlere karşı sürekli merhamet edendir.

Bütün bunlardan sonra, sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: Peygamber'e (s.a.a) yönelik tövbeden (Allah'ın ona tövbe etmesinden) maksat, salt Allah'ın rahmetle ona yönelmesidir. Allah'ın rahmetiyle ona yönelmesi de, onun ümmetine merhamet etmesi, rahmetiyle ümmetine yönelmesidir. O hâlde Allah'ın İslâm ümmetine tövbe etmesi (rahmetle yönelmesi), Peygamber'e (s.a.a) rahmetle yönelmesi anlamına gelir. Çünkü Peygamber efendimiz (s.a.a) ümmetin üzerine hayır ve bereketlerin inmesinin aracıdır.

Allah'ın Peygamber efendimize (s.a.a) bahsettiği üstünlüklerden, faziletlerden biri de, ümmetinden veya onunla birlikte olanlardan hayırla söz ettiği her seferinde, ondan ayrıca söz etmesi, ona yönelik bir onurlandırma belirtisi olarak söze onunla başlamasıdır. Peygamberimize (s.a.a) tanınan bu ayrıcalığa şu ayetleri örnek gösterebiliriz: "*El-çi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de...*" (Bakara, 285), "*Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi.*" (Tevbe, 26), "*Fakat Peygamber ve onunla beraber iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler.*" (Tevbe, 88) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

İkincisi: İki ayette, "*rahmetiyle onlara yöneldi.*" şeklinde ikinci ve üçüncü kez yer verilen ifadeden maksat, "*Andolsun ki Allah, rahmetiyle... yöneldi.*" şeklinde genel olarak birinci ayetin başında işaret edilen hususu ayrıntılandırmaktır.

Üçüncüsü: Her iki ayette geçen "*rahmetiyle onlara yöneldi.*" ifadesinden maksat, ulu Allah'ın onlara, onları hayra yöneltmek ve bu hususta başarılı kılmak suretiyle yönelmesidir. Daha önce, değişik bölümler çerçevesinde defalarca belirttik ki, kulun tövbesi, Allah'ın iki tövbesiyle kuşatılmış hâldedir. Allah kuluna muvaffak kılmak ve üzerine hidayet rahmetini akıtmak suretiyle yönelir. Bu, Allah'ın ilk tövbesi, yönelmesidir. Allah'ın bu yönelmesiyle kul af dilemeye yönelir. Bu da kulun tövbe etmesi, dönmesidir. Bunun ardından Allah kulun tövbesini kabul etmek, günahını bağışlamak suretiyle ona döner. Bu da Allah'ın ikinci tövbesi, dönüşüdür.

Her iki ayette geçen bu ifadeyle yukarıda işaret ettiğimiz anlamın kastedildiğinin kanıtına gelince; birinci ayette, bağışlanmasını istedikleri bir günahtan söz edilmiyor. Dolayısıyla bu ayette sözü edilen Allah'ın onlara yönelik tövbe etmesi, günahtan duyulan pişmanlığın kabulü anlamını ifade etmez. Evet, burada sadece içlerindeki bazı insanların kalplerinin haktan sapma eğilimi göstermesinin beklendiğinden söz ediliyor ki, bu da Allah'la ilgili olarak sözü edilen ikinci tövbeden (tövbelerini kabul etmesinden) çok, birinci tövbeye (rahmetiyle onlara yönelmesine) uygun düşen bir tavrıdır.

İkinci ayette ise, sözünü ettiğimiz bu cümleden hemen sonra, "*tövbe etsinler diye*" ifadesine yer veriliyor. Bundan kasıt ise, istiğfar etme, af dilemedir. Bu af dileme ise, yüce Allah'ın onlara dönmesinin gayesi olarak sunuluyor ki, Allah da onlara dönsün, tövbelerini kabul

etsin. [Ancak ayete baktığımızda, Allah'ın onlara yönelik tövbesi, onların günahlarından dolayı tövbe etmelerinden önce zikredilmiştir.] Bu bakımdan onların tövbe etmelerinden önce Allah'ın onlara yönelik tövbe etmesi, sadece Allah'ın tövbesinin birinci anlamına göre, yani rahmetiyle onlara yönelmesi şeklinde izah edilebilir.

Aslında Allah'ın onlara yönelik tövbesini (rahmetiyle onlara yönelmesini) gerekçelendirme amacına yönelik olan şu ifade de bizim bu çıkarsamamızı destekler niteliktedir: "*Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.*" Dikkat edilirse, burada yüce Allah'ın onların günahtan dolayı yaptıkları tövbelerini kabul ettiğini lafzıyla gösteren isimlerinden birine yer verilmediği gibi, onlar açısından da bağışlanma dileme anlamında bir tövbeden söz edilmiyor.

Dördüncüsü: İkinci ayette geçen "*tövbe etsinler diye*" ifadesinden maksat, (mazeretleri olmadığı hâlde) seferden geri kalan üç kişinin tövbeleridir. Ve onların bu tövbeleri, ulu Allah'ın birinci anlamda onlara yönelik dönüşünden, rahmetiyle yönelişinden sonra yer alıyor. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Sonra Allah rahmetiyle üç kişiye döndü ki, o üç kişi tövbe etsin, O da onların tövbelerini kabul etsin, günahlarını bağışlasın. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, sürekli merhamet edendir.

Eğer desen ki: Bu anlattıklarınıza bakılırsa, ayet onların tövbelelerinin kabul edildiğini gösteren herhangi bir ifade içermiyor. Bu da, rivayetler bağlamında ayetin onların tövbesinin kabulü hakkında indiğine ilişkin olarak aktarılan kesin haberlerle bağdaşmıyor.

Buna cevap olarak derim ki: Böyle bir olayın yaşandığı, rivayetler açısından kesindir; ancak ayetin lafzı açısından buna ilişkin bir kanıt bulmak mümkün değildir. Fakat ayet akışı itibariyle buna delalet etmektedir. Örneğin yüce Allah genel bir ifadeyle (mücmel şekilde) şöyle buyuruyor: "*Andolsun ki Allah, rahmetiyle... yöneldi.*" Bu ifadenin orijinalinde "tabe=tövbe etti, döndü" fiili kullanılmaktadır. Bu da mutlak ifadesiyle tövbeye muvaffak kılmakla tövbeyi kabul etmeyi de kapsayacak şekilde geniş bir anlama sahiptir. Yine bundan sonra, "*Çünkü Allah, tövbeyi çok kabul eden ve sürekli merhamet edendir.*" buyruluyor. Bu ise, akışı itibariyle sınırlandırma anlamını ifade etmekte ve "*Allah'tan (kaçışta) yine O'na yönelmenin dışında bir sığınaklarının olmadığını anlamışlardı.*" ifadesine göndermede bulunmaktadır. Buna göre, eğer onlar Allah'tan kendilerini koruyacak bir sı-

ğınak edinmek için tövbe etmeye yönelmişlerse, Allah da onları tövbe etmeye iletmişse ve onlar da tövbe etmişlerse, tövbeleri çokça kabul eden ve sürekli merhamet sahibi olan Allah'ın onları kapısından eli boş göndermesi, geri çevirmesi imkânsızdır. Böyle bir şey olabilir mi? Oysa kendisi şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle (inat vb. şeylere dayalı olmaksızın) kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda tövbe edenler içindir. İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği kimseler bunlardır."* (Nisâ, 17)

Bazıları diyebilirler ki: *"(İşte tüm bunlardan) sonra tövbe etsinler diye Allah rahmetiyle onlara yöneldi."* ifadesinin anlamı şöyledir: "Sonra Allah, tövbe etsinler diye onların tövbe etmelerini kolaylaştırdı." Bu yorum, son derece zayıftır. Bundan da zayıfı şu görüştür: *"Tövbe etsinler diye"* ifadesinden maksat, günahattan önceki eski hâllerine dönmektir. Bundan daha zayıf olanı ise diğer bazıları tarafından seslendirilen şu görüştür: "Li-yetubu=tövbe etsinler diye" ifadesindeki zamir, [sefere katılmayıp tövbe eden üç kişiyle ilgili değil,] müminlere dönüktür. Buna göre kastedilen anlam şudur: Sonra müminler Allah'ın tövbeleri kabul ettiğini bilip günahlarından tövbe etsinler diye Allah o üç kişinin tövbesini kabul etti ve onların tövbelerini kabul ettiğini vahiy yoluyla Peygamber'ine (s.a.a) bildirdi.

Beşincisi: Ayetin orijinalindeki "zannû" kelimesinin kökü olan "ez-zann" sözcüğü ile [meşhur anlamıyla bilinen zan ve sanı değil,] bilme ve anlama anlamı kastedilmiştir. Böyle bir anlamlandırma ise, "zann" kelimesinin bu anlama da geldiğinden dolayı değil, konum ve sözün akışı özelliği itibariyledir.

119) Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun (onlara uyun).

"Sadıkîn" kelimesinin kökü olan "es-sıdk" sözcüğü, kökü itibariyle, sözün ve haberin realiteye uygun olması anlamına gelir. Bir insanın verdiği haber de realiteye uygun olursa, o insan da bu şekilde (sadıklıkla) nitelendirilir. Daha sonraki dönemlerde "es-sıdk" kavramının anlamında meydana gelen genişlemelere paralel olarak inanç, karar ve irade (azim) gibi olgular da bu kavramın kapsamında değerlendirildi. Dolayısıyla sözü realiteye uygun olan bir insana "sadık", yani doğru dendi. Yaptığı iş inancına uygun olan insana "sadık" dendi ve istediğini yapan ve bu uğurda kararlılıkla çaba sarf edene "sadık" dendi.

Ayetin içerdiği emir, mutlak niteliklidir. Bunun yanında doğrular da belirsiz bırakılmış, doğruların kimler olduğuna açıklama getirilmemiştir. Sonra onlarla beraber olmaya -beraberlik amel bakımından eşlik etmek, yani tâbi olmak demektir- ilişkin emir de mutlak tutulmuştur. Bütün bunlar gösteriyor ki, doğruluktan (es-sıdk) maksat özel anlamı değil, geniş ve genel anlamıdır.

Ayet, müminlere Allah'tan korkmayı ve doğruların sözlerine ve fillerine uymalarını emrediyor. Böyle bir emir ise, doğruların nitelikleriyle nitelenmeye ilişkin bir emirden farklıdır. Çünkü doğruların nitelikleriyle nitelenmek, onlardan biri olmak demektir, onlarla beraber olmak değil. Aradaki fark ise açıktır.

120-121) Medine halkının ve çevrelerinde bulunan bedevi Arapların, Allah'ın Resulü'nden geri kalma (sefere katılmama) ve kendi canlarını düşünerek onun canından vazgeçme (ondan ayrılma) hakkı yoktur. Çünkü Allah yolunda uğradıkları her susuzluğa, yorgunluğa, açlığa, kâfirleri öfkelenndiren her bir yere adım atmalarına ve düşmana karşı elde ettikleri her başarıya karşılık onlara iyi bir amel yazılır. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez. Allah'ın onları, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlandırması için (bu yolda) küçük-büyük her harcamaları ve her vadiyi kat etmeleri kendileri için (iyi bir amel olarak) yazılır.

"Yergâbu" kelimesinin kökü olan "er-rağbet"; özel ruhsal ve nefsanî bir eğilim detmektir. "er-Rağbetu fi's-şey'i", yani bir şeyde mevcut bulunan bir menfaati elde etmek için ona eğilim göstermek. "er-Rağbetu ani's-şey'i" de, bir şeyi terk etmek suretiyle ondan yüz çevirmek demektir. İfadenin orijinalindeki "bi enfüsihim" kelimesinin başındaki "ba" harf-i cerri, sebep anlamını ifade eder. Dolayısıyla *"kendi canlarını düşünerek onun canından vazgeçme (ondan ayrılma) hakkı yoktur."* ifadesiyle kastedilen anlam şudur: Onların, savaş ortamında baş gösteren tehlikeler ve sefer zorlukları karşısında Hz. Peygamber'i (s.a.a) terk edip, onun yerine kendileriyle uğraşma, dünya hayatının nimetlerinden zevk almaya bakma hakları yoktur.

"Zameun", susuzluk; "nasabun", yorgunluk; "mahmasetun", açlık; "yağizu" kelimesinin kökü olan "el-ğayzu", şiddetli öfke; "mavtien" de, ayak basılan yer demektir.

Ayet, Medinelilerin ve onların çevresinde yaşayan göçebe Arapların Peygamber'e (s.a.a) muhalefet etme, onu terk edip başka bir tavır

içinde olma haklarını ellerinden alıyor. Ardından ellerinden alınan bu hakka karşılık yüce Allah'ın onlar için cihat esnasında karşılaştıkları her musibete, her açlığa, her susuzluğa ve her yorgunluğa, ayak bas-tıkları ve bu yüzden kâfirlerin büyük bir öfkeye kapılmalarına neden oldukları her ilerleyişe ya da başlarına gelen her musibete mukabil bir salih ameli sevap hanelerine yazdığını belirtiyor. Böyle yapmaları du-rumunda onlar muhsinler/iyiler, iyilik yapanlar kategorisine girmiş o-lacaklar. Allah ise, muhsinlerin ödülleri zayi etmez. "*Çünkü Allah yo-lunda uğradıkları her susuzluğa...*" ifadesiyle kastedilen anlam budur.

Sonra küçük, basit veya büyük ve önemli olarak yaptıkları her har-camanın, kat ettikleri her vadinin kendilerinin lehine olmak üzere se-vap hanelerine yazıldığı, kendilerine verilecek ödüller olarak korun-duğu ve böylece en güzel ödülle ödüllendirilecekleri ifade ediliyor.

"Allah'ın onları, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlan-dırması için" ifadesi, "*kendileri için (iyi bir amel olarak) yazılır.*" ifa-desiyle ilintili bir sonuç ve gaye bildirmektedir. Demek isteniyor ki: "Bu yazmanın amacı, Allah'ın onları işledikleri amellerin en güzeliyle ödüllendirmesidir." Burada özellikle en güzel amelin ödülünden söz ediliyor; çünkü amel eden insanların eğilimleri genellikle işledikleri en güzel amel üzerinde yoğunlaşır veya en güzel amelin ödüllendiril-mesinin diğer amellerinin de ödüllendirilmesini gerektirmesinden do-layıdır. Ya da en güzel amelden maksat, Allah yolundan cihattır. Çün-kü cihat, işlenebilecek salih/iyi amellerin en meşakkatlisidir ve dinsel davetin sağlıklı bir şekilde yoluna devam etmesi cihat ile mümkündür.

Burada bir diğer anlam daha söz konusudur: Bir amelin karşılığı, gerçekte Allah'a dönen amelin kendisidir. Dolayısıyla en güzel ödül, işlenen en güzel ameldir. Buna göre, bir kimsenin en güzel amelle ö-düllendirilmesi, en güzel ödülle ödüllendirilmesi anlamına gelir.

Diğer bir anlam da şudur: Allah onların güzel amellerine bulaşan kötülüklerini/küçük günahlarını affeder, iyi amellerinin eksik kalan ta-raflarını tamamlar ve böylece güzel olan amelleri en güzel amel hâline gelir. Sonra onları işlemekte oldukları amellerin en güzeliyle ödüllendirir. Okuyucuların bu inceliğe dikkat etmesi gerekir. Aslında bu iki anlamın aynı kapıya çıktıkları da söylenebilir.

122) Müminler hep birlikte (cihat için) sefere çıkacak de-ğillerdir. Niçin dinde derin bilgi elde etmek ve kendi toplum-

larına geri dönünce onları uyarmak için onların her kesimin-den bir topluluk (Peygamber'in yanına) hareket etmiyor? Olur ki, (bunların uyarıları sonucu) sakınırlar.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, "*hep birlikte sefere çıkacak*" ifadesiyle kastedilen husus, bütün müminlerin hep birlikte cihat maksadıyla sefere çıkmalarıdır. "*her kesiminden bir topluluk*" ifade-sindeki zamir (hum) ise, hep birlikte sefere çıkmamaları gereken mü-minlere dönüktür. Bu da, onların Peygamber'in (s.a.a) yanına gitmek üzere yola çıkmalarının kastedilmiş olduğunu göstermektedir.

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayette, Medine dışındaki yerle-şim birimlerinde yaşayan müminlerin topluca cihat amaçlı sefere çık-maları yasaklanmıştır. Ayet, içlerinden bir grubun dinde geniş ve der-in bilgi elde etmek üzere Peygamber'in (s.a.a) bulunduğu Medine'ye gitmelerini, geri kalanlarının ise cihat amaçlı sefere çıkmalarını teşvik ediyor. Bu anlamı baz aldığımızda, "raceu=geri dönünce" ifadesindeki za-mirin, dinde derinleşen gruba; "ileyhim=kendilerine" ifadesindeki zamirin de toplumlarına dönük olması gerekiyor. Yani, bu dinde derin ve geniş bilgi elde eden grup kendi toplumlarına dönünce... Şöyle bir anlam da kastedilmiş olabilir: Kavimleri cihattan, daha önce yurtları-na geri dönmüş olan dinde derin ve geniş bilgiye sahip kimselerin ya-nına döndüğü zaman...

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde belir-ginlik kazanıyor: Bir memlekette yaşayan müminlerin tümünün cihat amaçlı sefere katılmaları caiz değildir. Müminlerin her kesiminden bir grup Peygamber'in (s.a.a) bulunduğu Medine'ye gitmeli, dinde derin ve geniş bilgiye kavuşmalı ve dinî anlayışını geliştirmeli, elde ettikleri bu bilgilere kendileri amel etmelidirler. Sonra da kendi toplumlarına döndüklerinde, onların arasında elde ettikleri bu dinî bilgileri yaymalı, dinin temel (usul) ve ayrıntı (füru) nitelikli ilkelerine muhalefet etme-leri durumunda nasıl bir akıbete duçar olacakları hususunda onları u-yarmalıdır. Olur ki, toplumları bunların uyarılarına kulak verip sa-kınırlar, dinin temel ve ayrıntı nitelikli ilkelerine muhalefet etmekten kaçınırlar. Buradan hareketle sırasıyla şu hususların belirginlik kazan-dığını görüyoruz:

Birincisi: Tefekkuh, yani dinde geniş ve derin bilgi kazanmaktan maksat, temel (usul) ve ayrıntı (füru) nitelikli tüm dinî bilgiler husu-

sunda detaylı ve geniş bir anlayışa sahip olmaktır. Sadece din ehlinin "fıkıh" kavramıyla ifade ettikleri amelî hükümler hususunda bilgi sahibi olmak değildir. Bunun böyle olmadığını kanıtı, "*kendi toplumlarına geri dönünce onları uyarmak için*" ifadesidir. Çünkü bunun, ancak dinin tümüyle ilgili derin ve geniş bir bilgiye sahip olmakla gerçekleşebileceği açıktır.

İkincisi: Bu ayet, dinî ilimlerle uğraşan öğrencilerin cihat amaçlı seferlere katılmakla yükümlü olmadıklarına delalet etmektedir.

Üçüncüsü: Tefsir bilginlerinin ayetin anlamıyla ilgili olarak muhtemel gördükleri diğer anlamlar, ayetin akışıyla oluşan anlam atmosferinden oldukça uzaktırlar. Örneğin bazıları¹ şöyle demiştir: "*hep birlikte sefere çıkacak değillerdir.*" ifadesiyle, müminlerin tümünün dinde derin ve geniş bilgiye sahip olmak için Peygamberimizin (s.a.a) bulunduğu yere yolculuk yapmaları kastedilmiştir. Bazıları² da, "*Niçin her kesiminden bir topluluk hareket etmiyor?*" ifadesindeki hareket etmekten maksat, cihat amaçlı seferdir; "*dinde derin bilgi elde etmek*" ifadesinde kastedilenler de, savaşa katılmayıp geride kalan kimselerdir ki, bunlar, cihada çıkan toplumları kendilerine döndükleri zaman onları uyarırlar, demiştir. Bu ve benzeri açıklamalar ayetin anlamıyla ilgisi bulunmayan, dolayısıyla üzerinde durmaya, uzun uzadıya irdemeye değmeyen açıklamalardır.

123) Ey iman edenler! Yakınıınızda olan kâfirlerle savaşın ve onlar sizde (inancınıza yönelik) bir kararlılık bulsunlar. Bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.

Bu ayette topyekûn cihat emrediliyor. Böyle bir cihadın amacı, İslâm'ın tüm dünyaya yayılacak kadar etkinlik alanının genişlemesidir. Çünkü her mümin topluluğun kendisinin yakınıında olan kâfirlerle savaşması, ancak İslâm'ın etkinlik alanının genişlemesiyle sonuçlanır. Dolayısıyla İslâm tüm dünyaya egemen olur ve bütün insanları kuşatır.

"*Sizde bir kararlılık bulsunlar.*" ifadesi, Allah'a yönelik inancınızda sarsılmaz bir kararlılık bulsunlar, anlamındadır. Yoksa sertlik, kabalık, huysuzluk, sert sözlülük ve anlayışsızlık kastedilmiş değildir. Çünkü dinin temel prensiplerinin tümü, bu tür olumsuz huyları yermekte ve bu tür özelliklere sahip olanları kınamaktadır. Sonra cihat ile

ilgili açıklamalar içeren ayetlerin ifade tarzları da her türlü saldırganlığı, kabalığı ve acımasızlığı dışlayıcı bir görünüme sahiptir. Daha önce Bakara Suresi'nin cihat ile ilgili ayetlerini tefsir ederken ayetlerin bu üsluplarından söz ettik.

"*Bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.*" ifadesi, takva sahibi olma şartına bağlı ilâhî yardıma ilişkin bir vaat içermektedir. Bu bakımdan ayet, müminleri sürekli olarak kendilerini kontrol etmeye, Rable-rinin yüce makamını gözetmeye yöneltmek amacına yöneliktir. Çünkü Allah her zaman onlarla beraberdir, O onların Mevla'sıdır. Onlar Allah'tan korkup haramlardan sakındıkları, takvalı oldukları sürece en üstündürler.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh, Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s.a.v) mescitte iken, '*Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır...*' ayeti ona nazil oldu. O sırada mescitte bulunan insanlar hep bir ağızdan tekbir getirdiler. Bu esnada ridasının (abasının) iki yanını omuzlarına atmış bulunan ensardan bir adam, 'Ya Resulallah, ayet bu şekilde mi nazil oldu?' diye sordu. Peygamberimiz (s.a.v), 'Evet.' dedi. Bunun üzerine adam, 'Kârlı bir alışveriş, hiçbir zaman bozmayız ve bozulmasını da istemeyiz.' dedi."

el-Kâfî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Semaa'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Abbad el-Basrî Mekke yolunda Ali b. Hüseyin'le (a.s) karşılaştı. Ona dedi ki: 'Ey Ali b. Hüseyin! Cihadı ve zorluklarını terk ettin, bunun yerine haccı ve kolaylığını mı tercih ettin? Allah, '*Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır...*' buyurmuyor mu?' Ali b. Hüseyin (a.s) buyurdu ki: Ayette işaret edilen niteliklere sahip kimseler gördüğümüz zaman, kuşkusuz onlarla birlikte cihada gitmek hac ziyaretinde bulunmaktan daha üstün bir amel olur." [c.5, s. 22, hadis: 1]

Ben derim ki: İmam Zeynelabidin (selâm üzerine olsun), bir sonrakı ayette [112] "*tövbe edenler, ibadet edenler...*" şeklinde sayılan nitelikleri kastediyor.

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, cüz, 11, s.165]

2- [Mecmuatu'n Mine't-Tefasir, c.3, s.219]

Peygamber efendimizin (s.a.a) de şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Benim ümmetim, mescitleri ziyaret etmek maksadıyla seyahat eder."

Ben derim ki: Ebu Hüreyre'den Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ayette geçen dolaşp duranlardan maksat, oruç tutanlardır." Ebu Umame kanalıyla da Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediği belirtiliyor: "Benim ümmetimin seyahat etmesi, Allah yolunda cihat etmesidir." Ayette geçen "*dolaşp duranlar*" ifadesine ilişkin olarak söz konusu edilen bu ihtimaller üzerinde daha önce durduk.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, orijinali "et-Taibune'l-abidune'l-hamidune..." diye başlayan ifadelerin hepsi, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık (üzerlerine selâm olsun) tarafından "et-Taibine'l-abidune'l-hamidune..." (ayetin sonuna kadar) şeklinde okunduğu belirtiliyor. [Yani müminler için zikredilen bu vasıfların tümü, önceki ayette geçen "mine'l-müminin" ifadesinin sıfatlarıdır, takdirî müptedanın ("hum") haberi değildirler.]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, "*Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakkı yoktur.*" ayetiyle ilgili olarak İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Buharî, Müslim, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî'nin -ed-Delalil adlı eserinde- Said b. Müseyyib'den, onun da babasından şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Ebu Talib ölüm döşğine düşünce, Resulullah (s.a.v) yanına gitti. Ebu Cehil ve Abdullah b. Ebu Ümeyye de orada bulunuyorlardı. Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: 'Amcacığım, 'La ilâhe illallah' (Allah'tan başka ilâh yoktur) de ki, Allah katında bununla seni savunayım.' Ebu Cehil ve Abdullah b. Ebu Ümeyye atıldılar: 'Ey Ebu Talib, yoksa sen Abdulmuttalib'in dinini terk mi ediyorsun?' Peygamberimiz (s.a.v) bu öneriyi tekrarladıkça, Ebu Cehil ve Abdullah da tepkilerini ortaya koyarak onu caydırıyorlardı. Ebu Talib son olarak onlara şöyle söyledi: 'Ben Abdulmuttalib'in dini üzereyim.' Böylece 'La ilâhe illallah' demekten kaçındı."

"Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v) buyurdu ki: 'Vazgeçirilmediğim sürece senin için af dileyeceğim.' Bu olay üzerine, '*Cehennem ehli oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra, akrabaları bile olsalar, Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakkı yoktur.*' ayeti indi. Allah Ebu Talib'le ilgili olarak da Peygamberimize (s.a.v) hitaben şu ayeti indirdi: '*Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; fakat Allah dilediğini hidayete erdirir.*' [Kasas, 56]"

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de Ehlisünnet kaynaklarında yer almaktadır. Bu rivayetlerin birinde, Müslümanların Peygamberimizin (s.a.a) müşrik amcası için af dilediğini gördüklerinde müşrik babaları için af dilemeye başladıkları, bunun üzerine yukarıdaki ayetin indiği belirtiliyor.¹

Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s) gelen rivayetlerde ise, ittifakla Ebu Talib'in Müslüman olduğu, ancak Peygamber'i (s.a.a) himaye edebilmesi için Müslümanlığını açıklamadığı belirtiliyor.² Sahih kanallarda, Ebu Talib'e ait oldukları belirtilen birçok şiirde, onun tevhide inandığına, peygamberliği onayladığına ilişkin somut ifadeler yer alır. Daha önce buna ilişkin örnekler sunmuştuk.

el-Kâfî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürrare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "el-Evvah; çok dua eden kimse demektir." [c.2, s.466, hadis:1]

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "*Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir...*" ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Denildiğine göre, birtakım farz ibadetlere ilişkin hükümler inmeden önce bazı Müslümanlar ölmüşlerdi. Müslümanlar dediler ki: 'Ya Resulallah, bu farzlara ilişkin hükümleri içeren ayetler inmeden önce bazı Müslüman kardeşlerimiz öldüler. Onların durumu ne olacaktır?' Bunun üzerine, '*Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir...*' ayeti indi. Bu görüş Hasan'dan rivayet edilmiştir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh bu ayetle ilgili olarak İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Bu ayet, Müslümanların Bedir esirlerinin serbest bırakılmaları karşılığında fidye almaları üzerine inmiştir." İbn Abbas devamla diyor ki: "Demek istiyor ki, size izin verilmeden böyle bir kurtuluş akçesi almanız caiz değildi. Ancak Allah, sakınmaları gereken şeyleri kendilerine açıklayıncaya, yani onlar için bu tür sakınılması gereken fiilleri yasaklayıncaya kadar işledikleri günahtan dolayı onlara azap edecek değildir."

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz bu iki rivayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, olaylar ile ayet arasında bir uyarılama yapılmış-

1- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c.3, s.282]

2- [Uslu-i Kâfî, c.1, s.162, hadis: 3]

tır; yoksa ayet, nüzul sebebi kavramının ifade ettiği biçimiyle bu olaylar üzerine nazil olmamıştır. Tefsirini sunduğumuz ayetin kendisinden önceki iki ayetle bağlantısı ve onların akış birliği içinde yer alması açık bir olgudur. Daha önce buna ilişkin açıklamalarda bulunduk.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hamza b. Muhammed et-Tayyar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "*Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir.*" ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet eder: "Allah onlara, razı olduğu ve öfke duyduğu şeyleri öğretir." [c.1, s.163, hadis: 3]

Ben derim ki: Bu hadisi el-Kâfi'nin müellifi, Abdulala aracılığıyla da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.¹ el-Berkî de, el-Mehasin adlı eserde rivayet etmiştir.²

Tefsiru'l-Kummî'de, "*Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e ve içlerinden bir kesiminin kalbi eğrilmenin (sefere çıkmamanın) eşiğine geldikten sonra, zorluk anında ona uyan muhacirlere ve ensara yöneldi.*" ifadesiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet ediliyor: "[Orijinali 'Le qad tabe'l-lahu ale'n-Nebiiyi ve'l-muhacirine' şeklinde okuduğumuz] ayet, 'Le qad tabe'l-lahu bi'n-Nebiiyi ale'l-muhacirin' şeklinde indi. Burada kastedilenler, önce geri kalıp sonra Resulullah'a (s.a.a) yetişen Ebu Zer, Ebu Hayseme ve Umeyre b. Vehb'dir."

Ben derim ki: Bu açıklamayı, Kummî'nin, "*Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı.*" (Tevbe, 46) ayetinin tefsiri çerçevesinde sunduğu uzun bir hadisten alıntıladi. Ayetin "bi'n-Nebiiyi" şeklinde okunması, Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde İmam Cafer Sadık'tan ve İmam Rıza'dan (selâm üzerlerine olsun) da rivayet edilmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "*(Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rahmetiyle yöneldi).*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Ali b. Hüseyin Zeynülabidin, Muhammed b. Ali el-Bâkır ve Cafer b. Muhammed es-Sadık (selâm üzerlerine olsun) ile Ebu Abdurrahman es-Selemî [ayetin orijinalinde geçen 'hullifu' kelimesini] 'hâlefu' (muhalefet ettiler) şeklinde okumuşlardır."

1- [c.1, s.163, hadis: 5]

2- [s.276, hadis: 389]

Yine aynı eserde, "*Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e... zorluk anında ona uyan muhacirlere ve ensara yöneldi...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet, Tebük Seferi ve bu seferde Müslümanların karşılaştıkları zorluklar hakkında inmiştir. Öyle ki, bu seferde bazı Müslümanlar geri dönmeye eğilim göstermişti; ancak yüce Allah'ın lütfu onlara yetiştirdi de bu karardan vazgeçtiler. Hasan der ki: Bu seferde on Müslüman sırayla bir deveye biniyorlardı. Sırasıyla birer saat (belli bir zaman dilimi) binerek yol alıyorlardı. Yiyecekleri; güvellenmiş arpa unu, kurtlu hurma ve bozulmuş yağdan ibaretti. İçlerindeki bir grup sahip oldukları hurmaları çıkarıyorlardı. Sonra açlık tam anlamıyla etkisini gösterince, hurmalardan birini ağzına alıp yalıyor, hurmanın tadını aldıktan sonra da geri çıkarıp arkadaşına veriyordu; bu sefer o emmeye başlıyordu. Sonra üzerine bir yudum su içiyorlardı. Bu işlem sonuncu kişiye kadar devam ediyordu ve hurmadan geriye çekirdekten başka bir şey kalmıyordu."

Aynı eserde, "*(Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rahmetiyle yöneldi)...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet Kâ'b b. Malik, Mürare b. Rebi ve Hilal b. Ümeyye hakkında inmiştir. Bu üç kişi, Tebük Seferi'ne çıkan Resulullah (s.a.a) ile birlikte çıkmamış, evlerinde kalmışlardı. Fakat bunların evlerinde kalıp sefere katılmamalarının sebebi münafıklık değildi. Tamamen ihmalkârlık sonucu geri kalmışlardı. Sonra bu yaptıklarından büyük pişmanlık duymuşlardı. Peygamberimiz (s.a.a) Medine'ye geri döndüğünde, yanına gittiler ve özür dilediler. Ama Peygamberimiz (s.a.a) onlarla konuşmadı ve Müslümanlardan da onlarla konuşmamalarını istedi. Çocuklara varıncaya kadar bütün insanlar onlarla münasebetlerini kestiler. Derken eşleri Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiler ve dediler ki: 'Ya Resulallah, biz de onları yalnız bırakalım mı?' Peygamberimiz (s.a.a): 'Hayır, ama size yaklaşmasınlar (onlarla yatmayın).'' buyurdu."

"Böylece Medine onlara dar gelmeye başladı. Dağ başına sığındılar. Aileleri kendilerine yiyecek getiriyor; ama kesinlikle konuşmuyorlardı. Kendi aralarında şöyle konuştular: 'İnsanlar bizi terk ettiler, hiç kimse bizimle konuşmuyor. Biz niye birbirimizi terk etmiyoruz?'' Böylece birbirlerinden de ayrıldılar, iki kişi bir araya gelmez oldu. Elli gün boyunca bu şekilde kaldılar. Bu zaman zarfında hep kendilerini affetmesi için Allah'a yalvardılar. Sonunda Allah onların tövbelerini kabul etti ve bu ayeti indirdi."

Ben derim ki: Tevbe Suresi'nin 46. ayetini tefsir ederken Tefsiru'l-Kummi'den onların kıssalarını ayrıntılı bir şekilde içeren uzun bir hadisi naklettik. Aynı kıssa birçok kanaldan rivayet edilmiştir.

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub, Ebu Yusuf b. Yakub b. Süfyan tefsirinden naklen Malik b. Enes'in Nafi kanalıyla İbn Ömer'den, *"Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Allah, *'Ey İman edenler! Allah'tan korkun'* (diyerek) bu ayette, sahabeye Allah'tan korkmalarını emretmektedir. *'ve doğrularla beraber olun.'* Yani Muhammed ve Ehlibeyti'yle (üzerlerine selâm olsun) beraber olun."

Ben derim ki: Bu anlamda, Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) rivayet edilen başka hadisler de vardır. Nitekim (Ehlisünnet kaynaklarından olan) ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh kanalıyla İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Aynı şekilde aynı eserde İbn Asakir aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"ve doğrularla beraber olun."* ifadesiyle ilgili olarak, "Yani Ali b. Ebu Talib'le beraber olun." şeklinde bir açıklama rivayet edilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Yakub b. Şuayb'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum ki: "İmam vefat ettiği zaman diğer insanlar ne yapmalıdırlar?" Buyurdu ki: "Yüce Allah'ın, *'Müminler hep birlikte sefere çıkacak değillerdir. Niçin dinde derin bilgi elde etmek ve kendi toplumlarına geri dönünce onları uyarmak için onların her kesiminden bir topluluk hareket etmiyor? Olur ki, (bunların uyarıları sonucu) sakınırlar.'* ayeti ne güne duruyor? İnsanlar arayış içinde oldukları sürece mazurdurlar. Arayış içinde olanları bekleyenler de, onlar kendilerine elde ettikleri bilgilerle dönünceye kadar mazur sayılırlar." [c.1, s.378, hadis:1]

Ben derim ki: Bu anlamda birçok hadis Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) rivayet edilmiştir. Bu da gösteriyor ki, ayette geçen "tefekkuh=dinde derin bilgi elde etmek" deyimini, bugün terminoloji hâline gelmiş fıkıh bilimini öğrenmekten çok daha genel kapsamlı bir aydınlanmayı, bilgi edinmeyi ifade etmektedir.

Bu arada, önceki ayetlerin iniş sebebiyle ilgili başka birtakım görüşlerin de bulunduğunu bilmek gerekir. Ancak biz, zayıf ve de tutarsızlıkları son derece belirgin olan bu görüş ve yorumlara burada yer verme gereğini duymadık.

AYETLERİN MEALİ

124- Bir sure indirildiği zaman onlardan (münafıklardan) bir kısmı, "Bu, sizin hanginizin imanını artırdı?" der. (Onlara de ki:) "İman edenlere gelince, (surenin inmesi) onların imanını artırır ve onlar (bu yüzden) sevinirler."

125- "Kalplerinde hastalık (şek ve nifak) olanlara gelince ise, (bu) onların sapıklığına sapıklık katar ve onlar kâfir olarak ölürler."

126- Onlar, her yıl bir veya iki defa imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra (buna rağmen) ne tövbe ediyorlar ve ne öğüt alıyorlar.

127- Bir sure indirildiği zaman onlardan bazısı (korkuyla) bazısına bakar, "Sizi birisi görüyor mu?" (dercesine). Sonra da (hak sözleri) anlamayan bir topluluk oldukları için, Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu bir hâlde (Peygamber'in yanından) ayrılıp giderler.

128- Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntınız ona ağır gelir, size düşkündür, müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir.

129- Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "Allah bana yeter. (Çünkü) O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim ve O, yüce arşın Rabbidir."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle birlikte Tevbe Suresi son buluyor. Bu ayetlerde, Kur'an'dan surelerin indirilişine tanık olan müminlerin ve münafıkların takındıkları tavırlar gözler önüne seriliyor. Bu arada münafığı müminden ayırmamıza yardımcı olacak bir diğer nifak alametini de öğrenmiş oluyoruz. Bu alamet, Kur'an'dan bazı ayetlerin indiği sırada, "Bu, sizin hanginizin imanını artırdı" demeleri ve "Sizi bir kimse görüyor mu?" diye birbirlerine bakmalarıdır.

Ayetlerin akışı içinde, ayrıca yüce Allah'ın, Peygamber'ini (s.a.a) bir vafedışı vardır ki, bu tavsifin etkisiyle müminlerin kalpleri kendiliğinden Peygamber'e (s.a.a) yöneliyor. Sonunda, insanların kendisinden yüz çevirmeleri durumunda, Peygamber'e (s.a.a) sırf Allah'a güvenip dayanması emrediliyor [ki, bu da müminleri heyecanlandırıcı, galeyana getirici, duygularını kamçılayıcı bir ifadedir].

124-125) Bir sure indirildiği zaman onlardan (münafıklardan) bir kısmı, "Bu, sizin hanginizin imanını artırdı?" der. (Onlara de ki:) "İman edenlere gelince, (surenin inmesi) onların imanını artırır ve onlar (bu yüzden) sevinirler. Kalplerinde hastalık (şek ve nifak) olanlara gelince ise, (bu) onların sapıklığına sapıklık katar ve onlar kâfir olarak ölürler."

"Sizi birisi görüyor mu?" sorusunun vurgusu gösteriyor ki, bu soruyu soran kişinin kalbi birtakım kuşkuyla boğuşuyordu. Çünkü böyle bir soru, doğal olarak Kur'an'ın inişiyle birlikte kalbinde en ufak

bir etkilenme meydana gelmeyen bir kimse tarafından sorulabilir. Sanki böyle bir kimse, herkesin kendisi gibi etkilenmediğini sanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın inişiyle kalbinde etkilenme meydana gelen biri var mı, yok mu diye etrafını kontrol etmektedir. Belki de bu adam, Hz. Peygamber'in (s.a.a), bu Kur'an'ın ıslaha hazır olsun, olmasın bütün kalpleri onardığını iddia ettiğini görmüş; ama kendisi bu iddiaya pek inanmamış olmasından dolayı, kendisine okunan her yeni sureden sonra, kalbinde Allah'a yönelik bir saygı eğilimi, hakka yönelik bir sempati göremeyince, içinde birtakım kuşkuyla oluşmuştu. Bunun üzerine sureyi dinleyen başkalarına sorular sorarak kuşkusunda haklı olduğunu kanıtlama, dolayısıyla münafıklığını katmerleştirme peşine düşmüştür. Kısacası; bu soruyu, ancak kalbinde nifak bulunan bir kimse sorabilir.

Yüce Allah ise burada kalpleri birbirlerinden ayırmış, müminlerin kalpleri ile kalplerinde hastalık bulunan kimselerin kalplerini birbirinden farklı değerlendirmelere tâbi tutarak şöyle buyurmuştur: *"İman edenlere gelince,"* Bunlar kalplerinde nifak bulunmayan, hastalıktan beri kimselerdir. Dinleriyle ilgili olarak kesin ve pürüzsüz bir iman üzeredirler. Bunu, münafıklarla ilgili sahneye karşılık olarak sunulan sahneyi yansıtan ifadelerden anlıyoruz. *"İmanlarını artırır."* Yani inen sure onların imanını artırır. Şöyle ki, nazil olan sure kalbin zeminini hidayet ve yol göstericilik nuruyla aydınlatır, böylece bu da kalpteki imanın artmasına yol açar. Bu, imanın niteliksel (keyfiyet açısından) artışıdır. Bir de inen surenin Kur'ânî bilgilerden ve ilâhî gerçeklerden oluşan yeni bilgiler ve gerçekler içermesi ve bunların iman nurunu kalbin üzerine yansıtması ve bunun sonucunda eskiden var olan imana yeni iman eklenmiş olması olayı var ki, bu da imanın niceliksel (kemiyyet açısından) artışıdır. İman artışının sureye isnat edilmesi, bir bakıma olayın zahiri sebeplerine isnat edilmesine örnek oluşturmaktadır. Artık nasıl oluyorsa, sure, müminlerin imanlarına iman katıyor, kalplerini ve ufuklarını açıyor, çehrelerini bir sevinç halesine dönüştürüyor ve *"onlar (bu yüzden) sevinirler."*

"Kalplerinde hastalık olanlara gelince ise," ki bunlar kuşku ve nifak ehli dirler, (inen bu sure) *"onların sapıklığına sapıklık katar."* Yani, eski sapıklıklarına yeni sapıklık katar. [Buna göre ayetin orijinalinde geçen "rics=pislik" kelimesi, sapıklık anlamındadır.] Nitekim yüce Allah başka yerlerde de sapıklığı "rics" olarak nitelendirmekte-

dir. Örneğin bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik (sapıklık) çökertir."* (En'âm, 125) *"İman edenler"* ile *"Kalplerinde hastalık olanlar"* arasındaki bu karşılaştırma gösteriyor ki, kalplerinde hastalık olan bu kimselerin kalbinde gerçek imandan bir iz, bir belirti yoktur. Yalnızca kuşku ve inkâr kalplerini kemiriyor. Dolayısıyla onların kalbinde sadece küfür olduğu söylenebilir. İşte bundan dolayı da devamında şöyle buyuruyor: *"ve onlar kâfir olarak ölürlər."*

Bu ayetten anlıyoruz ki, Kur'ân'ın herhangi bir suresi, kendisini dinleyen bir kimse üzerinde mutlak etki bırakır. Eğer dinleyen kimse'nin kalbi dejenere olmamışsa, sağlıklı ise, imanına iman katar, ona müjde ve sevinç aşılar. Şayet hasta bir kalbe sahip ise, onun da pisliliğini ve sapıklığını artırır. Aşağıdaki ayet de, benzeri bir anlam ifade etmektedir: *"Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır."* (İsrâ, 82)

126) Onlar, her yıl bir veya iki defa imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra (buna rağmen) ne tövbe ediyorlar ve ne öğüt alıyorlar.

Sorunun yöneltişi tarzı, bir gerçeği vurgulamaya yönelik olduğunu göstermektedir. Yani, her yıl bir veya iki kez sınavdan geçirildiklerini gördükleri hâlde niçin düşünmüyorlar, gerekli olan ibret derslerini çıkarmıyorlar da Allah'a isyan ediyorlar, ilâhî sınama amaçlı belaların etki alanından çıkmıyorlar, tövbe etmiyorlar, düşünüp anlamaya çalışmıyorlar? Eğer bunlar üzerinde düşünmüş olsalardı, yapmaları gerekeni anlarlardı ve kesin olarak şunun bilincine varırlardı ki, bu durumlarını sürdürmeleri, ancak pislik üzerine pisliliğin yığılması, sapıklık üzerine sapıklığın birikmesi ve daimî bir helâke, ebedî bir hüsrana duçar olmaları ile sonuçlanır.

127) Bir sure indirildiği zaman onlardan bazısı (korkuyla) bazısına bakar, "Sizi birisi görüyor mu?" (dercesine). Sonra da (hak sözleri) anlamayan bir topluluk oldukları için, Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu bir hâlde (Peygamber'in yanından) ayrılıp giderler.

Bu, münafıkların karakteristik özelliklerinden bir diğeridir. Bu özellikleri ise şudur: Onlar, kendilerinin de bulunduğu bir sırada bir

sure indirildiği zaman, "Sizi birisi görüyor mu?" diyen bir kimsenin bakışı gibi birbirlerine göz ucuyla bakarlar. Bu sözü; tahammül edemeyeceği bir sözü dinlemek zorunda kalan, bu yüzden göğsü sıkışan, renkten renge giren, içindeki sıkıntı ve huzursuzluk yüzüne vuran, birinin kendisine bakmasından ve kalbinde depreşen duyguları anlamasından korkan, bu yüzden daha önce sırrını açtığı ve gizli düşüncelerini söylediği bir başkasına bakarak, arkadaşının aracılığıyla içlerindeki sıkıntı ve huzursuzluğun bir başkası tarafından fark edilip edilmediğini araştırıp anlamaya çalışan huzursuz bir kimse söyler.

"onlardan bazısı bazısına bakar" ifadesinin orijinalindeki *"ba'zu-hum"* kelimesindeki *"hum"* zamiri, münafıklara dönüktür. Bu da gösteriyor ki, 124. ayetteki *"onlardan bir kısmı... der."* ifadesinin orijinalinde geçen *"minhum"* kelimesindeki zamir de münafıklara dönüktür. Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyledir: Münafıklar sıkıntılı, huzursuz, durumunun anlaşılmasından, sırrının ifşa olmasından korkan bakışlarla birbirlerine bakarlar. *"Sizi birisi görüyor mu?"* ifadesi ise, münafıkların bakışlarının açıklaması mahiyetindedir. Yani birbirlerine, *"Sizi birisi görüyor mu?"* dercesine bakarlar. Cümle'nin orijinalinde geçen *"min"*, pekiştirme edatı olarak işlev görüyor. *"Ehad=Birisi"* sözcüğü de, *"yerakum=görüyor"* fiilinin faili konumundadır.

"Sonra da (hak sözleri) anlamayan bir topluluk oldukları için, Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu bir hâlde (Peygamber'in yanından) ayrılıp giderler." ifadesinin akışından anladığımız kadarıyla, onların Peygamber'in (s.a.a) yanından, hak sözleri anlamayan bir topluluk olmalarından dolayı Allah'ın, kalplerini ilâhî ayetleri anlamaktan ve onlara iman etmekten çevirmiş olduğu bir hâlde ayrılıp gitmeleri anlatılıyor. O hâlde bazı dilbilimcilerinin de caiz gördükleri gibi cümle, ayetin akışı içinde hâl cümlesi işlevini görmektedir.

"Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu" ifadesinin, *"Allah onların kalplerini çevirsin!"* şeklinde, Allah tarafından münafıklara ilişkin olarak dile getirilen bir beddua olması da muhtemeldir. Bu tür ifadelerin Kur'ân'da örnekleri çoktur. Yüce Allah'ın bir kimseye beddua etmesi ise, onun için şer vadettiğini ifade eder.

128) Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntınız ona ağır gelir, size düşkündür, müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir.

"Anittum" kelimesinin kökü olan "el-anet", zarar ve helâk anlamına gelir. "Ma anittum" ifadesinin başındaki "ma" ise mastar edatıdır. Yorumu da, "sıkıntınız" şeklindedir. Her iki ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla ayette geçen "Peygamber"den maksat, Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, Hz. Muhammed'dir. Allah, Hz. Peygamber'i (s.a.a) "sizden" diye vafediyor. Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu nitelemeyen, onun sizin gibi beşer türünden bir elçi olması kastediliyor. Çünkü buradaki hitabın özellikle Arap ulusuna veya Kureyş kabilesine yönelik olduğunu ortaya koyan somut bir kanıt söz konusu değildir. Özellikle bu hitabın yöneltildiği sırada Müslümanlar arasında Rum, Fars ve Habeşli kimselerin bulunduğunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman, Peygamberimizin (s.a.a) etnik mensubiyetinin kastedilmediği anlaşılır.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Ey insanlar! Size sizden (sizin gibi beşer) olan bir elçi geldi. Bu elçinin nitelikleri arasında, sizin zarar görmenizin veya helâk olmanızın ona ağır gelmesi, mümin olsun, olmasın tümünüze son derece düşkün, ayrıca sizden mümin olanlara karşı özellikle şefkatli ve merhametli olması yer alır. Bu yüzden onun emirlerine itaat etmeniz gerekir. Çünkü o, yalnızca Allah'ın emrini yerine getiren bir elçidir. Ona itaat etmek, Allah'a itaat etmektir. Sizden biri olduğu için ona yakınlık gösterin ve sıcak duygularla yaklaşın. Size öğüt verdiği gibi, onun davetini kabul edip dediklerine göre hareket edin.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, ayetin akışı içinde yer alan "peygamber", "sizden", "sıkıntınız ona ağır gelir" gibi niteliklerin kapsadıkları kayıtların tümü, ona icabet etmeye ve davetini kabul etmeye yönelik teşviki pekiştirme amacına dönüktür. Bir sonraki ayette yer alan "*Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Allah bana yeter.*" ifadesi, bu hususa ilişkin kanıtsal bir işlev görmektedir.

129) Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "Allah bana yeter. (Çünkü) O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim ve O, yüce arşın Rabbidir."

Yani eğer senden yüz çevirir, senin sunduğun daveti kabule yanaşmazlarsa, de ki: "Allah bana yeter. Çünkü O'ndan başka ilâh yoktur." Yani bana O kâfidir. Çünkü O'ndan başka ilâh yoktur.

"O'ndan başka ilâh yoktur." ifadesi, Peygamber'in (s.a.a) sebeplerle ilişkisini kesmesinin ve sırf Rabbine sarılmasının gerekçesi ola-

rak sunulmuştur. Demek isteniyor ki: "O, yeterlidir. O'ndan başka kimse yetmez. Çünkü O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır."

İfadenin içinde yer alan kelime-i tevhidin, tazim amaçlı ve saygı ifade etmek için yer almış olması da ihtimal dâhilindedir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: "*Allah çocuk edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir.*" (Bakara, 116) [Burada geçen "*Hâşâ! O, bundan münezzehtir.*" ifadesi, tazim amaçlı getirilmiştir.]

"*Ben ancak O'na tevekkül ettim.*" ifadesi, bir tür sınırlandırma anlamını içermekle birlikte, Allah'a tevekkül etme anlamını içeren "*Allah bana yeter.*" sözüne yönelik bir açıklama mahiyetindedir.

Önceki bölümlerde tevekkülün şu anlama geldiğini belirtmiştik: Kul, Rabbini kendi adına her türlü harekette bulunacak şekilde vekil edinir. Artık onun işlerini Rabbi yürütür ve yönetir. Yani bildiği tüm maddî sebeplerden ilgisini kesmesi -ki bildiği bu sebepler kuşkusuz sebeplerin tümü değil, nakıs/eksik olan sebeplerden bazısıdır- ve bütün sebeplerin kaynağını oluşturan gerçek sebebe sarılmasıdır.

Bununla, ayetin, "*ve O, yüce arşın Rabbidir.*" ifadesiyle son bulmasının hikmetini anlıyoruz. Arşın maksat ise, her şeye hükmettiği ve her işi idare ettiği mülk/hükümrânlık ve saltanattır.

Dikkat edilirse, ayette "Allah'a tevekkül et." şeklinde bir ifade kullanılmamış, "*De ki: Allah bana yeter...*" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bunun nedeni, Hz. Peygamber'e (s.a.a) şu hususun gösterilmek istenmesidir: Allah'a güvenip dayanması (tevekkül etmesi), bu gerçekleri hatırlamasıyla eş zamanlı olmalıdır. O gerçekler ki, tevekkülün anlamının hakikati onlar sayesinde aydınlatmaktadır. Bu bağlamda doğru ve isabetli bakış, kulun algıladığı zahîrî sebeplere güvenmemesidir. Görünen sebepler, sadece sebepler silsilesinin bir halkasını oluşturmaktadırlar çünkü. Bilakis bu sebeplerde bildiği özelliği (sebebiyetlik), Allah'ın tabiatlarında öyle bir özellik var etmesi çerçevesinde değerlendirmeli ve Rabbine güvenmeli, O'na tevekkül etmeli, amacının ve arzusunun gerçekleşmesi hususunda yalnızca yüce Allah'a dayanmalıdır.

Ayet açık bir şekilde, Peygamberimizin (s.a.a) insanların hidayete ermelerini ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Yüce Allah da bu denli önemseydiği bir hususla ilgili olarak Rabbine güvenip dayanmasını emrediyor. Peygamber'in (s.a.a) önemseydiği husus ise, önceki ayette işaret edildiği gibi, Peygamberimizin (s.a.a) insanların hidayete

ermelerini çok arzuladığı, onların mutluluğa ermeleri için büyük bir çaba içinde olduğu, bu yönde hırsla çalıştığı gerçeğidir. Okuyucuların, ayetin içerdiği bu inceliği iyice düşünüp anlamaları gerekir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Amr ez-Zübeyrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), imanın tam ve eksik oluşundan söz ettiği uzunca bir hadis kapsamında şöyle rivayet eder: Dedim ki: "İmanın eksik ve tamam oluşunu anladım. Peki, imanın artması nasıl oluyor?" Dedi ki: "Allah şöyle buyurmuştur: *'Bir sure indirildiği zaman onlardan (münafıklardan) bir kısmı, 'Bu, sizin hanginizin imanını artırdı?' der. (Onlara de ki:) İman edenlere gelince, (sürenin inmesi) onların imanını artırır ve onlar (bu yüzden) sevinirler. Kalplerinde hastalık (şek ve nifak) olanlara gelince ise, (bu) onların sapıklığına sapıklık katar.'* Bir diğer ayette de, *'Biz sana onların haberlerini hak ile anlatıyoruz. Onlar Rablerine iman etmiş birtakım gençlerdi. Biz de onların hidayetlerini artırdık.'* buyurmuştur."

"Eğer iman, artması ve eksilmesi (çoğalması ve azalması) söz konusu olmayan bir bütün olsaydı, bunlardan birinin diğerine üstünlüğü söz konusu olmaz, (imana karşılık verilen bütün) nimetler aynı olur, bütün insanlar da eşit olurdu, dolayısıyla üstünlük kavramının anlamı kalmazdı. Aksine imanın tamam oluşuyla müminler cennete girerler, imanda artış olması suretiyle ise müminler Allah katında birbirlerinden üstün derecelere sahip olurlar; imandaki eksiklik yüzünden de aşırırlar, iman çizgisinden sapanlar ateşe girerler." [c.2, s.37, hadis: 1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de müellif Zürrare b. A'yen'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Kalplerinde hastalık olanlara gelince ise, (bu) onların sapıklığına sapıklık katar."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Şüphelerine şüphe katar."

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi."* ifadesiyle ilgili olarak Ebu Nuaym'ın ed-Delalil adlı eserde İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Benim atalarımın hiçbiri zina etmemiştir. Allah beni hep temiz sulplerden saf ve arınmış olan tertemiz rahimlere aktardı. Soyda bir bölünme meydana geldiğinde, ben mutlaka bunların en hayırlısının sulbünde yer alırdım."

Ben derim ki: Aynı eserde bu anlamda başka rivayetler de gerek Abbas, Enes, Ebu Hüreyre, Rebia b. Hâris b. Abdulmuttalib, İbn Ömer, İbn Abbas ve İmam Ali (a.s) gibi sahabeler ve gerekse İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık (üzerlerine selâm olsun) aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Dureys -Fedailu'l-Kur'ân adlı eserde-, İbnü'l-Enbarî -el-Mesahif adlı eserde- ve İbn Mürdeveyh Hasan'dan Ubey b. Kâ'b'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Kur'-ân'ın Allah'tan -bir rivayette gökten- en son inen kısmı şu iki ayettir: *'Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi...'* [Tevbe, 128-129]"

Ben derim ki: Aynı rivayet başka bir kanaldan da Ubey b. Kâ'b'dan rivayet edilmiştir. Ama bu rivayet, biraz sonra yer vereceğimiz rivayetle bir ölçüde çelişmektedir. Aynı şekilde bundan önce, *"Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının."* (Bakara, 281) ayetinin tefsiri çerçevesinde yer verdiğimiz rivayetlerle de çeliştiğini söyleyebiliriz. Çünkü adı geçen rivayetlerde, Kur'ân'ın inen en son ayetinin Bakara Suresi'nin bu ilgili ayeti olduğu belirtilmektedir.

Kaldı ki, tefsirini sunduğumuz bu iki ayetin lafzı, bunların Kur'-ân'ın en son inen ayetleri olması ihtimaliyle uyum içinde değildir. Ol- sa olsa bu ayetler, Peygamberimizin (s.a.a) hastalığı sırasında kâğıt ve divit kalem istemesi gibi yaşanan birtakım olaylara işaret ediyordur.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn İshak, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Davud, Abbad b. Abdullah b. Zübeyr'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Hâris b. Huzeyme, Tevbe Suresi'nin sonunda yer alan *'Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntınız ona ağır gelir, size düşkündür, müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir. Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Allah bana yeter. (Çünkü) O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim ve O, yüce arşın Rabbidir.'* ayetlerini Ömer'e getirdi."

"Ömer dedi ki: 'Bunların ayet olduklarına tanıklık eden başka biri var mı?' Hâris, 'Allah'a yemin ederim ki, bilmiyorum. Ancak bu ayetleri Peygamber'den (s.a.v) dinlediğime, anladığıma ve ezberlediğime tanıklık ederim.' dedi. Ömer, 'Ben de, senin bu ayetleri Peygamber'den (s.a.v) dinlediğine tanıklık ederim. Eğer bunlar üç ayet olsalardı, ayrı bir sure olarak Mushaf'a yerleştirdim. Kur'ân surelerine bakın ve on-

ları uygun bir sureye ekleyin.' dedi. Böylece bu iki ayet, Tevbe Suresi'nin sonuna eklendi."

Ben derim ki: Diğer bir rivayette Ömer'in Hâris'e şöyle dediği belirtiliyor: "Bunların ayet olduklarına ilişkin olarak senden asla kanıt istemeyeceğim. Çünkü Resulullah (s.a.v) gerçekten burada anlatıldığı gibiydi." Bu anlamda başka hadisler de vardır. İnşallah Hicr Suresi'ni tefsir ederken, Kur'ân ayetlerinin bir araya getirilip surelerin derlenmesi, Mushafların hazırlanması ve bunlarla ilgili meseleler hakkında detaylı bilgilere yer vereceğiz.

Tevbe Suresi'nin sonunda, İslâm'da münafıklık olgusuna ayrı bir bölüm ayırmayı, bu bölüm kapsamında Kur'ân'ın onlarla ilgili analitik değerlendirmelerine, tarihsel süreçlerine, sebep oldukları bozgunculuklara, ümmetin başına açtıkları belâlara, Müslümanlar arasında çıkardıkları fitnelere yer vermeyi umuyorduk. Ancak Tevbe Suresi'nin ayetleri üzerine yaptığımız yorumların uzamış olması, bizi bu niyetimizden alıkoydu. Dolayısıyla bu açıklamaları, uygun bir yerde sunmak üzere erteledik. Bizi başarılı kılmasını Allah'tan diliyoruz. Başarılı kılmak O'nun elindedir.

Tevbe Suresi'nin Sonu
Hamd Allah'a mahsustur

İÇİNDEKİLER

ENFÂL SURESİ

1 - 6. AYETLER / 7

Ayetlerin Meali.....	7
Ayetlerin Açıklaması.....	8
Enfâl Suresi'nin Medenî Oluşu.....	8
1. Ayet.....	8
"Enfâl"ın Anlamı.....	8
Enfâl Ayetiyle İlgili Müfessirlerin İhtilâfı.....	10
Enfâl Hükümün Sadece Bedir Savaşı'na Özel olmaması, Genel Bir Hükümü İçermesi.....	11
Enfâl Ayetiyle Humus Ayeti Arasında Bir Çelişkinin Olmaması ...	14
2-3. Ayetler.....	15
Gerçek Müminlerin Beş Vasfı.....	16
İmanın Nitelik Bakımından Artması.....	17
4. Ayet.....	17
5-6. Ayetler.....	18
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	20

7 - 14. AYETLER / 25

Ayetlerin Meali.....	25
Ayetlerin Açıklaması.....	26
7. Ayet.....	26

Ayette Geçen İki Topluluktan Maksat Nedir?.....	27
8. Ayet.....	28
9. Ayet.....	28
10. Ayet.....	29
11. Ayet.....	30
12. Ayet.....	31
13. Ayet.....	32
14. Ayet.....	32
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	32
Bedir Savaşı'nın Öyküsü.....	34
İmam Ali'nin (a.s) Bedir Savaşı'nda Öldürdüğü Müşrikler.....	44
Bedir Şehitlerinin (r.a) İsimleri.....	47

15 - 29. AYETLER / 49

Ayetlerin Meali.....	50
Ayetlerin Açıklaması.....	51
15. Ayet.....	51
16. Ayet.....	53
17. Ayet.....	53
Müslümanların Bedir'de Zafer Elde Etmesini Sağlayan Gaybî Yardımlar.....	54
Zafer Eyleminin Müminlere Değil de, Allah'a İzafe Edilmesinin Anlamı.....	54
18. Ayet.....	56
19. Ayet.....	56
20. Ayet.....	57
21. Ayet.....	58
22-23. Ayetler.....	59
24. Ayet.....	60
Hayat (Yaşamak) Hakkında Bir Açıklama.....	60

Kur'ân'da Kalbin Anlamı	64
25. Ayet	70
26. Ayet	75
27-28. Ayetler.....	76
Emanete Hıyanet Etmenin Anlamı	76
29. Ayet	79
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	79
Savaştan Kaçmanın Hükümü ve Ayetin Genel Kapsamlı Olması	80
el-Menar Yazarının, Ayetteki Savaştan Kaçmayı Bedir Savaşı'na Özgü Kılması.....	81
el-Menar Yazarının Sözlerinin Tutarsızlığı.....	83

30 - 40. AYETLER / 91

Ayetlerin Meali	92
Ayetlerin Açıklaması	93
30. Ayet	93
31. Ayet	94
32-33. Ayetler.....	95
34. Ayet	101
35. Ayet	103
36. Ayet	104
37. Ayet	105
38. Ayet	106
39-40. Ayetler.....	107
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	108
Müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.a) Yönelik Komplosu ve Hz. Peygamber'in Medine'ye Hicret Etmesi İle İlgili Rivayetler	109

41 - 54. AYETLER / 123

Ayetlerin Meali	124
-----------------------	-----

Ayetlerin Açıklaması	126
41. Ayet	126
42. Ayet	129
43. Ayet	132
44. Ayet	133
45-47. Ayetler.....	133
Savaşlarda Müminlerin Uymakla Yükümlü Oldukları Altı Prensip	137
48. Ayet	137
49. Ayet	140
50-51. Ayetler.....	142
52. Ayet	143
53. Ayet	143
54. Ayet	144
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	146
Humus Alınan Şeylerle Humus Verilen Yerler Hakkında Hadisler	146
Humusla İlgili Olarak Ehlişünnet Kanallarından Gelen Rivayetlerin Ortak Noktaları	150

55 - 66. AYETLER / 156

Ayetlerin Meali	157
Ayetlerin Açıklaması	158
55. Ayet	158
56. Ayet	160
57. Ayet	160
58. Ayet	161
59. Ayet	162
60. Ayet	162
İslâmî Yönetimde Bütün Bireylerin Haklarının Korunması.....	163
Kâfirlere Karşı Kuvvet Hazırlamanın Gerçek Mahiyeti.....	165

61. Ayet	166
62. Ayet	167
63. Ayet	168
Allah'ın, Kendisine Tevekkül Edene Kâfi Gelmesinin Anlamı	168
İnsan İçindeki Sevgi ve Nefret Hakkında Bir Açıklama	169
64. Ayet	172
65. Ayet	173
66. Ayet	174
İnanan Az Bir Grubun İnanmayan Çok Bir Gruba Galip Gelmesinin Sırrı	175
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	178
Medine'de Yedi Yıl Boyunca Peygamberimizle (s.a.a) Yahudiler Arasında Yaşanan Olaylara Genel Bir Bakış	178
"Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter." Ayetindeki "Müminler"den Maksudın İmam Ali'nin (a.s) Olduğu İle İlgili Rivayetler	187

67 - 71. AYETLER / 189

Ayetlerin Meali	189
Ayetlerin Açıklaması	190
67-69. Ayetler	190
Ayetlerle İlgili Müfessirlerin Farklı Görüşleri ve İhtilâflarının Sebebi	191
Ayetteki Azarın Hz. Peygamber'e (s.a.a) Değil, Müslümanlara Yönelik Oluşu	192
70. Ayet	195
71. Ayet	195
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	196

72 - 75. AYETLER / 200

Ayetlerin Meali	200
-----------------------	-----

Ayetlerin Açıklaması	201
72. Ayet	201
73. Ayet	202
74. Ayet	203
75. Ayet	203
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	203

TEVBE SÛRESİ**1 - 16. AYETLER / 209**

Ayetlerin Meali	211
Ayetlerin Açıklaması	212
Tevbe Suresi'nin Ayrı Bir Sure Veya Enfâl Suresi'nin Devamı Olduğu Yönünde Farklı Görüşler	213
1. Ayet	213
2. Ayet	215
Ayetle Geçen Dört Ayla İlgili Müfessirlerin Farklı Görüşleri	216
3. Ayet	217
Hacc-ı Ekber Gününün Hangi Gün Olduğu Konusundaki Görüşler	217
4. Ayet	219
5. Ayet	220
6. Ayet	224
Ayetle İlgili Açıklamalardan Çıkan Sonuçlar	226
7. Ayet	229
8. Ayet	230
9-10. Ayetler	232
11-12. Ayetler	233
Müslümanlar Arasındaki Kardeşliğin Anlamı ve Önemi	234
13. Ayet	235

14-15. Ayetler.....	235
16. Ayet.....	236
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	237
Tevbe Suresi'nin İnişi ve Müşriklere Tebliğ Etme Görevinden Ebu Bekir'in Azledilip Yerine İmam Ali'nin (a.s) Görevlendirilmesinin İlahî bir Emir Gereği Olması İle İlgili Rivayetler	237
Hiz. Ali'nin (a.s) Görevlendirilmesinin Genel Kapsamlı Olup Beraat İlanının Dışında Başka Hükümleri Duyurmayı Da İçermesi.....	242
İmam Ali'nin (a.s) Duyurmakla Yükümlü Olduğu Hükümler.....	243
Şia Açısından İmam Ali'nin (a.s) Hac Emîrliği İçin De Görevlendirilmiş Olması	244
Hiz. Ali'nin Görevlendirilmesiyle İlgili İbn Kesir'in Yorumu.....	248
İbn Kesir'in Yorumunun Cevabı.....	249
Konuyla İlgili el-Menar Yazarının Görüş ve Yorumu	253
el-Menar Yazarının Görüşünün Yanlışığlığı	254
Konuyla İlgili Aktarılan Rivayetlerdeki İhtilâf ve Çarpıklıklar	257
el-Menar Sahibinin "Veya benden olan biri" Şeklindeki Rivayetle İlgili Yorumu ve Cevabı.....	260
Hacc-ı Ekber Günüyle İlgili Bazı Hadisler.....	264
Antlaşmanın Anlamı, Türleri ve Hükümleri.....	272
Amellerin Dikey Olarak Sebeplere İzafe Edilmesi.....	282
("Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillate uğratsın..." Ayetinin Kapsamında)	
Konuyla İlgili Eş'arîlerle Mütezilîler Arasındaki Tartışma	286
Eş'arîlerle Diyalektik Yanlısı Materyalistlerin Aynı Görüşü Paylaştığı.....	289
İyiliklerle Kötülüklerin, İman İle Küfrün Yüce Allah'a İsnat Edilmesinin Anlamı.....	291

17 - 24. AYETLER / 293

Ayetlerin Meali.....	294
Ayetlerin Açıklaması	295

17. Ayet.....	295
Ayette Geçen Mescidi Onarmanın Anlamı	296
Yasamanın İki Temel İlkesi	297
18. Ayet.....	298
Ayetteki "Korku"nun İbadetten Kinaye Olmasının Sebebi.....	299
19. Ayet.....	300
Ayetin Abbas, Şeybe ve Hiz. Ali (a.s) Hakkında İndiği	303
20. Ayet	304
21-22. Ayetler.....	305
23. Ayet	306
24. Ayet	307
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	310
"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?" Ayetiyle İlgili el-Menar Yazarının Görüşü ve Cevabı.....	313

25 - 28. AYETLER / 322

Ayetlerin Meali.....	322
Ayetlerin Açıklaması	323
25. Ayet	323
Bazı Müfessirlerin, Ashabın Hüneyin Savaşı'ndaki Kaçışına Yönelik İlginç Yorumu	327
Söz Konusu Müfessirlerin Yanılgısı	328
İndirilen Sekinet Olgusunun Mahiyeti	331
Hüneyin Savaşı'nda Sekinet Kimler Üzerine İndirildi?.....	335
26. Ayet	336
27. Ayet	338
28. Ayet	339
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	340
Hüneyin Savaşı.....	341
Hüneyin Savaşı'nda Şehit Düşenlerin İsimleri.....	348

29 - 35. AYETLER / 350

Ayetlerin Meali	351
Ayetlerin Açıklaması	352
29. Ayet	352
Ehlikitab'ın Üç Niteliği ve Hangi Anlama Geldikleri	353
Cizyenin Anlamı ve Niçin Alındığı.....	358
30. Ayet	360
Üzeyr Kimdir ve Yahudiler Neden Ona Allah'ın Oğlu Dediler? ..	360
31. Ayet	362
Ehlikitab'ın Allah'tan Başkasını Rab Edinmelerinin Değişik Türleri.....	363
32. Ayet	365
33. Ayet	366
34. Ayet	367
Hahamlarla Rahiplerin İnsanların Mallarını Haksız Yolla Yemelerinin Anlamı	368
Altın ve Gümüş (Mal) Biriktirmenin Anlamı ve Haramlılığı.....	370
35. Ayet	373
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	373
Ebu Zer'in (r.a) Mal Biriktirmeyle İlgili Tutumu ve Değerlendirilmesi380	
Mal Biriktirip Yığmanın Anlamı Üzerine	385

36 - 37. AYETLER / 393

Ayetlerin Meali	393
Ayetlerin Açıklaması	393
36. Ayet	394
Ayette Geçen Allah Katındaki On İki Aydan Maksadın Kamerî Aylar Oluşu	395
37. Ayet	400

Haram Ayları Ertelemenin Anlamı	400
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	403

38 - 48. AYETLER / 409

Ayetlerin Meali	410
Ayetlerin Açıklaması	411
38. Ayet	412
39. Ayet	413
40. Ayet	413
Sekinetin Peygamberimize (s.a.a) İndirilmesinin Kanıtları.....	414
Sekinetin Ebu Bekir'e İndiğini Savunanların Cevabı	416
41. Ayet	420
42. Ayet	421
43. Ayet	422
Ayetin Peygamberimize (s.a.a) Yönelik Bir Azar İçermemesi	423
Ayetle İlgili Yanlış Yorumlar ve Cevapları	424
el-Menar Yazarının Görüşü.....	425
el-Menar Yazarının Cevabı	426
44-45. Ayetler.....	430
46. Ayet	431
47. Ayet	432
48. Ayet	432
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	433
Peygamberimizin (s.a.a) Mekke'ye Hicret Etme Olayı	433
Ebu Bekir'in Sırf Mağarada Peygamberimizin Yanında bulunması, Bir Üstünlük Vesilesi Değil.....	439
Tebük Seferi ve Resulullah'ın (s.a.a) Bu Seferde Okuduğu Hutbe.....	444

49 - 63. AYETLER / 451

Ayetlerin Meali	452
Ayetlerin Açıklaması	453

49. Ayet	454
50. Ayet	455
51. Ayet	456
52. Ayet	457
53. Ayet	458
54. Ayet	459
55. Ayet	459
56-57. Ayetler.....	461
58. Ayet	461
59. Ayet	462
60. Ayet	462
Zekât Verilen Sekiz Grup.....	463
Ayetle İlgili Görüşler ve Cevapları	465
61. Ayet	469
62. Ayet	473
63. Ayet	474
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	475

64 - 74. AYETLER / 483

Ayetlerin Meali	484
Ayetlerin Açıklaması	486
64. Ayet	487
Ayetle İlgili Ortaya Atılan Problemlerin Geçersizliği.....	490
65. Ayet	496
66. Ayet	498
67-68. Ayetler.....	502
69. Ayet	504
70. Ayet	506
71. Ayet	506
72. Ayet	508

73. Ayet	509
74. Ayet	510
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	513

75 - 80. AYETLER / 524

Ayetlerin Meali	524
Ayetlerin Açıklaması	525
75-76. Ayetler.....	525
77. Ayet	526
78. Ayet	527
79. Ayet	527
80. Ayet	528
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	529

81 - 96. AYETLER / 536

Ayetlerin Meali	538
Ayetlerin Açıklaması	540
81. Ayet	540
82. Ayet	541
83. Ayet	542
84. Ayet	542
85. Ayet	543
86-87. Ayetler.....	543
88. Ayet	543
89. Ayet	544
90. Ayet	545
91. Ayet	545
92. Ayet	546
93. Ayet	547
94. Ayet	548

95. Ayet 548

96. Ayet 549

Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması 549

97 - 106. AYETLER / 557

Ayetlerin Meali 558

Ayetlerin Açıklaması 559

97. Ayet 559

98. Ayet 560

99. Ayet 561

100. Ayet 562

Ensar ve Muhacirlerden İlk Öncülerin Kimler Olduğu ve İyilikle
Onları Takip Etmenin Anlamı 563

101. Ayet 569

102. Ayet 570

103. Ayet 570

104. Ayet 572

105. Ayet 573

106. Ayet 577

Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması 577

Zekât ve Diğer Sadaka Türleri 585

107 - 110. AYETLER / 589

Ayetlerin Meali 589

Ayetlerin Açıklaması 590

107. Ayet 590

108. Ayet 592

109-110. Ayetler 593

Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması 594

111 - 123. AYETLER / 597

Ayetlerin Meali 599

Ayetlerin Açıklaması 600

111. Ayet 601

112. Ayet 602

113-114. Ayetler 603

115-116. Ayetler 605

117-118. Ayetler 607

Ayetlerden Elde Edilen Beş Husus 610

119. Ayet 613

120-121. Ayetler 614

122. Ayet 615

123. Ayet 617

Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması 618

124 - 129. AYETLER / 624

Ayetlerin Meali 624

Ayetlerin Açıklaması 625

124-125. Ayetler 625

126. Ayet 627

127. Ayet 627

128. Ayet 628

129. Ayet 629

Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması 631